

VAKIFLAR DERGİSİ

ISSN 1011 - 7474

Sahibi :

Vakıflar Genel Müdürlüğü

Yazı işlerini fiilen idare eden :

İrfan Cenkçi

VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ NEŞRİYATI

VAKIFLAR DERGİSİ

Metinden hariç 148 Resim, 18 Plân ve Kroki, 37 fotokopiyi hâvîdir.

Sayı: VII

TIPKI BASIM

PYS VAKIF SİSTEM MATBAASI - ANKARA - 2006

BAHA MATBAASI—İSTANBUL 1968

Ö N S Ö Z

Vakıflar; geçmişteki ihtişamlı günlerinde olduğu gibi bugün de, hiçbir ayırım gözetmeksizin herkesin yanında olmanın azim ve gayreti ile, durup dinlenmeden ve zaman mefhumu gözetmeden, bir seferberlik duygusu içerisinde çalışmalarına devam etmektedir. Kuruluşundan bu yana gerçekleştirdiği sanat şaheseri mimari yapıları ve yazılı kaynaklarıyla, dünya üzerindeki tüm medeniyetlere örnek teşkil eden ve hayranlık uyandıran vakıflar, önemli bir kültür ve medeniyet hazinesine sahip olmanın haklı gururunu bugün de yaşamaktadır.

Evet! Vakıflarımız yaşayan bir medeniyettir. İşte, bundan dolayıdır ki, vakıf şuurunu yaşatmak ve sürekli canlı tutmak amacıyla 2006 yılını "Vakıf Medeniyeti Yılı" ilan ettik. Bu büyük medeniyeti, toplumun her kesimine anlatmanın, daha da geliştirmenin ve hak ettiği gurur içerisinde yaşatmanın en büyük görevlerimizden biri olduğu inancındayız.

Amacımız; bir yandan, geçmişten günümüze vakıf kurumunun geçirdiği evreleri ele alarak "vakıf geleneğini" günümüze taşımak, diğer yandan da gerek geçmişte, gerekse günümüzde kurulmuş olup da gerçekleştirdiği hizmetler ve başarılı çalışmaları ile öne çıkan nitelikli vakıfların tanıtılmasına zemin hazırlamak ve bu vesile ile esasen vakfın özünde var olan, topluma hizmet şuurunu yeniden canlandırarak, etkin ve verimli hale getirmektir.

Bu şuur ve inançla; bizlere emanet edilen 41500 mazbut vakfa ait 1111 eserin restorasyonunu tamamladık ve halkımızın hizmetine sunduk. Ağlayan vakıf eserlerin artık yüzü gülmeye başladı. Hedefimiz, 2006 ve 2007 yıllarında ülkemiz genelinde restore edilmemiş vakıf eseri bırakmamak ve gelecek nesillere tüm vakıf eserlerini mamur edilmiş olarak intikal ettirmektir.

Ecdadın bizlere emanet ettiği, üstün insanlık duygularıyla kurulmuş ve yoğrulmuş, gurur ve övünç kaynağımız olan vakıf geleneğinin korunması, geliştirilerek sürdürülmesi, özümsemesi ve özenli bir şekilde gelecek kuşaklara aktarılması inancındayım.

İşte bu nedenledir ki kültür ve medeniyetimizin geliştirilerek devam ettirilmesinde kültür mirasımızın bir parçası olan vakıf yayınları ve özellikle Vakıflar Dergisi büyük bir önem taşımaktadır.

Vakıflar Genel Müdürlüğünce 1938 yılında yayın hayatına başlayan bu dergilerde vakıf üzerine söylenmiş sözler, yapılmış ilmi araştırmalar, tespit ve değerlendirmeler incelendiğinde, içerik zenginliğini ve yazar kalitesini sizlerin de takdir edeceğinizden eminim. Bu dergilerde, 1950'de Dışişleri Bakanı olan ve 28 Haziran 1966'da bir trafik kazasında vefat eden Fuat Köprülü'den her sayıda fevkalade güzel makaleler sunan Halim Baki Kunter'e, Ahmet Süheyl Ünver'den Ekrem Hakkı Ayverdi'ye, Firuzan Selçuk'tan F. Kerim Gökay'a, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'dan Ali Himmet Berki'ye kadar pek çok ilim adamı, akademisyen ve araştırmacının paha biçilmez değerdeki çalışma ve değerlendirmeleri bu sayılar içinde yer almaktadır.

Ancak; bu dergilerin ilk 10 sayısının mevcudu kalmadığı için, bu sayılara olan yoğun talebin karşılanamadığını ve 1998 yılında basılan 27. sayıdan itibaren de yeni sayıların basılmadığını gördüm. Bu alandaki kültür boşluğunu doldurmak ve yoğun talebi karşılamak amacıyla, Vakıflar Dergisinin mevcudu kalmayan ilk 10 sayısının yeniden basımına karar verdik.

Ayrıca; Prof. Dr. İlber Ortaylı başkanlığında, Prof. Dr. Bahaattin Yediyıldız, Prof. Dr. Mahmut Kaya, Yard. Doç. Dr. İnci A. Birol ve Mehmet Çetin'den oluşan yayın inceleme kurulumuzun titiz çalışmalarıyla 28 ve 29. sayıların basımını gerçekleştirdik. Otuzuncu sayının da basımı için hazırlık çalışmaları devam ediyor. Vakıf kültür ve medeniyetinin sürekli yaşatılabilmesi için, önemli bir kaynak ve bir kültür hazinesi olan Vakıflar Dergisinin ilk 10 sayısının tıpkı basımının yapılması ve yeniden okuyucu ile buluşturulması 2006 Vakıf Medeniyeti Yılı'nın anlamı açısından da büyük önem taşımaktadır.

Bugüne kadar 29 sayısının basımı gerçekleştirilen ve içerisinde, taşınır ve taşınmaz çeşitli vakıf eserleri ile ilgili ilmi ve tarihî çok önemli bilgilere yer veren Vakıflar Dergisinin ilk 10 sayısını genç kuşaklara ve bilim dünyasının hizmetine sunmaktan onur duyar, ilmi araştırma ve çalışmalarınızda temel bir kaynak olarak yararlanabileceğimiz bu dev eserin, pek çok yeni düşünce ve yaklaşımın da itici gücü olacağı inancıyla emeği geçenlere teşekkür eder, saygılar sunarım.

Ö N S Ö Z

Ferdin şahsi mülkünü kendi arzu ve iradesi ile mülkiyetinden çıkarıp ebedi olarak insanların menfaatına tahsisi suretile vücüt bulan vakıf müessesesi, dini, sosyal ve kültürel hizmetler ifa için meydana getirmiş olduğu eserler ve şaheserler ile Türk medeniyet tarihine dünya medeniyet tarihi yanında haşmetli bir yer temin etmiştir.

Vakıf yoluyla ecdadımızın dini heyecanı bize abideleşmiş camiler, sosyal duygusu köprü, çeşme, sebil, darül-şifa, hastahane ve imaretler; kültür sevgisi, medreseler, kütüphaneler hediye etmiş bulunmaktadır.

Türk medeniyetinin çok kıymetli belgeleri olan bu eserlerin bakımı, korunması, tamir ve restoresi Vakıflar Genel Müdürlüğünün birinci plânda gelen vazifelerindedir.

Genel Müdürlüğümüz bu mevzudaki hizmetini dikkat ve itina ile ifa etmeğe çalışırken birçok İslâm - Türk âlimleri tarafından işlenen vakıf hukukunun incelenmesi ve tekâmülü istikametinde çalışmalara, çoğu vakıf yolu ile vücut bulmuş olan âbide ve eski eserlerimizin tarihi sanat değerleri hakkında ilmi araştırmalara yardımcı olmak maksadile de gerekli yayınlara girişmiştir.

Vakıflar Dergisi bu yayınların en önemlisini teşkil etmektedir. 1938 senesinde başlayan bu teşebbüs şüphesizki mevzuun önemi ve incelenen eserlerin kıymetleri muvacehesinde henüz bir başlangıç halindedir. 30 sene zarfında ancak 7 cilt olarak yayınlanan derginin senede bir cilt dahi çıkarılmamış olması ilmi çalışmalarımızın üzerine daha fazla eğilmemiz gerektiğini göstermektedir.

Bu sene Arşiv ve Neşriyat bürosunu güçlendirmek suretiyle Vakıflar Dergisini her sene muntazaman çıkarmak ve Vakıflar Dergisine muvazil olarak da ilmi ve popöler başka yayınlara başlamak kararındayız.

Bu tatbikatımızla mevzularımız üzerinde ilmi çalışmalar yapan zevatın yardımlarına daha çok muhtaç olacağımız şüphesiz bulunmaktadır.

Bu güne kadar Dergimize yazı göndermek lütfunda bulunan ve mevzularımızı müstakil olarak veya muhtelif vesilelerle incelemiş bulunan ilim adamlarımıza, yazarlarımıza ve Dergimizin hazırlanmasında emeği geçen arkadaşlarımıza kalbi teşekkürlerimizi sunarım.

Vakıflar Genel Müdürü
FERAMUZ BERKOL

İÇİNDEKİLER

<i>F. A. TANSEEL</i>	: Memleketimizin Acı Kaybı — Prof. Dr. Fuad Köprülü	1
<i>Ali Himmet BERKİ</i>	: Vakıflarda Şartlara Riayet Meselesi	13
<i>Ali Himmet BERKİ</i>	: Müstağn-En'Anh Vakıflar	17
<i>Ekrəm Hakkı AYVERDİ</i>	: Gaazî Süleyman Paşa Vakfiyesi ve Tah-rîr Defterleri	19
<i>M. Tayyib GÖKBİLGİN</i>	: XVI. Asırda Karaman Eyaleti ve Lârende (Karaman) Vakıf ve Müesseseleri	29
<i>Aptullah KURAN</i>	: Tokat ve Niksar'da Yağ-Basan Medreseleri	39
<i>Prof. Dr. Şakir BERKİ</i>	: Vakıfların Devlete ve Devletin Vakıflara Hizmeti	45
<i>Prof. Doğan KUBAN</i>	: Anadolu - Türk Şehri. Tarihî Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler	53
<i>Dr. M. Kemal ÖZERGİN</i>	: Prizren Kitabeleri	75
<i>Dr. Hasan KALEŞİ</i>		
<i>İsmail EREN</i>		
<i>İbrahim Hakkı KONYALI</i>	: Bir Hüccet İki Vakfiye	97
<i>Cevat ERDER</i>	: "Venedik Tüzüğü" Uluslararası Tarihî Anıtları Onarım Kuralları	111
<i>Gönül ÖNEY</i>	: Artuklu Devrinden Bir Hayat Ağacı Kabartması Hakkında	117
<i>Gönül ÖNEY</i>	: Über Eine Ortukidische Lebensbaum Dar-Stellung	121
<i>Mehmet ÖNDER</i>	: Konya'da Bilinmiyen Bir Selçuklu Devri Eseri	127
<i>Osman KESKİOĞLU</i>	: Bulgaristandaki Bazı Türk Vakıfları ve Âbideleri	129
<i>Yılmaz ÖNGE</i>	: Konya - Beyşehir'de Eşrefoğlu Süleyman Bey Hamamı	139
<i>Fazıl AYANOĞLU</i>	: Ferhat Paşa ve Gizli Kalan Vakıfları	145
<i>Muzaffer ERDOĞAN</i>	: Osmanlı Devrinde Anadolu Camilerinde Restorasyon Faaliyetleri	149
<i>Erdem YÜCEL</i>	: Manisa Muradiye Camii ve Külliyesi	207
<i>Hüziya HASANDEDİÇ</i>	: Mostar'ın Türk Devri Kültürel ve Tarihî Anıtları	215
	Vakıfların Kurduğu Güçlü Banka	235

MEMLEKETİMİZİN ACI KAYBI

Prof. Dr. FUAD KÖPRÜLÜ

F. A. TANSEL

Milletlerarası şöhrete sâhip büyük Türk âlimi hakkındaki bu Nekroloji, Türk Tarih Kurumu Bülteni'nden aynen iktibâs olunmuştur (C. XXX., nu. 120, Ekim, 1966).

Rahmetli Prof. Dr. Fuad Köprülü, Vakıflar Dergisi'nin kıymetli muharriri idi; dergimizde, birinci sayısından başlayarak, aşağıda kaydettiğimiz kıymetli araştırmaları ve tenkidli bibliyografileri basılmıştır:

Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti (Nu. 1, Ankara, 1938, s. 1-6 [L'Institution de Vakf et L'importance de Documents de Vakf; ayn. sayı, (Partie Française) s. 3-9]. — Vakfa Âit Tarihî İstilahlar Mes'alesi; ayn. sayı, s. 131-38. — G. Raquette, Eine Kaschgarische Vakf-urkunde aus der Khodscha-zelt ost-Turkestan (Lunds Universitets ärsskrift, N. F. Avd. 1 Bd. 26, N. 2) Lund-Leipzig, 1930; aynı sayı, s. 159-61. — G. Raquette, Eine Kaschgarische Vakf-urkunde aus der Khodscha-zelt ost-Turkestan (Lunds Universitets ärsskrift, N. F. Avs. 1. Bd. 26, N. 2), Lund-Leipzig, 1930; aynı sayı (Partie Française), s. 29-32. — Vakıf Müessesinin Hukûkî Mâhiyeti ve Tarihî Tekâmülü, nu. 11., 1942, s. 1-36, [L'Institution du Vakouf. Sa Nature Juridique et son Évolution Historique: Nu. 11., 1942

(Partie Française), s. 3-48]. — Vakfa Âit Tarihî İstilahlar Ribât; nu. II., 1942, s. 267-278. — Prof. Es'ad Arsebük, Mâmeleke İstinâd Eden Şahsiyet : Vakıf (Adliye Ceridesi, nu. 63, Ankara, 1937, s. 1130-70): Medeni Hukuk, 1., İst. 1938 (İkinci Fasil, Mâmeleke İstinâd Eden Şahsiyet, s. 296-348): Nu. 11., 1942, s. 457-59. — Ali Himmet Berkî, Vakıflar İst. 1940, XII—328 sayfa: Nu. 11., 1942, s. 459-60 — Prof. Ömer Lütfi Barkan, Şer'i Mirâs Hukûku ve Evlâdlık Vakıflar (Hukuk Fakültesi mec., c. VI., nu. I., İst. 1940, s. 165-181): Nu. 11; 1942, s. 460-64. — L. A. Mayer, The Buildings of Qâytây as Described in his Endowment ded, cüz' 1., (metin ve indeks), London (A. Probsthain), 1938: Nu. 11., 1942, s. 464-65. — 'Abbâs al-'Az-zâvî, Târih-i 'Irâk, c. 1., Mogol devrine âit, 644 sayfa, Bağdad, 1935, Resim ve haritalarla; s. 11., Celâyir Devri, 418-56 sayfa, resim ve haritalarla: Nu. 11., 1942, s. 465-68. — J. Sauvaget, Les Caravanserais Syriens du Hadjdj de Constantinople (Ars İslâmîca, vol. IV., 1937, p. 98-121), haritalar, plânlar ve ilâve edilmiş resimlerle: Nu. 11., 1942, s. 468-72. — Sultan Baybars'a İsnâd Edilen Bir Vakfiye; Nu. v., 1962, s. 1-10.

Türkiye'mizin ilim ve tefekkür hayatında mübeşşir ve rehber, eski Dışişleri Bakanı Prof. Dr. Fuad Köprülü'yü, 28 Haziran, 1966'danberi ebediyyen kaybettik. Böyle acı bir vesileyle, Türk Tarih Kurumu'nun değerli üyesi bu mümtaz tarih âlimimizin hayatı, şahsiyeti ve eserleri hakkında bilgi veriyoruz.

Prof. Mehmed Fuad Köprülü, sâbık Divân-ı Hümâyûn Beylikçisi Köprülüzâ-

de Afif Bey'in oğlu, eski Bükreş sefiri Ahmed Ziya Bey'in ortanca oğlu, Beyoğlu İkinci Cezâ Başkâtibliği'nden emekli İsmâil Fâ'iz Bey'in oğludur. Annesi, İslimiye eşrafından ve ulemâdan Ârif Hikmet Efendi'nin kızı Hatice Hanım'dır.

Prof. Fuad Köprülü, 4 Aralık, 1890 (21 Rebi'u'l-âhir, 1308/22 Teşrinisânî, 1306)'da, İstanbul'da, Sultan Mahmud türbesinin karşısındaki konakta doğdu.

Ceddi, xvii. asrın ortasında Sultan Mehmed IV.'e Sadr-i a'zamlık eden Köprülü Mehmed Paşa'dır ve bu âilenin ilk beşi, bu yüksek devlet mevki'ini muhâfaza etmiş, zayıflayan Osmanlı İmparatorluğu'nu, muvakkaten, yıkılmaktan kurtarmış, canladırıştır; işte, Köprülü âilesinin bu yeni torununa, ceddinin nâmını yaşatmak için Mehmed Fuad adı verildi.

Fuad Köprülü, Ayasofya Merkez Rüşdiyesi'ni pekiyi derece ile bitirdikten sonra, 1907-1910 yılları arasında Mekteb-i Hukuk'a devam etmiş, husûsî olarak Fransızca öğrenmiştir. Hukuk tahsilini için tamamlamadığını kendisinden dinleyelim: "Yine, ilme olan aşkımdan, yüksek bir mektep bitirmedim. Anlatayım, İ'dâdî'yeden sonra, Hukuk'ta üç sene okudum. İmtihanlarımda gâyet muvaffak oldum; lâkin, Hukuk'ta, büyük bir hayâl kırıklığı ile karşılaştım. Tedrisât, son derecede fenâ idi. Benim, talebesi bulunduğum 1907 Dârü'l-Fünûnu bir âlemidi. İslâm hukukunu okutan hocalardan istifâde etmediğimi söyleyemem. Ancak, yeni Avrupa ilimlerini okutanlar lisan bilmezlerdi. Ellerine geçmiş yalan yanlış tercemelerden, eminim kendileri de birşey anlamayarak, ders verirlerdi ki, ben bu eserleri, elimde bulunan asıllarından okumağı tercih ederdim. Fransızca'yı, hocalarımdan daha iyi biliyordum; hattâ bâzı dersleri, bâzı bahisleri, onlardan daha çok önce ve daha iyi öğrenmiştim. Hukuk'ta fazla kalmak, zaman kaybetmekten başka birşey değildi. Bir diploma için de bunu göze alamıyordum. Kendi başıma kendimi daha iyi yetiştireceğimi anlamıştım. Sonra, benim ihtisâsını yapmak istediğim ilim sâhasının mektebi yoktu ki, ben oradan me'zûn olabileyim.. O zamanki mektepler, ilmî müessesât çok geri idi. Bunun için, kendi kendimi yetiştirmeye karar verdim. Yoksa, niyetim mektep bitirmek olsaydı, buna, hem de fevkalâde tarafından, muvaffak olacağıma şüphe yoktu; fakat, tek başıma kendimi yetiştirmek için işe başladığım zaman büyük müşküller karşısında kaldım."

Küçük yaşlardanberi araştırmacı zihniyetle, sürekli olarak, bilhassa edebiyat, ta-

rih, sosyoloji ve tenkid sâhasında eserler okuyan Fuad Köprülü, onüç-ondört yaşında iken şiir yazmağa başlamıştı; 1908'de neşriyat hayatına atıldı. Hukuk tahsil ettiği sırada, 1908-1910 yılları arasında *Mehâsin ve Servet-i Fünûn* mecmualarında, *Tamim* gazetesinde şiirleri, edebiyat, san'at mes'eleleri, sosyoloji, tenkid sâhasında birçok makaleleri, *Hayat-ı Fikriye* adlı te'lif, Dr. Gustave Le Bon'dan dilimize çevirdiği *Râh-i Siyâset ve Müddâfa'â-i İctimâ'îye*, Henri Becqu'den terceme ettiği *Paris Kadını* adlı üç perdelik komedisi de kitap hâlinde basılmıştı.

Fuad Köprülü yirmi yaşında idi ve kendi çalışmasıyla sâhasını bulmuştu; 1910-13 yılları arasında Mercan ve Kabataş liselerinde vekâleten edebiyat, İstanbul Lisesi'nde Türkçe ve edebiyat, Galatasaray Lisesi'nde edebiyat hocalıklarında bulundu. Bu arada, memleketimizde milliyet, türkçülük fikirlerini araştırmalara dayanarak yayma gâyesiyle 1908 Aralık ayında teşekkül eden Türk Derneği'nin, 1911 Ağustos'unda kurulan Türk Yurdu Cemiyeti ile, bunun devâmı olarak 1912 Mart'ında çalışmalarına başlayan Türkocağı'nın âzâları arasında Fuad Köprülü de vardır ve sonuncu teşekküldé, hars hey'etine dâhil bulunuyordu².

20 Aralık, 1913 (7 Aralık, 1329)'de — Hâlid Ziya Uşaklıgil'in isti'fâsıyla boşalan — İstanbul Dârü'l-Fünûnu Türk Edebiyatı Tarihi müderrisliğine tayin edilen Fuad Köprülü; hem kendi ilmî çalışmaları için elverişli, hem yetiştireceği genç nesillere yol gösterme husûsunda daha verimli bir vazifeye getirilmişti. Hocalık, üniversite hocalığı, Prof. Fuad Köprülü'nün en sevdiği bir meslekti; bu sevginin tabii neticesi olarak, "En çok hoşlandığım şey, talebelerimden birinin iyi bir eser yazmasıdır ki, bu bana sonsuz bir saâdet verir; hamdolsun, ara-sıra da olsa, bu saâdete ermek nasib oluyor..

1. Hâkmet Feridun Es, *Sorbon Üniversitesi'ne Türk Bayrağını Çektiren Adam*, *Yedigün* mec., 5 Aralık. 1939. — Kandemir, *Prof. Fuad Köprülü Diyor ki*, *Son Saat* gazetesi, 4 Şubat, 1951.

2. *Türk Yılı*, toplayan: Yusuf Akçura, İst., Yeni Matbaa, 1928, s. 436, v.d.

“Dünyaya yeniden gelsem, yaşamağa yeni baştan başlasam, aynı yolda yürümekte bir lahza tereddüd etmezdim” diyordu. Üniversite hocalığına başladığı 1913’de, Fransız ilmi metodlarından, şahsî araştırma ve tecrübelerinden faydalanarak *Türk Edebiyatı Tarihi’nde Usûl* adlı mühim makalesini neşretti; böylece, metodlu, ciddî çalışmaları için sağlam temeli atmış oluyordu. Otuz yıl, yol gösterdiği, asistanları ve talebeleriyle, şahsiyetinin ve bilgisinin yarattığı ilmi hava içinde mükemmel bir üniversite hocası olarak çalışmıştır.

Fuad Köprülü’nün sâhası esas bakımından Türk Edebiyatı Tarihi idi ve o, bu husustaki çalışmaları ilerledikçe, Türk tarihinin başka şubeleri üzerinde de tedkiklerde bulunmuştur. İşte bu sebeple, üniversite hocalığı yalnız Türk Edebiyatı Tarihi Kürsüsü’ne inhisar etmez: 1924’de İlahiyât Fakültesi’nde Türk Din Tarihi, 1923-29 arasında ve 1935’den sonra bir müddet İstanbul’da Mülkiye Mektebi’nde ve Ankara’da bunun devâmı olan Siyasal Bilgiler Okulu’nda Siyâsî Tarih, Türk Müesseseler Tarihi, Türkiye Tarihi, Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi’nde Ortazaman Türk Tarihi kürsülerinde ders vermiş, 1926-29 arasında Güzel Sanatlar Akademisi (o zamanki adıyla Sanâyi’i Nefise Mektebi)’nde Medeniyet Tarihi hocalığında bulunmuştur. 1923’de İstanbul Dârü’l-Fünûnu Edebiyat Fakültesi Reisliği’ne, 1934’de dekanlığa seçilen Prof. Fuad Köprülü, bir ara Maârif Vekâleti’nde de vazife almıştır; 1923’de Maârif Vekâleti Te’lif ve Terceme Hey’eti Reisliği’ne ta’yin edilmişse de bunu kabûl etmemiş, fakat 1924’de bu vekâletin Müsteşar’ı olarak sekiz ay verimli çalışmalarda bulunduktan sonra istifâ etmiştir.

Prof. Fuad Köprülü yalnız iyi bir hoca değil, aynı zamanda iyi bir teşkilâtçı idi; bu işe, henüz onsekiz yaşında iken, 1908’de Türk Derneği âzâlığıyla başlamış, 1910’da liselerin edebiyat programları ilk def’a onun tarafından tanzim edilmiş⁴, 1911-12’de teşekkül eden Türk Yurdu Cemiyeti’nin ve Türkocağı’nın çalış-

kan bir üyesi olmuştu. Memleketimizde ciddî usûl ve ihtisas üzerine kurulmuş ilmi bir cereyan vücûde getirmek maksadı ile 1914’de teessüs eden Türk Bilgi Derneği’nin Türkiyât Şubesi’nin azâ ve umûmî kâtibi idi⁵. 1915’de, Alî Emîrî Efendi’nin reisliğinde teşekkül eden Âsâr-i İslâmîye ve Millîye Tedkik Encümeni’nin umûmî kâtibi olarak yine Prof. Köprülü’yü görürüz⁶. Cumhuriyet’in ilânından sonra, bilhassa Maârif sâhasındaki işlerin düzenlenmesi için bir İlmî Hey’et teşkil edilmişti; bu hey’ete seçilenler arasında Ziya Gökalp, Ağaoglu Ahmed v.b. âzâlar arasında Prof. Fuad Köprülü de vardı ve çalışmaları 1923-24’de devam etmiştir⁷. 1924’de, kendi hazırladığı programını ciddî sûrette tatbik ettiği ve müdürü bulunduğu Türkiyât Enstitüsü’nü kurdu. 1927’de Tarih Encümeni Resiliği’ne seçilmiştir.

Prof. Fuad Köprülü, yukarıda bahsettiğimiz ilmi teşekküllerin organı olan, veyâ kendi müdürlüğü altında neşredilen mecmualardaki ciddî neşriyâtiyle kendisini tanıtmıştır: Müdürü bulunduğu mecmualar, ilk cildi 1915’de çıkan *Millî Tettebbu’lar Mecmuası*, Türkiyât Enstitüsü’nün organı olarak 1925’denberi neşrine devam edilen *Türkiyât Mecmuası*, 1931-39 arasında iki cilt hâlinde basılan *Türk Hukuk ve İktisad Tarihi Mecmuası*, Celâl Sâhir’in vefâtı üzerine müdürlüğüne getirildiği ve 1936 Eylül’ünden 1941 Ağustos’una kadarki sayılarına ilmi bir hüviyet kazandırdığı *Ülkü* mecmuası, 1941-42 yılına âit bir cildi basılan (Ankara, 1944) *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, yalnız kendisinin değil, çevresine topladığı şahsiyetlerin de muhtelif sâhalardaki ciddî çalışmalarını içine alır. 1936’da

3. Kandemir, *ayn. mülâkat*.

4. Prof. Fuad Köprülü, *Orta Tedsrisat’ta Edebiyat Programı Mes’eleni, Hayat* mec., c. II., nu. 37, 11 Ağustos, 1927.

5. *Türk Bilgi Derneği, Bilgi Mecmuası*, c. I., yıl - I, nu. 6, Nisan, 1330/1914, s. 646. v.d., s. 658.

6. *Türk Yurdu* mec., c. VIII., 2 Nisan, 1331/15 Nisan, 1915, s. 3.

7. Osman Ergin, *Türkiye Maârif Tarihi*, c.v., 1943, s. 162 v.d. — *Hâkimiyet-i Millîye* gazetesi, nu. 867, 17 Temmuz, 1923.

Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi'ni tek başına çıkarmıştır. Fuad Köprülü'ye gerek bunlarda, gerek *Servet-i Fünûn*, *Türk Yurdu*, *Yeni Mecmua* v.b. mecmualarda ve günlük gazetelerdeki yazıları az zamanda şöhret kazandırdı; Batı âlimlerinin dikkatini çeken, bilhassa, 1913'de *Bilgi Mecmuası*'nın ilk sayısında çıkan *Türk Edebiyatı Tarihi'nde Usûl*, 1915'de *Millî Tettebbu'lar Mecmuası*'nın birinci ve ikinci cildindeki *Türk Edebiyatı'nda Aşık Tarzı'nın Menşe' ve Tekâmülü Hakkında bir Tecrübe* ile, *Türk Edebiyatı'nın Menşe'i* başlıklı ve üç-beş forma tutan etraflı tedkikleridir. 1919'da basılan *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar* adlı kitabı, ona, Fransız, Alman, Macar, Rus ilim adamları arasında haklı bir şöhret kazandırmıştır⁸; kendisi de, Avrupa ilim âlemiyle ilk temâsının bu eseriyle başladığını, ondan sonra muhtelif Avrupa ilim mecmualarında neşriyâtta bulunduğunu söyler⁹. 1920-21'de *Anadolu'da İslâmîyyet, Türk Edebiyatı'nın Ermeni Edebiyatı Üzerindeki Te'sirleri* başlıklı mühim makaleleri, ilk iki cildini bastırıldığı *Türk Edebiyatı Tarihi* şöhretini büsbütün artırdı; kurduğu Türkoloji sâhasının otoritesi olmuştu. İşte bu sebeple, muhtelif ilmî kongralar dolayısıyla ve muhtelif ilim müesseseleri tarafından davetle, memleketimizi ve Üniversite'yi onun temsil ettiğini görürüz:

1923'de, Paris'teki Dinler Tarihi Kongrası'na, memleketimiz nâmına Prof. Fuad Köprülü, *Behtâşlik'in Menşe'leri ve Eski Türkler'de Sihri Bir An'ane: Yağmur taşı* adlı araştırmalarıyla iştirâk etti. 1925'de, Rus Ulûm Akademisi'nin iki-yüzcü senesini kutlama merâsimine, 1926'da, Bakû'da Türkîyât, 1928'de Oxford'da Müsteşriklar, 1929'da Londra'da Dinler Tarihi, Harkof'ta Müsteşriklar Kongraları'nda hükûmet ve üniversite adına murahhas olarak bulunmuş, bu münâsebetle okuduğu raporlar, kongra zabıtlarına alınmıştır. 1934'de, Firdevsî'nin doğumunun 1000'inci yıldönümünü kutlama merâsimi dolayısıyla, memleketimizi temsil etmek için Tahran'a gönderilmiştir.

Kendisini tamâmıyle ilme veren, eser-

leri Doğu ve Batı'da tanınan Prof. Fuad Köprülü'nün, çevresindeki bâzı kimselerin kıskançlıkları yüzünden, bir ara, baremin tatbiki sırasında —yüksek mektep mezunu olmadığı ileri sürülerek— yerine Edebiyat Fakültesi Reislîği için bir başkası seçildiğini, Dârü'l-Fünûn Divânı'nca, beşinci derece müderrisliğe indirildiğini görüyoruz; fakat, bir müddet sonra hak yerini bularak, 1933'de Ordinaryus Profesör olmuştur. Devamlı ciddî çalışmalarının Avrupa üniversiteleri tarafından nasıl takdirle karşılandığını kendisine verilen şu doktorluk pâyeleri, Haberleşme ve Şeref âzâlıkları isbât eder: 1927'de Heidelberg, 1937'de Atina Üniversitesi, fahrî doktorluk pâyesini vermiştir; bu arada 1934'de, Sorbonne Üniversitesi tarafından dâvet edildi. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu hakkında Sorbonne'da verdiği üç konferans, 1935'de Paris'te fransızca olarak basıldı ve 1939 Kasım'ında aynı üniversite tarafından kendisine fahrî doktorluk ünvanı verildi; Prof. Köprülü bu münâsebetle, "Bu, benim ilim hayatımın en değerli mükâfatı oldu. Sorbonne üstünde Türk Bayrağı dalgalanırken, Üniversite'ye Fransız Reiscumhuru girmişti. Kendilerine, beni, Türk Âlimi diye takdim ettiler. Elimi sıktı, gâyet nâzikâne tebrik etti. Bircümle milletlerarası sahâdaki akisler, takdirler insanı çalışmak, daha büyük işler, daha büyük muvaffakiyetler yaratmak için âdetâ arkasından iten bir sâik olur. Dünyanın her tarafında ilmin bir tek ölçüsü, bir tek kantarı vardır; o da, milletlerarası ölçü, milletlerarası kantardır. Bu ölçüye vurulup kıymeti takdir edilmeyen bir eserin, mü-sâadenizle, ilmî mâhiyyeti hakkında hiçbir şey söylenemez ve emin olunuz ki, yeryüzünün hangi bucağında çıkarsa çıksın, kıymetli bir eser derhâl milletlerara-

8. Prof. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İkinci Basım, Ankara, Üniversite Basımevi, 1966, *Önsöz*, s. XVI-XX. — Nihad Sâmî Bonarlı, *Avrupalı Alimler ve Fuad Köprülü*, *Meydan mec.*, nu. 82, 83, 84; 9, 16 ve 22 Ağustos, 1966.

9. Kandemir, *ayn. mülâkât*. 1921'den başlayarak, Avrupa'nın muhtelif mecmualarında Fransızca, Almanca birçok makaleleri basılmıştır.

sı dünyanın dikkatini üzerinde toplar. Belki, umûmî olmayan lisânlardaki edebiyat eserleri biraz kendilerini geç gösterirler; fakat onların da dikkati celbetmemeleri imkânsızdır” diyor¹⁰.

Yabancı memleketlerin birçok ilim müesseseleri, Prof. Fuad Köprülü’yü Haberleşme ve Şeref âzâlıklarına seçmişlerdir. Sovyet İlimler Akademisi’nin 5 Kasım 1925 tarihindeki celsesinde Haberleşme âzâlığı’na seçildiği, kendisine 20 Kasım 1925 tarihli takdîrkâr mektupla bildirilmiştir. Macar Şark Tedkikleri İlim Cemiyeti’nin Haberleşme âzâlığı’na seçilmesi de bu sıralardadır ve kendisine 10 Ocak, 1926’da haber verilmiş, daha sonra diploma da gönderilmiştir; fakat, Türkiye topraklarının büyük kısmının Sovyet Gürcistanı’na verilmesi hakkında komünist Gürcü bilginlerinin propaganda mâhiyyetindeki yazılarına verdiği sert, susturucu cevaplar yüzünden¹¹, 1948’de, Sovyet İlimler Akademisi evvelce verdiği bu âzâlığı geri aldı. 1929’da Çekoslovak Şark Cemiyeti, Alman İmparatorluğu Arkeoloji Enstitüsü, 1939’da Macar İlimler Akademisi Muhâbir âzâlığı’na seçildi; 1947’de Amerikan Şark Cemiyeti (American Oriental Society) tarafından Şeref üyeliği verildi. Prof. Fuad Köprülü, Ford vakfının ve Harvard Üniversitesi’nin müşterek programı gereğince ve bu üniversitede Türk tarih ve edebiyatı üzerinde araştırmalarda bulunmak için dâvet edildi; 13 Eylül, 1958 - 2 Temmuz, 1959 arasında Amerika’da tedkiklerde bulunmuş, Harvard’da ve Columbia Üniversitesi’ne bağlı Yakın ve Orta-Şark Dilleri (Near and Middle East Languages) Enstitüsü’nde konferanslar vermiş, yine 1959’da, kendisine, Amerikan Tarih Cemiyeti tarafından şeref üyeliği tevcih olunmuştur. 25 Kasım, 1964’de Ankara’da Macar Sefâretinde, yetiştirmiş olduğu ve çoğu üniversite tedris hey’etine mensup talebelerinin de bulunduğu samîmî toplantıda, kendisine Macar Sefiri İmre Kutas vâsıtasıyla, Macar İlimler Akademisi’nin 1939’da tevcih ettiği Haberleşme âzâlığı’nın bu def’a Şeref üyeliği’ne çevrildiğini bildiren diploma verilmiştir. Yine 1964’de, Londra’daki Şark ve Afrika Tedkikleri Mektebi

(School of Oriental and African Studies)’nin Haberleşme üyeliği’ne seçildi. Yukarıda verilen bilgiden anlaşılacağı üzere, üç Avrupa üniversitesinden fahri doktorluk, yabancı sekiz ilim müessesesinden Haberleşme ve Şeref âzâlığı verilmiş, memleketimizde de bir takdir nişânesi olarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından, 4 Mart, 1939’da, Köprülü’nün tedris hayatının yirmibeşinci yılını doldurması münâsebetiyle bir merâsim tertip edilmiş, eserleri hakkında *Bibliyografya*’lar, doğumunun altmışıncı yılı münâsebetiyle iki *Armağan* basılmıştır (Bk., bu yazımızdaki 13 - 15’inci notlar).

Prof. Fuad Köprülü, 1935’de siyâsî hayata atılarak Kars’tan Millet Vekili seçildi; 1943’e kadar İstanbul ve Ankara üniversitelerindeki hocalıklarını da bırakmayarak siyâsî hizmetlerde bulundu. Türkiye’nin İkinci Cihan Harbi’ne kadarki siyâsetine uygun olarak, Alman ve Japonlar’a karşı açılan savaşa girmemek husûsunda verilen takrîre iştirâkle bu fikri, Millet Meclisi’nin gizli celsesinde harâretle müdâfaa etti (23 Şubat, 1945). Türkiye’nin tek parti siyâsetiyle idâre edilemeyeceği alâmetleri belirmişti. Fuad Köprülü, 19 Eylül, 1945 tarihli *Vatan* gazetesinde çıkan *Demokrasi Ruhu* başlıklı makalesinde totaliter rejimlerin yaşayamayacağı, memleketimizde demokrasi rûhu yaratmak için, siyâsî ve başka sahâlarda yapılması lâzım gelen şeyler üzerinde durduğundan, bilhassa bu ve daha önceki siyâsî neşriyâtından dolayı C.H.P.’den ihrâc edildi. 1946’da İstanbul’dan Millet Vekili seçilmişti; 7 Ocak, 1946’da aynı fikirde olan üç arkadaşıyla Demokrat Parti’yi kurdu; Partisi, 14 Mayıs, 1950 seçimlerini süpürücü ekseriyetle kazandı. Bunda, Prof. Fuad Köprülü’nün 1945-50 arasında gerek Meclis kürsüsünden serbestçe tenkidlerinin, gerek muhtelif gün-

10. Bk., bu yazıdaki not — 1.

11. Prof. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, İkinci Basım, 1966, *Ünsöz*, s. XIX, not — 10.

lük gazetelerde basılan tek parti rejimi aleyhindeki neşriyatının da mühim te'siri olmuştur.

Prof. Fuad Köprülü, 22 Mayıs, 1950'de Dışişleri Bakanlığı'na seçildi. Yeni hükümetin dış siyâseti, onun liderliğinde, Türkiye'ye şerefli bir yer kazandırdı. Millet Meclisi'nin 19 Aralık, 1951'deki toplantısında, siyâsetinin dayandığı temelleri bildirmişti: "Sulh ve emniyetin muhafazası, doğru yoldaki bütün milletlere hürmet, istiklâl ve diğer halkların, memleketlerinin tamâmiyeti... ve bunlara düşman olanlara karşı şiddetli, cesûrâne vaz'iyet almak...". İş başına gelmez, Garb demokrasisine uygun siyâsetiyle Şark'ın başlıca tabyası demek olan Türkiye'nin Atlantik Paktı teşkilâtına alınması için, bu teşkilâta mensup devletlerle siyâsî münâsebetlere girişti. Selefi Necmeddin Sadak tarafından ilk adım atılmıştı; "Amerika'nın Türkiye'ye alâka duyması için acı bir imtihan" diye vasıflandırdığı ve Meclis kürsüsünde kendisinin de müdâfaa ettiği üzere Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Askerî Kuvvetleri'ne Kore'de yardımı çok te'sirli olmuştu. 1951 Mayıs'ında Amerika, derhâl, Türkiye'nin Atlantik Paktı teşkilâtına alınmasını tasvip etti; Temmuz'da Büyük Britanya buna râzı oldu ve bu yılın Eylül'ünde Atlantik Paktı Konseyi, Ottawa'da, Türkiye'nin, Şimâlî Atlantik Paktı Teşkilâtı'na alınması için ittifakla karâr verdi. Fuad Köprülü'nün bundan sonraki hedefi, Balkan memleketlerinin emniyete alınması için askerî bir teşkilâtın kurulmasıydı; Yunanistan ve Yugoslavya ile devamlı temas ve çalışmaları sonunda, 25 Şubat, 1953'de Üçlü Pakt, Atina'da ilk şeklini aldı ve bu üç devletin Dışişleri Bakanları, 28 Şubat'ta, Ankara'da, beş yıllık ittifak ve yardım paktını imzaladı; bu arada Türk-Yugoslav ticâret anlaşması da, yine Ankara'da imzâlanmıştır. Köprülü, gelecekteki siyâsetini de zımnen anlatmıştı: İtalya için kapı açıktı.

Köprülü, iktidâra geçtikten iki-üç yıl sonra vaadlerini unutan, programını tatbik etmeyen kendi partisini, ta'kib ettiği siyâsetten uzaklaştırma husûsundaki

gayret ve mücâdelelerden sonra, 5 Temmuz, 1957'de Demokrat Parti'den resmen istifâ ile siyâsî fikir ve tenkidlerini günlük gazetelerde, makaleleri vâsıtasıyla neşretmeğe başladı. Yine 1957'de Hürriyet Partisi'nde de bir müddet çalışmıştır.

Prof. Fuad Köprülü, 27 Ağustos, 1960'da, en sevdiği varlık olan annesi Hatice Hanım'ı kaybetmişti. Bu acı hâdiseden hemen az sonra, en derin iztiraplar içinde yaşadığı o günlerde, 6-7 Eylül hâdiselerinde suçlu görüldüğü bahânesiyle tevkîf ve Yassıada'ya sevkedildi. Bu münâsebetle, Amerika'nın muhtelif üniversitelerine mensup dokuz Profesör'ün, Harvard'dan H.A.R. Gibb, Columbia'dan, T. Halasi-Kun, D.R. Rustow, J. Schacht, Utah'dan F. R. Latimer, Washington'dan N. N. Poppe, Michigan'dan J. Steward-Robinson, California'dan A. Tietze, Princeton'dan W. Thomas'ın imzâsıyla, Cemal Gürsel'e —birek kopyası Ankara ve İstanbul gazetelerinin hepsine— 14 Ekim, 1960 tarihli bir mektup gönderilmişti. Bunda, "Türk kânunlarının adâleti yerine getireceğinden şüphe etmeyerek, dünya çapında meşhur, doğruluğu inkâr götürmez, devlet idâresinde mâhir ve Türkiye'nin Şimâlî Atlantik Paktı Teşkilâtı'na girmesini te'min eden şerefli arkadaşları Prof. Fuad Köprülü hakkında, acele olarak Millî Birlik Komitesi'nin dikkatini çekmek istediklerini" bildirmişlerdir. 1961 Ocak ayı başında, suçlu görülmediğinden serbest bırakıldıysa da, bu dört aylık mevkûfluk, onda, rûhen ve bedenen sarsıntı yapmamış değildir.

Prof. Fuad Köprülü, 18 Aralık, 1961'de, bâzı arkadaşlarıyla birlikte, Demokrat Parti gibi liberal bir program ta'kib edecek olan Yeni Demokrat Parti'yi resmen kurdu. İsmindeki "Demokrat Parti" kelimesinden dolayı ta'kibi, levhasının indirilmek istenilmesi, 1962 Mart'ında savcılıkça kapatılmak teşebbüsü, Köprülü'nün ifâdesinin alınması v.b. hâdiseler ve mücâdeleler, bu partinin teşkilâtını genişletip yaşamasına imkân vermedi. Köprülü'nün, kurduğu Yeni Demokrat Parti'nin arması olan Kır-at'ı, Adâlet Partisi teşkilâtının isteği ile, 10 Ekim seçimlerinin

de bu parti'nin amblemi olarak kullanilmasına 1965 Temmuz'unda izin vermesi, kendisinin sanki artık siyâsî hayattan çekileceğini bildiren bir beyannâmesi idi.

XX. Asır Türkiye'sinin gerek siyâsî, gerek ilmî ve fikrî inkişâfında çok mühim te'siri bulunan Fuad Köprülü, orta boylu ve zayıf, beyaz, siyah saçlı, uzun kirpikli yeşil gözlü, bıyıklı idi. Halk, bilhassa hakikî münevverler tarafından çok sevilen ve sayılan bir şahsiyettir. Keskin zekâsı dolayısıyla her çevreye kolaylıkla intibak eder, çocukla çocuk, büyükle büyük olur, nüktedânlığı, hoşsohbetliği ile, muhitinde neşe ve huzûr verici bir hava yaratırdı. Ketûm, insan gücünün üstünde mütehammil ve sabırlıydı; lâıyk gördüklerine karşı yardım-severdi. Kimseye muhtaç olmamak endişesiyle muktesit davranmış, israftan dâimâ kaçınarak mütevâzî bir hayat sürmüştür. Şahsî ve ilmî hayatiyetini hiçbir zaman kendi menfaatlerine fedâ etmeyen Köprülü, Maârif Vekâleti Müsteşarlığı esnâsında vazife icâbı sık-sık İstanbul'a gidip-geldiği hâlde, evim orada diyerek harc-i râh almağı reddetmişti; Dışişleri Bakanı iken, muhtelif Avrupa seyahatleri dolayısıyla almış olduğu tahsisattan artan kısmı, yurda dönerdönmez iade ettiğinden, birçok kimseler takdirle bahsederdi. Şahsî çıkarlarını millî menfaatlere üstün tutanlar, Devlet hazinesinden faydalanmağı meslek edinenler; ilmi, birtakım riyâkârlıklara, sahtekârlıklara âlet edenler en çok nefret duyduğu, hattâ kin beslediği kimselerdi ve bu gibi şeyleri haber almak husûsunda çok mütecessisti. Bir bakıma çok mütevâzî olan Fuad Köprülü bir bakıma çok mağrurdu; samimiyyetine inandıklarından şefkatini, bildiklerini öğretmeğı, rehberliği eşirgememiş, fakat *ulemâ-yi rusâm* diye istihzâ ettiği ilim sahtekârlarına karşı dâimâ mağrur, kibirli bir tavır takinmiştir. İlimin, siyâsetin, hattâ san'atın ahlâk zaafıyla bağdaşamayacağı kanaatine samimiyyetle bağlı olan vatan-sever Fuad Köprülü'nün havatı, işte bu yüzden başlangıcından sonuna kadar, âdetâ, memleketimizi içinden kemiren ve gittik-

çe istilâ sâhasını genişleten mânevî bir düşman ordusuyla bitip-tükenmez mücâdelelerle doludur.

"Bir ilim kitabı alabilmek için ne ferâgatlere, ne fedâkârlıklara katlanmadım. Kendime istediğim gibi bir hüviyet verebilmek için çok didindim; lâkin, Sorbonne'un üzerine Türk bayrağı çekildiği zaman, bunların hepsini unuttum. Bütün çektiklerim, karşılaştığım bütün müşkil-ler gözümün önünden silindi. O dakikada bütün dünya gözüme kırmızı bir bayrak şeklinde görünüyordu. Bu benim için hayatımın en büyük mükâfatlarından biri oldu" diyen¹² Prof. Fuad Köprülü, son derece milliyetperverdi; eserlerinde, dâimâ, nasıl eski bir mâzîye sâhib olduğumuzu, Türkler'in başka milletler üzerindeki te'sirini, mânevî zenginliklerini aydınlatmıştır. Acı bir vesileyle, onun hayatını ana çizgileriyle canlandırdığımız bu yazımızda, eserleri, üslûbu ve husûsiyetleri üzerinde durmağa imkân göremiyoruz. Hepsi başka cephelerden kıymet ifâde eden yazıları hakkındaki bibliyografiler, Batı'da da eşine pek rastlanmayan bir büyük, ciddî ilim adamının, ömür boyunca yorulmaksızın nasıl çalıştığına dâir kısmen fikir verebilir: Muhtelif sâhadaki neşriyatının 1913-34'e kadarki sayısı, 289, 1912-40 arasındakiler 325'dir¹³. 1950'de tertip edilen bibliyografyada 1304 yazısı tesbit edilmiştir¹⁴. 1912-1950 yılları ara-

12. H.F., *Profesör Fuad Köprülü Paris'ten Döndü*, *Akşam* gazetesi, nü. 7573, 21 Ekim, 1939.

13. Şerif Hülûsî Sayman, *O. Prof. Dr. Fuad Köprülü'nün Yazıları İçin Bir Bibliyografya, 1913-1934*, İst., Burhâneddin Matbaası, 1935. — Ayn. müellif, *O. Profesör Dr. Fuad Köprülü'nün Yazıları İçin Bir Bibliyografya, 1912-1940*, İst., Muallimi Ahmed Hâlid Kitabevi, 1940.

14. *Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar* — I., Doğumunun 60. yıldönümünü kutlamak için Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu tarafından çıkarılmıştır. Toplayanlar: H. Eren — T. Halasi-Kun, Türk Tarih Kurumu Yayınları'ndan VII. Seri, Sayı: 20, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1950.

Samî Özerdim, bu *Armağan*'daki, *F. Köprülü'nün Yazıları: 1908-1950* başlıklı araştırmasında bulunan ekşiklerden bâzularını tesbit etmiş ve bunları not halinde Türk Tarih Kurumu'na vermiştir. Bu notları aynen neşr ve kendisine teşekkür ediyoruz:

Tekeza-yı Hayâl, Musavver Muhit, nü. 1 22, 16 Mart, 1909, s. 34 (Şiir). — *Hicret Türküleri, Türk Duy-*

sındaki yalnız ilmî yazılarını içine alan bibliyografyada 406 eseri mevcuttur¹⁵ ve bahsettiğimiz bu bibliyografyalarda, kaydedilmeyen yazıları da bulunduğunu söyleyebiliriz. Mevzularını tam bir vuzuhla kavrayan ve ifâde eden, ciddiyetiyle birlikte sürükleyici ve câzip bir üslûba sâhip bu mümtaz şahsiyyetin — msl., *İslâm*

gusu, nu. 3, 23 Mayıs, 1913, s. 30 (Şiir). — *Edib ve Mütetekkir Ziyâretlerine Zeyl: Münşi-i zarâfet-mu'tâd Süleyman Nazif Beyefendi'ye, Vakîit*, 6 Şubat, 1918, s. 2. — *Azerî Edebiyatı Tarihi, Türk Dünyası*, nu. 1, 6 Eylül, 1919 (Bu sayı görülemedi. Bu sayıda başlayacağı 5 Eylül günkü gazetede bildiriliyor); nu. 2, 3, 4; 19, 20 ve 23 Eylül, nu. 5, 6; 22 ve 23 Ekim (Tamamlanmış olmalıdır. Gördüğümüz 2-93'üncü sayılarda başka tefrika yoktur.), s. 2 (Gazetenin edebî ilâve'lerinde de yazıları bulunduğu anlaşılıyor. Bu ilâve'leri göremedik. Ancak, 27 Ağustos tarihli gazetede, 1 Eylül'de çıkacak gazetede yazısı bulunduğu; 3 Eylül gününe âit nüshada 4 Eylül'de verilecek ilâve'de Bâkî hakkında bir incelemesi bulunacağı bildiriliyor. 12 ve 19 Eylül'de çıkacak ilâve'lerde neler bulunacağı kaydedilmemiştir. 24 Eylül ve - Ekim günkü gazetelerde 25 Eylül ve 2 Ekim'de verilecek ilâve'de yazısı bulunduğu bildirilmiştir. 10 Ekim tarihinde çıkacak ilâve'de neler bulunacağı bildirilmemiş, bundan sonraki sayılarda ilâve'den söz edilmemiştir). — *Cumhuriyet Arması Mündesebiyle: Türk Tarih Encümeni'nden Bir Sual, Akşam*, 30 Kasım, 1925, s. 2 (Amasyalı Husâmeddin (Yazar)'in 5 ve 21 Kasım tarihli gazetede cevapları çıkmıştır). — *Mir 'Ali-Şir Nevvî - Doğumunun 500'üncü yıldönümü mündesebiyle, Yeni Ses*, 25 Haziran, 1926, s. 3. — *Asrîlik ve Vatanperverlik, Yeni Ses*, 9 Eylül, 1926, s. 2. — *Millî Lisân ve Ehemmiyeti, Yeni Ses*, 16 Eylül, 1926, s. 2. — *Milliyet ve İlim, Yeni Ses*, 23 Eylül 1926, s. 2. — *Müneverlerin Vazifesi, Yılmaz*, 15 Ocak, 1931, s. 4. — *Oğumak İhtiyacı, Mekteb*, nu. 11, 7 Mart, 1932, s. 1-2. — *Ortazaman Türk Hukuk Müesseseleri, Kurun*, 24 ve 25 Eylül, s. 2 *Belleten*, c. II., nu. 5 ile, ikinci *Türk Tarih Kongresi'nde* çıkan yazının eksik yayını). — *Sinân'ın Monografisi, Yücel*, c. VII., nu. 39, Mayıs, s. 96 (1937'de yayınlanan *Sinan, Hayatı, Eseri'*nden). — *Partimiz ve İdeolojimiz, Tan*, 30 Mayıs, 1939, s. 5. — *Yıldönümünde Düşünceler: Türk Milleti'nin Birlik Manzarası, Cumhuriyet*, 10 Kasım, 1941, s. 3. **ANKETLERE CEVAPLAR, KONUSMALAR** : *Mülkiyyet-i edebîye hakkındaki fikirleri, Dergâh*, c. IV., nu. 42, 5 Ocak, 1923, s. 90. — *Bir Müldâkat: Türk Tarihi Nereden Başlar, Millî Mec.*, nu. 31, 15 Şubat, 1925, s. 498-99. — *Ahiret'e İnanır mısınız? Köprülüzde Fuad Bey : Ben istikbâl ile alakadar değilim, Resmî Ay*, c. IV., nu. 31/1, Mart, 1927, s. 43. — *Akâdemi Me's'alesi Hakkında Anketimiz, Hayat*, c. II., nu. 58, 27 Ekim, 1927, s. 6 (426). — *İntihâl Dedikodusu Etrâfında, Me's'ale*, nu., 2, 15 Temmuz, 1928, s. 3 — *Fikret Âdil, Edebî Müldâkatlar-11., Köprülüzde ile ve Edebiyat Günü, Cumhuriyet*, 3 Kasım, 1928, s. 4. — *Müderrişlik, Siyâset-Köprülüzde Fuad Bey Ne Fikirde, Cumhuriyet*, 16 Ekim, 1930 (Ayrıca, bu gazetenin 19,

*Ansiklopedisi'*ndeki *Çağatay Edebiyatı, Arâz, Bayrak* maddeleri gibi — öyle makaleleri vardır ki, beş-altı formalık ayrı birer eser teşkil edebilir. Prof. Fuad Köprülü, 1950'den sonra da, eskisi kadar çok olmamakla berâber, yine neşriyâta bulunmuştur; ilmî eserlerinin mühim kısmı, daha önce basılan kitaplarının düzelt-

20, 21 Ekim, 7 Kasım tarihli sayılarına bakınız). — *Matb'âtı Kânânı Nasıl Olmalı - Köprülüzde Fuad Bey'in Fikirleri, Yeni Gün*, 11 Temmuz, 1931, s. 1, 2. — *Nedim Heykeli Yapılmalı mı - Köprülüzde Fuad... Beyler'in Fikirleri, Yeni Gün*, 19 Ağustos, 1931, s. 1. 11. — *Köprülüzde'ye Göre Dil İnkişâbında Teşkâmül İddî'ası, Vakîit*, 15 Ekim, 1932, s. 1, 9. — *Dil Anketi - Dil Anketimize Köprülüzde Fuad Bey Ne Diyor, Milliyet*, 28 Mart, 1933, s. 1, 5. — *Türk - Fransız Dostluğu - Fuad Köprülü ile Paris'te Bir Konuşma, Kurun*, 15 Haziran, 1935, s. 3. — *Kandemir, Fuad Köprülü Yeni Gün'e Anlatıyor*, c. VII., nu. 160, 1 Nisan, 1936, s. 18, 21. — *Abdülhak Hâmid, Varlık*, c. IV., nu. 92, 1 Mayıs, 1936, s. 305 (İhtisasarlar). — *Millî Bir Edebiyat Yaratabilir miyiz (Nusrat Safâ Coşkun'un bu isimli kitabında «İst., İnkilâb Kitabevi, 4», Köprülü'nün cevabı). — Harf İnkişâbı Bayramı, Cumhuriyet*, 10 Ağustos, 1938, s. 9 — *Hasan Bedreddin Üglen, Fuad Köprülü - Yarın yirmibeş senelik çalışması tesbit edilecek olan Profesör'le kısa müldâkat, Vakîit*, 3 Mart, 1939, 3. — *Hikmet Feridun (Es), Sorbon Üniversitesi'ne Türk Bayrağını Çektiren Adam - Fuad Köprülü, Yedigün*, c. XII., nu. 352, 5 Aralık, 1939, s. 10-11, 27. — *Servet-i Fünâncular Anlatıyor, Servet-i Fünân mec.*, c. XXXVII., nu. 2275, 28 Mart, 1940, s. 300 (Mektup). — *Ahmed İhsan ve Servet-i Fünân - Neler Dediler, Servet-i Fünân*, c. XCHII., nu. 2421, 14 Ocak, 1943, s. 110 (Önceki yazının aynıdır). — *Edebî Anketimiz: Konuşan, Şinâsi Özdenoğlu, Prof. Dr. Fuad Köprülü'nün Cevabı, Varlık*, c. XIV., nu. 242, 1 Ağustos, 1943, s. 25-7 (Şinâsi Özdenoğlu, *Edebiyatımızın Beş Ana Me's'alesi*, İst. İnkilâb Kitabevi, 1949, s. 68-71). Not. Fuad Köprülü'nün çeşitli ilmî ve terbiyevî mevzular üzerinde demecleri, politika konuşmaları vardır. Prof. Yûsuf Özer'le münâkaşaları için *Cumhuriyet* ve *Milliyet*'in Nisan ve Mayıs sayılarına, yine *Milliyet*'in 1928 yılı Ağustos, Eylül sayılarına bakılmalıdır. Karşılıklı münâkaşalarda gazetelere akseden haber ve demecler, bibliyografimizin dışında kalmıştır. — *Fuad Köprülü'nün Yazıları* başlıklı bibliyografyamızın (1950), 167'nci sayfasında, 8'inci satırda verilen *Hiyâbân-ı Elem* adlı şiir (*Servet-i Fünân*, c. XLII., s. 510), başka bir Mehmed Fuad'a âit olmalıdır. Dergide yayınlandığında altındaki imzâ sâdece, Mehmed Fuad'dır.

15. 60. *Doğum Yılı Mündesebiyle Fuad Köprülü Armağanı (Mélanges Fuad Köprülü)*, Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi tarafından neşredilmiştir; İst.; Osman Yalçın Matbaası, 1953. Bu bibliyografya, Prof. Osman Turan tarafından hazırlanmış ve onun imzâsıyla olan *Mukaddime*'ye ek olarak basılmıştır (S. XXV-L.); öncekilerden daha iyi tarafı, aynı araştırmancın Türkçe ve yabancı dildeki neşirlerinin birlikte kaydedilmesidir.

me ve illüvelerle ikinci baskılandır. Şimdi, yukarıda sözü geçen bibliyografyalarda bulunamayan 1950'den sonraki yazılarının listesini veriyoruz:

Sabah İstanbul

Ord. Prof. Dr. M. Fuad Köprülü
4 Aralık, 1890 — 28 Haziran, 1966

9. Seçimlere Girişken, Vatan, 21 Ekim, 1957.
10. 1957 Seçimleri, Vatan, 4 Kasım, 1957.
11. Demokrasi Yolunda, 1945-1950: I — Dön, Bugün, Vatan, 12 Kasım, 1957.

12. Demokrasi Yolunda, 1945-50: II — İkinci Dünya Harbi'ne Kadar, Vatan, 14 Kasım, 1957.
13. Demokrasi Yolunda, 1945-50: III — İlk Dünya Harbi'ne Kadar, Vatan, 17 Kasım, 1957.
14. Demokrasi Yolunda, 1945-50: IV — İkinci Dünya Harbi'ne Kadar, Vatan, 20 Kasım, 1957.
15. Demokrasi Yolunda, 1945-50: V — İkinci Dünya Harbi'nden Sonra, Vatan, 23 Kasım, 1957.
16. Demokrasi Yolunda, 1945-50: VI — İkinci Dünya Harbi'nden Sonra, Vatan, 26 Kasım, 1957.
17. Demokrasi Yolunda, 1945-50: VII — İkinci Dünya Harbi'nden Sonra, Vatan, 29 Kasım, 1957.
18. Demokrasi Yolunda, 1945-50: VIII — İkinci Dünya Harbi'nden Sonra, Vatan, 1 Aralık, 1957.
19. Demokrasi Yolunda, 1945-50: IX — İkinci Dünya Harbi'nden Sonra, Vatan, 4 Aralık, 1957.
20. Demokrasi Yolunda, 1945-50: X — İkinci Dünya Harbi'nden Sonra, Vatan, 7 Aralık, 1957.
21. Demokrasi Yolunda, 1945-50: XI — İkinci Dünya Harbi'nden Sonra, Vatan, 10 Aralık, 1957.
22. Demokrasi Yolunda, 1945-50: XII — İkinci Dünya Harbi'nden Sonra, Vatan, 13 Aralık, 1957.
23. Demokrasi Yolunda, 1945-50: XIII — 1946 Seçimlerine Kadar, Vatan, 19 Aralık, 1957.
24. Demokrasi Yolunda, 1945-50: XIV — 1946 Seçimleri, Vatan, 22 Aralık, 1957.
25. "Amerika'nın Soğuk Savaşta İlk Ufukları Programı", Vakitler Dergisi VII.

me ve ilâvelerle ikinci baskılarıdır. Şimdi, yukarıda sözü geçen bibliyografyalarda bulunamayan 1950'den sonraki yazılarının listesini veriyoruz:

1. *Dünya Sulhu ve Türkiye'nin Dış Siyaseti*, American International News Service, 19 A. A. Buradan naklen *Hürriyet* gazetesi, 20 Ağustos, 1950.
2. *Turkey's Foreign Relations in 1952*, Turkish Information Office, 1952, 19 sayfa (*Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü'nün Konuşması*, Aralık, 1951)
3. *1952'de İstanbul'da toplanan XXII. Müsteşirler Kongresi'nin Açış Nutku, İslâm Tedkikleri Enstitüsü Dergisi*, c. I., İst., 1953 ve ayrı basım.
4. *Alcune Osservazioni Interno all'infuleza delle Istituzioni Bizantine sulle Istituzioni Ottomane*, Pubblicazioni Dell'Istituto Per L'Oriente, Nr. 50, Roma, 1953, 174 sayfa.
5. *1945'den 1957'ye.. Ne İdi, Ne Oldu? Vatan* gazetesi, 6 Ekim, 1957 (*Yeni Gün* gazetesi tarafından iktibâs edilmiştir).
6. *Programını Unutan Demokrat Parti*, *Vatan*, 10 Ekim, 1957.
7. *Bizde Siyasî Ahlâk*, *Vatan*, 13 Ekim, 1957.
8. *Demokrat Parti'nin Kapalı Beyân-nâmesi*, *Vatan*, 17 Ekim, 1957.
9. *Seçimlere Girerken*, *Vatan*, 21 Ekim, 1957.
10. *1957 Seçimleri*, *Vatan*, 4 Kasım, 1957.
11. *Demokrasi Yolunda*, 1945-1950: I — *Dün, Bugün*, *Vatan*, 12 Kasım, 1957.
12. *Demokrasi Yolunda*, 1945-50: II — *İkinci Dünya Harbi'ne Kadar*, *Vatan*, 14 Kasım, 1957
13. *Demokrasi Yolunda*, 1945-50: III — *Harb Sonunda Dünya ve Türkiye*, *Vatan*, 17 Kasım, 1957.
14. *Demokrasi Yolunda*, 1945-50: IV — *Türkiye'de Demokrasi*, *Vatan*, 19 Kasım, 1957.
15. *Demokrasi Yolunda*, 1945-50: V — *C.H.P. İçinde İlk Hareketler*, *Vatan*, 21 Kasım, 1957.
16. *Demokrasi Yolunda*, 1945-50: VI — *Dörtlülük Takrir*, *Vatan*, 23 Kasım, 1957.
17. *Demokrasi Yolunda*, 1945-50: VII — *Takrir'in Gurub'da Müzâkeresi, 4'e Karşı 400 Kişi*, *Vatan*, 25 Kasım, 1957.
18. *Demokrasi Yolunda*, 1945-50: VIII — *Meclis'te Bir Hâdise*, *Vatan*, 27 Kasım, 1957.
19. *Demokrasi Yolunda*, 1945-50: IX — *C.H.P.'den Çıkarılışımız*, *Vatan*, 2 Aralık, 1957.
20. *Demokrasi Yolunda*, 1945-50: X — *Demokrat Parti Kurulana Kadar*, *Vatan*, 4 Aralık, 1957.
21. *Demokrasi Yolunda*, 1945-50: XI — *Demokrat Parti'nin Kuruluşu*, *Vatan*, 6 Aralık, 1957.
22. *Demokrasi Yolunda*, 1945-50: XII — *Demokrat Parti Programı*, *Vatan*, 9 Aralık, 1957.
23. *Demokrasi Yolunda*, 1945-50: XIII — *1946 Seçimleri'ne Kadar*, *Vatan*, 19 Aralık, 1957.
24. *Demokrasi Yolunda*, 1945-50: XIV — *1946 Seçimleri*, *Vatan*, 22 Aralık, 1957.
25. "Amerika'nın Sesi Radyosu Bilgi Ufukları Programı: Tanın-

- miş siyâset ve ilim adamı Prof. Köprülü, istikbâl ve milletlerarası meseleler hakkında görüşünü izah etti", *Dostluk*, c. I., nu. 10, 17 Nisan, 1957.
26. *Yüz Yıllık Bir Dâvâ: Türkiye'de Hürriyet Mücadeleleri, Vatan*, 1 Mayıs, 1958.
27. *Hangisi Üstün: Parti Menfaati mi, Memleket Menfaati mi? Vatan*, 19 Mayıs, 1958.
28. *Yeni Zamlar Karşısında: İktisâdî Buhranın Son Safhaları, Vatan*, 17 Haziran, 1958.
29. *Harvard'da Bir Konferans: Türk Milleti'nin Hedefleri, Cumhuriyet*, 4 ve 5 Kasım, 1959.
30. *Bir Nutuk Münâsebetiyle, Vatan*, 9 Kasım, 1959.
31. *Maârifimizin Bugünkü Durumu, Vatan*, 23 Kasım, 1959.
32. *Osmânî Devleti'nin Kuruluşu, Türk Tarih Kurumu Yayınları'ndan, VIII. Seri. — Sayı 3, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1959, XIV + 124 sayfa [Müellifimizin, *Les Origines de L'Empire Ottoman* (Paris. E. de Boccard, 1935) adlı eserinin tercemesidir. Bu mühim eserin, 1955'de Saray-Bosna'da basılan ve Prof. Nedim Filipovic'in müellifimiz hakkında mukaddimesini içine alan *Porijeklo Osmanske Carevine* adıyla Sırb - Harvatça tercemesi de vardır].*
33. *Namık Kemal, Renan Müdâfaa-nâmesi (İslâmiyet ve-Maârif)*, Yayınlayan: Ord. Prof. M. Fuad Köprülü, Millî Kültür Yayınları — Dinî Kültür Serisi, Nu. I., Ankara, Güven Basımevi, 1962, 78 sayfa.
34. *Türk Sazşâirleri, I. — Türk Edebiyatı'nda Âşık Tarzı'nın Menşei ve Tekâmülü, XVI ve XVII. Asır Sazşâirleri Millî Kültür Yayınları, Türk Dili ve Edebiyatı Serisi, Nu. I., Ankara, Güven Basımevi, 1962, S. 1-182.*
35. *Türk Sazşâirleri, II. — XVII. Asır Sazşâirleri, Millî Kültür Yayınları, Türk Dili ve Edebiyatı Serisi, Nu. 2, Ankara, Güven Basımevi, 1962, s. 183-378.*
36. *Türk Sazşâirleri, III. — XVIII. Asır, Millî Kültür Yayınları, Türk Dili ve Edebiyatı Serisi, Nu. 3, Ankara, Güven Basımevi, 1962, s. 379-518.*
37. *İslâm Medeniyeti Tarihi, Prof. Dr. W. Barthol'dan terceme, Başlangıç'la, İzah ve Düzeltmeler kısmı ilâve edilmiştir; Geniş İzah, Düzeltme ve İlâveler'le, İkinci Basım, Diyanet İşleri Başkanlığı Neşri, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1963, XXIV + 368 sayfa.*
38. *Dış Politika Nasıl Olmalıdır; Türkiye'nin Siyâsetinde Değişecek Birşey Yoktur (Beyânât), Cumhuriyet gazetesi, 11 Ekim, 1964.*
39. *Türk Sazşâirleri, IV. — XIX. Asır Sazşâirleri, Millî Kültür Yayınları, Türk Dili ve Edebiyatı Serisi, Nu. 4, Ankara, Güven Basımevi, 1964, s. 519-700.*
40. *Demokrasi Yolunda (On the Way to Democracy), Tibor Halasi-Kun Neşri, Mouton and Co., London-THE HAGUE - Paris, 1964, XXXII + 928 sayfa (Bu kitapta, müellifimizin 1945-50 yılları arasında muhtelif gazetelerde çı-*

kan 283 siyâsî makalesi toplanmıştır. Amerika, İngiltere üniversitelerinde, Şarkiyât sâhasında çalışan talebelere, Türkçe'nin güzel bir örneği olarak ve fikren gelişmeleri için okutulmakta, tavsiye olunmaktadır) ¹⁶.

41. *Orta-Asya Türk Dervişliği Hakkında Notlar, Türkiyât Mecmuası*, c. XIV., 1964, s. 259-62.
42. *Türk Şaîrleri*, V. — XIX. Asır Şaîrleri, Millî Kültür Yayınları, Türk Dili ve Edebiyatı Serisi, Nu. 5, Ankara, Güven Basımevi, 1965, s. 701-826.
43. *Yunus Emre'nin Mezarı, Meydan Mec.*, nu. 20, Haziran, 1965.
44. *Edebiyat Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları'ndan VII. Seri—Sayı: 47, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1966, XIV + 472 sayfa.
45. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, İkinci Basım, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1966, XIV + 376 + 16 sayfa.

★

Prof. Dr. Fuad Köprülü, 15 Ekim, 1966 tarihine rastlayan Cuma günü, Ankara'da, saat 18.30-19 arasında, Türk Ta-

rih Kurumu'ndan evine yürüyerek gittiği sırada trafik kazâsı geçirmiş ve sol femur kemiği kalçanın biraz altından kırılmıştı. Bu pek de mühim olmamakla beraber, uzun süre alçıda ve yatakta kalması, 1964'de teşhis konulan şeker ve damar sertliği hastalıklarının şiddetlenmesine yol açtığından, 28 Haziran, 1966'da. Salı günü, saat 12.40'da, İstanbul'da Baltalimanı Hastahânesi'nde hayata gözlerini yummuştur¹⁷. Cenâzesi, 1 Temmuz Cuma günü, namazı Bayezid Câmî'inde kılındıktan ve İstanbul Üniversitesi'ndeki merâsimden sonra, Çenberlitaş'ta Köprülü Câmî'i'ne bitişik âile kabristanına nakledilmiştir; bu câmî'in hemen penceresi önündeki ilk kabirde — babası Fâ'iz Köprülü ile aynı kabirde — gömülüdür.

Tanrı rahmet eylesin; nûr içinde yat-sın!

16. Bu eser hakkında bibliyografya makâlesi için bk., B. Lewis, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, vol., XXVIII., part-2 1965, s. 453. — Mihin Eren, *Belleten*, c. XXX, nu. 118, Nisan, 1966.

17. Hâltercemesi ve eserleri hakkında kısaca bilgi edinmek için bk., (1) İbnü'l-Emîn Mahmud Kemal İnâl, *Son Asır Türk Şaîrleri*, c. III., İst., Öztürk Matbaası, 1932, s. 437-440. (2) *Encyclopédie Biyographique de Turquie*, 1930-1933. (3) İbrâhîm Alâeddin Gövsa, *Türk Meşhurları*, s. 223. (4) Nihad Sâmî Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İst., Yedigün neşri, s. 361-364. (5) Hocalık hayatının yirmibeşinci yıldönümünün kutlanması münâsebetiyle basılan broşür, İst., 1939. (6) Jean Deny, *Voix de Turquie, Les Nouvelles Littéraires*, nr. 907, 2. Mart, 1940 (Tercemesi için bk., Peyâmî Erman, *Bir Ankete Cevab, Ülke* mec., c. XVI., nu. 87, Mayıs, 1940, s. 258-60). (6) *Brockhaus*. (7) *Rus Edebiyatı Ansiklopedisi*. (8) *World Biography*, 1948. (9) *International Who's Who*, 1952. (10) *Current Biography*, c. 14, nu. 6, Haziran, 1953, s. 36-38 (Bu sonuncuda, bilhassa siyâsî hayatı, Dışişleri Bakanlığı sırasındaki çalışmaları ve ta'kip ettiği siyâsete dair geniş bilgi verilmiştir).

VAKIFLARDA ŞARTLARA RİAYET MESELESİ

ALİ HİMMET BERKİ

Akid ve tek taraflı tasarruflarda şart meselesi, üzerinde durulacak ehemmiyettedir. Akid ve tasarruflarda şart, mutlak surette muteber midir, değil midir? Yahut hangi nevi şartlar muteberdir ve hangileri değildir? Mesele hukuk tarihinde, Roma hukukunda tetkike tabi tutulmuş olduğu gibi, İslâm hukukcuları arasında da uzunuzadıya, tetkik ve münakaşa konusu olmuştur. Tafsilâtı kısmen Mecellenin esbabı mucibe mazbatasında ve tamamı alâkalı bahislerinde hilâfiyata ve fıkhî müteallik eserlerde yazılmıştır. Bu tafsilâtın mevzuumuzla doğrudan doğruya alâkası olmadığından mevzua geçiyoruz:

Akidlerde olduğu gibi şartlara riayet edilip edilmemek meselesi, tek taraflı bir tasarruf olan, vakıf tasarrufunda da mühimdir. Bu şartlar, vakıf malların ve hayrî müesseselerin idaresine ve varidatın sureti sarfına ve hademenin hizmetlerine ve bunlara verilecek olan maaş ve ücrete, meşrutunlehlere, vakfın istibdal ve münakaşesine ve mütevellilere ve saireye âit olabilir.

Her şartı kabul etmek doğru olmayacağı gibi, hiç kabul etmemek de doğru olmaz. Çünkü, vakıf, muhtelif maksadlarla yapılmakta ve her vakıf yapan, vakfı üzerinde iradesinin sonsuz olarak hâkim olmasını arzu etmektedir. Emr-i hayra ve âmme menfaatlerine hizmeti bakımından kıyas ve kaideye muhalif olarak kabul edilen vakıf tasarrufunda, vâkıfların arzularına hürmet etmek hikmet ve maslahata muvâfık görülmeğe icap eder, aksi halde kimse vakfı yapmaz ve cemiyet bu hayır ve menfaatten mahrum olurdu.

Böyle olmakla beraber, her şartı kabul etmek de muhtelif hukukî ve mantıkî sebeplerden doğru olmazdı. Bunun için-

dir ki, islâm müçtehitleri şartları tasnife tâbi tutmuş, vakfın mahiyet ve hükmüne, vakfda, umumun ve meşrutunlehlere menfaatlerine muhalif olmayan şartların cevazı, muhalif olanların adem-i cevâzı içtihadında bulunmuşlardır.

Bu içtihatlar göre, ecnebler veya ecnebi bir müessese menfaatına olmayan ve vakfın mahiyetine ve vakfın ve meşrutunlehlere menfaatlerine muhalif bulunmayan şart muteber olup, aksi muteber değildir. Meselâ vâkıf, vakfederken vakfın varidatını gayr-i müslim ecneblere tahsis veya ilerde borcu zuhur ederse vakfettiği mallar satılarak borcunun ödenmesini şart etse, bu şartlar âmme menfaatine ve vakfın mahiyetinden cüz olan ebediliğe münafi olduğundan, vakfın sıhhatını ihlâl eder. Bunun gibi, vâkıf, vakfettiği akarın istibdal edilmemesini ve bu akarın bir seneden fazla müddetle icar olunmamasını veya tayin eylediği mütevellinin azil olunmamasını şart eylese, bu şartlar hem vakfın, hem de mevkufunaleyhlerin menfaatlerine muhalif olduğundan lagiv ve hükümsüz olur. Ancak vakfın mevcudiyet ve sıhhatında müessir olmaz, yani, vakıf muteber olur, bu takdirde vakıf akar, varidat getirmez bir hale gelip para ile veya başka bir akarla mübadelesi menfaatli görülürse, mübadele olunur ve vakıf akarı bir seneden fazla müddetle isticara talip bulunmaz ise, fazla müddetle icarı meşru olur ve mütevellinin ehliyetsizliği veya vakfa hiyaneti sabit olursa tevliyetten azil olunur.

İmdi, vakfiyelerdeki şartların bu esaslar dairesinde tefsiri icab eder, muteber olan şartlarda sevk olunan vasıf ve kayıtlara da riayet olunur. Eski vakfiyelerde öyle şart ve ibareler vardır ki, bun-

lardan ne kast edildiğini anlamak hayli güçtür, bu şartları isabetli olarak anlayabilmek için, yazıldığı tarihlerdeki istimal tarzını bilmek ve hususile beyan kaidelerine vâkıf olmak lâzımdır. Bunlar bilinmediği içindir ki, bazı vakfiyelerdeki şartlar yanlış tefsir olunmakta ve bu yüzden vâkıfın kast ettiği hak sahipleri mutazarrır olmaktadır.

O kaideleri şöyle hulâsa etmek mümkündür:

- 1 — Hakikat mümkün olmayan yerde mecaza gidilir.
- 2 — İbareler küll halinde hüküm ifade eder.
- 3 — Hilâfına karine olmadıkça, mutlak, itlakı ve mukayyet, kaydı üzerine cereyan eder.
- 4 — Bir mefhum, bir vasıf ile tavsif ve bir kayıt ile takyit olunursa, vasıf ve kayıt mucbince amel olunur.
- 5 — Hilâfına karine olmadıkça sıfatlar muzafın kaydı olur.
- 6 — Hilâfına karine olmazsa, zamirler, yakına raci olur.
- 7 — M'atufun aleyhile matuf arasındaki vasıf, mevzufuna inhisar eder.
- 8 — Vakıf zamanında mevkufunaleyhin mevcut olması şart değildir.

Vakfiyelerde, çokca tesadüf olunan ve muhtelif anlayışlara maruz kalan şart ve ibarelerden misaller vererek bu esasları izah edelim:

Çocuğu olmayan ve olması dahi muhtemel bulunmayan bir kimse, vakfımın varidatını evlâdına vakıf ettim demiş olsa, evlâd lafzı mecaza haml edilerek vakfın varidatına ahfadı müstahik olur. Yani vâkıfın ilk fûruu manasına gelen evlâdı yoktur diye, varidat müteakip fûrulara verilmemezlik edilemez, çünkü, hakikat mümkün olmayan yerlerde mecaza gidilir.

Vâkıf vakfiyyesinde, vakfımın tevliyeti veya fazla-i varidatı neslen bade nes-

lin evlâdına ait olacaktır demiş olsa, neslen bade neslin karinesile, nesil boyunca evlâdın evlâda kast edilmiş olur. Gerçi evlâd lafzı bir kerre zikir olununca sulbi evlâda mahmul olursa da bu misalde sevk olunan neslen bade neslin karinesile maksadın nesil boyunca evlâd olduğu anlaşılır. Veled lafzı ile yapılan şartta da hüküm böyledir. Çünkü, ibare ve tabirler, küll halinde yani, kayıtlarile mana ifade eder.

Vakfiyelerde görülen veled ve evlâd tabirleri, mutlak olup, erkek ve kız gibi bir takyit olmadığından, itlakı üzere erkek ve kıza şamil olur. Veled ve evlâdı zükûrüm veya veled ve evlâdı inâsım terkipleri, erkek ve kız çocuklar manasını ifade eder. Çünkü, mukayyet takyidi üzere cereyan eder.

Vâkıf vakfiyyesinde, vakfımın tevliyeti ekberi evlâdım (en büyük evlât) ve evlâdı evlâdım tarafından ifa olunacak demiş olsa, tevliyet, hangi batında olursa olsun erkek ve kız çocukların en büyüğüne tevcih olunur. Vakfımın tevliyeti batnen bade batnın ekberi evlâdına ait olacak demiş olsa, evvelki batında bulunan evlâdın en büyüğüne tevcih olunur, o batnı takip eden batındaki ekberi evlât, daha büyük olsa bile, tevliyete istihkak iddiasında bulunamaz. Bunun gibi, vâkıf, vakfıma evlâdı evlâdım alâ ferizatiş şeriyeye mutasarrıf olsun demiş olsa, erkek ve kız ikili birli mutasarrıf olur. Çünkü, bir mefhum bir vasıf ile tavsif veya bir kayıt ile takyit olunursa, vasıf ve kayıt mucbince hüküm olunur. Üzerinde durduğumuz misallerde, evlâd ve evlâdı evlâd "ekber" ile tavsif ve batnen bade batnın "ve ala ferizatiş şeriyeye" kayıtlarile takyit olunmuştur.

Vâkıf, vakfiyyesinde vakfımın tevliyetine ekberi evlâdım ve evlâdı evlâdı zükûrüm mütasarrıf olacak demiş olsa, "evlâdı evlâd" terkiбинden sonra gelen zükûf kaydı, muzafın sıfat ve kaydı olur (1), ve bu takdirden, tevliyete erkek ve kız evlâ-

1) Evlâdı evlâdı zükûrüm tabiri, evlâdınun evlâdı zükûru müfadedir. Muzafın ileyih olan evlât, meclak olduğundan, erkek ve kız evlâda amildir.

dın erkek ekberi evlâdı mutasarrıf olur. Nitekim "Büyük Millet Meclisi" tabirinde, büyük vasfı meclisin vasfı olup, milletin değildir. Çünkü, millet meclisi bir terkiş izafî olup, meclis müzaf, millet de müzafün ileyhidir, bu tavsif meclise aittir. Zira beyanın mevzûu meclis olup, kayıtta onun kaydıdır. Büyük devlet reisi, büyük hükümet reisi gibi terkişlerde de keyfiyyet aynıdır. Yani, büyük sıfatı devlet ve hükümetin sıfatı olmayup, reisin sıfatıdır.

Bir vakfiyyede, "cael'el vâkıfı tevliyetehu linefsihi sümme liveledihî Zeyd-in sümme lievlâdihî" demiş olsa lievlâdihîdeki zamir Zeyde irca' edilir, vâkıfa irca edilmez. Türkçe ibarelerde de hüküm böyledir. meselâ vâkıf, vakfımın gallesini Mehmet ve Ahmet'e ve onun evlâdı evlâdına şart ettim demiş olsa, o zamiri yakın olan Ahmed'e irca olunur ve Ahmed'in evlâdı evlâdı kast olunduğuna hüküm edilir. Çünkü, bir ibarede bulunan zamirin müteaddit yerlere rücuu muhtemel olur, en yakın olana irca olunur, meğer ki, hilâfına karine olsun.

Vâkıf vakfiyyesinde, vakfımın fazla geliri evlâdımın fakirlerine ve evlâdı evlâdına verile deye şart etmiş olsa, fakir kaydı, evlâdın kaydı olup, evlâdı evlâda kayıtolmaz. Yani, evlâdı evlâtta fakir aranmaz. Çünkü, matufün aleyh ile matuf arasındaki vasıf, mevsufuna inhisar eder.

Vâkıf, vakfiyyesinde vakfımın varidatını evlâdına şart ettim demiş olsa, vakıf yapıldıktan sonra da dünyaya gelen bilcümle evlâdı şartta dahil olur. Çünkü vakıf zamanında mevkufün-aleyhin mevcut olması şart değildir. Fakat vâkıf, evlâdı mevcut kaydile takyit veya isimlerini söyleyerek tahsisen zikir ederse, vakıf yapıldıktan sonra doğan evlâd meşrutunlehte dahil olmaz, aksi de böyledir.

Binaenaleyh Vâkıf, vakfiyyede işbu vakıfından vakıf yapıldıktan sonra doğacak olan evlâdın müstefid olacağını tasarih eylese, vakıf yapıldığı âna kadar mevcut evlât bu vakıfından faydalanamaz.

Vâkıf, mevcut evlâtlarından bir veya bir kaçının adını zikir ederek vakıfından bunların faydalanacağını derpiş etse, ve meselâ vakfımın fazlai varidatını veya tev-

liyyetini evlâdı Hasan ve Hüseyin'e şart eylediğini beyan etse, vakıfından sonra dünyaya gelen evlâd, şartta dahil olamayacağı gibi, vakıfından evvel mevcut olup ta şartta dahil edilmemiş olan evlât ta meşrutunlehte dahil olmazlar.

Ahfâdda da hüküm böyledir. Yani ahfada şartta, hin-i vakıfda ahfadın mevcut olması şart değildir. Meğer ki, mevcut ahfatla takyit veya isimlerini zikir ile tahsis etmiş bulunsun.

Şu esası da ilâve edelim ki iki şart tebarüz ederse en sonraki şart ile amel olunur. Meselâ, vâkıf vakfiyyesinde vakfım istibdal edilmesin dedikten sonra vakfiyenin sonlarına doğru vakfım para ile istibdal edilerek bu para hayratım için nermalandırılınsın demiş olsa, ikinci beyan evvelki beyanı nesh eder ve bu suretle ikinci beyan ile amel olunur.

Vakıflarda şartlara riayet, hukukî manasile rakabeye taalluk eden vakıflardadır. Esasen asıl vakıf da budur.

Bir de İrsat kabilinden olan ve idarî mahiyette olup gayri sahih vakıf denilen tahsisler vardır ki, bunlarda şartlara riayet mecburi değildir. Çünkü bunlar, hakikatta vakıf olmayup, mirî arazinin a'şar ve rüsumu gibi menafii emiriyyesinin veya tasarruf hakkının veya her ikisinin, masarufı beytül'malden olan yani, hazinence, temini icap eden bir cihete tahsisden ibarettir. Masarufı beytül'malden olan tahsisa, SAHİH, Masarufı beytül'malden olmayan tahsisa GAYRİ SAHİH tahsis denilir, ve bu ikinci kısmın külliyyen iptali caiz olur.

Biraz evvel işaret olunduğu üzere, sahih vakıflarda vakfiyyet rakabeye, ve tahsislerde menafii emiriyyeye ve hukuku tasarrufiyyeye taalluk eder. A'şar lağiv edilmiş ve rüsum, hazineye kalmış olduğundan, bunların hükmü kalmamış ve vakıf olarak tahsis olunan tasarruf hakkı, vakıf olarak, Vakıflar Umum Müdürlüğüne idare edilmekte bulunmuştur².

2) Bu bahsi laykile anlamak için, mülga arazi kanununun 4 nci maddesine ve meşhur âlim merhum Ömer Hilmi Efendinin "Ahkâmül Evkaf" adlı eserinin 131 ve müteakip meseleleriyle 138 ve müteakip meselelerine ve "Vakıflar" adlı eserimizin 134 üncü sahifesine bakınız.

Buraya kadar olan beyanatımız, sabık hükümlere aittir. Medeni kanun hükümlerindeki şartlara gelince: Bu kanunun 80 inci madesinin son fıkrasından da anlaşılacağı üzere, kanuna ve adabı umumiyyeye muhalif olmayan şartlar muteberdir. Binaenaleyh, sabık esaslarda olduğu gibi, medeni kanuna tevfikan yapılacak olan vakıflarda ,vakfın mahiyet ve hükmüne veya vakfın ve meşrutunleherin menfaatine muhalif olan şartlar muteber değildir.

Sabık hükümlerle, Medeni Kanun hükümleri arasında esas itibarile çok ayrılık yoktur. Ancak sabık hükümlerde, vakıfda gaye hayır olmak şart olduğu halde, Medeni Kanunda gayenin hayır nev'inden olması şart değildir. Binaenaleyh, Medeni Kanuna göre bir dama veya satranç kulübüne de vakıf yapılabilir. Ve

birde evvelki hükümlerde vakıfda EBE-DİLİK şart olduğu halde, Medeni Kanunda devamlılık kâfidir.

Binnetice, bir kimse bir malını, uzun müddet için bir cihete tahsis edip te o müddet sona erdikten sonra o malın varislerine kalmasını şart etse, bu şart vakfın sıhhatını ihlâl etmez. Bunlardan başka daha mühim olarak, medeni kanunun 322 inci maddesinin son fıkrasile, bir malın veya bir hakkın devir ve ferağ edilememek üzere bir aileye tahsisine ve aile efradı arasında tarzı intikaline dair her türlü tasarruf ve bu tarzda bir tasarrufun tesisat ihdası fikri ile dahi mezc olunması men olunmuştur. Halbuki, islâm vakıf hukukunda, bir malın bir aileye tahsisine ve aile efradı arasında tarzı intikaline dair vakıf ve şart câizdir.

MÜSTAĞN-EN'ANH VAKIFLAR

ALİ HİMMET BERKİ

Dünyada hiç bir şeyde karar yoktur. Zamanda değişiklik olmalıdır. Vakıflarda da, zamanla şart ve gayelerde değişiklik olabilir. İhtiyaçlar yerlerini yenilerine terk eder. İşte vakıf bahsinde de "MÜSTAĞN-EN ANH vakıf" mes'elesi bu değişmelerden meydana gelmiştir.

MÜSTAĞN-EN ANH VAKIF: Kendisine ihtiyaç kalmayan vakıf demektir. Vakıf zamanında gaye, bir ihtiyaç olduğu halde sonradan ihtiyaç olmaktan çıkmıştır. Meselâ: bir köyde vakıf bir mektep veya bir cami bina olunmuş, sonra köy tamamen dağılmış veya bazı lüzum üzerine başka mahalle nakil olunmuştur, veya bir kasabada vakıf sahrınc veya kuyular yapılmış ve bunların devam ettirilmesi için akar veya para vakıf olunmuş ve sonra Belediye, kasabaya mebzul, daha sıhhi ve yeter miktarda kullanılacak ve içecek su getirmiş olmakla, vakfedilen sahrınc ve kuyuya ihtiyaç kalmamıştır. Bu ve buna benzer hallerde, ihtiyaç kalmayan hayrî müesseselerle bunların varidatının ne olacağı mes'eleleri mevzuu bahis olur. Ebniye, enkaz ve varidatın, vâkıfın varislerine mi kalacağı yoksa başka hayrî müesseselere mi tahsis olunacağı mes'elesi belirir.

Büyük islâm âlimleri, bu mes'eleler üzerinde durmuş ve vâkıfın maksat ve gayesini nazara alarak içtihatlarında bulunmuşlardır.

Bazıları, Kendilerine ihtiyaç kalmayan vakıfların başka bir hayır müessesesine tahsis edileceği, bazıları da vâkıfın varislerine intikâl işlemesi icap edeceği re'yinde bulunmuşlardır. Vâkıfın maksadı hayır olduğundan, mamulün bih olan ve kabul olunan birinci içtihatır.

Medenî kanunda da bu tahavvüller düşünülerek hükümler, sevk edilmiştir.

Evvelâ sabık hükümleri, sonra medenî kanundaki hükümleri birer misal ile gözden geçirelim:

Ömer Hilmi efendi merhumun, Ahkâmı Evkâfa dair neşrelediği meşhur eserile, "Vakıflar" adlı eserimizde etrafı ile izah olunduğu üzere, bir hayrî müessese müstağn-en anh oldukça onun varidatı, hâkimin re'y ve emrile, ona yakın aynı cinsden olup, geliri olmayan veya olupta ihtiyacına kâfi gelmeyen bir vakfa sarf olunur.

Meselâ: Bir köyde bulunan vakıf mektep, köy halkı tamamen dağılarak Müstağn-en anh bir hale gelse, o mektebin varidatı, rey-i hâkimle en yakın olup, varidatı az olan mektebin ihtiyacına sarf olunur. O mektebin enkazı, yakında bulunup mektebi olmayan bir köye nakil olunarak orada bir mektep yapılırsa varidatı bu mektebe tahsis olunur. Vâkıfın varisleri, mektep yıkılmış olduğu cihetle varidatının kendilerine kalacağı iddiasında bulunamazlar.

Keza, bir kasabada vakıf kuyu ve sahrınc bulunup ta Belediye bunlara ihtiyaç kalmayacak şekilde kasabaya su getirmiş olsa, bu kuyu ve sahrıncin vakıfları en yakın yerde bulunup suya ihtiyacı olan mahaller için sarf olunur.

Bu misallerin tetkik mevzuu vakıflar hakkında bir fikir edinmeye kâfi olduğunu zannedirim.

Müstağn-en anh vakıflara dair 3 cemaziyelâhır 1329 ve 19 Mayıs 1327 tarihlerinde bir kanun neşrolunmuştu ki, aynen nakletmekte fayda mülâhaza ediyorumuz:

“Gerek ma'mur ve gerek harap cevâmi ve mesâcidi şerifeden maada, maksadı te'sislerine nazaran menfaati fevt ve müstağn-en anı olan mebânîi vakfiyye ve vakıf arşaların nakit ile bil'istibdal mebalîğî hasıla ile idare ve kendi cinslerinden müessesesi hayriyye inşasına ihtiyâç görülmediğî takdirde, civarında bulunan o kabîl müessesesi hayriyyenin masarîfî daimesi temin edildikten sonra, buldukları mahallerin ihtiyacatı nazarı dikkate ve it'inâyâ alınarak, evvelâ mesâcidi şerife, saniyen mekâtibi iptidaiyye ve medarîsi ilmiyye ve sâlisen hastahane gibi müessesatı hayriyye inşasına ve masarîfî daimesini temine, evkaf nazareti me'zundur.”

Görülüyor ki, bu madde-i münferide vâkıfın maksadı ve mutlak hayra ma'tuf olması düşüncesile müstağn-en anı olan vakıfların mahallî sarfları tevsi' olunmuştur. O tarihlerde bu kanuna müsteniden bazı cesim ve faydalı hayrî binalar vücudâ getirilmiştir.

2762 Numaralı Vakıflar kanununda benzeri vakıflara dair, şu madde görülmektedir:

“Madde — 10 : Tahsis edildikleri maksada göre kullanılmaları kanuna veya âmme intizamına uygun olmayan veya işe yaramaz bir hale gelen hayrat vakıflar, idare meclisinin teklifi ve bakanlar hey'etinin kararı ile mümkün mertebe gayece aynı olan diğer hayrata tahsis edilebileceğî gibi, bu kabîl hayrat ayın veya para ile değıştirilerek elde edilecek ayın ve para dahi diğer hayrata tahsis olunabilir.”

Bu yazıdan maksat, konuya ait hü-

kümlere dair kısaca bir bilgi vermektense ibaret olduğundan, maddeler üzerinde ilmî ve hukukî bakımdan mütalea beyanına lüzum görülmemiştir. Şu kadar kayıt edelim ki, gerek münferit madde, gerek vakıflar kanununun 10 uncu maddesi, zamanın değışmesi ile beşerî hükümlerin de değışeceğî kaidesine uygun görülmektedir.

Yukarıda, medenî kanunda da vakıflardaki tahavvül ve icaplar nazara alınarak hükümler sevk olunduğünü söylemiştik:

Filhakika, bu kanunun 79 uncu maddesinde:

“te'sisde gayenin mahiyet ve şümulü, te'sis ile tesis edenin arzusu arasındaki tevafuku açıktan açığa izale edecek derecede tebeddüi etmiş olursa, icra vekilleri heyeti, teftiş makamının teklifi üzerine tesisin idare hey'etinin tahriri mütaleasını aldıktan sonra, gayesini tebdil edebilir.”

Bu sarahate göre, vâkıf tarafından gözedilen gaye faidesiz bir hale gelmiş ise, vakfın gayesi tebdil edilerek varidatı mümkün mertebe aynı cinsden bir hayır müessesesine tahsis olunur. Daha ziyade tafsilât için “Vakıflar” adlı eserimizin ikinci cildindeki ilgili bahse bakınız.

Bilmünasebe, işaret edelim ki, Büyük Millet Meclisince vakıflar hakkında bir kanun tanzim olunarak her iki meclise kabul edilmiş ise de, Cumhurbaşkanlığınca tekrar müzakere işareti üzerine kanuniyeti ilân olunmamıştır.

Bu kanunun tekrar müzakere edilerek mer'iyete girmesi kuvvetle muhtemeldir.

GAAZÎ SÜLEYMAN PAŞA VAKFIYESİ

Ve

TAHRİR DEFTERLERİ

EKREM HAKKI AYVERDİ

Rumeli Fâtihî Gaazî Süleyman Paşa'nın bir vakfiyesi Süleymaniye'deki Türk - İslâm Eserleri Müzesinde 2197 numarada bulunmaktadır. Bu vakfiye Süleyman Paşa'nın Rumeli'de en mühim ma'mûresi olan Bolayır'ı ve Kavak köyünü kavramaktadır. Süleyman Paşa'nın eserleri ise pek daha geniş bir sâhaya yayılmış, yirmiyi mütecâviz binâdır. Bu vakfiyede olanlardan gayrısını başka vesikalara müracaatla bulmak kaabildir. Bundan mâ'adâ bir vakfiye ele geçmemiştir.

Vakfiye 5,55 m. boyunda 24,5 sm. enindedir. Metin ve imzalar, 17,5 cm. uzunluğunda 103 satıra yazılmıştır. Bu vakfiyenin rik'a ile çıkarılmış bir sûreti Evkaf kütüğünde 990 numaralı Vakfiye-i Ulâ Rumeli ve Anadolu defterinin eski 153, yeni 160. sahifesindedir, kitabımızda (I), Süleyman Paşa eserlerini yazarken, bu surete de işâret etmişdik. İstinsahda tasdik ve şâhidler görülmüyor.

Müzedeki aslı pek ziyâde yıpranmış, kağıtlar kat kat parçalanmış, târihin sene kısmı ve şâhid imzâlarının dördüncüsü kopmuştur. Bu kadar yırtılmış olduğundan arkasına yeşil bir astar geçirilmiştir. Fotoğraflar da bu yüzden temiz olamamaktadır. Belli olan üç şâhid imzâsından vakfiyenin, yazıldığı zaman anlaşılmaktadır. Şâhidlerden birinin Fâtih ve II. Sultan Bâyezid zamanlarında Sadrâzam olan İshak, diğerinin محمد بن عارف المولوى التومى ya'nî Fâtih'in son sadrazamı, Karamânî Mehmed Paşa olması Fâtih devrinde yapıldığını gösterir.

Mehmed Paşa'nın imzâsındaki tev-

kı'yî sıfatına bakarak, vakfiyede kopmuş olan seneyi bulmak kaabildir. Mehmed Paşa, bütün kaynaklara göre, 869 (1464-65) senesinde nişancı-tevkîyî vazifesine ta'yîn edilmiş ve takriben bir sene sonra da vezîr olmuştur. (2)

Bununla berâber vezâretini daha evvele alanlar da vardır. 2 no.lu hâşiyede bildirdiğimiz gibi, Babinger, Ahwardt isminde bir müellifden naklen, Paşa'nın kendi vakfiyesinde vezîr-i keb'ir ûnvânıyla zikr olduğunu yazmaktadır. Biz Süleyman Paşa vakfiyesindeki imzâsının şekline ve mevki'ine bakarak, bu şıkka ihtimal veremiyoruz. Zîrâ mevcûd üç imzâdan en başda İshak Paşa'nınki olup شهد تاجرى اسحاق ابن عبدالله الوزير ortada شهد تافيه اسمعيل ابن عبدالله Defterdâr İsmail شهد تافيه محمد بن عارف المولوى التومى en sonda Mehmed Paşa شهد تافيه محمد بن عارف المولوى التومى sırasıyla yazılmıştır. Nişancı olduğu 869 senesinde vezîr de bulunsaydı, 'unvânını belirtmesi, ve hele, defterdârdan evvel yer alması iktizâ ederdi. Zîrâ nişancı, vezîr veyâ beylerbeyi pâyesine ise, defterdârlara tasaddür etmesi Fâtih Kaanunnâmesi iktizâsındandır. (3)

1. Ekrem Hakkı Ayverdi, Osmanlı Mi'mârisinin İlk Devri, İstanbul 1966 Fetih Cemiyeti - İstanbul Enstitüsü neşriyatı, (590 s.)

2. a) Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmânî, 4. C., 105 s. (vezâretini on ay sonra gösteriyor.), b) Babinger, I. A., Mehmed Paşa Karamânî mad., 7. C., Mehmed Paşa, Osmanlı Sultanları Târîhi, Konyalı İbrâhim Hakkı Tercemesi, (Nâşır; Nihal Atsız. 331. S. da Babinger rivâyetini nakl ile iktifâ ediyor.)

3. Zeki Pâkalın, Târîh Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, 698 s.

Karamânî Mehmed Paşa'nın İstanbul'daki hayrâtının evsâfı, îrâd ve masrafı, yazılırken vakıf tahrîr defterine konan başlık "Mahalle-i câmi'ul Merhûm Mehmed Paşa bin 'Ârif Celebiyy'üş-Şehîr bi Nişancı Paşa" olduğundan, paşalığı anlaşılacak da ise de, târîhi bulunmadığından (4) vezâret senesi ilk hamlede tenevvür etmemektedir. Fakat tevliyetin, son Alâiye Emîri Kılınç Arslan Bey'in kardeşi Sittî Şah Hâtûn'dan olan oğullarına bıraktığı tasrîh edildiğinden, vakfiyenin 862 de tanzîm edilmesi ihtimali son derece zayıflar; bil'akis 880 de vezîr bulunduğu şübhesiz olduğundan, o târîhlerde yapıldığı şıkkı kuvvetlenir. Çünkü 'Alâüddin Bey'in kardeşiyle Mehmed Paşa'nın izdivâcı, olsa olsa, 'Alâiye'nin zabtı ve Beyin Rumeli'nde bir sancak beyi nasb edilip İstanbul'dan geçmesinden sonra olması lâzım gelir ki, bu târîh 862 den çok sonra, 876 dadır, (5). Babinger tarafından nakl edilen vakfiyenin bir başkası olması 'akla gelebilir amma, müşârünileyhin başka bir hayrâtı bilinmemektedir.

Mehmed Paşa'nın şahsına 'âid bu istidraddan sonra, şunu beyân edebiliriz ki, Süleyman Paşa vakfiyesinin tanzîminin, müşârünileyhin nişancı nasb olunduğu 869 senelerinde vâki olması en kuvvetli ihtimaldir. Gaazî'nin vefâtından bir 'asır sonra, yapılan bu vakfiye Orhan Gaazî'ye 'âid vesîka gibi, bir tenfîznâme midir? (6) Ya'nî, tatbîkaatı kolaylaştırmak için, vakıf şartlarına sâdik kalarak, yapılan bir tavzîh midir? Bunu aramadan evvel, Orhan vakfiyesi denilen bu vesîkanın Molla Fenârî tarafından yapılan tenfîznâmenin asıl arabça metni olmadığı ve bir 'asır kadar sonraki bir tercemesi bulunduğu anlaşılırmışdır, (7) Ya'nî bizzat Orhan Gaazî'nin hayrâtının vakfı da elde değildir. Orhan Gaazî'nin sâdece Mebece vakfiyesi asıldandır. Bu, usûlüne uygun bir vakfiyedir.

Bursa'daki hayrâtı için de Orhan Gaazî böyle şerâit-i lâzıme uyugun bir vakfiye yaptırmış, Molla Fenârî de Yıldırım Bâyezid devrinde سبباً في رعاية الشروط bu tenfîznâmeyi tanzîm etmişdir. Vakfiye ve tenfîznâmenin asılları elde değil-

dir. Çok sonraları, 896 senesinde, yapılan tercemesinde bu husûsat açık açık anlatılmakta ise de, bu Süleyman Paşa vakfiyesinde o yolda bir işâret yoktur. Bununla berâber, bütün arâzi isimlerinin türkçeleşmiş olmalarına, bir çok dudûdların, halk tarafından ma'lûm olduğu ifâde edilecek derecede yerleşmiş bulunmasına, ayrıca Eyne Beyi (19. satır) ve (29. sat.) ve Saruca Paşa (37. sat.) gibi Yıldırım ve II. Sultan Murad'ın pek ma'rûf ümerâsının isimlerinin yer almasına bakılarak, vakfiyenin sonradan tanzîm edildiği hükmüne varılmak lâzımdır. Fakat bunun bir mâkabli bulunup bulunmadığı tasrîh edilmemiştir.

Sâdece altı satırlık ufağ bir mukaddimeden sonra, Süleyman Paşa'nın babası Orhan Gaazî'nin الى حين صدور هذه الوثيقة . ya'nî bu vakfiyenin vücûda geldiği zamâna kadar Süleyman Paşa'nın milki, hakkı, taht-ı tasarrufunda olanları oğlunun rûhu için vakf ve sebîl ettiği bildirilmektedir. Tabîî ilk vakf ü habs eden yine Süleyman Paşa olacaktır. Orhan Gaazî'nin rolü, Pâdişah olarak tasarruf ve karar vermesindedir.

Onbirinci satırda hemen asıl vakıf kariyelerin tafsiline geçilmektedir. Süleyman Paşa'nın kabrinin bulunduğu موضع بلایر 'a yakın ve birbirine muttasıl بولایر ، سيد قواغی Demurculu isminde üç kariye vakf edilmektedir. Bunların hudûdu ahâlî arasında "meşhûr ve mukarrer" olup evveli cenûbda denizden başlayıp, üstünde dikilmiş bir hudûd taşı olan تلي نمازلىو Telli Namazluğu mevkî'ine çıkıp, garb köşesini teşkil eder. Mezkûr mevkî'den انق قبالوجه Kabaluca Burnu mevkî'ine ve aşağı inip yine denize vâsıl olur. Bu hudûdun ortasındaki آغجه بيرغوس Akça Birgos kariyesi ve deniz garb hudûdunu teşkil eder. اورشلى Evreşeli suyunun cârî olduğu vâdî ve kariyelerin şimâl sınırı olup

4. Baş Vekâlet Arşivi, No: 251 765 vakf.

5. 'Aşık Paşa-zâde, Âlî tab'ı, İstanbul 1332 H. 174. S.

6. Hüseyin Hüsâmüddin Ef., Orhan Gaazî Vakfiyesi, T.T.E.M., 17 (94) cü., 284. S. v.d.

7. F.H.A., a.e., 63 S. v.d.

vâdîdeki عربی کجودی Araba Geçüdünden sonra hudûd ayrılıp, şark tarafı başlar, (18. sat), ve Eyne Beyi Oğulları ve İsrâil arâzisine birleşir ve oradaki dikili taş, oradan کاجوک Gölcük denilen çukura ve onu ahâli-i vakıfca ma'lûm "mu'ayyen mevkiiden" geçerek بقچه درسی Bakaca Deresi'nde nihâyet bulur. Oradan طوکزجی اراضی صیادین بالبازی Tonuzcu Deresi, Dogan Avcıları denilen arâziye ve diğer bir vâdiye atlayıp, ahâlice malûm noktadan بشک دپه Beşik Depe'ye geçer ki, artık şark hudûdu buradan cenûba döner. Oradan büyük vâdîden inerek târiyk-ı 'âma birleşir. Bu vâdî ve yol, oradan sonra gelen küçük vâdî, sonra کرم سراد Kerm-i Murad = Murad Bağından yola geçer ki bunlar, cenûb hudûdu üstündedir. Bu yol Kofa Alioğlu ve Paşa Yiğit arâzisi ortasındadır. Oradan کر دپه ؟ yâhud کرله Ker Depe (?) yâhûd Kirilye'ye ve vâdiye ve bu vâdîden Kutluca mevki'ine, oradan İncirli Pınarı denilen büyük menba'a (29. sat.), ve oradan اکسیمی Eksimil'l ve dağa çıkarak, Koyun Yatağı'na, oradan vâdiyi ta'kiyben göze çarpan büyük taş'a varıp, buradan sonra Söğüdüli Dere ta'kiyb eder. Oradan طوغان آرسلان Togan Arslan kariyesine ve yarısı vakfa 'âid yoldan denize ulaşır; sâhili ta'kiyb ederek devâm eder. Bu sûretle üç kariyenin hudûdları denizde başlayıp denizde bitmiş olur.

Bu üç kariyeden başka bu arâzînin "mâverâ"ında, mezkûr Akça Birgos, Eksimil, Korıcı Çiftliği, Sayyâdın (yukarıda bahsi geçen Doğan Avcıları Köyü) vakf edilmektedir. Erkek ahâlîsi ve müslim sâkilneri ile bu dört yerin hudûdlarının o âne gelinceye kadar, ahâlice ma'lûm olduğu bildirilmekle berâber, ta'rîfine de geçilmektedir. Bu arâzînin cenub tarafı شاطی البحر ya'nî Çanakkale Boğazı, garb شهر کوی Şehir Köy hudûduna dayanır ki, Saruca Paşa vakfiyesi'nde yazılıdır. Oradan garb hudûdu üzerindeki büyük vâdiyi ta'kiyb ile, Yenice kariyesine ve yükselerek, hep garb hudûdunda olan yola ve diğer bir vâdiye, vâdîden sonraki bir mürtefi' noktaya ve Mûsâ kariyesine

ve tarîk-ı 'âme vâsıl olur. Bu yol, sonra İpek, Börekçili kariyeleri ve eşhâs arâzîsi, جنکرو دپاسی denilen yüksek tepe ile üzerindeki, vakfa dâhil, "Mekaabir-i kadîme", کوجک دپاسی Göçmek Depesi, sonra büyük vâdî ile ییلدنوز Yildenüz'dan denize kadar uzanıp, boğaz sâhiliyle berâber şark hudûdunu teşkil eder. Denizden دالناق çukur yere, vâdiden فلامیج Kalamıç kariyesinin arkasındaki hudûd taşından sonra قرجه آغج ve kavak ağaçları işâret vazîfesini görür. Bundan sonra halkça ma'rûf vâdîden برقلو دپه Buraklı Depe ve Yenice arâzîsine ve bunun ile Arablu arasındaki dikili taş ve sonra Boğaza vâsıl olup, yine dere hudûdunu ta'kiyb eder. Bu sûretle arâzî denizden başlayıp, mezkûr dört kariye ve yeri ihâta ile tekrâr denize vâsıl olmuş olur. Bu hududlama esnâsında, yukarıda bahsi geçen, Mûsâ, Şehir Köy, Ereglice, Börekçili ve eşhâs arâzîsi ve dağlar Yildenüz, Kalamıç Ereglice kariyeleri civârından geçer. Bundan sonra Gelibolu'ya tâbi' kariyeler arasında olup, vakf edilen کراسیه Kerasye münferid bir kariyedir; şarkı ahâlice ma'rûf vâdîler ve dağlardır; خوره Hora ve Yildenüz kariyeleri arâzîsine muttasıl ve denize müntehîdir. Cenûbunu Yildenüz'den Hora'ya kadar Boğaz teşkil eder. Şimâli büyük vâdî ve Mürselli kariyesi topraklarıdır. Tafsîl olunan bu sekiz kariye دارالمجاهدين و بلدة الموارين Mücâhid yatağı ve Akıncılar beldesi Gelibolu'ya tâbi'dir.

Bundan sonra ميقلره Migalkara-Malkara دارالزinde, otuz kariye vakf edilmektedir. Bunlar, vakfiyedeki yazılı sırasıyla, بلورلو Şeyh Halil, Kalaycı, Yeni, Beg, Bazarlu Beg, تاتارلار اورلاه ش Saruhanlı, Yenice, قسطمنلو Ballu, Süle, باياتر. باياير ؟ Pîrgus, باياتر Müsteceb جالش Sasanlar, Kara Yahşi, Ballu İlyas, Kara Koca, Kara Ahî, Ak Sakal, İmralu, Bununak, İshak Şeyhlu, Köpek kariyeleridir.

Bunlar birbirine "mülâsık" ve "mütekaarib" olup hududları, mezre'aları,

nehir ve dağları ve mer'âları meşhûr 'alâmetler taşır; sâkinlerince ve sâir köylerin halkınca, vakfın tesîsi esnâsında ve el'ân ma'lûmdur.

Şark hudûdu Cebel-i Tekfûr tepesindeki باجاج Bakacak'dan başlayıp, aşağı tarafta آلانى Alânı yolu, Baş Değirmeni denilen mevki'e kadar bu kariyelerle şark hudûdunu teşkil edip Arab Hacı köyünde nihâyet bulur; onunda ortasından geçerek, mâilen şimâle gider ve مقبرة يوا- Makberetü Yulek'de biter. Oradan Eytumur ve Ören Tepesi arkasından Ahî Evren kabristânına ve işâret teşkil eden yerli kayalarla kaplı yüksek yere varır. Şimâl hudûdu burada nihâyet bulup oradan alâmetleriyle ve halkça ma'lûm Koca Halil kariyesi arâzîsi ve Kara-Yahşi kenarından, içinde ince bir su akan Kara-Yahşi vâdîsine girer ki, bu da garb sınırını teşkil eder. Sonra قوغرى Kogri dağından gelen vâdîye ve onunla birleşip قوبلوجه Koyluca Deresi denilen vâdîyi, ba'dehû Şeyh İshak deresini ta'kıyb ile, cenûb hudûdunu meydana getirir. Bu son vâdîde مستلى suyu cârî olup, ona soğuk su menba'ı birleşir. Bu yoldan sonra كجك كوجك Küçük Gölçik denilen mevzi'e ve Bulgurlu kabristânına ve dikili 'alâmet taşına ve بلوط Bulut denilen ağaca, sonra, köyün ortasındaki su kuyusu ve Ulu Ağaca muntehî olup, şu güzergâh Sagıyr Küçük Gölçik kariyesinden i'tibâren cenûb hudûdunu teşkil etmektedir. Dağın doruğundaki büyük çukurda kapanan bu sınır bütün ahâli arasında ma'rûf ve meşhûrdur.

Tepeden başlayıp orada biten, bu vakfın mahsûlünün dörtte biri (79. sat.) "Vâridîn, sâdirîn, muhtâcîn, 'ulemâ ve sâlihîn, sülûk üzre olan meşâyih, 'âbidler, zâhidler, fakırlara, onda biri mütevellî'ye âiddir. Zâviye şeyhine her gün on dirhem ve Bursa müddiyle senede on müd buğday ve on müd arpa, kâtibe altı dirhem ve beş müd buğday ve arpa, Bolayır imâmına üç dirhem ve üçer müd buğday ve arpa, iki müezzine bir dirhem ve üç müd buğday, vekilharca ve anbarcıya dörder dirhem, türbedâra bir dirhem,

nakıybe üç, kapıcıya bir dirhem, aşçılara üçerden altı dirhem, ekmekçiye, üç, câmi' ve zâviye kayımlarına birer, türkçe فكه denilen kassâma ya'nî dağıtıcıya iki dirhem, Bolayır'daki Kârbanseray hademesine ve kilerciye birer, câmi' hasırlarına ve kandil yakılmasına üç, zâviye ahır hademesine yarım ve 5 nefer câbîden her birine üç ve İznikmüd-İzmit medresesi talebesine günde beş, cüz okuyanlara on beş dirhem verilecektir.

Yaz ve kış gününde alınacak 37,5 vukıyye et için elli dirhem, سرفا çorba için Gelibolu kilesiyle bir, ekmek için dört kile un, 'aynı kile ile bir kile çorbalık pirinç, bayram, remazan ve mübârek gecelerde, mütevellînin re'yi lâhık olmak şartıyla de, ihtiyaç duyulan sâir günlerde fazla ta'yîn çıkarılacaktır.

Selçuk Hâtûna zâviyeden her gün on, Ömer Çelebi'ye on (8), Seyyid Hasan yetimlerine iki dirhem verilmesi şart edilmektedir.

Bal ve خراج الرحي , ya'nî değirmen ücreti ve diğer gayr-ı melhûz mesa'rif mütevellînin re'yine bırakılmıştır. Mütevellî hizmetinde gayret ve şerâite ri'âyet eylediği müdetçe 'azl olunmayacaktır. Bundan sonra, vakfın satılmayacağı terhîn edilmeyeceği ve mîras yoluyla intikâl edilmeyeceği hakkında ma'rûf şerâit zikr olunup, tahvîl ve tebdîl keyfiyeti Padişah ve cihet-i kazâyâ bırakılmaktadır.

جرى ذلك و حرره فى اوائل (102. sat.) da تهریر ربيع الاول . . . kısmı kopuktur. (103. sat.) da yukarıda 'aynen yazdığımız üç imzâ ve bir dördüncünün الما ve altında شهد kelimelerinin yarıları mevcûddur.

Bu 38 köyün vâridâtı, Bolayır'daki câmi', 'imâret ve kervansaraydan 'ibâret zâviyenin, türbenin, Kavak Mescidi'nin masraflarına tevzi' edilmekte, ayrıca üç kişiye nakdî tahsisât ayrılmaktadır. İz-

8. Bu iki ismin şahsiyeti anlaşlamadı. Süleyman Paşa evlâdından olması 'akla gelirse de, bu isimde birisi bilinmiyor. Süleyman Paşa'nın bir kızının kabir taşı Akşehirdedir; Ve ismi اقتدرد ? gibi okunmaktadır. Bk: Ahmed Tevhîd, Rumeli Fâtihî Şehzâde Süleyman Paşa'nın kerîmesi mezârı, T.O.E.M., VIII sene, 166. S.

mit Medresesi'nin sâdece talebesine de bir mikdâr ayrılmış bulunmaktadır.

Vakfiyede, ne Rumeli'nin dört yerinde olan diğer hayrâtı, ne de Anadolu'daki sayısız te'sîsleri yer almaktadır. Bunların vakfiyeleri ele geçmemiştir. Şimdi mevcûd olmayan bu vakfiyelere dayanılarak yapılan vakıf defter-i mufassal'arından ve muhâsebe defterlerinden ve Evkaaf kütüğünde tesîs olunan kayıtlardan mevcûdiyetleri anlaşılmalıdır.

Evvelce söylediğimiz gibi, vakfiyenin Sultan Orhan zamanında, çok sonraları ve görünüşe nazaran, toplu bir mâ-sebaka istinâd etmeden, müteferrik kayıtlar toplanarak, re'sen yapıldığı âşikârdır. Çünkü bir toplu eski vakfiyenin mevcûdiyetine işâret olmadığı gibi, yerlerin külliye türkçeleşmiş bulunması, kabristânların bile dolup, işâret makaamına geçmesi. Yıldırım ve II. Murad devri ricâlinin isimlerinin geçmesi, bu husûsda şübhe bırakmaz.

Köylerin hemen hepsi Tekirdağı-Malkara yolunun cenûbuna ve daha ziyâde Tekirdağı'na yakın yerlerde toplanmıştır. Yalnız üç dânesi biraz uzakçadır. Bu kariyeleri, diğer vakıfları da gözden geçirdikten sonra, mukâyeseli olarak toplayacağız.

II

SÜLEYMAN PAŞA VAKIFLARI MUHÂSEBE DEFTERLERİ VE MUFASALLARI

Şimdiye kadar Süleyman Paşa vakıflarını muhtevî dört defter ma'lûmumuz olmuştur. İki Belediye Kütübhânesinde, ikisi Başvekâlet Hazîne-i Evrâkî'nda -arşivindedir. Süleyman Paşa'nın temlik edip de başkaları tarafına yapılan hayrât ve evlâdiyelik vakıflar bahsimizden hâricdir. Meselâ Ezine'de Ahî Yunus, Yörük Abdurrahman Câmî' ve zâviye vakıfları (9), *مئزى*, *mezre'a*-ı Ahmed Şeyh evlâdiyelik, *جكره* köprü hizmeti; *بلان* da zâviye vakıfları gibi (10). Biz, sâdece, Süleyman Paşa'nın kendi vakıflarını kaale alacağız.

1 — Belediye Kütübhânesi'nde Orta 91, (91) numaralı defter 11.5×31 sm lik

992 sahîfedir. Çoğu Rumeli'nin, bir kısmı İstanbul'da, her cins mu'âmelenin muhâsebeelerini muhtevîdir. Matbah-ı Hâssa, değirmenler, Fâtih câmi'i, kaldırım, Edirne câmi'leri, 'imâretleri, beygir, ester, deve, kal'eler, köprüler, cizye muhâsebeeleri gibi bahisleri ihtivâ eder. Defter tapu defteri gibi tanıtılıyorsa da, muhâsebe defteri demek daha yerindedir. Aradaki boş sahifeler de sahife sayısına dâhildir.

Bu defterde, Süleyman Paşa vakıflarının beşer sahîfeli muhâsebe icmâlleri vardır. 364. s. da kap kağıdına

حاسبة

۱ — زاوية سلجان پاشا در بولايير

۲ — بمرفة درويش محمد چلي ولد مولانا علي

۳ — قوشجي و حضربالي كاتب عن غرة ربيع الاخر

۸۹۱ الى غاية ذى الحجة ۸۹۱

giriş serlevhasıyla takdim edilip asıl metnin giriş başladığı, (365. s.) nin başında, 'aynı 'ibâre tekrarlanmakta yalnız *تحريراً* ilâve edilmiş bulunmaktadır. 891 senesinin yalnız bu dokuz aylık muhâsebesine aslı mâl ve mahsûlât yazılıp (366. s.) da "meb'ât", vazîfe, cemâ'atlar ve ihrâcât kayd olunmakda (367. s.) sonunda:

۱ — بهای مرمت جامع غازى خداوندكار

۲ — طاب تراهم در كليبولى مع مرمت حمام

۳ — در اوقاف جامع المزبور بر موجب

۴ — حكم مایون فى اواخر ربيع الاول سنة ۸۹۱

۵ — بمرفة قاضى كليبولى و درويش چلي

۶ — متولى المزبور بوجه مقطوع ۲۰۰۰

kayı vardı ki, II. Sultan Bâyezid'in hükmiyle, her yerde pek za'îf olan Murad-ı-Hüdâvendigâr vakıflarından biri, zengin Süleyman Paşa vakıflarından takviye edilmiş bulunmaktadır.

891 senesi (370. s.) da bitmekde, (372-377. s.) 892 sene-i kâmile, (380-387) s. de 893, (389-393) de 897, (397-401. s.) da 895 senesi muhâsebeeleri birbirini ta'kîyb etmektedir. Bu deftere geçirilişleri 896 dadır. Bu icmâllerin vakfiyeden farkı azdır; ileride 3 No da vereceğimiz defter-

9. E.H.A., a.c., 134-138. S.

10. Tayyib Gökbilgin, XV-XVI. 'Asırda Edirne ve Paşa-ili Livası, Vakıflar, Milkler Mukaata'lar, İstanbul 1952, 162 S., Hâsiye

lerle mutâbıktır. Yalnız bir köy eksiktir. Fakat Gelibolu câmi'i hakkındaki kayıd ehemmiyetli bir ektir. Tayyib Gökbilgin Bey de 891 senesine âid olanın tafsîlâtını vermiş olduğundan (11), bizim ayrıca yazmamıza lüzûm yoktur.

2 — Belediye Kütübhanesinde 117/1 no.lu, 29,5×11 sm, eb'âdında 151 sahîfeli defterin (76 s.) sına

ازکلی تابع یلاق اوا سلیمان باشادن وقدر ازینده غی
مسجدنه محصولاتین حافظلر تصرف ایدر

serlevhasıyla başlayan bahis, 41 cizyedâr ismi ihtivâ eder. Hatîb ve müderrisin vazîfeleri de mukayyedir. Yalak Ova Karamürsel ile İznik arasındadır. Şimdi Yalak Dere ismini taşır. Eregli karyesi de yoktur. Bu kayıd, Bolayır hayrâtından hâriç olanlardan bir dânesine işâretidir.

3 — Baş vekâlet Hazine-i Evrâk'ından 12 no.da Defter-i Mufassal-ı Malkara vardır. 34×12 sm. lik 264 sahifedir. Bu defter için katalogda 896 târihi gösterilmiş, Tayyib Bey'de 860 olarak kayd etmişse de (12), biz bulamadık. Bu defterin 198 s. sında Evkaaf-ı Sancak-ı Gelibolu başlamakda ve Nâhiye-i Gelibolu'da, İzzüddin nâm kimseye Paşanın milklük yer verdiği, 200. S. da Gelibolu'ya tâbi, Ereglice karyesini (13) haraç ve ispençeden mu'âf tutarak, İznik'deki medresenin müderrisine vakfeylediği anlaşılmaktadır (14). Bu da yeni bir hayrâtıdır. (2î8. s.) da

اولاف

۱ — مرحوم سلیمان باشا انارالله بز هانه که
محرؤسه بولایبرده

۲ — اولان عمارتنه صرف اولنور

serlevhâsı altında vakfiyede yer almayan Gelibolu mahallelerinin cizye ve haracı zikrolunmaktadır: Kır-Şehirlü (15) Ahî (15), جوڤالو (16), اوتامش (17), عمارت (17), Togan Arslan (18).

Hâşiyelerde verdiğimiz îzâhât bu yerlerin tam bir mahalle olmayıp şehrin kırlığı mâhiyetinde, yakın civarda olduğunu gösterir. Bundan sonra yazılan beş karye arasında Gelibolu kasabasında چنکر ve میرافتی (19) vardır ki, bunlar vakfiyede Gelibolu'ya tâbi sekiz karyeden bu defterle isimlerinde

mutâbakat olmayan Eksimil, Kırıcı Çiftliği ve Sayyâdîn'in yerlerini almış görünmektedir. Daha doğrusu vakfiyeden karye değil mevzi' olduğu anlaşılan üç yer, bu defterdeki üç karyenin hudûdlarına sokulmuş olmaktadır.

(222 - 242. s.) da Süleyman Paşa'nın Malkara'daki vakıf karyeleri 27 olarak gösteriliyor. Bunlardan da Panayır vakfiyede yoktur. Yenice ve Yeni isimlerinin sonuna birer köy kelimesi ilâve olunmuştur. صاداتی - صاصاز و اورلمش - اورلامش imlâları ile Bulgurlu diğer ismi olan آب آغود namıyla geçer. Bunları mukaayeseli bir cedvelde toplayacağız.

4 — Baş-vekâlet Hazine-i Evrâkında Mâliyeden Müdevver yeni 2. No.lu 13×35 sm. lik 55 yaprak, 109 sahîfeli müstakıl bir defter-i mufassalda Süleyman Paşanın Rumeli evkaafının büyük bir kısmı toplanmıştır. 891-895 de, bu vakıfların o zaman sâdece mütevellîsi olan Derviş Mehmed bin Ali Kuşçu, bu sefer Gelibolu Kadısı sıfatıyla ve büyük bir ihtimalle, tevliyet vazîfesi de üstünde olarak, defteri tanzîm eylemiştir. Bir makama hesap verme mâhiyetini taşıyan muhâsebe defterlerini Bâlî isminde bir kâtib müştereken imzalarken, o makamanın da sâhibi olan Derviş Mehmed burada tek başınadır. Yazı siyâkatıdır.

891 Reb'ul-âhır (1486 Haziran)ında muhâsebe defterini yazan mütevellî, Muharrem 959 (Kânûn-ı Sâni 1552) de ya'nî 66.5 sene sonra, bu sefer kadı sıfatıyla bu defteri tanzîm ile mühürlemiştir. Bu hesabça o esnâda yaşı 90 ı mütecâviz olması

11. Tayyib Gökbilgin, a.e., 165-167

12. Tayyib Gökbilgin, a.e., 167-169

13. Bu köy vakfiyede hudûd olarak geçiyordu. Demek o da İznik Medresesi'ne vakf ihiş. Karye şimdi yoktur.

14. İznik Medresesi ve bu kayd için Bk: E.H.A.. a.e., 172 s.

15. Bu mahalleler şimdi yoktur.

16. Evreçe'ye tâbi' muhtarlık, Çokal adıyla, Mes. Ye. 271 S.

17. Bu mahalleler şimdi yoktur.

18. Gelibolu'ya tâbi' çiftlik, Mes. Ye. 331 S.

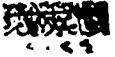
19. Şimdi meveûd değildir.

20. Yukarıda vakfiyede hudûd olarak bahs olunuyordu; demek vakıfmış, Arablıköy nâmındadır, Mes. Ye. 63 S.

موضوعه رتبه ۵۵۶۵
قبود و فقهیه نوزدهم ۱۹۰۶
رتبه اولی درم با انطور ۱۰۵۶

استور رتبه شرای او قافله . تشبیه فی نیکم کایه فلوز این مستنداً هم سفره کایه
کایه فقه و صدر در ایله با ادا کایه حله بر جوی قیله و نشت . ایله انور اول نیکم
مفاجه ایله ای
مفاجه ایله ای

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

شرطه واجف هو جیبینه
علا جینه جو انشویو بیتر لمتیه

مفتحة على سائر الفروع والمجاميع الملكة المصنعة
التي جعلنا العالمين في يديها

وكل من سبها
فقد اتقى الله
خلال ذلك من كان في افق افواه
بما يقدر عليه

بمصلحة او بخلافها
التي يتغاضون عنها
طلباً للموت
مما كان له من
التي هي في
التي هي في

وذلك جعله
كله في موضع
التي هي في
التي هي في

ذكر ان ذلك
لها بالتحاقب
التي هي في
التي هي في

ففي الجواب
اللا للشيء
الوقت
لانها مشهور ومقررة عند انباء الوصفين خلد كما افلها

لا
الغزوي
لا يتبدل
فمنه
ويروى منه صلح الالوان المرفوع الذي
الذي لا يفرغ من صوب

ال
عشما
الضرب
كوما في عند
وقد اعترض
موضع يقال انف الوجهين من غير يربط

ال
هذا
الذي
اشمالا
موضع يدخ فيه ما اوترا فيكون الالوان الذي
الذي ما اوترا

ال
متوجه
من الموضع
موضع يقال باللسان
الذي في
الذي في

ال
الذي في
الذي في
الذي في

المنظر
عندما
الغدير اللؤلؤة
كلما كنت تجامرني غرير
الشرقي

الان يصل الى
حتى يتوه ان
الوقت الذي
فحينئذ يكون
الوقت

وهو آخر
قال بالتركي
طوكي
فيكون
الوقت
الضيق

ثم الواسع
الوقت
عندما
الوقت
الوقت

بستك
كبر
الوقت
الوقت
الوقت

الوقت
الوقت
الوقت
الوقت
الوقت

حكا
الطريق جدا ضيقا ايضا فندب عنك ما نزل طرفك له
ملاحظة الطريق

ايضا وهذا الطريق لم يزل ارضي اذ وقع على الرضى اشياك و صارا
التي كرهت
التي موضع يقال

الواهي وروح بهذا الواهي حتى ينتهي الى موضع يقال بالتركي قوله
الاعظم
اخر حتى تصد
ثم يكون الحد كما

التي يقال لها بالتركي انجرلي كان في ذلك الحد الرضى استن
مقوت تاخي ترده
نتوي الى موضع يقال
صعد الى الجبل حق

الواهي ويزيد معك الى الطريق كما نزلت عنده من الجبل العظم
فقال بالتركي
موضع من الواهي
الاصلا الظاهر

سكونه ويزيد من الواهي حتى يقطع المشاه
على طريق الضيق
منه الوقف

والنصف الاخر من الحصى الذي يخرج الى الارض متصلا
بالحصى الاول من الدائرة التي تتحرك
من الحصى التي تتحرك

محيطتها التي ثلاث ما لم يند الباء الى الحصى
الذي يخرج من بعض المواضع التي
المطوية في بعضها
المنزعة من

بقوى جفتك في بعضها وفي الصياغين
التي في بعضها
التي في بعضها
التي في بعضها

الارواح ايضا متقاربة بعضها ببعض
متصلة في الارواح
واللهاء واللامع
والجوان والحيث
والاحتياج
التي في حديد

بعضها من الجوهر المتناثر
عندما يمان الوقت في حيزه
التي في حيزها
التي في حيزها

الجوهر شاطئ الجوهر
منه الى الوادي
صاحبها شاطئ
كوهه الى الكون في فقيهه الجود
التي في حيزها

فيكون هذا الجوهر في بحيث
كوهه في الفرض في الفرض
صاحبها الاعوان
كذلك في حيزها
التي في حيزها

الطرق في موضع وقع ويكون هذا الجزاء يتجاوز عن هذا الموضع
هذا الموضع

المواضع التي تقع في موضع واحد
وغيره من المواضع
التي تقع في مواضع مختلفة

الطريق كما في قوله تعالى
الطريق كما في قوله تعالى
الطريق كما في قوله تعالى

الذي يقرأ في قوله تعالى
الذي يقرأ في قوله تعالى
الذي يقرأ في قوله تعالى

الذي يقرأ في قوله تعالى
الذي يقرأ في قوله تعالى
الذي يقرأ في قوله تعالى

الذي يقرأ في قوله تعالى
الذي يقرأ في قوله تعالى
الذي يقرأ في قوله تعالى

الذي يقرأ في قوله تعالى
الذي يقرأ في قوله تعالى
الذي يقرأ في قوله تعالى

للمضمون المرفوع الذي يقال بقرينة رضى جوهري
منه خبره كجاء
منه خبره كجاء
منه خبره كجاء

الشاطي البنيوي الشاطي كالاولى والى التي اشد من التثنية
الاولى والى التي اشد من التثنية
الاولى والى التي اشد من التثنية

للكو في الرضى وهو في بعضها كوفي في المواضع في الرضى
بعضها
بعضها
بعضها

ارضى في رضى كوفي في بعضها الرضى في بعضها
بعضها الرضى في بعضها
بعضها الرضى في بعضها

الرضى في رضى كوفي في بعضها الرضى في بعضها
بعضها الرضى في بعضها
بعضها الرضى في بعضها

في موضع واحد بالشكر في مواضع عند ايها غير من
الاولى والى التي اشد من التثنية
بعضها الرضى في بعضها

الاولى ايضا مواضع معرفة عند من الرضى في رضى كوفي في بعضها
بعضها الرضى في بعضها
بعضها الرضى في بعضها

بعد ما قاله في الرضى في رضى كوفي في بعضها
بعضها الرضى في بعضها
بعضها الرضى في بعضها

تكملة المحرر جميعاً انتهى تنقيحاً جدياً
القائمة الثانية من الكاتبة
مغلقة المحرر
المسماة

لغور افراسيندك قريش خليك قريش
قلا جوق قريش قريش
بازن لو برك و قريش
قسطنلو و قريش
نانا لاجون

صاحدا نلو قريش كجق قريش
با ايلو قريش او ايسر قريش
قريش قريش قريش قريش
قريش قريش قريش قريش
مستحق قريش

جاش قريش صا نلو قريش قريش قريش
بالو ايسر قريش قريش قريش
قريش قريش قريش قريش
قريش قريش قريش قريش
اصحاش خلق قريش

كواب و هذه القريش جميعاً متقاً
بعضها لبعض في الارض المار والاشجار
والاوتية

والراعي حينئذ يحتاج الى بعض
غاصبها وتعدنها بالمال الا
مستحقها وبقريش قريش قريش

سائر القريش التي في الحواجر
تقر في الوقف سائر الارض
الاجل الشريفي

باللسان التركي في بعض النسخ وفيه في الطريق الاصح الا وهذا ايضا الذي
ايضا في بعض النسخ

الى موضع لسان كرمي بسا الطريق كسبنا الذكر ايضا في بعض النسخ
في بعض النسخ

الاشغال التي في هذه النسخ منها اننا التفتنا الى اختلافها
منها في بعض النسخ

اي موضع مرفوع الاحكام الاصلية التي جعلوها على الاصل في بعض النسخ
في بعض النسخ

وبعد هذا يكون الجواب في بعض النسخ في بعض النسخ
في بعض النسخ

في بعض النسخ في بعض النسخ في بعض النسخ
في بعض النسخ

في بعض النسخ في بعض النسخ في بعض النسخ
في بعض النسخ

في بعض النسخ في بعض النسخ في بعض النسخ
في بعض النسخ

منع العيسطونغا كراخذ في هذا الطريق المعاد الذي هو الموضع الذي قاله القوي
كذلك كما في قوله
وهو في

ثم ان الشجر العظم الذي جعلوا
عندهم العلامة لاجل البلوط
المعروف بالعلماء
فمنها الاجام المصنوع به في النصب
هذا في قوله

الذي جعلوا كذا في قوله
ثم ان الشجر العظم الذي
جعلوا كذا في قوله
هذا في قوله

الضغير الذي يقال بكلمة
بحسب الاحتمال
بما في قوله
وهو في قوله

اهالي القرى المذكور وغيره
الذي هو في قوله
هذا في قوله
وهو في قوله

الحسب كما في قوله
الذي هو في قوله
هذا في قوله
وهو في قوله

جعلها كذا في قوله
وهو في قوله
هذا في قوله
وهو في قوله

واحد من هذه الامعاء المذكورة اجسادها هذا عدل الاصل كما في تذييل الاصل والاولى
منه في الدائر التي

من المنظر الذي في الحين من المشرف وتعد على ما في القرون من كبحه الذي في حلاله
في بعضه وتبين

المنظر المذكور في الدائر والحدود طالع في المذكرة ضاعف
منه في الدائر التي

محصوله في تصوره الشبهان في عا من صورته في قوله فان هذا منه
والله اعلم بالصواب

والشايخ السالكين في هذه الامور والفقير اليك والاضيق
المحصولات

في كل من هذه الامور في اعداد العدد وعشرة من الشيعير المذكور وان
الكل في كل

ستدبره في كل سنة خمسة ايام في الحظيرة بها والخير ولا في كل يوم
ابدا

الخطبة
والخطبة بدو سائر محظوظات الشريعة بالذات واللام في كل يوم ثلاثين مرة
وغير ذلك

ثلاثين مرة
والمنزلة المذكورة والمواعظ في كل يوم في كل صلاة
فما زاد ما كان

الخطبة
والخطبة في كل يوم في كل صلاة
والخطبة في كل يوم في كل صلاة
والخطبة في كل يوم في كل صلاة

الخطبة
الخطبة في كل يوم في كل صلاة
والخطبة في كل يوم في كل صلاة
والخطبة في كل يوم في كل صلاة

الخطبة
والخطبة في كل يوم في كل صلاة
والخطبة في كل يوم في كل صلاة
والخطبة في كل يوم في كل صلاة

الخطبة
والخطبة في كل يوم في كل صلاة
والخطبة في كل يوم في كل صلاة
والخطبة في كل يوم في كل صلاة

الخطبة
والخطبة في كل يوم في كل صلاة
والخطبة في كل يوم في كل صلاة
والخطبة في كل يوم في كل صلاة

المذكرة تكون نصف يوم لكتاب خمسة عشر
والطلبه من الامتحان
من يوم الثلاثاء لثلاثه
ان يكون في اليوم
خمسة عشر
كل يوم

فمنها عشرة ايام في الايام البسطة اعطى
كل واحد من
منها
ان يكون في
خمسة عشر
كل يوم

فانما شيدت في الايام نصف يوم في الايام البسطة
كل واحد من
منها
ان يكون في
خمسة عشر
كل يوم

في الايام البسطة في الايام البسطة
منها في الايام
ان يكون في
خمسة عشر
كل يوم

والذي الشرف في الايام البسطة
منها في الايام
ان يكون في
خمسة عشر
كل يوم

منها في الايام
ان يكون في
خمسة عشر
كل يوم

منها في الايام
ان يكون في
خمسة عشر
كل يوم

والاسم المفرد في جمع الدهر والالما في شريط الالاع المنصور بالحام مقبلا في خدمته
ان لا يبلغ

دو قوسه
على ما هو
الولادة
في بلاد
البحرين
والبحرين
والبحرين
والبحرين

من حيا ابنته بتدبيره طاش في حبه وقصده في حبه
ونحو ساطع وقاظر له

ما يستحقه في ذلك الحق في حبه في حبه
الشمع عليه

واجرا الوافق على الحكيمة فلهما ذلك في الذي لا يضع
عسلا

بحر في ذلك حبه في اوله في حبه

عبد الله
عبد الله
عبد الله

lâzım gelir ki, akıllara durgunluk verecek bir çalışma gayretidir. Kendi mühürle mühürlenmemiş olsa, bir sûret çıkarıldığı 'akla gelebilirdi. Fakat mühür bu ihtimâli ortadan kaldırmaktadır. Defterin kapak kâğıdında:

- ۱ — دفتر اوقاف مرحوم غازی
 - ۲ — سلیمان پاشا بن سلطان اورخان
 - ۳ — طاب نراه در محروسه
 - ۴ — کاتبولی که ولانا درویش
 - ۵ — دخی م تحریر شد الواقع فی
 - ۶ — شهر محرم الحرام سنه ۹۵۹
- ممدول به دکادر فی ۳ شعبان سنه ۹۵۹

Defterin yazılmasından sekiz ay sonra mâilen eklenen bu şerh 'ibâresinin neye delâlet ettiğini ta'yîn müşkildir. Olsa olsa, bu defterin toplu bir mürâc'atgâh olup, her mahallin Tapu Defterine istinad etmek lâzım geleceğini ihtâr gibi kabul edilebilir. Yoksa defter son derece vâzihdir; cibâyetler, kariyele, mükellefler açık gösterilmiştir. Şekle 'âid bir aksaklık da yoktur; diğer menba'larla da aykırı düşmez.

Bu istidraktan sonra, defterin husûsiyetine geçerek görürüz ki, bu mufassalda kariyelerin hâne adedleri, mükelleflerin isimleri, hâsullar yazılıdır. Tabî'î olan bu tafsîlât hâricinde, Gelibolu kazasına dâhil köyler daha etraflıdır; ba'zılarının ikinci isimleri de işâret edilmiştir. Mürefte ve Ereglice hakkında ma'lûmât vardır. Fakat diğer vakfiyelerde hiç yer almayan Ferecik, Şabhâne, Gümülcine, Lapseki kazâlarını ihtivâ etmesi pek mühimdir. Bununla berâber Paşa'nın Rumeli'de Malkara ve Vize'deki câmi'leriyle, Bursa ve daha şarkdaki hayrâtı yine açıkta kalmaktadır. Bunlar için başka defterler mürâc'at lâzım gelmiştir.

Defterin birinci sahifesinde

- ۱ — دفتر اوقاف مرحوم و مقهور له سيدالحیات و شهيدالمات
 - ۲ — ابو الحيرات و المستنات سلیمان پاشای غازی ابن سلطان
 - ۳ — اورخان خان غازی نورالله مرقدہا و جبل الجنة مثوہا
 - ۴ — نفس بولاییده اولان عمارتہ و غیرہ صرف اولتور
- serlevhası tekerrür etmektedir. Gelibolu kazâsında Nefs-i Bolayı'nın Ahî Kırşehirli, Çukallu, Otamış, Karahisar, Hisar =

Yeni 'Îmâret mahalleleri bir evvelki defterle mutâbıktır. Ondan fazla olarak bu mufassal, Gelibolu ve Maydos'daki re'âyanın harac ve a'sârını da kayd edip, Togan Arslan'ın kariye olduğunu tasrîh eder; bu sûretle mahalle olmadığı meydana çıkar. Mesîh Bik Çiftliği = Sarumuş da yazılıdır. Seydî Kavağı cibâyetinde Nefs-i Seydî Kavağı, دورجلو - دورجلو، Cengârlu - Cenger, Mirefte - Mirafti, Kerasye, Arablu ikisinde müşterekdir. Sâdece birer çizgi ile ayırdığımız isimler telaffuz ve imlâ farklarıdır. Seydî Kavağı'nda câmi'-i Şerîf, Bedrüddin, Seyyidler mahallelerinden mürekkebe, geniş bir yer olduğu anlaşılır.

Mürefte bahsinde (45. s.) ahâlînin, kabakulak denilen sıra ve sâire koymağa mahsûs toprak kablardan 500 'adedini bedelsiz verdiklerinden "Hukûk-ı Şer'îye ve Rüsûm-ı 'Örfiye"den mu'âf tutulduklarını, bu 'adedden fazlasının beherine 4 akçe aldıkları yazılıdır. (52. s.)da Ereglice kariyesi hendinde, kariyenin kabakulak dolu sıra, arpa ve sâire rüsûmu kayd edildikten sonra, mâilen yazılan hâsiyede, mahsûlün 'öşürünü Süleyman Paşa'nın İznik'te olan medresesinin 50 akçe yevmiyeli müderisi "zabt" ederken, şimdi İznik ve İnegöl kazâlarındaki, Süleyman Paşa vakıf kariyelerinden bu vazife ta'yîn olunarak, ayrı mütevellî nasb kılındığı ve bu Ereglice hâsılının 'umûmî vakf için "zabt" olunması Pâdişâh tarafından emr olunduğundan, tadrîs ve talebe cihetlerinin İznik ve İnegöldeki kariyelerden "İc-râ"si şerhi vardır.

Bu şerhlerden, bir kerre, defterin hepsinden muahhar olup safahâtı tesbît ettiği ve Süleyman Paşa'nın vakıfları için bir değil, müte'addit mütevellîler olduğu anlaşılır. Bu ma'lûmâtın ehemmiyeti âşikârdır. Şunu da belirtelim ki, 2 No. ile gösterdiğimiz İznik Süleyman Paşa Mescidi'ne ayrılan Kara Mürsel'deki Ereglice kariyesi ile Gelibolu'daki bu Ereglice bütün bütün ayrıdır. Yalnız isim benzerliği vardır. Şimdi vakfiye ile berâber 3 ve 4 numaralı defterlerdeki kariye ve mahalleleri karşılaştıralım; bunları defterlerdeki imlâlarıyla ve harf sırasıyla yazacağız.

GELİBOLU KAZASI KARIYELERİ

Vakfiye'de	3 No. ile Göst. Def.	4 No. Def.	Bu günki isim ve hâli
آغچه بېرغوس	---	---	Meskûn Yerler Klaguzunda yok
---	---	ارکلیجه	Mes. Ye. yok
اکسهل	---	---	Yok
بولایر	بولایر	بولاییر	Bolayır, Mes. 167
سید قواغی	سیدی قواغی	سیدی قواغی	Kavak, Mes. 305
---	طغان آرسلان	طغان آرسلان	Doganaslan, Mes. 331
صیادین	---	---	Yok
قوریجی چمتلکی	---	---	Yok
کراسیه	کراسیه	کراسیه	Yok
---	عربلو	عربلو	Araplıköyü Mes. 63
---	میرافتی	میرفته	Mürefte, Mes. 851

MALKARA KAZASI KARIYELERİ

---	اخیلو	---	Yok (Bir Ahievren var?)
آق سفال	آقسافال	آق سفال	Aksakal, Mes. 34.
اسحاق شیخلو	اسحاق شیخلو	اسحاقلو	İshaklıköyü, Mes. 550
اسندوک	---	اسندک	Esendik, Mes. 370
اسرلو	---	اسرهلو	Emirali, Mes. 360
اورلامیش	اورلمش	---	Yok
ایتمور	ایتمور	ایتمور	Yok
بازارلو بک	بازارلو بک	بکی اوغلی	Pazarlı, Mes. 805, (şimdi Gelibolu'ya bağlı)
بالو الیاس	بالو الیاس	بالو الیاس	Ballı, Mes. 124
بالو سوله	بالو سوله	بالو سوله	Ballısüle, Mes. 125
بایاتلر (بابایلز ؟)	---	بابایلی	Yok
بک	بک , نام دیگر اون کوی	بک	Bey, Mes. 153, (Keş'ana bağlı)
بلغورلو	آلب آغود	بلنور نام دیگر آلباغود	Bulgurköyü, Mes. 181
بوناق	بوناق مع اسکي کوی	بوناق	Bunak, Mes. 181
بیرغوس	بیرغوز	بیرغوس	Burgaz, Mes. 181
---	پاناییر	---	Yok
تاتارلار	تاتارلر	تاتارلر	Tatarlı, Mes. 1044
چالش	چالش	چالش	Yok
دلور	دلور	دلور	Deliller, Mes. 301
شیخ خلیل	---	شیخ خلیل	Yok
صاروخانو	صاروخانو	---	Sarihanlı, Mes. 944 (Meriç'e bağlı)
صاصانلر	صاصانی	صاصان	Yok
قره اخي	قره اخي	قره نخی	Yok
قره قوجه	قره قوج	قره قوج	Yok
قره یجنخی	قره یجنخی	قره یجنخی	Karayahşi, Mes. 628 (Hayrebolu'ya bağlı)
قسطنانو	---	قسطنونوی	Yok
قلایجی	قلایجی مع حیدرلو	قلایجی	Kalaycı, Mes. 574

كوبك	كوبكاو	---	Yok
مستجب	مستجابلو	مستجاب	Müstecap, Mes. 853
بكي	بكي كوي	---	Yeniköy, Mes. 1138
يكيجه	يكيجه كوي	يكيجه	Yeniceköy, Mes. 1135
بوا	بوا	بوا	Yuva, Mes. 1169

vakfiyedeki 38 köyden 24 ü zamanımıza intikal etmiştir. Üç köy Malkara - Tekirdağı yolunun şimâlinde ve birbirinden uzak yerlerdedir. Biri Keşan'a, biri Hayrebolu'ya biri Meriç Kazası'na bağlıdır. Vakfiyede Gelibolu'da görülen ve ba'zısı kariye değil, mevki' ismi olan vakıf yerlerin diğer kayıtlarda 6 ve 7 ye indiği ve isimlerinin değiştiği anlaşılmaktadır. Kezâlik Malkara Kasabası'nda 30 kariye diğerlerinde 26 ya inmekde ve birinde olan ba'zıları diğerlerinde bulunmamaktadır. Bu cedvel vakfın geçirdiği tahavvülâtı, vakıfda câiz olan istibdâl usûlüyle değişen isimleri açıklamaktadır.

Kariyelerin bu mukaayesesinden sonra, 4 No. ile gösterdiğimiz mâliyeden müdevver yeni 2 No. defterin son kısmına geldik.

(8. Sat; 93. S.) da mezkûr evkafın sûret-i sarfı beyân olunduktan sonra,

- وتف
- ١ — اولدرکه مرحوم و مقبور له سليمان پاشای غازينک
 - ٢ — آخيوولی و سلستره و بابا و پراوادى قاضيلقارنده فرجهک
 - ٣ — جامعی اوقافتندن دعاسی اولور سابقا ذکر اولان قاضيلقاری
 - ٤ — کتابت ایدن لطفی بيک دفتری موجبنجه اوقاف مزبورہ
 - ٥ — جايیسی دفتری موجبنجه حاصل ١٦٠٢٨

94. s. da

- قضاء فرجهک قریه
- ١ — اونديک و برانی تابع قضاء مزبورہ مرحوم سليمان
 - ٢ — پاشا فرجهکده اولان جامنک مرمتته چراغی باغنه و حصيرته
 - ٣ — وقف ايلىش سابقا قاضيلقارنده صرف اولورمش

97. s. da

- جماعت ايته بكي بن حاجی بخشى در قشلا
تابع قضاء فرجهک
وقف سليمان پاشای غازى کوچر قونر

101. s.da

- قضاء کوملجنه
١ — قریه نوروزقه تابع قضاء کوملجنه محمولی
قضاء مدکورہ
٢ — تابع شبخانه نام قصبده واقع جامع شريفک
٣ — مصرفه صرف اولور

105. s.da

جماعت بادملو کوچر قونر

106. s.da kaza-i Lapseki der Anadolu Hâs, Câm, Sofilar vakıf kayıtları mezkûrdur.

Son sahifede —

- ١ — وقع تحریر هذا الدفتر بمرفقی
 - ٢ — و انا القدير درويش محمد بن علی القوشجی
 - ٣ — الامور بکتابه اوقاف مرحوم
 - ٤ — سليمان پاشای غازى باسم له الاور
- Bunun altında, memeli beyzi şekilde
- ١ — خادم شرع رسول هاشمی
 - ٢ — بنده مردان درويش بن علی

mührü bulunmaktadır. Yanda mailen

- ١ — محریراً فی اواخر محرم المعتم من شهر
- ٢ — تسع و خمسين تسمائه

yazılıdır.

Bu yedi bendden Süleyman Paşa'nın rûhuna du'â edilmek için Ferecik Câmi'inden vakf ayrıldığı, Ferecik'de ve Şabhâne'de câmi'leri olduğu anlaşılmaktadır. Lapseki'deki câmi'den bahis yoksa da oradaki 'alâkaya imâ vardır. Ferecik yakınında Kışla mevki'inde ve Gümülci-ne'nin Nevruz Fakıyh kariyesi'nde göçer-konar cema'atin âşârının Süleyman Paşa vakfı olduğu da görülmektedir. Bu göçebelerin Süleyman Paşa'nın berâber getirip Meriç'in ötesinde yerleştiği akla yakın düşer.

Kezâlik Ferecik ve Şabhâne'de hayrâtı olması ve onlara zengin vakıfları tahsîs etmesi, Süleyman Paşa'nın buralara atlamış olduğuna delil teşkil etmesi lâzımdır. Onun nâmına Orhan Gaazî ve Murâd-ı Hüdâvendigâr tarafından bir

hayrât yapıldı dense, bir kerre, Süleyman Paşa'nın o kadar eseri vardır ki, arkasından bir hayır yapılmasına ihtiyâc yoktur. Bu ancak fütûhâtını kökleştirmek için kendinin düşünüp tehakkuk edireceği bir işdir. Başkaları yapmış olsalar da böyle

izbe kasabalar seçilmez; Rumeli fütûhâtının ilk hedefi olan Edirne'de, hiç değilse Lüleburgaz'da yapıldı. Bu câmi'lerin vakıfları evkaaf kütüklerinde hep Süleyman Paşa nâmına yürümüştür, aşağıda bu menba'ları vereceğiz.

**

III

SÜLEYMAN PAŞA'NIN ESERLERİ

Bu vesîkalarla Süleyman Paşa'nın Rumeli'ndeki vakıflarını ve hayrâtının mühim bir kısmını görmüş bulunuyoruz. Süleyman Paşa'nın hayrâtı bundan 'ibâret değildir; pek çoktur. Bunların bir

listesini verip son kitabımızdaki yerlerini işâretle iktifâ edeceğiz; tafsilâtı kitaptan ta'kîyp ve vesîkaları görmek mümkündür.

1 — Bilecik'te câmi'	E.H.A., a.e, 35. s.
2 — Bolayır'da câmi'	
3 — » İmâreti	» » 41 — 48. s.
4 — » Kervansarayı	
5 — Bursa'da Câmi'	» » 90. s.
6 — Bursa Câmi'	
7 — Fercik'de Câmi'	» » 138 — 139. s.
8 — Geyve'de Câmi'	» » 145
9 — Göynük'te Câmi'	» » 145 — 148
10 — Göynük'te hamam	
11 — İzmit'de medrese	» » 158 — 159
12 — » hamam	
13 — İznik'de mescid	» » 172 — 179
14 — » medrese	
15 — » mekteb	
16 — Kavak Köyü'nde câmi'	» » 185
17 — Lapseki'de câmi'	» » 187 — 188
18 — Malkara'da câmi'	» » 188
19 — Şabhâne'de câmi'	» » 200
20 — Vize'de bozma câmi'	» » 201
21 — Yeni Şehir'de medrese	» » 207 — 208
22 — Yeni Şehir'de makaam türbesi	

İşte bu 22 eserden mürekkebe, şâhlara lââyık bir bilânço ile Süleyman Paşa'nın

nın i'mârcılığı da meydana çıkmaktadır.
Ekrem Hakkı Ayverdi

XVI. ASIRDA KARAMAN EYALETİ VE LÂRENDE (KARAMAN) VAKIF VE MÜESSESELERİ

M. Tayyib GÖKBİLGİN

Anadolu Selçuklularının başşehri Konya ile Larende, Seydişehir, Beyşehir, Niğde, Kayseri, Aksaray bölgesi Karaman eyâletini teşkil ediyordu. Selçuklu devrinde büyük bir inkişafa kavuşan bu bölgede XIII. asrın ikinci yarısından itibaren, burada tarih sahnesine çıkan Karaman oğullarının hükmü ve nüfuzu altına girmiş, sonradan, Anadolu Selçuklu devletinin ortadan kalkması ile birlikte onun yerinde kurulan beğliklerden biri olmuştur.

Kendilerini Selçukluların gerçek vârisi sayan, onların ilme, kültüre ve memleketlerini onarmaya verdikleri değerleri yaşatmaya, devam ettirmeye çaba gösteren Karamanlılar, yurtlarının bağımsızlığı için, zaman zaman, Osmanlı, Mısır, Eretna ve Kadı Burhaneddin devletleri ile savaşmışlardır. Karaman ülkesinin Osmanlı devletine geçmesi, bilindiği gibi, Fatih Sultan Mehmed zamanındadır ve Karamanoğlu İbrahim beyin 868 (1464) de ölümü üzerine açılan mücadeleler sonucunda vuku bulmuş, fakat, daha sonra da bu ülke üzerinde hakimiyet iddiaları bir müddet sürüp gitmiş, kesin ilhak II. Bayezid devrinde olmuştur. Karaman'ın anavatan olarak Türk birliğine katılmasından sonra derhal ayrı bir beğlerbeğlik (eyâlet) halinde teşkil edildiğini ve Kanunî Sultan Süleyman devri başlarında, yukarıda saydığımız sancaklardan başka, Maraş (ve Elbistan) ile Bozok livasını da ihtiva ettiğini biliyoruz ki, bunlardan birincisi, Şehsuvaroğlu Ali beyin katil ve tedibinden sonra bir süre Karaman eyâletine bağlı kalmış, sonra müstakil beğlerbeğlik olmuş, ikincisi ise,

coğrafi durumu ve diğer ilişkileri sebebiyle, Rum (Tokat, Sivas - Amasya) eyâletine bağlanmıştır.

Karaman eyâletinin ilk kanunnâmesi II. Bayezit devrine âittir. Bu bölgenin tahrir emirlerinden ilki olarak Mevlânâ Vildân adında birini görüyoruz. İkincisi ise meşhur İbn Kemal (Kemal Paşa zâde) idi. Tahrir defteri başında

(افتخار العلماء الكرام مولانا محي الدين
دامت فضائله نك كه مولانا ولدان دمكه
مشهوردر)

diye kaydedilen Mevlânâ Vildân, Fatih devrinde müderris ve kadılıklar yaptıktan sonra kazaskerlikten azledilen önemli bir şahsiyet idi ve yine o devirde Hersek livasını da tahrir memur edilmişti.

Bu zât, aynı suretle, Konya'da bulurak kaldırdığı bid'atleri gösteren kanunnâmenin de muharriri görünmektedir ki, şehzade Cem'den bahsolunduğuna göre, II. Bayezid devri başlarında yazmış olacaktır. Yavuz Sultan Selim devrinde (H. 924) Karaman eyaletini tahrir memur olan zat ise, defterin önsözündeki ibarenden anlaşıldığı gibi İbn Kemal'dir.

« العبدین الفقیرین احمد بن سلیمان بن
کمال الامین وحسام الکاتب الشهیر بدمشق
لکتابه المملکته اليونانيه المشتهره بولایت
قرمان علی قوانین العثمانيه . . . »

Karaman eyâleti kanunnâmelerinde özellikle mîr-âblık (میر آبلق) müessesesi üzerinde durulmakta ve bu konudaki

bid'atler ve sonra bunların kaldırılmaları anlatılmaktadır. Bu bid'atler Sultan Süleyman kanunnâmesinde de mevcuttur.

H. 935 (1528) tarihli Karaman Kanunnâmesi ise,

قضیه فی رسوم الرعايا باى احوال ايشان،
قضیه باج مع دشتبانى

bölümlerini de kapsar.

Karaman eyâleti livâlarını şöyle sıralayabiliriz:

1 — KONYA : لواء قونية

Bu eyâlet genellikle paşa sancağıdır, yâni, beğlerbeğlik makarrıdır. Bununla beraber, Kanunî Sultan Süleyman devrindeki bir tahrir defteri (Başbakanlık arşivi No. 387) Kayseri livasının beğlerbeği makarri olduğunu belirtmiştir. 1520 tarihlerinde bu eyâletin başında Davut Paşa (Koca) oğlu Mahmut Bey bulunuyordu ki, Bey (Sancak Beyi) rütbesiyle bir beğlerbeğlik makamının işgal edildiğine bir örnektir. Halbuki, sonraki devirlerde çok defa sancak beğlerine bile paşa denildiği bilinmektedir. Mahmud Beyin hasları (700.000) akçalık hâsıl bağlıyordu. H. 985 de aynı miktar haslarla "sâbıka Dulkadır beğlerbeğisi Mahmut Paşa" uhdesinde olduğunu, H. 991 de ise "sâbıka Bağdad beğlerbeğisi Kubad paşa oğlu Süleyman paşaya" verildiğini biliyoruz. Kubad Paşa, Ramazan oğullarından Pirî Paşanın akrabası idi ve Kanunî Sultan Süleyman devrinde, bir aralık, Karaman beğlerbeğliği de yapmıştı ki, III. Murad devrinde oğlu burayı, âdetâ bir ocaklık mahiyetinde tasarruf ediyordu.

Konya sancağı mülhakatı arasında, İn-suyu (بلوران) Bel-viran (ابن صوري) Eski İl ma'a Akçe-Şehir Aladağ, Ereğli, Karaman, Turgud Bozulus, Saidili, Kadınhanı, Hatun-saray gibi yerler bu'unmakta idi. Mamafih bunların yanında bu gün adlarını kaybetmiş, daha bir çok yerler mevcuttu. Bu asır sonlarına ait Aynî Ali risâlesi Konya livasını (660.074) akçe hasıllı ve 132 cebelûsu ile kaydetmektedir.

2 — KAYSERİ : لواء قيسريه

Daima Karaman eyâletine bağlı kalan Kayseriyye'nin ayrı kanunnâmesi vardı. H. 906 (1500) tarihini taşıyan bu kanunnâme divânî-mâlikâne resimlerinin, yâni, iki başlı bir vergiye tâbi bulunduğunu tespit ettiği gibi, bunlardan başka bir de şahnelik (شحنة Moğolca vâli, muhassıl, âşâr memuru), yemlik ve harman arpası (خرمن آرمسى و نالك) diye bir mikdar daha galle (hububât) alındığını, fakat, köhne defterde böyle bir şey kaydolunmadığı için, yeni tahrir defterine de bunların yazılmadığını, binaenaleyh, iki öşürden (divânî ve mâlikâne) fazla olan şahnelik, yemlik ve harman-arpası gibi vergilerin kaldırıldığını bildirmekte, Karaman Kanunnâmesinden ayrıldığı yerler de belirtilmektedir. Kanunî devri başlarında Kayseri sancağının (260.000) akçelik mirlivâ hasları bulunduğunu, 1528 sıralarında münhal görünmekle beraber H. 989 da Bağdad'da gönüllüler-ağası olan Pîrî Beye (400.000) akçelik haslar ile tevcih edildiğini biliyoruz. Aynî Ali risâlesinde yine (250.000) akçelik sancakbeyi hassı kaydolunmuştur. Kayseri livâsına bağlı yerler bilhassa Kayseri ve Sarmısaklu (صارمساكلو) bulunuyordu.

3 — İÇİL : لواء ايج ايل

H. 992 (1584) İçil livâsı kanunu şöyle başlamaktadır:

"İçil sancağı kadimden vilâyeti Karaman'a tâbi olup baadehu Cezire-i Kıbrıs fetholunmağla ana ilhak olunup yine mâbeyinlerinde cari olan kanun vilâyeti Karaman kanunu olup halkının itiyad ve ihtiyaçları olan mevaddın lâzım olanı vilâyet-i Karaman'ın atık defterinde mukayyed olan kanunnâmeden ihraç olunup livâ-i mezburun defterine kaydolunmuştur ki zikrolunur."

Buna göre, fetholunduğundan, yâni XV. asrın ikinci yarısından itibaren İçil livâsı Karaman eyâletine bağlı idi, gerek Kanunî devri tahrirlerinde ve gerek H. 985 tarihinde Karaman eyaleti statüsü içinde gösterilmiştir. Ancak, H. 989 dan

sonra bu livâ tâbi-i Kıbrıs (تابع قبروس) diye işaret olunmuştur. Bundan sonra hep Kıbrıs'a bağlı gösterilmekle beraber "karaya da eşer" denilerek, gerekli hallerde buradaki seferlere de bu sancak kuvvetlerinin katıldığı anlaşılmaktadır. İçil livâsı kanunnâmesindeki, diğerlerinde pek rastlanmayan, özelliklerden biri esirlerin satıldığı hallerde satandan ve alandan kaçır akçe alındığının kaydedilmemiş olmasıdır.

Şüphesiz ki, sâhilde bir yer olması dolayısıyla, bu sancakta esir ticareti oldukça hareketli idi. 1528 tarihinde 300000 akçelik sancak bey hasları vardı. Bu bölge Silifkeğ Ermenak, Mut, Gülnar nâhiyelerinden mürekkepti.

4 — NİĞDE : لواء نيكده

Bu sancak Niğde, Enduğı اندوغی , Bor بور , Develü, İncesu, Karahisar, Yahyâlû بحيالو , Ürgüp, وركوب Nâmidğer, Nevşehir نوشهر Şücaaddin شجاع الدين Çam-ardı چام اردی gibi yerleri kapsıyordu. Kanunî Sultan Süleyman devri başlarında 230.000 akçelik haslarla Muhzır Bâli Bey adında birinin tasarrufunda idi.

5 — AKSARAY : لواء انصراى

1528 tarihinde ser-silâhdârân Hüseyin Bey adında birinin uhdesinde 206.000 akçelik haslarla Karaman eyâletinin bir sancağı idi. Nâhiyeleri, Aksaray, Eyubili دانشمندلو , Dânişmendlû , اوب ابلى Danışmendlû-i sağır دانشمندلو صغیر Korhisar دانشمندلو صغیر idi.

6 — KIRŞEHİRİ : لواء كيرشهر

Kanunî Sultan Süleyman devri başlarında Karaman eyâleti sancakları arasında görülüyorsa da, asrın ikinci yarısındaki tahrirlerde müstakil sancak halinde bu eyâlete bağlı gösterilmiştir. Bu liva Kırşehir, Hacı-Bektaş, Süleymanlı gibi yerleri kapsamakta idi. Bu devirde bir defa 337.996 akçelik haslarla Bozok sancak beği Memiş Bey başka bir sefer Niğde beyi Mustafa Bey uhdesinde görülmektedir.

7 — AKŞEHİRİ : لواء آقشهر

Kanunî Sultan Süleyman devrinin bir tahririnde sancaklıktan bozulup Ferihsad Bey adında birinin tasarrufunda bulunduğu kayıtlı ise de bütün diğer tahrirlerde sancak olarak yazılmıştır. Burada eski çağlarda Philomelium adında bir şehir vardı ve Selçuklu Türkleri fethettikten sonra Akşehir adını vermişlerdir ki bütün o devir ve Karaman, Hamidoğlu, Eşrefoğlu, temliknâme ve berâtlarında, Selçuknâmelerde adı hep böyle geçmektedir. Konya'ya yakın olan Akşehir, coğrafî durumu ve bol gelirleri ile Selçuk hükümdarlarının adeta bir ihtiyat hazinesi gibi idi. Taltif edilecek, ağırlanacak emirlere, beğlere bu bölge ikta edilirdi. Akşehir Osmanlı ülkesine ilkönce I. Murad devrinde bağlanmışsa da sonra tekrar Karamanlılara geçmiş, bir defa cihaz konusu olmuş, başka bir sefer Timurun torunu tarafından Karaman oğluna geri verilmişti. Kesin olarak Osmanlılara Fâtih zamanında geçmiştir. Akşehir'in, Konya gibi iki müdafaa hisarı vardı. Biri bugünkü Top-yeri ve Hıdırlık denilen semtlerin üstünde idi. İkincisi aşağıdaki şehri ihata ediyor ve koruyordu. Bu kaleler eski çağlardan kalmış, Selçuklular tarafından da tahkim edilmişlerdi. Akşehir sancağında, Akşehir, Ilgın, Doğanhisarı ve İshaklu belli başlı nâhiyelerdi. Bu liva XVI. asırda 250.000 akçelik haslarla muhtelif kimselere tevcih edilmişti. Bu devirde Akşehir kazası şöyle tahrir edilmişti:

Hane 550			
Mahalle	nefer	Müslim	G.müslim
41	777	441	9

Cami	Mescid	Medrese	Zaviye
4	46	3	6
Hızırilyaslık	Çeşme	Hamam	
1	7	6	

Vakıfhane ve dükkân: Dükkan Hane		
74	56	18

8 — BEYŞEHİRİ : لواء بكشهرى

Beyşehir Eşref-oğulları beğliğinin merkezi iken İlhanlıların Anadolu'daki valileri tarafından zaptedilmiş, sonraları

rı ise Hamidoğulları, Karamanoğulları, Osmanlılar arasında türlü safhalar geçirmiştir. Antikitede Gurgurum diye anılırdı. Son zamanlarda yapılan araştırmalar, bize, Selçukluların bir sayfiye şehri olan Kubad-Âbâd'ın Beyşehri gölü kıyılarındaki kurulmuş olduğunu göstermektedir. Kanunî Sultan Süleyman devri başlarında Beyşehri livası Çavuş Hasan Bey adında birisine 150.000 akçelik haslarla verilmişti. Kısa bir müddet sonra 160.000 akçe ile Behram beyin sancakbeği olduğu görülmektedir. H. 985 - 991 tarihleri arasında bu miktar 200.000 - 260.000 olmak üzere yükselmiştir. Bu livaya bağlı yerler Seydişehir, Kuşaklı, Bozkır, Kır-ili, Bozkuşaklı ve Güci- Kebir gibi yerlerdi.

9 — TARSUS : لواء طرسوس

Bu sancak da, İçil livası gibi, Kıbrıs fethine kadar Karaman eyâletine bağlı idi. Sonradan, 985 - 994 seneleri arasında Kıbrıs'a bağlanmıştır.

10 — LARENDE : لواء لارنده

Karaman ilinin, ilk defa Gedik Ahmet Paşanın sadrazamlığı sırasında, H. 881 (1476) de, vakıflarının ve emlakının tesbit edildiğini görüyoruz ki, buna göre eyâletin ikinci livası Larendede idi ve şu suretle 11 şehir ve kasabadan mürekkep gösteriyordu. 1 — Konya, 2 — Larendede, 3 — Seydişehir ve Bozkır, 4 — Beyşehri, 5 — Akşehir, 6 — Ilgın, 7 — Niğde ve Şücaaddin ve Enduki

8 — Ürgüb, 9 — Ereğli, 10 — Aksaray, 11 — Koçhisar

Larendede, H. 922 tarihinde (Tapu def. No. 58) ve H. 929 tarihinde (Tapu def. No. 392) sancak statüsünde idi ve mirlivâ olarak Mustafa Bey adında birisi bulunuyordu. Fakat, kısa bir süre sonra, diğer bir tahrir defteri Larendede'nin sancaklıktan bozulup siphahilerinin Konya sancağı siphahileri ile sefere gittiklerini işaret etmektedir. (Tapu defteri No. 387). Yâni ayrı bir sancak beyi bulunmuyordu.

Yavuz Sultan Selim devrinde (922-1516) Larendede sancak beyi Mustafa beyin kasaba içinde 190.310 akçelik geliri vardı.

Lârendede kazası dahilinde ise mîr-âb-lik resminden 40.000 akçelik hassı mevcuttu.

خاصه فخر الامراء الكرام مصطفى بك
دام مجده ميرلواء لارنده عن دفتر جديد
نفس لارنده حاصل ميرابي قضاء لارنده
190310 عن نصف رسم غنم
و نصف جرم و جنایت و رسم عروس عن
رعایای تيار هاء سپاهيان مردار قامه غير از
تيار هاء سربست 40000 يکون
230310

1516 da Lârendede kazası dahilinde 60 timar görülmektedir ve bunlar ya zeâmet (بروجه زعامت) ya timar (برسم تيار) yahut da yurtluk eşkınculu cebelü olarak tevcih edilmişlerdir. Aralarında mîr-alem, Karaman timar defterdar kâtibi, sersaker, mîralay, kethudâ gibi kimseler de bulunan bu timarlılar, dirliklerine ait H. 922 senesinin Şaban, Ramazan, Zilhicce aylarında yeni yeni beratlar almışlardı ki, bir kısım tahrir kayıtları şöyledir:

تيار حاجی سنان بك مير علم قونيه
الندوة در عن دفتر جديد في رمضان 22
30444

تيار مزید ولد آرسلان بروجہ زعامت
عن دفتر جديد 13530 في غرة شعبان 922
تيار جندي علي بروجہ زعامت 12403
11 رمضان 922

تيار پیری کاتب دفتر تيار ولايت قرمان
بروجہ زعامت 14041

تيار خليل ولد قرقه قاش بروجہ زعامت
و قولى برادرش برسم تيار 18697 =
[13699 + 5268] 24 ذى الحجة 922 .

تیار ابراهیم ولد حاجی سنان میر علم
7094 زعامت 15 رمضان 922

تیار علی ولد سنان بك توقی شهنشاه
7276 بك 15 رمضان 922

تیار اسکندر سر خیاطین مرحوم سلطان
محمد 5774 13 ربیع الاول 922

تیار علی باشا ولد شیخ پرچك سر
عسكر لارنده 5010 15 رمضان 922

(قریه غازی تابع لارنده و قریه علی
فقیه تابع م)

تیار محمد ولد حاجی سنان بك میر
علم 5272 15 رمضان 922

(قریه خیرالدینلو تابع لارنده , قریه
قراجه دبه تابع او)

تیار اسماء ولد موسی بك میرالای قره
حصار 4377 4 رمضان 922 (شام

ترقیسی التزام ایتدی)
(قریه اکی کلیسا تابع لارنده , قریه

اوزومور . . .)

تیار فخرالاکارم لطیف بك ولد صو
شیخی الان کتخداه قره مان بروجه یورد

اشکنجولو یورد قدیمی اولدوغی اجلدن در
دولتده برای هایون ایله ویریلش 1250

(مزرعه قراجه کلیسا تابع لارنده , مزرعه
دمیرجی)

تیار اردوغدی ولد قوتلوشاه , تیار
مصطفی ولد اسلان ولد قوتلوشاه , تیار

بولغار ولد دده . .)

bir kimsenin hasılları bir mikdar artıyor veya değişikliklere uğruyor, fakat, Lârende livasının idarî ve askerî statüsü olduğu gibi devam ediyordu. İşte H. 929 (1523) tarihli tahrir defterinin bu konudaki ilginç ve önemli kayıtları şöyle görünmektedir.

لواء لارنده :

« زعامت دمشقى بك كتخداه ولايت
قره مان 50000 قریه ماصلو تابع لارنده

و جماعت كرم اوغلى تابع ارکلى
(اشبو اللی بيك اچملىق زعامت ایله

ولايت قره مان دفتری كتخدالغی اسسئانه
دولتدن دمشقى بکه توجیه اولنوب بزات

هایون ایراد ایتدیلر 18 شعبان 929)
تیار سفر عن مردمان علی بك ولد

شهور 9000
(مذکور سفر علی بك زمانده تیار

تصرف ایتکین اسئانه دولتدن اشبو طقوز
بيك اچملىق تیار توجیه اولندی برات هایون

ایراد ایتدی)
زعامت حاجی سنان بك میر علم بلواء

قونیه 37055
(مذکور حاجی سنان شهزاده شهنشاهك

قوللرندن اولوب یكرمی ییل مقداری واردرکه
زعامت تصرف ایدر)

تیار ابراهیم ولد حاجی سنان سر شاهینجیان
بروجه زعامت 8548

(مذکور ابراهیم شهزاده شهلشاه بکدن
قبوجی باشی اوغلى اولوب حکم شریف ایله

تیاره چیقمشدر بروجه زعامت تصرف ایدر)
تیار محمد ولد حاجی سنان 6500 (مذکور

دخی سکز ییلدن برو تیاره چیقمشدر)
تیار احمد چلبی ولد حاجی سنان بك

3597 (مذکور احمد چلبی شهزاده شهنشاه
بکك قبوجی باشیسی اوغلى اولوب خسرو

باشادن برو تیاره تصرف ایدر)

Bu tahrir kayıtlarında adları ve sıfatları belirtilen vazife ve dirlik sahibi kişileri yedi sene sonraki Kanunî Sultan Süleyman devri başlarında tahrir defterinde hemen aynen buluyoruz ve kimlikleri ile görevleri hakkında yeni bilgiler elde ediyoruz. Bir kısmı ölüyor, dirliği çocukları arasında paylaşılıyor, başka önemli timar ve zeâmet sahipleri görölüyor,

سفرنده حکم شریف ایله تیاره چيقوب
تیاره تصرف ايدر)
تیار عبدالرحمن ولد درویش بن قوتلو
شاه مزرعه حاجی پاشا چفنلیکی

(مذکور عبدالرحمن سپاهی زاده اولمغین
حالیا توجیه اوانوب تیاره چيقمشدر 7 ربیع
الآخر 931)

تیار مزید ولد مستان قریه خیرالدینلو
حاصل 2662 ، بروجہ التزام 2999
(مذکور مزید سپاهی زاده اولوب بر
رار یکیت اولمغین شادی پاشادن تیاره
چيقمشدر)

تیار مصطفی و علی و اویس عن اولاد
حسن بن قزیل حاصل و بروجہ التزام مشترک
(مذکور لک بابالری قرمانک بنام لرندن
اولوب تیاره تصرف ايدر ایکن فوت اولوب
بعده مذکور لر خسرو پاشادن بروجہ تیار
تصرف ايدر لر)

تیار حضر شاه کاتب قریه بیکار باشی
(اشبو مزرعه مذکور حضر شاهک باباسنک
بر موجب برات عالیشان ملک منسوخی اولوب
بونک امثالی مزارع بروجہ جبلو توجیه اولنه
دیو فرمان اولمغین مذکور دخی حکم شریف
ایراد ایتمکین جبلو طریقیه تصرف ايدر)
زعامت پیری چلبی ولد اسحاق بک 39305

(مذکور پیری نک باباسی شهزاده شهنشاه
بک دفتر داری اولوب و کندو دخی علوفه
تصرف ایدوب فوت اولدقدن صکره حکم
شریف ایله زعامته چيقوب زعامت تصرف ايدر
برات هایون ابراز ایتدی)

تیار کاتب بالی سر عسکر قضاء الاطاع
(مذکور کاتب بالی قرمانک بنام لرندن
اولوب قدیمدن حکم شریف ایله تیاره
چيقمشدر)

تیار الیاس اغا 15960 (مذکور الیاس
شهزاده شهنشاه بک سکبان باشیسی اولوب
فوت اولدقدن صکره حکم شریف ایله تیاره
چيقمشدر)

تیار لطیف بک کدخداه ولایت قره مان
بروجہ جبلو 1250 (مزرعه قراجه کلیسا...
لطیف بک وفات ایدوب اوغللری پیری و
ایلدوز و محمد قدیم یوردی اولمغین بروجہ
اشترک توجیه اولندی فی 15 جازای الاخر 931)
زعامت خواجه ولد شاهملک 15057
(مذکور خواجه قرمانک بنام لرندن اولوب
قدیمدن زعامت تصرف ايدر)

تیار مزید ولد ارسلان قریه ویرانجک
و جماعت تورکان (مذکور مزید قرمانک
بنام لرندن اولوب شهزاده شهنشاه بکدن علوفیه
تصرف ایدوب بعده حکم شریف ایله تیاره
چيقمشدر حالیا تیارینک بعض حکم شریفله
بکلر بکی خاصلرینه الحاق اولوب نقصانی
تکمیل اولنقی اوزره)

تیار علی پشا ولد شیخ پرچک سر
عسکر قضاء لارنده قریه غازی تابع لارنده
حاصل بروجہ التزام
90611 90804

(مذکور علی پاشا قرمانک بنام لرندن
اولوب قدیمدن تیار تصرف ايدر)

تیار محمد ولد حسن 2854 (مذکور
محمد سپاهی زاده اولوب اشبو 2854 اچهلوق
قریه یوردی اولمغین تیار طریقیه تصرف ايدر)
تیار کاتب شجاع ولد دیوانه قریه اریق
ویرانی 6474 و بروجہ التزام 7416

(مذکور کاتب شجاع همدم پاشادن برو
حکم شریف ایله تیاره چيقوب تیاره
تصرف ايدر)

تیار عمر ولد عاشق سر عسکر قضاء
اسکی ایل
(مذکور عمر سپاهی زاده اولوب مصر

تیمار یحیا کاتب سر عسکر ناحیه سعید ایللی
12015 (مذکور کاتب یحیا شهزاده قوی
اوغلی اولوب علوفه تصرف ایدوب بعده
حکم شریف ایله تیماره چیقمشدر قدیمدن
تیمار تصرف ایدر الان تذکره کتابتی
خدمتنددر اون درت ییل واردرکه تیمار
تصرف ایدر)

Bu kayıtlardan timar ve zeâmet tevcihleri ile tasarruflarının ve uygulamalarının bu devirde nasıl bir seyir takip ettiği hakkında bir takım bilgiler öğreniyoruz.

a) XV. asır sonları ile XVI. asır başlarında Karaman sipahilerinin çoğunluğu kadimden timara tasarruf etmekte, ya da şehzâde Şehinşah'ın hizmetinde ulufeye mutasarrıf iken sonradan timara çıkmışlardır.

b) Bir kısım timarların, zeâmet olarak tevcih edildiği kaydolunmakta, fakat bunların miktarı çok defa 7000-14000 arasında bulunmaktadır. Bunlar kısmen Konya mîralemi Hacı Sinan beyin oğullarıdır.

c) H. 922 de mîralem, mîralay, eyâlet kethüdası gibi vazife sahiplerinin dirlikleri de, hâsılları ne olursa olsun, timar olarak tesmiye edilmektedir.

d) Bir çok ahvalde timar ve zeâmet ıstılahları müteradif kullanılmaktadır. Msl. Hacı Sinan Beyin şehzâde Şehinşah'ın kullarından olduğu belirtilirken yirmi seneden beri zeâmet tasarruf ettiği kaydolunmaktadır. Halbuki H. 922 tahriri onun dirliğinin timar olduğunu tasrih etmiştir.

e) Tahrirlerde tereddüd hâsıl olan dirliklerde "berat-ı humâyun ibrazı" ve "hüküm-i şerif" gösterilmesi suretiyle müktesep haklar tescil olunmakta idi.

f) Bazı sipahilere kendi köyleri yurtları olduğu sebepten timar tarikiyle veriliyordu. Sipahîzâdelerin de bu türlü hakları mahfuz tutuluyordu.

g) Bu bölgedeki bir çok serâskerlerin kazâ veya nâhiye sınırı içinde (Aladağ, Said-ili, Lârende, Eski-il) timarları da burada bulunuyordu.

h) Bir kısım sipahîzâdeler veya kâtip gibi vazifeliler Şadi Paşa, Hemdem Paşa, Husrev Paşa ve diğer Karaman beğlerbeğileri beratları ile timara çıkmışlardı.

i) 1523 tarihinde bazı sipahilerin dirliklerinde üzerlerine yazılan hâsıl gelirlerinden başka bir de bervech-i iltizam üzerlerine aldıkları miktar yazılmıştı ki, bu suretle bu sipahiler aynı zamanda birer mültezim durumunda görünmektedirler.

İşte bu sıralanan özellikler o devir teşkilât ve müesseseler tarihimizi yakından igilendiren konulardır. Kanunî Sultan Süleyman devrinde Lârende şehrinde 33 mahallede 462 hâne (ayrıca 18 gebiran hânesi) ve 570 nefer kayıtlıdır. (387 Numaralı tapu defteri). Bu mahallelerin adları şöyle sıralanmıştır:

Faruk فاروق Kaşud فاشود
Dahhâk ضاحك Hatip, Sekiz-çeşme,
Seyyar سیار Şeyler, Külhan (Savcı)
Ömer-hoca, Ali-Şeyh,
Bâzârı galle-i Köhne بازار غلة كهنه
Hacı-cellâd حاجی جلاذ
Kadı-dükânî, Küçük-dede,
Abbas عباس Ahi-Osman, Çelenk چلنگ
Taptık-Emre طابق امره Mansurdede,
Ebremlü ابرملو Sarı, Kirişçi-pâre
Hoca-Mahmud, Ulu-Zâviye,
Karaltı كارالتي , Kiçi-Zâviye كچی زاویه
Hisar-içi حصار ایچی Emeksuan امكسوان
Şam-bazarı شام بازار Eski-Pazar-pâre
Şeyh-Alâeddin, Zimmiyân اسکى بازار پاره
Lârende'de bu tarihte bir imaret, 4 cami, 25 mescid, 7 medrese, bir dârülhadis, 3 dârülhuffaz, bir muallim-hâne, 10 zaviye, 1 kalenderhâne, bir haydarî-hâne, 7 hamam, 246 dükkân, 65 sanduk (20 tanesi bedestende, 45 tanesi iplikçilerde), 13 vakıf hanesi mevcuttu. Lârende şehrinde pâdişah hasları dokuz mukataada toplanmakta ve ceman 109.300 akçe gelir sağlamakta idi. Bu mu-

kataalardan bir kısmı hasılları ile şöyle görünüyordu.

احساب مع رسم قبان و باج میوه
60.000

میخانه نفس لارنده شمع خانه و زیرخانه
7000 12.000

مقاطعة رسم اغنام شهر مقاطعة باغات شهر
6300 1000

باغ خانه
1000

öte yandan, Karaman eyâleti beğlerbeği haslarından olan Lârende şehrindeki gelirden 4 mukataada 122.000 akçe sağlamakta idi.

میرمیران ولایت قرمان خاصلری در نفس لارنده
مقاطعة بازار سیاه و باج استر بویه خانه مقاطعة سی

واسب وکاو وکرباس و نمک
20.000 60.000

رسم اغنام و باد هوا و سائرہ نیابت مقاطعة سی
12.000 30.000

Bundan başka yine Lârende şehrinde yekûnu 18.160 akçe olan ve timar sahipleri tasarrufunda bulunan dokuz mukataa daha vardı ki, bunlar pek önemli ve değerli görünmemektedirler. Meselâ başhâne ve debbağhâne mukataası 2000, Lârende boyahâne mukataası 1000 ve şehir kovan öşrü de 1000 akçelik bir gelir sağlıyorlardı. Böylece, padişah, beğlerbeği hasları ile bâzı timarlılar tasarrufunda bulunan bu mukataalar nefsi Lârende'den yekûn olarak 249.910 akçe gelir temin etmiş oluyorlardı. Lârende nâhiyesinde, yâni köylerinde de aynı suretle padişah ve beğlerbeği hasları ile zeâmet ve timarlar bulunuyordu. Pâdişah hasları yalnız üç köyde (5614 + 6544 + 4474) 16632 akçe ile 7 suğla varidatından mürekkep olarak 55.902 akçeyi buluyordu. Beğlerbeği hasları 6 köyde (113 hane 183 nefer) cem'an 28.574 akçe idi. Timar ve zeâmetler ile Lârende kalesi müstahfizları timarları genel olarak şöyle tespit edilmiştir:

زعامتہا و تیمارہا در قضاء لارنده یکون
جماعت قری مزراع نفر خانہ چار
2 2401 4138 49 135 6

چفتلک سنور زمین قلعه حاصل
527.535 20 4 5

تیمار مستحفظان قاعہ لارنده در ناحیہ لارنده
دردار کتخدا مستحفظان یکون
37 1 1

قری مزراع نفر خانہ حاصل
107.384 567 1022 2 4

Bu genel görüş, Lârende bölgesinde 70 kadar timar ve zeâmet olduğu düşünülürse, kale müstahfizlarının nisbeten daha fazla hasıllı timarlara sahip olduklarını anlatmaktadır. Bununla beraber köylerin sayı bakımından dağılışı normal telâkki olunabilir.

Lârende evkafına gelince: XII. asırda Lârende (Karaman) kazasında, büyük bir kısmı şehirde olmak üzere, önemli vakıflar mevcuttu ve bunların menseleri Osmanlılardan önceki zamanlara kadar uzanmaktadır. Tahrir defterlerinde şöyle sıralanmaktadır:

1) Lârende'de Karamanoğlu İbrahim bey imareti vakfı:

Ödül-oğlanı اوغلاںی Kızılca, Gök, Orta-viran, Düdükçü دودوکی köyleri, Lârende'deki Sekiz-çeşme hamamı geliri, Niğde'de bir hamamın geliri, Ereğli'de diğer bir hamamın geliri, İmarete ait bağ, zemin, değirmen gelirleri, Lârende'de Mevlânâ Fenârî hamamı geliri, Ürgüb, Konya V.S. ait bazı köyler... yekûn 97.652.

2) Lârende'de وہف جامع Tesbih câmii وہف جامع vakfı: تسبیح در نفس لارنده

Kervansaray, dükkânlar, değirmen, bağ, zemin gelirleri yekûn (7710)

3) Lârende'de Alâeddin Bey câmii Vakfı:

3 kıt'a bağ, zemin 300.

4) Lârende'de Hacı-Beğler câmii جامع حاجی بکری Vakfı: 4316

- 5) Mevlânâ Celâleddin (Rûmî) türbesi vakfından 1220
 عن اوقاف تربة حضرت مولانا جلال الدين
- 6) Lârende'de Emîr Musa medresesi Vakfı
 وقف مدرسه امير موسى در نفس لارنده
 Üç köy, dükkân ve değirmenler,
 Lârende'de çift-hamam gelirleri yekûn 44173
- 7) Ermenâk'de Halil Bey Medresesi Vakfı
 وقف مدرسه خليل بك در ارمناك
 Lârende'de mezrea ve zeminlerden 225
- 8) Sultan câmii-ki kale mescidine ilhak olunmuştur - Vakfı
 وقف جامع سلطان كه قلمه مسجد دنه الحاق اولمشدر
 11 zemin, 6 bağ, hasil 2000
- 9) Lârende'de Melek Hatun medresesi vakfı
 وقف مدرسه ملك خاتون بنت سلطان مراد خان
 بن اورخان بن عثمان غازى در نفس لارنده
 kale içindeki Hatun hamamı geliri, 1080, değirmen gelirleri yekûn 6770
- 10) Hatun türbesi vakfı (Hatuniyye) 3430.
 وقف تربة خاتون در مدرسه مذكوره بنام خاتونيه
- 11) Eskice (Zincirlü) اسكيجه medresesi vakfı yekûn 930
- 12) Lârende'de Dârülhadis - Darülhuffaz - Çeşnigir mescidi vakfı:
 وقف دارالحدیث و دارالحفاظ و مسجد چاشنیكبر
 محمود بن رجب در نفس لارنده
 Üç köy geliri 1812
- 13) Konya'da Ferhûniyye Dârülhuffazı vakfından
 عن وقف دارالحفاظ فرخونيه در نفس قونيه
 Lârende'ye bağlı Kızılca köyü 9150
- 14) Zâviye-i Kici Vakfı
 وقف زاويه كجی 796
- 15) Lârende'de Mansur-Dede zâviyesi vakfı
 وقف زاويه منصور دده در نفس لارنده
 3 kıt'a bağ, dükkânlar ve zemin gelirleri 717
- 16) Ehlüddin Bey eczası vakfı (Lârende)
 وقف اجزاء اهل الدين بك در نفس لارنده
- 17) İbrahim bey hatunu cüzleri vakfı 80
 وقف اجزاء خاتون ابراهيم بك رفيق در قرية امكسوز
- 18) وقف زاويه حاجی اسمعیل (1800
 در قرية اولادحاجی اسمعیل 2000
- 19) وقف زاويه نوره صوفی (1900
 در قرية افشار ویرانی 350
- 20) 350 وقف ابناء عثمان فقيه (2000
- 21) وقف خانقاه رحيمه خاتون (2100
 در نفس لارنده (اسباب خانقاه در قرية امير موسى) 4100
- 22) وقف اجزاء حضر بك (2200
 بن اسمعیل 100
- 23) وقف اجزاء حضر بك عن (2300
 اولاد قرمان 2880
- 24) وقف زاويه حاجی عيسى (2400
 در نفس لارنده 820
- 25) وقف زاويه كرشجی بابا (2500
 در نفس لارنده 580
- 26) وقف زاويه ركن الدين بك عن (2600
 اولاد قرمان (بو زاويه دخی خراب اولوب خواجه يحيی جامعی ایله پیری خليفه جامعه الحاق اولندی بر موجب أمر شريف)
- 27) وقف تربة علاء الدين بك (2700
 قرمان 2325
- 28) وقف زاويه امير شاه در (2800
 نفس لارنده 2492

- 29) وقف مسجد سنان بك بن حاجي اسميل در محله سکنز چشمه 1250
- 30) وقف زاویه کتانبجی بابا در لارنده 1300
- 31) وقف معلمخانه مصلحالدين قاضی 1908
- 32) وقف زاویه شیخ علاءالدين در نفس لارنده 655
- 33) وقف مدرسه شیخی چلبی ولد حاجی علاءالدين 410
- 34) وقف دارالحفاظ شیخی چلبی 185
- 35) وقف اجزاء خواندی پاشا خاتون 605
- 36) وقف دارالحفاظ حاجی محمود در نفس لارنده 8537
- 37) وقف مسجد اتلو بك در نفس لارنده 252
- 38) وقف مسجد الوزاویه 580
- 39) وقف اجزاء احمد پاشام لارندوی 805
- 40) وقف قلندرخانه در نفس لارنده 597
- 41) وقف زاویه حیدرخانه در نزد الاجه صولق 3265
- 42) وقف مسجد غازی الب 293
- 43) وقف اجزاء مادر ابراهیم بك 732
- 44) وقف اجزاء سلطان جم در نفس لارنده 1228
- 45) وقف حسنی شاه خاتون مادر شهزاده 1400

Bu vakıflar ayrıntıları ile toplu bir halde kaydedilerek Kanunî Sultan Süleyman devri başlarında Lârende'deki genel tabloyu göstermektedir. Bunlar 10 hamam, bir kervansaray, 246 dükkân, 65 sandık, 3 dükkân zemini, 13 vakıfhânesi, bir debbağhane, bir mukataa, 2 çiftlik, 83 bağ ve bahçe, 562 müteferrik zemin, 5 mezrea, 22 değirmen olarak tesbit edilmiş ve yekûn gelirleri de 351.030 akçeyi bulmuştur'

Şimdi bütün bu bilgiler sayesinde Lârende'nin bu devirde gene görünüşü, teşkilâtı, müesseseleri ve statüsü ile meydana çıkmakta, gelirlerinin dağılışı belirlemektedir ki, yekûn 1.320.335 akçe olan bu tablo şöyledir:

خاصهء حضرت پادشاه عالمبناه	165.202
خاصهء مير ميران ولايت قرمان	150.574
أوقاف	351.030
تيار هاء زعما و سپاهيان	546.145
تيار مستحفظان قلعه لارنده	107.384
يكون	1.320.335

XVI. asırdaki Karaman eyâletinin statüsü ve kuruluşu ile buraya bağlı önemli bir beldenin - livâ, kazâ, nâhiye ve kale hüviyetleri ile - idarî ve askerî yönlerinden başka ekonomik, sosyal ve kültürel yönleri ile de imparatorluk camiası içinde yerini ve gerçek durumunu tanımak ve bilmek bir çok sorunların aydınlanmasına yarıyacak ve gelecek araştırmalara da oldukça ışık tutacak faydalı olabilecektir.

Prof. M. Tayyib GÖKBİLGİN

TOKAT VE NIKSAR'DA YAĞI-BASAN MEDRESELERİ

APTULLAH KURAN

DANIŞMENDLİ MEDRESELERİ :

Anadolu'nun doğusunda, Anadolu Selçuklularına tâbi olarak XII. yüzyılda hüküm süren ve Anadolu Selçuklularının batıda, Haçlı Seferleri ile Bizans kuvvetlerine karşı devamlı mücadelede bulunduğu bu devirde nispeten huzur içinde bulunan Danişmendogulları, hakimiyetleri altındaki bölgede önemli yapılar inşa etmişlerdir. Kayseri Ulu Camii, yine bu şehirde Külük adıyla tanınan cami¹ ve Niksar Ulu Camii XII. yüzyıla ait Danişmendli eserleridir. Danişmendliler eğitime de önem vermişlerdir. Bugün Türkiye'de mevcudiyetini bildiğimiz ve kısmen ya da bütünüyle ayakta duran en eski medreselerden ikisi Danişmendli Meliki Nizâmeddin Yağı-basan (1142 - 1164) tarafından yaptırılan Niksar Yağı-basan Medresesi ile Tokat Yağı-basan Medresesi (Çukur Medrese) dir. Bu iki medresenin Türkiye'de inşa edilmiş en eski medreseler arasında bulunmaktan başka bir özelliği daha vardır. Bosra'da Ebû Mansur Gümüş - tekin'in yaptırdığı 530 H. (1135 - 36) tarihli medrese (şekil 1, resim 1)² bir yana bırakılacak olursa, İslâm dünyasında inşa edilen ilk merkezî - kubbeli medreseler bunlardır. Bosradaki Gümüş-tekin medresesi Suriye mimarisi üzerinde belirli bir tesir icra etmemiş, tek örnek olarak kalmıştır. Halbuki, merkezî-kubbeli Danişmendli medresesinin Anadolu medrese mimarisinin gelişmesinde rolü büyük olmuş, Danişmendlileri takiben Selçuklu, İlhanlı, Beylikler ve Osmanlı devirlerinde merkezî-kubbeli pekçok med-

rese, ve bu tipten mülhem darüşşifa, tekke, zâviye, inşa edilmiştir.

Doğan Kuban'ın da haklı olarak işaret ettiği gibi³, merkezî-kubbeli medrese Anadolu'da uzun bir gelişme sonunda meydana gelmeyip, bugün bildiğimiz kadar, açık-avlulu medreselerden daha önce ortaya çıkmış ve onunla birlikte yanyana gelişmiştir. Diğer bir deyimle, merkezî-kubbeli Danişmendli medreseleri Büyük Selçuklu medreselerinin -Nizâmiyelerin- bir devamı değil, Anadolu'da şekil bulmuş, bir bakıma ilkel fakat bir bakıma yepyeni bir başlangıç olarak kabul edebileceğimiz yerli bir mimarînin habercileridir. Her iki Yağı-basan Medrese'sinin de gerek yapı gerekse plân şeması itibarıyla eş olmaları, merkezî-kubbeli medrese tipinin gelişigüzel ortaya çıkmayıp mahallî yapı tekniği ve ihtiyaçlardan doğan ve şekil bulan şuurlu bir mimarî olduğunu gösterir. Bu iki medrese hakkındaki görüşlerimizi daha etraflı olarak açıklamadan önce bunları inceleyelim.

YAĞI-BASAN MEDRESESİ, NIKSAR :

Niksar Kalesinin surlarından faydalanılmak suretiyle inşa edilen Yağı-basan

1. Muhtemelen Kayseri'nin Danişmendli başkenti olduğu 1135 - 1142 tarihleri arasında yaptırılan bu caminin adı, 1334 yılında binayı tamir ettiren Külük Şemseddin'e izâfeten Külük Câmii olarak kalmıştır. Halil Edhem, *Kayseriyye Şehri*, İstanbul, 1915, s. 32.

2. K.A.C. Creswell, *The Muslim Architecture of Egypt*, Oxford, 1959, s. 107 - 108.

3. *Anadolu - Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları*, İstanbul, 1965, s. 139.

Medresesi, üzerine oturduğu tepenin eğrilerini takip eden kale duvarlarına tâbi olması yüzünden bir tarafı çarpık, fakat aslında dört köşe olarak düşünülmüş bir yapıdır (şekil 2). Güney-kuzey eksenini üzerinde tertiplenmiş binanın ortasında, merkezden güney-batıya hafifçe kaçmış bir avlu yer alır. 12.30 m. × 11.50 m. ölçülerindeki avlunun üstü bugün açıktır. Fakat binayı bugünkünden çok daha az harap durumdayken inceleyen Gabriel bu kare avlunun, aslında, köşelerde iç içe iki katlı tromplara binen bir kubbeyle örtülü olduğunu söylüyor. Halen tromplardan herhangi bir iz kalmamış ise de avluya açılan eyvanların yanlarında görülen kemer bingileri (resim 2) avlunun aslında kapalı olduğuna işaret etmekte, ve elimize geçen eski bir fotoğraf da (resim 3) bu hususu ispatlamaktadır.

Avluya açılan 6.40 m. derinliğinde ve 5.20 m. ile 5.35 m. genişliğindeki sivri beşik-tonozlu iki eyvan (şekil 2) kuzey ve doğudadır. Girişin karşısına düşen eyvan avlunun merkez eksenini üzerinde olmakla beraber, doğu eyvanı enlemesine eksenden 80 cm. güneye kaymıştır. Kuzey eyvanının sağında ve solunda 5.15 m. × 2.70 m. ölçülerinde ve içlerinde ocak izlerine rastladığımız iki eş hücre; bu hücrelerin yanlarında da sur burçları içine yerleştirildiğinden dışarıya taşan iki oda bulunur (resim 4). Kuzey-batı köşesindeki oda 9.90 m. boyunda, 3.30 m. genişliğinde olup avlu ekseninden az bir miktar batıya dönüktür. Kuzey-doğu köşesindeki oda daha geniş ve birbirine geçme iki hacimden mütesekkildir. Odanın ön kısmı 7.80 m. × 5.05 m. ölçülerindedir. İkinci burç içine konulmuş, bir kenarı 2.90 m. olan kare biçimindeki arka kısım bir niş halinde ön hacme açılır.

Doğu eyvanının güneyine ince, uzun bir hücre karşısına derinlikleri daha az (3.00 — 3.50 m.) üç hücre konulmuştur (resim 5). Kuzey eyvanının yanlarındaki hücrelerde olduğu gibi bu dört hücre içinde de ocak yerleri bulunmaktadır. Medresenin kale duvarına bitişik olan kuzey kısmındaki hacimlerin dışarıya bakan pencereleri vardır (resim 4). Yan odalarda ise dış pencere izine rastlama-

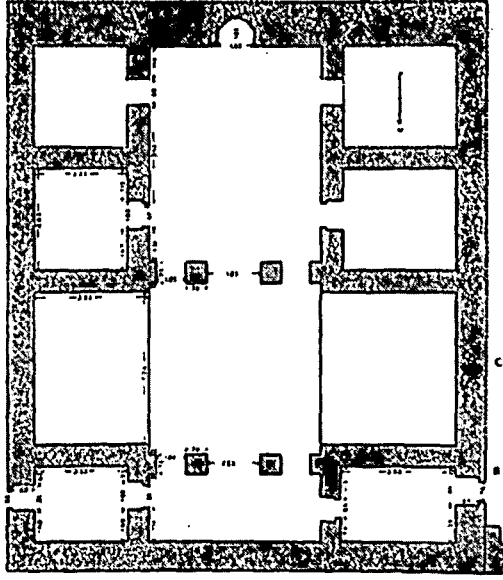
dık. Binanın kuzey kısmını ihata ettikten sonra yanlarda binaya dik olarak uzayıp giden (resim 6) kale duvarlarına pencere açıldığı, fakat kalenin içindeki düzlüğe bakan duvarların emniyet bakımından sağır bırakıldığı anlaşılıyor. Dışarıya penceresi olmayan hücreler kapıları üstüne konulan tepe pencerelerinden ışık almaktadır (resim 7).

Medresenin giriş kapısının bulunduğu tahmin ettiğimiz güney kısmı bugün tamamen harap ve çökmüş durumdadır (resim 8). Güney-doğu köşesinde, diğerlerinden daha geniş olan altı hacmin bulunduğu bu kanatta giriş holünün, kuzey eyvanının tam karşısına düşmesi ilk akla gelen şekildir. Ancak, Yağı-basan Medresesinde uzunlamasına eksen güneyde iki hücreyi ayıran duvar üzerine düşmektedir. Bu bakımdan, kapının ya ortadaki dar hücrelerden biri, ya da orta hücrelerin doğu ve batısındaki, onlardan biraz daha enli (3.00 m.) hacimlerden biri olması gerekir. Gabriel, kapının batıdaki hücre olabileceği görüşünü ileri sürüyor⁵. Problemi kesinlikle halledecek bir vesika yokluğunda bu görüşe katılıyoruz.

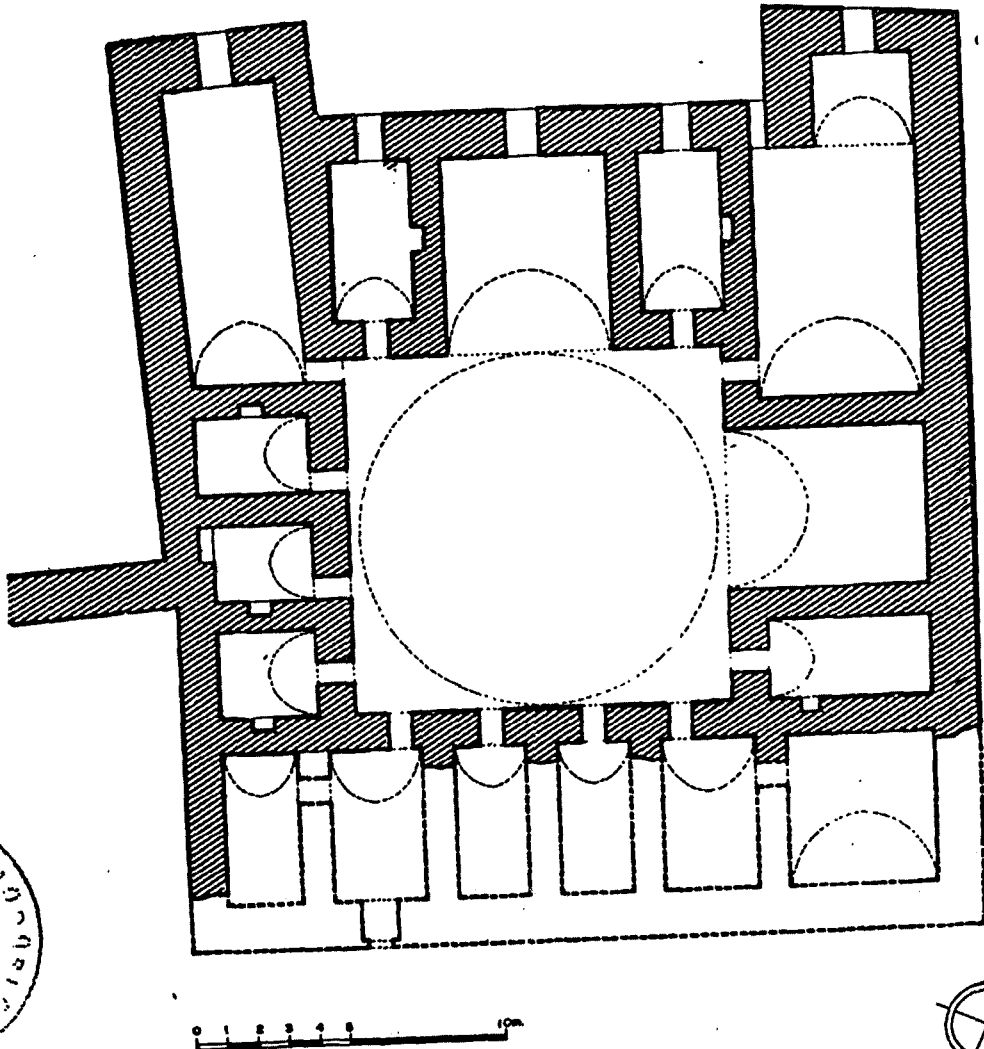
Verdiğimiz resimlerde Yağı-basan Medresesinin bütünüyle moloz taştan inşa edildiği görülür. Dışardan bir taş yığınının andıran yapıda bugün herhangi bir dekoratif eleman yoktur. Ancak, aslında moloz duvarların beş sıra tuğla hatıllı yontma taşla kaplı olduğu ve kaplama taşlarının sonradan sökülerek başka yere götürüldüğü yine elimize geçen eski bir fotoğraftan meydana çıkmaktadır. (resim 9). Halen yer yer ayakta duran üst örtü kalıntılarında kubbeli orta avlu dışında bütün hacimlerin sivri beşik-tonozlarla örtüldüğü anlaşılıyor. Kapılar muhtemelen düz lentolu, kapı üstlerindeki tepe pencereleri ise yarım-daire kemerli idi (resim 5). İç duvarlar genellikle 115 cm. kalınlığında örülmüştür. Batı duvarının güney kısmı hariç, dış duvarlar 150 - 160 cm. kalınlığındadır. Yağı-

4. Albert Gabriel, *Monuments Turcs d'Anatolie II*, Paris, 1934, s. 123.

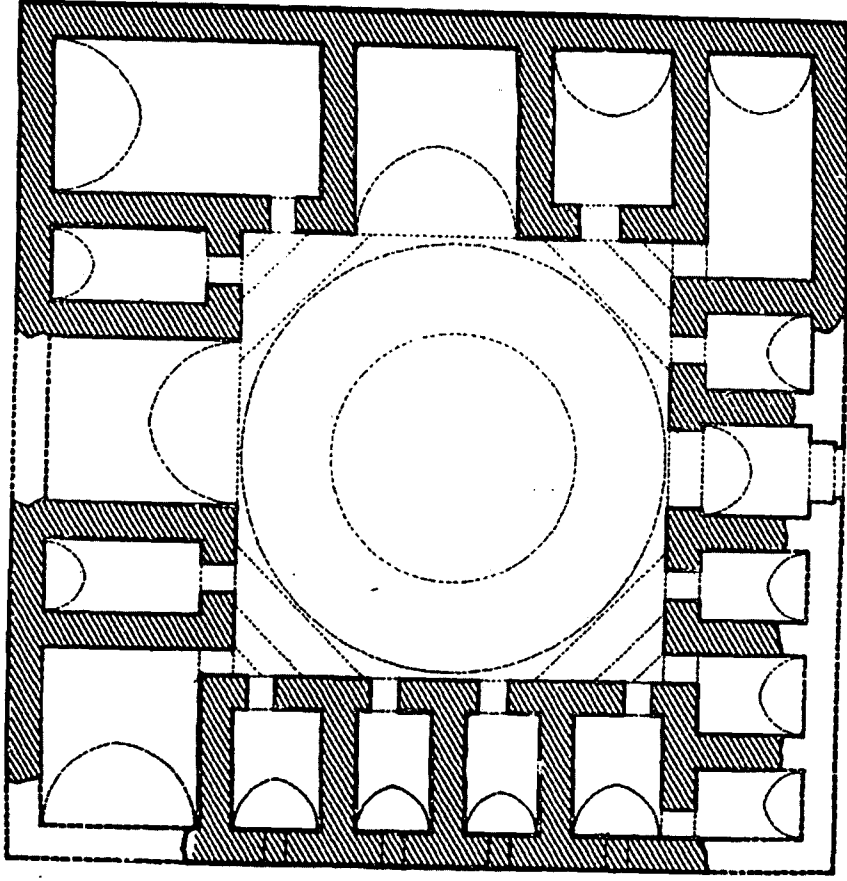
5. *Aynı eser*, s. 123; şekil 80.

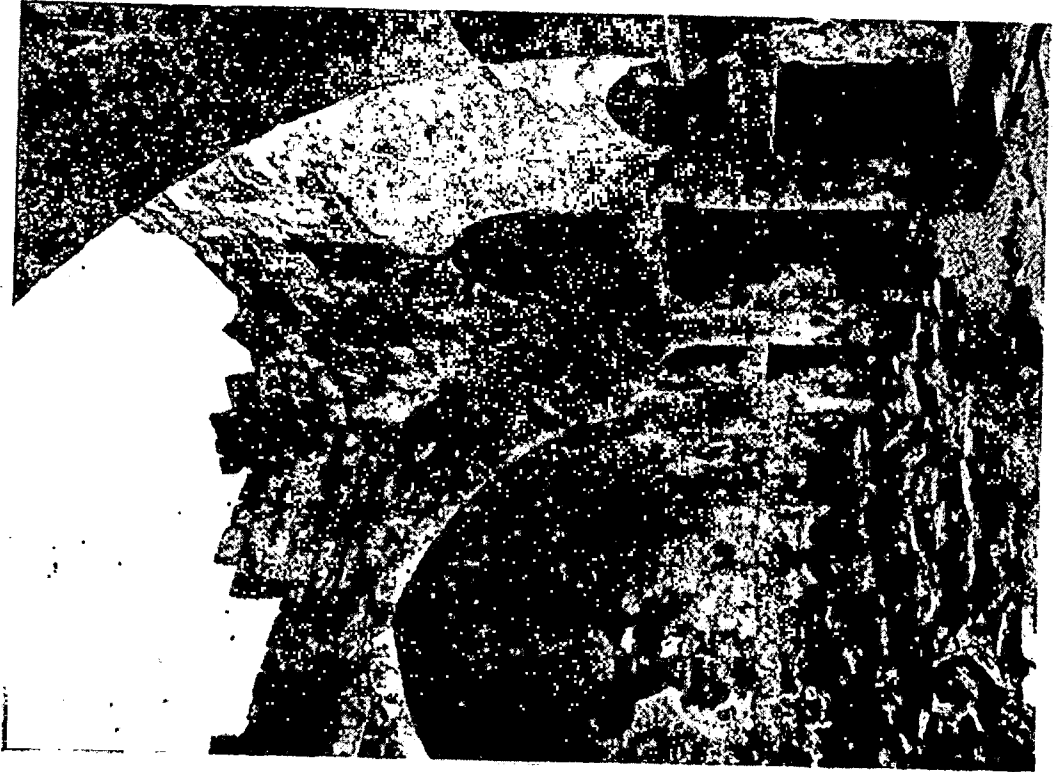
Şekil 1 — Gümüş-tekni Medresesi, Bosra. Plan (Creswell'den)

Şekil 2. — Niksar - Yağbasan plân

Şekil 3. — Çukur Medrese, Tokat. Plan.

Res. 1 — Gümüş-tekin Medresesi, Bostra. İçten görünüş (Creswell'den)

Res. 2 — Yağı-basan Medresesi, Niksar. Avludan görünüş.

Res. 3 — Yağı-basan Medresesi, Niksar. Genel görünüş (1930 yıllarında)

Res. 4 — Yağı-basan Medresesi. Niksar. Kuzeyden dış görünüş.

Res. 5 — Yağı-basan Medresesi, Niksar. Avludan batıya bakış.

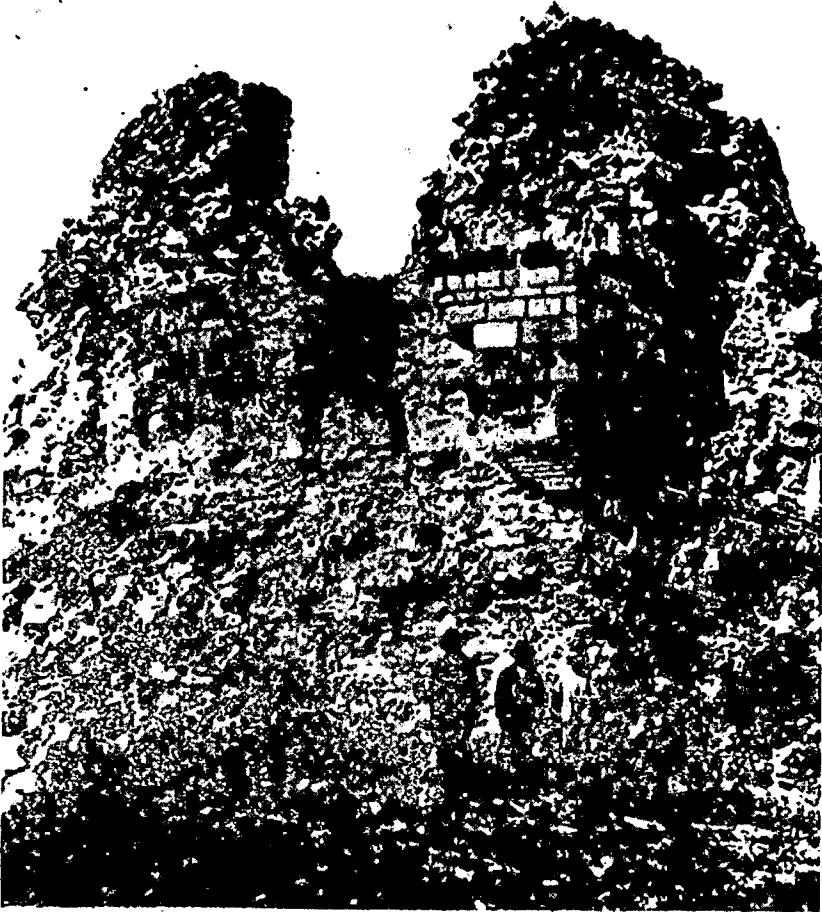
Res. 6 — Yağı-basan Medrese, Niksar. Batıdan dış görünüş.

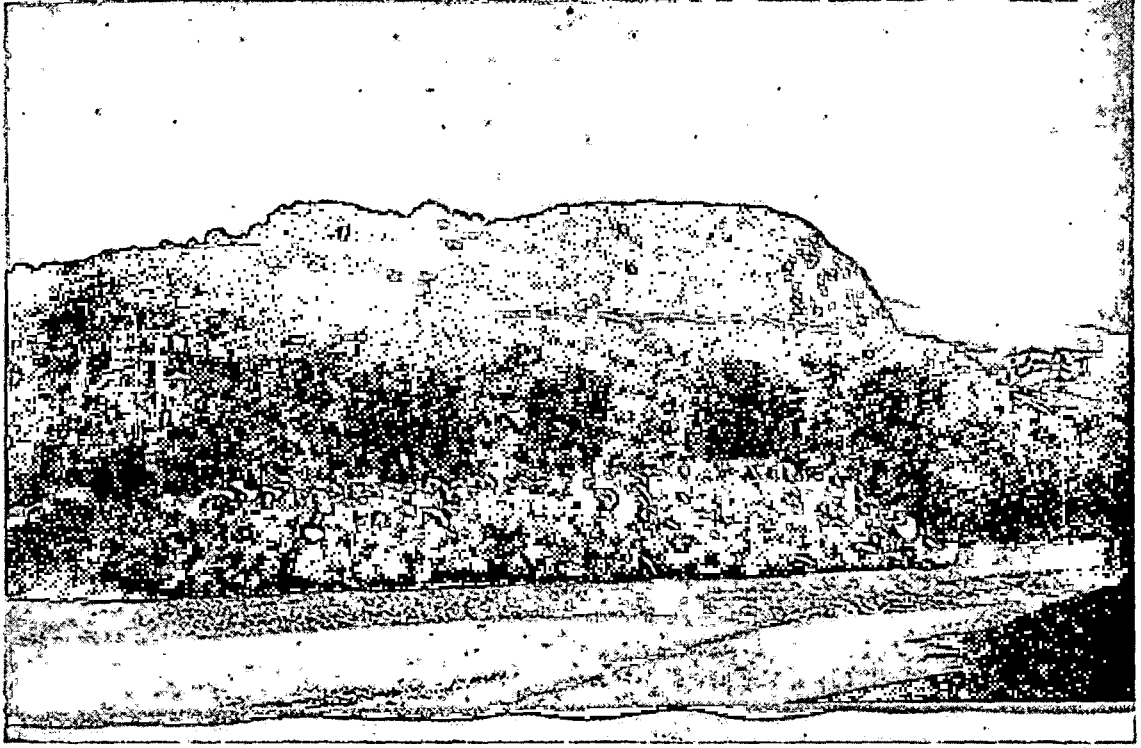
Res. 7 — Yağı-basan Medrese, Niksar. Avludan esas eyvana bakış.

Res. 8 — Yağı-basan Medresesi, Niksar, Giriş cephesi.

Res. 9 — Yağı-basan Medresesi, Niksar. Dış görünüş (1930 yıllarında).

Res. 10 — Çukur Medrese, Tokat. Kuzeyden dış görünüş.

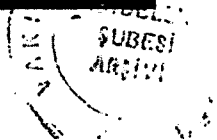
Res. 11 — Çukur Medrese, Tokat. Tromp.

Res. 12 — Çukur Medrese, Tokat. Genel görünüş.

Res. 13 — Çukur Medrese, Tokat. Güneyden dış görünüş.

basan Medresesinin kitâbesi yoktur. Fakat halk arasında Birinci Dünya Savaşından önce Niksar Melik Gazi Türbesinde bulunan bir medrese kitâbesinin bu medreseye ait olduğu söylenir. Kitâbenin kapının bulunduğu güney kanadı yıkılınca kurtarılarak Niksar'daki başka bir tarihî binaya nakledilmiş olması akla yakın bir ihtimaldir. Yağı-basan adını taşıyan H. 552 (1157) tarihli bu kitâbeyi 1906 yılında Halil Edhem okumuş ve Van Berchem neşretmiştir⁶. Binanın mimarî karakteri, plân tertibi ve kitâbe bu medresenin XII. yüzyıla ait bir Danişmendli yapısı olduğu hususunda şüphe bırakmamaktadır.

ÇUKUR MEDRESE, TOKAT :

Niksar, Yağı-basan Medresesine çok benzeyen bir diğer yapı Tokat'taki Çukur Medresedir. Harap, kısmen yıkılmış, fakat Yağı-basan Medresesine nazaran çok iyi durumda olan bu bina halen taş deposu olarak kullanılmaktadır. Avlusu, eyvanları ve bazı hücreleri tavana kadar taşla doldurulmuş bu medreseyi durumun arzettiği güçlüklerle rağmen ölçüp plânını çıkartmağa ve böylece iç düzeni hakkında bilgi edinmeğe (şekil 3) muvaffak olduk.

Çukur Medrese dış ölçüleri 26.85 m. × 25.90 m. olan kareye yakın bir yapıdır. Binaya kuzey yönündeki kapıdan girilir. Gerek bu hacmin, gerekse iki yanındaki hücrelerin dış duvarları yıkılmış olduğundan (resim 10) medresenin portalı hakkında herhangi bir fikre sahip değiliz. Ancak, binanın yapı itibariyle pek fazla süslü olmayan mütevazî karakteri gözönünde tutulacak olursa portalin kemerli, sade bir kapı olduğu düşünülebilir. Kare biçiminde ve özellikle merkezî kubbeli bir binanın kapısı binanın merkezinden geçen eksen üzerinde olmak gerekir. Çukur Medrese'de bu hususa önem verilmemiş, kapı uzunlamasına eksen üzerinde 1 metre doğuya kaydırılmıştır. Aynı şekilde, merkezi kapı eksenini üzerine düşen kubbe de kare kütlelenin ta ortasına konulmayıp doğu-batı eksenini üzerinde 1 metre doğuya, kuzey-güney eksenini üzerinde 1.50 m. kuzeye

itilmiştir. Takriben 14 metre çapında ve zamanı için büyük addedilebilecek kubbe iki katlı tromplarla (resim 11) 14.20 m. × 13.90 m. ölçülerindeki orta avlunun duvarlarına oturur. Kubbe yarım-küresinin takriben 8 metre çapındaki üst kısmı açık olduğundan (resim 12) orta avlu aydınlık ve ferahdır. Orta avluya güney ve batıda sivri beşik-tonozlu iki eyvan açılır. 6.10 m. derinliğinde ve 5.30 m. genişliğindeki güney eyvanı orta avlunun kuzey-güney ekseninden 1.90 m. batıya; yine 6.10 m. × 5.30 m. ölçülerindeki batı eyvanı ise avlunun doğu-batı ekseninden 1 m. güneye kaçmıştır.

Güney eyvanının yanlarında eni 2.40 m. olan iki hücre vardır. Bunların yanlarında, güney-doğu ve güney-batı köşelerinde (resim 13) ise birincisi 5.80 m. × 5.00 m, ikincisi 5.00 m. × 8.60 m. ölçülerinde odalar vardır. 7.25 m. × 3.50 m. ölçülerinde bir üçüncü oda kuzey-batı köşesine konulmuş; bu ince, uzun oda ile batı eyvanı arasına da ölçüleri 5.00 m. × 4.00 m. olan bir dördüncü odaya yer verilmiştir. Avlunun doğu ve kuzey yönlerinde ise derinlikleri 3.50 m. ile 3.90 m. arasında değişen hücreler bulunmaktadır.

Çukur medrese baştan aşağıya moloz taştan inşa edilmiş, yalnız, tromp kemerleri taş ve tuğla sıralar halinde örülmüştür (resim 11). Bir de, kubbe gözünün çevresi birkaç sıra tuğla ile bitirilmiştir. Beden duvarları her yerde 1.10 m.; tonozlar 50 - 60 cm. kalınlığındadır. Medresenin hiçbir yerinde dekoratif detaya rastlamadık. Bugün mevcut olmayan portal yahut mihrab gibi bir iki önemli eleman dışında binanın aslında da pek fazla süslü olduğuna ihtimal vermiyoruz.

Çukur Medresenin inşa tarihi kesinlikle bilinmiyor. Kapının üzerinde bulunan ve Yağı-basan adının geçtiği H. 645 (1247) tarihli kitâbe İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından neşredilmiştir⁷. Daniş-

6. M. van Berchem II, *Épigraphie des Danişmendides II, Zeitschrift für Assyriologie, Cild XXVII, 1912, s. 85.*

7. İsmail Hakkı (Uzunçarşılı), *Kitâbeler, İstanbul, 1929, s. 3.*

mendli Meliki Nizâmeddin Yağı-basan 1164 yılında ölmüştür. Dolayısıyla H. 645 tarihi Yağı-basan için geçtir. Buna ilâveten, Çukur Medresenin gerek mimarî karakteri gerekse Niksar, Yağı-basan Medresesine son derece benzemesi, binanın XIII. yüzyılda inşa edilmiş olması ihtimalini tamamen ortadan kaldırmakta, kitâbenin yazılışında bir hata olduğunu ortaya koymaktadır. Gabriel, hâkkâkın Yağı-basan'ın iktidar devrine rastlayan 546 tarihini yanlışlıkla 645 şeklinde ters yazmış olabileceğini ileri sürüyor⁸. Belki de tarih ters yazılmamış, 545 (1150) yerine yüzyılda bir hata yapılarak 645 yazılmıştır. Kitâbede tarihin hatalı olarak hâkkedildiği ipotezi ne kadar mâkul olursa olsun kesinlikle kabul edilemeyeceği meydandadır. Bu yüzden, problemi vuzuha kavuşturacak bir vesika bulununcaya kadar Tokat'taki Çukur Medrese'nin bir Danişmendli eseri olduğu ve Melik Nizâmeddin Yağı-basan (1142-1164) tarafından XII. yüzyılın ortalarında, ve Niksar'daki medreseden gerek daha simetrik ve muntazam gerekse daha büyük çapta bir kubbeyle örtülü olması sebebiyle muhtemelen ondan birkaç yıl sonra, inşa ettirilmiş olduğu kanısında bulunduğumuzu söylemekle yetineceğiz.

DANIŞMENDLİ MEDRESELERİNİN ANALİZİ :

Danişmendli Meliki Nizâmeddin Yağı-basan tarafından biri Niksar'da öbürü Tokat'ta yaptırılan merkezî-kubbeli ve XII. yüzyılın ortalarına ait iki medreseyi inceledik. Açıkça görüldüğü üzere bu medreseler, Nizâmiyeler ile Selçuklu dünyasında belirli bir şekil bulduğu tahmin edilen⁹ dört-eyvanlı ve açık avlulu medrese temasına uymayan yapılarıdır. Medrese mimarisinin ana unsurlarından biri olan eyvan Yağı-basan Medreselerinde mevcuttur. Fakat bunlarda, avlunun ortasında kesişen birbirine dik iki eksenin uçlarına konulmuş dört eyvan yerine sadece iki eyvan görüyoruz. Her iki medresede de eyvanlardan biri girişin karşısında diğeri sağındadır. Hargird Nizâmiye'sinde esas eyvan en geniş, yan eyvanlar biraz daha dar, giriş eyvanı

ise en dar olmak üzere eyvanlar görevleri itibariyle sınıflandırılmışlardır. Yağı-basan Medrese'lerinde ise eyvanların derinlikleri, enleri ve yükseklikleri eşitir. Bunların görevleri hakkında kesin bilgimiz yok ise de birinin açık derslane, diğerrinin mescid olduğu kabul edilebilir. Çukur Medrese'de girişin karşısına düşen eyvan kible eksenini üzerinde olduğundan mescid muhtemelen bu eyvan idi. Bu eyvanın arka —kible— duvarı yıkılmış (resim 13) ve burada bulunması ihtimal dahilinde olan mihrabın araştırılması imkânı maalesef kaybolmuştur. Niksar Yağı-basan Medrese'si kibleye nazaran ters tertiplendiğinden bu medresede mescidin girişin sağındaki eyvan olduğunu ve mihrabın da zamanında eyvanın güney duvarında bulunduğunu düşünebiliriz.

Yağı-basan Medreselerini Nizâmiyelerden ayıran bir fark da avlularının bir kubbe ile örtülü olmasıdır. Anadolu'da bazı medreselerin avlularının kubbeyle örtülü olması keyfiyeti henüz yeterli ve ikna edici bir şekilde izahı yapılmamış bir meseledir. Anadolu ikliminin sert olması yüzünden avlunun kapatıldığı ipotezinin tatmin edici olmadığı kanaatindeyiz. Bir kere, Anadolu'da kapalı ve açık avlulu medrese birbirine paralel olarak gelişmiştir. İklimi Tokat kadar, hatta daha da sert yerlerde, meselâ Erzurum ve Sivas'ta, açık avlulu medreseler inşa edilmiştir. İkinci olarak, avluyu örten kubbeler sağır olmayıp üstleri deliktir. Bu gözler günümüzde, meselâ Konya Karatay Medresesinde olduğu gibi camekânla örtülmüş, veya Çay'daki Taş Medrese (Yusuf bin Yakub Medresesi) de olduğu gibi tamamen kapatılmıştır. Ancak, aslında hepsinin avluya ışık ve havanın girmesini sağlamak maksadıyla açık bırakıldığını biliyoruz. Yoksa Çukur Medrese'nin takriben 8 metre çapındaki kubbe gözünü camekânla kapatmak herhalde XII. yüzyılda imkân dahilinde değildi. Ya da, eğer üstü camekânla örtüle-

8. Gabriel, *ayni eser*, s. 93, dip notu 1.

9. Bkz: André Godard, *The Art of Iran*, London, 1965, s. 287 - 291. Creswell, Godard'ın görüşüne katılmıyor: Hargird'deki yapının medres değil cami olduğunu ileri sürüyor. *Ayni eser*, s. 133.

cek idiyse göz 8 metre çapında yapılmazdı. O halde avlunun tepesi delik bir kubbeye örtülmesinin sebebi nedir? Biz bu mimarî tezahürün sebebini fonksiyonda değil estetik'te arayacağız. Merkezî plânlı binanın dışarıya en iyi aksediş şekli yapı kütesinin ortasını saçak seviyesinden daha yüksek bir elemanla belirtmektir. Ulu Cami tipinin Osmanlı mimarının, özellikle Sinan'ın, elinde eriştiği üstün anıtsal ifade bu estetik kuralın sezintisinden ve teknik imkânlar dahilinde kullanılmasından başka birşey değildir. Danışmendli mimarının da —ki Yağı-basan Medrese'lerinin hemen her bakımından eş olması bizi her iki binanın da aynı şahıs tarafından inşa edilmiş olduğu sonucuna götürmüştür— bu sezintiden hareket ederek merkezî plânlı binalarını kubbeli olarak tahayyül etmiş, böylece hem içerden hem dışardan üç boyutlu ve göz doldurucu bir mimarî yaratmak istemiş olması mümkündür.

Üstü açık olsun kubbeye örtülü olsun, medrese avlularının ortasında bir havuz bulunur ve medresenin su ihtiyacı bu havuzdan karşılanır. Her iki Yağı-basan Medrese'sinin avlusu bugün dolmuş ve orijinal döşeme toprak altında kalmıştır. Bu yüzden havuzların ölçüleri hususunda fikir sahibi değiliz. Diğer yandan, avlularda yapılacak bir kazı havuzların ölçü ve şekillerini kolayca meydana çıkarabilir.

Dört-eyvanlı şemanın simetrik ve dengeli düzenine daha önce işaret ettik. Bu tip binada eyvanlar avlunun dört tarafında tam orta yerlere konulur ve köşeler birbirine benzeyen eş hacimlerle doldurulur. Esas itibarıyla merkezî plânlı binalar olmalarına rağmen iki Yağı-ba-

san Medrese'sinde de bu temaya uyulmadığını görüyoruz. Çünkü medreseler karşılıklı benzer bölümlerden meydana gelmeyip bir orta avlu etrafında tertiplenmiş ve biri diğerine nazaran daha dar olan "L" biçiminde karşılıklı iki kanattan müteşekkil bir şemaya sahiptir. Her iki medresede de avlunun giriş, ve kapıya göre, sol yönünü kaplayan "L" biçimindeki dar kanat talebe hücrelerini ihtiva eder. Derin kanat genel hacimleri içine alır ve "L" nin üç köşesinde medresenin önemli odaları bulunur. Hücrelerin görevi bellidir. Bunlar talebelerin oturma ve yatak odalarıdır. Medreselerde eyvanların yazlık dersane olarak kullanıldıkları da bilinmektedir. Yağı-basan Medrese'lerinde her iki eyvanın da dersane olarak kullanıldığını düşünmek bunlarda iki müderrisin ders verdiği anlamına gelir ki binaların mütevazî karakteri ve iç düzenleri bu ihtimali destekler mahiyette değildir. Şu halde, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, eyvanlardan birinin yazlık dersane diğerinin mescid olmasını daha akla yakın bir ihtimal olarak görüyoruz. Geriye kalan hacimlerin ne maksatla kullanıldığını kesinlikle söylemek bugün için güçtür. Büyük "L"nin üç köşesindeki odalardan birinin kışlık dersane ve kitaplık, birinin müderris odası, birinin de aşhane olduğu düşünülebilir. Her iki medresede de kapıya göre sağ üst köşedeki hacmin kışlık dersane, sol üst köşedeki hacmin müderris odası, sağ alt köşedeki hacmin ise aşhane olduğunu tahmin ediyoruz. Çukur Medrese'de batı eyvanının kuzeyindeki dördüncü odanın kullanılış maksadını söyleyebilmek daha da zordur. En yakın bir ihtimal, bu hacmin türbe olabileceğidir.

VAKIFLARIN DEVLETE VE DEVLETİN VAKIFLARA HİZMETİ

Prof. Dr. Şakir BERKİ

Modern telâkkilere göre devlet yalnız cemiyetde emniyet ve aşâyışı temin edici bir teşkilât değil, aynı zamanda bazı mühim ve yapılması behemal lâzım hizmetleri de halka temin etmekle mükellef bir teşekkül olarak telekki olmaktadır. Mamafih, burada derhal işarete değeri, bazılarının “polis” veya “jandarma devleti” adı verdikleri Devlet mefhumunda dahi mücerret bu aşâyış ve emniyetin temini işi, amme hizmetinin en önemlisidir. Zirâ bir cemiyetde emniyet ve aşâyış bulunmadıkça, o toplumun hiç bir cephesinde ve binnette ferdlerin ve ammenin menfaatleriyle ilgili sahalarda da, fert ve halk yararına en ufak bir hizmet ve teşebbüs ümit edilemez. Bu itibarla, Devlet mefhumu ve teşkilâtının sebebi ihdasını asla küçümsemeyip, Devletin gayesini, ilk kuruluş sebebini bir yana bırakarak mütalâa yürütmekten ihtimamla içtinab edeceğiz. Zirâ, öyle vakıflar vardır ki devletin kuruluş gâyesi olan ve polis veya jandarma devleti adı verilen mahiyet ve gâyesine muvazi hizmetler görmektedir. Bir devletin donanmasına sulhde veya savaş anlarında yardımı istihdaf eden vakıflar, orduya hizmeti gâye edinen tesisler bu zümredendir. Şu halde makaledeki esaslar, Devlet mefhumu “eski” ve “modern” gibi lâfızlarla bölünmeye tâbi kılmaksızın küll olarak nazara alınmak lâzımdır.

Hazreti Peygamberden itibaren âdetâ müslümanlar arasında bir müsabaka şevk ve hamlesi ile yapılmakta olan va-

kıflar, islâm tarihi seyrinde ve müslüman Türk câmialarında alabildiğine ilerlemiş ve islâm hukukunun en zengin ve orijinal müesseselerinden biri haline, hattâ birincisi haline gelmiş ve bu müessese insanların müşterek yardım hissine hitap ettiğinden sair devletlerde de zamanla artarak inkişaf etmiştir. Muhtelif devletlerin medeni kanunlarıyla sair mevzuatında tesis namıyla kabul edilmiş olmasının delilidir.

Vakfın şumul ve mahiyeti, müesseseyi tam mânasiyle kavramamış olanlara islâmî vakıfların yalnız câmi, mescit, sebil, çeşme vakfına münhasır olduğu zehabını uyandırabilir. Fakat İslâm dininde de vakfın şumulü pek geniş olup, yalnız bu sayılanlara münhasır değildir. Öksüz yurdları, talebe yurdları, köprüler, hastahane ve revirler, mektepler, kütüphaneler ilh-hep vakfın mevzuu olabilen, ammeye hizmet görücü tahsislerdir. Allah indinde sevaba, mükâfata ve mağfirete nâil olabilmek için, yalnız câmi, mescit, sebil veya çeşme vakfı yapmak şart değildir. Diğer konularda vakıf yapanlar da Allah indinde aynı sevaba nâil olurlar. Zirâ Kur’ânı Kerim’le Hadisi şeriflerde ve büyük İslâm müçtehidleriyle âlimlerinin tefsirlerinde vakfın gayesini câmi, mescit, sebil ve çeşmeye hasredici hiç bir kayde raslanmamaktadır. (1).

1) Bu beyanlarla câmi, mescit, sebil vakıfların yapılmasının doğru olmadığı asla ifade edilmek istenmemektedir. Çünkü bunlar da amme hizmetidir ve hayır müesseseleridir.

Ahlâka ve adâba aykırı olmayan ve maksadı hayrî olup, az çok ebedilik arz eden umuma yapılmış her teberrû vakıf hükmündedir; İslâm dininde de keyfiyet tamamen bundan ibarettir.

İslâm dininde bir müslümanın vakıf-
dan sevab kazanabilmesi için mutlaka
bir vakfı müstakillen, kendi başına, ken-
di ve münhasır malî imkânı ile yapmış ol-
ması da şart değildir. Şu halde parası ve-
ya gayrimenkulü olmakla beraber, bir
vakfı tesise yetişmeyenler, vakıf yapma
meyyil ve hissinden uzaklaşmamalıdır. Zi-
râ, gerek İslâm dininde ve İslâm huku-
kunda, gerek muasır hukuk sistemlerinde
müşterek vakıf tesisi imkân dahilindedir.
İki veya on kişi hayra sarf etmek istedik-
leri paralarını, bir araya getirerek bir
bina yaptırıp müştereken ve her birinin
ayrı ayrı adını taşımak kaydıyla bir mek-
tep veya hastahane vakfı yapabilirler. Ke-
za mirascılar arasında iştirâk halinde
mülkiyet mevzuu olan bir gayrimenkul
de, her mirascının adı zikredilmek üze-
re vakfedilebilir. Nihayet, vakıf yapmak
isteyen bir şahıs, başkası tarafından yapı-
lan bir hayır müessesesine veya bizzat
Devletçe inşa edilmekte olan bir hasta-
hane veya mektebe vakıf maksadiyle bir
meblâğ tahsis ederek bu müesseselerde
bir odayı veya bir mahalli, vakıf olarak
tahsis etmek imkânı da bulabilir. Mev-
zuat bu neticelere isal edecek kadar mü-
saitdir. Bu hakikatler bilindiği takdirde
henüz birlikde vakıf yapma temayülü
belirmemiş olan memleketlerde, bu tema-
yül de köklüşerek vakıfların âdedi artar
ve hayra tahsis edilmek istenip de yetme-
yeceği endişesiyle muattal kalan veya fu-
zulî yere elden çıkarılan servetler Dev-
lete (millete, halka) amme hizmetlerin-
de yardımcı olabilmek bahtiyarlığı bah-
şeder.

Fertleri vakfa ehemmiyet veren mem-
leketlerde Devlet, bütçesi ile başaramadı-
ğı işler, ferdî teşebbüslerle başarılmış
olur. Bundan başka halkı vakfa itibar

eden Devletlerin bütçesinde vakıfla başa-
rılmış olan amme hizmetlerine sarf edi-
lecek paralar, daha mühim amme hiz-
metlerinin daha şumulle ifası uğrunda sarf
edilir ki, bütün bunlar millet ve devlet
için münakaşa götürmez birer kazanç-
tır.

Ziraî memleketlerde, hayvancılıkla
iştilgal eden memleketlerde mer'a vakıf-
ları, koruluk ve hattâ orman vakıflarının
Devlet hazinesine sağlayacağı muazzam
tasarruf da hesaba katılmak lâzımdır.

Bu misaller gösterir ki, vakıflar am-
me hizmetlerine doğrudan doğruya iş-
tirâk eden hususî teşebbüslerdir. Ve zen-
gin veya fakir her devletin mevzuatında
kabul edilmiştir. Vakıflar olmasa idi, on-
ların tedarik edeceği amme hizmetlerini,
Devlet bizzat temine mecbur kalacak ve
bu suretle bütün amme hizmetlerinde va-
kıfların sağlayacağı nakdî yardım nisbe-
tinde bir azalma vâki olacaktı, veya mev-
cut amme hizmetlerinin şumulünü arttır-
mak o nisbetde imkân haricinde kalacaktı.
Bu itibarla vakıflara Devletin daimî
ve döner sermayeli ihtiyat bütçesi demek
de hatâ olmaz.

Vakıfların Devlete hizmeti bu kadar
bâriz olunca, milletde vakıf yapma tema-
yülünü fazlaştırmak ve daim kılmak
çarelerine tevessül etmek, medenî olduğu
kadar millî bir vazifedir. Bu çareleri aşı-
ğadaki bakımlardan tetkike çalışacağız:

1 — Vakıfların medenî kanununun ba-
bazı hükümlerindeki ıslahat ve değişik-
likle teşviki,

2 — Din ve vicdan hürriyetine ria-
yet suretiyle vakıfların teşviki ve arttırıl-
ması,

3 — Dinî sahada uyarma yoluyla va-
kıfların teşviki,

4 — Vakıflar İdaresinin faaliyeti ile
vakıfların teşviki,

A — Vakıfların sürekli şekilde kont-
rolü,

B — Mazbut vakıfların her nev'inin muhafazası ve idaresi,

C — Fuzulî memur ve müstahdem kullanmaktan içtinab.

1 — Vakıfların medenî kanunun bazı hükümlerinin ıslahı ve değişikliği ile teşviki.

Türk Medenî kanununun 322. inci maddesinin son ibaresindeki hüküm, vakıfların teşviki ve çoğaltılması fikri ile gayrı kabili te'lif olduğundan, kaldırılmalı, yerine tamamen aksi manâda bir hüküm konulmalıdır. Maddenin son ibaresine kadar olan memnuiyete itiraza mahal olmasa bile, son ibare, zannımızca hukuka da aykırıdır. Zirâ. bu hüküm umumî olup, bir şahsın sırf tasarruf nisabı veya onun bir cüz'ünde devri ferağ edilmemek üzere aileye yapılabilecek olan vakıf tasarruflarını da hükümsüz adettmektedir. Bu hüküm her şahsın tasarruf nisabı üzerinde sahip olduğu serbest tasarruf selâhiyetine uygun düşmediği gibi, tasarruf nisabı hududu dahilinde yapılması mümkün ve muhtemel olan bu kabil vakıfların yapılmasına da açıkça manî olmaktadır. Acaba mezkûr memnuiyet hangi sebebe binaen vaz edilmiştir? Devri ferağ memnuiyetinin mülkiyet hakkına aykırı düşeceği mülâhazasını nazara alınmıştır? Vakıfda daimîlik ve hattâ ebedilik vasfı bu mülâhazayı muhik göstermez. Şu halde, bir şahıs, tasarruf nisabının tamamı veya bir kısmının bir ailenin mevcut veya gelecek mensuplarına vakfederken işbu vakıf malların aile efradı tarafından devri ferağ edilemeyeceği şartını ileri sürmüş olması, memnû şartlar zümresine dahil olmadığı gibi, tesisin daimîlik ve ebedîlik vasfı ile de hem ahenk olmakla, meşrû addedilmek icab eder. Dikkat edilecek cihet, böyle bir şartın yapılan aile vakfına mevzuu teşkil eden emval ve sair kıymetlerin her ne suretle olursa olsun, intikaline mâni olmadığıdır. Filhakika, böyle bir vakfın gayesi hâsıl olmaz veya

vakıf fuzulî hal alırsa, emvalinin, medenî kanunun mahsus hükmü mucibince benzer gayeli maksada veya sair hayra tahsisi muhakkaktır.

Mezkûr ibare bu malların bizzat vakıf hükmî şahsı tarafından devri ferağ edilemeyeceği keyfiyetini istihdaf ediyorsa, bu kabil devri ferağ memnuiyetinde de isabet olacağı kanaatini izharda hatâ olmaz; zira hiç bir vakıf emvali elinden çıkarmaya vakfın mahiyeti ve gâyesi icabından ona mezun değildir. A, bir vakıf yapıp vakıf idaresine vakıf emvali istediği zaman başkasına devri ferağ etmek yetkisi verse, bu yetkiye dayanarak vakıf İdaresi vakfedilen malları her zaman devredip, vakfın inkırazını temin edebilir ki, böyle devri ferağ yetkisi, vakıf yapma maksadı ve vakfın daimîlik ve ebediliği ile kabili telif olmaz. Vakfın da medenî kanundaki hükmî şahıslardan olması ve her hükmî şahıs gibi mamelekî tasarruflara ehil bulunduğu hakikati, vakfı izaile münker olabilecek şekildeki tasarrufata şâmil olamaz. Vakfın gâyesi ve mahiyeti, vakıf hükmî şahsiyetinden bu yetkiyi kaldırır. Hattâ vakfiyede vâkıfın aksi manâda derpiş edeceği her şart bâtil olmak lâzımdır. İşte vâkıfın devri ferağ edilememek şartıyla aile vakfı tesisinin câiz olacağını bu izahata muvazi şekilde anlamak lâzımdır.

İsviçre ve Türk Medenî kanunlarının ölüme bağlı tasarruf hukuku sistemi mûrisin iradesine mümkün olduğu kadar riayet ve itina, vasiyet hukukunun bel kemiğini teşkil eder. Şu halde şahıslardan tasarruf nisabı dahilinde ölüme bağlı veya neticeleri hayatta tahakkuk edecek olan senetle bir aileye vakıf yapmak arzusunun izale etmek, tasarruf hukukunun ana prensibi ile de bağdaşamaz.

Eğer mezkûr hükme başka mesnet mevcut ise, böyle nazik bir meselede sevk edilen maddelerde bu sebebin anlaşılmasını temine medar bir sarahat veya delâletin hiç değilse kısa bir kayıtla yer al-

ması, kanun yapma san'atının icabından olurdu.

Medenî kanununun 77. inci maddesinde teftiş makamları muhtelifdir. Bu maddeye her türlü vakfın Devlet tarafından kontrolünün mümkün olduğunu belirten bir kaydın ilâvesine lüzum vardır. Zirâ her vakıf, ister mahallî idareleri, ister Belediyeleri ilgilendirsin, netice itibariyle amme hizmetlerine dahildir ve binnetice, bu hizmetlerin başda gelen mümessili olan Devlet tarafından teftiş ve kontrole tâbi olmak lâzımdır. Diğer cihetten, Mahallî İdareler ve Belediyelerin bir vakfı kontroldeki ihmâl ve tekâsülü gayrı mümkün ahvalden de değildir. Hülâsa, bu sebepler muvacesinde, Devlete nihaî teftiş ve kontrol yetkisinin mevzuatda yer verilmiş olması iktiza eder.

Medenî kanununun 80. inci maddesinde yer almış olup, Aile vakıfları ile diyanî vakıfları, amme intizamı mülâhazası mahfuz tutularak, teftiş ve kontrolden istisna eylemekde bulunan hüküm üzerinde de durmayı zarurî addetmek lâzımdır: Aile vakıfları ile dinî tesislere tahsis edilmiş olan mallar netice itibariyle yine amme menfaatine muhassasdır. Bu itibarla bu kabil vakıfların Devletin teftiş ve kontrolü haricinde bırakılarak kendi hallerine terk edilmesi, her nevî tesisin gayesinin aynı olması hakikati ile bağdaşıcı değildir. Diğer cihetten unutulmamak lâzımdır ki, bu gibi tesislerin gayelerinin tahakkuk etmemesi veya lüzumsuz' hale gelmeleri halinde emvalin veya enkazın başka hayrî umumî işlere tahsisi Medenî kanununun 79 uncu maddesi icabındandır. Bu madde de İcra Vekilleri Hay'eti bu hususda karar mercii addedilerek Devlet her türlü ve binnetice aileye ait ve münhasıran dinî mahiyeti haiz vakıflarla da methaldar hale getirilmiştir¹.

Yapılacak iş de bundan başkası olamazdı. Zirâ mevzuu bahis vakıfların emvalinin metrûk ve mahlûl halde bırakıl-

ması, akli selime uygun düşmeyeceği gibi, amme menfaatine ve millî hiç bir scrvetin hader edilmemesi lâzimesine ve bu cihetden amme ve İdare hukuku prensiplerine uygun düşmezdi. Şu izahatdan istihraç olunur ki, M.K., Aile ve dinî vakıfları Devletin kontrol ve teftişinden istisna eden 80 inci maddesi ile izahı sadedinde bulunmuş olan 79. uncu maddesi arasında tezaad mevcuttur: Zirâ bu sonuncu madde hem her vakfı Devletin müdahalesine tâbi kılıyor, hem de 80. inci madde Aile ve dinî vakıfları Devlet murakabe ve teftişinden hariç bırakıyor. Devlet, emvali harab edilen her türlü suiistimal ve bakımsızlığa konu yapılarak karanlık bir mukadderata terk olunan bu kabil vakıflara gözmü yumacaktır? Buna 79. uncu madde delâletiyle bizce imkân yoktur. Zirâ bu madde bu çeşit vakıflarda da devletin muhtemel ve müstakbel bir hakkı olduğunu ifadeden başka hiç bir manâ taşımaz. Şu halde bu vakıfların Devlet kontrol ve teftişinden hariç kılınmasında teşriî bir zuhul muhakkak görünmektedir.

Dinî Vakıfların teftiş ve kontrolden uzak bulundurulması, lâiklik mülâhazası ile de teyid edilemez; Zirâ, böyle bir mülâhaza amme hizmetlerine tahsis edilmiş olup, netice itibariyle millî servetle ilgili kıymetlerin fedâ edilmesini mubah kılamayacağı gibi, memleketimiz yönünden söylenecek olursa, Cumhuriyet Türkiyesinde lâiklik, islâmiyetle memzuç nev'î şahsına münhasır bir lâikliktir; Çünkü Diyanet İşleri, Cumhuriyetin ilânından bu yana, memur ve müstahdemleri Devlet Hazinesinden maaş alan ve Başvekâlete bağlı bir teşkilât halinde işlemektedir. Nihayet kayde şâyandır ki,

1) Mezkûr madde ile Medenî kanununun hiç bir yerinde bu iki çeşit vakfa ait malların 79. uncu madde şumulüne giren hallerde başka türlü ve başka bir mercî tarafından tashyesini gösteren zımnî bir kayda dahi rastlanmamaktadır.

çğer İsviçre Medenî Kanununda Diyanî tesisler Devlet tarafından teftiş ve murakabeden istisna edilmiş iseler, bunun makul bir sebebi vardır: O yerlerde bu kabîl vakıflar tarih boyunca Kilise ve şuaabatının sürekli ve ciddî kontrolü altında bulunmaktadır. Türkiye'de böyle bir teşkilât ve bu teşkilâtın bu gibi vakıfları teftiş ve murakabe yetkisi olmadığına göre, Türk Medenî Kanunu İsviçre'den alınırken, İsviçre Medenî Kanununda yer almış olup, sebebi sevki biraz evvel kaydedilen maddesinin aynen benimsenmiş olması, buraya kadar izahına çalışılmış olan diğer sebepler de nazara alınır sa hakikaten hatalı ve mahzurlu bir hareket teşkil etmiştir. İsviçre Kanununun aile vakıflarını da Devletin kontrol ve murakabesinden müstesna kılan hükmüne¹ gelince, bu hususta İsviçre Kanun Vâzının da bu hükmü koyarken 79. uncu madde ile 80. ninci madde² izah edilirken arz olunan sebeplerden dolayı bu iki madde arasındaki tezadı görmemiş olduğunu ifadeye mecburuz.

Vakıf yapma meylini ve vakıfların şumulünü arttırmak için Medenî kanunla ilgili olarak akla bir cihet daha gelmektedir: Prensip itibarıyla vakıf, tesis edilecek emvalin rakabesini vakıf hükmî şahsına intikâl ettirir. Bunun vakfın ecdiliği ile kabîli telif için bir içtihad olduğunda şüphe yoktur. Lâkin Medenî kanunlardaki aynî haklarla ilgili sair hükümler nazara alınarak vakfın kolaylaştırılmasına ve şumullendirilmesine dair tedbirler aranırken bu prensibin istisna kabul edebileceğini teyid eden hükümlerden istifadeye çalışmakta zarurîdir. İntifa hakkının, aynî irtifak haklarının vakfedilmesi, bir tesise hasrolunması mümkündür. Zirâ Medenî kanuna göre, intifa hakkı hilâfına sarahat bulunmayan hallerde, 100 sene müddetle devam eder³. Bu müddetin amme hizmetlerinin görülmesi için az çok daimiyete yakın münasip bir müddet olduğunda şüphe yoktur. Bir gayrimenkulün geliriyle

100 sene müddetle bir hastahane, mektep ve sair tesisinde cemiyet ve memleket için sağlanacak faydanın küçümsemesi akla gelemez. Keza bir kaynağın bulunduğu arz parçasının mülkiyeti intikal etmeksizin de vakfı bilâ tereddüt mümkündür. Medenî kanun nehci ile telif edilebilen bu noktai nazarlar esasen İsviçre ve Türk hukuklarında itiraza mahal vermez⁴.

2 — Din ve vicdan hürriyetine riayet suretiyle vakıfların teşviki.

Vakıf temayülü, din nazara alınmaksızın bütün insanlarda müşterek yardım hissini ifade eder ise de, vakıf yapılmasında, başlangıçta da kaydedilmiş olduğu üzere, dinlerin ve bilhassa İslâm dini-

1) İsviçre M. K. Md: 87/1.

2) Türk Medenî Kanununun 79. uncu maddesi İsviçre kanununun 86. nci maddesine, 80. ninci maddesi 87. nci maddesine tekabül etmektedir.

3) Türk M. K. Md: İsviçre M. K. Md.

4) Burada kaydedilmeden geçmek istemediğimiz bir hususa temas etmeliyiz: Vakıf hukunun inkişafında himmetleri pek büyük olan ve en ince teferruatı ihtiva eden eserler vermiş bulunan İslâm hukukçularının, vakfın yalnız rakabede mümkün olduğuna dair bulunan içtihadı, şahsî kanaatimizce münasip bulunmadığı ve vakfın şumullendirilmesi ve kolaylaştırılması zaruretiyle de bağdaşıcı olmadığı gibi, İslâm hukukunun temelini teşkil eden Kur'an ve Hadis kaynaklarıyla de hem ahenk sayılamaz. Zirâ gerek Kur'anı Kerimde, gerek Hadislerde vakfın rakabeye hasrına dair bir delâlet dahi yoktur, bilâkis Cenabı Peygamberin her meselede ve hukukda da kabîli imtisal olup "güçleştirmeyiniz, kolaylaştırınız" mealinde muhteşem buyrukları vardır ve bu Hadisin sahih Hadis olduğunda en ufak tereddüde mahal yoktur. İslâm müçheditleri vakıf hakkında bu Hadisi Şerifi göz önünde tutarak içtihad tesisine mecbur iken, maslahat veya zaruret gibi hukuk prensiplerini bu içtihadı mesnet ittihaz etmiş oldukları anlaşılmaktadır. Halbuki, Kur'anda veya Hadislerde bir meseleyi aydınlatacak kayıt varken şahsî içtihadı itibarın câiz olmayacağı bir hakikattir. Aynı mucib sebeplerden dolayı daimiyet vasfıyla değil, ebadiyet vasfı ile vakıf yapılabileceği noktai nazarı da doğru yanlış, şahsî düşüncemize göre isabetlidir. 50 veya 80 sene müddetle vakıf yapılamaması hangi makûl sebebe dayandırılabilir?

nin büyük tesiri olmuştur. Müslüman Devletlerinin vakıf mahzenlerindeki vakfiyelerin tetkiki ve bu hususda bir istatistik, keyfiyeti teyide kâfidir. Şu halde Hukuk Devleti zihniyetinin mümessili ve müdafii olan Devletler, onları kuvveden fiile intikâl ettiren Hükûmetler, idaresiyle mükellef oldukları milletin dinine gereken saygı ve itinayı göstermek, kanunî hiç bir sebep yok iken dinî hisleri yipraticı, o hisleri küçümseyici hareket ve icraatdan içtinab etmekle mükelleftirler. Esasen, bu hürriyetin Hukuk Devleti zihniyetinde riayet görmesi icab eden hürriyetler zümresinden olması, İnsan Hakları zihniyetinden ayrılmamış olan Devletlerin anayasaları ile Ceza kanunlarına intikal de etmiş olması, geniş ve dar manâsiyle bütün hükûmetlerin ve şubalarının din ve vicdan hürriyeti sahasında tâkip etmekle mükellef buldukları icraatın nasıl olması icap edeceğini açıkça gösteren delillerdir. Kısa bir şekilde neticeyi ifade edelim: Din ve vicdan hürriyetine icab eden hukukî ve kanunî saygı ve itinayı göstermeyen hükûmetlerin hakkında dinî hislerle vakıf yapma hamlesi azalır ve hattâ bir gün ortadan kalkabilir; çünkü böyle halkde, dinine haksız olarak aykırı icraatde bulunan, dinî temayüllerini hiçe sayan bir Devlete yardım olmak üzere mal ve mülk tahsis etmektense, bu malları başka yerlerde ve ferdî menfaat için istihlâk etmenin evlâ olacağı şeklinde maşeri bir his, inkisar ve küskünlük belirir. Devlet İdaresinde yalnız hukuk bilgisi, teknik kâfi değildir; Devlet İdaresi indelhace içtimaiyat ve ruhiyat bilgisine de muhtaçtır. Cemiyet psikolojisi, toplum ruhiyatından bihaber şekilde Devlet idare edildiği tarihte kayd edilmediği gibi, halde de görülmez¹.

Hükûmetlerin din ve vicdan hürriyetine saygı ile ilgili dikkat ve itinaya dair bulunan başka bir cihete de işâret zarurîdir: Hükûmetler, vaktiyle veya halde yapılmış olan dinî tesisleri, câmi,

mescit, sebil, ilh gibi dinî vakıfları ilgileri haricinde bırakmamalı, hattâ onların kontrol ve teftişinde methaldar bulunarak, harab olmamaları için iktiza eden alâkayı göstermelidirler. Bu alâka dinî hisler tesiriyle vakıf yapan veya tesisler ihdasına meyyal millet mensuplarının vakıf hamlesini kamçılayıp misillendireceği gibi, daha evvel uzun boylu ve kanunî delilleriyle izah edilmeye çalışıldığı üzere, bizzat devletin amme menfaatini, yâni kendi menfaatini siyanet etmesi manâsına da gelir².

3 — Dinî sahada uyarma yoluyla vakfın teşviki.

Halkı, bilhassa din sevki ile vakıf yapmaya mütemayil fertleri vakfa teşvikde din sahasında bilgi edinmenin büyük dahli olduğunda şüphe yoktur. Bu itibarla bilhassa memleketimizde bu saha ile ilgili teşekkül ve müesseselerde İslâm dininin vakfa dair esasları vâzih şekilde, sık sık anlatılmalı, vakfa dair Kur'anı Kerimdeki esaslarla Hz. Peygamberin muhteşem hadisleri izah olunmalı ve aynı faaliyet, câmi ve mescitlerde vâizler tarafından dinleyenlere anlayabilecekleri şekilde ve basitlikle anlatılmalı³, hattâ Devlet radyosunda dinî ve ahlâki konuşma saatlerinde vakfın en büyük bir sadaka, en hayırlı içtimâî ve iktisadî yardım hamlesi olduğu izah edilmelidir. Bundan başka, İmam Hatip okullarına öğretmen olacak olan zevatın vakıf bilgisi ile olan öğrenimini muhkem kılıp, tevsî etmelidir.

1) En sert devlet rejimlerinde bile, halkın fitreti ile, fertlerin tab'ı ile alâkalı temayüller lehine tâdilât yapılmakta olduğu zamanımız umumî siyasî tarihinde sarahatle görülmektedir.

2) Bu hususda 79. uncu ve 80. ninci maddeler arasındaki irtibatsızlığın izahına dair olan kısma bakınız.

3) Hiç şüphesiz bu faaliyet din bilgisi sahasında eyi yetiştirilmiş olan elemanlarla temin edilebilir. Binnetice bu elemanları yetiştirmekle görevli her çeşit teşekkülün de tedris programında bu zarureti karşılayabilecek ıslahatın yapılması zarurîdir.

5 — Vakıfların Vakıflar İdaresinin faaliyeti ile teşviki.

A — Vakıfların sürekli şekilde kontrolü.

Devletlerin vakıflarla ilgili teşkilâtının, vakıfları sürekli ve ciddi şekilde kontrol altında bulundurması, icab edenlere kanundaki müeyyideleri tatbik etmesi, ilk plândaki vazifesidir. Devletin bu mühim vazifedeki ihmaline şahit olan ve bu ihmâl yüzünden vakıfların gâyelerinin hâsıl olmadığını gören ve hattâ bu sebeple bir çok evkafın inkiraz etmiş olduğunu müşahede etmiş veya duymuş olan fertlerde, vakıf yapmak arzusu aramak muhaldir. Zirâ vakıf suretiyle umuma tahsis etmiş oldukları kıymetlerin ve servetlerinin bu ilk vazifenin yapılmamasından veya fena yapılmasından heba olmakta bulunduğunu gören fertler o cemiyetde vakıf yaparak ikinci bir servetin aynı suretle heder olmasına rıza gösterecek kadar saf değildir. Yaptığı vakfın kontrolde alâkasızlık ve ihmalden gâyesini hâsıl edemediğini görmüş olan¹ çok zengin bir fertde de, yapmayı tasavvur ettiği ikinci ve müteakip vakıflarda ısrar etmek hevesi kalabileceğini düşünmek de çok güçtür. Demek oluyor ki, vakıfların ciddiyetle kontrolü, tasavvur halinde bulunan diğer vakıfları da kuvveden fiile çıkmasını sağlamaya hizmet eder ki, bunda cemiyet ve devlet için büyük istifade âşikârdır.

Hiç bir vakfın hiç bir mülâhaza ile Devlet kontrolü haricinde kalmaması icab eder. Bu hususu daha evvel izah etmiştik. Bu sebebe binaendir ki, İmparatorluk vakıf hukukunda “müstesna vakıflar” adıyla anılan Eizza ve Guzzat vakıflarından bile, hakkı mükteseb nazariyesi dahi ehemmiyete alınmayarak, istisnaiyet kaldırılmış, Devlet kontrolüne tâbi tutulmuştur. Zirâ, vakıf kim tarafından yapılmış olursa olsun ve mütevellileri ne kadar muhterem olurlarsa olsunlar, her vakfın gayrı kasdî olarak da fena

idaresi muhtemeldir. Vakıfların hepsi amme hizmeti gördüğünden, her vakfın amme menfaatlerinin mümessili olan Devlete izafetle Vakıflar İdaresince kontrol edilmesi bizce itiraza mütehammil değildir. Bundan dolaydır ki, tesis senesinde veya ölüme bağlı tasarrufda aksi manâda koyduğu her şart da bâtil olmak lâzımdır. Böyle vakfın mukadderatına menfî şekilde tesiri olabilecek şartlar, vâkıfın vakfiyedeki ve hele ölüme bağlı son arzularındaki kayıtlar muhteremdir diye kabul edilemez. Zirâ, vakıf tekemmül ettikten sonra muhasas mallar artık ammeye intikal etmiştir ve vâkıfın o emval üzerinde hakkı yoktur; binnetice o emvali her türlü arzu ile takyid eylemek yetkisi de mevcut olmaz.

B — Mazbut vakıfların her nev'inin muhafazası ve idaresi.

Devletin vakıflarla ilgili teşkilâtı, ister vakıfların (bizde sâbık hanedan vakıfları), ister sair şekilde mazbut hale gelmiş bulunsun, her çeşit vakfı vâkıfın en sağlam bir emanetçisi gibi muhafaza ve idare ile mükelleftir. Bu gibi vakıfları yapanlar hayatda olmasalar, hattâ nesilleri münkariz olmuş olsa bile, bu vazife olanca titizlikle yapılmalı, vakıf yapan ve evlâdı ve akrabası hayatda bile değildir, binnetice ihmalden kim müteessisi rolabilir şeklinde ki bir mülâhaza ile bu vakıfların muhafaza ve idare vazifesinde aksaklık gösterilmemelidir. Zirâ bu vakıfları idare edenler, ammenin emvalinin idaresiyle mükelleftirler. Mazbut vakıfların ilgisizlik yüzünden heder olduğunu gören ve duyan halkda vakıf

1) Vakıf (Tesis) daima ölüme bağlı tasarrufla olmaz; Vâkıf hayatda iken de yaptığı vakfın semerelerini görmek isteyebilir. Bunun içindir ki, gerek İslâm hukukunda, gerek Medenî kanunda iki çeşit vakıf kabul olunmuştur: Medenî kanununun 74. üncü maddesinin 2. inci fıkrası tesisin resmî senetle yahut vasiyet tarikiyle vücut bulacağını beyan etmektedir ki, resmî senetle olanı vâkıfın hayatda iken yapacağı tesise dairdir.

yapma meyli azalır, hattâ yok olur. Zîrâ vâkîf, tahsis ettiği mallarla hem ammeye devamlı şekilde hizmet mülâhazasından hareket etmiş, hem namının ipkasını arzu eylemiştir. Her vâkîf bilir veya bildiği mefruzdur ki, yaptığı vakıf idaresiz ve bakımsız kalınca imdada yetişecek olan, amme hizmetlerinin ilk mümessili bulunan Devletin bu hususla ilgili teşkilâtıdır. İşte vâkîf, vakıf yaparken bu inançtan da kuvvet alarak parasını veya sair emvalini amme hizmetine tahsis eylemiş bulunmaktadır.

C — Fuzulî memur ve müstahdem kullanmaktan içtinab.

Vakıflardan, Devlete, ammeye vâkî olacak olan yardımın matluba uygun olabilmesi için, vakıf gelirlerinin vakfın

gâyesiyle telif edilemeyen cihetlerde sarf edilmemesi lüzumu malûmdur. Bu zümreden olarak Vakıflarla ilgili teşkilâtda lüzumsuz memur ve müstahdem, ister üst kademelerde olsun, ister alt derecelerde bulunsun, kullanılmamak lâzımdır; Zîrâ, fazla kullanılacak olan memur ve müstahdemlere verilecek maaş veya ücret nisbetinde, vakfın gayesi ve amme menfaatine olan hizmeti azalır. Mütevellî ücretlerini vakfiyedeki şartlara aykırı düşecek şekilde arttırmamak da aynı tedbirler zümresindedir. Bir vakfın bir mütevellî tarafından idaresi mümkün iken, müteaddit mütevellî tâyin edilmemesi de aynı zaruretin âmir bulunduğu tedbirlerdendir.

Prof. Dr. Şakir BERKİ

ANADOLU — TÜRK ŞEHİRİ TARİHİ GELİŞMESİ, SOSYAL VE FİZİKİ ÖZELLİKLERİ ÜZERİNDE BAZI GELİŞMELER

Prof. DOĞAN KUBAN

Anadolu şehri hakkındaki bilgilerimiz yok denecek kadar azdır. Özellikle Türk şehrinin fizikî gelişmesi, bu gelişme ile ilgili tarihî ve toplumsal veriler, sistematik bir araştırma konusu şimdiye kadar olmamıştır. Bugünkü Anadolu-Türk şehrinin kendinden önceki Anadolu şehirleriyle olan ilişkisini de pek bilmiyoruz. Doğrusu istenirse, Anadolu veya başka ülkelerdeki Bizans şehirleri hakkında da bilgilerimiz çok kıttır. İslâm kültürü içinde de, şehir, sosyoloji ve hukuk bakımından etraflı olarak ele alındığı halde, bir fizik bütün olarak araştırma konusu nadiren olmuştur.¹ Bu bakımdan Türk şehrinin gelişme sürecini üzerine oturtacağımız verileri sabırla toplamak, bu arada, doğrudan doğruya şehirler üzerinde çalışmak gerekmektedir. Bu önemli konuya, basit bir giriş olmak üzere, yayınladığım bu notlar, bugüne kadar toplanmış bilgilerin kısa bir özeti, kısmen sentezi niteliğindedir. Bilgilerimizin gerçekten çok sınırlı olması, bazı değerlendirmeleri zorunlu olarak subjektif yapmaktadır.

Hakkında tarihî ve arkeolojik verilere sahip olduğumuz erken yerleşmelere sahip ülkeler arasında, Anadolu en eskilerinden biridir. Anadolu'nun bugünkü şehirleri içinde, ilk yerleşme tarihleri İsa'dan 1000 yıl ve daha öteye gidenler bulunmaktadır. Bir çok şehirlerin tarihini Hellenistik devre kadar indiriyoruz. Gerçekten de İskenderden sonra ve Roma hakimiyeti sırasında, Anadolu'nun geniş öl-

çüde şehirleştiği görülmektedir. Orta Bizans devrinde bu şehirlerin ortadan kalktığı söylenemez. Fakat Bizans hakimiyetinin sonlarında, özellikle Orta ve Doğu Anadolu'da aynı yoğunluk kalmamıştır. Herhalde 'Tema' sisteminin, şehirlerden çok müstahkem mevkiilerin, kalelerin yaşamasına elverişli olması, İstanbul'un politik nüfuzunun zayıflaması bu sonucu doğurmuştu.

Onbirinci yüzyıldan sonra, bu bin yıllık şehirler ülkesi, çok kuvvetli göçebe eğilimleri olan bir toplumun eline geçip, Türkler, Anadolu'nun çehresine kendi damgalarını vurunca, eski şehirlerin strüktürel gelişmesine hakim olmuş eğilimler ortadan silinmiş oldu. Gerçekten de, bugünün Anadolu şehri, bir İyonya şehri tasavvurunun adeta karşı kutbundadır. Bu şehirlerde her zaman Hitit, Hellenistik, Romalı veya Bizanslı espriyi yakalamak kabil olabilir. Fakat Türk devri, kendinden öncekilerin izlerini ortadan silecek kadar uzun sürmüş ve eski devirlerdenberi devam eden gelişmeleri bulmak, bazı detaylar dışında, adeta imkânsız hale gelmiştir.

Türkler tarafından Anadolu'da kurulmuş büyük şehirler çok değildir. Fa-

1. Yakınoğuda bir İslâm şehri için yapılan en kayda değer araştırma J. Sauvaget'in 'Alep' Essai sur le développement d'une grande ville syrienne, des origines au milieu du XIX e siècle, Paris, 1941 adlı kitabıdır.

kat bugün, eski yerleşmeler üzerinde devam etmiş şehirlerle, Türkler tarafından kurulmuş olanlar arasında, herhangi bir strüktürel fark bulunmamaktadır. Türk şehri, eski veya yeni, her bölgede, benzer bir kimlikle karşımıza çıkıyor. Bu kimliğin, İran, Türkistan ve diğer İslâm şehirleriyle, genel sosyal ve fizikî benzerlikleri, Türk öncesi elemanları üzerindeki gelişmesi, yeni bir sentez olarak, kendine özgü nitelikleri bu kısa araştırmanın konusunu teşkil etmektedir.

A) TARİHİ FON.

1. İslâm Şehri

Egli'nin dediği gibi "şehir Arapların hayatında önemli ve fazla değer verilen bir nitelikte olmamıştır." ² Bununla beraber 'medine' yani şehir, medeniyetin bulunduğu yerd. Nitekim İbni Haldun şehir hayatının tek medenî hayat olduğu nu belirtmişti.

İslâm dünyasında, gelişmeleri açısından, Mekke, Şam, Halep, Kudüs gibi İslâm öncesi olan şehirlerle, Kûfa, Basra, Bağdat, Fustat, Kayrean veya Medinet- ez-Zahra gibi yeni kurulmuş olanları birbirinden ayırmak doğru olur. Bu ikinci grup şehir, halifeler tarafından, çok kere belli plânlarla kurulmuş, fakat, daha çok, bir hükümdarın içinde bulunduğu tesadüfî koşullar sonucu ortaya çıktıklarından, genellikle, hükümdarların ölümünden sonra ortadan kalkmışlar, ya da, başlangıçta birer askerî karargâh niteliğinde olan Basra ve Kûfa gibi, ilk kuruluşlarındaki düzeni kaybetmişlerdir. Bu şehirlerin ilk strüktürel özelliklerinin sonraki gelişmede ne ölçüde etkili olduğu kolaylıkla tespit edilemez. Örneğin ilk karargâh şehirlerin bir Roma şehri veya askerî kampı gibi oluşunun, sonraki konglomerasyonun şekillenmesini yönlendirdiği iddia edilemez. Genel olarak, bazı mimarî farklar olmakla beraber, Arap dünyasının Mezopotamyadan Fas ve İ-

panyaya kadar uzanan ülkelerde, benzer bir şehir düzeni yarattığı görülmektedir.

Bazan ileri sürüldüğü gibi, Müslüman şehirlerinin esas elemanlarının daha eski şehirlerde bulunanlara benzetilmesi, yanlış değerlendirmelere yol açabilir: Müslüman şehrinin pazarı, çarşısı Roma forumuna tekabül etmez. Özellikle ilk Müslüman şehirlerinde, cami, fonksiyonu itibarıyla, ne Roma Bazilikasına ne de Hıristiyan kilisesine benzer. Belki ikisinin bir toplamıdır. Bazan şehir olmanın prerogatifini kabul edilen hamamlar da ³, Romalılarda olduğu gibi, halkın eğlencesi için tesis edilmiş anıtsal yapılar olmamıştır. Arap şehirlerinin sosyal karakteristikleri de kendilerine mahsustu. Bu bakımdan, bazı yüzeysel benzerliklere bakılarak İslâm şehirlerinin "üzerine oturdukları eski şehirlerin, amacı, strüktürü üzerinde hiç bir etki yapmadıklarını" ⁴ söylemek doğru değildir.

Fiziksel ve sosyal yönden İslâm şehrinin asıl büyük özelliği, Egli'nin de belirttiği gibi ⁵, onun mahallelere bölünmesiydi. Toplumdaki etnik ve dinî farklar bu bölünmeyi, belki de, zorunlu kılıyordu. Böylece her kabilenin ayrı bölüme sahip olduğu ilk karargâhlardan, Halife Mansurun Bağdadına ve çok daha yeni zamanlara kadar, mahalle bir ünite olarak kalmıştır. Eski Şamda olduğu gibi ⁶, mahalleler birbirlerinden bazan duvarla da ayrılıyordu.

Fizikî planlama bakımından, İslâm dünyasının coğrafi yerinin yapı ve şehir biçimi üzerinde önemli etkisi olmuştur. "İçeriye dönük ev, dar, gölgeli sokak, üstü kapalı pazar yeri, çeşmeler ve su yo-

2. Egli, E., *Geschichte des Staedtebaues*, 2 cilt, Erlenbach-Zürich, Stuttgart, 1962, s. 257

3. Grünebaum, G.E. von, *Islam, Essays in the nature and growth of a cultural tradition*, İ. bas., Londra, 1961, s. 141

4. Ibid., s. 144

5. Egli, *Op. cit.*, s. 258

6. Barthold, W., *İslâm Medeniyeti Tarihi*, İstanbul, 1962, s. 36.

lu sevgisi ve onların ihtimamla ele alınması İslâm şehrinin, iklim'e bağlı, önemli özellikleridir.”⁷

İslâm şehirlerinin geometriden uzak havası, Ortaçağ Avrupa şehirlerinde de vardır. Polis'in sevkedici prensipleri olmadan, bir şehrin yavaş yavaş, organik gelişmesi kendi kendine bir geometri doğuramazdı. Ancak bir hükümdar fermanı, Bağdat gibi tam daire plânlı bir şehrin, ya da Samarra gibi aksiyal kompozisyonların uygulanmasına yol açmıştır.

Bu şehirlerin evrensel özellikleri olarak ortaya konan oluşlar içinde, şehrin merkezine yerleşen Cuma Camisi vardır. Bazan kendisine bağlı olan devamlı pazar yeri ile beraber, şehrin sembolü gibi kabul edilmiştir. Şüphesiz bu da sadece İslâm şehrine özgü bir özellik değildir. Her büyük uygarlık düzeyinde, şehir, bu iki ana fonksiyona tekabül eden yapılarla, strüktürünün önemli elemanları olarak, merkezi bir yer vermiştir. Bir sembol olarak caminin, Ortaçağ katedralinde paraleli vardır. Çarşının bir yerleşmenin merkezinde olması ve tapınakla bir fizikî düzen içinde bir araya getirilmiş olması, Arap ülkelerindeki şehirlerde özellikle Suriye ve Mısırda, Roma devrinin bir derivasyonu olabilir. Grünebaum örtülü kumaş pazarları (Kaysariyye)nin Bizans 'Basilike' sinden geldiğini ve Antakyadaki çarşıların, bunların en önce akla gelen örnekleri olduğunu iddia eder.⁸ Fakat, çoğu İslâm şehirlerinde, şehir merkezi, cami ve çarşının bağlantısı, planlanmış bir düzen içinde değildir. Üstelik ticaret bölgelerinin yer ve organizasyonları, bütün İslâm ülkelerinde aynı değildir. İran ve Türkistanda, göçebelerle yapılan ticaretin şehirlerin fizikî biçimini etkilediği görülmektedir.

Sosyal yönden, şehrin kendi kendini idaresi islâmî bir kavram değildir. Yine Grünebaum'ın belirttiği gibi İslâm şehri "az veya çok yerleşmiş, gruplardan meydana gelmiş, idarî ve fonksiyonel ola-

rak birleşmiş bir 'entité' idi. Şehirli olmanın da özel bir niteliği yoktu.”⁹ Şehir yerine Mahalle, şehirli de bir yere mensup olma hissini yaratıyordu. Bu özellikler, yakın zamana gelene kadar, Avrupa uygarlığının şehir geleneğinde bulduklarımıza aykırıdır. Daha çok modern dünyanın şehir düzenine, özellikle Yeni dünyanın kine benzemektedir. Bugünün büyük Amerikan şehrinde de, bir şehirli olmanın özel bir niteliği olmadığı, ve onun yerini, etnik, dinî veya ırkî ayırımın aldığı gözlenebilir. Buna bakarak, bu özelliklerin sadece İslâma özgü olmadığı ileri sürülebilir.

Kültürel bakımdan, bütün İslâm şehirlerinin baş özelliği, politik bilinçsizlik ve kendi kendini idare yokluğudur. Bu yüzden de, Müslüman şehirlerinde görülen fizikî düzensizliği, şehirlinin müsterek yaşama iradesini temsil eden herhangi bir sorumlu makamın varlığından haberdar olmayan şehirlinin davranışında aramak doğru olabilir. Grünebaum'la beraber "İslâm şehirlerinin, Yunan ve Roma şehri gibi, tek tip bir uygar hayatın ifadesi olmadığını"¹⁰ söyleyebiliriz. Çünkü İslâm uygarlığı, bir çok oryantalist ve İslâmcının düşündüğü kadar tek biçimli olmamıştır.

2. Türkistan ve İranda Şehir

Türk - İran dünyasının Arap sınırlarından Sinkiang'a kadar uzanan ülke-lerinde şehirlerin genel bir şeması vardır. Örneğin Horezm'de M.S. 8. yüzyılda, bir şehir şu üç elemandan meydana geliyordu: içinde aristokratların yaşadığı ve zanaatların toplandığı Şahrıstan veya asıl şehir; Şahrıstanın içinde, sarayla idarî bölümleri ihtiva eden içkale. Şahrıstana bitişik olarak 'Rabad' Bazan 'Birûn" olarak da adlandırılan bu üçüncü eleman;

7. Egli, *Op. cit.*, s. 266

8. Grünebaum, *Op. cit.*, s. 146

9. *Ibid.*, s. 142

10. *Ibid.*, s. 154

genellikle ticarî eylemleri barındırıyordu.¹¹

Mavera-ün-nehr'de Belh'in strüktürü bu üç elemandan meydana gelmişti, ve Şahrîstan'la Rabat'ın duvarları arasında beş kilometrelik bir mesafe bulunuyordu.¹² Şahrîstan içinde bulunan içkaleler her zaman duvarla çevrili değildi.¹³ Bazan, Buharada olduğu gibi, içkale, Şahrîstan içinde değil, fakat ona bitişik olarak inşa ediliyordu.¹⁴ Fergana'nın sınır şehirlerinden biri olan Uzgend'in de benzer bir strüktürü vardır.¹⁵

Bu bölgedeki bir çok şehirlerin ticareti Türklerle idi. Bizzat göçebe Türklerin, Avrasya steplerinin güney kuşağında şehirler kurduklarını da biliyoruz. İbni Hordadbeh, erken 9. yüzyıldaki Türk şehirlerinin varlığından söz etmektedir.¹⁶ Herhalde bu Türk şehirleri de, strüktür itibarıyla, yukardaki şehirlere benzemekteydi. Muhtemelen, pazarların, şehrin dış kapıları yakınında, ya da Rabat içinde oluşu, şehir gelişmesinin erken bir safhasına tekabül etmektedir. Arap hakimiyeti zamanında ve sonra, ticarî eylemlerin ağırlık merkezi, Şahrîstanda cami etrafına nakledilmiş olmalıdır.¹⁷

Bartold'a göre, duvarlarla ayrılan mahalleler geleneğini, İrana Araplar getirmişlerdir. Moğolların 1221 de tahrip ettikleri Merv'de (Sultankala), 11-12. yüzyıllarda, mahalleler duvarlarla birbirlerinden ayrılıyorlardı.¹⁸ Şehrin ticarî bölümü Şahrîstan'da idi.¹⁹

Genellikle, Orta Asyanın bir çok bölgelerinde, İslâm öncesi şehirlerinin oldukça muntazam bir plân şeması olduğu ve geometrik olarak tanımlanabilecek bir sınıra sahip oldukları görülüyor. Örnek olarak Hiva plânı zikredilebilir. Sonraları şehirler, daha düzensiz bir gelişme gösteriyorlar. Surlarla çevrilen bu şehirlerde, Taşkent ve Samarkand'da olduğu gibi, merkezde çarşılar bulunuyor, yollar merkezden surlara doğru ışınsal olarak açılıyordu.²⁰ Büyük yapıların anıtsal ve

aksiyal düzenleri, Semerkant ve Buharada Timur devrinde, ya da, İranda Şah Abbas'ın İsfahanında görüğümüz gibi, daha çok geç devirlerin ürünüdür. Bu gelişmeler eski Sasani geleneklerinin yenden canlanması, ya da, Egli'nin ileri sürdüğü gibi, Türklerin getirdiği bir eğilim sonucu olması konusunda kesin bir şey söylemek zordur.

Bu Türk - İran dünyasının ortaya koyduğu üç esas elemanlı şehir yapısı Anadolu - Türk şehirini etkilemiş olabilir. Fakat Anadolu şehirlerinde, Orta Asyadakine benzer, bir 'Rabad'ın varlığını gösteren bir veri, şimdiye kadar bulunmamıştır.

3. Anadolu Bizans Şehri hakkındaki bilgiler:

İslâmın yükselişinden sonra, Anadoludaki Bizans şehirleri gittikçe fakir ve bakımsız bir duruma düştüler. 7. Yüzyıldan 11. Yüzyıla kadar, ülkenin askerî örgütlenmesine paralel olarak, özellikle Orta ve Doğu Anadolu'da "şehirlerin devamlı bir 'şehir niteliğinden uzaklaşma' sürecine girdiği"²¹ ileri sürülebilir. Şehirler Ostrogorski'nin iddia ettiği gibi, sayıca fazla azalmamış olsalar bile,²² küçülmüş ve fakirleşmiş oldukları kabul e-

11. Mongait, A.; *Archeology in the USSR*, Pelican, London 1961, s. 243-44

12. Barthold, W., *Turkestan down to the Mongol Invasion*, Londra, 1958, s. 78

13. *Ibid.*, s. 84

14. *Ibid.*, s. 100

15. *Ibid.*, s. 157

16. *Ibid.*, s. 205

17. Barthold, W., *İslâm Medeniyeti Tarihi*, İstanbul, 1962, s. 40

18. *Ibid.*, s. 37

19. Egli, *Op. cit.*, s. 303-4

20. *Ibid.*, Şekil: 222, 223, 225

21. Zakythinos, D., «Die Byzantinische Stadt», — F. Dölger, H. — G. Beck *Diskussionbeiträge zum XI. internationalen Byzantinistenkongress, München, 1958, München, 1961, s. 75-102 de, bak: s. 82-3*

22. Ostrogorski, G., «Byzantine cities in the early Middle Ages», *Dumbarton Oaks Papers*, 13 (1959), s. 47-66

dilebilir. Eğer şehrin “tek istihsal biçimi ziraat olmayan ve hukukî bir statüsü olan bir topluluk” olduğu şeklindeki sosyolojik tanımlama esas alınır, Arap razzialarından sonra, Bizans şehirleri köleşmeğe yüz tutmuştur. D. Zakythinos Bizans İmparatorluğunun Asya eyaletlerindeki durumu şöyle anlatıyor: “Anadolunun iç kısımlarındaki zengin şehirler, razzia ve akınların bütün sonuçlarını hissettiler. Kendilerini savunma zorunluklarına uydular. Bu adaptasyon çabasının sonucu ortaya çıkan sistemler ilkeldi. Şehir de bu katı sadeliğin içinde eridi.” Eski şehirler böylece ‘castra’lar haline geldiler. “Ekonomik bakımdan, Ortaçağ Bizans şehri, ticaret ve zanaatdan çok, toprak üzerine dayanıyordu.” Eski anlamda bunlara şehir demek zordur. Bu devirde Belediyelerin otonomisi de son bulmuştu.²³ Şehir ekonomisinin tarıma dayandığı hususu başka yazarlar tarafından da belirtilmiştir.²⁴ Mevcut belgelerden açıkça anlaşılmaktadır ki, Anadolu’nun Antik şehri 7. Yüzyıldan sonraya yaşamamıştır. Bir çok şehrin de 7. ve 8. Yüzyıldan sonra ortadan yok olduğu gösterilmiştir.²⁵ Makedonya Rönesansının da bu durumu çok fazla değiştirmedeği düşünülebilir. Bu yüzden Anadolu’nun Hıristiyan nüfusunun azalıp azalmadığı henüz cevap verilmiş bir soru değildir. Bu konuda bütün otoriteler aynı fikirde değildir.²⁶ Fakat büyük anıtsal yapılarla sahip, zengin, gelişmekte devam eden şehirlerin artık varolmadığı kabul edilebilir.

Daha sonraki Türk şehirlerinin gelişme eğilimlerinin anlaşılması için, büyük veya küçük Bizans şehirlerinin fizikî ve sosyal karakterini tanımak büyük bir önem taşımakta ise de, onların, özellikle fizikî görünüşleri hakkındaki bilgilerimiz çok yetersizdir.

Antik devirden itibaren Anadolu şehri gittikçe küçülmüş, nihayet son zamanlarda surların içinde, “köye benzer

bir yapı düzenine”²⁷ irca olmuştu. Bu şehirlerin formel özellikleri hakkında tahminde bulunmak oldukça zordur. Kantakuzenin Rumelinde ‘Servia’ şehrini anlatan deskripsiyonu bazı genel çizgileri ortaya koymaktadır.²⁸ Yazılı kaynaklardan Bizans şehrinin morfolojisi hakkında bazı bilgiler, zamanla elde edilebilir. Fakat arkeolojik bulguların, bu şehirlerin fizikî çehrelerini ‘reconstitué’ etmesi oldukça zordur. Belki terkedilmiş ‘Castra’ların etüdünden, son devir Bizans yerleşmeleri hakkında daha fazla bilgi edinmek kabil olacaktır.

Sosyal yönden, dinî azınlıkların tecrit edilmesi İslâm şehirlerine benzemektedir. 11. ve 12. Yüzyıllarda Yahudilerin ayrı mahallelerde oturduklarını görüyoruz.²⁹ Nüfusun bir yerden bir yere taşınması Bizans imparatorları için de normal bir pratik olduğu için, farklı etnik grupların, ayrı ayrı mahallelerde oturmuş olması da muhtemeldir. Orta Bizans çağında, ekonomik hayat daha çok tarıma dayandığı için, büyük toprak sahiplerinin, kendi bölgelerinde asıl söz sahibi oldukları, hükümet merkezinin otoritesinin zayıfladığı görülmektedir. Türklerle devamlı ilişkileri olan şehirler bu durumdan istifade ederek, başşehir kafa tutmuşlardır.

“Filadelfiya (Alaşehir) şehrinin sa-

23. Zakythinos, D., *Op. Cit.*, s. 83-85

24. Tivçev, P., «Sur le cités byzantines aux XI-XII siècles», *Byzantino-Bulgarica*, I, Sofya, 1962. s. 181.

Şehirlerin zirai karakterleri hakkında Kirsten de, şehirlerin büyük ölçüde bir ticaret ve endüstriyi geliştiremediklerini belirtmektedir. Bak: *Beitraege*, s. 96.

25. Kajdan, A.P., «Les villes byzantines aux VII-XI siècles», *Soviet Archeology*, 21 (1954), s. 164-188 zikreden: P. Lemerle, *Beitraege*....., s.91

26. Vryonis, S., «Problems of Byzantine Anatolia», *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 1963, cilt I, sayı 1, s. 117 ved.

27. Mueller-Wiener, W. *Beitraege*....., s. 101

28. Bak: *Beitraege*..... s. 81 ved.

29. Tivçev, *Op. cit.*, s. 158

kinleri, kendilerine karşı çaresiz bir durumda olan İmparator İzak Angelus'a karşı kendi beyleri olan Teodor Mankafa'yı desteklemişlerdi. Sonradan Mankafa Konyaya kaçmıştır. Muhtemelen şehir, Selçuklularla iyi ticarî ilişkiler geliştirmişti, ve Bizantium'un boyunduruğundan kurtulmak istiyordu." Tivçev, Bizanslılardan çok Konya sultanlarına yakın başka Bizans şehirlerinden de söz etmektedir.³⁰

Sonradan Türk şehirlerinde de olduğu gibi, özellikle erken devirlerde, Bizans toplumunda da, zanaatların loncalar halinde örgütlendiğini ve toplum hayatında etkili olduğunu biliyoruz.³¹ Fakat daha geç devirlerde bu loncaların karakteri ve toplumsal rolleri hakkında fazla bilgimiz yoktur. Anadolu Türk şehirlerinde, Hıristiyanların çoğunlukla zanaatle uğraştıkları göz önünde tutulacak olursa, bu örgütlenmenin kaderini öğrenmek büyük önem taşımaktadır.

Anadoludaki Bizans toplumunun bazı davranışlarının Türk istilâsından sonra devam etmiş olması muhtemeldir. Örneğin, şehirlerle köyler arasındaki ekonomik ve dinî bağların önemli tezahürlerinden biri olan muhtelif azizlerin kutlandığı 'bayram-pazar' günleri veya Panegyria (panayır)ların³² bir kısmı hâlâ Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde devam etmektedir.

4. Bizans şehrinden Türk şehrine

Bugüne kadar Anadolu şehrinin bir kültürden diğer bir kültüre geçişinin basamaklarını tespit edebilmiş değiliz. Bu geçişin eski şehirlerin ve sakinlerinin yokedilmesi şeklinde olmadığı açıktır. Hattâ âni askerî istilâya uğramış bölgelerde bile, bir ortadan kaldırmanın belgesi ortaya konmamıştır. Türklerin sızması karşısında, köylerin bir kısım halkının şehirlere kaçmış olması, şehir halkının da daha Batıdaki bölgelere gitmek için yerlerini terketmiş olmaları normal

dir. Fakat, Kirsten'in belirttiği gibi, bu hareketlerin Anadolu'nun şehirler fizyonomisini köklü olarak değiştirip değiştirmediğini, bugünkü bilgimizle söyleyemiyoruz.

Anadolu şehrinin Türkleşmesinin üç cephesi vardır: Eski şehirlerin gelişmesi ve yeni bir şehir fizyonomisinin doğuşu; yeni şehirlerin kurulması veya meydana gelişi; göçebelerin şehirli oluşu.

Yeni fethedilmiş bir şehire bir emir veya komutan, vali atanıyordu. Sultan oraya hemen bir kaç idare adamı yolluyordu. Antalya Türklerin eline düştüğü zaman "Sultan önce Mübarizeddin Uzunkaş'ı vali olarak yollamış, sonradan bir kadı, bir kâtib, bir müezzin bir de imam göndermişti. Ayrıca bir mihrab ve minber yapılmasını emretmişti"³³ Şehir duvarları tamir edilmiş, ele geçen mallardan bir kısmı dinî yapıların yapılması için ayrılmıştı.³⁴ Yeni Türk şehrinin ilk sakinleri askerler arasındaki 'ikta' sahipleri idi.³⁵

Fethin sağlaştırtılmasından sonra, orduyla beraber dolaşan dervişler, bir kısım halk, tüccarlar, başka bölgelerden özel olarak getirilenler, yeni şehirlere yerleşiyorlardı. Şehirde kalan Hıristiyan halk 'cizye' ödeyerek yeni koşullara uyumağa çalışıyordu. Aksaray, 13. Yüzyıl sonunda, devletin gelirleri arasında cizye'nin halâ büyük bir yekûn tuttuğunu yazmaktadır.³⁶ Bilindiği gibi, Hıristiyan

30. *Ibid*, s. 179 ved.

31. Pigulevskaya, N., *Beitraege.....*, s. 102 Burada Mezopotamya şehirleri söz konusu edilmiştir.

32. Vryonis, *Op. cit.*, s. 127

33. Ibn Bibi, «*Quelques chapitres de l'abrégé de Seldjouqnameh*», par M. Charles Schefer, Paris, 1889, s. 56 ved.

34. Sayar, M., «*The Empire of the Selcuqides of Asia Minor*», *Journal of Near Eastern Studies*, X/4 (1951), s. 277

Gordlevski'nin Rum Selçukluları Tarihinden naklen.

35. Akdağ, M., *Türkiyenin İçtimai ve İktisadi Tarihi*, I. cilt, Ankara, 1959, s. 4

36. Zikreden, Köprülü, F., *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Ankara, 1959, s. 81

halk dinlerinde serbest bırakılmıştı. İlk devirlerde kilise ve caminin yanyana olması olağandır. Bazı bölgelerde Hıristiyanların yüksek idarî mevkilere çıktığı bile görülmektedir.³⁷ Bununla beraber, Hıristiyanların yeni toplumdaki en önemli katkısı zanaat alanında idi.

Şehirlerin islâmlaşması, genel olarak, ağır ağır olmuştur. Bazan, uzun bir süre, Batuta'nın Erzincan için belirttiği gibi, Türkler azınlıkta da kalmış olabilirler. Bununla beraber, süratli bir Türkleşmenin de örnekleri vardır. Örneğin Samsun 13. Yüzyılda çabuk Türkleşen bir şehir olarak zikredilebilir.³⁸ 1074 te Türklerin eline geçen Amasyanın, 14. yüzyılda Hıristiyan nüfusu çok azdı.³⁹ Wittek bu gelişmeyi Ankara için, detaylı olarak göstermiştir.⁴⁰

Yeni gelenler, hemen bir namazgâh yapmakla beraber, eski kiliseleri de camiye çeviriyorlardı. Gelen Türkler, şehrin terkedilmiş mahallelerine ve herhalde merkezdeki en önemli bölümlere yerleşmiş olmalıdır. İçkaledede ise, yeni Türk valisi, eski Hıristiyan valinin yerini alıyordu. Zaptedilen şehirlerde, eski tesislerin kısmen yaşamaları da normaldi. Bursa, Havza gibi şehirlerin birer banyo şehri olmaları, Roma devrinden itibaren fonksiyonel bir sürekliliğin varlığını göstermektedir.

a — Eski yerleşmelerin teşvik ettiği yeni yerleşmeler:

Bir Bizans şehri yakınında bir Türk şehrinin meydana gelmesi yavaş yavaş, harpsiz dönüşümün ilgi çeken bir örneğidir. Yukarıda bazı Bizans şehirleri ile Konya sultanlığı arasındaki ilişkilerden söz edilmişti. Bizans şehirleri civarında yaşayan göçebe Türkler, şehirlilerle, kısmen mal mübadelesi şeklinde ticarî ilişkilere girişmişlerdi.⁴¹ Ramsay'ın, Türklerle Bizanslılar arasında bir çekişme alanı olan 'Lycos' (Çürük-su) vadisinde bu ilişkiler ve sonrası hakkında verdiği bilgiler

aydınlatıcıdır.⁴² Bu bölgedeki şehirler, 12. Yüzyılda, İstanbuldaki İmparatorlar tarafından kendi hallerine bırakılmışlar ve bu şehirlerin sakinleri ile, bölgede 1070 denberi gözüken Türkler arasında bir 'modus vivendi' teşekkül etmişti. Bölgenin merkezi Laodicea'nın ticaret ve zanaatı, politik durumun sonucu olarak, kötüleşmiş, herhalde şehir nüfusu da azalmıştı. Uç Türkleriyle, askerî uç haline gelen Bizans şehirlerinde kalanlar, akritoi'ler arasında, benzer bir yaşama düzeni içinde bulunmaktan dolayı, ortak bazı davranışlar ortaya çıkmış olabilir.⁴³ Türkler, Laodicea yakınında, adını ondan alan Lâdik (Denizli) şehrini kurdular. Ticarî bağlar, Türklerle Hıristiyan kadınlar arasında evlenmeler, Türklerin politik ve ekonomik baskısı yüzünden halkın kısmen islâmlaşması gibi gelişmeler sonunda, Laodicea yavaş yavaş terkedildi ve Ladik eski şehrin yerini aldı. İbni Batuta, 13. ve 14. yüzyılların Ladik'inin oldukça refah içinde olduğunu anlatır.

Türklerin eski şehirler ve kasta'lar yakınında yeni yerleşmeler kurmalarının

37. Cahen, C. «Le Diyari Bakr au temps des premiers Urtukides», *Journal Asiatique*, 1935, s. 268

38. Cumont, F. Anderson P., *Studia Pontica III, Récueil des inscriptions grecques et latines du Pont et de L'Arménie*, Bruxelles, 1910, s. 5

39. *Ibid*, s. 109-114

40. Wittek, P., *Zur Geschichte Angoras im Mittelalter» Festschrift G. Jacob*, 1932, s. 329-54

41. Marmara Bölgesine yerleşen Türklerle Bizanslı halk arasındaki benzer ilişkiler için bak:

M. Akdağ, «Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş ve inkişafı devrinde Türkiyenin iktisadi vaziyeti», *Bulleten XIII* (1949), s. 499-500

42. Ramsay, W. M., *The Cities and Bishopricks of Phrygia*, 2. cilt (Oxford, 1895, s. 14 ved.

43. *Ibid*, s. 299 Ramsay VII. Louis'nin ordusuna hücum eden kuvvetlerin Türk ve Hıristiyanlardan meydana geldiğini belirtmektedir. Uçlarda iki taraf arasında benzer ruh halinin ortaya çıkmış olabileceğini P. Wittek de belirtmiştir. Bak: *The Rise of the Ottoman Empire*, 1938.

bir başka örneği Eskişehirdir: Eskişehir Dorylaeum'dan üç kilometre uzaklıktadır. İyi su kaynakları civarında kurulmuş olan Eskişehir, çok eski devirlerden beri iskân edilmiş bir yöre idi. Türkler şehri 1074 te tahrip etmişlerdi. İmparator Manuel şehri tekrar ele geçirmiş, ve muhtemelen Dorylaeum'un yerine yeni, müstahkem bir şehir kurduğunu.⁴⁴ Türkler ovada eski şehirde yerleştiler.⁴⁵

Ramsay, Konya Güneyinde Madenşehir civarında yanyana bulunan Türk ve Hıristiyan şehirlerini zikretmektedir. Muhtemelen bir 8. veya 10. Yüzyıl yerleşmesi olan Hıristiyan şehri daha büyük, daha yüksekteki Türk şehri ise daha küçük fakat müstahkem idi. Zamanla aşağı şehir ortadan kalmıştır. Sonradan Türk şehrinin de terkedildiği anlaşılmaktadır.⁴⁶

Anadolu'da bir çok Türk şehrinin meydana gelmesinde, eski şehirlerin yerleşmeyi teşvik edici bir rolü olmuştur. Bu komşuluğun sosyal strüktür ve fizikî görünüş bakımından ne derecede etkili olduğu araştırılmağa muhtaç bir konu olarak ortada durmaktadır.

b — Yerleşme ajanları olarak dervişlerin rolü.

Anadolu-Türk şehirlerinin kuruluş ve gelişmesinde, halkın dinî inançlarının temsilcisi olan dervişlerin, gelişme mekânı ile yakın ilgisi olmuştur. Wittek, Köprülü ve başkaları, Anadolu fethinde Gazilerin, Abdalların, bir başka deyimle Horasan erenlerinin önemli bir rolü olduğunu göstermişlerdir. Osmanlıların erken devirlerinde, derviş zaviyelerinin bir çok köyün çekirdeğini teşkil ettiğini ve bu dervişlerin kolonizatör olarak önemi, Barkan zengin belgelerle belirtmiştir.⁴⁷

Şehirlerde bir şeyhin zaviyesi etrafında meydana gelen mahallelerin çokluğu, zaviye adıyla anılan sayısız mahalleden anlaşılmaktadır. Osmanlılar Erzurumu ele geçirdikleri zaman, şehrin oniki

mahallesinden dokuzunun adı bir zaviyeye tekabül etmekteydi.⁴⁸ Sultan şehrin nüfusunu arttırmak için, şeyhlerin ailelerine timarlar dağıtmıştı.⁴⁹ Bu örnek geç devirden olmakla beraber, vakıfla beraber kurulan bir zaviyeye ait örnekler erken devirlerde de çoktur. Ve şehirlere nüfus çekmenin normal bir yolu idi. Burada şeyh ve dervişler, yeni toplumun göçebelere yerleştirme gayretinin temsilcisi olarak görülüyor. Ahiler ve Dervişler yerleşme sürecini göçebelige karşı koruyan elemanlar oluyor.⁵⁰

Elde bulunan belgeler zaviyelerin tesisi ve sonradan yerleşmelerin çekirdeği haline gelmeleri hakkında çok aydınlatıcıdır. Bilinmeyen ve dost olmayan bir ülke göçebe Türklere açılmıştı. Harpçi dervişler ve onları takip edenler Batıya akının öncülerini teşkil ediyordu. Zaviyeler başlangıçta Ribatların ödevini görmüşdür. Nitekim bazı belgelerde ribat olarak adlandırılmışlardır. İleriye akının basamakları oldukları gibi, yolcular için yatacak ve yiyecek temin ediyorlardı. Bunları bizzat dervişler, ya da, bazı özel imtiyazlarla, sultan ve emirler tesis ediyorlardı. Bir çok belgede bunların fonksiyonunun "ayende ve revendeye hizmet" olduğu açıkça ifade edilmiştir.⁵¹ Bazı bölgelerde

44. Charanis, P., «On the frontiers of the Empire of Nicaea», *Orientalia Christiana Periodica*, 13 (1947), s. 59

45. Wittek, P., «Von der byzantinischen zur türkischen Toponymie», *Byzantion*, 10 (1935), s. 50

46. Ramsay, W. m. — Bell, G. L., *The thousand and one churches*, Londra, 1909, s. 7 ved.

47. Barkan, Ö. L., «Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak Vakıflar ve temlikler. I. İstila devirlerinin kolonizatör Türk dervişleri ve zaviyeler», *Vakıflar Dergisi*, II (1942), s. 255-353

48. Konyalı, İ. H., *Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960, s. 59.

49. *Ibid*, s. 61

50. Wittek, P., «Deux chapitres de l'histoire des Turcs de Roum», *Byzantion*, 11 (1936), s. 294 ved.

51. Barkan, *Op. cit.*, s. 309, 351, 314, 316 veb. belgeler

zaviyeler arasının bir günlük yolculuğa tekabül edecek şekilde olması, bunlara dervişler tarafından idare edilen hanlar olarak bakılabileceğini gösterir. Değişik plânı ve Alanya civarındaki Alara hanı, bu karakterde bir yapı olmalıdır. Belki de bundan mülhem olarak, bazı vakfiyelerde, büyük kervansarayların zaviye olarak adlandırıldıkları da vâkidir. Bir çok belgeden, Selçuk sultanlarından bu yana, zaviyelerin yolların hassas noktalarında, dağ geçitlerinde tesis edildiğini gösteren belgelere de sahibiz.⁵²

Batutanın seyahatnamesinden, şehirlerde Ahilerin de aynı amaca hizmet eden misafirhâneleri olduğu anlaşılıyor. Barkan tarafından neşredilen belgelerde, Osmanlı devrinde bir çok zaviyenin, daha eski Ahi zaviyelerinin devamı olduğu görülmektedir.⁵³

Zaviyelerin Babaları ve onların müritleri, çevrelerini ekiyorlar, ziraatle meşgul oluyorlar, evler, ahırlar, mescidler inşa ediyorlardı.⁵⁴ Sonra da onların etrafında halk da yerleşmeğe başlıyordu.⁵⁵ Kanunî devrinde yapılmış bir sayım, eski uç bölgelerinde, özellikle Batıda, bu kuruluşların daha yoğun bulunduğunu göstermektedir.⁵⁶

Ahi zaviyelerinin yerlerini alan sonraki zaviyeler ve sultanların tesis ettikleri yeni zaviyeler, şehirlerin büyümesini yüzyıllar boyunca etkilemiş olmalıdır. İlk Osmanlı sultanları babalar için şehirler yakınında tekke ve zaviyeler tesis etmişlerdir.⁵⁷ İlk Osmanlı şehirlerinde bunların hatıraları yaşamaktadır. Örneğin Edirne'de II. Murad devrinin mutasavvıflarından Şeyh Şücaeddin için "padişah bir mescid ve zaviye yaptırmış ve fukarasına da Muradiye evkafından ta'amiye tahsis etmişti." Orası bugün de "Şeyh Şüca Mahallesi" olarak adlandırılmaktadır.⁵⁸

Bütün belgeler zaviye ve dervişlerin önemini açıkça belirtmekle beraber, bu sorunun bütün ayrıntılarıyla ortaya çık-

ması için çalışmalar henüz yetersizdir. Fakat bunlar aktif yerleşme ajanları ödevi görmüşlerdir. Anadolu'da köy struktürünün esas itibariyle Türk olmasında bunun büyük rolü olmuştur.

c — Göçebelerin yerleşmesi.

Kanımızca göçebelerin yerleşme süreçlerinin nitelikleri Anadolu şehrinin karakterinin meydana gelmesinde önemli rol oynamıştır. Göçebelikten yerleşmeğe geçişte ilk durak şehirden çok köy olmuştur. Anadolu'nun köylü çehresini zamanımıza kadar koruması bir tesadüf, hattâ sadece ekonomik zorunlulukların bir ifadesi olmayabilir. Göçebe boyları, yerleştikleri zaman sadece kırsal yerleşmeler meydana getirmemiş ve şehirlere de yerleşmişlerdir. Fakat Türklerin ilk defa, insan eliyle yapılandan çok doğal bir çevreyi tercih etmiş olmaları muhtemeldir. Türklerin göçebe olarak kabulü uzun bir süre devam etmiş görünüyor. Fatih'in kanunnâmesinde "Eğer bir iki hamr içse, Türk veya şehirli..." şeklinde başlayan pasaj'da görüldüğü gibi, 15. yüzyılın ikinci yarısında bile "Türk" şehirlinin karşısında bir sıfattır. Aynı Kanunnâmede köylü karşılığı raiyyet terimi kullanıldığına göre, "Türk" göçebe anlamına gelmektedir.⁵⁹

Uzun zaman, yerleşmiş Türk'ün hayatında göçebe geleneklerinin etkisi devam etmiştir. Örneğin Anadolu'da yayla ya çıkmak, sadece hayvanı olan köylülerin yaptıkları bir iş değildir. Galiba Spengler, yatakların hergün dürülerek yük-

52. *Ibid.*, s. 318

53. *Ibid.*, s. 292

54. *Ibid.*, s. 336 ved.

55. *Ibid.*, s. 298

56. *Ibid.*, s. 301

57. *Ibid.*, s. 291 (Neşri'den naklen), s. 293

58. Gökbilgin, M. T., XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar - Mülkler - Mukataalar, İstanbul, 1952, s. 34

59. Kraelitz-Greifenhorst, Fr., «Kanunname Sultan Mehmet II», *Mitteilungen zur osmanischen Geschichte*, I. cilt (1921-22), s. 21.

re kaldırılması adetine değinerek, bunu göçebe karakterin devamına bağlamıştı. Osmanlı devletinde konar-göçerlerin iskânı sorunu devam etmiş gitmiştir.⁶⁰

Göçebeler veya köylüler şehirlere yerleştikleri zaman, şehrin ortasında değil, fakat çevresinde, şehir duvarlarının dışında, arabaları, hayvanlarıyla beraber yerleşiyorlardı. Hiç şüphesiz, yoğun bir şehir içi atmosferinde yaşayamazlardı. Sauvaget, Halep'te Türkmen askerlerin, Zengiler zamanında, nasıl şehrin civarında, önce çadırlara yerleştiklerini, sonradan şehirli olduklarını ve mahallelerinin şehrin dışında olduğunu belgelerle göstermiştir. Halep'te Eyyubiler zamanında Türklerin oturduğu dış mahalleler, sonradan bütün ayrıntılarıyla adeta ikinci bir şehir haline gelmiştir.⁶¹

Yeni yerleşenler, şehir çevresinde yarı-göçebe bir düzende ağaçlar, meyva bahçeleri, ağıl ve ahırlar arasında doğaya daha yakın bir çevre yarattılar. Zamanla fiziki çevreleri daha fazla şehir karakterine bürününce, kırsal yerleşmenin özellikleri kısmen ortadan kalktı. Bahçeler küçüldü. Bununla beraber, Anadolu evi bahçe ve yeşili asla bırakmamış, tam "urbain" bir çehreye kavuşmamıştır. Geçmişte gözlediğimiz bu gelişmenin benzeri, günümüzde büyük şehirler çevresinde tekrar etmektedir. Anadolu köylüleri aynı şekilde şehirli oluyorlar. Gerçi bu süreç Anadolu'ya özgü değildir. Fakat Anadolu yerleşmelerinin gelişmesi için karakteristiktir. Göçebelerin böyle bir gelişmeyi zorunlu kıldığı kabul edilebilir. Yerleşmenin niteliği Anadolu evinin şekillenmesini de etkilemiştir.

Şehir karakterinin meydana gelişinde, göçebe geleneklerinin rolü üzerinde önemle durmak gerekir. Yerleşen fertler değil, fakat aşiret ve oymaklardı. Nitekim yeni şehirlerin kuruluşunda, gelenlerin oymak oymak yerleştiğini gösteren belgeler vardır. Aşiretin müşterek bir dini inancı, şeyhi ve dini lideri vardı. Şey-

hin bir zaviyesi ve yanında mescidi oluyordu. Böyle bir gelişme tablosu, İslâm dünyasının başka taraflarında olduğu gibi, Türkiyede de, kendi başına bir bütün olan mahallenin karakteri hakkında aydınlatıcıdır. Aşirete ve boya dayandığı, yâni etnik, aynı zamanda dini bir kaideye oturduğu için, mahalle kolaylıkla bir bütün teşkil edebiliyordu. Mahalle adlarının bir aşirete ve şeyhe bağlanması, Anadolu'da sayısız örneğin⁶² gösterdiği gibi, olağan oluyor.

5. Şehirlerin kuruluşu ve fiziki gelişmeleri üzerinde bazı genel gözlemler ve örnekler.

Anadolu'nun hemen hemen bütün büyük şehirleri eski yerleşmelerdir. 12. yüzyıl sonunda II. Kılıçarslan Selçuk topraklarını oğullarına üleştirdiği zaman, hisselerine düşen şehirlerin hepsi eski yerleşmelerdi. Bununla beraber, daha yukarıda da belirttiğimiz gibi, Bizanslı yazarlardan, tarihi gelişmelerin analizinden, bir çok bölgelerde büyük şehirlerin Türklerin gelmesinden önce yavaş yavaş terkedilip, kendi haline bırakıldığı anlaşılmaktadır.

Türk fethinden önce, Bizans devrinin neler bıraktığı hakkında açık bir bilgi sahibi değiliz de, genel bir fikir sahibi olabiliyoruz. Ekonomik ve politik değişiklikler, Kilikya gibi sınır bölgelerinin erkenden çözülmesine sebep olmuştur. Buraların eski ulaşım sistemleri yeni gelişmelerle bozulunca, Anazarbus, Bodrumkale (Hierapolis Kastabala). Misis gibi şehirler terkedilmiş ve yıkılmışlardı.⁶³

60. Neşri, *Kitab-ı Cihannüma*, T.T.K. yayını, Ankara, 1949, s. 57a Konar-Göçerlerin iskân edilmesine ait geniş bilgi ve bibliyografya için, bak:

Cengiz Orhonlu *Osmanlı İmparatorluğunda aşiretleri iskân teşebbüsü*, (1691 - 1696), İstanbul, 1963.

61. Sauvaget, J., *Op. cit.*, s. 118 ve s. 147

62. Barkan, *Op. cit.*, s. 302

63. Gough, M., «Anazarbus», *Anatolian Studies*, II (1952), s.

Bazı bölgelerde geç devir Bizans yerleşmeleri zaten seyrek. H. Rott, yer adlarının çoğunlukla Türk olduğuna bakarak, Likya'da son devir Bizans şehirlerinin çok kıt olduğu kanısına varmıştır.⁶⁴ Aynı şekilde Kızılırmak bölgesinde Bizans kalıntıları çok azdır. Son devrin en önemli şehri Kırşehir'dir.⁶⁵ Kalabalık ve devlet merkezine yakın bölgelerin son zamanları da o kadar parlak değildir. Bizanslı yazarlar Menderes bölgesinin bir çöl haline geldiğini yazmaktadırlar. Mikail Paleologos'un ölümünden sonra, Sakarya bölgesi de terkedilmiş görünür.⁶⁶ Türkler çok şehir kurmak zorunluğunu duymamış olabilirler. Fakat Bizanstan kalan şehir mirası pek de parlak gözükmemektedir.

Selçuk devrinde yeniden kurulan şehirler hakkında, eski kaynaklardan edindiğimiz bilgiler kısırdır. Selçuk sultanları Beyşehir gibi yeni şehirler kurmuşlar, Alanya, Aksaray gibi şehirleri yeniden inşa etmişlerdi. Buralara saraylar, medreseler, camiler inşa edilmiş, şeyhler, hocalar davet edilmiş, gaziler, tüccarlar gelip yerleşmişlerdir.⁶⁷ Hattâ şehirlere, başka bölgelerden Hıristiyanların da getirilip yerleştirildiğini görüyoruz.⁶⁸ Keykubatın Beyşehirde bir Cuma camisi ve hamamlar yaptırması, bir İslâm şehrinin en gerekli ihtiyaçları hakkındaki genel kabule uygun düşüyor.⁶⁹ Surlarla çevrili bu şehirlerin fiziki görüntüleri hakkında bilgi, şimdilik ancak teorik restitüsyonlara dayanabilir.

Barkan, Osmanlı devrinde, Konya bölgesindeki küçük Sultaniye şehri hakkında bazı belgeler neşretmiştir.⁷⁰ Bunlardan anlaşılacağına göre, Kıbrıs fethinden sonra, stratejik önemi artan bir yol üzerinde bulunan küçük bir köyün de önemi artmıştı. İkinci Selim buraya bir cami, bir imaret, bir han, bir hamam, 39 dükkân ve iki değirmen yaptırmış ve 84 köyün gelirini bu yapılara vakfetmişti. Buraya yerleşen halk vergiden muaf

olacaktı. Yerleşen halk arasında göçebeliler ve başka köy ve şehirlerden gelenler bulunuyordu. Mahalle adları, şehrin sosyal strüktürü hakkında aydınlatıcı oluyor; bunlar aşiretlerin, yeni gelenlerin geldikleri köy ve kasabaların, şeyhlerin ve mestçilerin adını taşımaktadır.

Şehrin gelişmesi yeni mahalleler kurulması yoluyla oluyordu. Bir mescit veya cami, bazan onunla beraber diğer yapılar tesis edilerek, bir Osmanlı şehrinin nasıl geliştiğini, T. Gökbilginin Edirne'de mahalleler ve onların kurucuları hakkında verdiği etraflı bilgilerden, gayet açık olarak izlemek kabil olmaktadır.⁷¹ Yine Barkan'ın Neşri tarihinden Ergenenin kuruluşu hakkında naklettiği şu örnek karakteristiktir: Sultan Murat Ergene köprüsünü yaptırıp "ol köprü'nün iki başın mamur itdürüp bir tarafına Ergene nâm bir lâtif şehir idüb bir 'âlî' imaret yaptırdı. Andan ol vakit ki imaret yürüdü. Sultan Murad Edirnedden Ulemayı ve fukarayı cem idüb getirüb evvel aşını kendi eliyle üleşdirdi ve çırağın kendu eliyle yakdı. Ve yapan mimara hil'atler giydirdi ve çiftlikler atâ etti. Ve ol kasabanın halkını avarızdan muaf ve müselleme kıl-

64. Rott, H., *Kleinasiatiscche Denkmäler*, Leipzig, 1908, s. 344

65. Bittel, K., 'Kleinasiatiscche Studien'. *Istanbul Mitteilungen*, Heft 5 (1949), s. 39 ved.

66. Charanis, P., «A note on the population and cities of the Byzantine Empire in the 13th Century» *Joshua Starr Memorial Volume, Jewish Social Studies*, No. 5, New York 1953, s. 136 ved.

67. Oral, M.Z., «Aksarayın tarihi önemi ve Vakıfları», *Vakıflar Dergisi*, V (1962), s. 223

68. Niketas Khoniates'e göre «1198 de Keyhüsrev Menderes bölgesine akın etmiş ve halkı Akşehir'e götürmüştü.» zikreden: *Ramsay Cities and Bishoprics...*, s. 23

69. Yinanç, M.H., *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri I, Anadolunun Fethi*, İstanbul 1944, s. 187

70. Barkan, *Op. cit.*, s. 355; belgeler, s. 362 ved.

71. Gökbilgin, *Op. cit.*, s. 20-64

di.”⁷² İdare edenlerin bilinçli ilgileriyle, yeni kurulan şehirlerin veya eski şehirlerin, çok süratli geliştikleri görülmektedir. H. 935 de 144 mahalle olan Edirne, H. 1018 de 290 mahalle olmuştur.⁷³ Ve Selçuk devrinden itibaren, şehirlerin gelişmesini temin eden faktörlerden biri mecburî iskân ise, diğeri vergi muafiyeti ve vakıflar tesisi olmuştur.

Türkiye’de şehirlerin gelişmesi hakkında Vakıf kayıtları, Tapu defterleri, Mahkeme-i Şeriye kayıtları ve Tahrir defterleri gibi çok değerli kaynaklar vardır. Bunlardan edinilen bilgiler, şehir strüktürünün incelenmesi ve arkeolojik araştırmalarla birleştirildiği zaman, şehirlerin fizikî gelişmeleri hakkında doğru bir tablo elde etmek kabil olabilir. Fakat bu kaynaklar, şimdiye kadar, bu amaçla, şehirlerin fizikî çehresiyle ilgilenenler tarafından kullanılmamıştır. Barkan’ın araştırmaları ve Gökbilgin’in “Edirne ve Paşa Livası” adlı eseri gibi bir kaynaklar analizi, bu konudaki imkânları göstermeğe yeter. Buna karşılık daha genel yazılı kaynaklardan elde edilebilecek bilgiler ancak yüzeyde kalan sonuçlara ulaştırılabilir.⁷⁴ Burada genel gözlemlerle yetindiğimiz için, örnek olarak, Konya ve Bergamaya ait sadece genel kaynaklara müracaat edildiği takdirde elde edilebilecek bir gelişme tablosu çizilmiştir.

Genel tarihler ve ayakta duran anıtlardan Konyanın gelişmesi hakkında elde edilebilen bilgi şöyle oluyor:⁷⁵ 12. yüzyılda Konya Türk ve Hıristiyanların oturduğu, hattâ ibadet yerlerinin bile yan yana bulunduğu, ne sosyal ne de fizikî yönden fazla gelişmemiş bir şehirdi. Bu devirde şehrin surları, içkale hariç, pek kuvvetli değildi. Bu yüzden de Haçlılar, yüzyıl sonunda, şehri yağma edebilmişlerdir. İbni Bibi’ye göre Keykubatın saltanatı başlangıcında şehir duvarları yok gibiydi.⁷⁶ Bu durum, Konya gibi bir şehrin bile, 13. yüzyıl başlarında, henüz, yerleşmiş bir Ortaçağ toplumunun bütün ku-

ruluşlarına kavuşmamış olduğunu göstermektedir. Keykubat, 19. yüzyıla kadar yaşayan surları, kollektif bir gayretle yaptırmıştır. Şehrin ilk camileri kiliseden çevrilenlerdi. Muhtemelen bir Cuma camisi, 12. yüzyıl ortalarında Mesut tarafından inşa ettirilmiştir. 13. yüzyıla gelece kadar, diğer yapılar hakkında pek bilgimiz olmuyor. Bu devirde şehrin çevresinin de bağlık bahçelik olduğu anlaşıl-maktadır.

Moğol istilası şehrin gelişmesine mâni olmamıştır. Selçuk Mimarisinin en güzel bir kaç anıtı o sırada yapılmıştı. Şehrin nüfusu da artmağa devam ediyordu. Moğol istilasından dolayı, şehrin Asya ile ilişkisi daha da artmış olabilir. Kuvvetli bir ticaret hayatı, şehri daha zengin ve büyük yapmıştır. Bununla beraber, şehrin surların dışına çıkmadığı anlaşılıyor. Eflâki şehirle, sayfiyesi olan Meram arasında köşkler, hanlar, Meram da önemli yapılar olduğunu yazmaktadır.⁷⁷ Konya 14. yüzyılda önemini koruyor. İbni Batuta, geniş sokakları, her zenaat için özel bölümü olan çarşısı ile Konya’nın büyük bir şehir olduğunu belirtmektedir.

Karaman devrinde şehir yine surlar içindedir. O devirden fazla anıt kalmamıştır. Şehrin pek fazla değişmesi, Karaman Tarihinin gelişmesi içinde zaten kabil değildi. Fatih şehri Karamanoğullarından aldıktan sonra, sanatkârları İstanbul’a getirmiş, İçkaleyi tamirle yetinmişti.⁷⁸ Bununla beraber 15. yüzyıla ait

72. Barkan, *Op. cit.*, s. 354-55 (Neşri’den naklen)

73. Gökbilgin, *Op. cit.*, s. 36

74. Bu konuda özellikle çok kullanılan Evliya’nın verdiği rakam ve bilgilerin ihtiyatla kullanılması gerektiği kamımdayız.

75. Şehir hakkında, genel bilgiler ve kaynaklardan derlemeler için Konyalı, İ. H., *Abdeleri ve Kitabeleriyle Konya Tarihi*, Konya, 1964 adlı kitaba müracaat edilebilir.

76. İbni Bibi, Gençosman, M.N. tercümesi, *Anadolu Selçuki Tarihi*, Ankara 1941, s. 251 ved.

77. Eflâki, Cl. Huart tercümesi, *Les saints des derviches tourneurs*, Paris 1918 - 22, s. 291.

78. Konyalı, *Op. cit.*,

bir vakfiyeden öğrendiğimize göre, şehir surları dışında, kapılar civarında dükkânlar bulunmaktaydı. Belki de şehir yavaş yavaş surlar dışına taşmaktaydı. Bu surlar dışına taşma eğilimi, özellikle Orta ve Batı Anadolu'da, şehrin fizyonomisini etkileyen önemli bir faktör olacaktır. Evliya Osmanlılar zamanında, şehrin oniki anıtsal kapısından sekizinin kapatıldığını bildirmektedir.⁷⁹ Bu surların 17. yüzyılda halâ bir gelişme engeli olarak var olduğunu gösteriyor. Genel olarak Türklerin kurdukları şehirlerin, surlarla sınırlanmadan geliştikleri kabul edilebilirse de, Selçuklular devrinin Konya, Kayseri, Sivas, Sinop, Alaiyye gibi bazı önemli merkezlerinin surlarını korudukları ve bunun, bu şehirlerin Osmanlılar zamanındaki gelişmesini de sınırladığı gözlenebilmektedir. Örneğin Sivas, geçen yüzyıl sonuna kadar, aşağı yukarı, Keykubat tarafından yapılan surların içinde kalmıştır.

Konya sadece eskiden önemli bir merkez olduğu için değil, fakat muhtemelen Osmanlı hanedanının Mevlevi tarikatiyle yakın ilişkisinden dolayı, önemli bir şehir olarak yaşamıştır. Evliya zamanında şehirde 170 sıbyan mektebi, 40 tekke, 11 imaret, 26 han, bir kapalı çarşı, 1900 dükkân ve bahçeler içinde 340 büyük konak ve saray vardı. Bu rakamlar aşırı olmakla beraber, rakamların arkasında farklı niteliklerde yapı veya kuruluşlar olduğu düşünmek şartıyla, şehrin önemini kaybetmediğini göstermektedir. 17. Yüzyılda şehir nüfusu genellikle Türktü. Osmanlılar zamanında Konyada, Selimiye ile başlayan bir çok anıt yapılmışsa da, bugün şehrin kimliğini etkileyen elemanların Selçuk devrinden kalanlar olduğu kabul edilebilir. Anadolu-Türk şehrinin tarihi karakteri konusunda bu önemli bir gözlemdir. Gerçekten de, Rum Selçuklarının ve Ortaçağ Türk Beylerinin hakim oldukları bütün bölgelerde, uzun ömürlü bir Osmanlı devletine rağmen, Ortaçağın bıraktığı

hava yaşamakta devam etmiştir. Bir bakıma Orta ve Doğu Anadolu'nun eski merkezlerinin, eski yerleşmelerin hatırasını, Batıya nazaran daha fazla sakladığı ileri sürülebilir.

12. ve 13. yüzyılların ara gelişmelerine sahne olmadan, doğrudan doğruya Bizanslılardan Uç Beyliklerinin eline geçen Bursa, Manisa, Bergama gibi şehirlerin gelişmeleri daha serbest bir yol izlemiştir. Osmanlı İmparatorluğunun Batıda adeta patlama şeklinde olan yayılışı, bu şehirlerin çabuk ve açık şehir şeklinde büyümesine sebep olmuştur. 15. Yüzyıldan itibaren Batıdaki şehirler için savunma zorunluluğu kalmamış sayılabılır.

Burada örnek olarak aldığım Bergama,⁸⁰ Hellenistik devirden Son zamanlara kadar strüktürel gelişmesinin anhatlarını görebildiğimiz bir şehirdir. Bergama Roma devrinde Hellenistik şehrin eteklerinde bir açık şehir idi. Devrin sonlarına doğru önemini kaybetmeğe başlamış, bu durum Bizans hâkimiyeti sırasında da devam etmiş ve şehir gittikçe küçülmüştür. Komnenler zamanında biraz itibar göyerek yeniden gelişir gibi olmuşsa da, 13. Yüzyılda Laskaris şehri ziyaret ettiği zaman, antik kalıntılarla, o zamanki durum arasındaki ölçsüz fark, kendisini adeta hasta etmişti.⁸¹ Fakat şehir henüz bir patriklik merkezi idi. Bu sıralarda Türkler, yavaş yavaş çevreye yerleşmeğe başlamışlar, şehrin bir kısım halkı, İmparatorluğun başka yerlerine göçmüştü. Hristiyan tarihinin sonunda Bergama basit bir kale, terk edilmiş bir şehir durumunda idi. Osmanlılar bu yöreye hakim oldukları zaman, bu kale de önemini kaybetmiş,

79. Evliya Çelebi Seyahatnamesi, III. cilt, s. 18 ved.

80. Gelzer, 'Pergamon unter Byzantinen und Osmanen', Aus der Anhang zu den Abhandlungen d. köng. preussische Akad. d. Wissen., 1903, Berlin, 1903.

81. Ibid., s. 88 ved.

Türkler yeniden Roma açık şehrinin üzerine yerleşmişlerdir. İstanbul Patrikliğinin 1380-88 arasındaki bir belgesine göre, şehrin Hıristiyan halkı çok azalmıştı.⁸² Birinci Beyazıt, 14. yüzyıl sonunda, buraya bir cami yaptırmıştır. 15. Yüzyıldaki bir "ribat", diğer bir cami ve başka yapılar, bu arada hamamlar inşa edilmiştir. Kâtip Çelebi, kendi zamanında, içinde saray olan bir kale, bir çok cami, hamam ve çarşıdan bahseder.⁸³ Çok yakın zamana kadar Bergama 17. yüzyıl fizyonomisini korumuştur.

B) SOSYAL, EKONOMİK, İDARİ YÖNLERDEN ŞEHİR KARAKTERİ ÜZERİNE.

Türk şehrinin mimari analizine girişmeden önce, bazı sosyal özelliklerini gözden geçirmek gereklidir. Şehrin fiziki çehresini açıklamak bakımından, Türk ailesi ve onun yakın çevresi, kanımızca, fonksiyonel "entité" olarak, şehrin sosyal strüktürünün kilidini teşkil etmektedir.

Bilindiği gibi, Anadolu'da Türk ailesi, yakın zamanlara gelene kadar, bir kaç kuşağı bir araya toplayan, kalabalık bir grup idi. Hayatını genellikle dört duvar arasında geçiren ve esas itibarıyla ziraî bir ekonominin ürünü olarak, köylüden pek farklı olmayan, şehirli kadının günlük ev işleri çok ağırdı. Normal ev eylemlerine paralel olarak, ekmek pişirmek, yemiş kurutmak, bahçede çalışmak, hattâ odun kesmek bu çalışma programı içindedir. Ve, şer'an kabul edilen poligami, ekonomik sebeplerle, halkın çok küçük bir kısmı için kabil olduğundan, bütün bu işler, ailede tek kadının ve çocuklarının omuzundaydı. Bütün bu eylemler, dış dünyadan ayrı bir çevrede yapılıyordu. Bu eylemlere, ev programı içinde bir saha ayırmak gerekiyordu. Bu yüzden, ev, nispeten geniş bir alana, açık bölümlere, bahçeye, ağaca muhtaçtı. Ziraî bir ekonominin koşulları içinde, gi-

da maddeleri için depo alanları, hattâ hayvanlar için ahırlar gerekiyordu. Günümüz de bile, bu koşulların yer yer yaşadığını görüyoruz. Anadolu'nun her tarafında ev, aile ve kadın hayatı bu özelliklere sahiptir. Böylece ev ile aile ve ev ile şehir arasındaki ekolojik ilişkiler, bütün bölgelerde aynı kalmakta, farklı iklimlerde, şehrin biçimlenmesini, benzer şekilde etkilemektedir.

Şehirlerde konut bölümleri ticaret bölümlerinden genellikle tamamen ayrıdır. Bir bakıma şehrin erkek hayatından ayırıldılar, ve özellikle iş saatlerinde ayrı bir kadın dünyası teşkil ederler. Günün sonunda, evine dönen erkek için, bahçesi, çiçeği, su sesi ile özel bir dünya vardır. Erkek bu dünyada hükmeden olduğu kadar da, misafir olmuştur. Bir bakıma 'Harem' bu içe dönük mikrokozmos'un adı idi.

Oturma bölgelerinde ünite'nin mahalle olduğunu belirtmiştim. Selçuk devrinde mahallenin nitelikleri hakkında fazla bir şey söylemek zordur. Fakat Osmanlı şehrinin mahallesi yakın zamanlara kadar yaşamıştır. Ve, aynı olmasa bile, daha eski devirler için aydınlatıcıdır. Mahalle, şehrin sadece fizikî olarak tanımlanabilecek bir ünitesi olmaktan fazla birşeydi. Şehirde sosyal dayanışma, ancak mahalle sınırları içinde, ferde intikal eden bir nitelik taşıyordu. Hattâ son zamanlarda, mahalle sakinleri arasında, malî yardımlaşma bile örgütlenmiştir.⁸⁴ 19. yüzyılın ikinci yarısına gelene kadar 'imam' mahallenin hem dini hem 'seküler' başı olmuştur. Mahalleli onun, belli fiziki sınırlar içinde cemaati

82. *Ibid.*, s. 97

83. Gelzer, *Op. cit.*, s. 102-103 (Kâtip Çelebi).

84. İhtiyaç sahiplerine yardım eden 'Mahalle Sandığı' hakkında, bak: Ergin, O. N., *Türk Şehrinin tarihi inkişafı*, İstanbul, 1939, Aynı konuda M.Z. Pakalın'ın *Osmanlı Tarih Deyimleri sözlüğü*, İstanbul 1946-56, da 'Avarız Akçası', 'Avarız Sandığı', 'Avarız Vakfı' terimlerine bakılabilir.

idi. Mahallenin merkezi, veya hiç olmazsa toplanma yeri, yakınında imamın evi bulunan, mescit oluyordu. Bir çok hallerde, mesciti yaptıran, hem ona, hem de mahalleye adını vermiştir. Mektep caminin yanında veya içindeydi.

Şehrin yapıcı molekülünü teşkil eden mahallenin dışında, şehir olmanın temsilî karakterini meydana getiren oluşları, teorik hatlarıyla İslâm geleneği içinde değerlendirmek kabildir. O. Ergin'e göre İslâm fıkıhçıları şehri şöyle tanımlıyorlardı: "Şehir dinî işlere bakan bir müftüsü ve kaza hakkına sahip bir kadısı olan yerdir."⁸⁵ Eğer bu tanımlamanın sınırları içinde kalınırsa, şehrin tek fonksiyonu, şeriata uygun bir hukuk düzeninin hüküm sürdüğü bir hayatın koşullarını temin etmek oluyor. Bununla beraber, şehir düzeninin bu teokratik karakteri üzerinde biraz ihtiyatlı söz etmek gerekir. M. Akdağ'ın belirttiği gibi, idarî müesseseler o kadar geniş bir şekilde 'örf'e dayanıyordu ki, teokratik prensiplerin değişmeden kalması imkânsızdı. Pratikte çok defa bir kenara itildikleri oluyordu.⁸⁶ Şüphesiz önemli bir tartışma konusu olabilecek bu nokta üzerinde durmanın yeri burası değildir. Fakat şeklen şehir idaresinin bütün esasları 'ihtisap' kavramı içinde ele alınmıştı.⁸⁷ Beledî ve kazaî sorumluluk kadıya aitti. Onu, halkın temsilcisi olmayan bir belediye reisi, hattâ biraz da fazla, bir idare adamı olarak görebiliriz. 'İhtisap ağası' gerçi bütün şehirde olup bitenlerle ilgileniyorsa da, aslında ticareti kontrol etmekteydi. Subaşı inzibatı temin ediyor, bir nevi polis müdürü görevi görüyordu. Bu küçük idarî çekirdeğin dışında, merkezi idarenin, şehir hayatına fazla bir katkısı olmamıştır.

Devletin şehirlere özel ve devamlı bir malî yardımı, halkın da kendi şehrinin işlerinin yürütülmesi için özel bir yardımı yok denecek kadar azdır. Belediye hizmetleri için vergi alınmıyordu.

Ancak kale tamiri, köprü bakımı, mirî yapıların bakımı için, bazı kimselerden veya gruplardan yardım istenirdi. Binlerce insanın, bu basit idari örgütlenme içinde, kendi devirleri için uygar bir hayatı nasıl sürdürdükleri, çok eskidenberi gelişmiş bir belediye kavramına sahip Batılılar, hattâ bugün bizim için bile, anlaşılması zor bir fenomendir. Burada Müslüman ve özellikle Türk toplumunda, başka ülkelerdekine nazaran çok daha fazla gelişmiş olan 'Vakıf' müessesesi, sorunun düğümünü çözmektedir.

Genel olarak, şehrin bütününü ilgilendiren her türlü hizmet, cami, okul, kitaplık, hastane, han, çeşmeler, sebiller, imaretler, su getirme, bu tesislerin bakımı, hattâ bazan mezarlıklar, vakıf kanalıyla yapılmışlardır. Batı dünyasında kilisenin Belediyenin ya da Hükûmetin yaptığı işleri, bizde, geniş ölçüde ferdlerin kurdukları vakıflar yapmıştır. Gerçi Vakıf tesisi, halkın yararına olduğu kadar, vakfı yapanın çocuklarına, malının bir kısmını sağlam bir şekilde kullanmanın yolu olmuştur. Bir çok bilim adamı için Vakf' muhtemel bir 'müsadere' den kurtulmanın hukukî yolundan başka bir şey değildi.⁸⁸ Bununla beraber bu kuruluşun işleme sebepleri ve uygulanması hakkında yapılan yorumlar, şehir hayatı içindeki önemini değiştirmez. Vakıfa, toplum strüktürünün bir sonucu olarak, pek de adil olmayan bir servet dağılımının rahatsızlığını telâfi olarak bakılabilir. Böylece dinî bir görevi geniş ölçüde yerine getirirken, ekonomik bir soruna da kısmen çare bulunmuş oluyordu.

Osmanlı toplumunda vakf'a dinî ol-

85. Ergin, O. N., *Op. cit.*, s. 116

86. Akdağ, M., «Osmanlı imparatorluğunun kuruluş ve inkişafı devrinde Türkiyenin iktisadî vaziyeti», II. Kısım, «İktisadî darlığın cemiyet bünyesindeki tesirleri», *Bellekten*, n. 55 (1950), s. 337

87. Ergin, O. N., *Op. cit.*, s. 2 ved.

88. Örneğin Sauvaget'nin adı geçen eserinde s. 212 ved.

maktan çok, beledi, seküler bir kuruluş olarak bakmak gerekir. Vakfın ne kadar geniş alanlara etkili olduğunu gösteren çok ilgi çekici örnekler ortaya konmuştur: Fatihin vakfiyesinde, yapıların duvarlarındaki yazıların temizlenmesi için konmuş kayıttan,⁸⁹ bir hastanede müslüman olan ve olmayanlar arasında tam bir eşitlik gözetilmesi, ve doktorların seçiminde din ayrılığına bakılmamasını isteyen⁹⁰ maddelere kadar çok geniş 'implication'larıyla, Türk toplumunun bütün ihtiyaçlarına cevap vermeğe çalışmış, tek yaygın toplumsal kuruluştur.⁹¹ Sadece vakfın temin ettikleri değil, fakat vakfın işleyişi de, halk için önemli bir eylem alanı açmaktaydı. 18. yüzyılın ikinci yarısında İstanbulda, imaretlerden günde iki öğün yemek yiyenlerin sayısının 30000 oluşu⁹² vakfın önemini belirtmeğe yeter. II. Beyazıt beş cami, beş imaret, altı hankâh, bir kitaplık ve bir hamam yaptırmış, ve bunların yaşaması için gerekli vakıfları kurmuştu.⁹³ Bu aynı zamanda bu kuruluşların işleme için, binden fazla adama devamlı iş temini demektir; medresenin hocasından, en basit hademeye kadar, vakıf gerekli ücreti temin edecek kadar geniş tutulmuştu.

Şüphesiz toplumun, dolayısıyla şehrin 'welfare'ine tamamen ferdî yoldan bu yaklaşım, herhangi bir programla yapılmıyordu. Sonunda, gelişen ve nüfusu artan şehirlerin sorunlarını, zenginlerin iyilikseverliklerine bırakmak çıkmaz hale gelince, Türk şehirlerini yeniden organize etmek zorunluluğu duyulmuş ve ilk Belediye 1856 da kurulmuştur. Fakat yukarıda belirtilen tablonun çok uzun yüzyıllar sürmüş olması, Anadolu şehri hakkında bir şehirli bilinci ve toplumsal sorumluluk duygusunun yeteri kadar uyanmasını önlemiştir. Anadolu halkı için her şeyi, politik kuvvetle aynı paralelde düşünülen zenginler ve nüfuzlular temin ediyordu. Halk nazarında bu, idare edenlerin bir nevî 'zekât'ı idi. Bugün herşeyin devletten beklenmesi ay-

ni psikolojinin devamıdır. Belediyeler şehri temsil gücüne yeni yeni ulaşmaktadır.

Toplum içindeki dayanışmayı bir dereceye kadar sağlayan kuruluşlar ve toplum sınıfları arasında loncalar ve tarikatlerin rolünü belirtmek gerekir. Renkli ve kültür bakımından önemli bir örgüt, şüphesiz dinî tarikatlerdi. Selçuk ve Osmanlı devrinde, tekke ve şeyh, bir çeşit dinî kulüp olarak, halka daha serbest, bir dereceye kadar entellektüel bir yaşantı temin ediyordu. Devrin bilimlerini, müziğini, edebiyatını bu tekke atmosferinde bulmak kabildi.⁹⁴ Türk hayatında 'Tarikat ehli' mistiklikle bir çeşit olgunluğu temsil eder. Son devirlerde her çeşit halk için bir tekke veya dergâhın varlığına O. Ergin dikkati çekmektedir.⁹⁵ Bu tarikatlerin eylemlerinin anlaşılması, Anadolu toplumunun kültürel yönünü anlamak için, birinci derecede önem taşımaktadır. Ergin, sadece İstanbulda 300 tekkenin varlığından söz etmektedir.⁹⁶

Esnaf loncalarının da yarı dinî bir karakteri vardır. 13., 14., 15. Yüzyıllarda, loncalar toplum strüktürü içinde çok kudretli kuruluşlardı. 19. Yüzyıla kadar örgütlerini korumuşlardır. Evliya Çelebi,

89. Pakalın, *Op. cit.*, II. cilt, s. 63. Bu işi yapacak olana 'Mahiy-ün-nükûş' deniyordu.

90. Mouradgea d'Ohsson, *Tableau Général de L'Empire Othoman*, Paris, 1788, II. cilt, s. 462.

91. Vakfın ekonomik ve toplumsal önemi Barkan'ın bu konuyla ilgili olarak verdiği istatistiklerden anlamak kabildir. Bak: Barkan, O. L., «Osmanlı İmparatorluğunda İmaret siteleri kuruluş ve işleyiş tarzına ait araştırmalar», *I.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, cilt 23/1-2 (Ekim 1962 — Şubat 1963), s. 239-296.

92. Mouradgea d'Ohsson, *Op. cit.*, s. 461; yine Pakalın, *Op. cit.* II. cilt, s. 61 ved.

93. Meriç, R.M., «Beyazıt Camii Mimarı», *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, II (1957), s. 7 (Ata tarihinden naklen).

94. Mouradgea d'Ohsson, *Op. cit.*, IV. cilt, s. 616-686.

95. Ergin, *Op. cit.*, s. 16.

96. *Ibid.*, s. 11.

17. Yüzyılda İstanbulda binden fazla esnaf grubu sayar.⁹⁷ Loncaların bir çeşit milis örgütü kurup, askeri birliklere kafa tuttukları da vakidir.⁹⁸ Fakat, Selçuk devrinde toplumda birinci planda bir mevki olan ve şehri merkezî idareye karşı temsil eden esnaf sınıfının zamanla önemlerini kaybedip, Osmanlı idaresinde daha başka gruplara yerini terkettiği görülmektedir.⁹⁹

16. Yüzyıldan sonra 'eşraf' önemi artan bir sınıf olarak ortaya çıkıyor. Genellikle büyük toprak sahibi olan bu sınıf, şehir işlerinde söz sahibi, halkla hükûmet arasında aracı idi. Bir etnik grubun temsilcisi olduğu zaman, merkezi hükûmet için ne kadar bozgun çıkarıcı olursa olsun, şehir halkı arasında birleştirici bir eleman olmaktadır.

Bütün bu kuruluş ve sınıfları ve onların teker teker toplum hayatı üzerindeki etkisini göz önüne alınca, bir Osmanlı şehrinin, sosyal strüktür bakımından pek de gevşek olmadığını görüyoruz. Onun bir Avrupa şehri gibi örgütlenmemiş olması değişik tarihî koşullar içinde gelişmesinden ileri gelmiştir. Fakat bu düzen, toplumsal eylemlerin her çeşidi için, fonksiyonel bir kadro yaratabilmiş ve bunu sürdürebilmiştir.

C) ŞEHİRİN FİZİKİ GÖRÜNÜŞÜ.

Anadoluda ve Trakyada, hiç bir başka devir izi taşımadan tamamen Türk bir geçmişin bütün özelliklerini zamanımıza kadar korumuş şehirler çoktur. Türk şehrinin bütün strüktürel özellikleriyle, geleneksel mimarinin en yerleşmiş biçimlerini saklayan Kula, Bucak, Safranbolu gibi küçük şehirler, Iğın veya İncesu gibi anıtsal kompleksleri barındıranlar, kendini bulmuş bir kültürün bütün tamlığını aksettirebilmekte-dirler.

Genel olarak Türk şehrinin isimsiz kahramanı evdir. Bu, çoğu kez gösteriş-

siz, mütevazi evlerin biçimi, doğal bir yapı eyleminin sonucunda ortaya çıkmıştır. Türk evi için, son devrin Batılı etkileri altında kalmadığı zaman, asimetrik bir plân olağandır. Bu evin etrafında geliştiği eleman bir iç avlu veya bahçedir. Avlulu ev Yakınoğu ve Akdeniz bölgesinin en eski geleneklerinin devamı olduğu kadar, genel bir şema olarak İran ve Orta Asya dünyasına da uzanan bir konut tipidir. Bu bakımdan, bu evi sadece Türk hayatının ifadesi olarak görmek doğru olmayabilir. Bununla beraber, Anadolu'nun her köşesinde avlu veya bahçe ile bağlanmış ev plânının çeşitli varyasyonlarını bulmak, Anadolu insanının yaşantısı ile bu yapı biçimi arasında doğal bir ilişki kurulduğunu gösterir. Ev plânlarında hayatların, eyvanların, balkon ve sundurmaların iç avluya ya da bahçeye dönük düzenlenmeleri, evin günlük eylemlerinin fonksiyonel verilerine tamamen cevap veren spontane bir planlamaya tekabül eder.

Konutun Türkiyede, sahibinin zenginliğini, ya da asaletini ifade için bir vasıta olarak kullanılması nadirdir. Planların spontane oluşumu, aynı karakterdeki evlerin dizileri, dar, düzgün olmayan ve çok pittoresk yol strüktürleri meydana getirir. Şüphesiz düzgün bir strüktüre sahip olmamanın sebepleri içinde, arsa mülkiyetinin başlangıcına uzanan faktörler vardır. Nitekim Torres Balba'nın başka İslâm şehirleri için de belirttiği¹⁰⁰ çıkmaz sokak sorunu, Türk şehrinde de vardır. Bunlara mahallenin ana yolundan, evlere uzanan özel yollar olarak bakmak doğru olur. Evlerin yerleştirilmesinde de gözlenebilen ferdiyetçi bir tutum çıkmaz sokağı doğuran ana sebeptir. Bütün bu sokaklara, alt katların

97. Evliya, Seyahatname, I. cilt, s. 511-12.

98. *Ibid.*, I. cilt, s.

99. Akdağ M., *Op. cit.*, s. 329 ved.

100. Torres Balbas, «Les villes musulmanes d'Espagne», *Annales de l'Institut d'études orientales*, VI. cilt (1942 47), s. 6 ved.

avluyu, bahçeyi, kileri, anbarı, ahırını saklayan sağır duvarlarıyla, onların üstünde, arsanın eğri büğrülüğünü düzeltmek için her yönde, gayet serbest ileri taşan çıkmaların plastiği özel bir karakter kazandırır.

Aile şehir dokusunun hücresi ve herşeyi olarak, şehrin sosyal ve fizikî çehresinin asıl yaratıcısı olmuştur. Bu çok kuvvetli aile hayatının ve zayıf örgütlenmiş şehirliliğin sonucu, konut bölgelerinin, hattâ bütün şehrin biyolojik karakterini yaratmıştır.

Anadolu şehrinde plânlanmış bir meydan yok sayılabilir. Açıklıklar, mescidin ve çeşmenin etrafında veya pazarlarda olur. Cami avluları veya çeşme meydanları dışında, şehir sokaklarında ağaç bulunmaz. Şehrin yeşili evlerin bahçelerinde toplanmıştır.

✱ Türk şehrinde, bir kaç büyük anıtsal kompleks dışında,¹⁰¹ büyük yapılar, çevreleriyle beraber düşünülmemişlerdir. Halkın istifadesi için yapılan camiler, medreseler, hamam ve hanların, önceden planlı olarak, mimarî perspektifleri taçlandırdıklarını görmüyoruz. Bunların en anıtsalı olan caminin çevresinde, Avrupa şehirlerinde gözlediğimiz gibi, bir şehir meydanı teşekkül etmemiştir, ya da şehrin en önemli yollarının kesişme noktasında olması aranmamıştır. Zira her yapı, formel bir tasarım sonucu değil, fakat fonksiyonel bir amaç için kurulmuştur. Cami kendi içine dönük bir yapıdır. Önce bir dış avlu, sonra bir iç avlu ile çevrili olabiliyor. Toplumsal eylemlerin merkezi olduğu halde, çevresindeki şehir strüktüründen, en azından bir duvarla kendini ayırmıştır. Şüphesiz özellikle erken devirlerde, en önemli yapı olarak Ulucamiyi şehrin merkezinde bulmak kabildir. Fakat Anadolu ve Suriyede Hellenistik ve Roma dünyasının, bütün önemli sivil yapıları bir araya getiren şehir merkezi şemaları Türk şehrinde yoktur. Bazı İslâm

şehirlerinde ulucamilerin, çarşıların eski bazilika ve forumların yerini aldığı görerek, bir İslâm şehrinin ve dolayısıyla Türk şehrinin, eski şehirlerin ana strüktür şemasını değiştirmedikleri ileri sürülmüştür.¹⁰² Bu çok acele verilmiş bir yargıdır. Bir ulucamiyi bazilikanın, bir kapalı çarşığı eski pazar meydanının yerinde bulmak, belli bir tarihi çevrenin yaşama gücünü ve şehir gelişmesine hakim olan bazı doğal prensiplerin varlığını gösterir. İnsan toplumlarında, devam eden bazı eylemler, eski ve yeni bir araya getirmek imkânını yaratmış olabilir.¹⁰³ Fakat bundan mimarî ve şehir biçim ve strüktürlerinin devamlı olduğu kanısına varmak doğru değildir. Anadolu'da gelişen Türk şehri, Hellenistik şehrin, bir Priene veya Bergama'nın karşı kutbundadır. Türk devrinde bütün olarak şehir planlaması fikri mevcut olmamıştır. Ferdî 'performance' Türk toplumunun, bu alanda, ana görünüşüdür.

✱ Kanımızca, Türk şehrinde bir katedral cami aranması da doğru değildir. Şehir gelişmesinin erken devrinde Ulucami, benzer bir ödev görmüş olabilir. Nitekim Menakib'de Eflâki daima cuma camisinden söz etmektedir. Fakat Osmanlı devrinde, bir caminin diğerlerine üstün mevkide olması sadece bir tesadüftür. Mevcut olmayan, ya da pek zayıf olan din adamı hiyerarşisi, camiler arasında da bir hiyerarşi olmasını önlemiştir. Şehirler de çok sayıda ve aynı önem-

101. Planlanmış ve büyük ölçülere ulaşılmış külliye içinde, İstanbul ve Edirnedeki büyük külliye dışındakiler, 15. Yüzyıldan Kastamonuda İsmail Bey külliyesi gibi bir kompleks, 16. Yüzyıldan Gebze'de Çoban Mustafa Paşa külliyesi hatırlanabilir.

102. Sauvaget, *Op. cit.*, s. 247

103. Yukarıda bazı kaplıca şehirlerinin aynı fonksiyonlarını Romalılardan beri gördüklerini belirtmiştik. Kilikya'da kolonatlularıyla Roma geleneğini devam ettiren şehirler olmuştur. Panfilyada Perge'nin ortasından akan su kanalı fikrinin tatbikatını bugünden Antalyasında bulmak kabildir.

de camiler bulunur.¹⁰⁴ İbni Batuta, daha 14. Yüzyılda, Lâdikte yedi Cuma camisi olduğunu yazar.¹⁰⁵ Cuma namazı bakımından, caminin veya şeyhinin kimliği, yapının hiyerarşi içindeki yerinden daha önemli idi.

✱ Camilerin fizikî olarak kendi içlerine dönük oluşu çevrelerine toplumsal eylemleri barındıran külliye meydanına gelmesine mani olmamıştır. Orta boyda bir camiyle beraber, mektep, medrese, türbe, imaret gibi yapıları buluyoruz. Yukarıda da belirttiğim gibi, cami zaten "yeni kurulacak bir şehir veya imar ve iskân arzu edilen şehrin yeni bir semtinin çekirdeğini teşkil ediyordu."¹⁰⁶ Bunun etrafına diğer fonksiyonlar yerleşiyordu. Bu şekilde, toplumsal eylemleri barındıran bir külliye İslâmda eskidir. Fakat Anadolu şehirlerinde, Osmanlı devrine gelene kadar, plânlı bir külliye kavramı gelişmemiştir. Konyada bir Sahip Ata Kayseride Huand Külliyesi, Selçuk devrinde külliye kavramının gelişmiş şekli sayılabilir. Hattâ Bursada bile, bir Yeşil Külliyesinin serbest olarak yerleştirilmiş yapılardan meydana geldiği görülmektedir. Planlanmış bir kompozisyon, kısmen Bursa Yıldırım külliyesiyle, fakat asıl anıtsal ölçüde Fatihle birdenbire ortaya çıkmaktadır. Ondan sonra II. Beyazıtın Amasya ve Edirnedeki yapılarıyla devam etmiştir.

✓ Osmanlı külliyelerinin, toplumsal karışmayı teşvik eden, modern anlamda bir sosyal merkez karakterine çok defa temas edilmiştir. Fakat bu yönde herhangi bir sosyolojik araştırma yapılmamıştır. Bunlar sadece ibadet yeri, öğretim merkezi ya da fakir mutfağı oldukları için değil, fakat çevrelerinde başka toplantı yerlerinin gelişmesine önayak oldukları için sosyal katalizör rolü oynamışlardır. O. Ergin İstanbulda kahvehanelerin, nasıl ortaya çıktıkları hakkında ilgi çekici bir örnek vermiştir.¹⁰⁷ Bu-

gün bile camiler, çevrelerinde eski kuruluşların bir kısmını saklıyarak, şehir hayatında önemli bir yer işgal etmektedirler.

Şehir bölgesel bir hinterlandın merkezi olarak, iki tip ticarî cylem merkezine sahip olmuştur: Sabit mamul eşya çarşısı; pazar yeri. Genel olarak birinciler zenaat ürünlerinin alışverişinin yapıldığı ve depolama yapılan, hanlar, kapalı, açık çarşılardır. Diğeri ise yiyecek maddelerinin satıldığı pazar yerleridir. Bazı hallerde bu ikisi üstüste gelebilir. Fakat çoğu kere ayrıdır. Çarşının yeri, şehrin tarihî gelişmesi sonucunda tespit edilmiştir. Her zaman camiyle beraber olması gerekmez. Yiyecek pazarları, özellikle küçük şehirlerde camiler çevresinde kurulur. Bunun sebebi, herhalde şehre yiyecek satmağa gelen köylü ve göçbelerin, hiç olmazsa bir öğle namazını büyük bir camide kılmak isteği, aynı zamanda cami çevresinde toplanacak kalabalığın alışverişi arttıracacağı düşüncesi olmuş olmalıdır. Bu geçici pazar yerleri, büyük şehirlerde, eylemlerinin çeşidine göre, tahıl pazarı, hayvan pazarı gibi ayrı olabilir. Aynı şekilde çarşıların da, farklı zanaatlara göre, bölümlere ayrıldığını, her sokağın bir özel kola tahsis edildiğini görüyoruz. Bir çok şehirlerde, yaptıkları işe göre isim alan

104. Bursada 150'den fazla cami vardır. Bunlardan en az yedisi önemli toplanma merkezleri idi. Amasyada dört büyük cami ve 18 daha küçük cami bulunmaktadır. Tokat'ın hemen hemen aynı önemde üç büyük ve sayısız küçük camisi vardır. Kayserinin, Konyanın, Manisanın, bütün büyük şehirlerin, aynı önemde birden fazla camisi olmuştur.

105. İbni Batuta, *Voyages d'Ibn Batoutah*, traduit par C. Defremery et Sanguinetti, Paris, 1877, II. cilt, s. 263.

106. Barkan, «Os. İmp. İmarat.....», s. 239

107. Ergin, cemaatin, namazı beklerken, bazı açığızlerin kahve sattıklarını, sonradan bu adetin yerleşerek, camiler civarında kahveler açıldığını anlatır. Bak: *Op. cit.*, s. 103 ved.

büyük hanlar mevcut olmuştur.¹⁰⁸ Anadolu'nun küçük büyük bir çok şehrinde çarşıların oldukça düzenli bir organizasyona sahip olması, esnaf loncalarının kökü çok eskiye giden örgütlenmesinin bir ifadesidir. Aynı şekilde, geçici pazar yerleri, şehirle köy ve göçebe arasındaki ilişkilerin, günümüze kadar devam eden tek ifadesi olmuştur.

✧ Anadolu şehrinin anıtsal bir karakteri olduğu söylenemez. Camilerin çevresinde, içkalede, belki tek tük kalan şehir surları çevresinde anıtsallık bulunabilir. Fakat, büyük külliye bile, bir Gotik kilise, bir Rönesans sarayı veya bir Kuzey Avrupa Belediye yapısı gibi, bilinçli bir kendini ilân etme kaygısında değillerdir. Ancak yerleri ve kütleleriyle şehir fizyonomisinde bir yer işgal ederler. Türk şehrinin genel organizasyonu ve silueti, doğal bir gelişme sürecinin ifadesi olduğu, geometrik değil, fakat adeta biyolojik karakterde ilkeler onun gelişmesinin idare ettiği için, şehrin fiziki görünüşü, içinde yaşayan toplumun örgütlenmesini katıksız belirtmektedir. Şehir silüetinin iki hakim elemanı vardır: idarî ve askeri örgütlenmenin ifadesi olan içkale (Ankara'da, Kastamonuda, Tokatta, Amasyada, Mardinde Alanyada olduğu gibi); dinî sembol olarak cami. Selçuk devrinden sonra, şehir surları gittikçe önemini kaybettiğinden, henüz eski surlarını koruyan Sinop, Diyarbakır gibi birkaç şehir dışında, surlar şehir silüetinin önemli bir elemanı değildir. Konutlar silüetin homojen kanevasını örer ve bu hakim elemanlara fon teşkil ederler. Osmanlı toplumunun oldukça heterojen yapısının aksine, şehir oturmuş ve homojen hale gelmiş bir tekstüre sahiptir. Ne farklı din ve mezhepler, ne zengin ne fakiri bu şehirlerin dış görünüşünde ayırmak kabil değildir. Ancak 19. Yüzyılın ikinci yarısından sonra, ayrılıklar meydana gelmiştir. Deneyebilir ki, Anadolu'da her kültür taba-

kası kendi fiziki bütünlüğünü biçimlendirebilmiştir.

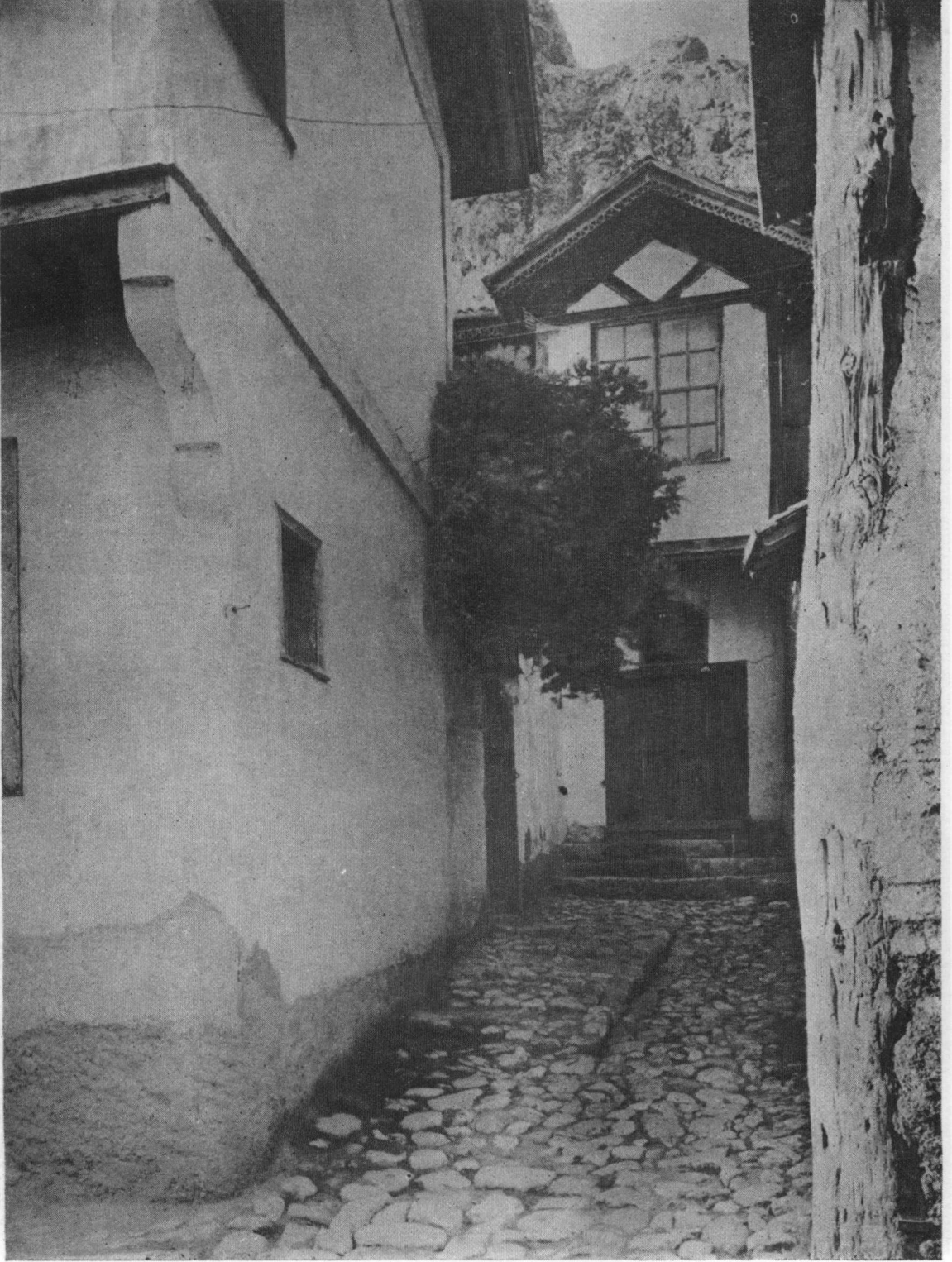
✧ Anadolu Türk şehirleri doğal fiziki çevreden keskin sınırlarla ayrılmazlar. Bizans ve Selçuk şehirleri surlar içindeydiler. Bazı bölgelerde, özellikle doğuda, Erzurum, Sivas gibi şehirlerde surlar Osmanlı devrinde de kısmen ayakta kalmıştır. Fakat 15. Yüzyıldan sonra, büyük Anadolu şehrinin surlar dışına taşıdığı kabul etmek gerekir. Bir çok şehirlerin daha başından surları olmamıştır.¹⁰⁹ Bu durum, şehirlerin biçimsel gelişmelerini, serbestlik yönünde, büyük ölçüde etkilemiştir. Kastamonu gibi bir şehrin çevreyle adeta değişik bir bitki örtüsü gibi kaynaşmasında sur dışındaki gelişmenin rolü çoktur.

Çok eski bir yerleşme geleneğine sahip bir ülkede, sekizyüz yıllık bir Müslüman tarihi olan Anadolu - Türk şehri, doğal çevre ile insan yapısı arasında kurulabilecek ahenk için güzel bir örnektir. Çeşitli coğrafi ve tarihi, bölgesel koşullara çeşitli mimarî 'vision'lar tekabül etse de, her seferinde, şehir aynı fonksiyonel elemanları aynı strüktür 'behavior'unu gösterir. Bu şehirlerde bulduğumuz biçim ve fonksiyon ilişkisi modern şehirlerin bugünün şehrinde bulamadıkları bir mükemmelliğe erişmişti. Bölgesel koşulların sınırları içinde, hepsi, sokaklarının yapısı, organik bir örtü gibi arazi üzerinde yatay yayılmaları, konutla yeşilin karışması ve camilerin hakim olduğu silüetleriyle, aynı yerleşme esprisi-

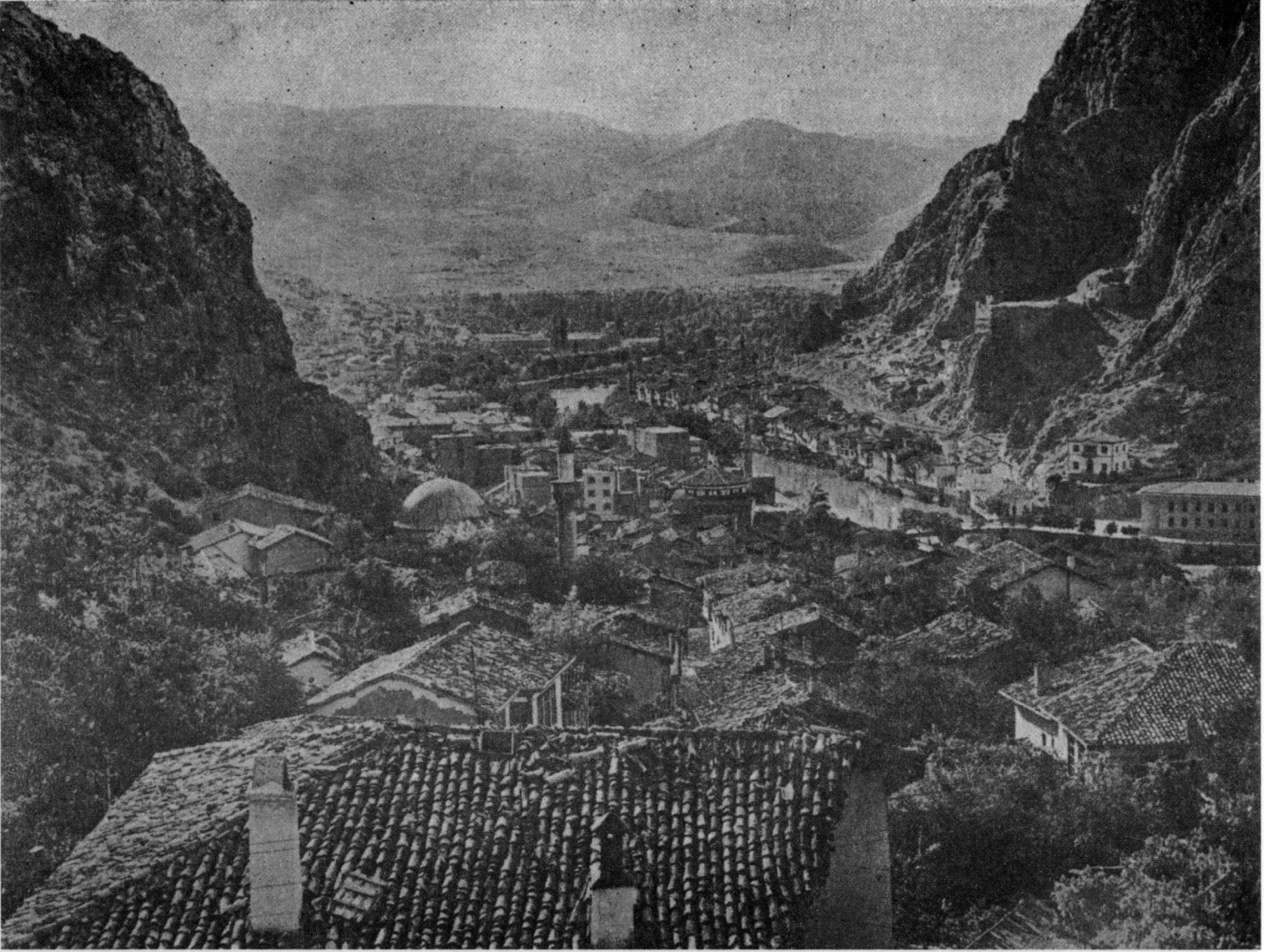
108. Bursadaki Koza Hanı, İpek hanı erken örneklerdir. Muhtemelen Selçuklular devrinde de başka başka mesleklere tahsis edilen hanlar vardı. Elâki, Şemsi Tebrizinin Konyaya ikinci defa geldiği zaman 'şeker tüccarları kervansarayına' indiğini yazar. Cl. Huart tercümesi, *Les saints de derviches tourneurs*. Paris, 1918-22, s. 69.

109. Örneğin Bursa'nın şehir surları hiç olmamıştır. Bak:

Gabriel, A., *Une Capital Turque, Brousse*, Paris, 1958. I, s. 8. Amasya, Kastamonu 16.yy. dan itibaren surlar dışında gelişmiştir.

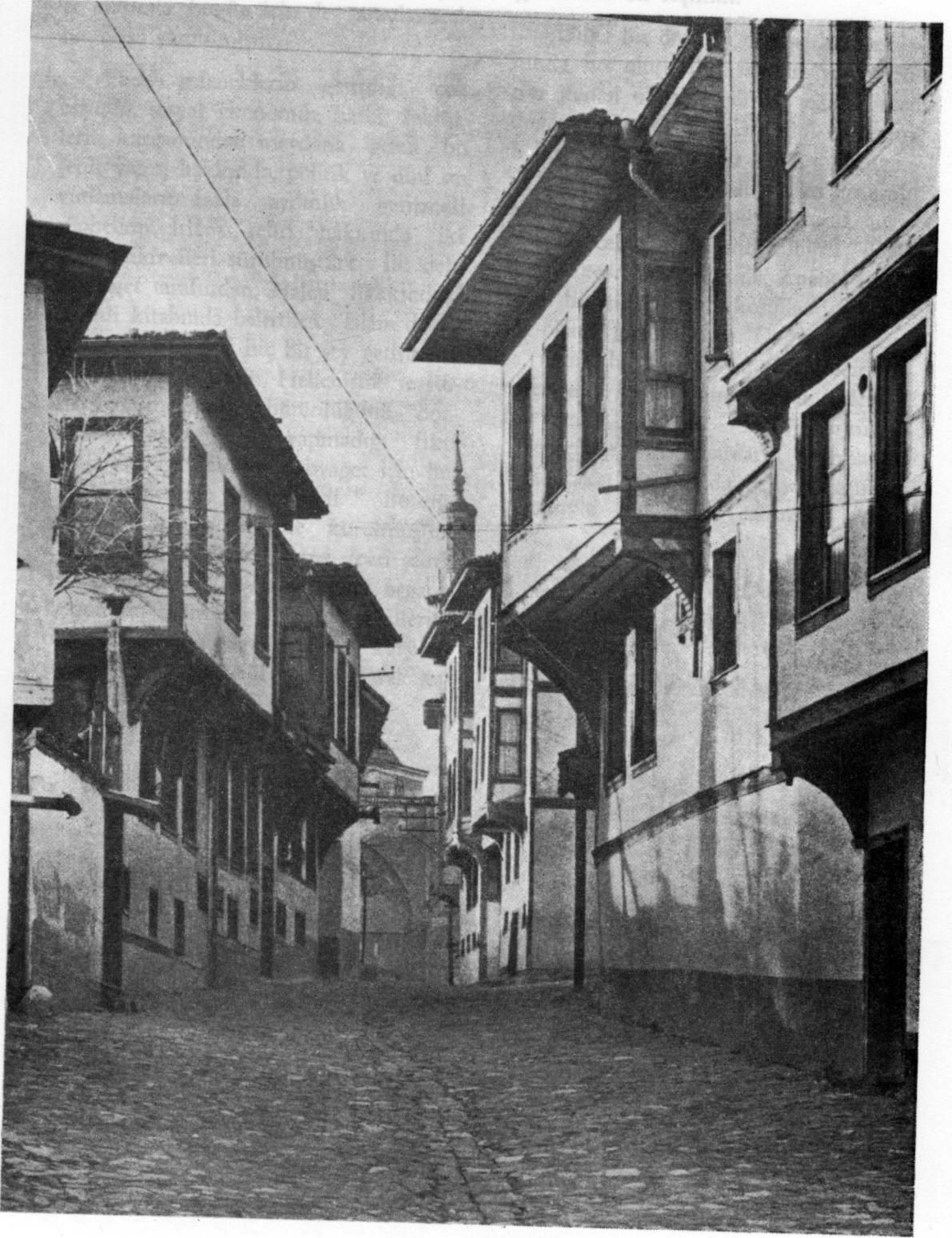
Amasya'da bir çıkmaz sokak.

Amasya'nın iki dağ arasından görünüşü.

nin ifadesidir. Bu bilinçsiz, doğal oluşu-
mun sonucu olarak, insanla fiziki çev-

bul edip, diğer çözümleri negatif olarak
gören dar bir seçimdi.

Bursa'da bir mahalle.

nin ifadesidir. Bu bilinçsiz, doğal oluşumun sonucu olarak, insanla fizikî çevre arasında, bugün için de arzulanacak bir ilişki yaratılmıştır.

Farklı geleneklerin getirdiği, çok boyutlu, sosyal, ekonomik, fizikî faktörlerin karışımından meydana gelen bu şehir yapısı hakkında, politik ve dinî soyutlamaların fazla aydınlık getirmesi şüphelidir. İslâm şehri hakkında iki yanlış fikir ileri sürülmüştür: İlk defa Sauvaget tarafından, Halep hakkındaki önemli kitabında belirtilen "İslâm devrinin buraya pozitif hiç bir şey getirmediği" ve İslâm şehrinin, Hellenistik ve Roma yerleşmelerinin bütünlüğünü bozmaktan başka bir şey yapmadığı fikri bunlardan birincisidir. Sauvaget için bu, "şehir düzeninin inkârı" idi.¹¹⁰ Bu düşünce bir önyargı üzerine kurulmuştur. Çünkü Hellenistik ve Roma devri şehri, ya da Hausmann'ın Parisi şehir organizasyonunu mümkün gelişme şekillerinden iki tanesidir. Sauvaget'nin karşılaştırması klasik geleneği pozitif olarak ka-

bul edip, diğer çözümleri negatif olarak gören dar bir seçimdi.

Diğer bir önyargı, İslâm kültür alanında, her oluşu, dinî inancın ve doğmanın ifadesi olarak görme eğiliminden doğmaktadır. Gerçi İslâm dinî en önemli bir faktör olarak bu kültüre damgasını basmıştır. Fakat dinin, İslâm tarihinin her olayını veya oluşunu anlayacak anahtar vereceğini düşünmek doğru değildir. Ve teori alanı dışında, Anadolu şehrinin biçimlenmesini koşullandıran faktör olarak gözüküyor. Doğrusu istenirse, inanç, hiç bir zaman şehri biçimlendiren ana koşul olarak kabul edilemez. Bu yüzden Anadolu - Türk şehri, sadece içinde Müslümanların oturmasıyla değil, fakat Anadolu'da gelişen koşullara uymasıyla anlamağa çalışmak gereklidir.

Doğan KUBAN

110. Sauvaget, *Op. cit.*, s. 248

PRIZREN KİTABELERİ

Dr. M. KEMAL ÖZERGİN — Dr. HASAN KALEŞİ — İSMAIL EREN

Geçen yüzyıllarda, Türk hâkimiyeti altında bulunan bugünkü Yugoslavya'nın her yerinde, din, maarif, kültür, iktisat ve içtimaî yardım ile ilgili pek çok mimarî eser (câmi, tekke, zaviye, medrese, mektep, kütüphâne, türbe, köprü, kale; kule, çeşme, sebil, han, kervansaray, hammam v.b.) meydana getirilmiş ve bunları vakf edenler de kendi adlarını ebedileştirmek için eserlerinin uygun yerlerine, çeşitli şekillerde kitâbeler koymuşlardır. Bu yolla, geçen yüzyıllar içinde her kasaba ve şehirde bir çok kitâbe meydana getirilmiştir. Kabir taşlarındaki kitâbeler de dikkate alındığı takdirde, bu sayının pek kabarık olduğu anlaşılacaktır. Bütün nevileri ile kitabelerin, tarihin çeşitli kolları için (siyasî, kültür, hal tercümesi v.b.) ne derece mühim bir vesika değerine sahip olduğunu burada izah etmeye lüzum yoktur.

Yugoslavya'da, Türk hâkimiyetinin ilk devirlerine âit kitabeler de mevcuttur. Ne yazık ki, bunlar zamanla ortadan yok olmaktadır. Şimdiye kadar bilinen en eski kitabe, Manastır'daki Çavuşbey câmi'ne âit olup, 1434 yılından önceki bir tarihte meydana getirilmiştir.¹ En yeni kitabeler ise, XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar uzanmakta olup, bunların müelliflerinin adları ve hattâ hal tercümele-ri bile bilinmektedir (Meselâ, Saraybosna'da Şeyh Seyfeddin Kemura ve Muhammed Kadiç; Prizren'de Ömer Lûtfî Paçarizi gibi). Yugoslavya'daki ilk devir Türk kitabelerinin çoğu, Osmanlı ülkesinin diğer bölgelerinde olduğu gibi, A-

rapçadır. Fakat XVI. yy.'ın ortalarından itibaren türkçe ve manzum yazılmış olan kitâbelerin sayısı pek artmaktadır. Farsça metinli kitabeler ise, nâdirdir.

Yugoslavya'da Türk hâkimiyeti devrinde meydana getirilen binlerce kitabeden pek azı, günümüze kadar gelebilmiştir. Bir zamanlar Türk askerî ve sivil idaresinin merkezleri olan bazı şehirlerde şimdi, hemen-hemen hiç bir kitâbe mevcut değildir. Mimarî eserlerin bir çoğu bugün ortadan kalkmıştır. Bunda zamanın bakımsızlık yüzünden tahribi olduğu kadar, yeni anlayışlarla şehircilik plânlarının tatbiki başlanmış olmasının da büyük rolü vardır. Elbette mimarî eserlerle birlikte kitabeler de yok olmaktadır. Yalnız, bazı şehirlerde kültüre ve tarihî eserlere karşı saygı ve sevgileri olan kişiler eliyle bazı kitabeler kurtulmuş ve bunların bir kısmı, bugün müzelerin ihtimamına terk edilmiş bulunmaktadır.

Yugoslavya'da Türk hâkimiyeti devrinden günümüze gelebilen kitâbelerin de zamanla tamamen ortadan yok olacağı şüphesizdir. Bu sebepten, bunların bir an önce derlenip neşri, tarihin mühim bir kaynağının yitirilmesini bir dereceye kadar önleyebilecektir.

Yugoslavya'daki Türk devri eski eserlerinin tetkiki geçen yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamıştır. Önce,

1. Bk. Dr. H. Kaleşi: *Najstarlja vakufnama u Yugoslaviji* [Yugoslavyada en eski vakıf-nâme]. Prilozi za orijentalnu filologiju. X - XI. (Sarayevo 1961).

Bosna ve Hersek bölgeleri ele alınmış ve ortaya konabilen sonuçlar daha çok Saraybosna'da çıkarılan "*Glasnik Zemaljskog Muzeta*" mecmuasında yayınlanmıştır. Türk mimarî eserlerinin araştırılması ile beraber, bazı Türk devri kitâbelerin yayınlanmasına da başlanmıştır. Fakat aradan tam yüzyıl geçtiği halde, Yugoslavya'daki bu devir kitabelerin çoğu henüz ne toplanmış ve ne de yayınlanmıştır. Sadece Bosna - Hersek'te bulunan kitabelerden derlenenlerin büyük bir kısmı çeşitli tarihlerde neşredilmiştir. Ancak bütün bu yayınlar plânlı ve teşkilâtli bir şekilde olmamıştır. Ele alınan kitâbeler daha çok sanat değerini hâiz mimarî eserlere âit olduğu gibi, derlemeler de mimarî eserlere tahsis edilen araştırmaların içine sıkıştırılmıştır. Ancak son yıllarda Mehmed Muezinoviç, Yugoslavya'daki Türk kitabelerinin derlenmesine düzenli bir şekilde girişmiş ve elde ettiği sonuçları, 1950 yılından beri Saraybosna'da çıkan Şarkiyat Enstitüsü organı "*Prilozi za Oriyentalnu filologiyu*" adlı dergide neşretmeye başlamıştır.

Yugoslavya'nın Makedonya, Kosova, Metohiya, Sırbistan, Sancak ve Karadağ bölgelerinde, bir çok kitabe günümüze kadar gelebilmiş ise de, bunların çoğu ele alınmamıştır. Sayılan bölgelere âit olmak üzere sadece, Gliša Elezoviç Üsküp'teki bazı kitabeleri², Prof. Fehim Bayraktareviç Ohri'deki üç kitabeyi³, İvan Yastrebov ise Prizren'e âit bir kaç kitabeyi (Kiril yazısı ile)⁴, nihayet H. Kaleşi ve İ. Eren yine Prizren'deki arapça bir kitabeyi⁵ yayınlamışlardır.

**

Prizren, Fatih Sultan Mehmed kumandası altında bulunan Türk ordusu tarafından 21 Haziran 1455 tarihinde kesin olarak fethedilmiştir (Fr. Babin-ger: *Mehmed der Eroberer und seine Zeit*. München 1953. 131-134). Bu tarihten önce, bu şehir Türkler tarafından bir kaç defa muvakkaten işgal olunmuş idi

(*Kosova salnâmesi*, 1892. 513; Ş. Sâmî: *Kamusül-l'âlâm*. II. 1492; *Ratna prošlost Beograda*. Belgrad 1954. 45).

Türk idaresinin daha ilk devirlerinden itibaren Prizren, şehircilik, iktisat ve kültür bakımlarından bir hayli gelişmiştir. Devlet adamları, ulemâ, sanat erbâbi ve daha bir çok şahıslar pek çok mimarî eser meydana getirerek bu şehri imâr etmişlerdir. Sûzî, Nihârî, Sücûdî, Aşık Çelebi, Sa'yî, Şem'î, Behârî, Tecelî, Mehmed Tâhir ve Ömer Lûtfî gibi bir çok tanınmış şâir, ya Prizren'de dünyaya gelmiş veya ömürlerinin büyük bir kısmını bu şehirde geçirmişlerdir (H. Kaleşi: *Prizren kao kulturni tzentar za vreme turskog perioda* [Türk devrinde bir kültür merkezi olarak Prizren]. Gjurmime Albanologjike. I (Priştine 1962). 91 - 118). Türk devrinde Prizren'de özellikle Debbâğlık, Demircilik, Bıçakçılık, Kuyumculuk ve Tüfek imâli pek gelişmişti. Meselâ XIX. yy.'ın ortalarına doğru bu şehirde 100 tane tüfekçi dükkânı vardı. Prizren tüccarları bütün Rumeli ve hattâ Anadolu ile faal ticarî münasebetlerde bulunurlardı.

Prizren, Osmanlı devletinin mülkî teşkilâtında, fethinden itibaren daima sancak olarak kalmış, sadece 1868 - 1874 arasında vilâyet merkezliğinde bulunmuştur. Prizren, 31 Ekim 1912 tarihinde Sırp tarafından kesin zaptı ile Osmanlı devletinin elinden çıkmıştır.

**

Prizren'in bilinen kitabelerini top-

2. *Turski spomenitsi u Skolpyu* [Üsküp'te Türk anıtları]. Glasnik Skopskog naučnog društva'dan ayrı basım.

3. *Turski spomenitsi u Ohridu* [Ohri'de Türk anıtları]. Prilozi za oriyentalnu filologiyu. V. 1954-55 (Sarayevo 1955). 111 - 134.

4. *Stara Srbija i Albaniya* [Eski Sırbistan ve Arnavutluk]. Spomenik SAN, Belgrad 1904; *Podatsi za istoriyu srpske crkve* [Sırp kilisesi tarihine âit bilgiler]. Belgrad 1875.

5. *Prizrenats Kukli-beg i nyegove zadujbine* [Prizrenli Kukli Bey ve vakıfları]. Prilozi. VIII - IX. 1958 - 59 (Sarayevo 1960), 143 - 168.

layan bu makale, bir iş bölümü dahilinde yapılan çalışma ile meydana gelmiştir. Dr. Hasan Kaleşi, Prizren kitabelerinin fotoğraflarını, basit kopyalarını ve bunlar ile ilgili bilgileri derlemiş, Dr. M. Kemal Özergin kitabeleri okumuş ve metinlerini neşre hazırlamıştır. İsmail Eren ise, kitabelerin metinlerinde geçen şahıslar ile binaları hakkındaki bilgileri toplamıştır. Makalenin görülen şekli ile telifi de, Dr. M.K. Özergin'in kaleminden çıkmıştır.

Bu makalede verilen kitabe metninin bir kaçı, bugün mevcut olmayıp bunlar derlemeyi tamamlamak üzere, ya önceki neşirlerinden nakledilmiş veya Gliša Elezoviç'in koleksiyonundan alınmıştır. Bunlar da aslında Üsküp'deki Ruffa tekkesi şeyhi olan Şeyh Sa'deddin Efendi tarafından derlenmiş ve G. Elezoviç'e verilmiş kopyalardır. Şeyh Sa'deddin Mehmed Efendi, geniş bir kültüre sâhip ve bazı tasavvufî şiirleri vaktiyle İstanbul'da çıkan bir kaç dergide yayınlanmış bir şahısdır.⁶ 1936 yılının başında Üsküpte vefatına kadar, Yugoslav türkoloğu müteveffa G. Elezoviç'e ilmî çalışmalarında azamî derecede yardımda bulunmuştur.

Kitâbe metinlerinde, satır başlarındaki rakamlar satır sırasını göstermektedir. Metin içinde kullanılan işaretlerin ifâde ettiği mânalar şöyledir:

- Yazı silinmiş :
Okunmuyor: (.....?)
Tahminen okunuyor: (?)
Metinde olmayıp ilâve edilen: []
Metinde aynen: (!)

Kitâbe metninden sonra gelen, daha ufak punto ile dizilmiş kısımda, kitâbenin binânın neresinde olduğu, maddî tarifî (kısaltma ile "Mad. tar.": maddenin cinsi, yazısı ve özellikleri, kitâbenin ölçüsü v.b.), manzûm ise şâirinin kimliği ve nihayet yayınlanıp yayınlanmadığı gösterilmiştir.

Kitâbelerde geçen şahıslar ve binaları ile ilgili açıklamalarda, henüz basıl-

mamış iki eserden faydalanılmıştır. Bunlardan birincisi, geçen yüzyılın ikinci yarısında Prizren'de yazılmış, *Menâkıb* adında yazma bir eserdir. Bu eserin müellifi, Prizrende Eminpaşa medresesi müderrisi ve daha sonra müfti olan Tâhir Efendi'dir. *Menâkıb*, arapça olarak, mesnevi şeklinde manzûm yazılmış 227 beyitlik bir eserdir. Prizren ile ilgili olayları, Türk mimarî eserleri ve bunların bânilerine dâir bilgileri ihtiva etmektedir. Aslında eserin adı olmayıp, "menakıb" başlığını taşıyan bölümlerden müteşekkildir. Müellifi eliyle yazılmış olan bir nüsha bugün Prizren Vakıf İdaresi kütüphanesinde bulunmaktadır.

Diğer eser ise, Dr. Hasan Kaleşi ile İsmail Eren'in müşterek bir monografisidir. Henüz basılmak fırsatını bulamamış olan bu eser, Prizren'in Türk devri mimarî eserleri ile bunların bânileri hakkında geniş bilgileri toplamaktadır (Makale metninde kısaltması: TDA)

Makalede zikredilen Sırpça ve makedonca kitap ve makale adları, yeni Türk harfleri ile transliterasyonu verilmiştir.

I. 929/1523 NİHARİ ÇELEBİ KABRİ KİTABESİ

- (1) وقع وفات مرحوم
(2) مغفور نهاری
(3) زرنی فی تاریخ
(4) سنة
(5) تسعة و تسعاً [٩٠]
(6) [و] عشرين رحمة
(7) واسعة

Kitâbe, Sûzîçelebi türbesi içindeki kabir taşının üzerindedir.

Mad. tar.: Mermer üzerine iri sülüsle yazılı. Cedvelsiz. Kitâbe

6. Daha fazla bilgi için bk. V. Boşkov - F. İshak: *Rifalskoto teke vo Skopje* - [Üsküp'teki Ruffa tekkesi]. *Glasnik na Institutot za natsionalna istoriya*. II/1 (Üsküp 1958). 179 - 191.

20×70 sm. ölçüsünde. İyi durumda. Sûzî Çelebi kabri kitabesi ile aynı hattatın elinden çıkmış. Neşr.: Olesnitski. 77; Muezinoviç. 267

Nihârî Çelebi'nin kabri, İlyas - Koca mahallesi'ndeki Sûzîçelebi câmii haziresinde bulunan Sûzîçelebi türbesi içinde ve Sûzî Çelebi kabri'nin yanındadır.

XV. yy.'ın sonları ile XVI. yy.'ın başlarında yaşamış olan şâir Nihârî-i Zerrînî, Sûzî Çelebi'nin kardeşidir. A. Olesnitski'nin kaydettiği bir rivayete göre asıl adı Ramazan Efendi'dir. Lâtifi, *Tezkiye*'sinde Nihârî Çelebi'nin Fâtih Sultan Mehmed devrinde vefat etmiş olduğunu bildirmekte (*Tezkiye*. 344), M. Süreyyâ ise onu Sultan III. Mehmed devri (1595 - 1603) şâirleri arasında saymaktadır (*Sicill-i Osmânî*. IV. 596). Halbuki Sûzî Çelebi'nin 919 Rebi II./1513 Haziran'ında tasdik olunan vakfiyesindeki şâhitler arasında "Mevlânâ Nihârî"nin adı da görülmektedir. Buradaki kabir taşı kitabesi, Mevlânâ Nihârî Çelebi'nin, 929/1523 yılında, yani kardeşi Sûzî Çelebi'den iki yıl önce vefat ederek, yukarıda anılan türbeye gömüldüğünü göstermektedir (Bk.: A. Olesnitski: *Suzi Çelebi iz Prizrena, turski pesnik-istorik XV - XVI veka* [XV - XI. yüzyıl Türk şâir ve tarihçisi Prizrenli Sûzî Çelebi]. Glasnik skopskog naučnog društva, XIII, Üsküp 1934, 77; H. Kalesi: *Prizren kao kulturni isentar za vreme turskog perioda* [Türk devrinde bir kültür merkezi olarak Prizren]. Gjurmine Albanologjike. I, Priştine 1962. 91-118; M. Muezinoviç: *Natpisi na nadgrobnim spomenit sima Suzi Çelebiye i Nehariya u Prizrenu* [Prizren'deki Sûzî Çelebi ve Nihârî'nin kabir taşlarındaki kitâbeler]. Prilozi za orijentalnu filologiju. XII - XIII, 1962 - 63 (Sarajevo 1965). 265-268.

Osmanlı kaynaklarında ve bazı kitâbelerde Prizren'in adının değişik şekillerde kaydedildiği görülmektedir. Bun-

lardan biri de bu ve II nr.'lı kitâbedeki "Zerrîn (= altından yapılmış, altın gibi parlak)" kelimesidir.

II. 931/1524-25 SUZİ ÇELEBİ KABRİ KİTABESİ

- (1) المتوفى المرحوم المغفور
- (2) سوزى زرينى
- (3) فى تاريخ سنة
- (4) تسعما [ية] و احدى
- (5) [و] ثلثين
- (6) رحمة واسعة

Kitâbe, Sûzîçelebi türbesi içindeki kabir taşının üzerindedir.

Mad. tar.: Mermer üzerine iri sülüsle yazılı. Cedvelsiz. Kitâbe 20×70 sm. ölçüsünde. İyi durumda. Nihârî Çelebi kabri kitabesi ile aynı hattât elinden çıkmış.

Neşr.: Olesnitski. 77; Muezinoviç. 266.

Sûzî Çelebi'nin kabri II nr.'lı kitâbede adı geçen türbede ve kardeşi Nihârî Çelebi kabri yanındadır.

Aslen Prizrenli olan Sûzî-i Zerrînî'nin adı Mehmed'dir. Babası Mahmud, onun babasının adı da Abdullah'dır. Sûzî Çelebi, medrese tahsilinden sonra muhtelif yerlerde kadılıklarda bulundu. Daha sonra, XV. yy.'ın tanınmış akıncı beylerinden Mihâl-oğlu Ali Bey'in ve onun vefâtından sonra da oğlu Mehmed Bey'in kâtibliklerinde bulundu. Onlarla beraber bir çok akınlara katılmış olan Sûzî Çelebi, Mihâl-oğlu Ali Bey'in akınlarını hikâyeye eden manzûm bir "Gazavat-nâme" yazmıştır. Onun ayrıca devrin ünlü şâiri Necatî Beg'e nazireler ile o devirde pek rağbet kazanan didaktik-mizâhî şiirler yazdığını da biliyoruz (Lâtifi: *Tezkiye*, 194-196). Lâtifi, onun nakşebendî tarikatine bağlı olduğunu da kaydetmiştir.

Sûzî Çelebi, 919 Rebi II./1513 Haziran'ında Prizren'de tasdik ettirdiği vakıfnâmesi ile, bu şehirde bir mescid, bir muallim-hâne, bir çeşme (câmiî civarında) ve bir köprü yaptırmıştır. Prizren içinden akan Bistritsa suyu üzerinde bulunan köprü, bugün harap bir halde bulunmaktadır. Câmiinin haziresinde bulunan türbesi de bugün bir hayli harap bir durumdadır. (Bk.: Nihârî için gösterilen eserlerden başka, A. Olesnitski: *Mihaylo Szilagyî i srpska despotiya* [Mihaylo Silaci ve Sırp despotluğu]. Zagreb 1943. A. S. Levend: *Gazavatnâmeler ve Mihâl-oğlu Ali Bey'in Gazavat-nâmesi*. Ankara 1956).

III. 966/1558-59 KASIMPAŞA CAMİİ KİTABESİ

صاحب الحيرات قاسم ياشا دام عزه
قد بنى بيتاً لذكر الله القديم بقعة في الحسن
كالبيت العتيق صار تاريخها « خير قوم »

Câmi ve kitâbesi şimdi yoktur.

Mad. tar.: —

Buradaki metin Şeyh Sa'deddin Efendi tarafından istinsah edilip, G. Elezoviç'e verilen kopyadan alınmıştır. Kitâbenin satır sırası belli değildir.

Neşredilmemiştir.

Kitâbesinde, "Allah'ın anılması için bir bina inşa ettiği" belirtilen "hayrat sâhibi" Kasım Paşa'nın kimliği şimdilik tesbit edilememiştir.

IV. 970/1562-63 MUSTAFAPAŞA CAMİİ KİTABESİ

- 1) Mustafa Paşa bu dâr-ı rahmeti
- 2) Eyledi İhyâ ki budur râh-ı din
- 3) Düş olanlar Hakk'ı üzreler
müdâm
- 4) Kesb-i kurbet-i Hudâ'ya zâhidin
- 5) Cami'ün böyle didüm fârlıhın
- 6) Melce-i rahmet, mekân-ı âbidin

(= 970) « ملجاء رحمت مكان عابدين »

Kitâbe, câmi kapısının yukarısında idi. Bugün mevcut değildir.

Mad. tar.: —

Buradaki metin Şeyh Sa'deddin Efendi tarafından istinsah edilip, G. Elezoviç'e verilen kopyadan alınmıştır. Satır sırası kesin değildir.

Manzum tarihin şâiri belli değildir.

Neşredilmemiştir.

1952 yılında yıktırılan câmi, Prizren'de bugünkü Yenipazar mahallesi'nde bulunmaktaydı.

Aslen Prizrenli olarak gösterilen Mustafa Paşa hakkında elimizde fazla bilgi yoktur. Tâhir Efendi'ye göre, Mustafa Paşa kendisine karşı kin besleyen Yemişçi Hasan Paşa (ölm. 1603) tarafından öldürülmüştür. Yine onun eserinde câmiin 1017/1608 yılında inşâ edildiği kayıtlı ise de, kitâbede bu câmiî 970/1562-63 yılında Mustafa Paşa'nın "ihyâ eylediği" tasrih edilmektedir. Bu mısra'dan binanın daha önce inşâ edilmiş olduğu da anlaşılmaktadır. (Bk. H. Kaleşi: *Prizren kao...*, 113; Kaleşi - Eren: TDA. 125)

V. 976/1568-69 HURİ HATUN KABRİ KİTABESİ

المتوفى المرحومة حورى بنت محمد سنة ٩٧٦

Kitâbe bugün mevcut değildir.

Mad. tar.: Mermer üzerine.

Metin Şeyh Sa'deddin Efendi tarafından istinsah edilip, G. Elezoviç'e verilen kopyadan alındı. Satır sırası belli değildir.

Neşredilmemiştir.

Prizren yakınındaki Brodosavtsi köyü mezarlığındaki bir türbe içinde bulunan mezar taşı şimdi kaybolmuştur.

Kitâbede adı geçen Mehemmed ve kızı Hûrî hakkında elimizde bilgi yoktur. Ancak bu şahısların Kukli Mehemmed Bey âilesi'nden olmaları kuvvetle muhtemeldir. Krş. VII. nr.'lı kitâbe.

VI. 981/1573-74 MEHMEDPAŞA CAMİİ KİTABESİ

- 1 a) Yine Paşay-ı Mehemmed Gâzî
- b) İtdi bir Câmî'-i şerif ihyâ
- 2 a) Yapmadı anı şöret (.....?) için
- b) Eyledi belki Hakk için mahzâ
- 3 a) Şehr-i Pür-zeyn'de câmî'-i sihir
- b) Kıldı bu şehri cennetü'l-me'vâ
- 4 a) Şeyh 'Ali kasd idüp didi târih
- b) Ceddedallahu Ka'betü'l-fukarâ

« جدد الله كعبة الفقرا » (= 981)

Kitâbe, câminin iç kapısı yukarı-sındadır.

Mad. tar.: Mermer üzerine çirkin sülüs ile yazılı. Girift yazı. Mısralar kartuş içinde. Kitâbe 40×40 sm. ölçüsünde.

Manzûm tarihin şâiri Şeyh Ali'dir. Hakkında bilgimiz yoktur. Neşredilmemiştir.

Kitâbede "yine bir câmî'-i şerif ihyâ ettiği" kaydedilen Gâzî Mehemmed Paşa'nın kimliği kesinlikle belli değildir. Ancak bu şahsın, XVI. yy.'ın tanınmış akıncı beylerinden Yahyapaşa-oğlu ve Semendre, Mora, Pojega sancakbeglikleri ile Budin beglerbegliğinde bulunan Gâzî Mehemmed Paşa olması kuvvetle muhtemeldir. Bu zât, Mora, Hırvatistan ve Macaristan'daki fetihlerde gösterdiği yararlıklardan dolayı "Gâzî" lâkabını kazanmıştı. İ. H. Danişmend'e göre, 10 Temmuz 1551 tarihinden az önce öldü (*İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi*. İstanbul 1948 II. 264). G. Elezoviç ise, onun 1548 yılında vefât ettiğini kaydetmektedir. Kitâbede ebced hesabı ile verilen ta-

rihin gösterdiği 20 küsur yıllık farkın izâhı şimdilik mümkün değildir.

Gâzî Mehemmed Paşa, Budin'de meşhur hammamını, onun etrafındaki konakları, iki tekkeyi ve meşhur Gûl-baba türbesi'ni; Belgrad'ta ise bir câmî ile bir medrese inşâ ettirmişti. Prizren'de onun adına bu câmîinden başka bir medresesi ve bir de hammamı vardır. Tâhir Efendi'nin rivâyetine göre, 952/1545 yılında inşâ olunan câmîinin diğer adı, buraya mübârek günlerde çekilen bayraktan dolayı, "Bayraklı câmî"dir. Vakfiyesinde minâreye bayrak çekmek için hususî bir alemdâr da tayin edilmişti. Câmîinin geniş alanında medresesi ile bir türbe vardır. Ancak türbede kimse medfûn değildir. Rivâyete göre, Mehmed Paşa bir seferde şehit düşmüş ve düştüğü yerde gömülmüştür. Türbe binâsında bugün Prizren Evkaf İdaresi'nin kütüphânesi bulunmaktadır.

Gâzî Mehemmed Paşa'nın, Zahire pazarı civarında ve Prizren'in ana caddesi üzerinde bulunan, câmîden önce yaptırmış olduğu hammamı, bir kaç yıl önce esaslı bir şekilde tamir edilmiş, fakat Resim Müze ve Galerisi'ne çevrilmiştir. (Bk.: Tâhir Efendi: *Menâkıb*; İ. Yastrebov: *Sinan-paşa i Kukli-beg* [Sinan Paşa ve Kukli Bey]. Glasnik Srpskog učenog društva. XXXIII. Belgrad 1876. 9; Peçuyî: *Tarih*. I. 260-262, 264; G. Elezoviç: *Turski spomenitsi*. I/1. 474-480; Nuşiç: *S Kosova na Sinye more*; P. Kostić: *Tsrkveni život pravoslavnih Srbe u Prizrenu i nyegovoy okolini u XIX veku* [XIX. yy.'da Prizren ve civarındaki ortodoks Sırpların kilise hayatı]. Belgrad 1928. 73; Arh. Ivan M. Zdravkoviç: *Adaptatsiya amama u Prizrenu*. 233; Kaleşi - Eren: TDA. 74-83).

Prizren şehrine benzetme yoluyla verilen adlardan biri de bu kitâbede geçen "Şehr-i Pür-zeyn (= ziyet dolu şehir)"dir.

VII. 993/1585 KUKLİ
MEHEMMED BEY KABRİ
KİTABESİ

هو المين . المتوفى المرحوم المغفور السعيد
الشهيد محمد بك بن خضر بك غفر الله له
ولولديه في أوائل رجب سنة ثلث و تسعين
و تسعمائة

Kitâbe şimdi mevcut değildir.

Mad. tar.: —

Buradaki metin Şeyh Sa'deddin Efendi tarafından istinsah edilip, G. Elezoviç'e verilen kopyadan alındı. Sâtir sırası gösterilmemiştir.

Neşredilmemiştir.

Prizren civarındaki Brodosavtsi köyündeki mezarlıkta olan bu mezar taşı bugün mevcut değildir.

Prizren'deki kuvvetli bir rivayete göre bu mezar, civarında âilesinin kabirlerinin de bulunduğu, Kukli Mehemed Bey'e âittir. Aslen Anadolu lu olan Mehemed Bey, *Menâkıb* sâhibi Tâhir Efendi'ye göre İşkodra vâlisi idi ve Osmanlı hânedanına mensup bulunuyordu. Vakıfnâmesinde onun "Gâzî" olduğu belirtilmiştir. Bu lâkaba bakılırsa, onun büyük bir ihtimal ile Hırvatistan ve Macaristan'daki seferlere katıldığı düşünülebilir. Yine Tâhir Efendi onun 963/1556 yılında vefât ettiğini kaydetmekte ise de, buradaki kitâbeye göre yanlış olmalıdır.

Mehemed Bey'in bugünkü Yugoslavya ve Arnavutluk'un bir çok yerlerinde çeşitli vakıfları vardı. Prizren'de de, biri buranın fethine iştirak eden dedesi İlyâs Kuka adı ile anılan (XXVIII nr.'lı kitâbeye bakınız), iki câmii ile Musalla semti civarında, bugün artık mevcut olmayan bir de tekke yaptırmıştı. Câmii, 941/1534-35 yılında inşâ olunmuştur (Tâhir Efendi : *Menâkıb*).

Kukli Mehemed Bey'in hâl tercü-

mesi ile Üsküp, Kalkandelen, İşkodra, Leş, Zinova (bugün: Brodosavats) ve diğer yerlerdeki vakıfları hakkında fazla bilgi için bk. Hasan Kaleşi - İsmail Receb Eren: *Prizrenats Kukli-beg i nyegove zaduĳbine* [Prizrenli Kukli Bey ve vakıfları]. Prilozi za orijentalnu filologiju. VIII-IX, 1958-59 (Sarayevo 1960). 143-158. Ayrıca bk. I. Yastrebov: *Sinan-paşa i Kukli-beg* [Sinan Paşa ve Kukli Bey].; Dr. M. Lutovats: *Gora i Opolye, antropogeografska istracijvanja* [Gora ve Opolje (bölgeleri), antropogeografik tetkikleri]. Srpski etnografski zbornik. 69. cilt. Belgrad 1955; H. Kaleşi: *Prizren kao kulturni...* 91-118.

Kitâbede görülen şekil, XVI. yy. Osmanlı mezar kitâbesi emsâline tamamen uygundur.

VIII. 993/1585 EVRENOSBEY
ÇEŞMESİ KİTABESİ

Hazret-i Gâzi Evrenos Beg
İbn-i Ahmed Beg çeşme akmak (1?)
Kıldı niyyet çün binâ itmeğe
Getürdi üstâd-ı kerrûbin
Anı itdi Hudâ (bedet ?)
Oldı târih, misâl-i âb-ı cennet

« مثال آب جنت » (= 993)

Kitâbe bugün mevcut değildir.

Mad. tar.: —

Manzûm tarihin şâiri belli değildir.

Neşr.: Yastrebov: *Stara Srbliya*. 50 (Kiril yazısı ile).

Evrenosbey çeşmesi bugün mevcut değildir. İ. Yastrebov tarafından tesbit edilerek yukarıda görüldüğü üzere çok bozuk bir şekilde yayınlanan kitâbenin, XVI. yy. Osmanlı tarih manzûmelerinin bütün özelliklerini taşıdığı anlaşılıyor (Bk. M.K. Özergin : *Ahmed Paşa'nın tarih manzûmeleri*. Türk dili ve Edebiyatı dergisi. (İstanbul 1960). 161-171).

Kitâbede "Gâzi Evrenos Bey ibni Ahmed Bey" şeklinde geçen şahsın aslında Evrenos-zâde Yakub Bey olması muhtemeldir. Yakub Bey, ünlü Gâzî Evrenos Bey'in torunu ve XV. yy.'ın tanınmış akıncılarından olan Ahmed Bey'in oğludur. Onun hakkında fazla bilgimiz yoktur. Yakub Bey, Prizren'de 1526 yılından önce Arasta adını taşıyan fevkanî bir mescid yaptırmıştı. Daha sonra bir minare ilâve edildiği bilinen bu câmi, bugün Edvard Kardely caddesi'nde bulunmaktadır (Bk.: Kaleşi-Eren: TDA. 84-87).

IX. 1024/1615 SİNANPAŞA CAMİİ KİTABESİ

Mihrâbın, sağında :

Sâhibü'l-hayrât Sinân Paşa

Solunda :

Târih-i binâ, misâl-i cennet

« مثال جنت » (= 990)

Sene 1024

Kitâbe, câmide mihrâbın yukarı-sındadır.

Mad. tar.: Duvara yağlı boya ile yazılı.

Neşredilmemiştir.

Prizren'in büyük câmilerinden olan bu câminin mihrabında yazılı kitabenin metninde, "misâl-i cennet" terkinin verdiği 990/1582 tarihi ile, altında yazılı olan "sene 1024" arasında 34 yıllık bir fark bulunmaktadır. Ebceç ile düşülen tarihin kaydında bir eksiklik olması daha muhtemeldir.

Câminin bânisi olduğu bilinen Sofi Sinan Paşa, Tâhir Efendi'nin *Menâ-ķib'*ine göre Arnavutluk'un Vila köyünde dünyaya geldi. Osmanlı başşehirindeki ilk görevi İstanbul ağalığı, daha sonra sekbân-başılık oldu. M. Süreyyâ'ya göre, 998/1590.da ikinci Mirâhur, daha sonra Kul kâhyalığına yükseldi. (*Sicill-i Os-*

manî. III. 111-112) Sinan Paşa 1003/1594 95 yılında Budin beglerbegi oldu ve Usturğon savaşında bulundu (Naimâ: *Tarih*. I. 194). Arkasından Erzurum beglerbegliğine getirildi. 1005/1596'da Eğri fethi akabinde bu kalenin beglerbeğliğine tayin olundu. Kanije'nin fethinden sonra da Bosna beglerbegliğine nakledildi (1009/1600-01). 1012 Muharremi/1603 Haziranı'nda kendisine vezirlik verilerek İstanbul'a çağırıldı (Nâima: *Tarih*. I. 333). 1013/1604 yılında Sadriâ'zam Malkoç Ali Paşa Avusturya seferine hareket ettiği sırada Sofi Sinân Paşa'yı sedâret kaymakamı tayin etti ise de altı gün sonra azledildi. Bir müddet sonra Sadriâ'zamlığa gelen Lala Mehmed Paşa sefere çıkarken onu yine sedâret kaymakamı olarak görevlendirdi (1605-1606). Sinan Paşa 1016/1607-8 yılında tekrar Bosna beglerbegliğine, ertesi yıl Şam vâililiğine tayin edildi. M. Süreyyâ'ya göre, aynı yıl içinde bu şehirde vefât etti (1017/1608-9). İ. Yastrebov ise, onun 1615 yılında İstanbul'a gelirken yolda Tekirdağı (Rodosto)'nda vefat ettiğini ve Gelibolu'ya götürülerek Tophane semtinde bir türbede defnolunduğu rivâyetini kaydetmektedir (*Stara Srbija i Albaniya*. 213).

Şehrin hıristiyan halkı İkinci Dünya Savaşı'ndan önce, Sinanpaşa câmii'nin, daha önce mevcut Sveti Arhangel manastırı'nın malzemesiyle inşâ olduğunu iddia ile burasını yıkmaya kalkışmışlardı. Fakat müslümanların gösterdikleri şiddetli mukavemet sonunda son cemaat yerindeki üç küçük kubbeyi yıkabilmişlerdir. 1952 yılında mahallî hükümet binâya el koymuş, tamir ettirmiştir. Câminin kitâbesi şimdi mevcut değildir. Büyük bir ihtimalle, yukarıda anlatılan mücâdele sırasında, son cemaat yeri yıkılırken kitâbe de tahrib ve yok olmuştur. (Bk.: İ. Yastrebov: *Sinan-paşa i Kukli-beg*. 1-51; aynı müellif: *Stara Srbija i Albaniya* [Eski Sırbistan ve Arnavutluk]. Spomenik SAN, II ranzed. Belgrad 1904.

S. Başağaç. *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hertsegovine*. Sarajevo 1900. 53; M. de Zambauer: *Manuel de généalogie et de chronologie pour l'histoire de l'Islam*. Hannover 1927. 168; Arh. Pavličić: *Konzervatsiya spomenika*. 113; H. Reciç;

Pet osmanlijskih potkupolnih spomenika na Kosovu i Metohiji [Kosova ve Metohi'de kubbeli beş Osmanlı âbidesi]. Starine Kosova i Metohije. I. Prištine 1961. 97-98; Kaleşi-Eren: TDA. 94-115).

X. 1160/1747 ŞEYH SÜLEYMAN EFENDİ LEVHASI

- 1 a) Şeyh-i kâmil, pîr-i vâsıl, mazhar-ı feyz-i Hudâ
- b) Ya'nî Süleyman Efendî vâsıl-ı sırr-ı fenâ
- 2 a) 'İlm ü hikmetde yegâne 'asrınun şeyh-ekberi
- b) Vâkif-ı sırr, vâris-i 'ilm-i resûl-i kibriyâ
- 3 a) Zikr u fikri Hakk idi, gülbeng-i Sa'dî çekdi tâ
- b) Vâsıl oldu sırr-ı Sa'deddin'e oldu âşinâ
- 4 a) « كل من فاز » âyeti menşûr-i âlem oldu çün
- b) Muntazır oldu hitâb-ı « ارجى » ye bâ şafâ
- 5 a) 'İşk-ı mahbûb çekdi kendi cânibine âkîbet
- b) Didi yâ Hû, âlem-i külle idüp nakl-i bekâ
- 6 a) Mürg-i cânı kayd-ı tenden İtdî pervâz şevkile
- b) Mak'ad-i sıdk oldu ana, emr-i Hakk'la âşiyâ
- 7 a) Mecd ü rif'atle mu'ammer ide Hakk evlâdını
- b) Rehberân-ı âlem olsunlar ilâ yevmi'l-cezâ
- 8 a) Mülci-i erbâb-ı hâl it pûse-gâh-ı âşikan
- b) Asitân-ı dergoh-i sa'dîleri yâ Rabbenâ
- 9 a) Raşha-i kilküm mücevher düşdi târih Sa'diyâ
- b) Göçdi 'Adne Şeyh Süleyman eyledi 'azm-i İlkâ

« كوچدى عدنه شيخ سليمان ايلدى عنم لقا »

Sene 1160

Kitâbe, Acize-baba türbesi'nde duvarda asılı bulunan bir levhadır.
Mad. tar.: Kâğıt üzerine vasat sülüs ile yazılı. Çift sütun. Cedvelsiz.

Levha 35X35 sm. ölçüsünde.

Manzûm tarihin şâiri Sa'dî'dir. Hakkında bilgimiz yoktur.
Neşredilmemiştir.

Şimdi yok olan Acize-baba tekkesi ile harap durumdaki türbe, Maraş mahallesi'nde Bistritsa suyu kenarındadır.

Ölümü üzerine manzum tarih yazılan Şeyh Süleyman Acize Baba, rivayete göre, İşkodra civarındaki Buşat'tan neş'et etmiştir. Sa'dî tarikatının Rumeli'de kurucusu ve yayıcısıdır. Acize Baba, önce 1111/1699-1700 yılında Cakovitsa (Yugoslavya)'da bir Sa'dî tekkesi kurmuştur. Bu tekke bu gün de mevcut olup, "Büyük tekke" adını taşımaktadır. Bu şe-

hirde hepsi yedi tane sa'dî tekkesi bulunmaktadır. Acize Baba, daha sonra yetiş-tirdiği oğlu Şeyh Danyal'in üstün kera-metlerini görünce tekkeyi ona bırakarak oradan ayrılmış ve Prizren'de Bistritsa suyu kenarındaki tekkeyi tesis etmiştir. Onun İşkodra'da da bir tekke kurduğu rivâyet edilir.

Prizren'deki Acize-baba tekkesi'nin mimarî yapısı çok güzel olduğu halde, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bir se-beb gösterilmeden yıkılmıştır. Sadece,

1160/1747 yılında ölen Şeyh Süleyman'ın gömüldüğü Acize-baba türbesi harap bir halde bırakılmıştır.

Şeyh Süleyman'ın şâir olduğu ve bir divanının bulunduğu bilinmektedir. Ona âit Prizren'de söylenen efsâneler için Bk. Tihomir R. Corceviç: *Yoş nekoliško tur-beta i legende o nyima* [Bir kaç türbe daha ve bunlarla ilgili efsâneler]. Naş narodni jivot. X. c. (Belgrad 1934). 65-67.

XI. 1223/1808 ÇUHACIMAHMUD CAMİİ KİTABESİ

- 1 a) Pür (...?) hayr ile mevsûf-i sahhâ
- b) Ki Çukacı Mahmud ismi müsemmâ
- c) Rızâen lillâh için bir hayr-eser
- 2 a) Ol bu mescidi kılmış idi binâ
- b) Kenz-i hidâyetden olmuş hissemend
- c) Eylemiş bünyâd çün ahsen-nümâ
- 3 a) Dehr-i dünün inkılâbından meger
- b) İnhirâf-ı tâk olmuş dârü's-salâ
- c) Burc-i kimyâdan zuhûr itdi bu kez
- 4 a) Bir se'âdet ma'deni, şahs-ı safâ
- b) Kim mücedded tathîr-i emvâl ile
- c) Eyledi bu mescidi hasbî inşâ
- 5 a) Ne güzel hayra muvaffak oldu kîm
- b) Ferr-i Şîrin-zâde Abdullah Ağa
- c) Tâlib-i rızâda vus' sarf ile
- 6 a) Mesned-i kânını eyledi me'vâ
- b) Böyle bir eser 'azîmi yapıdı çün
- c) Kıldı kendüye şefî' rûz-i cezâ
- 7 a) Didî çün nazmı ile Râgıb târîh
- b) Hamdî senâ kıl ol ma'bûda şehâ

« حمدى ثنا قيل اول معبوده شها »

Sene 1223

Kitâbe, câmi kapısının yukarısındadır.

Mad. tar.: Mermer üzerine vasat sülüs ile yazılı. Üç sütun halinde. Satır ve sütun araları cedveli.

Kitâbe 68.5X43 sm. ölçüsünde.

Manzûm tarihin şâiri Râgıb'dır. Hakkında bilgimiz yoktur.

Neşredilmemiştir.

Çuhacimahmud câmii, Prizren'in güneyinde, Markiliç mahallesi'ndedir.

Câminin banisi olan ve lâkabından çuhacı olduğu anlaşılan Mahmud Çelebi hakkında bilgimiz yoktur. Yaşlı Prizrenliler'in rivâyetine göre, bu câmi pek eski bir zamanda inşâ edilmiştir. Câminin temeli, Çuhacı Mahmud adında biri tarafından atılmış, fakat bu zât sefere gitmeye mecbûr kaldığından inşâat yarıda kalmış, Çuhacı Mahmud da savaş alanında şehit düşmüştür. Yarım kalan câmi, ancak kırk yıl kadar sonra halk tarafından tamamlanmıştır.

Çuhacimahmud câmii, bir çok defa tamir ettirilmiştir. Buradaki kitâbe de bu tamirlerden birine âittir. Kitâbeden, "dehr-i dünün inkılâbından.. inhirâf-i tâk olan dârü's-salâyı, bu kez bir sa'âdet ma'deni, şahs-ı safâ"nın yani Ferr-i Şîrin-zâde Abdullah Ağa'nın, "bu mescidi hasbî inşâ eyledi" ğini öğreniyoruz. Câminin tamiri 1223/1808 yılında tamamlanmıştır.

Câmii, bulunduğu mahallenin adıyla yani "Markiliç câmii" diye adlandırılanlar da görülmektedir. (Bk.: Tâhir Efendi: *Menâkıb*; Kaleşi-Eren: TDA. 116-117).

XII. 1226/1811 SEYDİBEY CAMİİ KİTABESİ (Birinci kitâbe)

قد عمر هذه الجامع (1)
الشريف عبدالرحمن اغا سنة ١٢٢٦ (2)

Kitâbe, câminin iç giriş kapısı yukarısındadır.

Mad. tar.: Mermer üzerine çirkin sülüs ile yazılı. Harekeli ve girift yazı. Kitâbe 28 × 16.5 sm. ölçü-sünde.

Neşredilmemiştir.

Seydibey câmii, Prizren'in merkezinde ve Melâmi tekkesi'nin (XXVII ve XXX nr.'lı kitâbelere bakınız) yanında bulunmaktadır.

Câminin banisi olan Seydî Bey, Mısır vâlisi Maksûd Paşa'nın (vâliliği: 1642-

1644) kardeşidir. Onun Kasım Bey adındaki diğer kardeşi de Prizren'e su getirmiştir. Seydî Bey, bu câmiinden başka, Kurila mahallesi'nde bugünkü Fadıl-hisarî caddesinde bulunan mescidi de yaptırmıştır. Maksûd Paşa 1054/1644 yılında öldürüldüğüne göre, Prizren'deki yapıların XVII. yy.'in ortalarında yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Buradaki kitâbe Seydibey câmii'nin 1226/1811 yılında Abdurrahman Ağa tarafından tamir ettirildiğini göstermektedir. İkinci bir tamiri 1290/1873 yılında yapılmıştır (XXV nr.'lı kitâbeye bakınız). (Bk: Tâhir Efendi: *Menâkıb*; Kaleşi-Eren: TDA. 121).

XIII. 1226/1811 TERZİMEMİŞ CAMİİ KİTABESİ (Birinci kitâbe)

Muvaffak oldu hayrâta
Osman Ağa'dır (ser hezâr ?)
Hudâ ider anı makbûl
Osman Ağa'dır ser hezâr
Bu ta'mirle târih oldu
Secde ihyâ Osman ser hezâr

XIV. 1231/1816 SAAT KULESİ KİTABESİ

Zihi lûtf ıssı Mevlâ kim eder mü'minlere ikrâm
Mücâhidine nusretle beher sâ'at kılup in'âm
Beligrad ve Semendire hem muzâfâtı nice kıla'
Oluş fethine me'mûr emrile çok 'asker-i Islâm
Livâ-i Perzerin vâllisi Mahmûd paşayı zî-şân
Murâd-ı Padişâh üzre çeküp Sırb üstüne a'lâm
Nice küffâr-ı Sırb'un urdılar a'nâkına şemşir
'İyâlleri esir olup, dahi malları iğtinâm
Bi-'avnile müyesser oldu çün fethi Beligrad'un
Mücerred niyyet-i hayrile Paşayı zü'l-ihtişâm
Semendre'de ganîmet aldığı nâkûs-i a'lâyı
Hasin burcunda sâ'at vaz' edüp vakti kıla i'lâm
Şükür bir eşref-i sâ'at bulup Nûri dedi târih
Bülend sadâ, cedid sâ'at eder Isâl ferah-peyâm

« بلند صداع جدید ساعت ایدر ایصال فرح پیام » (= 1231).

Kitâbe, Saat kulesi'nin üzerinde idi. Şimdi mevcut değildir.

Mad. tar. : —

Manzûm tarihin şâiri Nûri'dir. Hakkında bilgimiz yoktur. Krş.

XV. nr.-lı kitâbe.

Neşr. : Yastrebov: *Podatsi*, 62-63 (Kiril yazısı ile)

« سجده احیا عثمان سرهزار »
(= 1226)

Kitâbe, câminin içinde sol duvarında asılı olan levhadadır.

Mad. tar.: —

Manzûm târihin şâiri belli değildir.

Neşr.: Yastrebov: *Stara Srbiya*, 39, 44 (Kiril yazısı ile)

Terzimemiş câmii, Terzi mahallesi'nde ve Petar-stamboliç caddesi üzerindedir. Câminin diğer bir adı da "Terzi-mehmedbey câmii"dir.

Yaşlı Prizrenliler'in anlattığına göre, taştan inşâ edilmiş olan câminin son cemâat yeri İkinci Meşrûtiyet'ten (1908) bir kaç yıl önce yapılmıştır. Câminin dışında sadece, 1133 (1721) şeklinde inşâ tarihi yazılıdır.

Burada verilen hatalı tesbit edilmiş kitâbesi, Osman Ağa adında bir şahsın 1226/1811 yılında yaptırdığı tamire âittir (Bk. İ. Yastrebov: *Stara Srbiya i Albaniya*, 39, 44; Kaleşi-Eren: TDA. 122).

Prizren saat kulesi, kalede idi.

Kitâbede adı geçen Mahmud Paşa, Prizren mutasarrıflığında bulunmuş olan Tâhir Paşa'nın oğludur. Babasının vefatından sonra Mahmud Paşa da Prizren'de aynı vazifede bulundu (1809 - 1836). Tâhir Efendi'nin *Menâkıb*'da nakline göre, bu zât Sofya ve Niş vâililiklerinde de bulunmuş ve emri altındaki birliklerle Mora'daki savaflara katılmış, 1813 yılında Kamenica'da vukubulan savaşta

yararlık göstermiştir.

Mahmud Paşa bu savaflar sırasında Semendre'yi ihtilâlcilerden geri almış ve bu şehirde bulunan bir kiliseden çıkardığı büyük bir çanı, Prizren kalesinin surlarındaki Saat kulesi'ne takdirmişti. Buradaki kitâbe bu olayı anlatmaktadır. (Bk.: İ. Yastrebov : *Podatsi za istoriyu srpske crkve* [Sırp kilisesi tarihine ait bilgiler]. Belgrad 1875. 62-63; Kaleşi-Eren: TDA. 126).

XV. 1244/1828 MAHMUDPAŞA CÂMİİ KİTABESİ

- 1) Hâlinde vüs'at olunca ey dil, hayrâtdan olma bir lâhza meb'ûd
- 2) 'Ukbâda sâhib-hayre verilür âli merâtib, olmuş çü mev'ûd
- 3) Dünyâda dahi hayrile adı mezkûr olupdur halkın dilinde
- 4) Hem câmi' ibnâ eden kişiler hakkında müjde ma'lûm ve meşhûd
- 5) Hîn-i fetihde kal'a içinde inşâ olunmuş câmi ve ma'bed
- 6) Çok vakt ü ezmân geçmekle oldı hâkile yeksân, virân ve nâ-bûd
- 7) Paşay-ı Mahmûd, vâli-i vilâyet hayrâta mâil, sâhib-diyânet
- 8) Bir tarz-ı ra'nâ kal'ada câmi' eyledi ibnâ ol zât-ı mes'ûd
- 9) Bir gelmeyle hoş tekmiil olmuş görünce Nûri söyledi târih
- 10) Bu câmi' dil-zib içine gir kıl, olsun namâzın makbûl-i ma'bûd

« بو جامع دلزيب ايجينه كير قيل اولسون تمازك مقبول معبود »

Sene 1244. (M ?) (= Muharrem)

Kitâbe, şimdi Prizren Evkaf İdaresi'nin avlusundadır.

Mad. tar.: Mermer üzerine vasat sülüs ile yazılı. Satır arası cedvelli. Kitâbe 67.5×53.5 sm. ölçüsünde. İyi durumda.

Manzûm tarihin şâiri Nûri'dir. XIV nr.'lı kitâbe aynı şâirin kalemin-den çıkmış olmalıdır.

Neşredilmemiştir.

Eskiden Prizren kalesi içinde bulunan Mahmudpaşa câmii, şimdi mevcut değildir.

Kitâbeden anlaşıldığına göre, bu câmi aslında Prizren'in fethinden sonra inşa edilmiş eski bir eserdir. Binâ zamanla

harap olmuş, "hâk ile yeksân, virân ve nâ-bud" hâle gelmiştir. Vilâyetin vâlisi Mahmud Paşa, câmii "bir tarz-ı ra'nâ"da yeniden yaptırmıştır.

Mahmud Paşa için, XIV. nr.'lı kitâbenin açıklamasına bakınız.

XVI. 1245/1829-30 KURİLA KADİRİ TEKKESİ'NDEKİ LEVHA

- 1) İki âlemde tasarrufdur, pîr-i ehli (!) veli
- 2) Sakın deme kim bu mürdedür, andan nice dermân ola
- 3) Rûh, şemşir-i Hudâ'dur, ten gılâf olmış ana
- 4) Dâhâ a'lâ kâr eder kim bir tığ uryân ola
- 5) Yâ Rabb, beni dur eyleme evlâd-ı All'den, ben anlarun bendesiyem
tâ "kalû bell"den

yanda) Yâ Hû
ketebehu el-hakîr fakîr
Köprülü Dervîş
İbrâhîm
Sene 1245

yanda) 'Amelehu Kul (١٠١)
Âşık
Mustafâ

Kitâbe, tekke içinde ve semâ-hâne kapısının yukarısında sol tarafta asılı bir levhadır.

Mad. tar.: Ceviz ağacından bir levha üzerine sülüs ile yazılı. Cedvelsiz.

Metnin imlâsı bozuk. Levha 39×14 sm. ölçüsünde. İyi durumda.

Neşredilmemiştir.

Kurila tekkesi, kendi adını taşıyan cadde üzerinde 19 numaradadır.

Kurila tekkesi, kadîrî tarikatine bağlıdır. Rivâyete göre, 350 yıl önce Horasanlı Şeyh Hasan tarafından inşâ ve tarikat tesis edilmiştir.

Burada verilen kitâbe, tekkenin iki mensubunun 1245/1829-30 yılında meydana getirdikleri bir hatıra levhasıdır. Köprülülü Dervîş İbrâhîm yazmış, Kul Âşık Mustafa da oymayı yapmıştır.

XVII. 1247/1831-32 EMİNPAŞA CAMİİ KİTABESİ

- 1) Sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât Perzerini
- 2) Tâhirpaşa-zâde Mehmed Emin Paşa
- 3) بِسْمِ اللّٰهِ تَعَالٰى كُلّٰ مَا فِى الدّٰرَيْنِ مٰیثَا
- 4) فِى سَنَةِ سَبْعِ وَّ اَرْبَعِیْنِ وَّ مِائَتَيْنِ وَّ اَلْفِ
- 5) Sene 1247

Kitâbe, câminin kapısı yukarısındadır.

Mad. tar.: Mermer üzerine iri sülüs ile yazılı. Satır arası cedvelli.

Kitâbe 42×51 sm. ölçüsünde. İyi durumda.

Neşredilmemiştir.

Eminpaşa câmii, aynı adı taşıyan mahallededir.

Mehmed Emin Paşa, Tâhir Paşa'nın oğlu ve adı yukarda geçen Mahmud Paşa'nın kardeşidir (XV nr.'lı kitabeye bakınız). Emin Paşa da, babası ve kardeşi

gibi Prizren mutasarrıflığında bulundu. 1255/1839 yılında vefat etti (XX nr.'lı kitâbeye bakınız). Bu zât Prizren'de bugün dahi ayakta duran bir câmi ile İkinci Dünya Savaşı'na kadar faaliyette bulunan bir medrese (XXI nr.'lı kitabeye ba-

kınız) yaptırmıştır. Câmii, Tâhir Efendiye göre, mimarî üslûp bakımından bu şehirdeki Sofî Sinân Paşa'nın câmii'ne benzetilmiş ise de, ölçüleri daha mütevazidir. Câminin bir ana kubbesi ile son cemaat yerinde üç küçük kubbesi vardır.

Emin Paşa'nın Ümmügülsüm adındaki bir kızı da, bu şehirde bir mektep

yaptırmıştı. Mektebin 1327/1909 tarihinde Üsküdar'da tasdik olunan vakıf-nâmesinde, şâhitler arasında Ümmügülsüm Hanım'ın Mehmed Mes'ûd Bey adında bir oğlu da görülüyor. Mektebin avlusundaki mezarlıkta Emin Paşa ile bazı akrabalarının kabirleri bulunmaktadır. (Bk. Tâhir Efendi: *Menâkıb*; Kaleşi-Eren TDA. 131-132).

XVIII. 1247/1831-32 HACIKASIM CAMİİ KİTABESİ

- 1 a) Mahmud, Emin Paşa mâderleri (...sitân ?)
- b) Hatmân Hanım bâ emr-i Hakk çün eyledi 'azm-i cinân
- 2 a) Oğlı anun Mahmud [Pa]şa âdetleri üzre müdâm
- b) Kavî-i Resûl'e imtisâl, hayra edüp bezî-i tevân
- 3 a) Tevfik erüp (..... ?)
- b) Hasbî kılup pâk mâlını hayrâta sarf ol âll-şân
- 4 a) Kukli Beg'ün virân olan câmilini (.....?)
- b) Vâlidesi rûhı için tecdîd edüp, hem âbâdân
- 5 a) (..... ?) ile çıkdı her biri târihini dedi (.....?) ile
- b) Hûb oldu, pek ra'nâ, cedîd mescid (..... ?) ân

« خوب اولدی پک رعنا جدید مسجد (. . . . ان ؟) »

1247

Kitâbe, câminin iç kapısı yukarısındadır.

Mad. tar.: Mermer üzerine çirkin sülûs ile. Çok girift yazı. Buzulmuş. Mısralar kartuşlar içinde. Kitâbe 43×45 sm. ölçüsünde.

Manzûm tarihin şâiri belli değildir.

Neşredilmemiştir.

Hacıkasım câmii, aynı adlı mahallede Mustafa-bakiya caddesinde 19 numaradadır. Diğer bir adı da "Toska câmii"dir.

Tâhir Efendi'nin *Menâkıb*'ına göre câminin bânisi Hacı Kasım aslen Anadolu olup, baytarlık yaparmış. Câminin ilk inşâ tarihi kesinlikle bilinmemekle beraber, Kukli Mehmed Bey'in 919/1526 tarihli vakfiyesinde, bir mescid olarak zikrolunduğuna göre, bu yıldan önce yapılmıştır.

Hacıkasım câmii bir çok tamir geçir-

miştir. Daha önce Prizrenli Maksûd Paşa tarafından XVII. yy.'ın ortalarında tamir ettirildiğini biliyoruz. Diğer bir tamirin kitâbesi burada verilmiştir. Fotoğrafindan güç okunan kitabeye göre, Prizren vâlisi Mahmûd Paşa "Kukli Bey'in virân olan câmii", vefat etmiş bulunan annesi Hatmân Hanım "rûhı için tecdîd edüp" 1247/1831-32 yılında tamir etmiştir. (Bk.: Tâhir Efendi: *Menâkıb*; P. Kostić: *Tsrkveni jivot...* 93; H. Kaleşi-İ. Receb: *Prizrenats Kuklibeg ...* 164, not 32; Kaleşi-Eren: TDA. 93).

XIX. 1249/1833 MEHMEDPAŞA HAMMAMI KİTABESİ

- 1) قد عمر هذه الحيرات Medîne-i Perzerin sancağı mutasarrıfı
- 2) Mahmûd Paşa ve birâderi Emin Paşa ibni Tâhîr Paşa
sol) 1249
sağ) fi sene 1 M[uharrem]

Kitâbe, hammamın giriş kapısı yukarisindedir.

Mad. tar.: Mermer üzerine sülüs ile yazılı. İki satırı kartuşlar içinde. Kitâbe 40×35 sm. ölçüsünde.

Neşredilmemiştir.

Mehmedpaşa hammamı, Zahire pazarı civarında ve şehrin ana caddesi üzerindedir.

Bu hammamı, Bayraklı câmi de denilen, Mehmedpaşa câmii'nin bânisi Gâzî Mehmed Paşa yaptırmıştır (VI. nr.'lı kitâbeye bakınız). Çift olan hammam, bir halk rivâyetine göre, câmiden önce inşâ edilmiştir.

Hammamın mevcut kitâbesi, Mah-

mûd Paşa ile Emin Paşa'nın yaptırdıkları 1 Muharrem 1249/21 Mayıs 1833 tarihinde biten tamirini göstermektedir. Kitâbenin metni, görüldüğü gibi arapça başlamakta, türkçe devam etmektedir. Metinde adı geçen şahıslar hakkında daha önce geçen kitâbeleri dolayısı ile bilgi verilmişti (Bk.: H. Recic: *Pet osmanliyskîh potkupalnih spomenika na Kosova i Metohiyi*. Starine Kosova i Metohiye. I (Priştine 1961). 98 - 99).

XX. 1255/1839 EMİN PAŞA KABRİ KİTABESİ

- 1) el- Hükmü lillâhi
- 2) Cihânun mâlına ikbâline olma sakın mağrûr
- 3) Gelen gitmekdedür eyle nazar hemvâr-ı dünyâya
- 4) Garik-mend-i rahmet (seçe?) Emin Paşa ibn-i Tâhîr Paşa
- 5) Cihân iklimini terk eyleyüp 'azm etdi 'ukbâya
- 6) Nidây-ı Rabb-ı « أرجمي » simâh-ı cânı oldukda
- 7) Fedây-ı cism edüp cânı etdi cenâb-ı Rabb-i ülyâya
- 8) İlâhi eyleme mahzûn yarın rûz-i kıyâmetde
- 9) O merhûmı dahl şâyeste kıl gufrân-ı uzmâya
- 10) Sene 1255

Kitâbe, kabirde baş taşının üzerindedir.

Mad. tar.: Mermer üzerine sülüs yazı ile.

Manzûm tarihin şâiri belli değildir.

Neşredilmemiştir.

Prizren mutasarrıflığında bulunmuş ve şehre bazı hayır eserleri kazandırmış olan Emin Paşa'nın kabri, kızı Ümmü-gülsüm Hanım'ın mektebi avlusundaki

âile haziresinde bulunmaktadır.

Emin Paşa için XVII nr.-lı kitâbeye bakınız.

XXI. 1272/1855-56 EMİNPAŞA MEDRESESİ KİTABESİ

- 1 a) Lî-hamdillâh ki mî'mâr-ı mürüvvet eyledi âbâd
b) Dil-i âşık gibi nâlân iken bu mevzî'-i pür-nûr
- 2 a) Yeniden kıldılar işbu mahall-i dersi âbâdân
b) İlâhî Perzerin ehlün bu sa'yün eylegil meşkûr
- 3 a) Ola her bir şecer hâr-ı mugaylân çeşm-i a'dâya
b) Hudâ âbâd ede dâim, bed-endîşî ola makhûr
- 4 a) Anı i'mâr edenler nâil olmaz mı mesûbâta
b) Olur ihyâsına sa'y eyleyenler hayr ile me'cûr
- 5 a) Cihânda gerçi dilşâd oldu cümle mü'minin ammâ
b) Olur ukbâda hem rûh-i Emin Paşa dahi mesrûr
- 6 a) Kitâb-ı cifr-i 'aklîde bu vech üzre muharrerdür
b) Hulûs üzre binâ oldu, olur hayrı ebed mevfür
- 7 a) (..... ?) nahif Tâhir dedi târih
b) Muvaffak ola yâ Deyyân, ola ilmi 'amel-i menşûr

« موفق اوله يا ديان اوله على عمل منشور » (= 1272)

Kitâbe, medresede yerde duvara dayalı durmaktadır.

Mad. tar.: Mermer üzerine iri sülüs ile yazılı. İki sütun halinde.

Satır arası cedveli. Girift yazı. Kitâbe 67×55 sm. ölçüsünde.

Manzûm tarihin şâiri bu medresenin müderrisi Tâhir Efendi'dir. Neşredilmemiştir.

Daha önce bahsedilmiş olan Eminpaşa medresesi (XVII nr.-lı kitâbeye bakınız), bu kitâbeden

zamanla harabiyete uğramış ve Prizren halkı yardımı ile tamir edilmiştir.

XXII. 1275/1858-59 CUMA CAMİİ KİTABESİ (Birinci kitabe)

- 1 a) Cenâb-ı Hazret-i Sultan Mecid Han'ın zemânında
b) Nice âsâr-ı hayr ihyâ olur her günde mülkünde
c) Husûsen şehri Pürzen'de fetihden kalma bir ma'bed
d) Mürûr-i dehr ile olmuşken enkazı perâkende
- 2 a) Hulûsî Paşa (مهله) vezir ve dahi defterdâr
b) Ehâli ittifâkıyle anı eyledi zibende
c) İki yüz kırkda vaz' etmiş eski nasara
d) Sekiz yüz on üçünde oldu mü'minin ferhûnde
- 3 a) Ser'li rikâb-ı (..... ?) şâh kim Feyzi Ağa
b) Olup ta'mirine bâls nezâret kıldı her günde
c) Mu'ammer (..... ?) şevkile Tâhir dedi târih
d) (..... ?) tâ ola ehl-i islâmda zinde

« تا اوله اهل اسلامه زنده » (.....)

Sene 1275

Kitâbe, binanın içinde, girişin sol tarafında yerden 2.5 m. kadar yukarıdadır.

Mad. tar.: Mermer üzerine çirkin sülüs ile yazılı. Dört sütun halinde. Sütun ve satır araları cedveli.

Manzum tarihin şâiri Müderris ve Müfti Tâhir Efendi'dir. Krş.: XXI nr.-lı kitâbe.

Neşr.: Dr. Nenadoviç: **Bogoroditsa**. 34 (fotografı ve sırpça tercümesi)

XXIII. CUMA CAMİİ KİTABESİ (İkinci kitâbe)

Budur "Fethiye" derler, câmi' 'âtik

'îbâdet ehline olmuş bu lâiyik

Bunu kurmuş kâdimi ehl-i küffâr

Elinden harb ile almış şu Hünkâr

Bi-hamdillâh ki "Fâtih" bunu almış

Bu câmi' içi islâm ile dolmuş

Kitâbe, câminin mihrâbı içindedir.

Mad. tar.: —

Manzûmenin şâiri belli değildir.

Neşr.: Yastrebov: **Podatsi**. 71. not 1
(Kiril yazısı ile)

Kiliseden muhavvel olan bu câmi yine kiliseye çevrilmiştir. Sveta Bogoroditsa Lyeviška kilisesi adını taşımaktadır. Prizren'in şimdi en büyük kiliselerinden biri olan bu kiliseye "Sveta Petka kilisesi" de denir.

Prizren'in bu büyük kilisesi, kitâbelere göre, şehrin 21 Haziran 1455 tarihinde vukubulan fethinden az bir zaman sonra câmiye tahvil olunmuş ve adına "Fethiye" veya "Cuma câmii" denmiştir. Tâhir Efendi. *Menâkıb*'ında bu câmi hakkında şöyle bilgi vermektedir: "Fâtih Sultan Mehmed bizzat en büyük kiliseyi câmiye tahvil edip, bizimle birlikte namâz kıldı. Ma'bede "Atik" ve "Cuma câmii" adı verildi. İdaresi için memleketimizde bir çok vakıflar kurdu. Fakat vâli bunları zaptedince, câmi harap olmağa yüz tuttu. Ahalimiz câmiyi tamir etti." Gerçekten

Fâtih Sultan Mehmed, Prizren'in fethinden sonra aynı yılın Eylülüne kadar Kosova bölgesinde bulunmuş ve büyük bir ihtimalle, Prizren'i de ziyâret ederek şehrin büyük kilisesi onun emri üzerine câmiye çevrilmiştir. Diğer taraftan bazı Osmanlı vesikalarında bu câmi, "Sultan Mehmed Han câmii" olarak da zikrolunur. Geçen yüzyıldan beri Yugoslavya'da bu câmi hakkında yapılan yayınlarda, kilisenin fetihden bir-iki yüzyıl sonra câmiye çevrildiği yazılmış ise de, sonradan câmide bulunan kitâbeler ile diğer kaynaklar bu iddiaların yersiz olduğunu ortaya koymuştur.

Binâ câmiye çevrilirken, tabiatıyla bir minâre de ilâve edilmiştir. 1275/1858 yılında yapılan esaslı tamir sırasında eski minâre harap ve yıkık olduğu için kilisenin çan kulesi, üzerine bir şcrefe ilâvesi ile minâre ittihaz olunmuş idi. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu ilâve yıktırıldı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise, hükûmet kiliseye ihtimam göstermeye başlamış ve tamirine girişmiştir.

Kitâbelerden birincisi, fotoğraflarından da görüldüğü gibi, pek çirkin ve girift bir yazı ile meydana getirilmiştir. Bu yüzden bazı yerleri kesin olarak okunamadı. Kitâbede adı geçen şahıslar hakkında da bilgi elde edilemedi. (Bk.: Tâhir Efendi: *Menâkıb*; İ. Yastrebov: *Podatsi za istoriyu srpske tsrkve*. Belgrad 1875. 71; aynı. müellif.: *Stara Srbija i Albaniya*. Belgrad 1904. 38; P. Kostić; *Tsrkveni jivot...* 75; Arh. S. M. Menadoviç: *Restauratsiya*. 39-50; Dr. S.M. Nenadoviç: *Bogoroditsa Lyeviška*. Belgrad 1963. 34, not 96; Kaleşi-Eren. TDA. 1-12).

XXIV. 1290/1873 İKBAL HANIM KABRİ KİTABESİ

el-Hükmü lillâhi

el-merhûme el-mağfûre Perzerin vilâyet-i celîlesi vâlisî devletlû
Hüsni Paşa hazretlerinin yegen-i âlileri İbrâhim Bey Efendi'nin
haremi İkbâl Hanım'ın rûhiyçün [el-fâtîha]

Sene 1290

Kitâbe, kabir taşının üzerinde yazılı idi.

Mad. tar.: —

Metin, Şeyh Sa'deddin Efendi tarafından istinsah edilip, G. Elezo-
viç'e verilen kopyadan alınmıştır. Kitâbenin satır sırası belli de-
ğildir.

Neşredilmemiştir.

İkbal Hanım'ın kabri, Sûzûçelebi câ-
miî'nin haziresinde bulunmakta idi. Şim-
di mevcut değildir.

ren vâlisî idi. İkbâl Hanım hakkında ise,
elimizde bulunan kitabe metnindekinden
fazla bilgi yoktur.

Kitâbede adı geçen Hüsni Paşa, Priz-

XXV. 1290/1873 SEYDİBEY CAMİİ KİTABESİ (İkinci kitabe)

- 1) Bu zibâ câmi' evvele (1) ki kıldı el-Hâci (1) Ahmed mekânı firdevs-i
[a]lâda müyesser eylesün sübhan.
- 2) Bu da bir ni'met-i âzîme ... ez cümle islâma harâb iken bu
câmi' eyledi vakfiyle ta'mir
- 3) Bu câmi' eyleyen bünyâd diler Sed [Seyyid/Seydi?] Beg Rabbin
şefâ'at bahrına gark eylesün ol Hâlikü'l-Mennân
- 4) Yatar hâki (1) derûnunda İymânı nûriyle (israf?) ... ve rûhuna rah-
met bi-Hakk-i Ka'be-i rahmân
- 5) Nice kılmaz cihân halkı senâ ol Hâci Ahmed, derûn-i âlem, envâ'-ı
ferahla oldılar hemân
- 6) Sulbünden geldi el-Hâci (1) Hâlid, Seyyid Beg, bin iki yüz doksanda
eyledi l'mâr, Sene 1290

Kitâbe, câminin giriş kapısı yukarisındadır.

Mad. tar.: Mermer üzerine vasat sülûs ile yazılı. Cedvelsiz (?). Yer
yer bozulmuş, metnin türkçesi çok bozuk.

Neşredilmemiştir.

Seydibey câmiî'nden yukarıda bahse-
dilmişti (XII nr.'lı kitabeye bakınız). Bu-
radaki kitâbe, 1290/1873 yılında, Seydi
Bey sulbünden gelen Hacı Hâlid tarafın-
dan yaptırılan tamire âittir. Kitâbenin

metninden ve fotoğrafından da görülece-
ği gibi, metnin türkçesi son derece bozuk-
tur. Burada adı geçen Hacı Ahmed ile
Hacı Hâlid hakkında bilgimiz yoktur.

XXVI. 1311/1893-94 KÂTİBSİNANÇELEBİ CAMİİ KİTABESİ

Manzûm tarihin şâiri Hıfzî'dir. Hakkında bilgimiz yoktur. Neşredilmemiştir.

- 1 a) Bâni-i evvel Kâtib Sinân'a
- b) Ola beşâret rûh-i hümâma
- 2 a) Bâni-i sâni ehl-i hamîyyet
- b) Oldu muvaffak cidd-i hitâma
- 3 a) De Hıfzîyâ bir târih-i zîbâ
- b) Ma'bed-i feyz bu âli mekama

« معبد فيض بو عالي مقامه »
(= 1311)

Kitâbe, câminin iç kapısı yukarısındadır.

Mad. tar.: Mermer üzerine adi ta'lik ile yazılı. Satır arası cedvelli. İki sütun hâlinde. Kitâbe 55×40 sm. ölçüsünde.

Kâtibsinançelebi câmiî, Edvard-Kardely caddesi bitiminde ve Orduevi karşısındadır.

Bu câmiin ilk bânisi olan Kâtib Sinan Çelebi hakkında elimizde bilgi yoktur. Tâhir Efendi, *Menâkıb*'ında bu câmiî kaydettikten sonra şu malûmatı vermektedir: "Rivayete göre Kâtib Sinan'ın şehrimizin doğu tarafında yaptırdığı câmi bir kaç defa yıkılıp tamir edilmiştir."

Bugün câminin kapısı yukarısındaki kitâbe, 1311/1893-94 yılında "ehl-i hamîyyet" in yaptırdığı tamiri bildirmektedir.

XXVII. 1315/1897-98 ŞEYH HULUSİ EFENDİ LEVHASI

- 1 a) Sırr-ı akdem, hâdisâta zâhir oldu bir zemân
- b) Feyz-i nûr ile uyandı çeşm-i kalb-i âşkan
- 2 a) Sâki-i irfân idi, hem cevher-i 'ışk ma'deni
- b) Bir nazarda teskin etdi ehl-i derdin derdini
- 3 a) Açdı esrâr-ı fusûs [u] saçdı envâr-ı yakîn
- b) Müsta'idler cennet-i ma'nâya oldu dâhillin
- 4 a) Zâtına teslim olandır, vâkîf-ı sırr, ehl-i hâl
- b) Zâ'ik-i lübb-i hakikat, lâhik-i ehl-i kemâl
- 5 a) Himmetiyle hep müridân oldular nâ'li-merâm
- b) Râh-ı Hakk'da buldular zevk u fenâ, tecrid-i tâm
- 6 a) Aslına pervâz edince mürğ-i lâhût-i kıdem
- b) Nâr-ı hasretle derûn-i kâmilân yandı o dem
- 7 a) Kutb-i âlem Şeyh Hulûsî İrtihâl etdi bu gün
- b) Vehbiyâ de târihi « ثم اليه ترجمون »

Levhannın sağ altında : علقه النقيب حاكف برزرجي

Levhannın sol altında : 1315 Kur'an'dan istihrâç tarikiyle söylenmiştir.

Kitâbe, Melâmi tekkesi'nde bulunan bir levhadır.

Mad. tar.: Kâğıt üzerine adi ta'lik ile yazılı. Satır arası cedvelli. İki sütun halinde. Kitâbenin çevresi tezyinatlı. Kitâbe 47×40 sm. ölçüsünde.

Manzûm tarihin şâiri Vehbî'dir. Hakkında bilgimiz yoktur. Neşredilmemiştir.

Melâmi tekkesi, Prizren'in merkezinde ve Seydibey câmiî'nin (XII nr.'lu kitabeye bakınız) yanındadır.

Melâmî tekkesi ve burada adı geçen Şeyh Hulûsî Efendi hakkında bilgi elde edilememiştir.

XXVIII. 1317/1897-98 İLYASKUKA CAMİİ KİTABESİ

- قد بنا لله هذا البيت قوقلى بك بناء جيداً (a 1)
 بمده قد يلزم التعمير تجديداً منيراً نيراً (b)
 صادف تعميرها النجل النسيب في نوبة التوليت (a 2)
 وهو مدعو باحمد بك سعى سعياً بليفاً حامداً (b)
 ارتفع اذ انت معمور بان ترفع جذراً راغباً (a 3)
 صار معموراً طرياً كان نوراً لامعاً (b)
- سنة ١٣١٧

Kitâbe, câminin iç kapısı yukarisındadır.

Mad. tar.: Mermer üzerine çirkin ta'lik ile yazılı. İki sütun halinde. Satır ve sütun arası cedveli. Kitâbe 50×41 sm. ölçüsünde.

Manzûm tarihin şâiri belli değildir.

Neşr.: Kaleşi-Eren: *Prizrenats Kukli-beg.* 145.

İlyaskuka câmii, aynı adı taşıyan mahallede, Rade-konçar caddesi'nde I nr.'-dadır. Binâsı taş ve tuğla ile yapılmış olup, bugün de sağlam durumdadır.

Câminin bânisi olup, kitâbede adı geçen Kukli (Mehemmed) Bey hakkında VII nr.'lı kitâbede bilgi verilmişti. Câminin adını taşıdığı İlyas Kuka ise, Kukli Mehemmed Bey'in dedesidir. Bu zât Prizren'in 1455 yılındaki Osmanlı fethine iştirak etmiştir. Torunü Mehemed Bey, dedesi nâmiña yaptırmış oldu-

ğu mescidi, daha sonra câmiye çevirmiştir.

Yine kitâbede adı geçen diğer şahıs, yani Ahmed Bey, orada da gösterildiği gibi Kukli Bey soyundan gelen ve onun vakıfları üzerinde mütevellilik salâhiyetini hâiz olan bir şahısdır. Tamire ihtiyacı olan câmi, mütevellisi Ahmed Bey tarafından 1317/1897-98 yılı içinde tamir edilmiştir. (Bk.: Tâhir Efendi: *Menâkıb*; H. Kaleşi - İ. Receb: *Prizrenats Kukli-beg.* 145-146; Kaleşi-Eren : TDA. 52-54).

XXIX. 1320/1902 BİNBAŞI ÇEŞMESİ KİTABESİ

- 1) Ta'mire gayret olundu câri olsun dâlmü'l-evkât
- 2) Nûş edenler rahmetile (I) yâd olunsun sâhibü'l-hayrât
- 3) fi sene M[uharrem]de 1320 gurreli

Kitâbe çeşmenin üzerindedir.

Mad. tar.: Mermer üzerine çirkin ta'lik ile yazılı Satır arası cedveli. Kitâbe 37×32 sm. ölçüsünde.

Manzûmenin şâiri belli değildir.

Neşredilmemiştir.

Binbaşı çeşmesi, Lenin sokağı'ndadır. Kitâbe metninden de görüldüğü gibi,

hiç bir isim ihtiva etmeyen bu çeşme ve bânisi hakkında bilgi elde edilemedi.

XXX. 1332/1914 ŞEYH HACI SEYFEDDİN EFENDİ LEVHASI

- 1 a) Hacı Seyfeddin Efendi, feyz-i hakkın mazharı
b) Mürşid-i süllâk idi, her dem o âli şeh-rehe
- 2 a) Şeyh Hulûsî zâhir ü bâtında oldu mürşidi
b) 'İlm ü 'irfân, zib ü fer verdi o kalb-i âgehe
- 3 a) Pîr Muhammed nûr-i Hakk'a müntesibdi sıdkile
b) Nâgehân oldu mülâki rûhı ol âli şehe
- 4 a) Gill u gışdan kalbi sâfi râh-ı Hakk'ın rehberli
b) 'İlm-i tevhid ile vâsıldı ne âli bir cehe
- 5 a) Hüs-n-i hulkile tezeyyün eylemişdi şübhesiz
b) Gibta-bahş olmuşdu nûr-i kalbi ol mihr ü mehe
- 6 a) Sidre-i ma'nây-ı Hakk'a rûhu pervâz eyledi
b) Gerçi cismi sûretâ girdi bu dar kabr ü çehe
- 7 a) Söyledim Lûtfi sirişk-i çeşmile târihini
b) Şeyh Seyfeddin Efendi girdi bâki dergehe

« شيخ سيف الدين افندي كبردى باقى در كهه »

Sene 1332

Kitâbe, Melâmî tekkesi'nde bulunan bir levhadadır.

Mad. tar.: Kâğıt üzerine adi sülûs ile yazılı. Çift sütun hâlinde.

Harekeli yazı. Levha 40×28 sm. ölçüsünde.

Manzûm târihin şâiri Hacı Ömer Lûtfi Paçarizi (1871-1929)'dir.

Neşredilmemiştir.

Melâmî tekkesi, XXVII nr.'lı kitabe-
de zikredilmişti.

Ölümüne âit manzûm tarih levhası
daha önce geçen Şeyh Hulûsî Efendi (öl.
1315/1897-98)'nin halifesi olan Şeyh Ha-
cı Seyfeddin Efendi hakkında bilgi elde
edilememiştir.

Manzûm tarihin şâiri Hacı Ömer
Lûtfî Paçarizi, 1871 yılında Prizren'de
doğdu. Prizren, İstanbul ve Kahire'de
tahsil hayatını geçirdi. 1905 yılından iti-
bâren Prizren İttihat ve Terakki Kulübü'-
nün reisi olarak siyâsî hayata atıldı. 1929
yılında aynı şehirde vefat etti. Değerli ve
tanınmış bir şâir olmasına rağmen, yazdı-
ğı 25 kadar eseri basılmamıştır. İstanbul
ve Üsküp'te yayınlanmış bazı dergilerde
şiir ve makaleleri görülür. (Hakkında Bk.
Mark Krasniqi: *Haxhi Ymer Lutfi Pa-*

çarisi. Jeta e re. 5/55 (Prishtine 1955)
418-428; H. Kaleşi: *Prizren kao kultur-
ni tsentar...* 113-115).

XXXI. 1347/1927 TERZİMEMİŞ
CAMİİ KİTABESİ

(İkinci kitâbe)

Oldu bu Terzi mahalle şâdmân
Çünkü gördü pek münevver câmi'i
Hak vere Mûsâ Efendi ecrini
Gayretiyle kıldı pür-fer câmi'i
'Atf-ı enzâr eyledikçe ehl-i dîn
Böyle ahsen görmek ister câmi'i
Mevki'-i zibâdadır ey müslüman
Gel ziyâret kıl bu bihter câmi'i
Beş vakit versin ezân azana fer
Zeyn ede "Allahu ekber" câmi'i

Kıl namâzın (.....?)
 Kıldı Hak pek feyz-güster câmi'i
 Uy imâma, gel hatîbî dînle gör
 Şenledir mihrâb u minber câmi'i
 Lûtfî yaz târih-i cevherdârını
 Hoşça ta'mîr eylediler câmi'i
 « خوشچه تعمیر ایلدیلر جامی »
 Sene 1347

Kitâbe, bir levha olarak câmi içindedir.

Mad. tar.: —

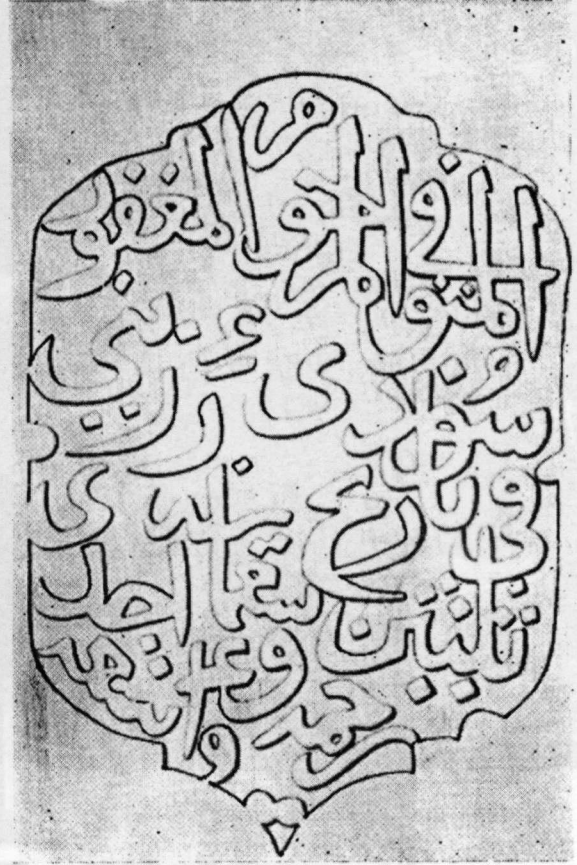
Manzûm târihin şâiri Hacı Ömer Lûtfî Paçarizi (1871 - 1929)'dir. Ayrıca XXX nr.'lı kitâbeye bakınız. Neşredilmemiştir.

Terzimemiş câmii hakkında daha önce (XIII nr.'lı kitâbe) bilgi verilmişti. Buradaki kitâbe, 1347/1927 tarihinde Musa Efendi tarafından yaptırılan tamirini göstermektedir.

NOT :

Makalemizin baskısı sırasında yayımlanan aşağıdaki yazı, mevzu ile ilgili bakımından burada işaret olundu:

Dr. Hasan Kaleşi — Dr. Hans-Jürgen Kornrumpf: *Prizrenski Vilajet*. Poseban Otisak iz Jubilarnog Broja "Perparimija" (Priştina 1967). 71 - 124.

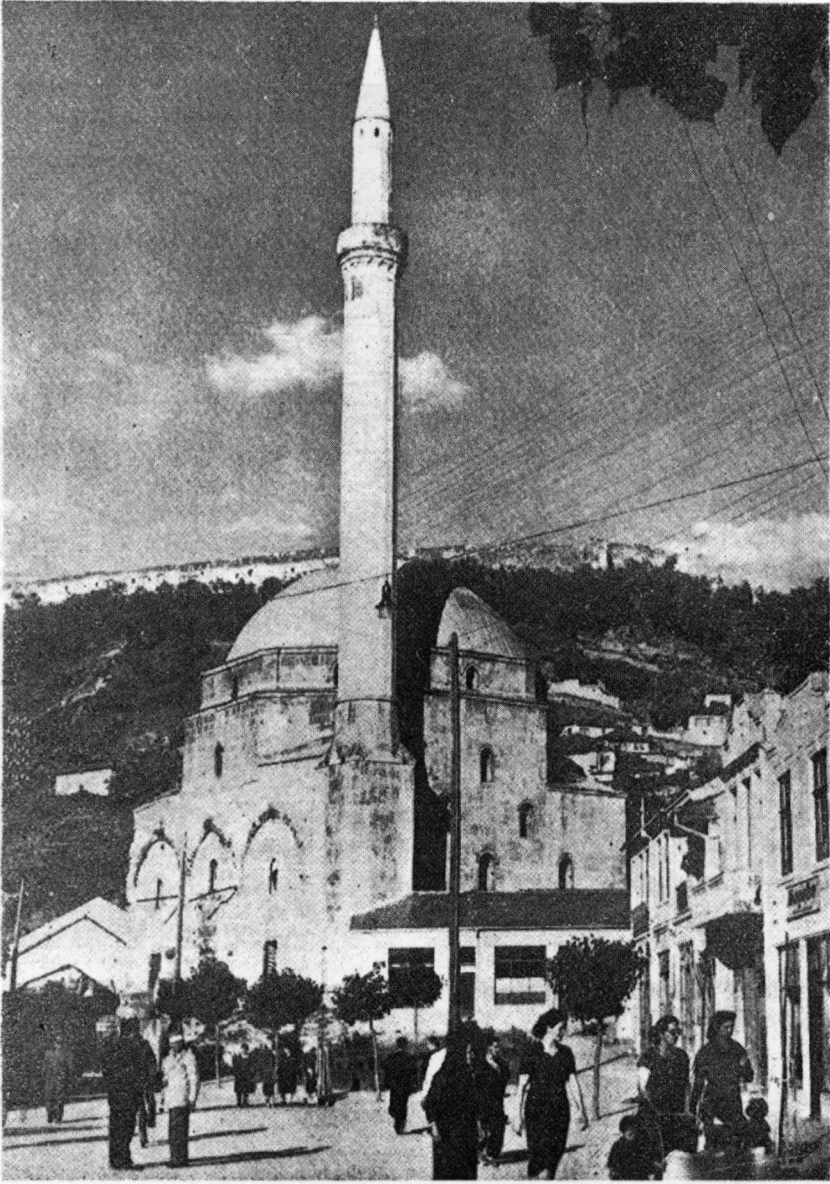

Res. 1 — I. Nihâri Çelebi Kabri kitâbesi
(929/1523)

Res. 2 — II. Sûzi Çelebi kabri kitâbesi
(931/1524-25)

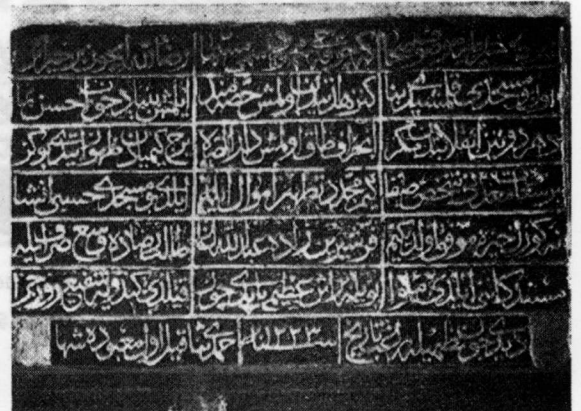
Res. 3 — VI. Mehmedpaşa câmii kitâbesi
(981/1573-74)

Res. 4 — IX. Sinanpaşa cāmii (son cemaat yeri yıkıldıktan sonra)

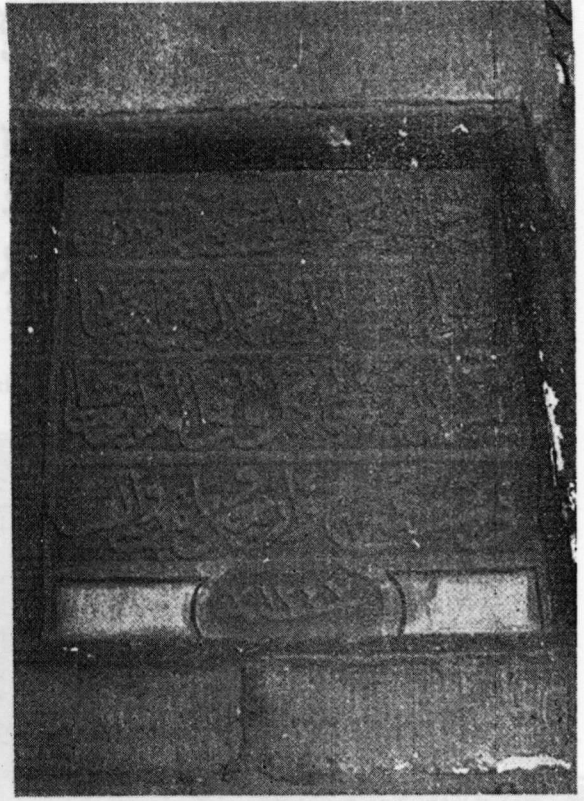
Res. 5 — X. Şeyh Süleymân Efendi levhası
(1160/1747)

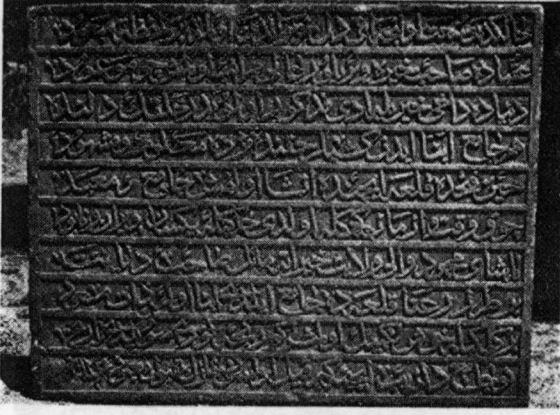
Res. 6 — XI. Çuhacımahmud cāmii kitâbesi
(1223/1808)

Res. 7 — XII. Seydibey câmii kitâbesi (A)
(1226/1811)

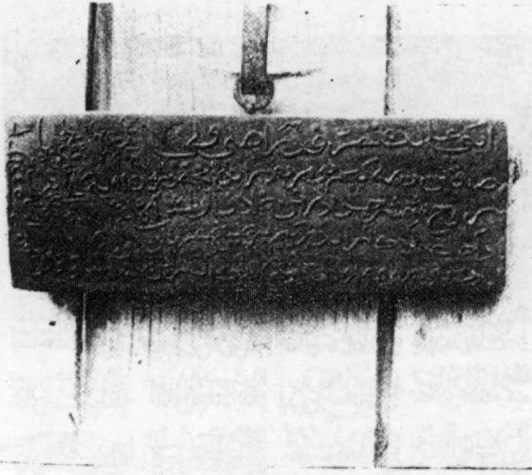
Res. 10 — XVII. Eminpaşa câmii kitâbesi
(1247/1831-32)

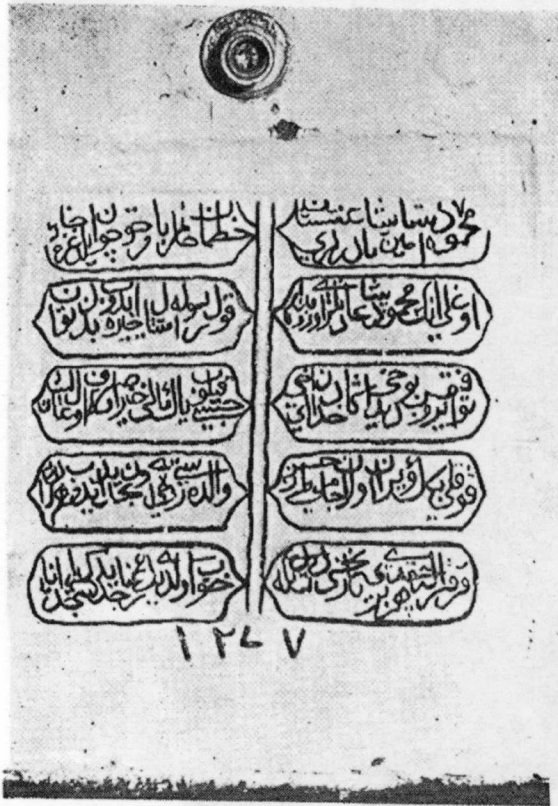
Res. 8 — XV. Mahmudpaşa câmii kitâbesi
(1244/1828)

Res. 11 — XVII. Eminpaşa câmii

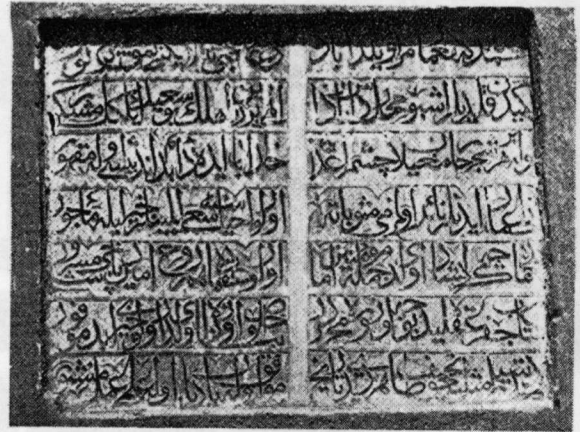
Res. 9 — XVI. Kurula Kadiri Tekkesi'ndeki
levha (1245/1829-30)

Res. 12 — XVIII. Hacıkasım cāmii kitâbesi
(1247/1831-32)

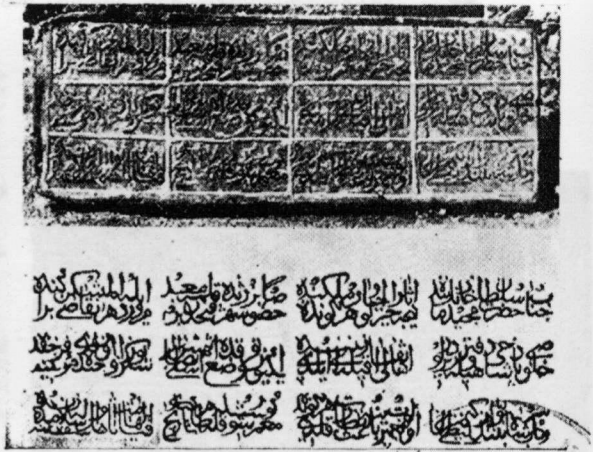
Res. 14 — XIX. Mehmedpaşa hammâmı.
(ön plânda)

Res. 15 — XXI. Eminpaşa medresesi kitâbesi
(1272/1855-56)

Res. 13 — XIX. Mehmedpaşa hammâmı
kitâbesi (1249/1833)

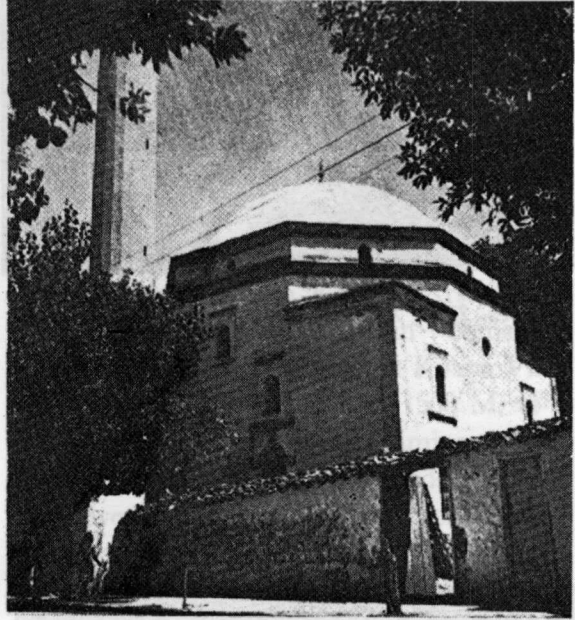
Res. 16 — XXII. Cuma cāmii kitâbesi (A)
(1275/1858-1895-59)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
بِحَاظِ عَمَلِهَا
مَجْمُوعِهَا
مَجْمُوعِهَا
مَجْمُوعِهَا
مَجْمُوعِهَا
مَجْمُوعِهَا
مَجْمُوعِهَا
مَجْمُوعِهَا
مَجْمُوعِهَا
مَجْمُوعِهَا
مَجْمُوعِهَا

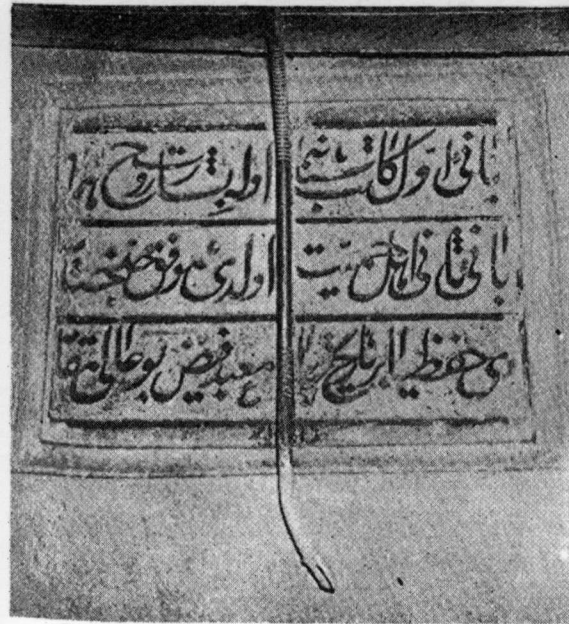
Res. 17 — XXII. Cuma cämii kitâbesi (A) (1275/1858-59)

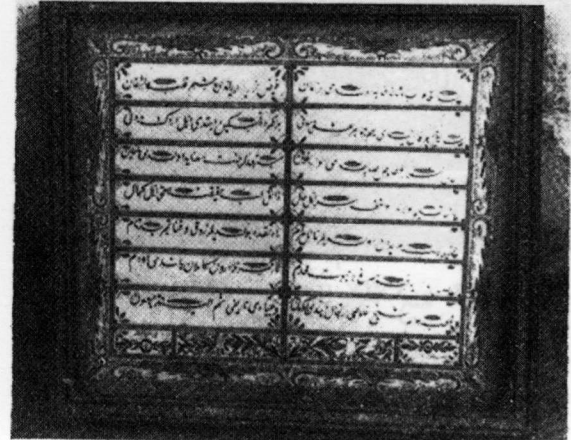
Res. 18 — XXV. Seydibey cämii kitâbesi (B) (1290/1873)

Res. 20 — XXVI. Kâtibsinançelevi cämii

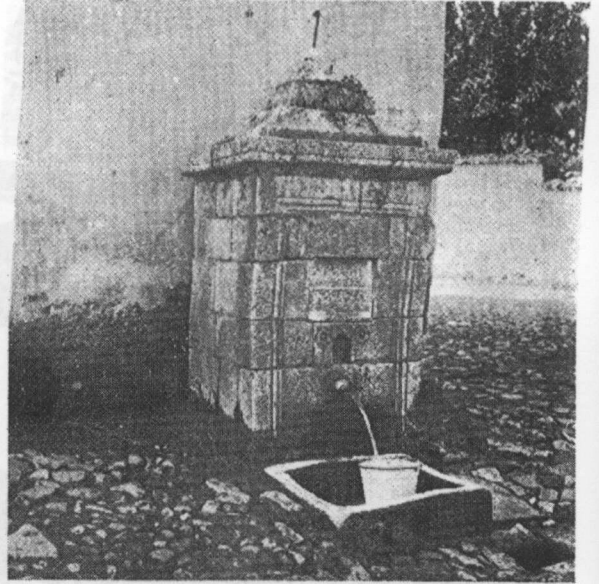
Res. 19 — XXVI. Kâtibsinançelevi cämii kitâbesi (1311/1893-94)

Res. 21 — XXVII. Şeyh Hulûsi Efendi levhası (1315/1897-98)

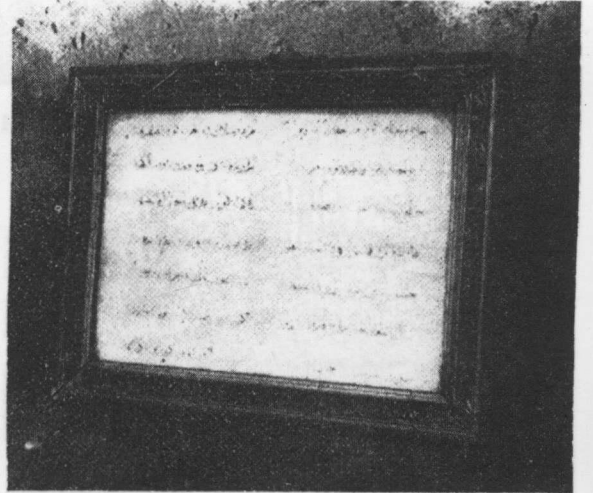
Res. 22 — XXVIII. İlyaskuka câmii kitâbesi
(1317/1897-98)

Res. 24 — XXIX. Binbaşı çeşmesi

Res. 23 — XXIX. Binbaşı çeşmesi kitâbesi
(1320/1902)

Res. 25 — XXX. Şeyh Hacı Seyfeddin Efendi
levhası (1332/1914)

BİR HÜCCET İKİ VAKFIYE

Konya'da Atabekiye medresesi hücceti — Karamanoğlu
Alâeddin Beyin vakfiyesi — Melek Hatun'un Karaman'daki
Hatuniye Medresesinin ve türbesinin vakfiyesi

İBRAHİM HAKKI KONYALI

ATABEKİYYE MEDRESESİ VAKFIYESİ

Bu medrese Konya'da Çifte Merdiven Mahallesi'nde Kız Öğretmen Okulu'ndan Musallaya giden caddenin solunda Kadı İzz-ed-din (Karpuzoğlu) Câmii'nin karşısında idi. Buna eski vakfiyelerde, hüccetlerde ve kaynaklarda (El-medreset-ül-Atabekiyye = Atabekiyye Medresesi) de deniliyor. Bu medreseyi Konya Selçukluları devri emirlerinden Yarukinal oğlu Sevinc oğlu Atabek Arslandoğmuş yaptırmıştı.

Babası, dedesi gibi kendisi de Türk adını taşıyan bu emir adı müsemmasına uygun arslan doğmuş, kahraman, su katılmamış bir Türktü. Medresesinin vakfiyesi ve -varsa- kitâbesi bize kadar gelmediği için yapıldığı târih gibi mîmarı hakkında da henüz elimize bir vesika geçmedi.

Arslandoğmuş Medresesini ülküdaşı büyük Selçuk devlet adamı Kadı İzz-ed-dîn'in Câmî, medrese ve türbesinin karşısına yaptırmıştı. Kadı İzz-ed-dîn Selçuk Devleti'nin çökmesini, çözülmesini önlemek ve şarktan gelen Moğol tehlikesini durdurmak, yurdun tam eğemenliğini korumak için elinden gelen herşeyi yapan büyük bir devlet adamıdır. Moğol düşmanlığı ile tanınmıştır. Bu yüzden bir defa vezirlikten bile uzaklaştırılmıştı.

Kadı İzz-ed-dîn isabetli siyâseti ile memleketi iç ve dış düşmanlara karşı tutmuştur. İbn-i Bibi onun 654 yılı Rama-

zanının 20. günü (1254 M.) öldüğünü söyler. Münecimbaşı da bu târihi kabul ediyor. Aksarayî Selçuknâme'sinde 656 H. 1258 M. yılında şehit düştüğünü yazar.

Ankara'da Kadastro Umum Müdürlüğü'ne bağlı Kadim Kayıtlar Arşivi'nde 565 numarada kayıtlı bulunan Osmanlı Hükümdarı II. Bâyezîd adına Konya Vakıfları'nı tesbit eden 906 H. 1500 M. târihli bir defterden öğrendiğimize göre Kadı İzz-ed-dîn, Câmî ve Medresesi'nin vakfiyesini 644 yılı Recebinin sonlarında tanzim ve tescil ettirdiğine¹ göre yapı

1. Konya Vakıflar Müdürlüğü'nde bulunan 1 numaralı Vakıf Kayıtlar ve Vakfiyeler Defteri'nin 33. sayfasında II. Keykâvus'un 652 H. 1254 M. târihli bir vakfiyesinde Kadı İzz-ed-dîn şöyle vasıflandırılmış ve öğülmüştür:

الصدرالصاحب الاعظم مولانا آتابك
المعظم ناظم مصالح العالم قوام الملك قبلة العلماء
قدوة الفضلاً ناظر الحق عاذاخلق خلاصة
الانام زبدة الاعيان تاج الاعاظم و افرالمراحم
مالك ازمة الحكام قاضى قضاة الاسلام كثر
السماحة منع الفساحة حيات المظلومين بمان
الظالمين حجة الله فى الارضين عزالملة والدين
كهف الاسلام و المسلمين وارث انبياء و
المرسلين اب الملوك و السلاطين مختار المواقف
امير المؤمنين محب حضرت رب العالمين ابوالحامد
محمد بن احمد الشهير بقاضى عزالدين

manzumesini bu târihlerde yaptırmış olması lâzımdır. Ehrâmî kümbetli, bodrum katlı türbesini de bu târihlerde yaptırmış olması kabul edilebilir. Câmii de kubbeli kârgir bir yapı idi. Konya'da böyle birçok âbideyi yere seren bir depremde yıkılmış oldukları için türbesinin üst kısmı da sonradan yapılmıştır. Kadı İzz-ed-dîn'in Selçuklu devri tahta işçiliğinin çok muhteşem bir örneği olan ceviz sandukası 48 yıl evvel Avrupalılar tarafından çalınmıştır. Mevlânâ Celâl-ed-din Rûmî kendi mahallesinde kendi evinin ve medresesinin yakınında bulunan Kadı İzz-ed-dîn Câmii'nde va'z ederdi.

Kadı İzz-ed-din Câmii 28 sene evvel yenilenmek üzere yıkılırken temelinden; tam mihrabın altında bir çömlek dolusu eski gümüş para çıkmıştır. Eski bir vakıf geleneğine göre bâzı hayır sahipleri yaptırdıkları câmilerin ve mescidlerin mihrab veyahut minâre temellerine, yangında veyahut zelzelede yıkılabilecek hayır eserlerin yenilenmesi için para gömerlerdi. Meselâ İstanbul'da Sirkeci'de Karakî Câmii'nin minâresi; yeri değiştirilmek üzere yıkılırken temelinden bir çömlek altun çıkmıştı.

Mevlânâ'nın evi ve medresesi Kız Öğretmen Mektebi'nin karşısında idi. Geçen sene buraya apartman yaptırılırken medresesinin temelleri ve önündeki kabristanda ölü kemikleri çıkmıştır. Akıncılar Medresesi, Karatayı Medresesi, Karatayı'nın kardeşleri Kemâl-ed-din Turumtaş ve Seyf-ed-din Karasungur'un medreseleri ve türbeleri de bu mahallede idi.

Atabek Medresesi ve Türbesi de kubbeli taş yapı idi. Yavuz Sultan Selim 926 H. 1519 M. târihinde medresenin kapısının sağına muhteşem bir çeşme yaptırmıştı. Bu çeşme Osmanlı Çeşme Mîmârîsi'nin en muvaffak örneklerinden idi. Çeşmenin arkasında medresenin havlısında Atabek'in türbesi vardı. Medreseleri ve türbeleri kapayan kanun yürürlüğe girdikten sonra medrese ve türbe satılmış

yerine ev, sonra da medresenin son müderrisi Ebu Bekir Sâmî Efendi'nin oğlu Ata tarafından geçen sene otomobil yıka- ma ve yağlama yeri yaptırılmıştır. Temel kazılırken Atabek'in türbesi ve onun altında da daha eski devirlere aid kabirler, eski yapı temelleri ve hamam enkazı çıkmıştır. Konya'nın Dışkalesinin Halkabağış Kapısı da medresenin kuzeyinde Konya Orta Okulu'na giden yolun üzerinde idi. I. Alâ-ed-din Keykubad tarafından 618 H. 1221 M. yılında Konya'nın Dışkalesi yapılmadan evvel bu yerler Konya'nın Varoş'u idi. Çok kerre savaşlar burada kabul edilirdi. Şehitler buralara gömülürdü. Buralarda gayr-i islâmî devirlere aid kabirler de çıkmıştır. Konya Kal'esi ve eski yapılar yıkılırken bu yerlerin toprak seviyesi yükselmiştir.

881 H. 1476 M. yılında Gedik Ahmed Paşa'nın sadrazamlığı zamanında Konyan'ın fethinden sonra ilk defa vakıflarını tesbit eden Mevlânâ Muslih-üddin Atabek'in medresesini görmüş ve vakfiyesini incelemiştir. O vakit medresenin müderrisi Sofcioğlu isminde birisi idi. Tahrir emini bunun kadîm bir vakıf olduğunu yazdıktan sonra gelirlerini de sıralamıştır. Bunlar Konya'nın Sahra = Ova Nahiyesi'ne bağlı Kesikliköyü ile Cezire'ye (adaya) bağlı Kâsi Köyü ve bu köye bağlı Çardaklı Çiftliği'dir. Fâtih bu Selçuklu medresesinin vakıf şartlarını yürürlükte bırakmış medresenin de mütevellîliğini berâtiyle kabul etmiştir. Daha evvel Karamanoğulları da Atabek Vakfiyesi'nin şartlarını kabul etmişlerdi. Fâtih Devrinde Cezire'deki köy harabiye yüz tutmuştu. İmâr edilmesi emrolunmuştur. Fâtih'in tahririnden 25 sene sonra 906 H. 1500 M. yılında Konya Vakıflarını tesbit eden ve Topkapı Sarayı'nda pâdişahın sadrazamdaki mühriyle mühürlü Kubbealtı'ndaki defterhâne hazinesinde saklanarak bize kadar gelen II. Bâyezdiin defterinde de bu medrese yer almıştır. O vakit müderrisi ve mütevellîsi Seyyidi isminde birisi idi.

Gelirleri arasında Fâtih Defterinde bulunmayan Konya'nın Selver bölgesindeki bir bahçe ile meramda (Atabeyyeri) diye meşhûr olan tarlalar da vardı. Bu defterde Tahriremini Hatip oğlu Mevlânâ Haydar Cezire = Ada'daki Kâsî Köyü'nü gösterirken bunun Süleymâniye denilen Beyşehir Gölü'ndeki bir ada olduğunu açıklamıştır.

II. Selim adına Karaman eyâleti evkafını yazan 992 H. 1584 M. târihli Kuyûd-i Kadîme arşivinde 584 numarada kayıtlı defterde de medrese ve gelirleri olduğu gibi yazılmıştır. Medrese o vakit de ayakta idi. Yavuz Sultan Selim 926 H. 1519 M. yılında Dudlu Pınarından hususî ve yepyeni bir mecra ile Konya'ya bir su getirtmiştir. Konya ve civarında adına on çeşme ile bir şadırvan yaptırılmıştı. Bu çeşmelerden birisi de Atabek Medresesi'nin kapısının sağına yaptırılmıştı.¹

Yukarıda yazdığımız gibi Atabey'in vakfiyesi bize kadar gelmemiştir. Vakfiye târihini de tesbit edemiyoruz. Yalnız meresenin muhteşem bir törenle açıldığını, bu törende Mevlânâ Celâl-ed-din Rûmî, Şeyh Sirac-üd-din Ürmevî, Nured-din Pervane gibi Konya'nın en seçkin ve ergin âlimlerinin, emirlerinin ve devlet adamlarının bulunduğunu ve ilk müderrisliğine de Mardinli Şeref-ed-din'in Karatayı Medresesi'nden nakl yoluyla tâyin edildiğini Eflâkî'den ve Mevlânâ'nın mektuplarından öğreniyoruz. Şurası muhakkaktır ki Atabekiyye Medresesi yapıldığı zaman Celâl-ed-din Karatayı ölmüştü. Mevlânâ Celâl-ed-din Rûmî; Karatayı Medresesi'nden Atabey Medresesi'ne nakledilen Mardin'li Şeref-ed-din'in yerine Efsah-üd-din'in tâyinini tavsiye eden mektubunda (Karatayı)dan rahmetli diye bahsetmektedir.

Biz Atabekiyye Medresesi'nin 654 H. 1256 M. yılından sonra yapıldığını tahmin ediyoruz. Mevlânâ mektuplarından birisinde Atabeyden ve medresesinden şöyle bahsetmiştir:

"Medrese-i Emîr-i eccl Fahr-üd-din Arslandoğmuş"

Arslandoğmuş; Ahuremîri iken birçok dâhilî ayaklanmaları bastırmış, Selçukî tahtına vâris olmak isteyen Keykâvüs, Kılıçarslan ve Keykubat kardeşlerin anlaşarak yurdun içindeki birliği bozmalarına candan çalışmış, sonra Sultan Rûkn-üd-din ile İzz-ed-din'in anlaşmalarını sağlamıştı. İlhanlı (Moğol) düşmanlığı ile tanınmış idi. Konya Aksaray'ı civarında Alâ-ed-din hanı yakınlarında Moğollarla harbeden Selçuk askerlerinin kumandanları arasında bulunuyordu. Sahib Kadı İzz-ed-din burada şehîd olduktan sonra kendisi Borçlu Köyü'nde bulunan Sultan Rûkn-üd-din'in yanına gitmiş ve onu oradan çıkararak Konya'da tahta oturmasını sağlamıştı. 656 H. 1258 M. yılından sonra Arslandoğmuş'un adına eski kaynaklarda rastlamıyoruz. Bu târihten sonra öldü mü, yoksa emekli mi yapıldı? Bu hususta şimdilik kesin bilgimiz yoktur. Kadı İzz-ed-din ile Arslandoğmuş çok iyi sevişirlerdi. Mâmûrelerini de karşılıklı kurmuşlardı. Her ikisi de aynı düşünceyi hakikat yapmak için çalışmışlardır.

★

Biz bu yazımızda şimdiye kadar bilinmeyen orijinal bir vesikayı sunuyoruz. Bu; Atabey Arslandoğmuş'un medresesiyle ilgili bir şer'î hüccettir.

Hüccette Karamanoğlu İbrahim Bey'in tuğrası da vardır. Bu kıymetli belge Konya'da sayın Selçuk Es beyin kütübhanesinde. Hüccet, devrinin nefis yazısı

1. Diğer çeşmeler şuralarda idi: Konya'nın Dışkalesi'nin Ertaş Kapısı'nın içinde, Sems-i Tebrizî yakınında, Debbağlar Mahallesinde, kalenin dışında Kalenderhâne Mahallesi'nde, Mevlânâ, Türbesi'nin batısında, Misikinler tekkesinde, Karatayı Medresesi'nin içinde, Piripaşa Zaviyesi'nin yanında, şehir dışında Karayüğ Câmii'nin yanında.

Şadırvan da Mevlânâ Derâhî'nin havlısının ortasında idi. Bunlardan birçoğu bugün yok olmuştur.

ile beyaz bir kâğıt üzerine yazılmış, beyaz bir beze yapıştırılmıştır. Uzunluğu 1.58 metre, eni 29.5 ve satır enleri 25 santimdir. Metin 80 satırlıktır. Kâğıt bir yerden yapıştırılmak sûretiyle eklenmiştir. Buraya da hattat bu yapıştırmanın tescil eden kadının muvafakat ve müsaadesiyle yapıldığını metin yazısıyla şöyle yazmıştır:

صحیح وصله کتبه المسجل المذكور اعلاه
وفق لمرضاته

Hüccetin sağ üst tarafının boşluğunda Karamanoğlu İbrahim Bey'in (İbrahim İbn-i Mehmed) tuğrası görülmüyor. Tuğranın üstünde üç satır hâlinde Fenârî Ali Efendi'nin oğlu Mevlânâ Mehmed'in şu üç satırlık tasdîkı okunur:

طلعت مافیه و اطلمت علی ما یحویه
فوضعت علیه قلم القبول وانا الفقیر
محمد بن علی الفناری عنی عنهما

Bunun altındaki üç satırlık şu yazı da Konya Kadısı Yakub oğlu Ahmed'in vesikanın doğruluğuna güvendiğini ve dayandığını gösteriyor:

هو طریق الثبوت و حکم الموقع العالم العامل عندی
و ارتضیته و نفذته امضاً شرعياً حرره
العبد الفقیر احمد بن یعقوب القاضی بقونیه

Bu satırların solundaki dört satırlık şu yazı da Karaman Kazaskeri Mevlânâ Mehmed'dindir:

ثبت مضمونه حسب المحرر فیه عندی و تقرر
حرره المفتقر الى الله الفنی محمد بن محسن
بن يوسف القاضی بالمساکر
المنصورة القرمانيه حامداً لله تعالى الجليل
و مصلياً على نبينا محمد و آله
و شاكراً لانعمه الجزيل

Tuğranın altında boylamına Karaman kazaskeri İbrahim'in bu vesikayı kabul ettiğini gösteren şu üç satırlık yazı okunur:

عرض علی فقبلته لكونه شرعياً
حرره الفقیر ابرهیم بن محمد القاضی
بالمساکر المنصورة القرمانيه

Vesika iki parçadan müteşekkildir. Yukarıdaki 18 Cumad-el-ülâ 851 (1447 M.) târihlidir. İkincisi aynı yılın aynı ayının 9. günü târihini taşıyan ek bir vesikadır. Arada 9 günlük bir fasıla vardır. Her ikisi de Karamanoğlu İbrahim Bey'in hükümdarlığı zamanında tanzim olunmuştur.

Atabekiyye Medresesinin dâvâ açmaya salâhiyetli müderrisi Bahtiyâr oğlu Mustafa oğlu Mahbub oğlu Mevlânâ Şeyh Mehmed Kaza Divanı'na, hüküm meclisine (kadıya) müracaat ederek demiştir ki:

“Süleymaniyye (Beyşehir) şehrinde Cezire'de (adada); doğusundan Savcılar ve Sağırkaya Köyü ile, kıblesinden Kaşaklı ve Antalya'ya giden yol ve Yaycılar Köyü ile, batısından dağ ve göl ile sınırlandırılan Kâsî = كاسى Köyünün Savcılar Köyü yakınına yaptırdığı evi, müstemilâtı, ağaçları vesâiresi ile merhûm Atabey Arslınoğmuş, Dâr-ül-mülk = Başkent Konya'daki; pek meşhûr olduğu için sınırlarını söylemeye lüzum görmediğim medresesinin müderrisine, talebesine, diğer ihtiyaçlarına vakfiyesindeki şartlara göre vakfetmiştir. Karamanoğlu merhûm şehid Emîr Alâ-ed-din oğlu Emîr Mehmed Bey'in hükümdarlığı zamanında Süleymaniyye'de kadı bulunan ve Bedr-ed-din Karamanî diye meşhûr olan Mevlânâ Bedr-ed-din Mahmud sınırlarıyla beraber söylediğim köyün; güvenilir şahidleri dinledikten ve diğer belgeleri inceledikten sonra Atabekiyye Medresesi'nin vakfı olduğuna ve bütün gelirlerinin vakfiyedeki şartlara göre medresenin müderrisine, müzâkerecisine, başka hizmetlilere ve diğer lüzumlu şeylere ve yerlere sarfedilmesi için vakfedildiğine hükmetmiş, şartlarının yerine getirilmesi için medresenin mütevellîsine emir vermiş ve salâhiyetli kılmıştır.”

Kadı, dâvacı müderris Mevlânâ Şeyh Mehmed'in bu iddiasını dinledikten sonra Karamanoğlu İbrahim Bey'in hüküm meclisinde bulunmaya memur ettiği emîrlerden Server Ağa'ya bu iddiaya karşı ne diyeceğini sormuş, o bunları reddedince dâvacı Mevlânâ Şeref-ed-din Yâkubzâde Konya Kadısı Mevlânâ Şems-ed-din Ahmed tarafından verilen hükmü (ilâmı) Şer' Meclisi'ne ibraz etmiş, incelenmiş iddia edilen köyün; Kadı Mevlânâ Bedr-ed-din Mahmud'un evvelce hükmettiği gibi Atabekiyye Medresesinin vakfı olduğuna karar verilmiştir.

Bu birinci vesikanın altına hükmün verildiği mecliste bulunan şu şahidlerin isimleri sıralanmıştır:

1 — Hocendi oğlu Ömer Ece oğlu Mehmed oğlu Emîr Şahbey,

2 — Alâeddin oğlu Bahşayış oğlu Nebi oğlu Mevlânâ Mehmed,

3 — Çemenkadısı Hasan Beyzâde Mevlânâ Bali,

4 — Muhsin oğlu Mevlânâ Sinan-üd-din,

5 — Kazaskerlerden Şeyh Hoca Lü'lü' oğlu Bedr-ed-din Mahmud,

6 — Şeyh Mehmed oğlu Mevlânâ Kerim,

7 — Hüsâm-ed-din oğlu Mehmed oğlu İbrahim,

8 — Kâtiblerden Üveys oğlu Yusuf oğlu Sinan-üd-din,

9 — Musa oğlu Fakih Davud,

10 — Musa oğlu Mevlânâ Süleyman,

11 — Mustafa oğlu Mevlânâ Mehmed.

Bu ilâmın altına da esas olan Konya kadısı Mevlânâ Şeref-ed-din Ya'kubzâde Mevlânâ Şems-ed-din Ahmedin 9 Cumad-el-ülâ 851 târihli hücceti aynen yazılmıştır.

Bu birincisinden 9 gün evvel tanzim edilmiştir.

Dâvacı Atabekiyye Medresesi Müderrisi Şeyh Mehmed'dir. İlâmda Schyid-ül-müderrisîn ve Burhan-il-muhakkıkîn şekillerinde vasıflandırılmıştır.

Mevlânâ Şeyh Mehmed Efendi kadıya dâvâsını birinci belgedeki şekilde anlatmıştır. Yalnız. Kâsî adasındaki köyün sınırları arasında yukarıdaki ilâmdan fazla olarak (Zindansöğüt) Köyü'nü de saymıştır. Burada vakfedilenler arasında bir de tek gözlü değirmen vardır.

Bu köyün Atabekiyye Medresesi'nin vakfı olduğuna şunlar şahâdet etmişlerdir:

Kutlu oğlu Mahmud oğlu Nâib Ahmed Çelebi, Bedr-ed-din Karamânî diye meşhur Süleymâniye kadısının oğlu Mevlânâ Ebu Bekir, Fazlan oğlu İnc Fakih oğlu Musa.

Bunlar aynı zamanda Karamanoğlu Mehmed Bey'in hükümdarlığı zamanında Süleymâniyye (Beyşehir) kadısı Mevlânâ Bedr-ed-din Mahmud Karamânî'nin bu köyün Atabekiyye Medresesi'ne vakf olduğu hakkında hüküm verdiği de şahâdet etmişlerdir.

Kadı; müderris Mevlânâ Şeyh Mehmed'in dâvâsında haklı olduğuna, iddia edilen köy gelirlerinin vakıf şartlarına göre tasarruf edebileceğine hükmetmiştir.

Bu hükmün Karaman Kazaskeri Mevlânâ Mehmed ve diğer ilgili vâliler, kadılar ve nâibler tarafından da yürütülmesini istemiştir.

Emîr Server Ağa Kaza Divanında Karamanoğlu'nun mümessili olarak bulunmuştur. Vesikanın üstünü; hükmü veren Konya kadısı Mevlânâ Ahmed'le Karaman Kazaskeri Mevlânâ Mehmed de el yazılarıyla imzalarını koymuşlardır.

Karamanoğlu İbrahim Bey de tuğrasıyle hükmü tasdik etmiştir. Bu vesika

daha sonra kendilerine arzedilen Karaman Kazaskeri İbrahim ile Mulla Fenârî Mevlânâ Mehmed tarafından da imzalarıyla kabul ve tasdik edilmiştir.

Bu vesika bize Beyşehirine (Süleymâniyye) denildiğini ve burada bir de (Kâsî) adlı ada bulunduğunu öğretiyor. Kale kapısının bize kadar gelen kitâbesinden öğrendiğimize göre Beyşehir Kalesi'ni Konya Selçuklu hükümdarlarından Keyhusrev oğlu Mes'ud'un hükümdârlığı zamanında 689 H. 1290 M. târihinde Eşref oğlu Süleyman Bey yaptırmıştır' Bundan sonra şehre Süleymâniye (Süleyman Şehri, Göle de Süleymâniye Gölü deniliyordu. Daha sonra (Beyşehir) adı galebe çalmıştır. Bu ad eski vesikalarda hem (Beyşehir) hem de (Beyşehir) şeklinde geçer. Daha evvel bu göle (Gurgurum gölü) deniliyordu.

Bu vesikada adı Kâsî (كاسى) ve Fâtih'in ilyazıcı defterinde Kesi (كسى) şekillerinde yazılan ada bu gün (Kese Adası) adını taşıyor.

Biz gölde bulunan irili ufaklı 22 adayı incelerken bu adayı da gördük. Bu ada Savcı Beleni karşısında İbrim Kalesi'nin kuzeyinde Bayraklı, Hacı Akif ve Kızıl Adalar arasındadır. Kaşaklıya on km. kadardır. Adada armut, badem ağaçları, asmalar, eski yapı harâbeleri vardır. Üstünler (Üskelles) köylüleri bu adayı otlak hâlinde kullanıyorlar. İncelediğimiz vesika adları geçen Sacılar, Yayılar, Zindan-söğüt Köyleri bu gün yok olmuştur. Bu köylerin yalnız adları buradaki bâzı köprülerde ve semtlerde yaşamaktadır. Zaten eski Beyşehirin köylerinden yüzde ellisinden fazlası yok olmuştur.

Adanın adı üzerinde de durduk: Eski metinlerde noktalı bâzı kelimelerin noktasız olarak yazıldıklarına çok rastlanır. Bu adın (Kâsî) iken (Şın) harfinin noktasız yazılmış olması ihtimalini göz

önüne aldık. Beyşehir adalarından bâzılarında çatlıyan testi ve çömleklere yapıştırılınca; yumurtalı ve kireçli harç gibi tutan topraklar vardır. Beyşehir Gölünün ve bu adanın kuzeyinde Konya Selçukîlerinden Sultan I. Alâ-ed-din Keykubad tarafından yaptırılan muhteşem sarayda sıraltı ve sırüstü renkli kitâbeli ve resimli çiniler kullanılmıştır. Bu çinilerin orada yapıldığı son kazılarda ortaya çıkan çini furunlarından ve çini sıı bulaşığı parçalardan anlaşılıyor. Acaba çini bu adada yapıldığı için mi veyahut buradan alınan toprak veya çamurdan yapıldığı için mi bu ad verilmiştir? Acemiraki'ndeki târihî Kâşan şehrinde çok iyi çiniler yapıldığı için buradan çıkan çinilere (Kâsî) denilirdi. Sonra bütün çinilere bu adın verildiği olmuştur.

Arabçada ke's, Farsçada Kâs şeklinde yazılan bir kelime daha vardır. Su ve şerbet içecek ufak kap, kadeh mânâsına gelen bu kelimenin sonuna nisbet (ya) sı getirilerek Kâsî de yapılabilir. Dilimizde (Kâse) şeklinde yaşayan bu kelimenin nisbet şekli de böyledir. Adada kâse gibi şeyler yapıldığı için mi bu ad verilmiştir?

Fâtih devri vesikalarında yazıldığı şekle göre (kes) arabçada bir şeyi dövmek, inceltmek, ezmek ve ufalamak anlamındadır. Bu ad da bu kelimenin nisbet şekli olabilir. Ahmed Vefik Paşa, Lehce-i Osmânî'sinde kisi = كسى şeklinde yazdığı Türkçe bir kelimeyi izah ederken sunları söyler:

"Kisi biçilmiş bez yâni çamaşır taşı, Çırpıcıların bez çarptıkları yassı taş, bir atım barut ölçüsü, barutluk, vezne"

Bu adanın eskiden bir yarımada olduğu anlaşılıyor. Beyşehir gölündeki birçok yarımadaaların sonra ada hâline geldikleri bir târihî gerçektir.

Vesikada Kâsî Köyü'nde su ile işler bir gözlü ve bir taşlı değirmenden de bahsedilmiştir. Şimdi adada değirmen bulunmadığına göre ada vaktiyle güneyindeki karaya bağlı idi.

Kâsî Köyü'nün güneyindeki eski yapı döküntüleri de bizim tahminimizi kuvvetlendirmektedir.

Konya Mevlânâ Müzesi'nde 56 No. da kayıtlı Şer'îsicil defterinin 95. sayfasında Karamanoğlu İbrahim Bey'in tuğrasını taşıyan 859 H. 1385 M. târihli bir arabça vakfiye vardır. Bu vakfiye ile İbrahim Bey şöyle adlandırılıp vasıflandırılmıştır:

الامير الكبير الزاهد امير الامراء السلطان
ابن السلطان سلطان ابراهيم بن محمد بن
علاماندين بن خليل بن محمود بن قرمان
اعز الله انصاره

İbrahim Bey bu vakfiyesiyle anasından irs yoluyla kendisine intikal eden Konya Köylerinden Bağlu Kutlu¹ Köyünü (Dokuzhanı)² yanına aktığı suyun mecrasına ve devamlı tâmirine vakfet-

miştir. Bu vakfiyeyi Karaman Kazaskeri Ahmed oğlu Mevlânâ Mehmed ile, Konya kadısı Yakub oğlu Mevlânâ Ahmed imzalamak sûretiyle tasdik etmişlerdir. Hüküm meclisinde bulunan Şeyh Ali isminde birisinin vakfa şahidlik ettiği anlaşılmaktadır. Bu vakfiye bize yukarıda incelediğimiz Şer'î Hücet'in târihinden 7 sene sonra da Yakub oğlu Mevlânâ Ahmed'in Konya kadısı ve Mevlânâ Mehmed'in de Karaman kazaskeri olduğunu göstermektedir.

★

Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde 591 numaralı defterin 255-265 nci sahifelerinde 237-238 sıra numaralarda ve Konya'daki Vakıflar Müdürlüğü'nün 1 numaralı defterinin 110 ile 113 ncü sahifelerinde bu hüccetin çok hatalı ve noksan bir sureti vardır.

ALÂEDDİN BEY VAKFIYESİ

Biz bu orijinal vakfiyeyi de ilk defa ilim âlemine sunuyoruz. Bu da Karaman'da Halk Kitaplığında numarasız ve kayıtsız kitaplar arasında bulunmuştur. Bunu kitaplık müdürü B. Said Erdoğan'a borçluyuz. Vakfiye şimdi Konya'da Yusufpaşa Kütüphânesi'nde 10389 No. da saklanmaktadır.

Beyaz kâğıt üzerine devrinin nefis bir yazısıyla yazılan ve kalınca bir kirpaş'a yapıştırılan bu Arabça vakfiyenin uzunluğu 2.75, eni 0.27, yalnız yazı eni 0.20 metredir. Metin 47 satırdır.

Vakfiyenin üstündeki hüküm, tasdik ve tescil kısımları ile metnin ilk dört satırının sol tarafları yırtılarak yok olmuştur.

Vakfiyenin üst tarafında üçüncü satırın başında bir tuğra vardır. Tuğra bozulmuştur. Yalnız (İshak) adı okunabili-

yor. Bunun vâkıfın kardeşi Karamanoğlu Alâ-ed-din Bey'in oğullarından Gıyas-ed-din veyahut Emirşah Bey'lerden birisinin olduğunu tahmin ediyoruz.

Vakfiye birbirine eklenen üç kâğıt üzerine yazılmıştır. Ek yerlerinde (bu ekleme aslındadır) anlamına gelen arabça: (هذا الوصل عن الاصل) lar okunmaktadır. İki yerinde de (bu ekleme aslından değildir) anlamına gelen (هذا الوصل) işâreti vardır. Vakfiyenin iki yerinde sonradan başka bir kalemle ve mürekkeble değiştirme, tahrif yapılmıştır. Bunu aşağıda izah edeceğiz. Vakfiyede vakfedenin adını ve vasıflarını gösteren kısımlar kopmuş ve yok olmuştur. Yukarıdaki dört yarım satırı şöyle okuduk:

1. Şimdiki adı (Bağrıkut) tur.

2. Şimdiki adı (Dokuzhanı)dır.

علا الدولة والدين المؤيد من عند الله . . .
ارباب السيف والقلم بأني قواعد الحسنة ناشر...

İlk tam satır da şöyle başlar:

... خلد الله سلطنته وابد مملكته ...

Bu cümlelerden vâkıfın; ünvanı Alâ-ed-din olan bir Sultan, bir Bey olduğu anlaşılmaktadır.

Bu Karamanoğlu Alâ-ed-din Bey'in dir.

Karamanoğulları'nın orijinal vakfiyelerinden bize kadar pek azı geldiği için çok kıymetlidir. Bu hânedân târihinin bâzı karanlıklarına projektör ışığı tutmaktadır.

Alâ-ed-din Bey Karamanoğlu Halil Bey'in oğlu ve Murad Hüdâvedigâr'ın kızı Melek Hatun'un kocasıdır. Adı Karaman'daki Hatuniye Medresesi'nin ve Aktekk'e'nin (Mâder-i Mevlânâ Dergâhi'nin) bize kadar sağlam olarak gelen taş kitâbelerinde geçer.

Vakfiyenin metninden öğrendiğimize göre Alâ-ed-din merhum babası Halil Bey'in Lârende'nin içinde zulm ile şehid edilen kardeşi Süleyman Bey'in merkadinin bulunduğu zâviyesinin yanına bir zâviye daha yaptırmıştır. Bu; vakfiyede şu satırlarla anlatılmıştır:

امربانشاء الزاوية المباركة جنب الزاوية
التي بناها ابوه السعيد تغمده الله برضوانه
واسكنه اعلى غرف جنازه بمدينة لارنده
وفيها مرقد احضيه الامير الشهيد المقتول ظلماً
سليمانبك بيض الله غمرته وزاد في فواديس
الجنات رفتمه المستغنية عن التحديد لشهرتها
في مكانها

Vakfiyenin tanzim târihi de şöyle yazılmıştır:

وقع الاشهاد والحكم في التاريخ الهجرية
لسنة تسع و ستين و سبعمائة

Vakf 769 H. 1367 M. yılında yapılmış ve kadının hükmünden geçmiştir. Vakfa Lârendeli Nûr-ed-din oğlu Ahî Yusuf oğlu Ahî Ali ile Lârende'de oturan Konya'lı Haydar oğlu Hasan şahidlik etmişlerdir.

Bu vakıf Mevlânâ Celâl-ed-din'i Rûmî'nin evlâdı adına yapılmıştır. Bu da vakfiye metninde şöyle geçer:

على اولاد الشيخ الاعظم قطب الاقطاب
لب الالباب . . . شيخ المشايخ الكبار واقف
اسرار الملك الجبار صفوة الاولياء . . . وارث
الانبياء و المرسلين مرشد الجن و الانس
مولانا جلال الحق و الشريعة و الملة والدين
روح الله روحه و كرفتوحه و نور ضريحه

Zâviye Mevlânâ'nın kadın ve erkek evlâdı, torunları için vakfedildiği metindeki (على اولاد الشيخ الاعظم) kaydiyle açıkça anlaşıldığı halde sonradan vakfiye ellerinde bulunanlar vakfın Mevlânâ'nın yalnız erkek evlâdı için yapılmış gibi göstermek, kız evlâdını bundan mahrum etmek maksadıyla burada vir tahrif yapılmıştır. Metindeki (على اولاد الشيخ الاعظم) hafifçe silinmiş ve daha aşağıya da başka bir mürekkeble ve değişik bir kalemle şunlar ilâve edilmiştir:

على اولاد اولاد ذكوره دون الاناث

(Bu vakıf Mevlânâ'nın yalnız erkek evlâdı için yapılmıştır. Kadın evlâdı için değil) anlamınadır.

Bu tahrifin farkına varan ilgili zat iki satır arasına şunları yazmıştır:

رحم الله لمن لا يقبل اولاديه هذا الوقفية
لكونها بمجمولة بعد الاصل بحك بعض جملها
وقطع بعض الاخر و الصاقه ولا يخفى على
من له نظر و ادنى لب

Vakfiyede bâzı cümlelerin kazındığı, bâzılarının kesildiği ve başka kâğıt yapıştırıldığı ve bunun açıkça görüldüğü

صلى الله عليه وسلم
فرضه عليه فلم يقبلوا وانا الفقير
محمود على الفناء في عيني

مع مصحفه حسن
حق المعنى في الله العفو
للكصير ان لماسد حقا
وشاكا لاظهير

موسى بن الشرف
ولرؤيته في
العقد العاصم

لما بعد ذلك كان في
مصطفى بن حنبل
منصوبا بأن قال
بساو جبار وصاغر
شما اجملة
والرجل الذي
كانت وفقا
التي ابناءها
المذكورين عليها

تتم
عصر
عصر
عصر

قال له مولانا بدر الدين محمود القاضي بالمدينة المذكورة المعروف بدير الفريضة فحكمتها فاضاً
ونفاذ حكمه في أيام الحرم المغفور له السعيد المشهور بالامير محمد الغريبي فحار مغفرة لامير الدين
تغريما لله يغفر له حكماً شرعياً بوقبله المحزون على المدة المذكورة بالشهود العادلة والامناء المذكورين بعد عاين
باجب عاين شراً وأمر لتولي المدرسة المازنكية بان يتصرف بحصول الفريضة المذكورة ويصرف ريعها وغلاتها
على صارفها المشهور في الوقفية المدرس والطبيب والمعيد وغيرهم سائر اوقافها فاسأل عن نصيب الامير الاعظم الخاقا
العظيم ماكر فابلى مهم ظالم الله تعالى في الارض الامير له هم هذا الله حوله وارضى على العالمين من حين
الدارج الى حوزة المغفور الامير محمد الامير علا الدين رحمه الله واسمعه فمولانا اعترافاً بجملة الامير اعظم
على الله فاجاب بالانكار وعدم قبول فاسئله عن المدة المذكورة فاني بالكتاب الحكيم الصادر في قضاء
والحكام مولانا شمس الدين صاحب الامام الفاضل كما المحقق فمولانا في الله يغفر له
الحاكم بغير التخيير في الحكم الواقع اعدك بعد شرطه وبقبول العترة غلظة العالم الامير واليها العالي
السلطان اعدك الله تعالى ومنه اعدك على وجه التصوير ففيل في وجده موافقاً طابا المذاهب فحكم
منعينا بالله تعالى بوقبله الفريضة المحذورة المذكورة في المدرسة الانا بكتابة الزبور حكماً باناً صحيحاً
فامر بان يصرف ريعها وغلاتها على استحقاقها على الشروط والعبود المعتادة كونه من سلطان تربي الفريضة
امر اصحابها عينا كما حكموا فمير مولانا بدر الدين محمود الفريضة وانها الحكم الواقع اعدك ايضا على ذلك
فالعول والامناء للماضي في المجلس على جميع ما ذكره وفي الخبر اليوم غلظة في الالف شهر الحين في الالف

والله لو افاضلوه على سنة صحح معهود المروي

سهر حارون الامير احمد محمد عز الدين نحو حصى عماله عنهم	سهر حارون مولانا محمد بن محسن علا الله عماله عنهم	سهر حارون مولانا محمد بن محسن علا الله عماله عنهم	سهر حارون مولانا محمد بن محسن علا الله عماله عنهم
محمود بن محمد سهر حارون علا الله عماله عنهم	محمود بن محمد سهر حارون علا الله عماله عنهم	محمود بن محمد سهر حارون علا الله عماله عنهم	محمود بن محمد سهر حارون علا الله عماله عنهم

مصوبه المكتوب
سهره
داود موسى المسنه
عنى عهها

سهره
سهره
مولانا محمد با موسى
عنى عهها

سهره
سهره
مولانا محمد مصطفى
عنا لله عهها

هذا هو الكتاب الشريفي الصاخر في فاضل فونير احمد بن يعقوب الاسماهيا
١٠٠

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي جعل العلم والكتب النوال والصلوة على سيدنا النبي وآله المعال آفا بعدا والتسليم الماعنى على سطر هذا
الكتاب الشريفي والداعي للوجوب بالهدى الخطاب العزيم على العاين النوى هو انتم حضرت المدرسين برمان
المحقق مولانا شيخ محمد بن مولانا محبوب بن صالح النرمصطفى بخيار المدرس بالمدرسة الانا بكليلا ان
لدى دعوى وقع المدرس المذكور وهو لم يذكر محلس الشيخ الشريفي النوى ودونته العضاء المصطفى
على مقصودنا افضل الصلوات وانزل التسليم بآله الكوننا المودع الطلبة لدى حاكمها في الامور الشرعية
والاحكام النوتية وماضيا النبي بذيلا احسن لله عاقبه بفضلها وادعى بالدرس بالفرع المذكور
بكاسى الكاسه في حيز المدينة السليمانية بجميع حدودها وحقوقها الآتي ذكرها بحملها واولادها بالايه
المبته في اول من من المنفعة من المحدث شهرها في مكابها وعدم ستمها لوقوع ناسها انا بكر
لرسالة المحققين سوانج لبياروف اسنال المحمودى بالبحر والجمار وبحوم الفير المدعوق بساوجيلرو صخر
قاييرع الطريق وبحوم الفير المدعوق سايجيلرو زندانس كود بحمل حدودها وحقوقها نوابعها وضاقها
طرافها ورافها الرضاها وبناتها مساكنها وبونها وزرعاها لجانها واولادها سهاها وخزنها
مساجدها ورافها اطرافها ومعاطنها وميامها والطا حونه الممله على سطحها بمائها واضها
وكل حقها دخل فيها وخارج عنها على ناهى الوجوب باسرها والاسباب اخرى على مصالح
اصولها من المنزلة من المدرس والطلبة وغيرهم وانظر الحكر بالمدينة السليمانية فانام الامير الكبير
الامير محمد مولانا المحمود بدينه محمود الفرماني اوله فضاشره ونفا حكمه حكمه على وقفيتها بشهادة
الشهود العدلوا فخر منولها في ذلك الوقت لتعرفها كصفره سارا ووافق المدة المسفوزة ففقر

فها باهره و صرف منزلها و غلادها الى مصر ارضها اهل المدرسة و لشهده المتع على وقوع عوالتها
 و تحقق مدعاة فشهد سندا النوار فخر الامانة التي جعلني محمود و ملو و مولانا ابو بكر محمد بن الشهير
 بدلالة القضاة في و هو سي ارم محمد فضلان باشا الفقيه المستورة المحمدية المذكورة المذكورة
 وقف خالص على صالح المذخر المزبونة و قفا عليها بانها و عامر المسفور و شهدوا ايضا
 على حكم الحاكم بالمدينة السلما شرة و انام العاير المرحوم محمد بك طاب ثراه مولانا محمود القضاة في
 المسطورة و قضاة القضاة المحمدية و انما هو المتعونة على المدرسة المذكورة بالشهود العادل على وقوعها انام
 وقف ضاير و تصرف فيها باهره منولى تلك المدرسة لاجلها و اخذ غلادها فصر الى مصر ارضها العلوية
 بنعمه الواقف شكر الله سبحانه و اكن محبا بشهيرة و يجمع هذا العون بحيطه علمية
 الفقيه حنيفة الحمدية فذاة على نزع الشرح و العفول واقعه بعدل القضاة ايامه موقع العفول
 لها اسم الامير لهذا الامير المتعلق في هذا المقاصد الحاكم المولى السركانية بغية الخصم الذي القضاة
 في تصرفه الغيبة الطامرة و اسحقوا العمل بها بعد العمل المذكور المذكور بالدعوى و الاشتهار
 الامام الى حصص الامام الهام و القوم الامام الهام عدل قضاء المسلمين كرم و اة الموحدين مولانا ايوب
 محمد الملكة بالسكا السلطانية النصورة القضاة بنظره و لم يرضه من كل متصل المير و اة المسلمين
 و حكاه الموضوعة على القضاة المقروض الهم الاختلاف لمحقق حواقي منهم و هو العمل بدولة غيبة القضاة
 و تزينة بكلمة و اولهم منع من انشاء الكرم الهام و هو بالو اس و اشتهر على نفسه و كما اشتهر
 عدل من بجان طريف و حكام العمد و جمع ما قسمه الاشتهار و الحور و سرك سروه
 عهدتها في كتاب العاصي للسبل و وقع في العوم التاسع عشر جمادى الاولى و اصبحت
 و ما امانه من تزينة و الاشتهار بنسب سرك الى محمد بن خنزة الهم و غلادها النواصب العادل على وقوعها

انما هو المتعونة على المدرسة المذكورة بالشهود العادل على وقوعها انام
 وقف ضاير و تصرف فيها باهره منولى تلك المدرسة لاجلها و اخذ غلادها فصر الى مصر ارضها العلوية
 بنعمه الواقف شكر الله سبحانه و اكن محبا بشهيرة و يجمع هذا العون بحيطه علمية

için bu tahrife iltifat edilmemesi lâzım geldiği gösterilmiştir.

Alâ-ed-din Lârende'nin doğusunda Foni (Honi) Köyü'nün yakınındaki Selerek = سلارك Köyü'nün tamamını Celâl-ed-din Rûmî evlâdı için vakfetmiştir. Bu köyün sınırları üzerinde doğusunda Foniköyü, Sinanbey Çiftliği denilen Mezrea, kiblesinde Cemalın Şeylan Yeri denilen tarlaları vardır' Bu tarlaların hepsine birden (Bozkuş Çiftliği) denilmiştir.

Bu köyde Alâ-ed-din Bey'in kardeşi Hızırbey Çelebi ile daha evvel vefta eden diğer kardeşi İshak Bey'in oğulları Emîr Gıyas-ed-din Efendi ve Emirşah Çelebi'nin de hissaları vardır. Vakfiyede bunların hissalarını da zâviyeye vakfettikleri açıklanmıştır. Bunların veyahut vekillerinin vakfiye târiihinden sonra Selerek Köyü'nden bir hissa istemeyecekleri, isterse bunun bir yalan ve bühtan olduğu için iltifat edilmemesi lâzımgeldiği de te'kitli bir şekilde şöyle ifâde edilmiştir:

وليس لهم فيها نصيب حق ولا شايبة
حق فلو ادعى واحد منهم او من يقوم مقامهم

من ورثتهم شيئاً من ذلك فتلك الدعوى
زور و بهتان وعدوان لا يلتفت اليه ولا يسمع منه

Alâ-ed-din; zâviyenin şeyhliğini ve mütevellîliğini bir zata şart koşmuştur. İşte bu vakfiyeden bunun adını gösteren satırlar koparılarak yok edilmiştir.

Köyün geliri ile evvelâ köy imâr edilecek kalan paranın ondabiri zâviyenin şeyhine ve mütevellîsine verilecek, mütebâkî gelir de zâviyeye inenlere, misafir olanlara sarfdilecektir. Vakfiyede israftan kaçınılması da açıklanmıştır.

Vakfiye yapıldığı zaman Alâ-ed-din Bey'in kardeşi Hızırbey Çelebi sağdı, öbür kardeşi İshak Bey öölmüştü. İshak Bey'in oğulları vakfiyede şöyle tavsîf edilmişlerdir:

و ابنا اخيه الاخر الاميران المعظمان
البدران الزاهران و البحرين الزاهران غياث
الدولة والدين افندى و امير شاه چلبى ابنا
الامير المرحوم اسحق بك ادام الله عمرهما
فى دولته . . .

MELEK HATUN VAKFIYESİ

Murad Hüdâvendigâr'ın kızı Karamanoğullarından Mirza Halil Bey'in oğlu Alâ-ed-din Bey'in karısı Melek Hatun'un Karaman'daki medresesi, türbesi, zâviyesi ve oğlu Karaman Bey'in türbesi v.s. vakıflarının vakfiyesi şimdiye kadar bilinmiyordu. Biz bunu ilk defa geniş muhite, ilim âlemine sunuyoruz. Bu vakfiye Karaman'da Melek Hatun Medresesi ile ilgili bir âilede iken Karaman Halk Kütübhanesi müdürü Said Erdoğan Bey tarafından kütübhâneye alınmış ve mahiyeti bilinmeden muhafaza edilmiştir.

Biz Vakıflar Umum Müdürlüğü, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivlerinde ve Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü'n-

de, Defter Hâne-i Haakanî kayıtlarında ve Kadim Kayıtlar Arşivinde şimdiye kadar böyle bir vakfiyenin varlığı hakkında bir işarete rastlamadık. Sık dokumalı bir bez üzerine yazılan tomar hâlindeki vakfiye ıslandığı, uzun müddet rutubetli yerlerde kaldığı için üst kısımlar kat kat ve katmer katmer çürümüş ve yer-yer kopmuş ve delinmiştir. Bu gün bize kadar gelen kısmı dokuz metre uzunluğundadır. Eni 35, yazı eni 27 santimdir. Devrinin güzel bir sülüsü ile yazılmıştır. İki tarafına kırmızı ile birer çizgi çekilmiştir. Bu birinci vakfiyenin iki eki ile bir ikinci vakfiyeden ibârettir. 787 yılı Rabi-ulevvelinin ortalarında tanzim edildiği şöyle ifade olunmuştur:

و وقع الاشهاد بصحة هذه الحال في تاريخ
منتصف شهر ربيع الاول في سنة سبع
و ثمانين و سبعمائة

Bu satırın altına aynı kalemle (Târihi doğrudur) anlamına (صحیح تاریخاً) yazılmıştır.

Melek Hatun'un vakfının tesciline şunlar şahidlik etmişlerdir:

- 1 — Hacı Mehmed oğlu Kemal,
- 2 — Mustafa oğlu İsa Fakih,
- 3 — Dayı adıyla meşhur İsa oğlu Ata-ul-lah¹
- 4 — Kâtib diye meşhur Şeref-ed-din oğlu Şeyh İbrahim
- 5 — Muin-üd-din oğlu Celâl oğlu Şeyh Ali
- 6 — Melek Hatun'un âzâdlı kölelerinden Abd-ul-lah oğlu Mubâârek Ağa
- 7 — İbrahim Dahhak oğlu Hacı Ahmed²
- 8 — Haydar oğlu Mevlevî Hasib
- 9 — Mürüvvet sâhibi Ahî Yusuf oğlu Ahî Ali,
- 10 — Şeyh Nusrat-ul-lah oğlu Mevlânâ Sofi,
- 11 — Hacı Sinan Yusuf oğlu Ahmed Paşa,
- 12 — Aksaraylı Hasan Zâhidî oğlu Hüseyin,
- 13 — Yusuf oğlu Hacı İshak,
- 14 — Hacı Hafız zâde Mahmud,
- 15 — Yusuf oğlu Emir Han,
- 16 — Bezci Rum Beyi oğlu Hacı Ali,
- 17 — Abd-ul-lah oğlu Ece Mehmed,
- 18 — Abd-ul-lah oğlu Hoca Balaban,
- 19 — Abd-ul-lah oğlu Hacı Mukbil,
- 20 — Abd-ul-lah oğlu Abd-ul-lah

21 — Şâdgâm oğlu Hacı Halil Bey,

22 — Bezci İbrahim oğlu Şems-ed-din Ahmed,

23 — Hasan oğlu Zevvak (Çeşnigir) Hasan oğlu Ahmed Paşa,

24 — Tebrizli İbrahim oğlu Ali,

25 — Bezci Musa oğlu Mehmed oğlu Hoca Ahmed,

26 — Eröz اروز oğlu diye mâruf İlyas oğlu Hacı Beyi,

27 — Dahhâk¹ oğlu Hüseyin oğlu Ali.

Son üç şahidin adları altına şunlar yazılmıştır:

بان هذا الثبوت و السجل سجل اعدل
القضاة و الاحكام اعدل و لالة الانام المولى
الاعلم مولانا جمال الملة و الحق والدين محمد
بن محمد حاكم مدينة قونيه مد الله ظله علينا
و على كافة المسلمين

Türkçesi şudur:

“Bu tesbit ve tescili kadıların, hâkimlerin ve beşer valilerinin en âdili, en bilgini Konya şehri Hâkimi Mehmed oğlu Mevlânâ Cemâl-ed-din Mehmed yaptı. Allah gölgesini bize ve bütün müslümanların üzerine uzatsın.”

Vakfiyeyi Konya Hâkimi Mevlânâ Cemâl-ed-din Mehmed tanzim etmiştir.

Üst kısmı koptuğu için vakfiye daha sonra kimler tarafından tasdik edildiği anlaşılmamaktadır.

Vakfiye eski Karaman topoğrafyası, Karaman meşhurları ve Karaman Âbideleri bakımından büyük önem taşır.

Vakfiye ile Hatuniye Medresesi, medrese içindeki Melek Hatun Türbesi, ittisalında Melek Hatun âile ve sülâle tür-

1. Bu zatın Karama'nda bir Buzhânesi vardır.

2. Karaman'da Dahhak Mahallesi vardır.

besi, anasından evvel ölen Karaman Bey Türbesi, Alacasuluk zâviyesi vakfedilmiştir.

Vakfiyede هذا كتاب ثانی ile başlayan ikinci Zeyl vakfiyeden evvel birkaç satır yıkanmak suretiyle silinmiş ve buraya daha girift ve ince bir yazı ile dört satırlık ilâve yapılmıştır. Burası medrese müderrisine verilecek tahsisata âid bir kısımdır.

Vakfiyenin mukaddimesi ve vakfeden Hatun'un ve babasının adlarının yazılı bulunduğu kısmı kopmuş ve yok olmuştur. Vakfiyede Melek Hatun'un kocası Karamanoğlu Alâ-ed-din Bey şöyle anılmıştır:

ويدعون لدوام دولة السلطان العظيم
ظل الله في العالم صاحب السيف والقلم الامير
ابن الامير علاء الدنيا والدين خلد الله دولته
وابد مملكت

Vakfiyede Melek Hatun'un kocası (Kılıç ve kalem sâhibi, Allah'ın âlemde gölgesi yüce sultan Alâ-ed-din) şeklinde geçmektedir.

Vakfiyede Melek Hatun'un medrese ve türbe yapılmadan evvel vefat eden oğlu Karaman Bey de şöyle anılmıştır:

على تربة ابنها سلاطة السلاطين المرحوم
نتيجة الامرا قرمانبك بن السلطان الاعظم
مالك رقاب الام ملاذ العلماء امير العدل
علاء الملة والدين خلد الله سلطنة وابد دولته

“Merhum emirlerin neticesi (torunu), sultanların sülâlesi Alâ-ed-din oğlu Karaman Bey”in türbesi içinde aşağıda izah edeceğimiz gelirler vakfedilmiştir” anlamınadır.

Vakfiyenin sağlam kalan ve okunabilen kısımları vakfedilen gelirlerin sayılması ile başlamıştır. Biz de bu sıraya göre sıralamaya çalışacağız:

1 — Medreseye bitişik üzüm bağı'nın tamamı.

2 — Lârende'de bir değirmen¹ ile ittisalindeki yer.

3 — Lârende'de bir Şırlağanhâne. Bunun sınırları üzerinde Tâc-ed-din kızısı Habîbe Hatun'un mülkü ve büyük cadde vardır.

4 — Lârende'de Şireç² hâne (Tahinhâne) nin tamamı, Vakfiyede Şireç dükkânı (Tahinhâne) şeklinde dilimize çevrilmiştir. Bu tahinhâne yakınında (yeni Câmi adlı bir mâbed vardır. Tahinhânenin ve mescidin sonunda çarşı, sınırları üzerinde Hacı beyler vârislerinin ve Âlî Bey'in mülkleri vardır.

5 — Lârende'de Yoğun Dıvar semtinde bir dükkânın dörtte üçü, sınır üzerinde Ömer Ağa'nın, Hızır oğlu Mehmed Bey'in mülkleri vardır.

6 — Lârende'de كورجك Gölcük Mahallesindeki Bezirhânenin samanlık, öküz ahırını ahşap ve kârgir aksamıyla beraber tamamı. Hududu üzerinde Emîr Ahur Sinan-üd-din Yusuf'un ve Kutlu Bey'in mülkleri vardır.

7 — Lârende'de Sinle Köyü'ndeki bir dükkânın tamamı. Hududu üzerinde yol ve Hacı Beyler vârislerinin ve Çıkrıkçı Ali'nin mülkleri vardır.

8 — Lârende'de Su basan bir tarlanın tamamı. Hududu üzerinde Hacı İsmail'in ve Saka Hızır'ın mülkleri vardır.

9 — Güderkgümü كودر فكمى Köyü'nde iki yer. Sınırları üzerinde Abdül-aziz'in ve zimmî fasıl'ın, Halebli Emîr Âdil'in kızı Şahpaşa Hâtun'un, Gümüşün mülkleri ve Selçayı vardır.

10 — Lârende'de Harbende ve Nur-ed-din bağları diye bilinen ağaçlı iki tarla. Sınırları üzerinde Hacı İsmail'in, Bü-

1. Değirmen'in adı okunamadı.

2. Ahteri'de (Şireç) kelimesi Şırlağan yağı ve sıra olarak izah ediliyor. Susam yağı yapılan veyahut sıkılan yerlere Şireçhane denirdi.

yük Emir Yakub Çelebi'nin ve Emir Hızır Bey'in mülkleri vardır.

11 — Gündrekgümü كودرگمی Köyü'nde ziraate elverişli bir tarlanın tamamını ki buraya Fakih Tarlası derler, sınırı üzerinde Keşiş ve Doğan Ağa üzüm bağları vardır.

12 — Lârende'de Hemeksuvan¹ semtinde bir kıta yerin tamamı sınırı üzerinde Karaca, Osman Bey ve subaşı Emir Yusuf zâde Mahmud Beyler'in mülkleri vardır.

13 — Aynı yerde başka bir tarla, sınırı üzerinde Hacı İsmail'in mülkü vardır.

14 — Aynı yerde başka bir tarla. Sınırları üzerinde Kasap Mahmud'un ve boyacı Sinan'ın mülkleri vardır.

15 — Lârende'de Yeşiltepe semtinde yer. Sınır üzerinde Nâib Halepli Süleyman oğlu Ebî Bekr'in, Evran اوران in ve Tozoros توذوروس un mülkleri vardır.

16 — Gündrekgümü كودرگمی Köyü'nde tohumluk yer.

17 — Yine aynı köyde Davud ve Yenice Köylerine giden yol üzerindeki tarla. Sınırları üzerinde zimmî Fasil'in Künek² oğlu Bahadır'ın mülkleri vardır.

18 — Aynı köyde Tavus Yeri denilen tarlanın yarısı. Bu tarla Yenice Köyü yolu üzerindedir. Sınırları üzerinde Büyük Dere ve Halil'in mülkü vardır.

Vakfiyede bundan sonra Melek Hatun'un bu sayılan şeylerin hepsini bütün teferruatıyla ve bütün haklarıyla beraber medresesine, şâfiî ve hanefî âlimlere ve fakihler ve vakfına nâzır ve mütevellî olacak, saltanatın gözleri ve memleket erkânının incileri olan evlâdına, evlâdının evlâdına vakfettiği yazılıyor. Bundan sonra Melek Hatun'un vakıf şartları aşağıdaki şekilde sırlanıyor:

1 — Hayatta olduğu müddetçe mütevellîlik kendisindedir. Burdan sonra

nesiller boyunca kıyamete kadar evlâdının, evlâdının evlâdının en iyisi evkafının mütevellîsi olacaktır.

2 — Melek Hatun'un vakıf şartlarına medressinin müderrisinin imamı A'zam Ebu Hanîfe mezhebinden şerî bilgisi yüksek, usul, hadis ve tefsir ilimlerini iyi bilir fâzıl bir zat olacaktır. Eğer hanefî bir müderris bulunmazsa müderris Şâfiî olabilir amma Hanefî bilgininde bulunması lâzım gelen vasıflar kendisinde bulunacaktır. Medresenin iki müzakerrecisi (muîdi), beş fıkıh ilmine vâkıf alimi, bir nâzır, medresede cemaatle beş vakit namaz kıldırarak bir hanefî imamı, bir müezzini, bir süpürücüsü, kapıcısı olacaktır. Kapıcı ve ferraş ders-hâneleri, medresenin her tarafını süpürecek, ders okunacak yerlerin yaygılarını yayacak, kandilleri yakıp söndürecektir.

Mütevellî her sene Receb ayının Reğâib Gecesinde, Şaban ayının ortası gecesinde, Ramazan ayının Kadir Gecesinde, Ramazan ve Kurban bayramlarının ikişer gecesinde zâferan, tahin, şıra ve baldan yapılmış on müdlük (batmanlık) helva yaptırarak yedirecektir.

Vakfiyede bundan sonra Melek Hatun'un kendisi ve tâbileri için medresenin içinde bir odayı türbe olarak ayırdığı yazılmaktadır. Bu türbenin tâmir ve termîmi, türbedarları, hâfızları ve diğer müstahdemleri için gelir olarak şunları vakfetmiştir:

1 — Lârende'de Sübaşı Hoca Yunus Değirmeni'nin tamamı. Bunun sınırları üzerinde Karadavud oğlu Mahmud Paşa'nın mülkü, yol ve kendisinin vakfı vardır. Bu değirmen üç köşeli bir yer iş-

1. Bu vakfiyenin alt kısımlarında bu (Emeksevan امکسون) şeklinde geçer.

2. Târihi vesikalarda rastlanan bu kelimenin nasıl okunacağını tesbit edemedik. Mevlânâ'nın sandukasını da aynı adı taşıyan bir sanatkâr yapmıştı. Orada bu ad (کناک) şeklinde yazılmıştır. Bu hususta (Konya Târihi) adlı kitabımızın 671. sayfasına bakılsın.

gal etmektedir. Mütevellîsi de sağlığında kendisi olacak, vefatından sonra tevliyet medresesinde koyduğu şartlara göre evlâdının ve evlâdının evlâdının en iyisine verilecektir. Değirmenin gelirleri ile evvelâ türbenin ihtiyaç hâlinde tâmiri yapılacak sonra icab eden kandiller, fanuslar, kâfûrî mumlar alınacak, türbeye yayılan nefis yaygılar icâb ederse yenilenecektir.

Vakfiyede bundan sonra medresede ve türbede hizmet alanlara ve mütevellîye verilecek para miktarları açıklanmıştır. Türbede kendisinin babalarının, dedelerinin ve kocasının ve dedelerinin ruhlarının tâ'zizi için Kur'an okutulacaktır.

Mütevellî her sene medrese ve türbe için dört batman balmumu, kandillere yetiyecek kadar zeytinyağı alacaktır.

Eğer kendi evlâdından mütevellîlik yapacak kimse bulunmaz ve kalmazsa o vakit bu evkafın mütevellîsi Lârende Kadıları olacaktır. Vakfiyede vakfı tescil eden Lârende Kadısı Şâfiî mezhebinden Cemâl-ed-din'in hayatı boyunca medrese ve türbelere nâzır tâyin edildiği açıklanmıştır.

Bundan sonra vakfiyenin târihi gelir. Bunun altında dört satır hâlinde şunlar okunur:

العبد الفقير الى الله تعالى
محمد بن احمد المتفقه الحنفى
متوكلاً على الله القوى

Bu satırlara göre Lârende'nin hanefî fakıhlarından Ahmed oğlu Mehmed de vakfa şahâdet etmiştir.

Bundan sonra Melek Hatun'un medresesi için yaptığı ek vakfiyesi gelir:

1 — Melek Hatun Lârende'nin batısında Emeksevan امكسون yakınındaki yerinin hepsini vakfetmiştir. Bu yer sınırlandırılırken Kalenderiyye Zâviyesi'nin vakfı, yol ve Melek Hatun'un vakıf yerleri anılır.

2 — Lârende'nin kuzeyinde Ziya-ed-din Yeri denilen Tayı Buzhânesi'nin yakınındaki tarlanın hepsi. Hududu üzerinde merhum Emîr Şuca-ed-din Davud Bey'in ve kadılar kadısı Yakub'un mülkleri vardır.

Melek Hatun bu ek vakfiye ile kendisinden evvel ölen oğlu Karaman Bey'in türbesi için de gelirler vakfetmiştir. Bu türbenin nerede olduğu ve ne vakit yok olduğu bilinmiyor. Bu türbe için de Lârende'de Alacasuluk Köprüsü ittisalinde Emeksevan yolu üzerindeki ağaçlı bahçesini vakfetmiştir. Baheçnin sınırları üzerinde dere, Dursun oğlu Ali'nin ve Yahşiyan evlâdının mülkleri vardır.

Karaman Bey'in türbesinde her gün iki hâfız bulunacak ve haftada bir Kur'an'ı hatmedecektir.

Vakfiyenin bundan sonraki kısmının mürekkebi çok siyah kalmıştır. Bir kısmı da silinerek ve yıkanarak yeniden yazılmıştır. Burada medrese ve türbe için bâzı gelirler vakfedilmiş ve gelirin müstahdemlere dağıtılış şekli açıklanmıştır.

Bundan sonra ikinci vakfiye başlıyor. Bununla Melek Hatun Karamanda Alacasuluk civarında yaptırdığı zâviyesi için vakfettiği gelirleri sayıyor:

1 — Arız Değirmeni ile ittisalindeki yer. Değirmen tek taşlıdır. Yer ağaçlıdır. Sınır üzerinde Şeyh Ali Bey'in bahçesi, Emîr Hüseyin El-izhârî oğlu Hoca İbrahim vârislerinin mülkleri vardır.

2 — Şirgüva شيركوا diye mâruf olan yerin tamamı. Sınırları üzerinde Şirgüva Ali Bey'in, Davud Bey'in, Halepli Yakub Bey'in mülkleri ve Melek Hatun'un mescidi vardır.

3 — Yeşilhüyük = Yeşiltepe'deki yer¹. Sınırları üzerinde Melek Hatun'un mülkü, iki tarafında kendi vakfettiği yerler vardır.

1. Vakfiyede bu (التل الاحضر) (Yeşilhüyük) şeklinde geçer. Bu gün burası Kızilhüyük adıyla yaşar.

4 — İdemud yakınındaki yerin yarısı, sınırları üzerinde Canı vârislerinin, Fahreddin vârislerinin ve Ali Bey'in mülkleri ve vakıf tarlalar vardır.

5 — کدرقیمی Güdregümü Köyü'nde içinde armut ağaçları bulunan yer. Sınırları üzerinde Şahpaşa Hatun'un, Evren kızı Hacı Hatun'un mülkleri ve yollar vardır.

6 — Gene aynı köyde Yeşilhüyük = Yeşiltepe yakınındaki yerin tamamı, Hududu üzerinde Hasan Mürşit'in, Hacı Kâmil'in, Melek Hatun'un kendisinin nâib Süleyman'ın vârislerinin mülkleri vardır.

7 — Lârende'de Melek Hatun'un

Hanı'nın ve üç dükkânının tamamı.

8 — Bu hana bitişik furunun tamamı.

9 — Lârende'nin kuzeyinde Ece Mehmed yeri denilen yerin tamamı. Hududu üzerinde çayırılık, nehir, yol ve Mehmed oğlu Şeyh'in vârislerinin mülkleri

10 — Lârende'de Yeşiltepe - Yeşilhüyük (Kızılhüyük) yanında zâviye yakınındaki yerin tamamı. Hududu üzerinde iki tarafında nehir Sâd'ed-din, Mervan Ağa mülkleri vardır.

11 — Buraya muttasıl başka bir yerin tamamı. Meşhur olduğu için sınırları yazılmamıştır.

«VENEDİK TÜZÜĞÜ»

ULUSLARARASI TARİHİ ANITLARI ONARIM KURALLARI

Arekolog Dr.
CEVAT ERDER

Albert Gabriel'in, Vakıflar Dergisi'nin I. sayısında "Tarihî Türk Abidelerinin Tamir ve İhyası" adlı yazısını takiben derginin III. sayısındaki Dr. Münif Serav'ın "İtalya'da Eski Eserler ve Güzel Sanatların Korunması" adlı çevirisi ve Prof. Doğan Kuban'ın V. sayıdaki "Restorasyon Kriterleri ve "Carta del Restauro" yazısı, Vakıflar Dergisini, yurdumuzda tarihî anıtların onarımı konusunda, bugünkü şartlar içinde ciddî ve düzenli olarak yer ayırabilen tek dergi haline getirmiştir.

Vakıflar Dergisinde yayınlanan ve bir seri halini alan tarihî anıtların onarımıyla ilgili genel tutumlar konusundaki yazılara, 1964 yılı 25-30 Mayıs tarihleri arasında Venedik'te yapılan İkinci Uluslararası Tarihî Anıtlar Mimar ve Teknisyenleri Kongresi sonunda hazırlanmış tüzüğün ilâvesinin faydası çok yönlüdür. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Tarihî Anıtların Bakım ve Onarımı Bölümü faaliyetleri içinde çevirisi yapılmış olan¹ Venedik Tüzüğü (Venice Charter) diye adlandırılan ve 16 madde halinde belirtilen kurallar, Doğan Kuban'ın yazısında ele almış olduğu 1931 yılında Atina'da varılan kararlardan bu yana olagelen gelişmeyi gösterdiği gibi kongreye katılmış olan 15'e yakın ulusun delegelerinin bu konuda bugünkü anlayışlarını da aktetmektedir. Bu toplantıya, UNESCO ve halen mensubu olmadığımız, 30'dan

fazla ulusun üyesi bulunduğu Roma'daki "Kültürel Değerlerin Korunması ve Onarımı için Uluslararası Çalışma Merkezi" delegelerinin iştiraki ile de tüzük daha geniş bir anlam kazanmaktadır.

Venedik'teki toplantıda alınan kararlar arasında kurulması öngörülen ve derhal faaliyete geçmiş olan, Türkiye örgütünün de kurulması için hazırlıkların tamamlandığı "Uluslararası Tarihî Anıtlar ve Yerler Kurulu" (ICOMOS- International Council of Monuments and Sites) tarafından yayınlanan rapordan öğrendiğimize göre, kongreye iştirak eden uluslar arasında Venedik Tüzüğü'nün kendi ülkelerinde resmen kabulü için çalışmalar yapılmaktadır. Bu arada Macar İlimler Akademisinin tarihî anıtların onarımı problemleriyle ilgili iki toplantısı sonucu Venedik Tüzüğü Macaristan'da resmen kabul edilmiştir.² Amerika Birleşik Devletlerinin ilgilileri tarafından bu tüzük, ülkenin bu konudaki bünyesine uygun bir takım eklerle tat-

1. Çeviri, Venedik'teki Kongrenin hazırlık komiteinde çalışmalara katılmış olup adları en sonda verilenler tarafından 31 Mayıs 1964 tarihinde İngilizce, İspanyolca, Fransızca ve Rusça olmak üzere dört dilde yayımlanan tüzüğün İngilizcesinden yapılmıştır.

2. ICOMOS, Report on the Activities of the National Committees for the Years 1965 and 1966, s. 4.

bik edilmeğe başlanmıştır.³ Diğer üye ülkelerin de bunları takip ettiği veya edeceği muhakkaktır.

Asıl memnun edici olay, bu tüzüğün Türkiye'de eski eserlerin bakım ve onarımlarında tatbik edilecek ana prensipleri tespit etme sorumluluğunu yüklenmiş olan Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulunca ele alınmış olmasıdır. Bu da, ileride yurdumuzda tatbik edilecek kuralların açık olarak tespitinde oynayabileceği rolü düşündürerek Venedik Tüzüğüne ayrı bir değer kazandırmaktadır.

Burada, yurdumuzda tatbik edilmiş ve edilmekte olan tarihî anıtların bakım ve onarımı ile ilgili kuralların halen açık bir şekilde belirtilmiş olmaması eksikliğine işaret edebiliriz. Bununla birlikte, yurdumuzda bu konuda yazılmış olan yazıları rahatça sıralayabilmemiz, bunlar dışındakilerinin de pek çok sayıda olmayışı, bu alanda görüldüğü gibi faaliyetlerin azlığından ziyade bunların ele alınış şeklinin ifadesi midir, yolunda bir soruyu akla getirmektedir. Gönül isterdi ki yurdumuzdaki oldukça yoğun onarım çalışmalarının, diğer ülkelerde olduğu gibi, teknik bakımdan gelişmelerini ve hangi esaslara uygun olarak yürütüldüğünü bu çalışmalarla doğrudan doğruya ilgili kimseler dışında kalanların ve hattâ diğer ülkelerdeki ilgililerin de izleyebileceği şekilde ve fikir alışverişini arttıracak bir yayın düzenine girilmiş olsun. Bu türlü haberleşmenin, tarihî anıtların bakım, onarım ve değerlendirilmesi, şehircilik anlayışı içinde tarihî yerleşme ve merkezlerimize ait problemlerimizin halinde olduğu kadar dokümantasyon, konuyla ilgili personel eğitimi gibi hukukî meselelerde de yol gösterici olabileceği bir gerçektir.

Bunu temin ve şimdiye kadar olan gelişmeyi değerlendirmek, bugünkü düzen içinde hiç te güç olmasa gerek. Bu tür çalışmalarda nihâî kararı verme mev-

kiinde olan Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulunun on yılı aşan kesif çalışmalarının bir sistem içinde yayınlanması, meselelerin ele alınışını ortaya kolayca çıkarabileceği gibi, varılmış olan prensipler de belirecek ve diğer ülkelerdekilerle kıyaslama ve değerlendirme mümkün olabilecektir. Bu yolculu bir kıyaslama ve değerlendirme dahilinde de önemli yer tutacağına inandığımız, bugün ayrı bir teknik ve bilim dalı şeklinde geliştiği görülen tarihî anıtların onarımı davranışında tarihî bir gelişimin delili olarak çevirisi sunulan ve hazırlayıcıları arasında ülkemizin de adını aradığımız Venedik Tüzüğüne umutla bakabiliriz:

"Tarihi Anıtların ve Yerlerin Korunması ve Onarımı için Uluslararası Tüzük"

İnsan nesillerinin tarihi anıtları, geçmişten bir haber taşıyarak, günümüze eski geleneklerin yaşayan tanıkları olarak gelmektedir. İnsanlar, insanî değerlerin bütünlüğünde gittikçe daha çok bilinçleşmekte ve eski anıtları ortak miras saymaktadır. Onları gelecek nesillere sağlam ulaştırmak sorumluluğu iyice anlaşılmıştır. Orijinal zenginliklerine zarar vermeden, onları bizden sonrakilere geçirmek görevimizdir.

Eski yapıların korunması ve onarımıyla ilgili ilkeler üzerinde karara varmak ve bunları uluslararası bir temele yerleştirmek şarttır. Böylece her ülke, kendi kültür ve gelenekleri çerçevesinde bu plânı uygulamak sorumluluğunu yüklenenecektir.

1931 Atina Tüzüğü, ilk defa bu temel ilkeleri tanımlayarak; ulusal belge-

3. The National Trust for Historic Preservation, A Report of Principles and Guidelines for Historic Preservation in the United States, Washington D.C. October 31, 1964.

4. Conservation karşılığında kullanılmıştır.

5. Restoration karşılığında kullanılmıştır.

lerle, ICOM ve UNESCO'nun faaliyeti-
tinde ve UNESCO tarafından kültür de-
ğerlerinin korunması ve onarımı çalış-
maları için uluslararası bir merkezin ku-
rulmasında somut şeklini alan, uluslara-
rası geniş bir hareketin gelişmesine yar-
dım etmiştir. Böylece sürekli olarak daha
karışık ve çeşitli olmaya başlayan mese-
lelerin çözülmesi için artan bir dikkat
ve eleştirici çalışma uygulanmaya baş-
lanmıştı. Artık tüzüğü, içindeki ilkeleri
iyice gözden geçirmek ve yeni bir belge
halinde sınırlarını genişletmek için, yeni
baştan incelemek zamanı gelmişti.

Bunu gözönünde tutarak, tarihî anıt-
larla uğraşan mimar ve teknisyenlerin
ikinci Uluslararası kongresi, 1964 yılının
25 ile 31 Mayıs günleri arasında Vene-
dik'te toplanmış ve aşağıdaki metni ka-
bul etmiştir:

TANIMLAR:

MADDE 1 — Tarihî Anıt kavramı
sadece bir mimarî eseri içine almaz, bu-
nun yanında belli bir uygarlığın, önemli
bir gelişmenin, tarihî bir olayın tanıklığı-
nı yapan ketnel ya da kırsal bir yerleş-
meyi de kaplar. Bu kavram yalnız büyük
sanat eserlerini değil, ayrıca zamanın
geçmesiyle kültürel önem kazanmış da-
ha basit eserleri de içine alır.

MADDE 2 — Anıtların korunması
ve onarımı işi, mimarî mirasın incelen-
mesine ve korunmasına yardımcı olacak
bütün bilim ve tekniklerden yararlanır.

AMAÇ:

MADDE 3 — Anıtların korunma-
sında ve onarılmasındaki amaç, onları
hem tarihî bir belge hem de bir sanat
eseri olarak korumaktır.

KORUMA:

MADDE 4 — Anıtların korunması,
kaltıcı bir esasa göre yapılmalıdır.

MADDE 5 — Anıtların korunma-

sı, her zaman onların herhangi bir ya-
rarlı toplumsal amaç için kullanmakla
kolaylaştırılabilir. Bunun için bu çeşit
bir kullanma arzu edilir, fakat bu sebep-
le yapının plânı ya da dekorasyonu de-
ğiştirilmemelidir. Ancak bu şartlar için,
fonksiyon değişikliğinin gerektirdiği de-
ğişiklikler tasarlanabilir ve buna izin ve-
rilebilir.

MADDE 6 — Anıtın korunması,
pek büyük olmamak şartıyla çevresinin
de bakımını içine almalıdır. Eğer gele-
neksel dekor varsa, olduğu gibi bırakıl-
malıdır. Kütle ve renk münasebetlerini
değiştirecek hiçbir eklentiye, yok etmeye,
ya da değiştirmeye izin verilmemelidir.

MADDE 7 — Bir anıt, tanıklık etti-
ği tarihin ve içinde bulunduğu çevrenin
ayırlmaz bir parçasıdır. Anıtın tümünün
ya da bir parçasının başka yere taşınma-
sına — anıtın korunması bunu gerektir-
diği ya da çok önemli ulusal ya da ulus-
lararası çıkarların bulunduğu haller dı-
şında — izin verilmemelidir.

MADDE 8 — Anıtın tamamlayıcı
parçaları olan heykel, resim ya da süsle-
me unsurları, ancak bunları korumanın
başka çaresi yoksa, yerlerinden kaldırı-
labilir.

ONARIM:

MADDE 9 — Onarım uzmanlık ge-
rektiren bir iştir. Amacı, anıtın estetik
ve tarihî değerini korumak ve ortaya çı-
karmaktır. Onarım, kendine temel ola-
k orijinal malzemeyi ve güvenilir bel-
geleri alır. Faraziyenin başladığı yerde
onarım durmalıdır. Yapılması gerekli
herhangi bir eklemenin mimarî kompo-
zisyondan farkı anlaşılabilmesi ve günü-
nün damgasını taşımalıdır. Herhangi bir
onarım işine başlamadan önce ve bittik-
ten sonra, anıtın arkeolojik ve tarihî bir
incelemesi yapılmalıdır.

MADDE 10 — Geleneksel teknikle-
rin yetersiz kaldığı yerlerde, koruma ve

inşa için bilimsel verilerle etkenliği gösterilmiş ve deneylerle ispatlanmış, herhangi modern bir teknik kullanılarak, anıt sağlamaştırılabilir.

MADDE 11 — Anıta maledilmiş farklı devirlerin geçerli katkıları saygı görmelidir. Çünkü onarımın amacı stil birliği değildir. Bir anıt üst üste çeşitli devirlerin izlerini taşıyorsa, en alttaki durumu açığa çıkarmak ancak bazı özel hallerde — yok edilen malzemenin önemi azsa, açığa çıkarılan malzeme büyük tarihî, arkeolojik ya da estetik değer taşıyorsa ve korunma durumu böyle bir hareketi haklı gösterecek kadar iyi ise — haklı çıkarılabilir. İlgili unsurların önemini değerlendirilmesi ve neyin yok edileceği üzerinde karar vermek, yalnız bu işi üzerine almış kimseye bırakılmaz.

MADDE 12 — Eksik kısımların yerine konması, bütünle uyumlu bir şekilde bağdaştırılmalıdır, fakat onarım, aynı zamanda artistik ve tarihî tanıklığı yanlış bir şekilde aksettirmesin diye, orijinalden ayırdedilebilecek bir şekilde yapılmalıdır.

MADDE 13 — Ancak yapının ilgi çekici bölümlerine, geleneksel dekoruna, kompozisyonun dengesine ve çevresiyle olan bağlantısına zarar vermeyecek değişikliklere izin verilebilir.

TARİHİ YERLER :

MADDE 14 — Anıtların buldukları yerler, bütünlüğün korunması, temizlenip uygun bir şekilde ortaya konması için özel bir dikkat gerektirir. Böyle yerlerde yapılacak koruma ve onarım işlerinde daha önceki maddelerde açıklanan ilkelerden ilham alınmalıdır.

KAZILAR :

MADDE 15 — Kazılar, bilimsel standartlara uygun olarak, 1956 yılında UNESCO tarafından arkeolojik kazılar

için ortaya atılan uluslararası ilkelerin ışığında yapılmalıdır.

Yıkıntılar korunmalı, mimarî unsurların ve buluntuların sürekli olarak korunması için gerekli tedbirler alınmalıdır. Bundan başka anıtın anlaşılmasını kolaylaştıracak ve anlamını bozmadan açığa çıkartacak her çareye başvurulmalıdır.

Bütün yeniden inşa⁶ işlerinden a-priori olarak vazgeçilmelidir. Yalnız anastylosis'e, yani mevcut fakat birbirinden ayrı parçaların bir araya getirilmesine izin verilebilir. Birleştirmekte kullanılan madde her zaman ayırdedilebilecek bir nitelikte olmalı ve bu, anıtın korunmasını sağlamak ve eski haline getirmek için mümkün olduğu kadar az kullanılmalıdır.

YAYIN :

MADDE 16 — Bütün koruma, onarım ve kazı işlerinde her zaman çizim ve fotoğraflarla açıklık kazanmış çözümleyici ve eleştirici raporlar şeklinde kesin belgeler hazırlanmalıdır.

Temizlemenin, sağlamaştırmanın yeniden düzenlemenin ve birleştirmenin her safhası — iş sırasında ortaya çıkan teknik ve resmî özellikler gözönünde tutularak — raporda gösterilmelidir. Bu belgeler bir resmî kurumun arşivine konmalı ve araştırmacılar bundan yararlanabilmelidir. Bu raporların yayınlanması tavsiye edilir.

Anıtların korunması ve onarımı için uluslararası tüzüğün hazırlık komitesi çalışmalarına aşağıda adları yazılı kişiler katılmışlardır:

Bay Piero Gazzola (İtalya), Başkan

Bay Raymond Lemaire (Belçika), Raportör,

6. Reconstruction karşılığında kullanılmıştır.

- Bay José Bassegoda-Nonell (İspanya)
Bay Luis Benavente (Portekiz)
Bay Djurdje Boskovic (Yugoslavya)
Bay Hiroshi Daifuku (UNESCO)
Bay P.O. de Vrieze (Hollanda)
Bay Harald Langberg (Danimarka)
Bay Mario Matteucci (İtalya)
Bay Jean Merlet (Fransa)
Bay Carlos Flores Marini (Meksika)
Bay Roberto Pane (İtalya)
Bay S.C.J. Pavel (Çekoslavya)
Bay Paul Philippot (Kültürel Değer-
lerin Korunması ve Onarımı için Uluslar-
arası Çalışma Merkezi)
Bay Victor Pimentel (Peru)
Bay Harold Plenderleith (Kültürel
Değerlerin Korunması ve Onarımı için
Uluslararası Çalışma Merkezi)
Bay Deoclecio Redig de Campos
(Vatikan)
Bay Jean Sonnier (Fransa)
Bay François Sorlin (Fransa)
Bay Eustathios Stikas (Yunanistan)
Bayan Gertrud Tripp (Avusturya)
Bay Jan Zachwatovic (Polonya)
Bay Mustafa S. Zbiss (Tunus)

ARTUKLU DEVRİNDEN BİR HAYAT AĞACI KABARTMASI HAKKINDA

GÖNÜL ÖNEY

İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesinde 2465 Env. No. da kayıtlı Diyarbakır'dan getirilmiş bir taş üzerinde figürlü yassı kabartmalar dikkati çeker. Daha önce muhtelif defalar neşredilen taş üzerindeki motiflerin izahı şimdiye kadar yapılmamıştır.¹ (Resim 1 a, b). Malzeme kiraç taşıdır ve alt köşeler kırıktır. Ölçüler 0.55 m. yükseklik, 0.96 m. genişlik, 0.07 m. derinliktir. Taş, altta iki taçlı niş, aralarında kitabe ve iki figürle, üstte bordür halinde dikdörtgen çerçeveler içinde simetrik yerleştirilmiş figürlerle unsurlanmıştır. Bu figürler sırayla kuş, bağdaş kuran insan, tavus, kanatlı arslandır. Aralarında dala benzer bir kabartma yer alır. Kuşlar profilden verilmiştir, tepelerinde bir çiçek rozet görülür. İnsan figürleri cepheden ve bağdaş kurmuş vaziyettedir. Tek ellerinde göğüs üzerinde yuvarlak küreye benzer birşey tutarlar, diğer ellerinde ne tuttukları belli olmaz. Yukarı kalkık olan kollarının tepesinde büyük bir rozet yer alır. Tavus figürleri profilden ve yürür vaziyette işlenmiştir. Bir volutla son bulan kuyrukları Selçuk figürlerinin kanat ve kuyruk stili için tipiktir. Aynı şekilde gövde üzerindeki büyük rozet Selçuk figür sanatında tipik bir özelliktir. Birbirine doğru yürüyen arslanlar gövde profilden, başlar cepheden olmak üzere işlenmiştir. Sağ ayaklar göğüs üzerine çekiktir, kuyruklar arka bacağın arasından geçerek sırt üzerinde bir yarım palmetle son bulur. Ön bacakları kalça kısmını ucu volutlu bir hatla

çevreleyen kanat çıkar. Bu özellikler de Selçuk arslan ve sfekslerinde tipiktir. Arslanların arasında dal şeklindeki tasvir küçük yapraklara sahiptir. Nişlerin dış köşelerinde simetrik yerleştirilmiş ve profilden verilmiş birer kuş görülür. Sağdaki kuşun alt kısmı kırıktır. Bunların büyük kıvrık gagaları, sivri pençeleri ile kartal tasviri olmaları mümkündür. Kartalların tepesinde büyük tutulmuş birer çiçek rozet yer alır. Artukoğullarında rastlanan, tepesi sivri dişli ve burmalı sütunların taşıdığı kemerlerin arasında iki satır, örgülü bordürle çevrilmiş neshî kitabe yer alır.

Kitabede:

- ۱ - (عربدوم ؟) و افعال الصلاة
حسه
۲ - و طول عمر مع الامرا
منتش و ...

1. Arbedum? ve ikbal esselaahiye
2. Ve tavil Ömer maal umera Mentş...?

1. Bak. Glück, H. - Diez, E. Die Kunts des İslam. Propyläen Kunts Geschichte V. Berlin 1925, s. 236 b. Burada taş 13. asra tarihlenmektedir. Bir çift niş sisteminin veya pencerenin üst kısmı olarak tanıtılmaktadır.

Ogan, A. - Kühnel, E. İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Şaheserler. Berlin-Leipzig. 1938 s. 36, Taf. 7. Burada taş yine sebep gösterilmeden 1200 civarına tarihlenmektedir.

Arseven, C. E. Türk Sanatı Tarihi, Menşinden Bugüne Kadar Heykel Oyma Resim. Cild III. İstanbul. s. 15, Resim 34. Burada taşın sadece bir resmi verilmektedir.

yazılıdır. Taşın tavil (uzun) Ömer isimli ikbal ve iyi hâl sahibi bir şahsın lâhdine veya türbesine ait olması mümkündür^{1a}. Kitabede tarih yoktur. Kitabenin altında yine cepheden verilmiş iki figür yer alır. Bağdaş kurarak oturan ve kaftan giymiş olan bu figürlerin bir elleri kucak üzerindedir, diğlerinde mızrak tutarlar. Figürlerin arasında kanatlı arslanlarda olduğu gibi bordür halinde halkalı bir kabartma yer alır. Bu muhtemelen dal şeklindeki ağacın gövdesidir. Taş üzerindeki bütün kabartmalar çok şematik ve yassı kabartmalardır. Bu özellik ve rozetler, kuyukların volut ve palmetle son bulması, kaftan, bağdaş kurma Anadolu Selçuk figür sanatının tipik hususiyetleridir.²

Bu kabartmaları Selçuk devrinden diğer örneklerle mukayese edersek izahlarını yapmamız mümkün olur. Önce arslanların arasında yer alan, bir ağaç olması gereken dal gibi kabartmadan başlayalım. Buna benzer en erken paraleli Divriği Ulu Câmisi kuzey portalinde dal şeklindeki ağaç kabartması vermektedir (Resim. 2) (1228-29). Vazodan yükselen bu dal büyük ihtimalle bir hayat ağacı kabartmasıdır. Diyarbakır örneğine yaklaşan tasvirler, Alâeddin Keykudabad'ın Beyşehir'deki yazlık sarayı Kubadabad'da yıldız çiniler üzerinde görülmektedir (1236) (Resim. 3 bak)³. Burada dal şeklindeki ağaç Diyarbakır taşında olduğu gibi kuşlarla çevrilmiştir. Aynı devirden olması gereken Boyalı Köyden Afyon müzesine getirilen bir mezar taşında çubuk şeklindeki "ağacın" üzerinde çift kuş oturur⁴. Ağaç-kuş birleşimi Moğol hâkimiyeti zamanına rastlayan geç Selçuk devrinde de devam eder. Sivas Gök medresede (1271) portalin iki yanında palmiyeye benzer, tepesinde kartal, dalları arasında kuş ve nar tasvirleri bulunan (Resim. 4) hayat ağacı kabartması yer alır. Diğer geç Selçuk'lu örneklerinde konu arslan veya ejder kabartmaları ile zenginleşir. Kayseri Dö-

ner Kümbette (13. asır sonu) ağacın tepesinde çift başlı kartal, altında simetrik yerleştirilmiş arslan kabartmaları (kısmen kırık) yer alır⁵. Aynı şekilde Erzurum Yakutiye medresesinde (1310) portalin dış yüzlerindeki kabartmalarda hayat ağacı çift başlı kartal ve iki arslanla birleştirilmiştir⁶. Erzurum Çifte Minareli medresede ise (13. asrın sonu) portalin iki yanında hayat ağacı ile birleşen simetrik birer ejder, tepede çift başlı kartal kompo-

1a. Taşın batıda hüküm süren Menteseoğulları ile ilgisi yoktur. Menteseoğlu tarihi hakkındaki eserde böyle bir isme rastlanmamıştır. (Bak. Witte, P. Das Fürstentum Mentese, Studie zur Geschichte Westkleinasiens im 13-15. Jahrhundert. İstanbul 1934). Kitabeyi okumak lütfunda bulunan Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Müdürü Sayın Vehbi Tamer beye teşekkürü borç bilirim.

2. Anadolu Selçuk'larında çok yaygın olan kuş kabartmaları için bak. Öney, G. Anadolu Selçuk'larında Heykel, Figürlü Kabartma ve 14-15. asırlarda devamı. Ankara 1966. Doçentlik tezi, neşredilmemiş. Cilt I, s. 74-76, Cilt II, Resim 123-160, Cilt III, s. 73-103. İnsan figürleri için aynı eser, Cilt I, s. 1-29, Cilt II, Resim 1-47, Cilt III, s. 1-38. Arslan figürleri için bak aynı eser, Cilt II, Resim 79,80,88,103,104,105,11,114.

3. Bak. Otto-Dorn, K. - Önder, M. Bericht über die Grabung in Kobadabad Oktober 1965. Archaeologischer Anzeiger. Heft 2, 1966, s. 170 183.

Palmiyeye benzer ve hayat ağacı olması gereken ağaç-kuş tasvirleri Kubadabad çinilerinde oldukça yaygındır.

4. Bak. Otto-Dorn, K. Türkische Grabsteine mit Figurenreliefs aus Kleinasien. Ars Orientalis III. 1959, s. 64, Abb. 12.

Diyarbakır kalesinde, erken İslâm sanatı için karakteristik abstre figür stili ile (Abbasi devrinden 909) hayat ağacı-kuş-arslan kompozisyonunu görmekteyiz. Bak. Gabriel, A. Voyages Archeologiques dans la Turqui Orientale. Paris 1940, PL. LXVIII, 9. İran Selçuklu el sanatlarında hayat ağacı bilhassa kumaş ve seramikte yaygındır. Bak. Pope, A. U. A Survey of Persian Art. Bd. VI. PL. 940-B.

5. Bak. Gabriel, A. Monuments Turcs d'Anatolie. Tome I, s. 78, PL. XX, 1, 2.

6. Bak. Rice, T. T. The Seljuks. London 1961, s. 265, PL. 52. Öney, G. Aynı eser, Cilt I, s. 134, Cilt II, Resim 224 a,b, Cilt III, s. 164-171.

zisyonu mevcuttur⁷. Bütün bu örneklerde tasvir edilen şüphesiz hayat ağacı ve refakat edici figürlerdir. Bizim taşımızda da figürlerle çevrili ağaca benzer kabartma ile aynı sembolün canlandırıldığını tahmin edebiliriz. Farklı olan husus bu konunun değişik bir düzenle verilisidir. Ağaç tasvirinin etrafında ilgili figürler bordür halinde yanyana simetrik olarak sıralanmıştır. Hepsi de kökünü Orta Asya'dan ve şaman geleneklerinden alan bir sembol ifade etmektedir. Bu özellik Selçuk sanatında başka sahalarda da kuvvetle kendini hissettirir. Önce hayat ağacından başlayalım. Şaman inançlarına göre hayat ağacı dünyanın eksenidir. Şamanın gökyüzü veya yer altı seyahatinde ağaç merdiven veya yol vazifesi görür⁸. Şaman ağacı da arslan, ejder (yılan) ve masal yaratıkları tarafından beklenir⁹. Orta Asya inançlarına göre kâinat hayat ağacı, yer, gök ve gezegenlerle temsil edilir¹⁰. Gök ile yeri bağlayan hayat ağacıdır¹¹. Hayat ağacı tasviri ihtiva eden şaman davulu ve yardımcı ruhların yardımı ile şaman ayin sırasında hayat ağacına oradan da göğe, gezegenlere yükselir¹². Hayat ağacının tepesinde yer alan tek veya çift başlı kartalın da şaman kültüründe özel bir yeri vardır. Kartal şamana öbür dünyaya geçişte yardımcı olur. Bu sebeple Altay ve Minussink şamanları elbiselerinde kanat bulundurur, bunu giyince kendilerini kuşlaşmış kabul ederler¹³. Ayrıca Dolgan'lar, Tunguzlar, Goldenler doğmamış çocuk ruhlarının küçük kuşlar halinde hayat ağacında oturduğuna ve şamanın onları oradan aldığına inanırlardı.¹⁴

Yukarıdaki izahlarımızdan sonra Diyarbakır taşının Orta Asya şaman tasavvur dünyasına bağlandığı anlaşılmaktadır. Üst bordürde ağacın etrafında yer alan kanatlı arslanlar bekçi ruhlardır. Aynı şekilde ağaç gövdesi etrafında yer alan elimizraklı insan figürleri de bekçi figürlerdir. Bordür köşelerinde yer alan kuş motifleri bu durumda şaman veya ruh ku-

şu olmaktadır. Diyarbakır taşındaki çift kartallar ise Kayseri Döner Kümbet, Erzurum Çifte Minareli medrese ve Yakutiye medresesi çift başlı kartalları gibi şaman ağacı üzerindeki çift başlı kartalın yerini almaktadır¹⁵.

Bordürde gördüğümüz tavus figürleri büyük ihtimalle cennet sembolü olarak kullanılmıştır¹⁶. Aynı sembol tahminimize göre Anadolu Selçuk sanatında Alâeddin Keykubadın Beyşehir Kubadabad sarayı çinilerinde ve alçılarında,

7. Bak. Konyalı, İ. H. Erzurum Tarihi. İstanbul 1960, s. 339, 354. Rogers, J. M. The Çifte Minare Medrese at Erzurum and the Gök Medrese at Sivas. Anatolien Studies XV, 1965, s. 82-84.

8. Eliade, M. Schamanismus und Archaische Ekstasetachnik, Zürich 1957, s. 170-171, 259-262. Wensick, A. J. Tree and Bird as costenschappen Afdeling Letterkunde. Vol. 22, 1. mological symbols in Western Asia. Verhandlungen der Koninklijke Akademie vor Wetenschappen. Amsterdam 1921, s. 1-35.

9. Eliade, M. Schamanismus und Archaische Ekstasetechnik. Zürich 1957, s. 170-171, 262.

Harva, U. Religiöse Vorstellungen der Altaischen Völker. Helsinki 1938, s. 112-113.

10. Eliade, Aynı eser, s. 259.

11. Eliade, Aynı eser, s. 160.

12. Aynı eser, s. 168, 169. Ayrıca bak Find-eisen, H. Das Schamanentum Stuttgart 1957, s. 151.

13. Eliade, M. Aynı eser, s. 158-160.

14. Şaman Türklerin inancına göre demir kanatlı bir kartal yumurtalarını bir hayat ağacına bırakır, bu genellikle bir kayın ağacıdır. Bu yumurtalardan inanca göre şamanlar çıkar. Bak. Findeisen, aynı eser, s. 100.

14. Eliade, M. Aynı eser, s. 158.

15. Sternberg, L. Der Adlerkult bei den Völkern Sibiriens. Archiv für Religionswissenschaft 1930. Vol. 28, s. 130.

16. Büyük ihtimalle yapı böylelikle cennetten bir parça olarak belirtilmiş olmaktadır. Anadolu Selçuk'larında tavus kuşu için bak Öney, G. Aynı eser. Cilt III, s. 100-103. Kur'ana göre Tuba veya Sidra ağacı adını alan hayat ağacı cennetin ortasında göğün yedinci katında bulunur. Süre III, 16. Bak. Sale, G. The Koran. New York 1922, s. 508.

Konya Alaeddin sarayı alçılarında tavus kuşu figürü ile kullanılmıştır. Cennet tasviri düşüncesi taşın mezar veya türbe taşı olarak kullanılmış olması fikrini kuvvetlendirmektedir¹⁷. Şaman ağacı aynı zamanda ölülerin ruhlarının öbür dünyaya (cennete) yükselmesine yardımcı olur¹⁸. Bu yolculukta yol gösteren yine kuş şeklindeki yardımcı ruhlardır. Bu kuşlar aynı zamanda ölü'nün ruhunu da sembolize edebilir.¹⁹

Bağdaş kuran figürler ve kuşlarla beraber verilmiş olan rozetler önümüze ayrı bir tasavvur dünyası serer. Bu motifler yıldız sembolleridir. Bilhassa bağdaş kuran insan figürleri ile birlikte gök yüzü yolculuğu sonunda varılan gezegenleri canlandırdıklarını kabul edebiliriz²⁰. Sivas Keykâvus Darüşşifasında ana eyvan kemeri köşeliklerinde insan başı şeklindeki büyük rozetler aynı şekilde ay ve güneş olarak izah edilmektedir²¹. (Resim. 5). Orta Asya'da eski Türklerde ay, güneş ve gezegen kültürünün büyük rol oynadığını bilmekteyiz²².

Diyarbakır taşı kabartmalarında çok taraflı sembolik mahiyet haricinde Selçuk'lu devrinden erken bir örnekle karşı karşıya olmamız da önemlidir. Tepesi sivri dişli nişler sebebiyle taşı büyük ihtimalle güney doğu Anadolu Artuklu eseri olarak kabul edebiliriz ve 13. asrın başlarına tarihleyebiliriz²³.

Sonuç olarak girift figür tasvirleri ile Diyarbakır taşını Artuklu sanatında Orta Asya geleneklerini konu, stil ve sem-

bol bakımından yaşatmağa devam eden tipik bir örnek olarak gösterebiliriz.²⁴

17. Otto-Dorn, K. Türkische Grabsteine... s. 69-71.

18. Eliade, M. Aynı eser, s. 450.

19. Findeisen, H. Aynı eser, s. 113. Burada ayrıca eski Türk'lerin ölülerin külünü bir torbaya koyarak ağaca astıklarından bahsedilir.

20. İran Selçuk sanatına ait gümüş kakmalı bir kalemden üzerinde, ellerinde tuttukları alâmetlerden kati olarak gezegen tasviri oldukları anlaşılan bağdaş kurarak oturan figürler görülür. Kutu Moğol devrindedir (1281). Bak. Pope, A. U. A Survey of Persian Art. Vol. VI. PL. 1336.

21. Bak. Gabriel, A. Monuments Turcs... s. 149, Fig. 93 Selçuk portallerinde ve mihraplarında sık sık görülen rozetlerde muhtemelen aynı düşünce hâkimdir. Sivas ve Tokat şehirlerinden (bugün bu şehirlerde Gök Medrese Müzelerinde bulunmaktadır), bir gurup mezar taşında büyük ihtimalle aynı sembol kaynaklarına dayanan rozet-kuş kompozisyonları dikkati çekmektedir. Bak. Öney, G. Aynı eser, Cilt I, II. Katalog 140, Resim 150, Kat. 141, Resim 151, Kat. 143, Resim 152, 153.

22. İnan, A. Tarihte ve Bugün Şamanizm. Ankara 1954, s. 118.

23. Benzer dişli bir niş Artukoğullarından Dunaysır Ulu Câmisi yan portallerinden birinde (1205) görülmektedir. İki dişli olarak Diyarbakır Mesudiye Medresesi portalinde karşımıza çıkar (Artuklu 1195-1205). Bak. Gabriel, A. Voyages Archeologiques dans la Turquie Orientale. Paris 1940 Tome II. PL. XXVII, 2. PL. LXXIII, 3.

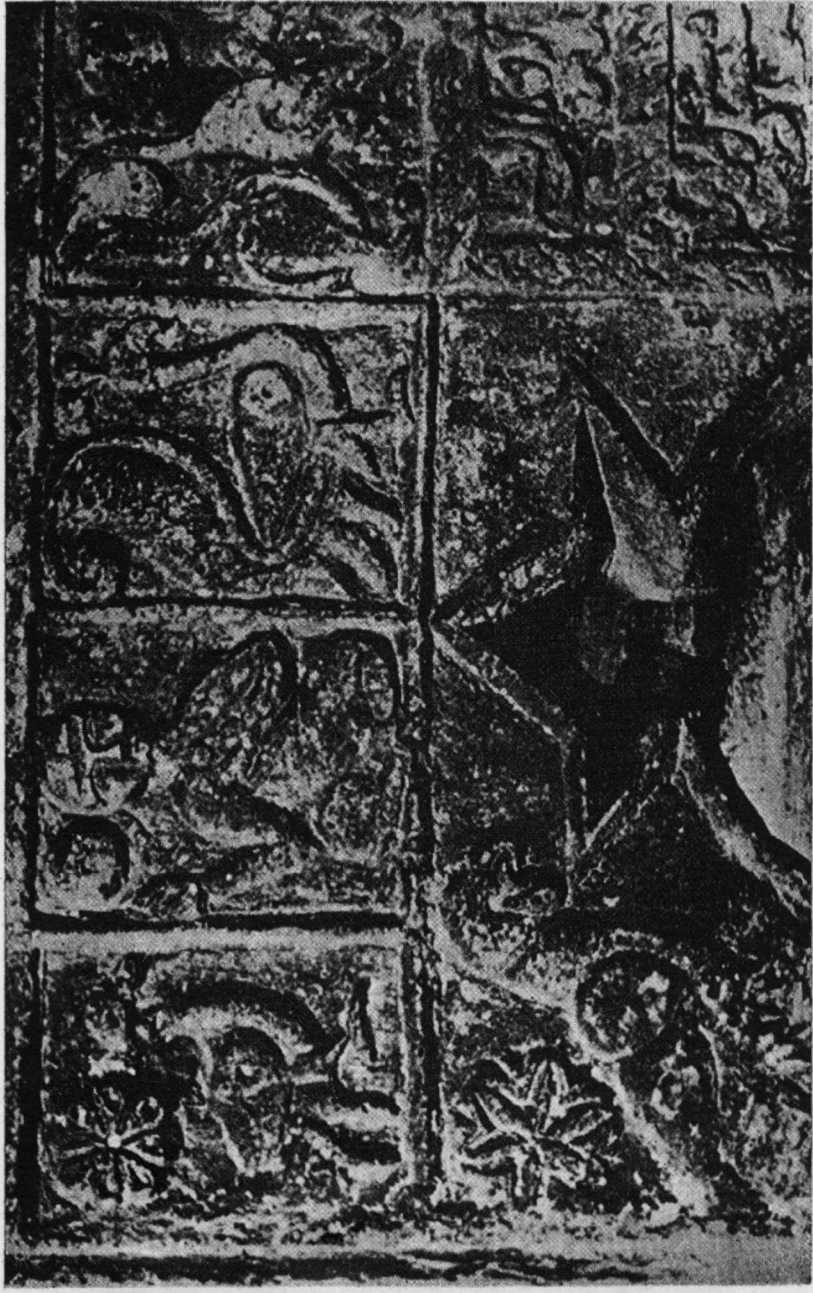
24. Başka örneklerin gösterdiği gibi hayat ağacı-hayvan tasvirleri Moğol hâkimiyeti sırasında rastlayan geç Selçuk'lu devrinde çoğalmaktadır. Bilindiği gibi Moğol'lar Anadolu'da şaman geleneklerini yeniden canlandırmışlardır. Bak. Togan, Z. V. Umumi Türk Tarihine Giriş. İstanbul 1946, s. 247.

Resim 1 a

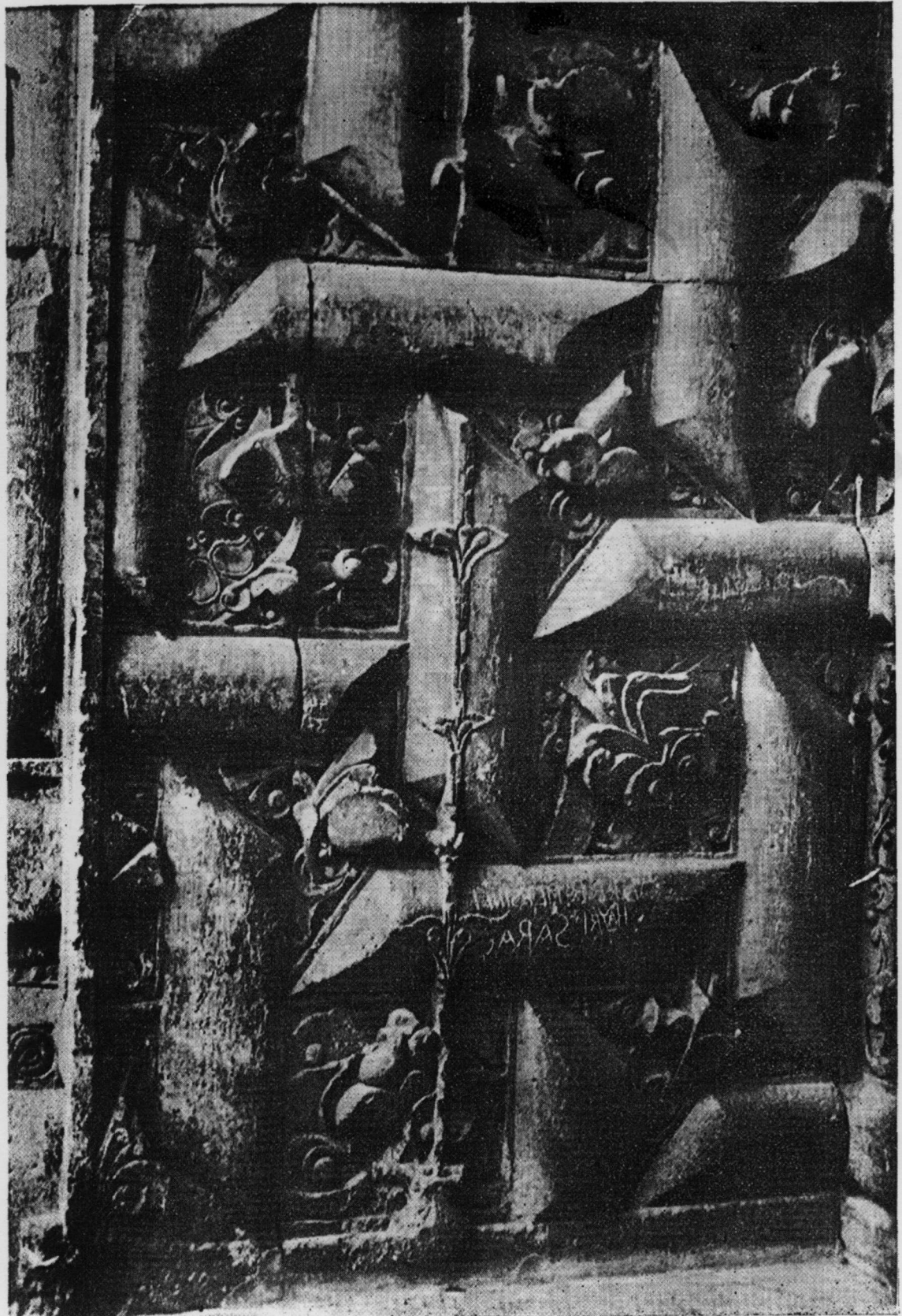
...kayd. alfabesinde tavris
...kalkınmasıyla... Çanakkale

...bel bakımından yazılmaya devam eden ü
...mik bir örnek olarak gösterebiliriz.²¹

Resim 1 a

Resim 1 b

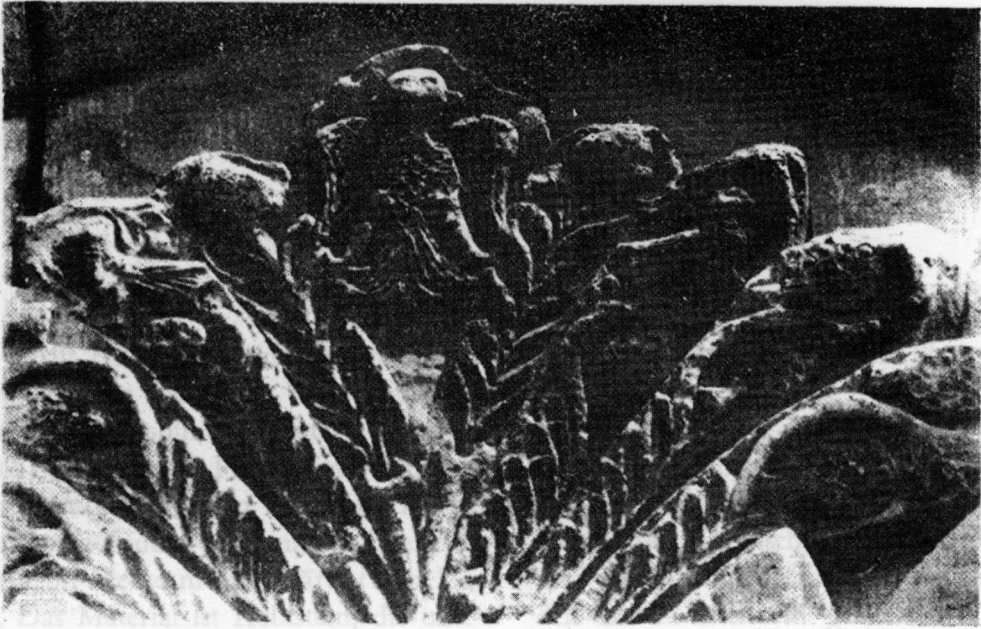
Resim 2

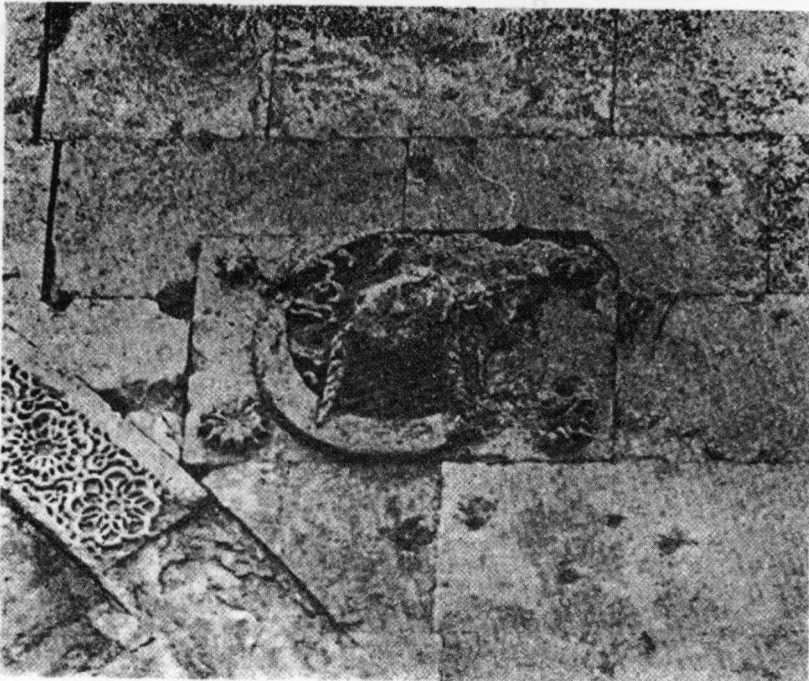
Resim 3 a

Resim 3 b

Resim 4

Resim 5

M
K
24
ei
wi
St
b) Das

ren Ecken sind zerstört. Die Masse hat die Höhe 0,55 m., Breite 0,96 m., Tiefe 0,17 m. Der Stein ist in zwei Zacken-Nischen gegliedert, zwischen die Schrift und zwei Figurenmotive eingefügt sind. Auf der

Bordüre
in quad
symmetr
ren: Vö
wen, Pfl
rum er
Die Vög
ber ist je
Die tier
und hoch
Hand ha
den, ku
jekt in
erkennen
sind gro
uen-Figu
gegeben.
dungen

Darstellungsart. Ebenso ist die große Zier-Rosette auf dem Körper eine Eigenart der Seldschukischen Tierstil-Kunst. Die aufeinander zuschreitenden Löwen sind ebenfalls in Profil wiedergegeben. Nur in einem Fall erscheint der Kopf in drei-

sind
die
nden
en-
sche
in un
schen
weig

artigen Gebilde, in den äußeren Zwickeln der Nischen sitzen in symmetrischer Anordnung zwei Vögel, die wieder im Profil dargestellt sind. Der untere rechte Vogel ist zerstört. Mit ihren geboge-

ten kräftigen
sehr wahr-
erscheinen
in Zwischen-
getragenen
Ortukiden
zweireihige,
Inchrift
Wordart:

E. Die Kunst
Geschichte V.
der Stein um
als oberer
eines Fensters
angesehen. Ogan, A. - Kühnel, E. Istanbul Ar-
koloji Müzesi'nde Şaheserler, Berlin-Leipzig
1928, s. 36, Taf. 7. Ebenso unklar ist die
der Stein um 1200 datiert. Arseven, C. E. Türk
Sanatı Tarihî Menşelerine İlgili Kadar Hey-
kel, Oyma, Resim, İstanbul Vakıflar Dergisi VII.
gibt nur eine Abbildung.

ÜBER EINE ORTUKIDISCHE LEBENSBAUM DARSTELLUNG

GÖNÜL ÖNEY

Auf einem Stein aus Diyarbakır im Museum für Türkische und Islamische Kunst in İstanbul (Inventar Nummer 2465) fallen uns in Flachrelief gearbeitete eigentümliche Figuren auf. Diese Motive wurden auf dem mehrmals publizierten Stein bis Heute nicht erklärt¹ (Abb 1 a, b). Das Material ist Kalkstein, die unteren Ecken sind zerstört. Die Maasse sind: Höhe 0.55 m., Breite 0.96 m., Tiefe 0.07 m. Der Stein ist in zwei Zacken-Nischen gegliedert, zwischen die Schrift und zwei Figurenmotive eingetügt sind. Auf der Bordüre des Steines sieht man aufgereiht in quadratischen Umrahmungen und symmetrisch angeordnet folgende Figuren: Vögel, Kockende Menschen, Löwen, Pfauen, geflügelte Löwen. Im Zentrum erscheint ein Zweigartiges-Gebilde. Die Vögel sind im Profil gegeben, darüber ist je eine Blumen-Rosette zu sehen. Die menschlichen Figuren sind enface und hockend wiedergegeben. In der einen Hand halten sie vor der Brust einen runden, kugelartigen Gegenstand, das Objekt in der anderen Hand ist nicht zu erkennen. Über dem abgewinkelten Arm sind grosse Rosetten eingefügt. Die Pfauen-Figuren sind im Profil, schreitend gegeben. Ihre Schweife mit Voluten-Endungen sind eine typisch seldschukische Darstellungsart. Ebenso ist die grosse Zier-Rosette auf dem Körper eine Eigenart Seldschukischer Tierstilkunst. Die aufeinander zuschreitenden Löwen sind ebenfalls in Profil wiedergegeben. Nur in einem Fall erscheint der Kopf in drei-

viertel Ansicht. Die rechten Pfoten sind erhoben, die Schwänze sind durch die hinteren Beine durchgezogen und enden mit einer Halbpalmette. Die Flügel enden mit Voluten. Auch dies sind typische Eigenarten bei seldschukischen Löwen und Sphinxen-Darstellungen. Zwischen den Löwen steht ein geriefeltes Zweigartiges Gebilde. In den äusseren Zwickeln der Nischen sitzen in symmetrischer Anordnung zwei Vögel, die wieder im Profil dargestellt sind. Der untere rechte Vogel ist zerstört. Mit ihren gebogenen grossen Schnäbeln, scharfen kräftigen Krallen sind diese Figuren sehr wahrscheinlich Adler. Über ihnen erscheinen wieder grosse Blüten-Rosetten. Zwischen den von geriefelten Säulen getragenen Zacken-Bögen -eine für die Ortukiden typische Bogenform- ist eine zweireihige, von Flechtband gerahmte Neshî-Inschrift eingefügt. Sie hat folgenden Wortlaut:

۱ - (عربدوم ؟) و افعال الصلا

حسنه

۲ - و طول عمر مع الاسرا

منش و ...

1. Siehe Glück, H. - Diez, E. Die Kunts des Islam. Propylaen Kunts Geschichte V. Berlin 1925, s. 236 b. Hier wird der Stein um 13. Jahrhunder datiert, Er wird als oberer Teil von einer Doppelnische oder eines Fensters angesehen. Ogan, A. - Kühnel, E. İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Şaheserler. Berlin-Leipzig 1938, s. 36, Taf. 7. Ebenso unbegründet wird der Stein um 1200 datiert. Arseven, C. E. Türk Sanatı Tarihi Mengeinden bugüne kadar Heykel, Oyma, Resim. İstanbul. s. 15, Abb. 34. gibt nur eine Abbildung.

1. Arbidum (?) und der hohe und gutige

2. Und der Lange Ömer mit den Befehlen von Menteş...?

Sehr wahrscheinlich bezieht sich die Inschrift auf einen Verstorbenen. Wir hätten es also dann hier mit einem Grabstein zu tun^{1a}. Die Inschrift enthält kein Datum.

Unter der Inschrift sitzen zwei Figuren im Hockersitz mit Kaftan-Kleidung. Die eine Hand liegt im Schoss, mit der anderen halten sie eine Lanze. Auch zwischen Ihnen befindet sich wie bei den Flügel-Löwen ein diesmal verschlungenes Mittelmotiv, möglicherweise der Stamm des baumartigen Gebildes oben.

Alle Figuren auf dem Stein sind sehr schematisch und in Flachrelief wiedergegeben. Dies, sowie die Rosetten, Schwänze mit Volüten- und Palmetten-Endungen, Kaftan, Hockersitz sind typische Eigenschaften der seldschukischen Kunst Anatoliens². Wenn wir die Darstellungen mit anderen Beispielen Seldschukischer Reliefkunst vergleichen, kommen wir einer Deutung der Motive näher. Zunächst müssen wir von dem zweigartigen Gebilde zwischen den Löwen ausgehen, das fraglos eine Baum-Darstellung sein soll. Die früheste Parallele hierzu ist ein zweigartiges Baum-motiv am Nord-Portal der Ulu Moschee in Divriği (1228-29) (Abb. 2), das aus einem Gefäß herauswächst, also hier mit Sicherheit einen Lebensbaum darstellt. Noch ähnlicher dem Diyarbakır Stein sind Lebensbaum-Darstellungen auf den achteck Fliesen des Palastes des Alâeddin Kaikobad in Kubadabad am Beyşehir See (um 1236) (Abb. 3 a,b)³. Der Baum ist hier zweigartig und wie am Diyarbakır Stein von Vögeln flankiert. Auch etwa ein gleichzeitiger Grabstein von Boyalı Köy, heute im Afyon Museum, gehört

hierher, mit einem stangenartigen "Baum" und Doppelvögeln⁴.

Das kombinierte Baum-Vogel Motiv setzt sich auch in spätseldschukischer Zeit, während der Periode mongolischer Herrschaft fort. So erscheint z. B. an der Gök Medrese in Sivas (1271) an beiden Seiten des Portals ein palmartiger Lebensbaum, mit dem Adler an der Spitze, Granatäpfeln und weitere Vögeln in den Ästen (Abb. 4). Auf anderen Spätseldschukischen Beispielen wird das Thema noch um Löwen, beziehungsweise Drachenfiguren, bereichert. So sind auf dem Döner Kümbed (Ende des 13. Jahrhundert) in Kayseri mit dem Lebensbaum Doppeladler, und zum Teil zerstörte, symmetrisch angeordnete Löwen-

1a. Der Stein hat mit dem Menteşe Fürstentum in Westanatolien nichts zu tun. Dieser Name kommt im Stammbaum dieser Dynastie nicht vor. (Siehe Wittek, P. Das Fürstentum Menteşe, Studie zur Geschichte Westkleinasiens im 13-15. Jahrhundert. İstanbul 1934). An Herrn Vehbi Tamer, der die Inschrift gelesen hat, möchte ich meinen besonderen Dank aussprechen.

2. Für die in der seldschukischen Kunst in Anatolien sehr häufigen Vogeldarstellungen siehe Öney, G. Anadolu Selçuk'larında Heykel Figürlü Kabartma ve 14-15. asırlarda devamı. Ankara 1966 Habilitations-Arbeit (unpubliziert). Bd. I, s. 74-96, Bd. II Abb. 123-160, Bd. III, s. 73-103. Für die Menschliche Figur das Selbe Bd. I, s. 1-29, Bd. II Abb. 1-47, Bd. III, s. 1-38. Für Löwen d. Selbe Bd. II Abb. 79, 80, 88, 103, 104, 105, 113, 114.

3. Siehe Otto-Dorn, K. - Önder, M. Bericht über die Grabung in Kobadabad. Oktober 1965. *Archaeologischer Anzeiger* Heft 2, 1966 s. 170-183. Ganz eindeutig palmartige Lebensbäume ebenfalls von Vögeln begleitet kommen auch in den Kubadabad Fliesen vor.

4. Siehe Otto - Dorn, K. Türkische Grabsteine mit Figurenreliefs aus Kleinasien. *Ars Orientalis* III. 1959, s. 64, Abb. 12. Im frühislamisch abstrakten Figurenstil ist auch auf der Burg in Diyarbakır eine Lebensbaum-Vogel-Löwen Darstellung gearbeitet. (Abbasidisch 909) Siehe Gabriel, A. *Voyages Archeologiques dans la Turquie Orientale*. Paris 1940, PL. LXVIII, 9. Bei den Seldschuken in Persien ist der Lebensbaum in der Kleinkunst vor allem auf Stoffen und der Keramik häufig. Siehe Pope, A. U. *A Survey of Persian Art*. Bd. VI. PL. 940 B.

Reliefs verbunden⁵. Ebenso sind in der Yakutiye Medrese (1310) in Erzurum auf den äusseren Seiten des Portals mit dem Lebensbaum Doppeladler und Löwen Darstellungen kombiniert⁶. In der Çifte Minareli Medrese (Ende des 13. Jahrhunderts) in Erzurum hingegen ist an beiden Seiten des Portals eine Komposition aus Lebensbaum, Doppeladler und symmetrisch angebrachten Drachen vorhanden⁷.

Bei allen diesen Beispielen handelt es sich einwandfrei um das Motiv des Lebensbaumes mit Begleitfiguren. Auch auf unserem Stein ist in dem baumartigen Gebilde, das Figuren umbegen, die gleiche Symbolik zu vermuten. Jedoch ist das Lebensbaum-Tier-Thema hier in einem völlig andersartigen Schema dargestellt. Um den geriefelten Baum in der Bordüre sind die dazu gehörenden Figuren nebeneinander symmetrisch angeordnet. Sie alle weisen auf einen Symbol-Hintergrund hin, der sich von älteren innerasiatischen und zwar schamanistischen Traditionen herleiten lässt, die innerhalb der gesamten seldschukischen Kunts stark nachwirken. Fangen wir mit dem Lebensbaum selbst an, der nach den Schamanistischen Vorstellungen Zentrum der Erde ist. Bei der Fahrt des Schamanen zu der Unterwelt oder zum Himmel dient dieser Baum als Leiter oder als Weg⁸. Auch der Schamanenbaum wird von Löwen, Drachen (Schlangen) und anderen Fabelwesen bewacht⁹. Nach den innerasiatischen Vorstellungen wird das Weltall durch Lebensbaum Erde, Himmel, Planeten repräsentiert¹⁰. Der Lebensbaum verbindet dabei die Erde mit dem Himmel¹¹. Mit der Hilfe der Schamanen-Trommel, die die Lebensbaum-Darstellung enthält, und den Hilfsgeistern steigt der Schamane bei der Zeremonie zum Lebensbaum und dann zum Himmel auf¹².

Auch der einköpfige- oder Doppeladler auf dem Lebensbaum hat im Scha-

manenkult einen besonderen Sinn. Er hilft dem Schamanen bei der Reise zum Jenseits. Aus diesem Grunde haben die Schamanen vom Altai und von Minussink Flügel an ihren Gewänder, die die Verwandlung zum Vogel andeuten¹³. Die Dolganen, Tungusen, Golden glauben ausserdem, dass die ungeborenen Kinder-Seelen sich als kleine Vögel auf dem Lebensbaum befinden¹⁴.

Nach dem hier vorgebrachten lässt sich unser Diyarbakır Stein in die mittelasiatisch schamanistische Vorstellungswelt einordnen. Die geflügelten Löwen auf der Bordüre des Baumes sind wohl als die Wächter des Baumes anzusehen, gleiche Funktion üben sehr wahrscheinlich auch die bewaffneten Figuren am "Stamm" des Baumes aus. Die Vogel-Figuren in den Ecken sind wohl als Scha-

5. Siehe Gabriel, A. *Monuments Turcs d'Anatolie* Tome I. s. 78, PL. XX, 1, 2.

6. Siehe Rice, T. T. *The Seljuks*. London 1961, s. 265. PL. 52. Öney, G. d. s. Bd. I, s. 134, Bd. II. Abb. 224 a, b. Bd. III, s. 164-171.

7. Siehe Konyalı, İ. H. *Erzurum Tarihi*. İstanbul 1960, s. 339, 354. Rogers, J. M. *The Çifte Minare Medrese at Erzurum and the Gök Medrese at Sivas*. *Anatolian Studies* XV, 1965, s. 82, 84.

8. Eliade, M. *Schamanismus und Archaische Ekstasetechnik* Zürich 1957. s. 171, 259-262. Wensick, A. J. *Tree and Birds as cosmological symbols in Western Asia*. *Verhandlungen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen Afdeling Letterkunde*. Vol. 22, 1-Amsterdam 1921. s. 1-35.

9. Eliade, M. ebendort. s. 170-171, 262. Harva, U. *Religiöse Vorstellungen der Altäischen Völker*. Helsinki 1938, s. 112, 113.

10. Eliade, M. d. S. s. 160.

11. Ebendort s. 259.

12. Ebendort s. 168, 169. Siehe auch Findeisen, H. *Das Schamanentum*. Stuttgart 1957, s. 151.

13. Eliade, M. d. s. s. 158-160. Die Türkischen Schamanen glauben, dass ein Adler mit eisernen Flügeln seine Eier auf einen Lebensbaum, meistens eine Buche legt, Aus diesen Eiern werden nach dortigen Vorstellungen die Schamanen geboren. Siehe Findeisen d. S. s. 100.

14. Eliade, M. s. 158.

manen-oder Seelen-Vogel zu deuten Das Adler-Paar auf dem Diyarbakır Stein scheint, ebenso wie die zweiköpfigen Adler am Döner Kumbed in Kayseri, an Çifte Minareli Medrese und an der Yakutiye Medrese in Erzurum auf die doppelköpfigen Adler im Schamanen-Baum hinzudeuten¹⁵.

Die Pfauen-Figuren auf der Bordüre hingegen sind wohl als Paradieses-Symbole gedacht¹⁶. Von gleicher Bedeutung sind wohl die Pfauen in anderen Beispielen seldschukischer Kunst z. B. auf den Kacheln und dem Stuck vom Palast des Alaeddin Keykubad am Beyşehir See in Kubadabad, oder im Alaeddin Kiosk in Konya. Dieser Paradieses-Gedanke führt uns noch näher an die eigentliche Bedeutung des Steines als Grabstein heran¹⁷. Der Schamanen-Baum selbst nämlich dient gleichzeitig auch zum Aufstieg der toten Seelen ins Jenseits (zum Paradies)¹⁸. Hierbei fungieren Vögel als helfende Geister, sie symbolisieren aber auch zugleich die Seele des Verstorbenen¹⁹.

Auf völlig andere Vorstellungen weisen hingegen die mit den Hockerfiguren und Vögeln kombinierten Rosetten. Sie deuten auf Gestirns-Zeichen hin, die vor allem in Zusammenhang mit den "Hockern" an Planeten denken lassen die man am Ende der Himmelfahrt auch erreicht²⁰. So stellen z. B. in Keykâvus Hospital in Sivas die grossen Rosetten mit Menschen-Köpfen in den Iwan-Zwickeln Sonne und Mond dar²¹ (Abb. 5). Wir wissen ausserdem, dass der Gestirns-Kult bei den alten Türken in Mittel-Asien eine grosse Rolle gespielt hat²².

Nicht nur die mehrschichtige Symbolik des Diyarbakır Steines ist für uns interessant, wir haben hier wahrscheinlich auch einen der frühesten Beispiele seldschukischer Figuren-Kunst vor uns. Und zwar dürfen wir den Stein mit grosser

Wahrscheinlichkeit auf Grund seiner Zackennischen, die für die Ortukidische Kunst Ost-Anatoliens typisch sind, in den Anfang des 13. Jahrhunderts ansetzen²³.

15. Sternberg, L. Der Adlerkult bei den Völkern Sibiriens. Archiv für Religionswissenschaft 1960. Vol. 28, s. 130.

16. Möglicherweise ist der Bau zugleich damit als ein Stück vom Paradies gekennzeichnet. Für die Pfauen in der seldschukischen Kunst in Anatolien siehe Öney, G. d. S. Bd. III. s. 100-103. Nach dem Koran befindet sich auch der Lebensbaum als Tuba und Sidra erwähnt in der Mitte des Paradieses, im siebten Stock des Himmels. Sûre III, 16. Siehe Sale, G. The Koran. New York 1922. s. 508.

17. Otto-Dorn, K. Türkische Grabsteine... s. 69-71.

18. Eliade, M. d. S. s. 450.

19. Findeisen, H. d. S. s. 113. Hier wird auch erwähnt, dass die alten Türken die in einem Sack befindliche Asche der Verstorbenen an einem Baum aufhängen.

20. In der persisch - seldschukischen Kunst sieht man z. B. auf der Innenseite eines tauschierten Federkastens Hocker - Darstellungen die auf Grund ihrer Attribute eindeutig Planeten - Bilder sind. Der Kasten stammt aus mongolischer Zeit (1281). Siehe Pope, A. U. A Survey of Persian Art. Bd. VI. Taf. 1336.

21. Siehe Gabriel, A. Monuments Turcs... s. 149, Fig. 93. In den häufig vorkommenden Rosetten an seldschukischen Portalen und Gebetsnischen hat sich sehr wahrscheinlich der gleiche Gedanke bewahrt. Eine Gruppe von Grabsteinen aus Sivas und Tokat (heute in den beiden Gök Medresen dieser Städte) zeigen sehr originelle Beispiele der Rosetten - Vogel Komposition, die sehr wahrscheinlich den selben symbolischen Hintergrund haben. Siehe Öney, G. d. S. Bd. I, II. Katalog 140. Abb. 150. Kat. 141, Abb. 151. Kat. 143, Abb. 152, 153.

22. İnan, A. Tarihte ve Bugün Şamanizm. Ankara 1954, s. 118.

23. Verwandte Zacken - Nischen sieht man bei einem der Seitentore der Ortukidischen Moschee von Dunaysır. (1205). Eine ähnliche Nische mit zwei Zacken zeigt der Mihrab der Mesudiye Medrese in Diyarbakır (Ortukidisch 1195-1205). Siehe Gabriel, A. Voyages Archeologiques dans la Turqui Orientale. Paris 1940. Tome II. PL. XXVII, 2. PL LXXIII, 3.

Zusammenfassend können wir sagen, dass der Nisibis-Stein mit seiner komplexen Figuren-Welt ein wichtiges Beispiel für das Weiterleben Zentralasiatischer Traditionen- und zwar sowohl in Thema, Stil als auch Symbolik-Gehalt innerhalb der seldschukischen Kunst ist²⁴.

24. Wie andere Beispiele zeigen, werden Lebensbaum - Tier Darstellungen in der spät seldschukischen Zeit, unter mongolischer Herrschaft häufiger. Es ist bekannt, dass die Mongolen in Anatolien die schamanischen Traditionen neu beleben. Siehe Togan, Z. V. Umumi Türk Tarihine Giriş. İstanbul 1946 s. 247.

KONYA'DA BİLİNMIYEN BİR SELÇUKLU DEVRİ ESERİ

MEHMET ÖNDER

Kaybolan belgeler

Anadolu Selçukluları devri mimarî eserlerinden çoğunun bugün kitabeleri yoktur. Bunlar, ya zamanla yerlerinden alınarak, kaybedilmiş, ya da şu veya bu sebeplerle kazanmış, yokedilmiştir. Asılları vakıf olan eserlerin hemen büyük bir kısmının vakfiyeleri de zamanla kaybolmuş olduğu için, bu gibi kitablesiz ve vakfiyesiz eserlerin hangi tarihte ve kim tarafından yaptırıldığı kesin olarak bilinmemekte, bunlar bilgimiz dışında bir takım adlarla tanınmaktadır. Örneğin, Konya'daki Selçuklu devri eserlerinden Keşikbaş Türbesi, Tercuman Mescidi gibi eserler bu cümledendir. Ayrıca, Konya'da Abdülaziz mahallesindeki Şeyh Abdülaziz Mescidi de, Selçuklular devrinde belirli bir üslûpta yapılan mescid tiplerinden olduğu halde, son birkaç yıl öncesine kadar, banisi ve inşa yılına dair yazılı bir belgeye rastlanmadığı için tamamen meçhulümüz olmaktan ileri gidememiş, (Abdülaziz Mescidi) adından başka hiçbir bilgimiz olmamıştır. (Resim: 1-2),

Yeni bir Selçuklu kitabesi

Son yıllarda, Abdülaziz Mescidinin yıkılmak üzere olduğu görülerek, tarafımızdan onarımı yaptırılmıştır. Bu onarım sırasında, Mescid'in çamur harçla sıvalı mihrabı sökülmüş (Mihrab'ın üst alınlığında bulunan firuze renkli diktdörtgen şeklindeki girkaç düz çini ile mihrap kemerinin altındaki الرحمة و الرضوان يا ذا الجعة

و ibaresini taşıyan alçı kabartmalar yerlerinde bırakılarak), sıva altındaki mihrap nişini dolduran molozlar temizlettirilmiştir. Mescid mihrabının orijinal yapı artıklarını ihtiva eden bu moloz yığıntısı arasında, yazılı çini parçaları ile alçı süsler bulunmuş, bunlar Konya Müzesine taşınarak tasnif edilmiştir.

Molozlar arasında bulunan ve şimdiye kadar bilinmeyen çini parçalarının Mescid'e ait kitabe artıkları olduğu anlaşılmıştır. Lâcivert renginde bir zemin üzerine beyaz renk kabartma Selçuklu süslüsüyle yazılan ve büyük bir kısmı noksan olan kitabeden şu ibareler kısmen tamamlanarak okunabilmektedir:

- 1 — بسم الله الرحمن الرحيم عمر هذا المسجد
- 2 — في أيام السلطان الأ عظم ظل الله في العا
- 3 — لم عز الدنيا والدين الاسلام والمسلمين ابو
- 4 — الفتح كيكوس بن كيكسرى
برهان امير المؤمنين
- 5 — العبد الضعف في سنة احدى
خمسین و ستیاه

Fotoğrafından da anlaşılacağı üzere, 15 parçadan ibaret noksan kitabe'nin yukarıda görüldüğü şekilde tarafımızdan tamamlanan ibarelerinden, Mescid'in tahminen 651 H. (1253 M.) yılında, Selçuklu Sultanı Keyhüsrev oğlu İzzettin Keykâvus II. un devletli günlerinde yaptırıl-

dığı anlaşılmaktadır. Mescid'i yaptırana ait ikinci parti kitabe kaybolmuş, yalnız tarih ibaresinden bazı kısımlar bulunmuştur. (Resim: 3)

Böylece Abdülaziz Mescidi'nin yapılış tarihi kesin olarak mimarî tarihimize girmiş olmaktadır.

Abdülaziz Mescidi adı

Fatih devri Karaman Vilâyeti evkafı defterinde (Vakf-ı Mescid-i mahalle-i Abdülaziz) şeklinde yer alan Mescid, 978 H. (1570M.) tarihli bir vakıf kaydında da Abdülaziz Mescidi adıyla diğer mescidler arasında sıralanmaktadır (Konya Müzesi Şeriye sicilleri, C: 2 s: 102). Bugün de Mescid'in bulunduğu mahalleye (Şeyh Abdülaziz Mescidi) denilmektedir. Mescid mi mahalleye, mahalle mi mescid'e ad vermiştir? Bunu tayin etmek güç olmakla beraber, bazı belgeler bize Mescid ile Şeyh Abdülaziz adı arasında ilişkiler kurmaktadır. Şöyle ki: XVI. Yüzyılda yazıldığı anlaşılan Risale-i Tevarih-i Enbiya-ü Evliya-ü Âli Osman adlı yazma bir eserde (Paris, Bibliothèque Nationale, Turc, Anc. F. 119), Osman Gazi'nin babası Ertuğrul Gazi'nin meşhur saltanat rüyasını gördükten

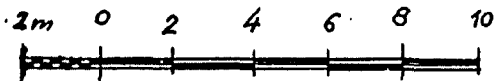
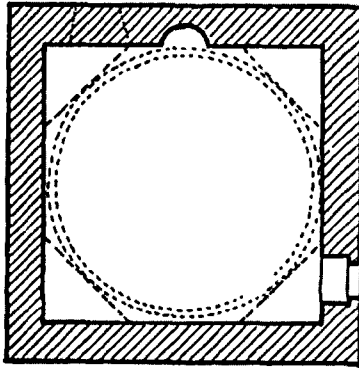
sonra, Konya'ya gelerek Selçuklu sultanı Alâeddin'i ziyaret ettiği, Sultan'ın Ertuğrul Gazi'ye hediyeler ve tabl verdiği (Varak: 9/b), Ertuğrul Gazi'nin ayrıca Sultan Alâeddin'in bilgin veziri Abdülaziz'i de ziyaret eylediği, vezirin kızı Rabia Hatun'la oğlu Osman'ı nikâhladığı (Varak: 10/b), vezir Abdülaziz'in aynı zamanda bilgin bir şeyh olduğu ve Konya'da bir Mescid'i bulunduğu (Varak: 15/b ve devamı) kaydedilmektedir. Aksaraylı Kerimüddin Mahmud'un (Müsameret'ül-Ahyar) adlı eserinde de, Alâeddin Keykubâd III. ın zamanında, müstevfîlik (maliye nazırı) makamına Abdülaziz adında cahil bir adamın getirildiği kaydı vardır (Terc: M.N. Gençosman, Selçukî Devletleri tarihi, s. 288, Ank. 1943). Birinin bilgin bir şeyh, diğerinin cahil bir adam dediği, Alâeddin Keykubad III. ın veziri Abdülaziz'in iki ayrı kişi olup olmadığı tetkike değer bir konu olmakla beraber, Osman Gazi'nin kainpederi olduğu ifade edile şeyh Abdülaziz'in, yukarıda bahis konusu ettiğimiz, Keykâvus zamanında yaptırılan Mescidin banisi olduğu da düşünülebilir. Elimize geçen çini kitabe noksan olduğu için asıl banisinin adı bulunamamıştır.

Resim 1 — Konya'da Abdülaziz mescidi

④3 Konya Abdülaziz Mescidi

Mihrap · M: 1/50

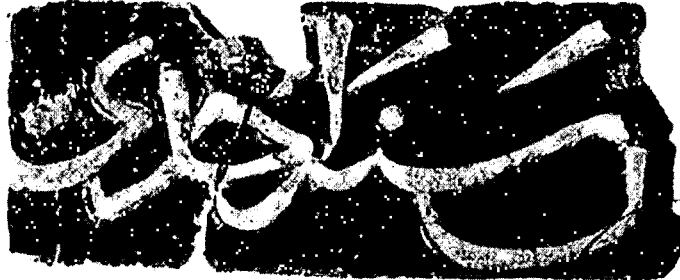
Resim 2 — Abdülaziz mescidi plâni

- 1

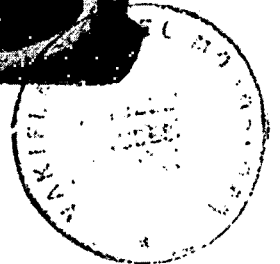

- 2

- 3

Resim 3 — Abdülaziz mescidine ait çini kitabe parçaları.

BULGARİSTANDAKİ BAZI TÜRK VAKIFLARI VE ÂBİDELERİ

OSMAN KESKİOĞLU

A. Ü. İlahiyât Fak. Öğr. Gör.

Türkler, her fethettikleri yerde olduğu gibi Bulgaristanı da fethettikleri zaman, derhal oranın imarına başlamışlar, bu meyanda birçok vakıf müesseseleri meydana getirmişlerdir. Meselâ Yahya Paşa'nın Sofya ve Niğbolu'da birçok dükkânlar inşa ederek muhtelif yerlerdeki hayır müesseselerine bunları vakfettiğini 912 H. tarihli vakfiyesinden öğreniyoruz, vakıf fikri bir taraftan câmi, mescid, mektep, medrese, çeşme, sebil, han, hamam gibi hayır müesseseleri inşa ederek birçok âbideler¹ meydana getirirken diğer taraftan bunlara vâridat temin etmek amacıyla birçok dükkânlar, binalar yaptırarak memleketin imarına; değirmen, tarla, bağ, bahçe gibi gelir kaynakları bulmakla memlekette istihsalin artmasına yardımcı olmuştur. Bu müesseseler Türk kültürünün oralarda yayılıp yerleşmesini sağlamış; memleketin her tarafına muazzam bir örgüt halinde yayılarak o topraklarda temelleşme ve bâki kalma fikrini atadan evlâda intikal ettirmiştir. Bugün hudutlarımızın dışında kalan, dün bizim olan ülkelerde nice vakıf eserlerimiz ve âbidelerimiz vardır. Her yerde Türklük namını yaşatan, câmi, mescid, mektep, medrese, türbe, zâviye, çeşme, sebil, şadırvan, köprü, han, hamam, kervansaray gibi nice âbideler, ölmez bir tapu senedi halinde, hâlâ yaşamaktadır.

O topraklardan çekilirken bu hayır müesseselerinin korunmasını, toprağın yeni sahiplerine, teahhüdlerle bağlamayı ihmal etmemişizdir, vakıf mallarının

bakımını sağlamak için vakıf idareleri kurulmuş, cemaatler teşkil edilmiş, bunlar, kanunlarla, muahedelerle, nizamlarla teminat altına alınmıştır. Meselâ *Berlin Muahedesine* bu kabil hükümler konulmuştur. Keza, Türk Hükûmeti ile Bulgar Hükûmeti arasında akidolunup Rifat Paşa ve Liyapçef tarafından imzalanan 1909 *Tarihli Protokolün* ikinci maddesinde: Bulgaristandaki, Cemaat-ı İslamiye ve Evkaf Teşkilâtlarına da mukavele hazırlandığı¹, Müslüman ahalinin din ve ibadet serbestisi temin olunduğu tasrih olunmuştur.

Aynı tarihte imza olunan 8 maddelik *İstanbul Mukavelesiyle* Bulgaristan

1) Evliya'nın kaydettiğine göre o zaman başlıca şehirlerdeki cami, mektep sayısı şöyledir:

Sofya'da: 53 cami ve mescid (Fâtih'in sadrazamı Mahmud Paşa camii, Siyavuş Paşa camii, müze yapılan Büyük Cami, Banya Başı camii (resim: 1) ve sair), 40 mektep, 2 medrese.

Filibe'de: 53 cami (Murad Hüdavendigâr Camii, Şehabeddin Paşa Camii) (Resim: 2 ve 3) 70 mektep, 9 medrese, 7 Darul Kurra, 11 tekke,

Eskizağra'da: 17 cami, 42 mektep, Vidin'de: 24 cami, 7 medrese, 11 mektep, 7 tekke,

Lofça'da: 30 cami, 6 mektep,

Plevne'de: 18 cami, 7 mektep,

Şumnu'da: 10 cami ve mektep,

Varna'da: 41 cami,

Silistre'de: 40 cami, 40 mektep, 8 medrese (Resim: 3-a)

Razgrad'da: 17 cami,

Trnova'da: 26 cami, 20 mektep, 10 tekke... (Evliya Çelebi *Seyahâtname*'nin III. ve IV. cildlerine bak)

Türklerinin hakları korunmuştur. Buna göre Sofyada Baş Müftülük bulunup, dinî ve hayrî müesseseleri, vakıfları nezaret edecektir. Beşinci maddesinde Müftülerin vakıfları idare ile mükellef oldukları tasrih edilmiştir. 7. maddede de Bulgaristan'da bulunan emlak-i mevkufenin husnû muhafazasına dikkat ve itina olunacağı, mecburiyet olmadıkça ve kanunlara uygun bulunmadıkça hiçbir dinî ve hayrî binanın yıkılmıyacağı, Vakıf binalardan birinin istimplâki icap ettiği takdirde onun bulunduğu mahalle nisbetle aynı kıymeti haiz diğer bir arsa gösterilmedikçe ve binanın kıymeti tesviye olunmadıkça buna teşebbüs olunmayacağı..., Baş Müftü bunlara ait hesapları tetkik ve her türlü suistimal vukuunu meneylemek vazifesiyile mükelleftir, denilmektedir. (4 Mayıs 1909 Tarihli protokol)

1913 de ikinci bir mukavele ile aynı haklar te'kit edilmiştir.

1892 ye kadar mer'î olan muvakkat bir talimatname ile devam eden müftülükler, ondan sonra usulî Muhâkemaât-ı Hukukiyye kanunu ile, tanzim edilmiş, vazife ve salahiyetleri tesbit kılınmıştır. Mecelle şarihi Ali Haydar Efendi, Osmanlı Hükûmeti tarafından vazifeli olarak gönderilmiş, oralarda, mahallinde tetkikat yaparak, Romanya, Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ile Bosna Hersek ve Karadağ'da bulunan ahali-i İslâmiyenin husûsatı mezhebiyyelerine dair Meşihatın emriyle bir layiha hazırlamıştır. Bundan başka olarak Rumeli ile Bulgaristan'da bulunan Cemaât-ı İslamiyye'nin Umuru Vakfiyyeleriyle Müftüleri ve cemaat meclisleri hakkında da bir talimatname yapmıştır. Bunlar Matbudur. Haydar Efendinin hazırladığı Bulgaristan ve Rumeli'deki cihât tevcihi hakkındaki 1299 tarihli tafsil, Vakıflar Arşivinde 235 numaralı defterde kayıtlıdır.

Şeyhülslâm olan Mustafa Hayri Efendi, Evkâf Nâzırı iken teşkilât hakkındaki mütalâsını sorduğu o vakit Ayân rei-

si bulunan sabık Sadrazam Saîd Paşa, Viyanadan yazdığı cevabında hariçteki vakıflara da temas etmeyi ihmal etmiyor: 'Müsaade-i aliyyeleriyle iki şey ihtar edeceğim. Bu defa Sırbistandan geçerken Niş'de ancak iki minare müşahede oldu, halbuki orada vaktiyle birçok cami vardı. Sofya'da ise, Kara Mustafa Paşa Camii ehli islâm elinden alınmış, ve meabidi sâire-yi İslâmiye madum hükmüne girmiştir. Bu hallerin mucib-i asliyesi orada inhilâl-i hükümet-i İslâmiye ise de, zikrolunan mahallerde, el-yevm sâkin bulunan ehli İslâmın evkâf-ı milliyelerini muhafazada kasrı himmet eyledikleri de mahall-i şüphe değildir. Acaba bizimle alâka-yı hükümetleri kalmamış olan mahallerde meâbid ve mesâcid-i İslâmiyyeyi teaddi ve ihmalden kurtarmak için bir çâre bulunamaz mı? Bosna ve Hersek için beyned-devleteyn yapılan mukaveleye şâir-i İslâmiyye'nin muhafazası için bazı kuyut idhal edilmiştir. Macaristan ve Viyana'da Bosna ehalisinden olan askerleri hep fesli gördüm, demek Avusturya, ilhaktan sonra da hükm-i mukaveleye riayet ediyor. Lâkin Bulgaristan Cemaat-i İslâmiyyesine mahsus ve Makamı Meşihat-ı İslâmiyenin oralarda nüfuz ve salahiyetini mübeyyin olmak üzere yine vaktiyle kabul ettirilen âdât ve nizâmât şimdi muattal ve cevâmi ve mesâcid dahi bu ataletе dahil imiş. Bilmem ki o âdât ve nizâmâtın iadesine imkân-ı hâlî var mıdır? Var ise, alâkadar olan rufekâ-yı Fihâmla bilmüzakere bir çare bulunması himem-i aliyyelerine menûttur. 26 Cemazelahire 329 11 Haziran 1327, Meclis-i Ayân Reisi Saîd."

Bunlara rağmen yabancı topraklarda kalan vakıf eserleri yokedilmeye mahkûm bırakılmıştır.

Ben bu yazımda, Bulgaristanın Şum-

2) Evkâf-ı Humâyun Nazaretinin Tarihçe-i Teşkilâtı ve Nuzzarın Teracümi Ahvâl, S. 242 İstanbul, 1335.

nu şehrindeki vakıflardan ve Türk âbidelerinden kısaca bahsedeceğim.

Şumnu: Eski bir şehirdir. Meşhur arap coğrafiyacısı İdrîsî ondan Misiyones adıyla bahseder. Evliya Çelebinin yazdığına göre, Çandarlı Ali Paşa 20 bin kişilik ordusuyla Bulgaristanı fethetmeye başlayınca Tikenlik ve Çalıkavak boğazından Kocabalkanı aşarak Şumnuyu sardı. Burasını almaya çalışırken çok meşakkat çektiğinden şehre Şumlu adını koymuş. Bazı eski kayıtlarda (Mesela: II. Selim zamanında) Şumlu diye yazılıdır (*). Avrupalılar Hcumla derler. Evliya Çelebi, kalesinin harap olduğunu söyler. O zaman 10 mahalleli, iki bin kadar mamur bağlı bahçeli haneleri olan bir şehirmiş. 10 camii, 7 aded vakfı, kuvvetli sıbyan mektebi varmış.³

Şumnu bazı âlimler yetiştirmiştir: At pazârî Osman Fazlı Efendi, İm'an fi Cem'il, Kur'an sahibi Yusuf efendi bunlardandır. Hattatları pek meşhurdur. Hafız İbrahim Edhem, Hüseyin Vassâf, Seyid Ahmed Nazifî bunlardandır. Burada yazılan eserler kervanlarla İstanbula getirilir, sahhaflara satılırdı. Dönüşte kervan kâğıd, mürekkep ve başka malzeme ile yüklü dönerdi. Şumnu XVIII. yüzyılda ehemmiyet kazandı. Şimalden gelen Rus saldırılarına karşı tabii bir kale olduğundan askeri önemi artmış, II. Ordu merkezi olmuştur. Askeri kudretiyle mütenasip olarak nüfusu da artmıştır. Evliya Çelebi zamanında 10 cami varken Kamus'ul-Alâm 50 camii olduğunu yazıyor.⁴ 1925 te 40 kadar cami vardı. Sonraları Bulgarlar plan vurdurarak çoğunu yıktılar. Camilerden bazılarının adlarını kaydedelim: Eski Cami, Yeni Cami, Saat Camii, Solak Sinan Camii, Kovukoğlu Hacı İbrahim'in inşa ettirdiği Debbaghane camii, Çarşı C., Karaman C., Dümдар C., Çömlekçi C., Kandilli C., Müşebekli C., Muradiyye C., Şerif Ağa C., Nizamiyye C., Çingiraklı Mescid, Ağa C., Kadı Bâlâ C., Reis Paşa C., Çukur C., Kılak

C., Karaağaç C., Moğoş C., Piliç C., Üçpınar C., İhlamur C., Aygır Mescidi, Rifat Paşa Camileri. Bunların bazısından bahsedeceğiz.

Bunların içinde en eskisi, *Eski cami* denen cami olup Yahya Paşa'nın 912 H. 1506 M. tarihli Sofya, Niğbolu için yaptığı vakıflar meyanında bu camie de vakıfları vardır. Camiinin duvarları yontma taştandır. Önünde dershanesi, medrese odaları vardır. İki tarafındaki mezarlıkta birçok büyüklerin mezarları hâlâ durur. Sadrazam Rusçuklu Hasan Paşa bunlardan biridir. Bu zat Sadrazam iken 1790 da Şumnuda idam edilmiş ve kellesi İstanbul'a gönderilmiştir.

Eski binalardan biri de Gelberu Sultan tekkesidir. Bazı kayıtlarda Kebvelî veya Kerbelâ Sultan diye geçer. Köşkler boğazının eteğindedir. Menkıbesi Genç Osman menkıbesini andırır. Şumnu alınırken şehid düşen bu şanlı gazi, kellesini koltuğuna alıp ordunun önüne döşmüş, gel beru, gel berul idyerek ileri doğru yürümüş, orduyu fethetme teşvik ede ede bu yere kadar getirmiş ve burada yere uzanıp kalmıştır. Mezarı meçhul kalan bu şehidin yattığı yeri sonraları Afganlı bir derviş ruyasında keşfetmiş ve oraya bir zaviye yapmıştır. Burası daima ziyaretgâh olmuştur. Uzak köylerden bile halk adaklarını getirip burada keserler. Bu tekkenin geniş olan mezarlığında birçok tarihî mezarlar vardır. 1829 da Rus muhasarasındaki şehidlerin, bu meyanda şair Şinasinin babasının mezarı da buradadır.

Halkın ziyaret ettiği yatırlardan biri de Maçinli Babadır. Bu zatın namına bir zaviye varmış. Fakat bugün bina yıkılmış, yalnız merkadi durur. Buraya halk Çilli baba derler.

* Vâsif Tarihî Şumnu veya Şumlu olduğunu söylüyor. C. II, S. 125.

3) Evliya Çelebi, *Seyahatnâmesi*, C. III, S. 309

4) Şemseddin Sâmî, *Kamus'ul-Alâm*, C. IV, S. 2874, İstanbul, 1311

Saat Camii:

Saat Camii, 988 H./1580 M. de inşa olunmuştur. Yanındaki Çalar Saat ve Kulesi 1012 H./1604 M. yılında yapılmıştır. Kurucusu Tutucizâde Hacı Ömerdir. Dört köşeli, taştan mamul olan kulemin üzerindeki saata içeriden çıkılmaktadır. Caddeye nâzır cephesinde, kitâbesinde işaret edildiği üzere, bir çeşme vardır ki, kitâbeyi şair Yetimî yazmıştır. Kitâbe şöyledir:

Bârekellâh zehi bir kulle-i sengin bina
Alem-efrâz-ı felek tarz-ı hoşayende nümâ
Lânesinden idjâp âvâz-ı hurûş felekî
Umayın Kafta âvâzın işitse Ankâ
Serseri geldi dalâl ehli çâk-sîne
Eşref-i saat-ı evkata kulak tutsa sezâ
Hak kabûlile ferahnâk ide sâhib-i hayrı
Oldu tevfik ana böyle eser-i müstesnâ
Kurdu üstad ana bir turfe mücessem sâat
Kodu bir nâme ki mânendi bulunmaz
aslâ
Habbezâ mucize-i Hazret-i Peygamber-i
Hak
Gün-begün şevk ile Yûsuf deyu itmkete
nidâ⁵
Bırakup deyri gele mescide pûyân ederek
Seharî na'rezen oldukça müezzîn-âsâ
Namdaş-ı şeh-i iklim-i risalet ki anın
Saat-i bahtı karîn-i şeref-i sa'd ola ta
Çalınup kûs gibi şehre letâfet virdi
Saldı âfâka aceb gulgüle-i hüsn-i sadâ
Zöhre ol saat rakkas ola gerdûn-ı çerhı
Kâse-i dehr ana câm tas ola hürşid-i huda
Ne güzel kulle-i nev tekye ki san tıfl gibi
Almış ağuşuna bir çeşme-i Zübejde-edâ
Vakti Tarih-i *Yetimî* gibi mevzûn olsun
Penç nevbet çala müminlere gülbânk-i
salâ

1012

Tutucizâde Hacı Ömer

Kurşunlu Çeşme:

Şumnudaki eski eserlerden biri de yapılışı bir hususiyet arzeden Kurşunlu Çeşmedir. Bunu I. Abdülhamid devrin-

de Yeğen Hacı Mehmed Ağa Paşa, o zaman Ağakapısı yani Yeniçeri ağaları dairesi karşısında bina ve vakıf etmiştir. Adı geçen tarafından 1188 H./1774 M. tarihinde yaptırılan bu çeşme hâîâ durur ve eski eser olarak korunur.

Yeğen Hacı Mehmed Ağa Paşa, Belgrad Serdengeçti ağası Yusuf Ağanın oğludur. 1722 de Yeniçeri ağası olmuş ve vezaretle Ağapaşa unvanını almıştır. Bu çeşmeyi Ağapaşa iken yaptırmıştır. Bu zatın Yenipazar kazasında Kozlucada Musa Baba tekkesine de vakfı vardır. Çeşmenin kitabesi Kâninin kaleminden çıkmadır. Mehmed Es'ad Yesari tarafından güzel bir talikle yazılmış olan Kitabe şöyledir:

Şehinşâh-ı cihan Abdülhamid Hân
Ki hükmün sû-besû çerh eyler icra
Felek mevc-i hıyaz-ı kadr u cahı
Zemin gurfâtı bahr-ı lûtfı her-câ
Vekil-i mutlakıyla ide kevnî
O asl-ı pâki din ü devlet ihya
Olup sâri kulûbe lûtf-i hulku
Tibâ-ı âlem oldu hayra mücrâ
Hususâ bendö-i sâfi- zamiri
Yeğen Hacı Mehmed Ağapaşa
Bu ayn-ı selsebil-âsâyı itti
Ağakapusu karşısında inşa
Ne ayn ol ayn-ı Tesnim-i behistî
Ne çeşme çeşme-i kevserle hemtâ
Binası zencebil Kâfur-ı adne
Suyu âb-ı hayata reşk-fermâ
Hidiv-i mareke-ârâ ki kandı
Nice kez mevc-i şemşirinden a'da
O ayn-ı istikamet bir sudur pes
Derûnı bîrûn reyyan âyine-âsâ

5) Yusuf kelimesi ebced hesabıyla 156 rakamına müsavidir. Saat, 1 den 12 ye kadar 78, diğer devrede de 78 defa olmak üzere 24 saat zarfında 156 defa çıkmış olur ki, bu Yûsuf kelimesine denk gelir. Buna tevafuk derler. An'aneye göre Haz. Yûsuf Mısırda zindandayken vakti bilmek için saati icad etmiştir. Bununla şâir ona işaret ediyor. Diğer bir şâir de şöyle der:

Saatin mucize-i Hazret-i Yûsuf idüğün
Gösterir leyl ü nehâr içre idâd-ı darabât.

Nem-i ilhamile sâyırâb kılsun
 Reh-i pâkin Cenâb-ı münzil'ül-mâ
 Kulu *Kânî* zamirul-cem u fikrin
 İdüp bâni ile atşâna isrâ
 İderken cüstücû yenbû-ı dilde
 Dûa savbinde bir tarih-i garrâ
 Derûne geldi bî-külfet bu tarih:
 Sekâhum Rabbuhum Şerâben tahûrâ
 (Dehr sûresi: 21 âyet)

1188

Elfakîr Mehmed Esad Yesârî,
 Gufira lehu

Tarihî önemi hâiz diğer bir âbide de Sultan Mahmud adına dikilen âbidedir. 1837 de II. Mahmud Hân, Tuna Eyaletine yaptıkları gezisinde en önemli bir ordu karargâhı olan Şumnuya da uğramıştı. O zaman Şumnunun yetiştirdiği şâirlerden olup orduda kâtip bulunan Yusuf Akid Efendi bu olayı bir kaside ile tariha şöyle tescil ediyor:

Şecaat pîşe-i hayr-endişe ü dâd-ı kerem-ferma

Bu câya sâhibi syef ü kalem Mahmud Han geldi

Cihanda gelmedi bir Padişeh bu beldeye hakkâ

Bu Hakân-ı zaman Dârâ-hadem Mahmud Han geldi

Nasıl olmaz ahalisi acerb ihyâ-yı eltâfı
 Şerefle Şumnuya İsbây-ı dem Mahmud

Han geldi
 Gubârına nola reşk eylese bu mevkiiin kimya

Ki zira yümnile bastı kadem Mahmud Han geldi

Serir-i saltanatta dâim olsun zat-ı vâlâsı
 O ruh-ı cism-i âlem pür-kerem Mahmud

Han geldi
 Bu gûnâ *Âkifâ* tarih düşer bin yılda bir ancak

Bu sahrâya Cenabı cud-ı yemm Mahmud Han geldi

1253

Yesârîzâde Mustafa İzzet

Bu kaside Yesârîzâde Mustafa İzzet tarafından güzel bir talik yazı ile mermer bir sütun üzerine yazılmış ve bu sütun, bu ziyaretin hâtırası olarak Otâg-ı Hümayunun kurulduğu yere dikilmiştir. Bugün bu âbide Şumnu müzesindedir. (Aynı gezide Silistreye ve Rusçuğa da birer âbide dikilmiştir.)

Yıkılan ve ayakta kalan camilerden birkaçına kısaca da olsa temas edelim. 1087 H./1667 M. de yapılan Solak Sinan camii, 1265 H./1848 M. de inşa edilen Debbaghane camii yıkılmıştır. 1112 H./1729 M. tarihinde yapılan Kılak camii bakımsızdır. 1183 H./1769 M. de inşa edilen ve güzel bir talikle yazılmış kitâbesi bulunan Reis Paşa camii depo yapılmıştır. Muradiye, Müşebbekli, Ağa, Karaman, Dümдар, Çarşı, Şerif Ağa, Karaağaç camileri mühim camilerden olup bunların çoğu yıkılmıştır. Kırımdan gelen mühacirlerin iskân edildiği Tatar mahallesinde 1286 H./1869 M. tarihinde Rifat Paşanın, kızlarının hayırla yad edilmesi için yaptırdığı camiin kitâbesi şudur:

Üç ciğer köşesiçün itti bu hayrı icrâ
 Birisi Sâniye, ikisi Atıyye ü Zehrâ
 Bâg-ı cennette salındıkça bu üç duhter-i pâk

Valideyni olalar mazhar-ı lüt-f-i mevlâ
 Deh düşürdükte denildi bu hayrata tarih⁸
 Yaptı dilcu yeni Cami şerifi *Rifat Paşa*

Şerif Paşa Camii:

Şumnuya asıl şeref veren bir sanat âbidesi olan Yeni Cami adıyla anılan Şerif Paşa camiidir⁹. Türk - İslâm mimâ-

8) Deh: Farsça 10 demektir. Ebced hesabıyla olan yekûndan 10 düşülecektir.

9) Bulgarlar buna, kubbeli olduğundan, Tumbul cami derler. Bu eser, Şumnu'daki Türk devrinden kalan eserlerden Bulgarlarca eski eser olarak muhafazası kararlaştırılan üç eserden biridir. Diğerleri adı geçen Kurşunlu Çeşme ile 1211 H./1806 M. de yapılan Bezzazistandır (Bedestan). Bedestanın kitâbesi şudur:

Binde bir düşer Naimâ böyle tarih-i sedid
 Mevkiinde dil-kûşa oldu Bezist'an-ı Cedid

risinin Balkanlardaki en güzel sanat âbidelerinden biri olan bu cami ve bânisi hakkında biraz malûmat verelim:

Şerif Halil Paşa, Şumnuludur, babası Ali Ağa, dedesi Şaban beydir. Onun hakkında en geniş bilgi, *İzzi Tarihi* veriyor,¹⁰ *İzzi* 1745 Vakayını zikrederken Kethudâyı Sadrı-Âli (Yani Dahiliye Vekili) Şerif Halil Efendiye Karaman Eyaleti İnzımanı ile vezirlik rütbesi ihsan olunduğunu kaydettikten sonra hal tercümesini uzun boylu yazıyor. Oradan öğreniyoruz ki: Şerif Halil Paşa, Edip, Lebîb bir zattır, aklî ve naklî ilimleri, sanat-ı kitabeti, fûnün u edebiyat, şiir ve sanayi-i bediyye tahsil etmiştir, 1711 de Defter-i Hakani kâtibi olmuş, emsali arasında seçilmiş, Damad İbrahim Paşa'nın sadareti sırasında nice kasideler yazmış, Ebced hesabıyla tarih söylemiş, Lâle Devrinin ihtişamlı günlerini o da görmüştür. Yazıları beğenilmiş, İbrahim Paşa'nın Arapça ve Farsçadan seçme eserleri Türkçeye tercüme için teşkil ettiği terceme heyeti azaları arasında Şerif Halil Paşa da vardır.¹¹

Her bakımdan takdir gören Şerif Halil Paşa, Hâcegân-ı Divan-ı Hümayun'a alınmıştır. 1730 da 2. Tezkireci, çok geçmeden 1. tezkireci tayin edilmiştir. 1736 da Cizye Muhasebeciliğine alınmış, Abdullah Paşa'nın Sadareti zamanında 1737 de Kethudâyı Sadrı Âli (İçişleri Bakanı) olmuştur. Ruslarla yapılan harpte asker sürücülüğü ve sefer işlerine nezaret etmek üzere Rumeliye gönderilmiştir. Gösterdiği başarılarından dolayı takdir görmüş ve tekrar Hâcegân-ı Divanı Hümayuna alınmıştır, sıra ile Baş Muhasebeci, Defter Emîni, Defterhane Nâzırı olmuş ve üzerine aldığı her vazifeyi başarıyla ifa etmiştir. 1743 de tekrar, Kethudâyı Sadrı Âli olmuş, İran seferlerinde büyük hizmetler görmüştür, 1745 de Karaman Eyaletiyle kendisine vezirlik rütbesi verilmiş, böylece *Paşalık* rutbesini kazanmıştır.¹²

Görülüyor ki, Şerif Halil Paşa'nın ilmi ve siyasi hayatı oldukça parlaktır, o hisli bir şairdir, Müstekimzâde onun sü-lüs nesih, divanî, rik'a siyakat ve diğer yazı nevilerinde mahir bir hattat olduğunu, 3 tuğ ile tekrım edildiğini söyler.¹³

Kendisi Hattat olduğundan Şumnu'da Camiin ittisalinde tesis ettiği medresesinde hüsnü hat (Güzel yazı) öğretilmesini vakfiyesinde şart etmiştir. Sicilli Osmani; Müdebbir, müktedir, şâir bir zattır, Damat İbrahim Paşaya Kasaid ve Tevarih yapıp Arabî ve Farişî bazı kitap, terceme etmiş ve asarı beğenilmiştir, diyor.

1745 de Vezirlik rütbesini aldıktan sonraki kayıtlarda ismi paşa olarak geçiyor, aynı sene Aydın Muhassılı tayin olunuyor, 1746 da Trabzon Valisi, bir müddet sonra da İnebahtı Sancağı Muhafızı oluyor, 1748 de Belgrad Muhafızı, 1749 da Karlı İli Sancağı ilhakıyla Ağrıboz Kalesi Muhafızı tayin olunuyor, 1751 de arzusu üzerine Bosna valisi ta-

10) *Kamus'ul-Alâm, Meşhur Adamlar Ansiklopedilerinde ismi geçmez. Sicilli-i Osmani, Halil Yusuf Paşa diye yanlış kaydeder, Tuna Boyu Tarihini yazan, Şumnulu Tarihçimiz Osman Nuri Peremeci sadece ismini zikredip geçer, hayatından bahsetmez.*

11) Heyetin diğer üyeleri şunlardır: (Fetvâ Emîni Ömer Efendi), (Mirzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi), (İshak Efendi), (Methî Efendi), (Alemlî Efendi), (Mestci-zâde Abdullâh Efendi), (Râzi Efendi), (Kara Halil Efendi-zâde Mehmed Said Efendi), (Neylî Ahmed Efendi), (Mustafa Efendi), (Es'ad Efendi), (Süleymaniye Şeyhi Arap-zâde Hasan Efendi), (Sultan Mehmed Şeyhi Ali Efendi), (Müderresinden Yekçeşm İsmâil Efendi), (Receb-zâde Ahmed Efendi), (Türşucu-zâde), (Seyid Vehbi Efendi), (Nedim Efendi "Şâir Nedim"), (Arap-zâde Sâlih Efendi), (Şâim Ahmed Efendi), (Şâkir Hüseyin Bey), (Darende'li Mehmed Efendi), (Râzi Efendi-zâde), (Çelebi-zâde İsmâil Âsım Efendi), (Hacı Çelebi), (Şeyhî Mustafa Efendi), (Mevkufatçı Hüseyin Paşa-zâde Mehmed Bey), (Defterdar Mektubcusu İzzet Ali Bey), (Tavukçu-başı Çelebi).

12) *İzzi Tarihi, C. I, yaprak 31 - 32, 1199 tab'ı.*

13) *Müstekimzâde Süleyman Sadeddin, Tuhfetü'l Hattâtin, S. 198, İstanbul.*

yin ediliyor, yeni vazifesi başına giderken yolda vefat ediyor, İzzinin 1751 yılı Vakayii sırasında (Vezir Şerif Halil Paşanın ölüm haberi) başlığı altında yazdıklarından öğreniyoruz ki: Ağrıboz Muhafızı iken Bosna Valisi tayin edilince Paşa Ağrıboz'dan kalkıp, Bosnaya giderken, yolda İzdin Kasabasına geldikte ya turabı çeker, yahut âbî müeddasınca oranın havası ve suyu gayet hoşuna gitmiş ve orada birkaç gün istirahatata karar vermiş, orada istirahat ederken, damla isabet etmiş, ve ansızın vefat eylemiştir, Rabiulevvel ayı.¹⁴

Tuhfetü'l Hattatîn, İnebahtı Muhafızı iken, (İtikâf-ı Şerif) terkibinin gösterdiği 1161 Hicri, 1748 miladi de öldü diyorsa da yanlıştır.

Şumnu halkı arasındaki menkibelere göre, paşa oldun ama adam olmadın sözü onun hakkında da söylenirse de, buna imkân ve ihtimal yoktur, çünkü, babasını küçükken kaybetmiş, onu amcaları yetiştirmiştir, vakfına mütevellî olarak da yeğeni Ayandan Çavuşzâde Hacı Mehmet Ağayı tayin ediyor.

Şerif Paşa Camii:

Halk arasında Yeni Camii adıyla anılan Şerif Halil Paşa Camii (Resim: 4 ve 5) kitâbesinden ve vakfiyesinden anlaşıldığına göre 1157 Hicri, 1744 Milâdide ikmal edilmiştir.* Camiinin yerinde dedesi Şaban beyin inşa ettirdiği bir cami varmış, onun yerine Lâle Devri Mimarisinin bir şaheseri olan yeni camii inşa ettirmiştir, eserin mimarı belli değildir, planı, mimarî tarzı, teşkilâtı, müstemilâtı bakımından Nevşehirdeki Damat İbrahim Paşa Camiine tıpa tıp benzediğinden her ikisi aynı mimarın eseri olmak kuvvetle muhtemeldir, Vakıflar Umum Müdürlüğü mimarlarından merhum, Ali Saim Ülgen, Şerif Halil Paşa Camiinin resimlerini gördükten sonra bunun o devrin mimarlar başı olan El-Hac Mehmed Emin Ağanın halifelerinden veya talebesinden birinin eseri olduğunu söylemiştir.

Vakfiyesi 21 Rebiu'levvel 1157 de tanzim edilmiştir. Vakfiyenin cildli orijinal nüshası Şumnu Cemaati İslâmiyesi elindeydi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde Haremeyn 4 adlı, 737 nolu defterde sûreti kayıtlıdır.

Vakfiyenin özeti şöyledir; Devleti Aliyyede Sadrazam Kethüdalığı mansıbı Şerifiyle müşerref olan Şerif Halil Ağa¹⁰ İbni Merhum Ali Ağa Hazretleri, İbni Şaban beyin vakfettikleri şunlardır:

1 — Silistre Sancağında Varna Nahiyesinde Karagür Mezrasını,

2 — İstanbul'da Cerrahpaşa'da Kürkcübaşı Mahallesinde bir haneyi,

3 — Varna Kazasında Yeniköyde bütün müstemilâtıyla bir çiftliği,

4 — Nakden 10 bin kuruş vakfetmiştir.

HAYRATI:

1 — İstanbul'da Atmeydanı civarında Fazlı Paşa Sarayı ittisalinde Defterhane-i Âmire yanında çeşmeler. (Bunların müntazaman akması için bakımıyla meşgul olacak adamlar tayin etmiştir.)

2 — Defterhane-i Âmire dışında yaptığı kaldırımlar ve bekeçi için yakılacak mumlar,

3 — Maskat-ı re'si ve menşe-i vücudu olan Şumnu kasabasında ceddî Şaban Bey Camii yerinde müceddeden ihyâ ve inşa eylediği cami-i şerif. (imam, hatip, müezzin, vâiz, devirhân, kayyım, na'thân, cüzhân vesaire gibi vazifeliler tayin etmiştir.)

4 — Camiinin ittisalindeki medrese,

14) *İzzi Tarihi*, C. II, Yaprak 268, 1199 tabı.

*) *Vasıf Tarihi*, Şerif Paşadan bahsederken: Bir mükellef cami binasıyla medhu senasını zebanzed-i baîd ve karib eyledi, diyor. C. II, S. 125 - 126.

15) O zaman henüz Paşa olmamıştı, bir sene sonra 1158 de Paşa oldu.

5 — Yine bu manzumede dahil kütüphane ki, bunlara iki hafızıkütüp tayin etmiştir, bunların biri hattat olacaktır.

6 — Medrese avlusundaki şadırvan (Resim: 6) ve dışardaki çeşmeler.

7 — Camiin yanbaşındaki sıbyân mektebi.

8 — Kütüphaneye vaz'eylediği kitaplar. (Resim 7, 8)

Kitapları muhtevi defterin başında şöyle diyor: "Tahsil-i Ulûmu diniye ve tekmil-i fînununu edebiyeye tâlip ve saî olan erbab-ı istidadın tehiyye-i esbâbı ifade ve istifadesi için mukarenet-i inayet Rab ve tefvik-i cenab-ı malikülmülk ve'rri-kâb ile cem'i idad kılınub Medine-i Şumnuda biasına muvaffak olduğum kütüphaneye hasbeten lillâh ve taleben limerdatihi bitariki'l-Vakıf vaz'olunan kütübün defteridir."

Kitaplar şu bölümlere ayrılmıştır:

Tefsir, Haası, Ehâdis, Fıkıh, Usulü Fıkıh, Fetâvâ, Kırâât, Nasayih, Akâid, Meâni, Nahv, Sarf, Âdâb, Mantık, Hikmet, Hey'et, Hendese ve Hesap, Lügâti Arabiyye, Kasaid, Farisiyye, Lügât-i Farisiyye, Tıb, Coğrafya.

Gayet güzel yazılmış, nefis bir surette ciltlenmiş bu eserler içinde ilim ve fenin her koluna ait kitaplar vardır. Dinî İlmî eserler yanısıra Felsefe, Astronomi, Geometri, Matematik, Tıb ve coğrafya kitapları da umumun istifadesine sunulmuştur. Coğrafyaya ait eserlerin içinde meşhur İslâm Coğrafyacısı İdrisî'nin, Sicilya Kralı II. Roger için yazdığı *Nüzhetu'l Müştâk fi İhtirâkı'l-Âfâk* adlı eseri bulunmaktadır. 603 sayfa tutan ve 70 harita ihtiva eden bu nüshanın müstensihisi Mısırlı Ali Echûri'dir. 963 Hicri, 1556 Milâdide yazmıştır. Ketebesini şöyledir:

و كمل ذلك على يد العبد الفقير الى رحمة
ربه العالم القدير المعترف بالمعجز والتقصير
محمد بن علي الجهورى

İhtiva ettiği haritalar bakımından

çok önemli olan bu eserin nüshaları nâdirdir. Pariste iki, Oxford'da iki, İstanbul'da, Leningrat'da ve Kahire'de nüshaları bulunduğunu İslâm Ansiklopedisi kaydediyor, (C. 5/2 S. 937) Şumnudaki nüsha çok iyi muhafaza edilmiştir.

9 — Bunlardan başka yenipazar kazasına bağlı Madara köyünde babası Ali Ağa Mescidini yeniden yapıp cami haline getirmiş, oraya bir de sıbyan mektebi yapmıştır. Bunlara da vazifeliler tayin etmiştir. Vakfın bir câbisi vardır.

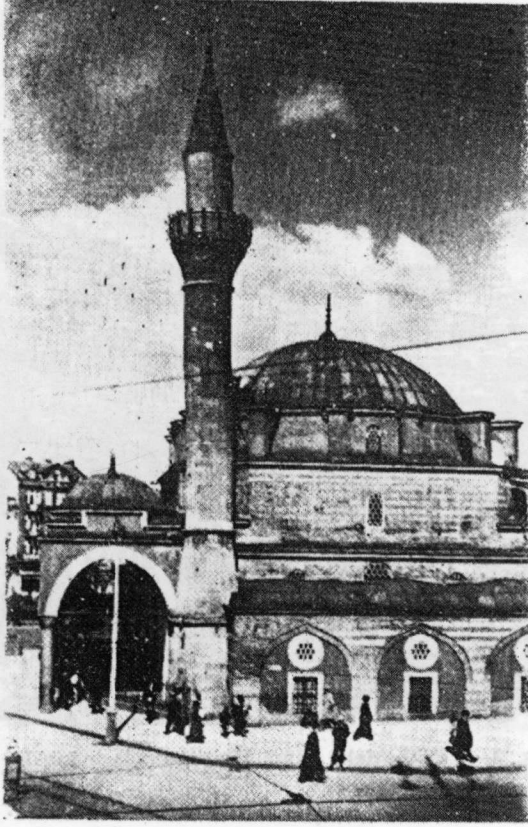
Sağlığında mütevellilik vazifesi kendisine aittir, ölümünden sonra usul ve furu'unun ekber ve aslahı, onlar bulunmazsa yeğeni ayândan Çavuşzâde seyyid Mehmed ağa bin seyyid Hüseyin mütevellilik kaymakamı tayin edilmiştir. Vakfın nâzırı Daru's-Saâde ağalarıdır.

Sonradan Yenipazara tâbi külelçe köyünde bazı değirmenleri de vakıf etmiştir.

Camiinin giriş kapısı üzerindeki kitâbesi şöyledir:

Kethudâ-yi Sadr-ı Âli, mültecâ-yı hâs-u
âm
Ol semiy'yi bâni Beytül Haram, zat-ı
şerif¹⁶
İki defa kethüdalık mesned-i vâlâsını
Eyledi ikbal-ü izzetle müşerref ol afif
Ol mühimsâz-ı umur-u din-ü devlet kim
odur
Müqrî-i sünnet, muin-i hâdim-i şer-ı
münif
Menşe-i pâk-i vücud-u olmagıyla ol kerim
Eyledi âsâr ile bu beldeyi pâk-ü nazif
Yaptı ezcümle bu zîba mâbed-i pürnûru
kim
Tarh-ı hob ve resmi mahbub u binası hem
rasîf
Habbezâ manzume-i nev mâbed-i dilkeş
binâ
Kim sezâ Beytül Haram'a olsa manend u
redif

16) Kâbenin bânisi olan Hz. İbrahim'in diğer adı Halildir. Bu bakımdan Şerif Halil Paşa onun adaşı oluyor. O kâbeyi bina ettiği gibi bu da bu mâbedi inşa etti demek istiyor.

Res. 1 — Sofya'da Kadı Seyfullah efendi camii - Banyabaşı camii adıyla meşhur

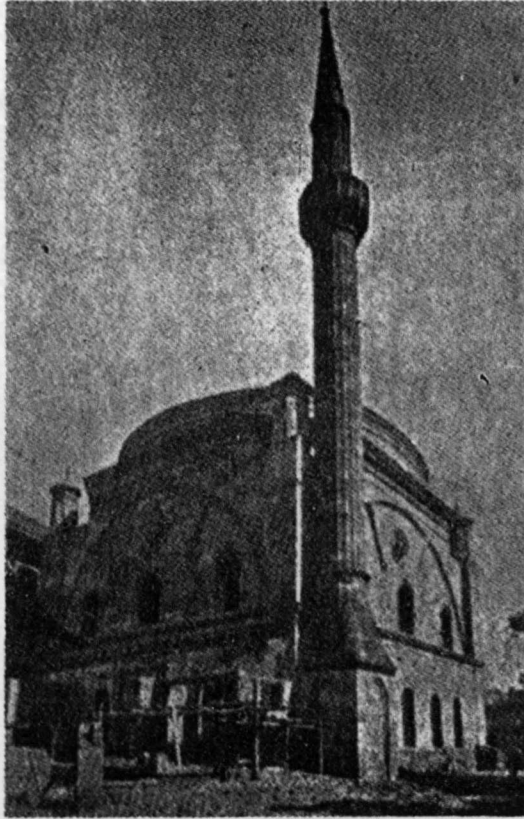
Поздравъ отъ Пловдивъ. — Пловдивъ, Баня Баши.

Res. 2 — Filibe'de ayakta kalan camilerden Cuma camii

Res. 3 — Filibe'deki İslâm-Türk âbidelerinden bir kaç

Res. 3-a — Silistrede Bayraklı camii

Res. 4 — Şumnu'da Şerif Paşa camii, medrese odaları

Res. 5 — Şumnu Şerif Paşa camii

Res. 6 — Şerif Paşa camii avlusunda şadırvan

Res. 8 — Şumnu Şerif Paşa kütüphanesi köşesi

Res. 7 — Şumnu Şerif Paşa camii ön cephe

Hak bu kim Hubbül Vatan misdâkın
 icra eyledi
 Nâil-i ecr-i cezil etsin Hüdâvend-i lâtif
 Vafına tarhetti *NİMET* dahi bir tarih-i
 Hôb
 Hemçû-nûr ihya olundu cami-i pâk-i
 Şerif.

Ketebehû İbrahim Nâmık - 1157

Kitâbeyi devrin meşhur şairi Nimet yazmıştır. 1700 de İstanbul'da doğup Orduyu Humayun kadısıyken 1772 de Şum-nuda vefat eden bu şair, tarih söylemekle meşhurdur. Kitâbenin hattatı olan İbrahim Nâmık, *Tuhfetü'l Hattatinin* kaydına göre 1771 de ölmüştür.

Rahmetli Y. Mimar
Ali Salm ÜLGEN'in hatırasına

KONYA - BEYŞEHİR'DE EŞREFOĞLU SÜLEYMAN BEY HAMAMI

YILMAZ ÖNGE

Anadolu'daki ilk Türk hamamları olan Selçuklu hamamları, maalesef yeterli bir araştırma ve inceleme mevzuu yapılmamıştır.

Hattâ tam olarak bilinmeyen Selçuklu devri Anadolu Türk Mimarisinden bahseden bazı neşriyate dahi Selçuklu hamamlarına ya hiç yer verilmemiş, ya da birkaç kelime ile tanıtılmaya çalışılmıştır. Halbuki, mimarî eserler arasında fonksiyonu dolayısıyla kendine has bir mimarî şekli ve inşaat tarzı olan hamamlar, üzerinde dikkatle durulmayı gerektiren yapılardır.

Abidevî eserleriyle dünya mimarlık tarihinde büyük bir yer işgal eden klâsik Yunan - Roma - Bizans devri sanatından sonra, benzeri fakat bambaşka bir kudret ve kuvvetle büyük eserler verebilmiş ikinci sanatın yaratıcıları Türkler olmuştur. Bu bakımdan antik devrin abidevî su mimarisini, bugün hâlâ ayakta ve kısmen fonksiyonlarını devam ettirmekte olan klâsik Türk - Osmanlı devri mimarisinin eserleri takib etmiştir.

Ancak, yıkanma yeri, temizlik gayesinden başka maksatlara da hizmet eden ve bu sebepten fonksiyonunun icab ettirdiği mimarî ve dekorasyona sahip antik devir hamamlarıyla, Türklerin yalnızca temizlik için inşa ettikleri hamamları gerek cesamet ve gerekse mimarî ve dekorasyon bakımından mukayese etmek muhakkak hatalı olur. Türk hamamlarının kritiği yapılırken göz önünde tu-

tulması lâzım gelen husus, diğer Türk yapılarında da müşahade edileceği üzere, herşeyden önce tabiiyet (tabiata yakınlık), organiklik, maksada uygunluk, inşaat kolaylığı ve estetik problemleridir.

Gayesi bakımından içe dönük bir fonksiyona sahip olan Türk hamamlarının, çok sade ve mütevazî dış görünüşleri sanat ve mimarlık tarihçilerini genellikle yanıltmıştır.

Anadolu'nun eski şehirlerinde, muhtelif devirlerde gerek külliyelerin bir parçası ve gerekse müstakil olarak inşa edilmiş Türk hamamları pek çoktur. Hattâ zengin Türk evlerinin, konaklarının ve saraylarının farklı bir bölümünü de hamamların teşkil ettiğini biliyoruz.

Kısa bir müddet için dahi olsa büyük bir topluluğun konaklaması yani yatma, oturma, yemek ve ibadet gibi ihtiyaçlarının giderilmesi için yapılmış Selçuklu kervansaraylarında, hamama da bir yer ayrılmış olduğunu görüyoruz. (Kayseri Tushisar Sultan Hanı). Daha sonra Niğde - Ulukışla Mehmet Paşa Kervansarayında olduğu gibi Osmanlı konaklama tesislerinde de bunu görüyoruz.

Bugün Kayseri'de Honat, Tokat'ta Pervane ve Sultan, Konya'da Sahip Ata hamamları XIII. yüzyılda inşa edilmiş ve nisbeten devrinin özelliklerini muhafaza eden ve hâlâ kullanılan Selçuklu hamamlarından birkaçıdır.

Bunların yanı sıra Anadolu'nun muhtelif şehirlerinde yıkılarak ortadan kalkmış veya harabe halinde bulunan, sonradan geçirmiş olduğu tamir ve tadillerle devrinin hususiyetlerini kısmen veya tamamen kaybetmiş pek çok Selçuklu hamamını biliyoruz.

Bu yazımızda XIII. yüzyılının sonlarında inşa edilmiş ve iyi tanınmayan bir Selçuklu hamamı üzerinde durmak istiyoruz.

Beşşehir'de (Süleyman Şehirde) ismini bir beldeye veren Eşşrefoğlu Süleyman Bey tarafından (699 H. 1299 M.) tarihinde tamamlanan Ulu Camiin, muhteşem cümle kapısında, mermer üzerine Selçuklu sülüsüyle yazılmış 696 H. - 1297 M. tarihli vakfiyesi mevcuttur. Bu vakfiyede "Bu mübarek mescidi yapan, adaleti ve hayrı çok Emir Eşşrefoğlu Süleyman, İplikçi ve dokumacı hanını ve onun ile büyük mescidin (camiin) etrafındaki dükkânları, büyük hamamı, arzın cemiinden yirmi bap dükkânları ve zikredilen değşirmenleri Ahbes köyünde iki göz Selmes köyünde iki değşirmeni ve kurbunda iki babı vakfetti" (I) denilmektedir.

İşte burada zikredilen büyük hamam yazımızın mevzuudur. Bu hamam için eski Konya Müze Müdürü merhum Yusuf Akyurt, "Hamam ise hanın tam karşısındadır. Kadın ve erkeklere mahsus iki kısımdır. Harap bir halde olup içi saman dolu olduğundan plânı alınamamıştır" (II) demekte ve "Eşşrefoğlu hamamı, kadınlara ve erkeklere mahsus olmak üzere iki kısımdır. Hamam tam hanın garbinde onbeş metre kadar mesafededir. Fevkâlade harap ve içi saman olduğundan plânı alınamamıştır" diye tekrarlamaktadır. (III)

1945 tarihli (Beşşehir ve Eşşrefoğulları) isimli küçük kitapçığında ise Ömer Tekin Bey, "Bezzazlar hanının batı ciheti yine Selçuk eserlerinden ve adı geçen cami vakıflarından büyük hamam namı ile anılan erkek-kadın iki kısım olmak

üzere bir hamam daha mevcuttur. Sanat ve zarafet itibariyle bu da çok kıymetli eserlerdendir. Bakımsızlık, sanatı takdirsizlik yüzünden harabe teveccüh etmiş ve etrafındaki komşuları, saman koymak için birçok yerlerinden delik açmışlardır. Bu icazkâr atalar müessesini şu halde görüp de mütesir olmamak elden gelmiyor" diye yazmaktadır. (IV)

1962 yılında yaptığım bir tetkik seyahatinde Beşşehirdeki eski eserleri dolayırken bu hamamı görüp, bugün ayakta olan kısımların hatalı da olsa bir plânını ve kesiti çıkarmak, fotoğrafını çekmek imkânını buldum.

Beşşehir'de, üzerinde I. Sultan Ahmed'in tamir kitabesini taşıyan eski kule yapısı ile Eşşrefoğlu Camii arasındaki yolun batısında ve bedestenin karşısında bulunan bu hamam, çevre zemininden itibaren 2,5 m. kadar toprağa gömülmüş ve oldukça harap vaziyettedir. (Resim I) İçerisi yukarıda Y. Akyurt Bey'in yazısında da beyan edildiği üzere kısmen samanlık, kısmen çöplük ve kümes olarak kullanılmaktaydı. Kadınlar ve erkeklere mahsus çifte hamam olarak inşa edilen Eşşrefoğlu hamamının bugün ancak bir kısmı mevcuttur. Bu kısmın ise kadınlara mı, yoksa erkeklere mi ait olduğunu ilk bakışta katıyetle ayırdetmek mümkün değildir. Ancak, mevcut yapının bedesten tarafına açılan ve bugün toprağa gömülmüş halde bulunan giriş kapısına bakarak erkekler hamamı olduğunu tahmin edebiliriz. Zira, bilindiği üzere çifte hamamlarda kadınlar kısmının kapısı genellikle ve zaruret olmadıkça ana

I. Türk tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi: Sayı IV 1940. Beşşehir Kitabeleri Y. Akyurt S. 113

II. Türk Tarih, Arkelogya ve Etnografya Dergisi: Sayı IV 1940. Beşşehir Kitabeleri Y. Akyurt S. 113

III. Türk Tarih Arkeologya ve Etnografya Dergisi: Sayı IV 1940. Beşşehir Kitabeleri Y. Akyurt S. 113

IV. Beşşehir ve Eşşrefoğulları. Ömer Tekin - Recep Bilginer 1945 S. 31.

yola veya meydana açılmamaktadır. Marmafih, yapının kuzey cihetinde halen yol haline getirilmiş ve kısmen bahçeli evlerle meskun arsada yapılacak bir sondaj ve hafriyat ameliyesi ile çıkabilecek diğer kısımlara göre kesin bir hüküm vermek imkânı bulunabilecektir.

Bu durumda, Eşrefoğlu hamamı için bütün söyleyebileceklerimiz ayakta duran bir kısma inhisar edecek demektir.

Plânda (I) No. ile gösterilen kısım tahminimize göre mevcut kısmın girişidir. Sivri bir tonozun örttüğü bu methalin, dışarı açılan kapısı bugün toprak altında kalmış, içerisi de takriben 1,5 m. kadar molozla dolmuştur. Bu kısım, tonozun tepesindeki bir gözden ışık almaktadır. Girişin solunda ve karşısındaki kapıya göre iç simetriyi temin içi pahlı olarak açıldığını tahmin ettiğimiz bir kapıdan (II) No. ile işaretlenmiş 7,5 m. çapındaki kubbeli soyunma kısmına geçilmektedir. Bu kapının karşısına rastlayan sağ taraftaki kapıdan da yine sivri tonozla örtülmüş (IV) No. lu odaya geçilmektedir. Burası halen kümes olarak kullanılmaktadır.

Soyunma kısmının büyük kubbesi duvarlara ve köşelerde, üçgen kesitli plastır şeklinde zemine kadar inen ayaklara istinat ettirilmiş sivri kemerli tromplara oturtulmuştur. (Resim 2) Soyunma mahallinin kare plânı, gerek bu tromplar ve gerekse bunların iki yanında yer alan üçgenlerle kubbenin dayirevî kaidesine bağlanmıştır. Kubbe eteğinde basit bir silme mevcuttur. Kubbenin merkezinde dıştan içeriye doğru daralan bir ışık feneri boşluğu ve bunun etrafında asimetrik bir şekilde tertiplenmiş üçlü gözler içeriye aydınlatmaktadır. Soyunma kısmının taş döşemesi ve ortada mevcut olduğunu tahmin ettiğimiz havuzu, harap olmuştur. Evvelce duvar diplerinde çepeçevre dolaşan ve izlere göre 90 cm. genişliğinde olan soyunma sekilerinin (muhtemelen muhdes) bâkiyeleri görülmektedir.

Soyunma kısmında, giriş kapısından başka iki kapı daha mevcut olup bunlardan biri (VI) No. ile gösterilen sıcaklık kısmına, diğeri (III) No. ile gösterilen soğukluk kısmına geçit vermektedir. Hamamlarda ısı kaybına mani olunmak için soyunma kısmı ile sıcaklık kısmı direkt olarak irtibatlandırılmadığı cihetle, ilk bahsettiğimiz basık kemerli kapının sonradan açılmış olduğunu tahmin ediyoruz.

(III) No. lu kubbeli oda soğukluk-tur. Plân itibariyle kareye yakın bir dikdörtgen şekil gösteren bu kısım, çıkıntılı bir etek silmesinden itibaren köşe üçkenleri ile geçilen onikigen üzerine 3,40 m. çapında bir kubbe ile örtülmüştür. (Resim 3) Ancak bugün bu kubbe, kısmen çökmüş ve odanın içi molozla dolmuştur. Bu odanın (IV) No. lu hacme ve (V) No. lu sıcaklık hücrelerinde açılan biri basık diğeri sivri kemerli kapılarında, firuze sırlı tuğlaların bâkiyeleri görülmektedir.

(V) No. lu köşe hücresi vasıtasıyla, merkezi bir kubbe etrafında haçvarfî bir şekilde tertiplenmiş sivri tonozlu, dört eyvan ve köşelerde kubbeli birer halvetten ibaret sıcaklık kısmına girilmektedir. Sıcaklığın bu şeması klâsik Osmanlı hamamlarında da çok sık görülür. (İstanbul Edirnekapı Mihrimah, Sultan Ahmet Ayasofya, Bayazıt hamamları gibi) Halvetlere, eyvanların arasındaki dar duvar sathlarına açılmış sivri kemerli köşe kapıları ile geçilmektedir. (Resim 4) 5,25 m. çapındaki sıcaklık kubbesi, bu kapı kemerlerinden itibaren genişliyerek yükselen pantantifler ve eyvan kemerlerine oturtulmuştur. Kubbenin merkezinde yine dıştan içeriye doğru daralan 90 cm. çapında bir ışık feneri boşluğu vardır. Halvet kapılarının üstlerindeki pantantiflerde ise baklava şeklinde, duvar sathından içerlek birer ayna görülmektedir. Bu hamamda görüldüğü gibi baklava veya üçgen şeklindeki pantantif aynalarına Selçuklu ve Beylik devri binalarının bil-

hassa tuğla kısımlarında sık sık rastlanmaktadır. Konya'da Sahip Ata Hanikasında yine köşe odalarının kapıları üzerinde (XIII.y.) üçgen şeklinde, Sivrihisar Seydiler hamamı sıcaklığında yine köşe hücrelerinin kapısı üzerinde (XIV.y.y.) baklava ve üçgen şeklinde (Resim 5) aynalar mevcuttur. İlk nazarda bu çukur satırların evvelce çini v.s. plâklarla süslenmiş olduğu hatıra gelirse de; bu hususta fikir verebilecek hiç bir örnek elimize geçmemiştir.

Orta Asya tuğla mimarisinin bir devamı olarak Anadolu'daki yapılarda kendini gösteren bu çeşit çökertme pantantif aynalarının aynen stalaktit veya malakârî kabartma tezyinat gibi, boş satırların yeknesaklığını giderici, fakat daha sade süs unsurları olduğunu zannediyoruz.

Eyvanların özengi hizalarında ve kubbe eteğinde basit içbükey profilli silmeler mevcuttur.

Birbirinin benzeri olan köşelerdeki halvetlerden ancak (V) ve (VII) No. lulara zorlukla girilebilmektedir. (VIII) ve (IX) No. lu halvetlerin kubbeleri çökmüş ve içleri molozla dolmuştur.

Bunlardan (V) No. lu hücre oldukça iyi durumdadır. Basit konkav bir etek şilmesinden başlayarak köşe üçgenleri ile teşkil olunan onikigen üzerinde 2.70 m. çapındaki bir kubbe ile örtülmüştür. (Resim 6) Bu hücrelerin sıcaklığa açılan köşe kapıları dolayısıyla 3.00×3.00 m. ebadındaki kare plân ancak kapı üzerinden itibaren düzgün bir şekil gösterir. (Resim 7). (VII) No. lu odada, zeminden 30 cm. yüksekliğinde çok basit iki mermer köşe kurnası mevcut ise de bunların son zamanlarda buraya konmuş olduğu bellidir.

Sıcaklığın batı hududunu, boydan boya sivri bir tonozla örtülmüş su deposu teşkil etmektedir. Bu depo sıcaklık kısmı ile klâsik Osmanlı hamamlarında olduğu gibi bir pencere ile irtibatlandırılmıştır.

İcabında bu pencere vasıtasıyla ve bir iki basamakla su deposuna inilebilmektedir. Su deposunun tonozu yer yer arzani ahşap gergilerle takviye edilmiştir. Bu deponun bugün yıkılmış olan diğer kısım boyunca da devam ettiği, izlerden anlaşılmaktadır. Deponun içi ve çevresi moloz dolu olduğundan kazan, külhan ve cehennemlik kısımları hakkında şimdilik birşey söyleyemiyoruz. Keza mevcut hamamın kuzey hududunu teşkil eden (IV), (III), (V) No. lu odalar ile (VI) No. lu sıcaklığın eyvanı dış zemin hizasına kadar toprakla dolduğundan, duvarların diğer kısımda ne şekilde devam ettiği belli olmamaktadır.

Eşrefoğlu Hamamının İnşaat ve Dekoratif Özellikleri :

Enteresan olan husus, aradaki 300-400 senelik bir zaman farkına rağmen, Selçuklu hamamları ile klâsik devir Osmanlı hamamları arasında, inşaat geleneklerinin ve yapı şekillerinin icap ettirdiği bazı detaylar hariç, büyük bir fark görülmemesidir. Soyunma ve sıcaklık kısımlarının üstlerini örten kubbeler diğer üst örtüler arasında büyüklükleri ve yükseklikleri ile derhal kendilerini gösterirler. XIII. yüzyılın birçok cami, mescit ve hamam kubbeleri gibi Eşrefoğlu hamamının kubbeleri dıştan bir kasnak veya tanburla çevrilmemiştir. Umumiyetle bu büyük kubbelerin oturduğu duvarlar diğer duvarlardan daha kalın olarak inşa edilmişlerdir. Eşrefoğlu hamamının mevcut kısmında ise, soyunma kısmının 7,50 m. çapındaki kubbesinin oturtulduğu 80 cm. lik duvarlar ile halvetlerinde 2.70 m. çapındaki kubbelerin oturtulduğu 75 m. lik duvarlar arasında 5 cm. gibi çok az bir fark vardır. Buna rağmen bina yüzyıllara ve insan eliyle yapılmış tahriplere muvafakkiyetle göğüs gerebilmiştir. Bunda da kullanılan malzemenin, bilhassa harcın rolü muhakkak ki büyük olmuştur.

Dış ve iç duvarlar sıralı moloz taş-

tan inşa edilmişlerdir. Bugün hamamın üzeri kalın bir toprak tabakasıyla örtülüdür. Ancak yıkılan kısımlara bakarak bütün kubbe ve tonozların 35 cm. kalınlığında tuğla ile örülmüş olduğunu anlıyoruz.

Üst örtü malzemesi olarak bugün görülen toprağın yerinde evvelce, tuğla kubbe ve tonozları örten bir sıva tabakasının veya tuğla kaplamanın mevcut olması lâzım geldiğini, benzeri örneklerle kıyasla söyleyebiliriz.

Soyunma kısmı dışta 95 cm. den içte 70 cm. ye daralan, sıcaklık kısmı da dışta 105 cm. den içte 90 cm. ye daralan dayire şeklinde merkezî kubbe deliklerinden ışık almaktadır. Ancak bunlardan sıcaklık kısmının bu kubbe deliği üzerinde ikinci bir kubbeciğin yükseltilmiş olabileceği ihtimal dahilindedir. Çünkü Osmanlı hamamlarında bu şekilde kubbeciklere sık sık rastlanmaktadır. (Afyon Gedik Ahmet Paşa, İstanbul Ayasofya, Tokat Ali Paşa hamamları gibi.) Soyunma kubbesinin bu ışık deliği üzerinde yine benzeri örneklerden aldığımız ilhamla, kârgir bir ışık fenerinin bulunduğunu söyleyebiliriz.

Soyunma kısmı kubbesindeki üçlü gözler 24 cm. çapında pişmiş toprak künklerin 14 cm. ara ile kubbe örgüsü arasına konulması ile meydana getirilmiştir. (Üç benek motifi) Muhtemelen bunların üzerinde cam fanuslar mevcut idi. Bu şekilde üçlü kubbe gözlerini başka eserlerde de görüyoruz. (Avanos Sarı Hanın (XIII.y.y) kapalı kısmının ve Sivrihisar Seyitler Hamamı (XIV.y.y.) soyunma kısmının kubbesindeki gibi.)

Hamamın ısınması için yer yer duvarlara yerleştirilmiş düşey vaziyette 15-20 cm. çapında pişmiş toprak künkler mevcuttur ki, bunlara tüteklik veya tüfeklik diyoruz. Duvarların iç yüzlerindeki sıvalar yer yer harab olduğundan, bunlardan görebildiklerimizi plânda işaretlemiş bulunuyoruz. Sıvalar ve dökülen badanala-

rın farklı renkler göstermesi hamamın muhtelif tamirler geçirdiğini ifade etmektedir. Keza bugün hamamda (VII) No. lu köşe halvetinde ve su deposuna bitişik eyvanda mevcut olan çeyrek dayire şeklindeki basit köşe kurnaları tahminimize göre XIX.y.y. ikinci yarısında buraya konulmuştur ve hamamın bu tarihlere kadar kullanılmış olduğunu göstermesi bakımından da dikkate değer. Ancak, bugün mevcut olmıyan kısmın ne zaman yıkıldığı hususunda şimdilik mâlûmatımız yoktur. Kubbelerin kısmen veya tamamen yıkılmış olması yüzünden halvet ışıklıklarının tertibi hakkında da birşey söylemek mümkün olmuyor.

Duvarlar içine ufkî vaziyette yerleştirilmiş 10 cm. çapında pişmiş toprak künkler ise sıcak ve soğuk suyu kurnalara kadar getiriyordu.

Sıcaklık kısmının eyvanlarında tonoz özençileri ve köşe halvetlerinin duvarları, sıva üzerine kalıp basma usûlü yapılmış fevkalâde enteresan tezyinî bordürler ihtiva etmektedir ki, Eşrefoğlu hamamının bugün bilinen yeğâne süslemesidir. (Resim 8-9). Bir kuşak şeklinde duvarlarda dolaşan bu tezyinat en iyi şekilde (VII) No. lu köşe halvetinde kalabilmiştir. Bu kuşak, kubbenin istinat ettirildiği, üçgenlerle teşkil edilmiş kasnağın 70 cm. kadar altında dolaşmakta olup, 7 cm. lik bir bordüd ile bunun üstünde içleri rumilerle tezyin edilmiş ve tepeleri bir lâle şeklinde nihayetlenen palmet motiflerinden ibarettir. (Resim 10, Şekil 1). Bu şekilde içi rumilerle süslü ve yanyana sıralanmış palmetlerden teşekkül eden tezyini kuşakları Anadolu'da ekseriya camilerin alçı mihraplarında, hamamlarda türbelerin duvarlarında ve sandukalarında, medreselerin dersanelerinde de görmekteyiz. Benzeri olarak Akşehir Turabî Türbesi (XIV.y.y.) (Şekil 2) ve İshaklı'daki Çifte Hamamın soyunma kısmı duvarlarındaki dekorasyonu zikredebiliriz. (XV.y.y.) (Şekil 3).

Alttaki ince bordürde, merkezinde yedi köşeli bir yıldızın bulunduğu bir madolyon ile bunun üstünde buluta veya enli bir yaprağa benzeyen bir motif ve bunları kuşatan stilize çiçeklerden ibaret kompozisyon, muayyen aralıklarla tekrarlanmıştır. Bunlar arasındaki boşlukların solunda stilize bir ibrik motifi, sağında ise yine çok stilize olarak, yürüyen bir hayvan üzerinde duran bir insan (?) figürü ile bunun omuzu hizasında, içinde beş köşeli bir yıldız bulunan küçük madolyon yerleştirilmiştir. Bu dikkate değer motifler topluluğunun hangi fikri ifade ettiğini anlayamadık. Biz, burada eski İran, Asur, Eti ve Frig sanat eserlerinde sık sık rastlanan, yürüyen hayvanlar üzerinde ayakta duran Tanrı figürleri ile bu kompozisyonun bir alâkası bulunabileceğine işâret ederek, ilmî bir araştırma ve açıklamayı Türk Sanat Tarihçilerine bırakmayı uygun görüyoruz. Şimdilik mukayese için de Asur silindir mühürlerinden ve Hitit kaya kabartmalarından (Şekil 4) birer örneği yazımıza ekliyoruz.

Bütün bu şekiller üç ayrı kalıp ile meydana getirilmiştir. Alttaki figürlü bordür takriben 17 cm. lik ayrı bir kalıptır. Bunun üstündeki palmetli kompozisyon ve palmetlerin tepelerindeki stilize lâle motifi de aynı ayrı kalıplardır. Hattâ palmetli sıranın daha yukarılarında yer alan sıvalı satırlara sadece lâle mo-

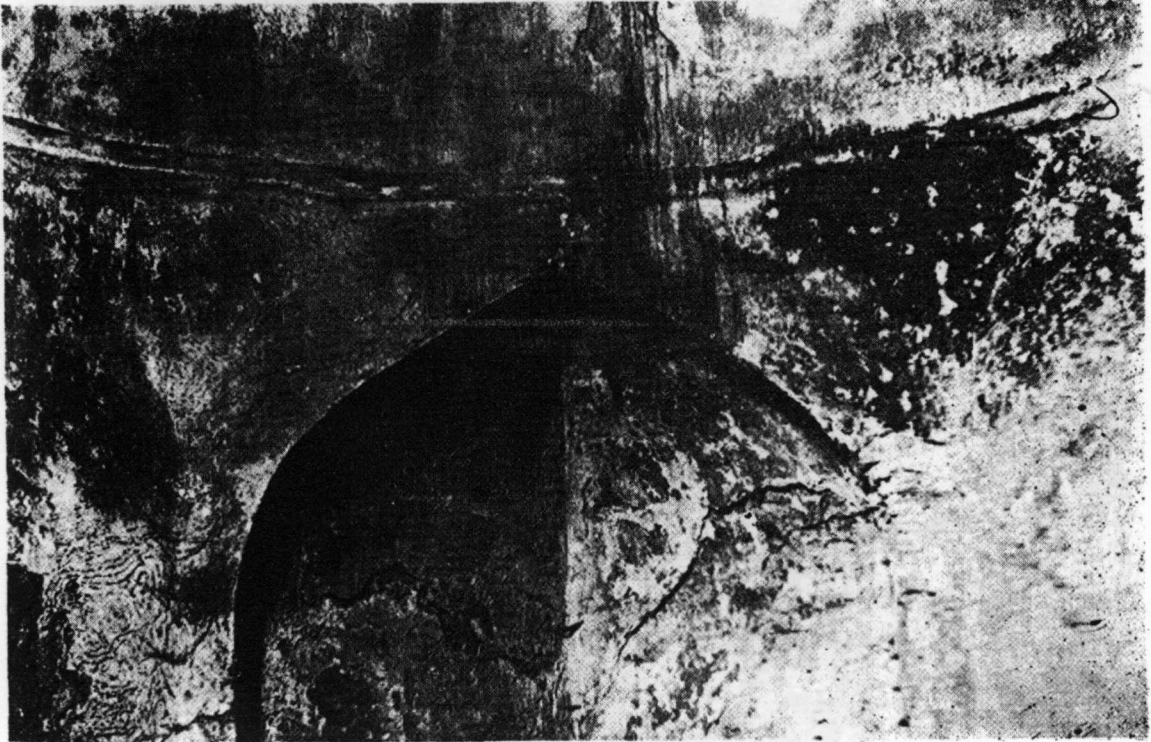
tifli kalıbın muhtelif şekillerde ve serbest olarak kullanılması ile üçlü, beşli yıldız kompozisyonları tatbik edilmiştir. (Resim 11). Sıcaklık eyvanlarının tonoz özenlerinde ise yine sadece bu lâle motifli kalıplar yan yana bir sıra teşkil edecek şekilde kullanılmıştır. (Resim 8)

Sıva üzerine kalıp basma usûlüyle kabartma tezyinatın yapılmasında, aynen yazmacılıkta kullanılan ahşap oyma kalıplardan istifade edildiği ve bunların sıva daha kurumadan duvar yüzüne bastırılmak suretiyle tezyinatın yapıldığını biliyoruz. Hattâ bazen antik harabelerden ele geçen kabartma motifli taşların bizzat kalıp olarak kullanıldığına dair örnekler de elimizde mevcuttur. (Sivrihisar'da Akdoğan Mescidinin alçı mihrabında kalıp olarak kullanılmış işlemeli antik mermer parça, halen bu mescidin giriş kapısı üzerinde durmaktadır.)

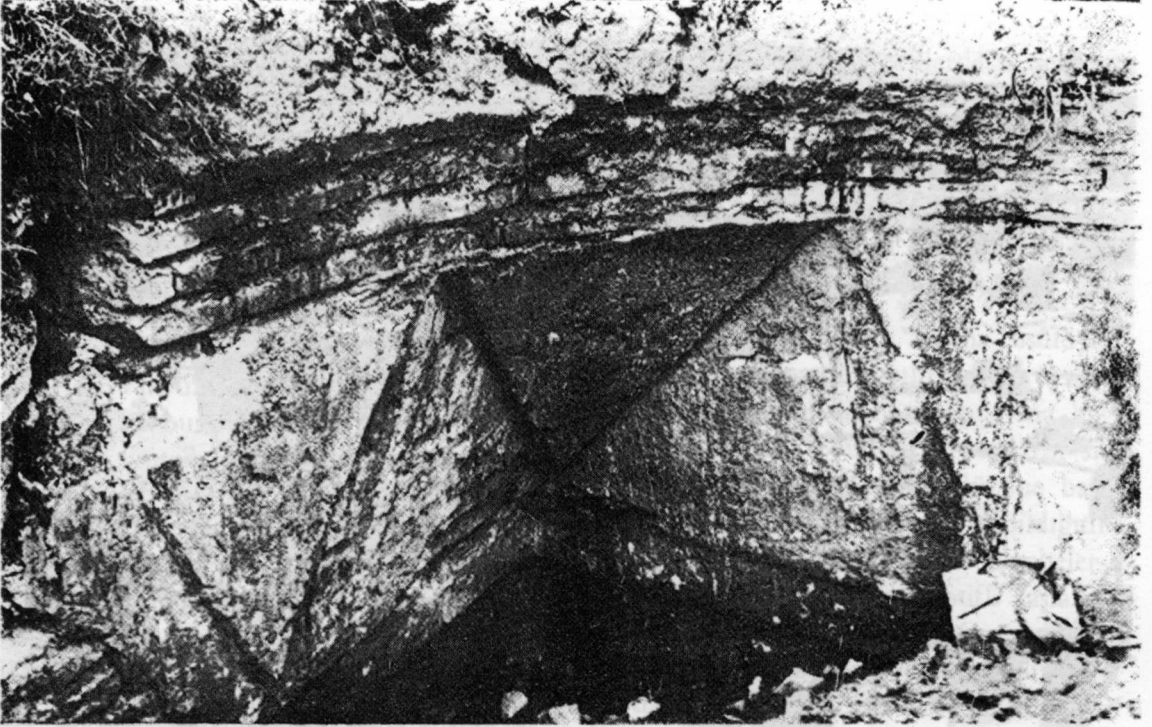
Netice olarak, Beyşehir'deki Eşrefoğlu Süleyman Bey Hamamı Selçuklu hamamları arasında dikkate değer bir örnektir. Yapılacak araştırma ve hafriyattan sonra bu eser için muhakkak ki daha fazla bilgi vermek mümkün olacaktır. Ancak şimdilik, bu eserin daha fazla harab olmaması için lüzumlu tedbirlerin alınmasının, hattâ kısmî restorasyonunun şart olduğunu belirtmemiz gerekiyor.

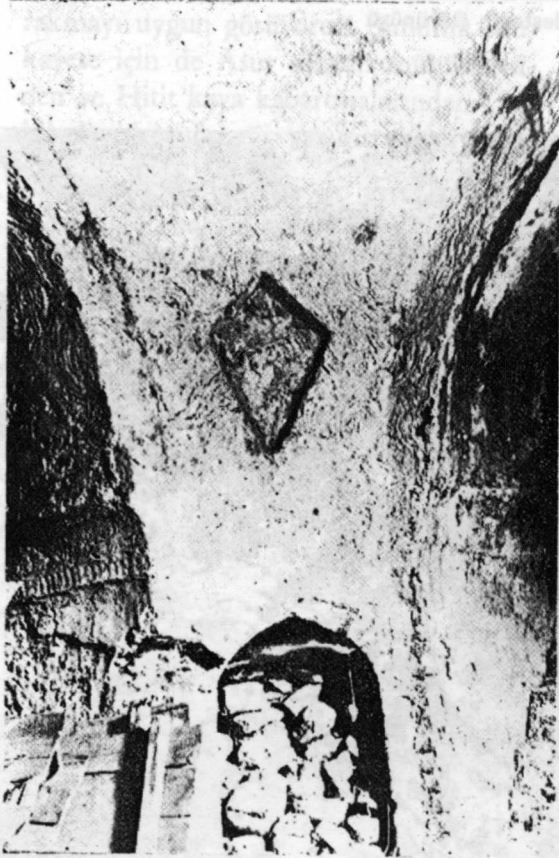
Resim 1 — Eşrefoğlu Süleyman Bey Camii Minaresinden
Hamamın ve Bedestenin Görünüşü

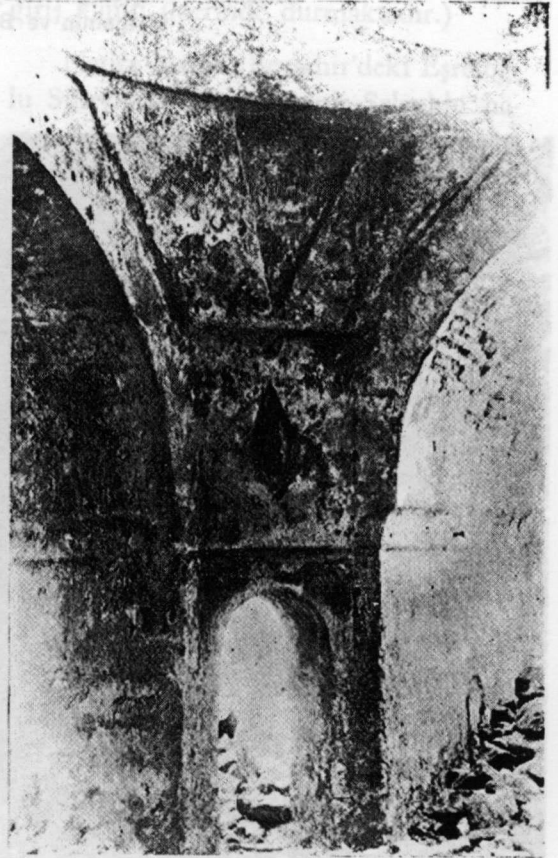
Resim 2 — Soyunma kısmı köşe trompları

Resim 3 -- Soğukluk kısmı kubbe üçgenleri

Resim 4 — Sıcaklık kısmı köşe halveti girişi

Resim 5 — Sivrihisar - Seydiler hâmanı sıcaklık kısmı köşe halveti girişi

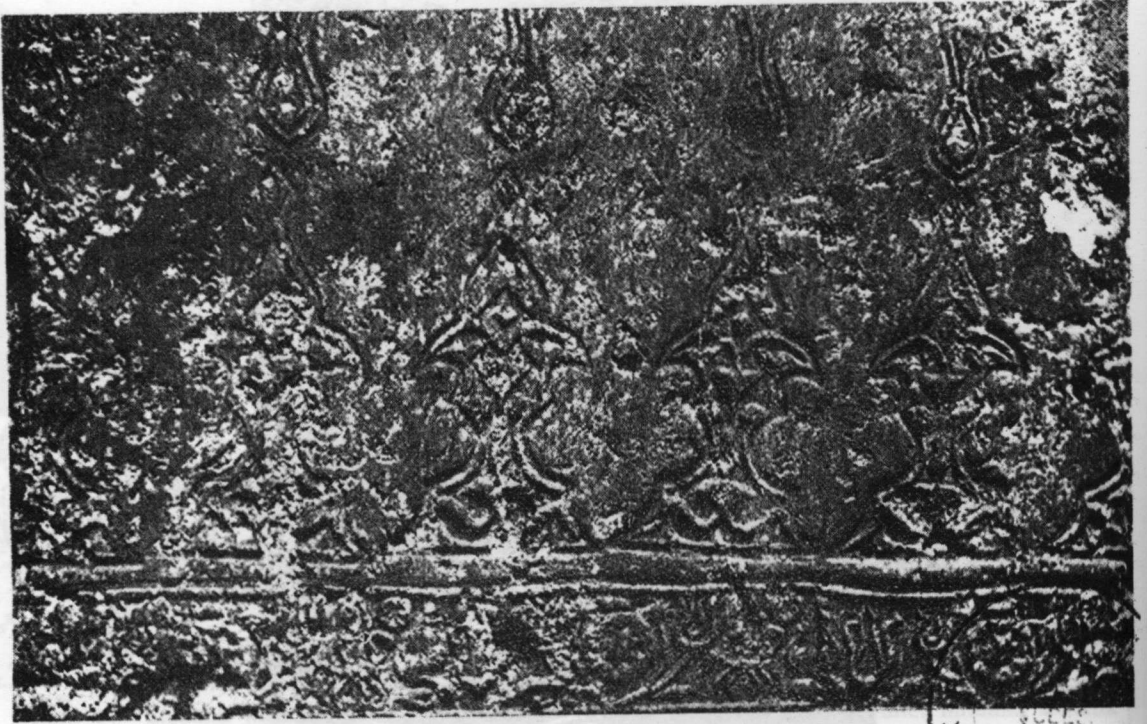
Resim 6 — Köşe halvetinde kubbe üçgenleri

Resim 7 — Köşe halveti girişinin iç görünüşü

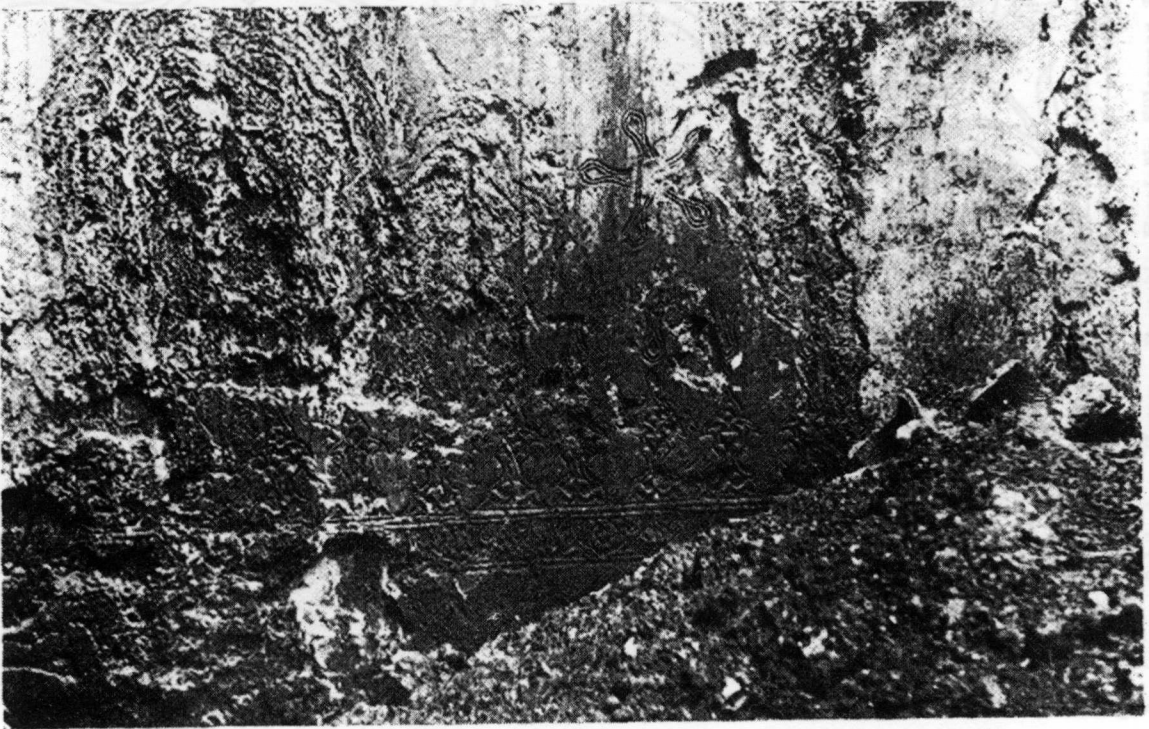
Resim 8 — Sıcaklık kısmı eyvanlarında tonoz özengi profili ve süslemesi

Resim 9 — Köşe halvetinde duvar sıvaları üzerindeki kalıp basma süsleme

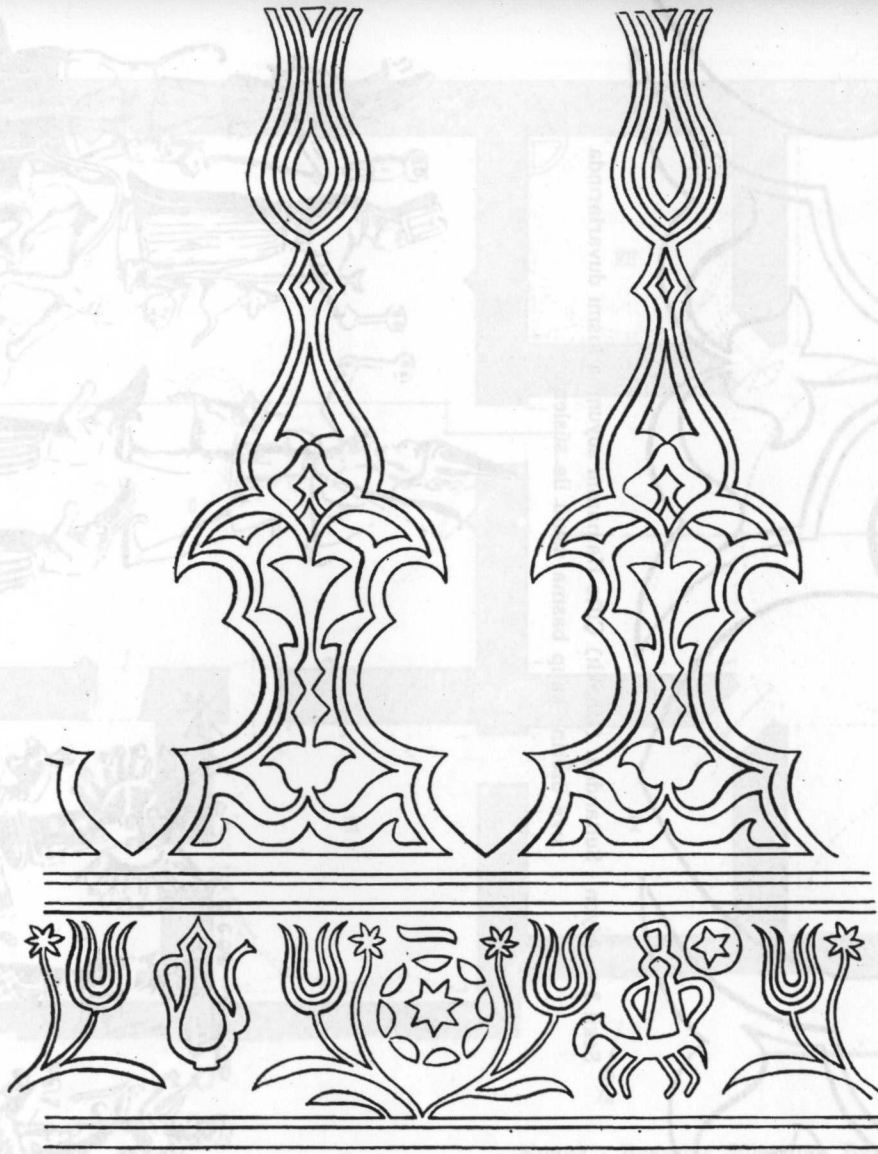
Resim 10 — Köşe halvetinde duvar sıvaları üzerindeki kalıp basma süsleme

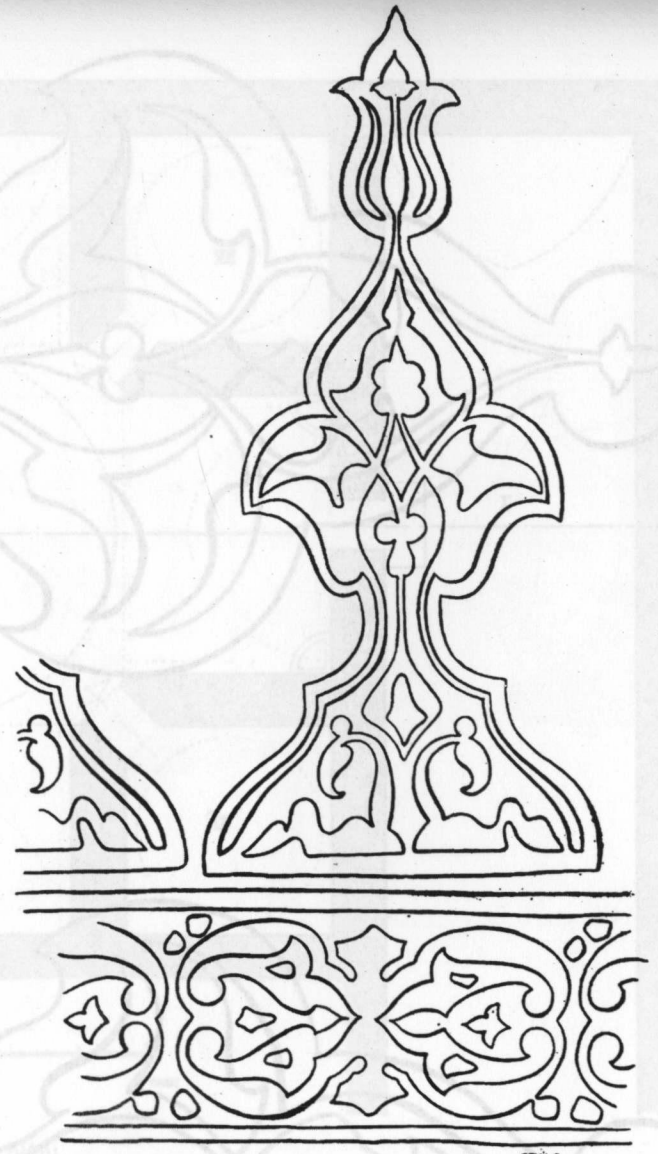
Resim 11 — Köşe halvetinde duvar sıvaları üzerindeki kalıp basma süsleme

Selçuklu — Konya — Akşehir Türbesi Türbesi duvarlarının avası üzerindeki kalıp basma süsleri bir bölümü.

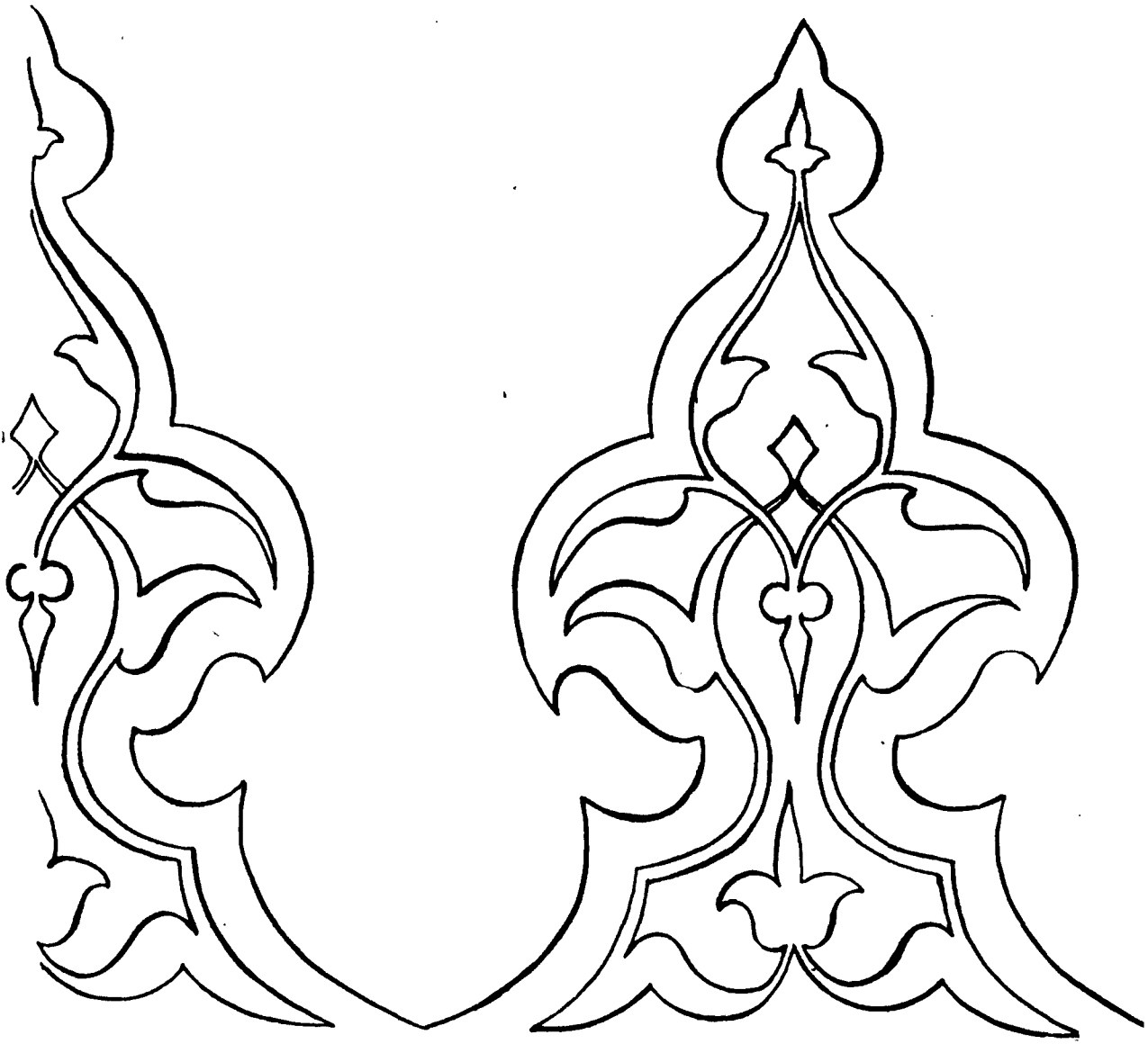
Selçuklu — Konya — Akşehir Türbesi Türbesi duvarlarının avası üzerindeki kalıp basma süsleri bir bölümü.

Şekil: 1 — Konya - Beyşehir Eşrefoğlu Süleyman Bey Hamamı sıcaklık kısmı köşe halvetlerinde duvar sıvası üzerine kalıp basma usulü ile süsleme.

Şekil 2 — Konya - Akşehir Torabi Türbesi duvarlarında sıva üzerine kalıp basma usulü ile süsleme.

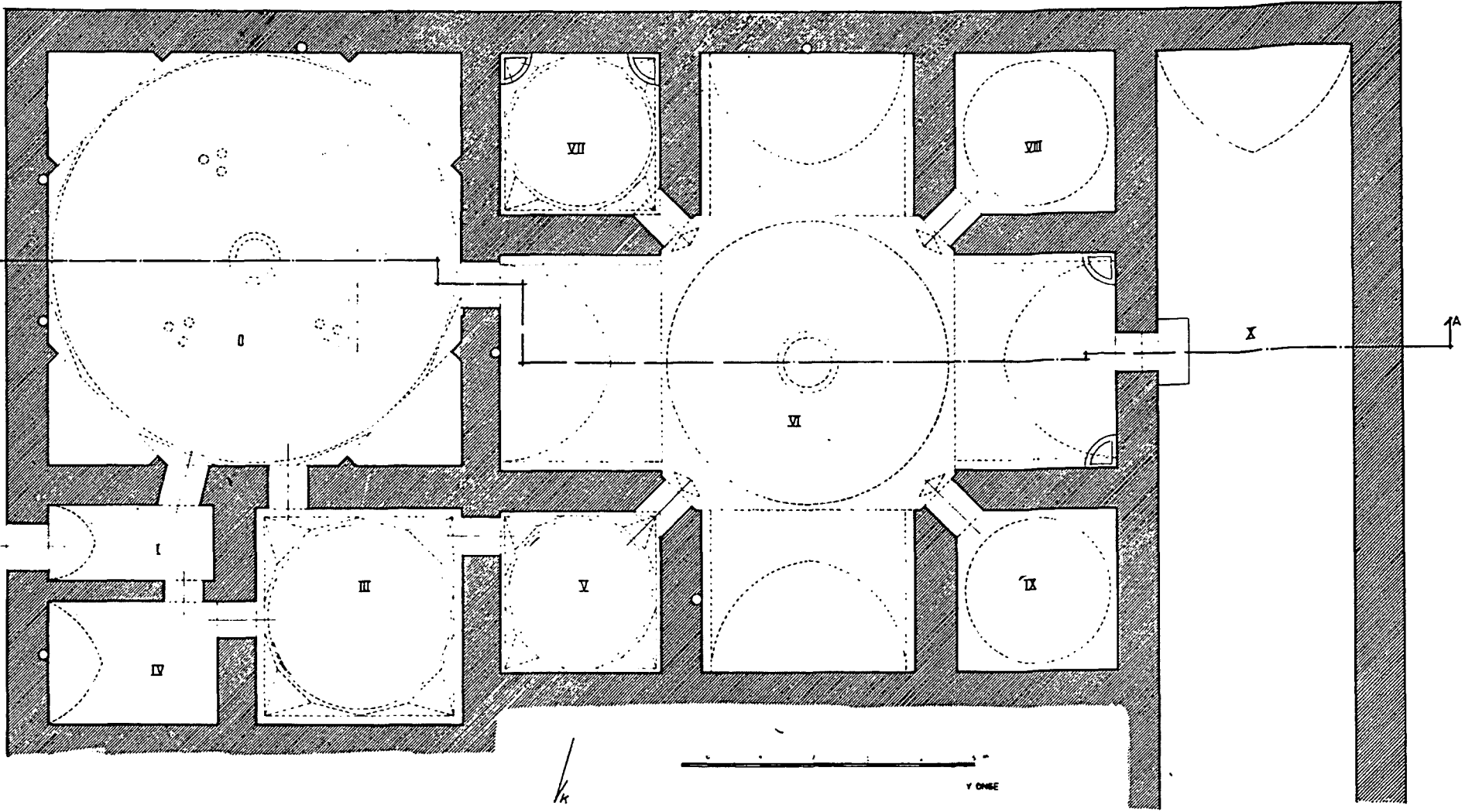
Şekil 3 — Afyon - Sultandağı (İshaklı) Çifte Hamamın soyunma kısmı duvarlarında sıva üzerine kalıp basma usulü ile süsleme.

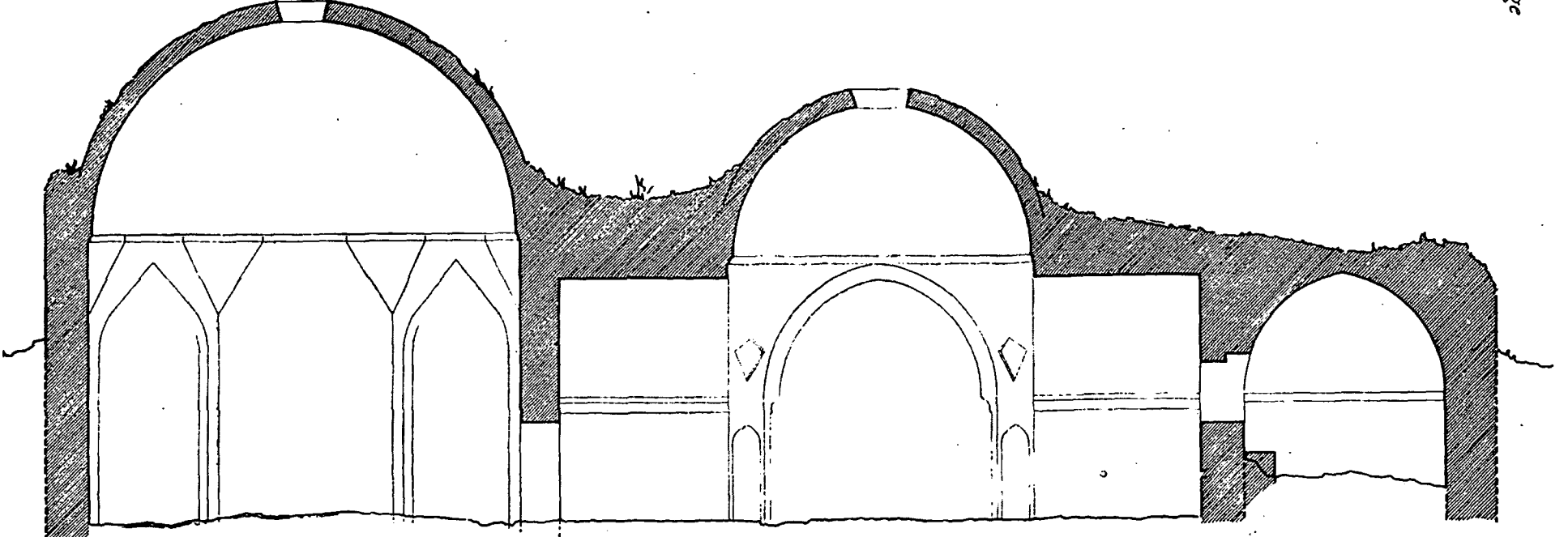
Şekil 4 – Asur Silindir Mühürü M.Ö. 7. y.y.
(Luvr Müzesi)

Şekil 5 – Yazılı Kaya Hitit Kabartmaları.
M.Ö. 14. y.y.

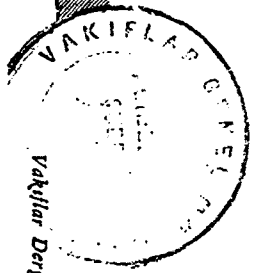

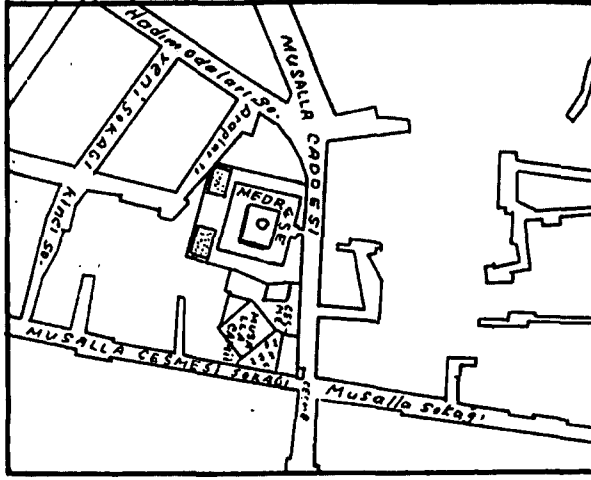
Konya - Beyşehir Süleyman Bey Hamamı plânı.

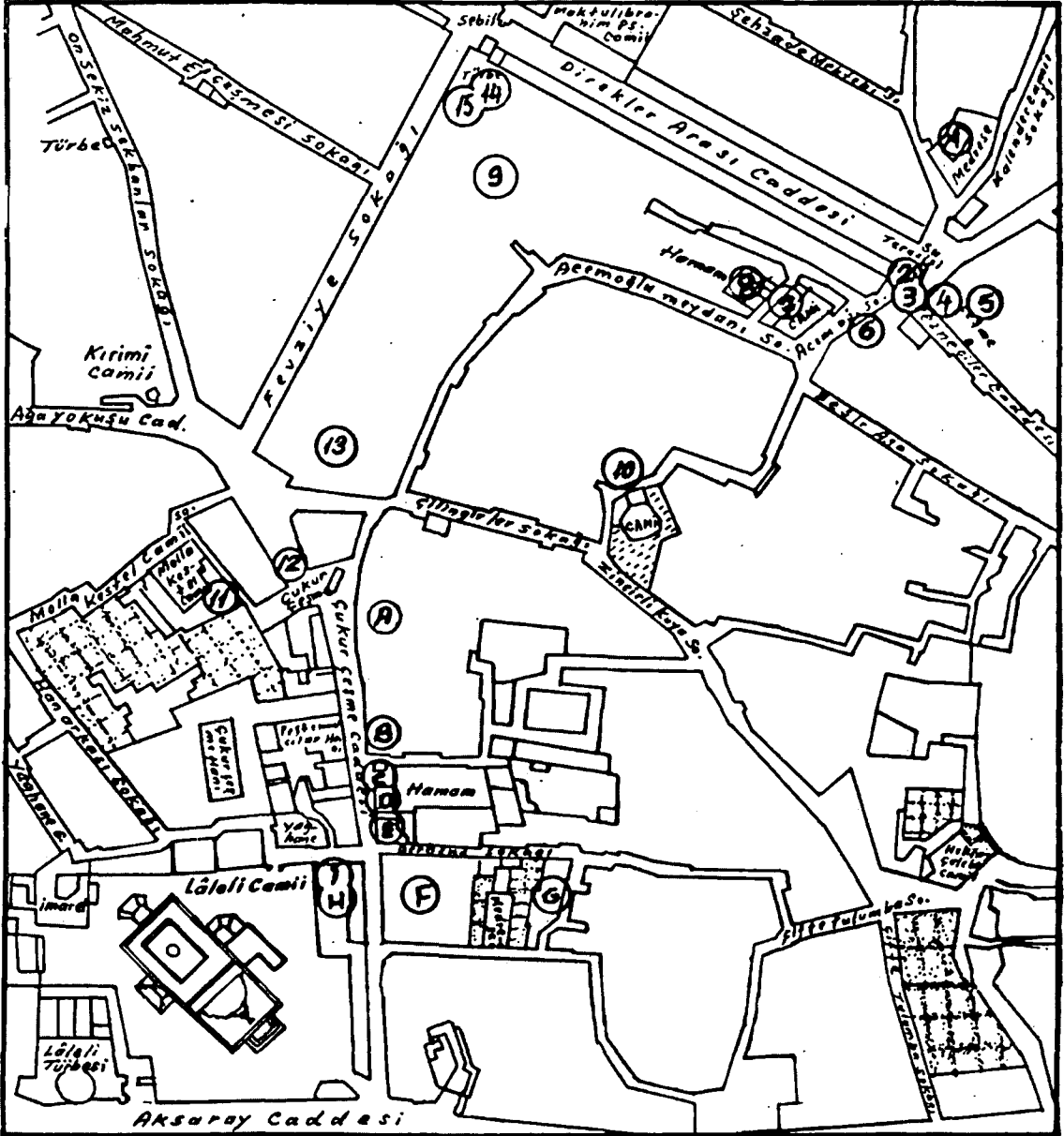
A-A KESİTİ

Konya - Beyşehir Süleyman Bey Hamamı, kesit. A - A kesiti.

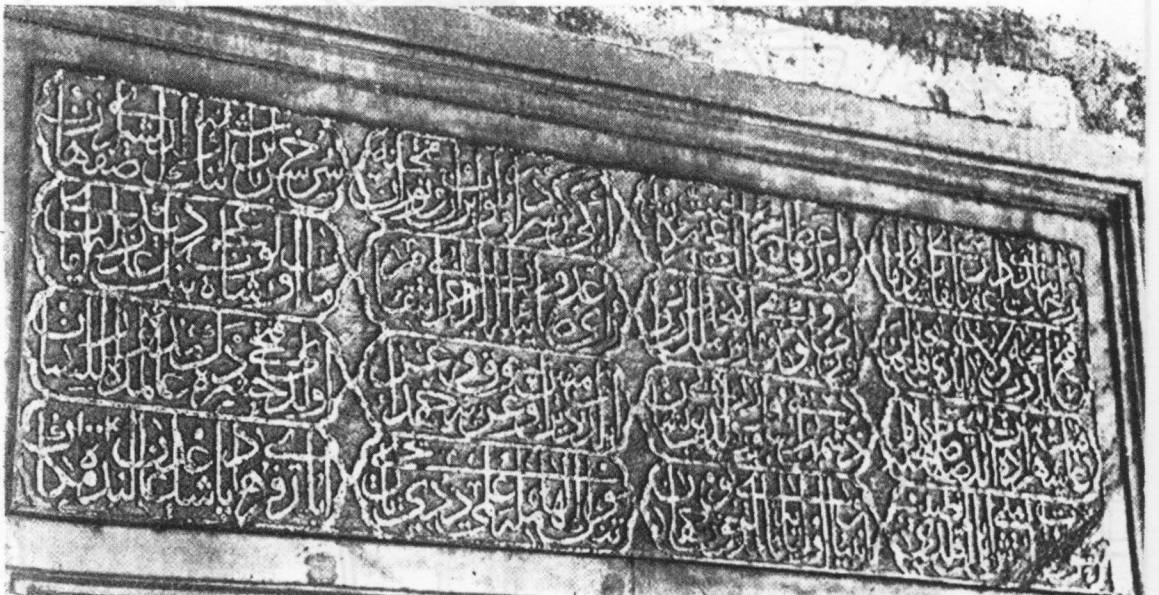
Ferhat Paşa (Musallâ) Câmii. Plân No. 1

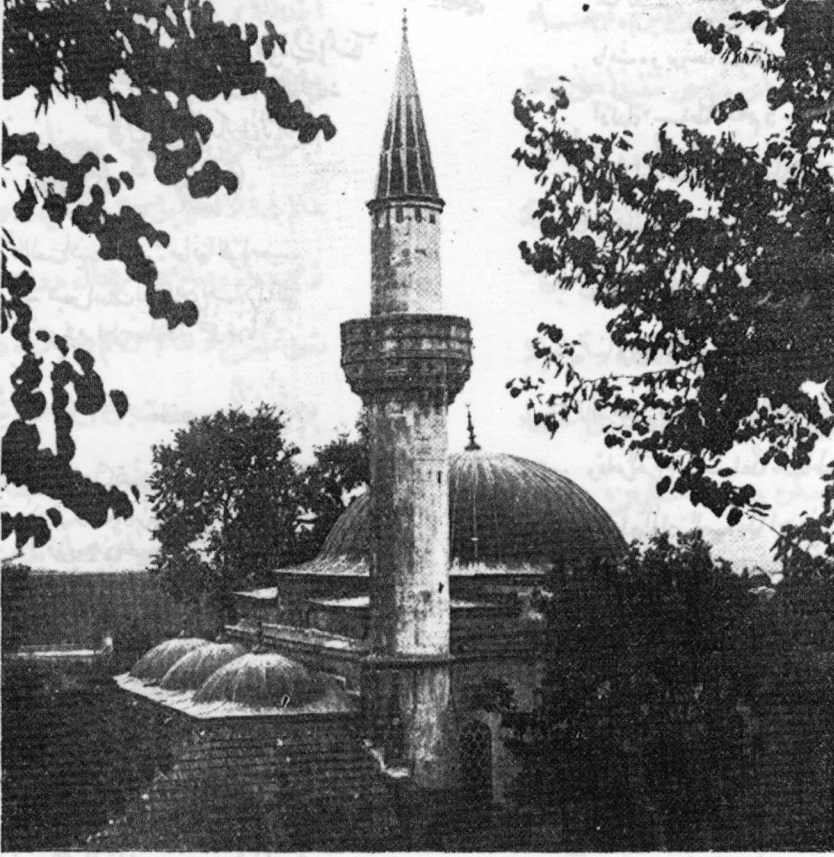
Ferhat Paşa'nın gizli kalan vakıflarını gösteren plân. No. 2

Res. 1 — Eyüp'te Ferhat Paşa Türbesi.

Res. 2 — Eyüp'te Ferhat Paşa Türbe kitabesi.

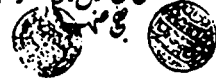
Res. 3 — Çatalca'da beş vakit namaza açık Mimar Sinan eserinden Ferhat Paşa Câmii.

Res. 4 — Çatalca'da Mimar Sinan eserlerinden, beş vakit namaza açık bulunan Ferhat Paşa Câmii.

صلى الله عليه وسلم
ملا من علي بن الحسن
قبلة وارثه وفتى وامنت وانا المولى
صلى على من حسن القوم وكره من لم يوافقهم

طالعت فيه فالتى صانعا للحق احبته
كنته فيض الله لغيره منى بساكر انا على
حالا ورددوا الى سابقا عوقها

حلتى

احمد سلطان كسندر ورفيق طومرد الترتى شير
ملا من ورفيقه ورفيقه ورفيقه ورفيقه
ملا من ورفيقه ورفيقه ورفيقه
ملا من ورفيقه ورفيقه ورفيقه
ملا من ورفيقه ورفيقه ورفيقه
ملا من ورفيقه ورفيقه ورفيقه
ملا من ورفيقه ورفيقه ورفيقه
ملا من ورفيقه ورفيقه ورفيقه
ملا من ورفيقه ورفيقه ورفيقه

Handwritten marginal notes in Arabic script, likely providing commentary or additional details related to the main text.

اشهد ان شريكك مستطابك خير وبقية ياراي
وايت ورونطاب مستطابك مستطابك مستطابك
اولئك سلطا اعظم واحد ورفيقا افخر اجد
خليفة الله في العالم ورفيقا الطليل على الا مده
سلطا البشر العفل المادى من مال الله انكيت
والسلطا الباهر ورفيقا الخلافة الظلمة كابر الخيرة
سماوى من القرآن خلاصة نوح الانسا حاكمهم الرشد
انشرهين ورفيقا من المغربين النبوي قاسمهم
رفيقا منم سلطا سلطين العرب الحج والردم
السلطان السلطان احمد خان السلطان
السعيد ورفيقا السعيد العادى الجمال بيلك
لوملا وكلا العلباء ورفيقا من رسل الله السلطان
مختار ايتك تعالى ايام سلطنتك انقضا الترتى

اشهد

1

تلا اشياه يوسف غما بن الختم ورفيقه من محمد
باشانك صلبى اوغلى ورفيقه كندود كوشا اولاد
فرد بيك والذى كل غما خانق ايتة عيتة طرفك
خسوس ايتى الذكرده خصوس ايتى وكر اولاد
يوسف بن الختم وصطفى ايتى شاد تلى ايله خليم
شرى ايجر سندن كاتى ثابتة الا خلا اشياه بن بك
بن الختم ووزى ورفيقا ليه فهاد باشانك ديكيل
اوغلى واحب كندود نضرك فاك ايتى ورفيقه ابراهيم
بيك والذى ميرم خانق ايتة عيتة ووزى رشاد
فهاد باشانك صلبى قرقى ورفيقه كندودى كرس منقاة
اولاد عايشانك والذى مفرح بنت عبد الله طرفك
لذلك خصوس ايتى ايتى وكر اولاد بن شاد تلى ايله خليم
يوسف بن الختم وصطفى ايتى شاد تلى ايله خليم

وبوالسلطان الكرام عياض البنان حضر نزلت و
سعيد المير و شجيد الالف خدا وركا السلطان
محمد خانى ايله احلى بنى غما البنان ايله حضرتك
وصية آية البى ايتى تنفيذ و ايتى باينك خط حيايت
نعلوت مغرولى وارح اوغلى ايل افازى
جماعتى سبيل الله وفادى صاحب البركة البنان
راغب الوجد والمثوبات ورفيقه بوم ودرج
مدد رحمت رب غملا جنت سكان فردوس
اشيان و زارت غملا دن متعاك ايتى شاد تلى
فهاد باشا نال من المراتب العالية مايتك
صلبى اوغلى ورفيقه كندود نضرك قيم دايم الا ان
ورفيقه محمد باشانك صلبى قرقى ايله ورفيقه
نور صيرك تحب ايتى ايتى ورفيقه اولاد

تلا اشياه

2

حاجه سنده و كانه نامة از پادشاهان قزلباشي همان امان الله شاه
 محمد بن صفاء مرهم . و اينه الملك العزيم . فرهاد
 پاشا حاضر زيبك و صبا باي شريفی متقيدا پسر و
 نهد . و وقت ان السياه شويت اورد . و على ان
 ايلدار الكرام . كيو اكر ان مقام . و ذوى القدر لا منته
 لغنى بزويضاية الملك الاملى . سابقا فطنت سبحان
 و وجود پادشاه متفرقا . مصطف پاشا . دام اقباله
 حضرت ملك دمراي جليله شريفه ايله سبقه شاه
 شاه صدره بزرگ صكر عدوله سليمان و نقاش
 صحرينه . فخره قرآن يوسف بك لبيح الهم . و غير
 الاقران صحرينه بزرگ بزرگ الهى . و صحرينه بزرگ
 الكاتب و ديكر بين بيك لبيح الهم . بملحق شريفه
 نالغى العاد . و غير بن سيبه راجح الاقلامه . و جل

الشهادة خاوردن و لوب شويها داها شهادت شريفه
 ابتدا كره بز شاهلوز شهادت زخا يونسكه متفرقا
 مرهم . فرهاد پاشا حال حيات و كال فعل و عقيدت
 انكسرت محمد بك بيلگه . و غير اعتبار ايله زور و
 عالم بي نواد نظر ايدوس . كره دي كه بحر . و قرون .
 وقوع دوام و بقا . متقى امر حاله . و غير اى شيخ و
 ذوق تلذذ و قوتى محزونم و خيال . و غير متقى
 بپرخ نكده . دستجوى ايله طرز سلطنت ايله
 دفتر امارت و دودمش . و غير اهل حكمت شعائر
 مرهم ايله خردى ديانت و بباد ايله جان غير زنده
 اوصاندمش . و بغير ايلار كج و قاده . قوتى
 كلوبى كاندن بلكه كه اكله . سايه سيجان
 كجى خامله يكنا قلمى . و بركواد مختلف الاطرح

5

اورد ملكى . و بر طرف اسكند چله اوزى ايله محدود
 فزائى و تخماتى الفتن باب اوده . و غير خانه و بوز
 خانه و بر باغخانه . و بركنچازه . و اوز باج با دكانى
 شمل اوزى بجز دابنا اوهنا برخانى خوان ملكى
 متصل اى يلك با اوده . و بر بخانه يى منخل بوشه
 جليله العنق . و ريفه البنيان . بناه ايجى اعداد اى
 بر قطع معلومه الحدود و ارض جاليدي و خان ملكى متعابله
 سند واقع و ايكجا ايجى طلاقى جامع شريفى و قى ايله
 و بر طرفى طرفى جامع و بطرفى طرفى عام ايله محدود
 برت دكرنى و ساين اوزى شمل اى . و ايجى فونى
 جمع توابع و الواحقى . و عاينه منافع و ارفق ايله قوت
 و ثابيد . و جبق تخليد . ليد و بجرم مشاد ايله
 ارفق جلال الرخمت عليه . شجبه نظر ايله كه ذلك

الشهادة
 ققى له حد و بلبوب . و و شر و و دى كره عاقد الاطرح
 عزى . بركه خان كجى بزآن قسلا . و كاتت الدنيا تدم
 لاوده . كان و سى القى فيما مخرده . بناء على ذلك مرهم
 سالف البيان فرهاد پاشا حاضر زيبك صحرينه
 اعمال صالحه يراكباب . و سبلد نيائى فائيدون اجتناب
 ايدوس . قبل على العدل . و اصلاح و قوت عمل خصوصه
 مباهرت ايدوس نيت صاحب . و طوبى و اذيله .
 شرعا ايساخ فاذا ولد و حال جمله امه كنهه الله
 بالفعل ملك و ثرى اوزى زعى ايله و دمه زيبك
 يتارقه له حسن المنقلب اينا حاضر زيبك علمه شريف
 متعلق اى محدوده فطنتيه . بكيى زمره ايجى
 بناى عدله اوزى اى اورد و ارفق بچقنى چشمه ايله
 سند واقع ايجى طرفى عام . و بر طرفى سلطان

بركه خان كجى بزآن قسلا

7

6

اوده اى

عبادات و استغاثت و توبه بدیده این چهار استغاثه
 اولی به حامل این غلام خداوند . جهت نصیحت
 ایچو بوی بکری ایچو و جهت نکبت ایچو بوی ایچو
 و جهت حیانت ایچو بوی ایچو ایچو و طیفه بیرون
 اطلب نصیحت و تصرف متدی موعی الیه . انتم
 انم انعام علیه . مصطفی پاشا به شوقه الیه
 و قدره الامام . حاوی الکادم . جعفر کتخد البشیر
 ابله فرمود ما اولاد عیاشه . بیاله کتخد ابن جعفر
 و نخر اولاد اینها بمالین محمد الیزان حبیبی ان اولاد
 سالف الکره مصطفی پاشا دن صکر بزکر اولاد نال
 لک اصل وار و عیاشی اولاد با تو حبیبی انظر الکرین
 دایم و قدره سعادت و مظهرت بدو اولاد بعد امام
 معرفت ابله بر صالح و متدی و نمانت و استغاثت متدی

صاحب

متدی و فرقه مشتعلیه ، اول ایکی نفر طلبه معلم
 سعادت موم . سکنه نوبه . نکت حمرات منکله سکنه
 سکن اولاد بام سعاد . ده و علیله ده و سکنه ایچو
 منکرانک استغاثت استغاثت ابله کتخد و اولاد غنی
 احوال و اظهار رفی ، ایچو کلینجه هر بوی به دور در ایچو
 ضایعه متدی ان لره و طبع علم و ذهن تقیر الله موعی و عیاشی
 غیایه مظهر اعاده در صفتله ، بکنده سکنه موعی
 ختم اعاده دن بلینله ایچو ایچو هر کتخد اولاد بوی ایچو
 طیفه متدی فرادله و بعد سکنه احوال موعی عاری عیاشی
 ختم انما سناهی بکنده سکنه موعی دره فرانش و بدو اولاد
 سعادده نفع اولاد با ایچو تعیین المان کنش کتخد اولاد
 سنا بلده بوی ایچو ایچو طیفه متدی اولاد و اولاد ایچو
 عالم ربانی و عباد و صالحه و عیاشی اولاد و بعد اولاد

عرفان

صاحب و فرقه و اولاد کتخد کتخد و کتخد
 سعادت موم نصیحت فاده کتخد به نوجیا طلبه و طیفه
 شعرها الیه و شعر اولاد که نکت اولاد اولاد و نکت
 نصیحت اولاد کتخد سکنه ایچو ایچو ایچو ایچو ایچو
 خدا شکلات الدنیه کتخد ایچو ایچو ایچو ایچو ایچو
 موعی انعام و بدایع بیابله دقایق سخانی به عادت و نکت
 برضا ابله سخانی سخانی به نکت استغاثت سنا
 اولاد بیند سنا اولاد با اولاد فاده و ایچو ایچو
 نکت محمد موعی و عیاشی ایچو برمه نکت نصیحت
 ایام تعطیل سعاد و دن موعی و فاده سکنه موعی
 معلم فایضه و فقه دایم و نکت طلبه و سنا
 تدبیر افاده نصیحت و فایضه اولاد کتخد سنا
 بوی ایچو ایچو و طیفه نظیفه متدی اولاد و زومه

عرفان صاحب سزیده و نکت اولاد موعی
 ایچو ایچو نصیحت ، موعی عیاشی دتربا ایچو
 نصیحت لرند نفس بکری ایچو بنالید کتخد موعی
 و موعی ایچو بر صالح و نکت و حسن حال ابله
 و نکت کتخد نکت اولاد اولاد ایچو ایچو
 سنا دسنا ایچو ایچو سکنه بوی ایچو ایچو
 اولاد و سنا نکت نکت و سنا سنا سنا
 نکت امانت و صیانت موعی ایچو کتخد اولاد
 موعی سنا موعی موعی موعی ایچو ایچو
 حفظ و حراستی و علی طریق المسأوبه بالنعام
 ادا ایچو هر بوی بوی ایچو ایچو ایچو
 اولاد و بر صالح و متدی نکت فرانش خدا سنا
 متدی اولاد بوی ایچو ایچو طیفه متدی اولاد و موعی

ورمز علم و تجويد ن. بن فرسند هم صاحب مزه شريفه
مذكرة و بقعه لطيفه مزه و در حقیقی هر چه در
عظیم و فرقان کربا علی سبیل التوبین لطیفه ای العبد
بورجوز شریفه تدوین ایدوس. ثوابین آفته شارالیه
انتم الله تطاه بلانده فی قبا علیه روحی بفرحان
حبه ایدوس بعد سلطان سیرا مصطفى اوله
سالادامیبا. هم مصطفی علیه الصلوة والسلام
حضر تبریک، و روحی شریفه متفلسفی ایچیه و آلی کرآم
و صاحب غصام، حضر تبریک، ارواحی طیبه لری
ایچیه و واقفک و سایر مؤمنین، و مؤمنات
و مسلمین، و سکا، ارواحی ایچیه و ما ایدوس بورجوز
هر چه، بوی بیکشرفی، مؤمنه بنیرن آلی. و شرف الاله
ذکر ای سن بانک متلی، و کاتب، و حاجیه، و مدینه، و طلبه

وین

بو خصوصه شاهد ز نزله شرح اورد و اوله و فندها
دق و ای ایدوس بو خصوصه مکرره مذکر بن یوسف غیا
الوچی، و سفر تبریک، و عثمان اغا الکلبیه، و مریم خاتونه
الامیل محضه نده، آراء شهادت صیدیه شرفیه ایدوس
غیا التزییه و التقذیل شهادت لریه مقبل اولو و ای حکام
و صیت آبدوسه، مضان اولیچیه موت ایله لادم
و هم اولو اوردو جادای و لوب، و نیک جمله
مخلقا، سخا، مردم و فقده مرحوم، و آقی و کاتب
بلکه آصل اولفین شرحی کتاب، سکین نقاب
اولو، حاکم حاسم عالی جنا، بندلته تقی عن
الاحقا، حضر لری او قاف مذکره، نیک صفت
و لوز منه علی ای سن برآه، من الائمة المختصین
نطق الله، نقی علیهم لعین، حکم صحیح

شرح

و تبریک و تزه آدان، و جزو خان و فرانسک و
مقیمه مذکره لری، محروسه مزوزده، ذکر ای سن
ایلا خان برص، البیانک، و منابله سنک و روحی
آکی فنیک اجاده و فغانک و بزیله و هر سه
بعد الخائف محض و غدا لک باقی قلا لاد خط
و ضبط اولو بآه او قاف مزوزده نیک لادم اولیچیه
مرسته و مناسک کدین بورد و مجددانایه مر
اوله و بدکد نکرمه، محیی الیه مطیفه پاشایی
جمله و صابا شریفه سن تنفید ایچیه، و صلی اختیار
ایلاک، و اوقاف مذکره حیا و زینه متلی نصب
و تبیین الیه، و ذکر الیه او قافک و قضیه سن
تعلق و ناله سلطان اوردو، و صیدیه تحقیق اولو
متر و قاف و نخل، و متراد آفره انتقال ایدوس

شرح ایله حکم و نقی ایدوسک شبوصه خلک
عن الشکره سطره الآله او قاف شرح طاه
بقوها جمعاً و فق صحیح لادم سجر و جس
مریح کامل سحر اولو بوجس الحوزة تقیون
و غوبله و تقض و تقض و تبذیله بجانه اوده
و علی جیه، و فق الاحقاد و التجویذ و اوله لادم
الحمām من شهاده سذعبره و الفتنه و حجرت
بعث رحمة لعامة الامم، صلی الله علیک
علیه و علی آله و صحبه ائمه، و سلم
ما وقف، و آفته، و او صی، و صی، و خط طابقت
و و جیه القلمه

ذکر ما جاد علی المانی و غیره
حصول عن کتب
معدنه

الذي اوردوه في حق رجبين ، انك انما وجودك في الدنيا
 وفي الدنيا خلت ودرود ، انك صاحبنا في حق سويلم
 بها . وجود . سوا اصفا . وخاله صلوات الله
 رسول مجتبي . عتيق . سائل . تبارك وتعالى
 حضرت لوزنك في الدنيا . وسندك في الدنيا
 اصحاب الله . وبعيدك في الدنيا . بالذم والثناء
 انك شاعر ووزنك في الدنيا . ونسبك في الدنيا
 اني . وحدثك في الدنيا . ذمك في الدنيا
 الله . وخاله اصفا في الدنيا . ذمك في الدنيا

أرواح طيبة في الدنيا
 بجزيرة فلك وبنو ليل
 اوج اسنان بيوت
 تار منقوشة في الدنيا

سبلو الصدور والوفاة
 على الدنيا
 الذي
 الذي

في القضاة في الدنيا
 الذي
 الذي

عقد جولان في
 الذي
 الذي

عقد من الدنيا
 الذي
 الذي

ابراهيم في الدنيا
 الذي
 الذي

عقد من الدنيا
 الذي
 الذي

عقد من الدنيا
 الذي
 الذي

FERHAT PAŞA VE GİZLİ KALAN VAKIFLARI

FAZIL AYANOĞLU

Ferhat paşa on yedinci yüz yılın sonlarına doğru, Osmanlı İmparatorluğu için de yetişen yiğit ve anlayışlı askerlerden biri idi. Başlı başına bir kıymet olduğu halde, bu güne kadar şahsı ve eserleri üzerinde durulup çalışılmamış bir kahraman ve büyük bir devlet adamı, bir asker, yaptığı vakıflara rağmen adı yanlışlıklar yüzünden, lâykî veçhile hayır ile yad edilemeyen bir hayırseverdi.

Ferhat paşa, daha ziyade Yeniçeri Ağası olduktan sonra dikkati çekmeğe başlamıştı.

Osmanlı Devletinin gerileme devrinin ikinci hükümdarı, Üçüncü Murat, oğlu 3. Mehmed'in büyük sünnet düğününde Yeniçeri Ağası Ferhat Ağayı muhafızların nezaretine tayin etmişti¹. Padişah bu düğünde maharet gösteren sanatçılar arasında halkı eğlendiren hıristiyan çocuklarından pek memnun kalmıştı. Düğün bittikten sonra bu çocuklar, kendilerinin acemi oğlanı veya devşirme² suretiyle acemi oğlanı olmalarını istemişlerdi. Hükümdar bu dilekleri kabul ederek Yeniçeri Ağası Ferhat Ağayı çağırtdtı ve bunların yeniçeri devşirmesine alınmalarını emretti³.

Ferhat Paşa :

— "Bunların eşkâl defteri"⁴ne kayıt olunması kanuna muhaliftir, ocağın bozulmasına sebep olur" dedi.

Sultan Murat dinlemedi: Yeniçeri eşkâl defterine kayıt olmalarını ferman etti. Ferhat Paşa şu cevabı verdi:

"Ben, bunun olmasına razı değilim, zira onları cem edenlerde adalet yoktur. Ocağın bozulması benim zamanımda olmasın"⁵

Ferhat Paşa azledildi.⁶ Yerine Yusuf Paşa yeniçeri ağası oldu. 3. Muradın arzuları yerine getirildi ve Yeniçeri ocağı bu hükümdarın zamanında bozulmağa başladı. Bir müddet sonra Ferhat Paşa Vali ve Serasker oldu. Gürcistan, Revan, Nahcivan ve Teflis'i feth ve bunların kâl'alarının tamirini de tamamlamak suretile meşhur bir kahraman ve tedbirli bir kumandan olduğunu isbat etti.

Sultan Murat, yeniçeri isyanı sebebiyle Sadriazam Sinan Paşayı azledip 2 Ağustos 1591 (999) tarihinde Ferhat Paşayı bu makama getirdi.⁷ Altı ay sonra Cemaziyel ahirin altıncı günü azl edildi.⁸

1. Hammer: 39. uncu kitap. Sahife 108

2. Acemi oğlanları: Yeniçeri teşkilâtı için, kanuna elverişli olmak üzere Hıristiyan çocukları arasından seçilir ve İstanbul'a gönderilirdi. Fâtih Kanunnamesine göre, bu devşirmeler ancak Anadolu köylüsüne bir kaç yıl için verilir. Yeniçeri ortalarında er azalınca acemi oğlanları kışlasından alınır. Acemi oğlanlarının noksanları da Anadolu köylüsünde bulunan devşirmelerle ikmal edilirdi.

3. Esas nizamı yeniçeriyan: Sahife 38 Zati kütüphanemde.

4. Eşkal defteri: Yeniçeri teşkilâtının en mühim defteridir. Devşirilen kimselerin el ve ayaklarında yüzünde ve vücudunda bulunan fevkalâdekiler, başkasından ayırd edilmek için bu deftere kaydedilirdi.

5 — Esas nizamı yeniçeriyan Sahife 39 Zati kütüphanemde.

6. Esas nizamı yeniçeriyan: Sa. 39.

7. Hammer: Kırkinci kitap 163 Sa.

İkinci Vezir ve Sadaret Kaymakamı oldu. Sultan Murat'ın ölümünden bir ay sonra 1594 (1003) Cemaziyel ahirinin altıncı Perşembe günü tekrar veziri azam oldu ve âsi Eflâk Prensine karşı hareket edecek ordunun Seraskerliği de kendisine verildi. Bu tayin hiç şüphesiz Ferhat Paşanın rakibi bulunan Sinan Paşa tarafından hazırlanmış bir tuzaktı.

Bu plâna göre Ferhat paşa Eflâk üzerine hareket ederken sipahileri ayaklandırmak suretile askerinin veziri âzâmı istemediğini meydana çıkarmak ve sadaret Kaymakamı Bosnalı Damat İbrahim Paşa vasıtasıyla Padişahdan idam fermanını almaktı. Nitekim Ferhat Paşa 1594 (1003) yılı Şabanının on ikinci günü sefer mühimmatını hazırlamakla meşgul olduğu günlerden birinde Sipahiler içerde kalan ulûfelerinin verilmemesinden Ferhat Paşaya şikâyet ettiler. Ferhat Paşa cevaben:

“Vazifelerinizin Gence ve Tebriz hazinelerinden verilmesi ferman olundu, ve ülül emre itaat etmeyenler kâfir ve avretleri de boş olur, bunu bilmzmişiniz” dedi. Sipahiler Ferhat Paşanın başı kesilmeyince ulufe almayız, dediler. Bilâhare âsiler dağıtıldı. Bu isyanı tahrik edenlerin Arnavut Koca Sinan Paşa ile Ceneviz mühtedisi Cağalazade Sinan Paşa kafadarları olduğu Padişaha arz edildi. Sinan Paşa hakkında, gözlerine mil çekilip Karahisara nefy edilmesi ve sairlerinin de haklarından gelinmesi için ferman sudu retmiş ise de padişahı bu mil meselesinden vaz geçirdiler. Sinan Paşa Malkaraya, Cağalazade Karahisara ve bâisi fitnedir diye Siyavuş Paşa Konyaya sürüldü.

Ferhat Paşa Şabanın onyedinci günü İstanbul'dan çıktı. Davut Paşada ordu kurdu. Geceleyin askerler Paşa çadırının tuğlarından birini yerinden çıkarıp ucundaki altın topu kırdılar.⁸ Şabanın yirmi birinci günü Davutpaşadan hareket ettikten sonra yolun geçtiği yerlerden

on iki bin kul yazılması ferman olundu. Ferhat Paşa yolculuk esnasında Padişaha gönderdiği mektuplarında, beraberinde bulunan askerinin azlığından bahs ederek asker ve mühimmatın acele gönderilmesini yazıyordu. İstanbul'da ise Bosnalı İbrahim Paşa, Ferhat Paşaya gönderilecek mühimmatı geciktiriyor, bir taraftan da Padişaha, ordunun Ferhat Paşayı istemediğini, ondan nefret ettiğini ve onun kumandansı altında muharebede gayret gösteremeyeceklerini Padişaha arz ediyordu. Ayrıca Müftü Bostanzadeyi elde etmiş, Sinan Paşanın bir kaç bin altunu ile söz sahiplerini kandırarak ağız birliği yapmış ve Padişahı ikna ederek Ferhat Paşanın azline ve Sinan Paşanın Sadrazam olmasına karar verdimişdir.¹⁰

Ferhat Paşa 8 Temmuz 1595 ve 1 Zilkade 1003 tarihinde Ruscuk'a geldi¹¹ Tuna nehri üzerinden köprü yapılmasını emretti ve sekiz direkli “sâyeban” dan bizzat inşaatı takip etti. Kısa bir zamanda köprü kuruldu ve Paşanın harekete geçeceği bir sırada İstanbuldan kendisinin azl edildiği ve Sinan Paşanın Sadarete getirildiği haberi gizlice gelmiş olduğundan mühir hümayunu Satırcı Mehmet Paşaya bırakıp acele üç bin süvari ile İstanbul'a doğru yola çıktı. Sinan Paşa Şam askerlerine “Ferhat Paşanın başı benim, malı sizindir” demiş ve hazinesini yağma ettirmiştir. Ferhat Paşa İstiranca dağlarına doğru yol aldı ve İstanbul surları dışında Litrozda bulunan çiftliğine Zilhicce guresinde vardı. Bu arada çiftlikde oturması için hattı şerif çıktı. Fakat çok geçmeden Bostancıbaşı çiftliği bastı ve Ferhad paşayı alıp Yedikulede hapsedti.

Sinan Paşa Veziriâzam olduktan sonra Ferhat Paşanın öldürülmesi için uğraşmaya başladı, baştanbaşa yalan olan

8. Nâima: Cilt 1 sahife 62.

9. Hammer: 41. kitap 201 sahife.

10. Nâima: Cilt 1, sahife 123.

11. Hammer: 41. kitap sahife 201.

iddialarda bulundu. "Eflâk Beyi Mihâl ile gizli müttefik ve askerî islâmı idam hususunda yekdil ve müttehittir deyu isnad..." ile küfür ve katline fetva aldı.

1595 ve 1604 seferinin beşinci günü Bosnalı İbrahim Paşa Ferhat Paşanın katline ait hattı şerifi çıkarttı. Çobanbaşı Süleyman ağa Yedikuleye gönderilip akşam ile yatsı arasında Ferhat Paşa boğduruldu.¹²

Müverrih Nâima bu vak'a karşısında "Ferhat Paşanın acem seferlerinde yaptığı hizmetler karşısında bu suretle mükâfat olundu. Merhum Sultan Murat, merhum paşanın kadrini bilip himaye ederdi, lâkin Mehmet han safdil ve sâde derun hile ve hud'a vadilerinde henüz anlayışsız olmakla garaza mebni icad edilen sözlere itimat buyurup ahval böyle oldu" demek suretile doğruyu açıklamaktadır.

FERHAT PAŞANIN VAKIFLARI :

Şeyh Ferhat Camii :

Ferhat Paşa'nın İstanbul'da yaptırdığı vakıfların ilki "Şeyh Ferhat" ve "Musalla" adlarını taşıyan camidir. Kumkapıda Musalla semtinde yapılmış olan bu camii İhtifalci Ziya Bey "İstanbul ve Boğaziçi" adlı eserinde "Musalla medresesi" olarak kayıt ediyor. Tezkeretül bünyana göre Mimarı, Sinandır.

Mabedin yanındaki Darülhadis ve mektep (1106) 1694 tarihinde ölen Reisülküttap Mustafa efendinin hayratıdır. Bu Camiin Şeyh Ferhat adile yad edilışı şöyle olmuştur. Ferhat Paşanın gördüğü bir rüyayı Şeyh Mahmut adında birisi tabir ederek kendilerinin Veziriâzam ve Sultana dâmat olacağını söylemiş ve söyledikleri olunca Paşa da Şeyh Mahmut için bu câmii yaptırmıştır. Fakat yanlış olarak mabet "Şeyh Ferhat Câmii" adını almıştır.

1781 - 1196 Ramazanının 13 cü gecesi Cibali tarafından gelen bir yangında

Câmi yanmıştır. Ayrıca 1330 Rumî tarihli Aksaray yangınında da tekrar yanmış ve yeri bu gün arsa haline gelmiştir. Şeyh Mahnudinun mezarı camii arsasının içinde bulunmaktadır. I. No.lu plânda Cümi ve Mederesesinin vaziyeti görülmektedir.

ÇATALCADA FERHAT PAŞA CAMII :

Ferhat Paşa'nın vakıfı bulunduğu bu Câminin kitâbesi olmadığı gibi başka yerdede de inşa tarihi bulunamamıştır 3 ve 4 No.lu fotoğraflarda görüldüğü üzere güzel bir san'at eseridir. Mimar Sinan yapmıştır. "Tezkeretül bünyan" da "Merhum Ferhat Paşa Ruhiçün" denildiğine göre Camiin Fert Paşanın ölümünden sonra yapılmış olması muhtemeldir. Çatalcada bu vakfa ait hayrat çoktur.

BOLU'da Ferhat Paşa Camii .

Tezkeretül bünyan'a göre bu Camii Mimar Sinan yapmıştır.

Ferhat Paşa'nın gizli kalan vakıfları

Ferhat Paşanın Şehzadebaşı ile Lâleli arasında bulunan vakıfları etrafındaki eski eserler 2 No.lu plânda sırasile şu şekilde gösterilebilir:

Kalenderhane Camii meydanında Hasan ağa medresesi (1), su terazisi (2), İstanbul işgali sırasında düşmanların, içinde Türk yiğitlerini öldürdükleri karakolhane (3), Sağ köşede Letafet apartmanı (4), solunda Tulumbacılar kârhanesi (5), karşısında Yeniçeri furunu (6), onun karşısında Acemi Oğlanları Camii (FATİH) (7), yanında Acemi Oğlanları hamamı (8), arkasında Acemi Oğlanları Kışlası (9), Balaban ağa camii (10), aşâğıda Fevzipaşa caddesi ve Lâleli Camiinden yukarı Molla Kestel Camii (11), karşısında Çukur Çeşme (12) ve yakınında Ferhat Paşa sarayı (13), Fevziye

12. Naima: Cilt 1, sahife 68.

rine fırsat buldukça temas edilmekte ise de bun-

caddesinin köşesinde Osman baba Türbesi (14), yanında kışla kapısı ve 61 inci solaklar bölüğü yer almaktadır (15). Ferhat paşa vakfiyesinde gösterilen yazılı vakıflar sırasile şu vaziyeti almaktadır:

- A — Altmış bab oda
- B — Kahvehane,
- C — Buzhane
- D — Yağhane
- E — Kireçhane
- F — Han ve 13 dükkân
- G — Medrese ve 12 oda
- H — At değirmeni
- İ — Ekmekçi fırını

Devlet ve millete bu kadar büyük hizmetler yapmış, fazilet ve namusunun kurbanı olmuş, bu büyük devlet adamının yaptığı vakıfların zamanla ne hale geldiğini biraz tetkik edelim.

(A) ile (E) harfine kadar adlarını yazdığımız altmış oda, kahvehane, buz-hane, yağhane ve kireçhanenin üzerlerinde bugün ev, apartman ve mağazalar vardır. (F) harfinde işaret ettiğimiz han ile 13 dükkânın ve on iki odalı medresenin üzerinde harikzedegân apartmanları vardır. (H) ve (İ) harflerile gösterilen at değirmeni ve ekmekçi fırınına gelince, bu binaların bulunduğu saha 187 yıl sonra kısmen Lâleli Camii arazisine kalb edilmiştir.

FERHAT PAŞA TÜRBESİ :

Ferhat Paşa Türbesi Eyyüp Kazası-na zinet veren eserlerdendir. Revaklı antresi, sülüs yazılı kitâbesi, Zengin istalaktitli kornişleri ve içli dışlı müzeyyen pencereleri yüksek eserlerdendir. Kubbesinin "Esmâülhüsna" yazılı mala kârî kalem işlerinin emsali nadir bulunur. Pencere üstündeki yazılar ve Ferhat Paşanın torunlarına ait küçük, küçük mermer sandukalar örnek olacak san'at eserleridir.

TÜRBESİNİN KAPI

KİTABESİ :

Rihlet etti dâri ukbayı bakaya şadiman
Sadri azam Fâtihi Mülki Acem cennet-
mekân

İki gez 'sardar olup İranü Turan fethine
Suruhi serler başına tenk oldu Şiraz
İsfahan

Fethedip nice vilâyet yaptı nice kal'alar
Özi ve görü masü gence ve mülkü revan
Re'yi sayible adüvden aldı ahir intikam
Mat olup şahî acem bin özürle dedi aman
Akibet şehzadesin aldı salâhü sulhile
Düşmenî dîni bu üslub üzere kıldı bi nişan
Eyledi dinî mübiñ uğruna çok cehdü-gaza
Oldu fethi haşredek âlemde mezkurüllisan
(Kırık) eylemek kıldı nasib

Enbiyav ü evliyaya kalmadı şün bu cihan
Tenkîmu ilhamile lîmi dedi tarihini
Eyledi Ferhat Paşa Adn-i âlîde mekân

OSMANLI DEVRİNDE ANADOLU CAMİLERİNDE RESTORASYON FAALİYETLERİ

MUZAFFER ERDOĞAN

G İ R İ Ő

Türk İ'mar Tarihi'nde inşai hareketler kadar restorasyon faaliyetlerinin de üzerinde önemle durulması icab eden mes'elelerden birisi olduğunu söylemeye hâcet yoktur. Şimdiye kadar muhtelif devirlere âfid Türk âbidelerinin binaî ve inşai durumları üzerinde bir hayli araştırma mahsûlleri vücuda getirildiği halde bunların san'atça ta'mirleri hakkında kâfi derecede inceleme ürünleri meydana getirilmediği görülmektedir. Her ne kadar Şehir, kasaba ve hattâ köylerimize dair hazırlanan bazı monografyalarda buralarda bulunan câmi, han, hamam, köprü ve sâire gibi çeşitli eski Türk anıtlarının dolayısıyla ta'mirlerine fırsat buldukça temas edilmekte ise de bunlar bizim bugünkü ihtiyaçlarımıza kâfi derecede cevap vermekten bir hayli uzak bulunmaktadır. Biz karŐılaŐtığımız bu yokluk karşısında âbidelerimizin tarihi devirler zarfında ki restorasyon faaliyetlerinin de ihmâli asla câiz olmadığına inanıyor ve bu inançla bu yolda nâtemam sayılması gereken ufak bir örnek vermek istiyoruz.

Bütün uluslarda olduğu gibi Türklerde de tavattun ettikleri bütün ÷lke ve beldelerde ve bilhassa Anadolu'da tabii ve beŐeri bir takım âfetler sonunda harabiye yüz tutan eski ve yeni bir çok mebân-i muhtelif ve âbidat-ı müteaddideyi ta'mir ve ihya etmekten de kendilerini men'edememiŐlerdir. Bunun biz Anadolu'daki izlerini Selçuklarda, bunların inkırazından sonra teşekkül eden muhtelif Türk beyliklerinde ve bilhassa müteakib zamanlardaki devrelerde oldukça mebzûl bir Şekilde görmekteyiz. Bunlardan evvelkiler daha ziyade mebâniyi doğrudan doğruya bina ve inşa etmeye önem vermiŐler, sonuncular ise harab olanları ta'mire ve mevcut olanları ise korumaya daha fazla ihtimam göstermişlerdir. İŞte Osmanlı idaresinde Anadolu İ'mar bakımından bu iki esas üzerinde daha ziyade gelişen bir durum ve yön arz etmektedir. Başka bir ta'bir ile bu devrede âbidevi mâ'nâda mebâninin inşasında ziyâde evvelce yapılmış olanları tecdid, ihya ve muhafaza yolu tercih edilmiş görülmektedir. Fakat bunun Osmanlı dev-

rinde Anadolu'da anıtsal özellikle hiç bir mebâninin yapılmadığı anlamına gelmemesi de icab eder. Filhakika başta Osmanlı hükümdarından bazıları olmak üzere hânedana mensub bir çok kimseler ve bu arada bir takım vezirler, beyler, ağalar, zenginler ve sâirenin de âbidevi mahiyette bu yolda faaliyet ibraz ettiklerini unutmamak gerekir. Biz burada Anadolu'daki Osmanlı âbidelerinin yapıŐımdan ziyâde tecdid, ta'mir ve muhafazaları üzerinde durmak istiyoruz. Bu tecdid ve muhafaza işlerinin bugünkü anladığımız mâ'nâda, yâ'ni (san'atça Ta'mir) Şeklinde olup olmadığı mes'elesi henüz bütün vüzühiyle tebellür etmiş sayılamaz. Elde suretleri mevcut olan belgelerin sayısı zamanla artıkça ileride belki bu yolda kesin sonuçlara erişmek imkân dahiline girebilecektir. Fakat bugünkü araŐtırmalarımız bize bunun ancak bir (ta'mir) Őekillerimiz bize bunun ancak bir (ta'mir) Şeklinde olduğu kaatini vermiş bulunmaktadır. Bundan dolaydır ki, yazımızın umumî serlevhasını (Restorasyon Faaliyetleri) Şeklinde tesbit ettiğimiz halde fasıl başlıklarını hep (ta'mir hareketleri) ibaresi etrafında teksif etmek zorunda kalıyoruz. Böylelikle ileride bizden sonra bu yolda yapılacak incelemeler için de müsaid bir zemin hazırlamıŐ olduğumuz kanaatindeyiz.

(Osmanlı devrinde Anadolu câmilerinde restorasyon faaliyetleri) genel başlığını taşıyan bu yazımızın esasını, henüz hiç bir yerde yayınlanmamış tarihi belgeler teşkil etmektedir. Bugün mikdar itibariyle (120) ye yaklaŐmıŐ bulunan bu vesikalarda ŐüpheŐiz bütün Anadolu câmilerinin ta'mirlerini aynı zamanda bir arada bulup görmek imkânsızdır. Bunlar arasında kendileri mevcut olduğu halde ta'mirlerine âfid belgelerine henüz rastlayamadığımız pek çok Anadolu câmiî bulunduğu muhakkaktır. Zamanla bu yolda yapılacak tetkikler ilerledikçe bu boşlukta ken-diliğinden kapanmıŐ olacaktır. Bu münâsebetle yazımızın sonuna kronolojik bir Şekilde ilâve ettiğimiz bu belgelerde, Anadolu câmilerinde müşahede edilen ta'mir hareketlerinden başka, Şehir ve kasabalarımızın tarihlerine ışık tutan, Türk mimarlık tarihinin ve bilhas-

sa Türk vakıflar tarihi'nin karanlıkta kalan bir çok hususlarını aydınlatan bir takım bâkir bilgiler göze çarptığını da bilhassa işaret etmek yerinde olur.

ANADOLU CÂMİLERİNİN İNŞAİ ÖZELLİKLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Asırlardanberi müslüman Türk milletinin en büyük ve en eski bir temerküz ve tavatun mahali olmuş olan Anadolu, bir çok bakımlardan üzerinde önemle durulması icâb eden bir durum arz etmektedir. Yeraltı ve yerüstü servetleri ile başı başına işlenmemiş bir hazine değerinde olan bu aziz yurd topraklarının en önemli ihtiyacı, hiç şüphesiz, insan bilgi ve emeğinin burada tam mâ'nâsiyle yer alıp kök salmasıdır. Çeşidli turistik bölgeleriyle başı başına bir âlem olan Anadolu; eski Türk anıtları bakımından da emsalsiz bir özelliği temsil etmektedir. Bu bakımdan burada dinî mimariyi karakterize eden câmiler; tarihi ve coğrafi durum ve keyfiyetleriyle, inşaat plân ve malzemeleriyle, mimarî teşekkül ve tavazzu tarzlarıyla birbirinden çok farklı bulunan büyük bir tenevvü' arz etmektedir. Bundan dolayı mezkûr câmilere muayyen guruplar halinde bir arada toplayarak kesin bir şekilde sınıflandırmak işi, şimdilik çok erken sayılan bir keyfiyet olur. İstanbul câmilere için evvelce yapılan guruplandırma, daha doğrusu sınıflandırma işini Anadolu câmilere için şimdilik tam bir kat'iyetle yapabilecek durumda değiliz. Ancak konumuzu teşkil eden ta'mir işlerinin Osmanlı idaresi zamanındaki ahval ve şartlarını mümkün mertebe kavrayabilmek için bir parça olsun bunların inşaf özelliklerine kısaca temas etmek gerekir. Bilindiği üzere dinî mimariyi karakterize eden câmiler, mescid ve medreselerle birlikte belli başlı müslüman ülkelerinin bazı özelliklerini gösterecek şekilde gelişmiş bulunmaktadır. Coğrafi bakımdan Arab âlemi ile yakın teması olan güney-doğu Anadolu'da bu bakımdan Emevi an'anesine bağlı kalınmakla beraber, Selçukluların getirdikleri yeniliklerin de ihmal edilmediğini söylemek gerekir. Bundan başka Anadolu'da 1071 tarihinden sonra yapılan ilk câmilerin pâyeli olduğu görülmektedir. Ancak gerek iklim şartları, gerekse Türklerin yeni san'at özelliklerini araştırmaları sebebi ile bu basit örnek sür'atle değişerek gelişmiş bulunmaktadır. Öndördüncü sırada Anadolu'da çok pâyeli câmilerin muhtelif şekillerde inşa edildiğini söylemek gerekir. Ermenek, Birgi, Tire, Ereğli Ulu - câmileriyle Gaferyad câmii, Antalya'da Yivli-Minare ve Manisa, Sinop ve Milâs Ulu - câmileri bunun karakteristik misallerini teşkil ederler. Yeni çağa tekabül eden devirlerde, Anadolu câmilerinde çok kubbeli ve içi pâyeli ulu-câmii örneğine kısmen sa-

dakat gösterildiği söylenebilir. Bu cümleden olmak üzere Alaşehir'de Şeyh Sinan câmii, Küre'de Hoca Şemsüddin Câmii, Kastamonu'da Nasrullah Câmii, Tokatta Takkeçiler Câmii, zikredilmesi gerekir.

Umumiyetle Anadolu câmileri, Orta ve yeni çağ devrelerine göre bir dereceye kadar kaba bir tasnife tâbi tutulabilir. Buna göre ortaçağda Anadolu câmilerinin ilk şekli pâyeli; ikincisi ahşab-istinadlı, üçüncüsü tek kubbeli, dördüncüsü (T) biçimli, beşincisi dört istinadlı, altıncısı bunların haricinde kalan tipler diye altı gurupta ve yeni çağda ise inktikal devri, Sinan ve muakkibleri devri ve yabancı tesirler devri diye üç üslûb devresinde guruplandırmak bir dereceye kadar mümkün olabilir. Fakat itibarı olarak tasarlanan bu sınıflandırma hususları tam bir kat'iyetle söyleyecek durumda olmadığımızı da açıkça itiraf etmek icab eder.

II

ANADOLU CÂMİLERİNİN TA'MİRLERİ

Osmanlı devrinde Anadolu câmilerinin inşaf özellikleri hakkında görüşlerimizi kısaca işaret ettikten sonra bir parça da bunların muhtelif vesilerle geçirdikleri ta'mirlerine temas etmek gerekir. Böyle bir onarma işine girişirken çalışmalarımıza dayanak olarak yayınlanmamış tarihi vesikaları almayı ve bunlardan çıkarabildiğimiz neticeleri sunmayı prensip itibarıyla doğru buluyoruz. Her ne kadar bu otantik belgeler Anadolu'nun en ücra köy ve kasabalarına varıncaya kadar âdetta serpilmiş vaziyette olan bu câmilerin cümlesini tamamıyla içerisine alabilmekten uzak bulunuyorsa da yine önemli bir bölümünü çevresi arasında katabilmektedir. Bu itibarla bu eksik kadro ve hüviyeti ile bile ta'mir işlerine dair ileride yapılacak tetkikler için bir rehber olabileceğini ve bu yolda kendisini ta'kib edeceklerine nâtemam bir örnek teşkil edebileceğini tahmin etmekten kendimizi me'edemiyoruz. Yazımızın sonuna ilâve edip neşrinde fayda gördüğümüz yüzyırmeye yaklaşan bu tarihi belgelerde sık sık görüldüğü üzere mezkûr câmilerin ta'mirlerine genellikle (harabiyet) sebep olmuş, bu ise zelzele-i azîme, ihrak-ı azîm, şiddet-i rûzgâr, kesret-i emtar, şiddet-i şita, istilâ-i Kefere gibi tabii ve beşerî âfetler yüzünden vücud bulmuştur. Yalnız burada önemli bir noktayı işaret etmek yerinde olacaktır; Osmanlı devrinde Anadolu câmilerinde gördüğümüz bu ta'mir hususlarını bugünkü modern anlamdaki restorasyon faaliyetlerine tıpatıp benzetmek veya bununla mukayese etmek şimdilik çok erken sayılan bir keyfiyet teşkil edeceği kanaatindeyiz. İleride arşivlerimizin modern bir sistem ve görüşle tanzim ve tasnifleri tamamlandıktan sonra böyle bir mimarî etüdün vücud bulması

belki mümkün olabilecektir. Bu sebepten makalemizin başlığı restorasyon faaliyetleri şeklinde tesbit ettiğimiz halde, münderecatı daha ziyâde ta'mirat hamleleri halinde gözden geçirmek zaruretini duymuş bulunuyoruz. Bu hamleler ise belli başlı Anadolu şehir ve kasabalarının tarihi atmosferi ile birlikte gözden geçirilmeye mümkün merteye gayret edilmiştir.

Adını koyu renkli ve sathı tamamiyle çıplak bir trakit kayası zirvesinde bulunan hisarın harabesinden alan Afyon, çevresindeki ova ile birlikte çok eski bir devirden beri insanlar tarafından iskân mahalli olarak seçilmiştir. Bundan başka coğrafi durumu itibariyle Anadolu'nun en önemli münakale merkezlerinden sayılabilir. Bilindiği üzere bugün dört demiryolu burada birleşmiş bulunmaktadır. Civarında ötedenberi geniş ölçüde haşhaş ziraatı yapılmaktadır. Selçuk vezirlerinden Sahib Ata Fahrüddin Ali, Karamanlı ve Moğol tecavüzlerinden kurtulmak için hazinesi ile birlikte buraya sığınmıştı. XIII. ncü asırda burasının Germiyenoğullarının eline geçtiği bilinmektedir. 832 (M: 1428) yılında Afyon bölge, bütün Germiyan toprakları ile birlikte kesin olarak Osmanlı ülkesine ilhak edilmiştir. Bir aralık Hersek-zâde Ahmed Paşa tarafından Mısırlılara karşı sefer üssü hizmetini gördü. Osmanlı hâkimiyeti altında Anadolu eyâletine bağlı sancaklardan birine merkez oldu. 1833 senesinde Afyon'un Mısırlı İbrahim Paşa kuvvetleri tarafından işgal edildiği görülmektedir. Cumhuriyet devrinde Afyon büyük İmar hareketlerine sahne oldu. Bu arada Gedik Ahmet Paşa'nın 878 (M: 1578-1574) tarihinde yaptırdığı câmi ile müteaddid eski âbideler ta'mir edildi. Şehirde mevcûd câmi, medrese, tekke, hamam ve sair Selçuklu, Germiyanlı ve Osmanlı devirlerinden kalmadır. Bunlar arasında Ulu-câmi ile Gedik Ahmed Paşa külliyesi, Mısıri ve Otpazarı câmi en önemli olanlarıdır: Karahisarşah Paşa'sına hitaben yazılan 1115 H: tarihli bir vesikada Gedik Ahmed Paşa'nın câmi, bu tarihe tekaddüm eden yıllarda harabiyete yüz tuttuğunu ve mütevellî vekili tarafından keşif ve ta'mir ettirildiği görülmektedir. Bu esnada keşifnâme ile ta'mirat masrafları arasında bir ayrılık husul bulduğuna şahid oluyoruz (Um. Şk. Ahk. Df. Baş. Arş. No: 39, s. 816). Afyon'da Kile-zâde Süleyman Çavuş tarafından inşa edilen Otpazarı câmi de mütevellî tarafından bir ta'mire tabii tutulmuş ve bu onarma esnasında Mendilci oğlu Ahmed adında bir şahsın fuzuli müdahalesi ile karşılaşmıştı (Um. Şk. Ahk. Df. Bşb. Arş. No: 54, s. 587).

Konya iline bağlı bir kaza merkezi olan Akşehir'de ilk çağlara âid ancak bazı duvar

enkazı kalmış bulunmaktadır. Kasabanın eski Phlomeium yerinde kurulduğu muhakkaktır. Bilindiği üzere burası Frikya ile Kapadokya arasındaki işlek yol üzerinde bir konak yeri olan küçük bir şehirdir. Şehir, Selçuklulardan sonra Akşehir'in siyasi hâkimleri olarak Eşref oğulları ile Hamid ve Karaman oğullarını görmekteyiz. Nihayet bir sürü uğraşmalardan sonra Yıldırım Bayezid tarafından Osmanlı toprakları miyanına ilhak edilmiştir.

Akşehir islâmi eski eser bakımından büyük bir zenginlik arzeder. Halen mevcut câmi ve mescidler arasında İplikçi câmi, Gündük-Minare câmi, Hasan Paşa câmi İmaret câmi ve Ulu câmi ile Altinkalem, Çınaraltı, Damlı, Eski Kale, Ferruhsah (Mahmud Hayran), Cevher İmre Kalaycı, Kemerli, Kızılca, Kileci, Küçük Ayaşofya, Tahta kale, Telliöğlü ve Yazıcı mescidleri bulunmaktadır. Medreseler, hamamlar, tekeler, türbeler, mezarlıklar ve sair ise ayrıca incelenmeye değer eski eserler arasındadır. Karaman vali ve Akşehir kadısına hitaben yazılan (1190) tarihli bir hüküm suretinde Akşehir'deki Hasan Paşa câmiinin mütevellisi olan Hacı Abdullah Efendi tarafından mezkûr tarihlerde ta'miratına teşebbüs edildiği anlaşılmaktadır (Karaman Ahk. Şky. Df. Bşb. Arş. No: 13, s. 329). Sırası gelmişken Akşehir'e bağlı Azari köyü câmine temas etmek yerinde olacaktır. Karaman beylerbeyisine ve Akşehir kadısına hitaben yazılan bir hüküm suretinde takriben Hicri 1126 tarihlerine doğru Azari sakinlerinden Hacı Hüseyin adında bir kimse bu câmin harem duvarını yıkıp taşlarını da kendi evinin inşasında kullanmış olduğu zikredilmektedir. Bu münasebetle câmin mütevellisi tarafından resmî makamlara baş vurulduğu ve olayın önüne geçilmek istendiği görülmektedir (Um. Şk. Ahk. Df. Bşb. Arş. No: 64, s. 383).

Manisa'ya bağlı bir kaza merkezi olan Alaşehir'in milâddan evvel ikinci asırda Bergama kralı Attalos I. tarafından kurulduğu bilinmektedir. Bizanslılar zamanında surlarla çevrilen bu beldeyi, Osmanlı padişahı Yıldırım Bayezid 1391 senesinde fethetmiştir. Yıldırım Bayezid Alaşehir'i aldıktan sonra orada câmi, medrese, hamam ve diğer bazı binalar yaptırmış ve belde hâsulatının bir kısmını bu hayratın lüzumlu masraflarına tahsis etmiştir. Başbakanlık Arşivinde bulunan bir belgede (Um. Şk. Ahk. Bşb. Arş. No: 84, s. 146). Alaşehir'de kâin Yıldırım Bayezid câmi ile medresesi ve hamamının mezkûr vakıf mütevellisi tarafından ta'mir edildiğine temas edilmektedir. (1131) tarihli olub, Alaşehir kadısına hitaben yazılan bu vesikadan Yıldırım Bayezid evkafının mezkûr tarihte Sarayı Ce-

did-i Âmire ağası Mustafa Ağa nezaretinde bulunuyordu.

Strabon'un doğum yeri olan Amasya'nın çok eski bir tarihte kurulduğunu muhakkak ad etmelidir. Pontüs krallarının hükümet merkezi olduğunu bildiğimiz bu belde, bir aralık Bizans'ın en ünlü kalelerinden birisi olmuştur. Bu sırada Jüstinyanus tarafından âbideleri de onarılmıştı. Pontüs havalisinin Türkler tarafından işgal tarihi hakkında esaslı bilgi mevcut değildir. Bununla beraber Amasya'nın Melik Danişmend Gazi tarafından muhasara ve zaptedildiği söylenebilir. Müteakiben Selçukilere, Eretna oğullarına ve nihayet Osmanlılara geçmiştir. Osmanlı hâkimiyeti devrinde padişahlar ve şehzadeler şehire özel bir ilgi göstermişlerdir. Selçuklular zamanındanberi bir ilim merkezi olan Amasya, Osmanlı şehzadelerine karargâh olduktan sonra daha fazla önem kazanmış ve Anadolu'nun beş büyük kültür merkezinden biri olmuştur.

Amasya'da muhtelif devirlere âid âsar ve mebâniye kısmen rastlamak mümkündür. Helenistik devirden kalma kalesi; evvelâ Bizanslılar, bilâhère Selçuklu ve Osmanlılar tarafından ta'dil olunmuştur. Bugün metruk bir halde bulunan Burmalı Minare câmii ile Amasya valisi Seyfuddin Turumtay tarafından inşa edilen Gök Medrese câmii, Selçuklu devrinden kalmadır. Osmanlılar devrinden kalma câmiler miyanında Bayezid Paşa câmii 812 (1419), Yörgiç Paşa câmii 834 (1430), Sultan Bayezid câmii 891 (1486), Mehmed Paşa câmii 891 (1486) ile Pazar câmii bulunmaktadır. Bunlardan Sultan Bayezid câmii ile Mehmed Paşa ve Pir İlyas câmileri 1939 senesindeki zelzelede büyük hasara uğramıştır. Amasya kadısına hitaben yazılan 1091 H. tarihli bir belgeden öğrenildiğine göre, burada bulunan Sultan Bayezid câmii daha evvelce de bir deprem sonunda harap olmuş ve badehu mütevelisi bulunan Ahmed tarafından yeniden ta'mir olunmuştur. Neticenin keşfi için İstanbul'dan Hassa baş mimarı İsmail Ağa yönünden itimadı haiz bir mimar halifesi gönderilmiştir (U'm. Şk. Ahk. Df. Bşb. Arş. No: 9, s. 12).

İçel vilâyetine bağlı olan bir kaza merkezi olan Anamur, civarındaki bir kaleye istinaden (Ma'muriye) ismiyle de ma'ruf bulunmaktadır. Deniz kenarında olan bu kale içinde harağ bir câmii ile Hüseyin Gazi adlı bir zatın mezarı mevcuttur. Kadım devirlerde Anorium ünvanıyla tanınmıştı. Bu kazanın arazisi kuzey batıdan güneye doğru uzanan bir dağın eteklerinden tereküb eylemektedir. Bu dağdan bir çok nehirler akarak Akdeniz'e dökülür. Arazinin alçak yerleri meskûn ve dağları ormanlıktır. Anadolu yarım adasının en gü-

ney noktasını Ma'muriye kalesi civarında bulunan Anamur burnu teşkil eder. Eski çağda dağlık Kilikya'nın bir liman şehri olan bugünkü Anamur'un yanında eski Anamur, tarihi bakımdan özel bir önem kazanmıştır. Ancak Roma İmparatoru Caligul'a tarafından bütün Kilikya sahilleri Kommagene kralı Antiokkos IV. e verilince Anamur'da onun idaresine geçmiştir. Daha sonraları Anamur, İzorya'ya katılmıştır. Bugün eski Anamur'da antik devirden kalma düzensiz taşlardan yapılmış ve iyi korunmuş surlar vardır. Kalenin ikinci bir dış suru da doğu-batı istikâmetinden denize inmektedir. Her iki surun çevirdiği alanda bir tiyatro, bir odeion ve ne olduğu pek anlaşılmalayan üçüncü bir yapı bulunmaktadır. Bundan başka şehir sahasında bir su kemeri ile özel yapı harabeleri görülmektedir. Şehir surlarının dışında yükselen geniş nekropolde çok iyi korunmuş, birbirinin yanında bir çok mezarlar bulunmaktadır. Burada islâmî devre âid olmak üzere Çarşı câmii ve Akmescid ile Ma'muriye kalesi dahilinde bir Selçuklu eseri olarak Alâüddin câmii vardır. Başbakanlık Arşivinde rastlanılan bazı kayıtlarda Ma'muriye kalesinde 973 yılı başlarında bina olunan bir câmiin inşa safhaları ile Konya'da bu esnada temin edilen camcı ve demirci hususları göze çarpmaktadır (Ahk. Df. Ml. Df. Ts. No: 2775, s. 70, 74, 77 ve 160). Bu belgelere câmiin tasrih edilmemekle beraber bunun Alâüddin câmii olması hatıra gelmektedir.

Anadolu'nun en kadim beldelerinden biri si olan Ankara, tarih boyunca çeşidli medeniyetlere sahne olmuş bulunmaktadır. Burası Orhan Gazi devrinde Süleyman Paşa tarafından Osmanlı ülkesine ilhak edildiği anlaşılmaktadır. Selçuklu ve Osmanlı devirleri arasında bir de Ahiler şehir cumhuriyeti devri olduğu söylenebilir. Köklerini bir zamanlar Bağdad'da inkişaf etmiş olan fütüvvet tarikatine bağlanmış olması muhtemel olan Ahilerin, Anadolu'ya geldikten sonra sınaî ve ticarî rol oynadıkları görülmektedir. Ankara Ahi reisleri arasında en meşhurları Hüsameddin ile oğlu Şerefeddin bulunmaktadır. Bugün Ankara'da bir hayli câmii ve mescid vardır. Gerek Selçuklu, gerekse Osmanlı devrine âid Adkara câmiileri, hükümdar eseri olmayıp ferdler, bilhassa Ahiler, sonra Osmanlı vezirleri tarafından yaptırılmıştır. Hepsini de orta veya küçük mikyastadırlar. Ekserisinin inşaasında kadim mebâniye âid malzeme kullanılmıştır. Bir çoklarının üst kısımları ile minareleri yeşil veya kırmızı tuğladan olup, üzerleri ikisi hariç kiremitli dam ile örtülmüştür. Ankara şehri 1073 te müslümanlar eline geçmiş olmakla beraber, burada XI. nci ve hattâ XII. nci asra âid bir câmii bilinmiyor. En eski câmiin hisar içinde, şimdi Alâüddin câmii adı verilen ma'-

bedin yerinde olduğu sanılmaktadır. Ankara câmiilerinin en büyüğü ve belki de en fazla dikkate değer olanı Arslanhâne câmiî'dir. Ahi Şerefeddin câmiî olarak adlandırılan bu ma'bedin 1290 tarihli mihrabı; çini mozayik ve alçı kabartma olarak tezyin edilmiştir. Hâkim renklerle firuze ve mor patlicandır. Dışarıya doğru bir çini, bir alçı olarak dört şeridin sıralandığı görülür. Şorba kadısına ve Ankara mütesellimine hitaben yazılan bir hüküm suretinde (Um. Şk. Ahk. D.f Bşb. Arş. No: 18, s. 105). Ankara'daki Ahi Şerefeddin câmiî ile imâret ve hanının ta'mirine temas edilmekte olduğu gibi Ankara nâibine yazılan başka bir hükümde de mezkûr câmiî mütevellisinin mal-i vakıftan aldığı para ile ta'mirden kaçındığı görülmektedir (Um. Şk. Ahk. Df. Bşb. Arş. No: 39, s. 920). Eski Ankara câmiilerinden Kızılbey câmiî, bugün mevcut değildir. Osmanlı devrinin ilk safhasında yapılan câmiilerin bir çoğu ve ezcümle Hacı Elvan ve imâret câmiileri Selçuklu izlerini az çok taşıdığı görülmektedir. Hacı Bayram câmiî XIV. ncü asır ortasında Ankara civarında dünyaya gelen Hacı Bayram-ı Veli adına inşa edilmiş ve muhtemelen Mimar Sinan tarafından sonraları ta'mir olunmuştur. Yeni Câmii veya Kurşunlu Câmii adı verilen Cenabî Ahmed Paşa câmiî, Mimar Sinan tarafından yapılmış olup, Ankara'daki Osmanlı devri eserlerinin en mükemmel bir örneğini teşkil etmektedir.

Milâddan evvel 300 tarihinde Seleukus I. tarafından tesis edilen Antakya, 921 tarihinde Yavuz Sultan Selim yönünden Mısır memlûklerinden alınarak Osmanlı devletine ilhak edilmiştir. Daha sonraları Halep vilâyetine bağlı bir kaza merkezi oldu. Birinci Dünya Harbi sonunda Fransızlar tarafından işgal edilmiş, Ankara andlaşmasıyla Suriye, Fransız mandasına bırakılmış, 1928 de kurulan müstakil Hatay devletinin merkezi olmuştur. Antakya'da ondörde yaklaşan câmiî var ise de o kadar önemi haiz sayılmazlar. Bunlar arasında Ulu câmiî ile Ca'fer Ağa ve Habibünneccar câmiileri bir dereceye kadar zikredilebilir. Antakya da kâin Câmii Kebir ile Ca'fer Ağa ve Habibünneccar vakıfları mütevellisi olan Hacı Hasan Efendiye hitaben yazılan 1134 tarihli bir hüküm suretinde mezkûr evkafa âid câmiilerin zamanla harab olması dolayısıyla onarımlarına lüzum ve ihtiyaç duyulduğu tesbit edilmiş bulunmaktadır (Um. Şk. Ahk. Df. Bşb. Arş. No: 89, s. 554).

İlk ve orta çağların Tralleis'i üzerinde kurulan Aydın şehri Ege bğlgesinin ma'mur belgelerinden birisi olarak kabul edilmelidir. İstila ve zelzeleler yüzünden Tralleis'ten bugün hiç bir eser kalmamış bulunmaktadır. Malaz-

gird harbini ta'kib eden yıllarda Türkler tarafından ele geçirilen Aydın, Birinci Haçlı Muharebesinden sonra tekrar Bizanslılara geçmiş, fakat ikinci Kılıç Arslan zamanının Selçuklu ülkesine muvakkaten ilhak olunmuştur. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında Emirüssavaşil Emir Menteşe tarafından kesin olarak Bizans'tan alınmıştır. Bir müddet bunun damadı olan Sasa Bey hakimiyeti altında kaldıktan sonra Aydın oğullarına intikal eylemiştir. Nihayet Aydın, ikinci Sultan Murad tarafından Osmanlı toprakları arasına katılarak Anadolu eyaletine bağlı bir sancak merkezi olmuştur (1426). Ondokuzuncu asır başlarında ise Karaosman oğulları eline geçmiştir. Bir müddet ise Yunan işgali altında kalan Aydın, Anadolu'nun önemli bir kültür merkezi olarak tanınmaktadır. Sultanhisarı kazası nâibine hitaben yazılan 1177 tarihli bir belgeye Anadolu'nun önemli kültür merkezlerinden birisi olan Aydın şehri ile ilgili olması dolayısıyla burada kısaca temas etmek yerinde olacaktır. Bu vesikada Sultanhisarı kazasına tâbi' Dere köyünde bulunan Hacı Bayram câmiinin onarımıyla ilgili bazı hususlar göze çarpmaktadır (Anadolu Ahk. Df. Bşb. Arş. No: 42, s. 185).

Eski Karasi beyliğinin merkezi olan Balıkesir'in ne zaman ve kimin tarafından kurulduğu kat'iyetle bilinmemektedir. Bazı kimselerce şehrin Kara İsa Bey tarafından tesis edildiği rivâyet edilmektedir. Balıkesir isminin muhtemel olarak Palaco-Kastro (Eskihi-sar) adından geldiği de mevcut söylentiler arasındadır. Bu havalide Selçukluların yerine geçen Karasi beyliğinin uzun ömürlü bir idare kuramadıkları malûmdur. Bu sebebden bu bölge Orhan Gazi tarafından tamamıyla Osmanlı devletine ilhak edilmiş bulunmaktadır. Genellikle ziraat bir ticaret merkezi olarak bilinen Balıkesir'de Osmanlı devrinde Hasan Paşa, İlyas Paşa, Mustafa Paşa, Hadim Ağa ve Halil Ağa hanlariyle Yıldırım, Zağanos Paşa ve İbrahim bey câmiileri yapılmış bulunmaktadır. Balıkesir kadısına hitaben yazılan 985 tarihli bir hüküm suretinden anlaşıldığına göre bu havalide mezkûr tarihlerde bir deprem vukua gelmiş ve Zağanos Paşa câmiinin minberi ile direkleri ve kubbeleri çatlamıştı. Keza aynı deprem Yıldırım Han câmiini de bir hayli hasara uğratmıştı. Bu maksatla Hassa mimarlarından Mahmud Halife Balıkesir'e gönderilerek onarma işine girişilmişti (Mm. Df. Bşb. Arş. No: 31, s. 280). Bundan başka Balıkesir Paşasıyla nâibine hitaben yazılan 1126 tarihli bir hüküm suretinde ise (Um. Şk. Ahk. Df. Bşb. Arş. No: 66, s. 90). Balıkesir'de İbrahim Bey tarafından bina edilen câmiin kura, mezarı ve müsekkefatı olmaması dolayısıyla Zağanos Paşa evka-

fı mütevellisi tarafından bizzat ta'mir edildiği kayıd ve tesbit edilmiş bulunmaktadır.

Osman Gazi devrinin sonlarına doğru Korumal tarafından istilâya uğrayan Bolu'nun, Timur saldırısından sonra İsfendiyar oğullarının tecavüzüne ma'ruz kaldığı görülmektedir. Çelebi Sultan Mehmed ile İkinci Sultan Murad tarafından bunların tardını müteakib Bolu'nun müstahkem mevkiî durumu sona ermiş sayılabilir. Eski çağlarda Bolu'nun Karadeniz Ereğlisi ile ticarî irtibatı bulunduğu bilinmektedir. Bu istikâmette eski bir yolun izine hâlâ Bolu ovasının kuzey bölümlerinde rastlanılmaktadır.

Bolu'da kadim çağlardan kalma san'at eserleri pek görülmez. Yıldırım Bayezid devrinde yapılan çifte minareli Eski Yeni câmiî ile Belediye binası civarında bulunan Kadı câmiî ve Şemsi Paşa'nın imâret mahallesindeki İmâret câmiî, Osmanlılar devrinde Bolu'da yapılan başlıca dinî mebâni arasında bulunmaktadır. Bunlara Bolu dağı'nın Bolu ovasına indiği boğazda kâin Karaköy'deki Karaköy câmiî ile Bolu'nun cenubunda vâki yekdiğerine yakın iki ılıcadan büyüğünün yanındaki İlca câmiî'ni de ilâve etmek yerinde olur. Burada sırası gelmiş iken Timurtaş Paşa zâde Mehmed Bey tarafından Bolu'da bina edilen ve umumiyetle tarihî belgelerde (Eski Yeni Câmiî) adı verilen âbideye temas etmek icab eder. Evasıt-ı Receb 1102 tarihli olup, Bolu nâibine yazılan bir hüküm suretinde bu câmiî in 1079 yılında önemli bir deprem sebebi ile yıkıldığı anlaşılmaktadır. Bunun neticesinde Halil ve Ömer adlarını taşıyan mütevellileri ta'mire girişmişler ve tahminen yirmi bin kıyeye tutan kurşununu satarak bir kısmını kiremitten olmak üzere ta'mir etmişlerdir. Bu ta'mir işi yapılırken mütevellilerin bazı yolsuz hareketlerde buldukları ve Timurtaş Paşa'ya âid bu vakfın mahsullerini zimmelerine geçirdikleri anlaşılmaktadır (Um. Şk. Ahk. Df. Bşb. Arş. No: 15, s. 218).

Bolu ile ilgili olmak üzere bir parça da Akçaşehir kazası muzafatından Aftondere köyündeki Sultan Orhan câmiî ile Seben (Çarşamba) kazasına bağlı Abdal karyesindeki Gazi Müeyyid câmiî'ne, Taraklıborlu'da yanarak harab olan Gazi Süleyman Paşa câmiî'ne ve Çağa'daki Yıldırım Bayezid câmiî'ne temas etmek yerinde olacaktır. Bunlardan Aftondere'deki Sultan Orhan câmiî zamanla harab olmuş ve onarımına vakfın müsaadesi kâfi gelmediğinden ta'miri için erbabı vazife de ruk be ettirilmesi cihetine gidilmişti (Um. Şk. Ahk. Df. Bşb. Arş. No: 63, s. 379). Seben kazasına tâbi Abdal köyündeki Gazi Müeyyid câmiî ise medrese ile birlikte aynı veçhile harab olmuş ve adeta binasından hiç bir eser kalmamıştı. Bu sebebden mahlûl kalan galle-i vak-

fı civar köylerden birindeki Hüseyin Çavuş câmiî'ne tahsisi cihetine gidilmişti (Um. Şk. Ahk. Df. Bşb. Arş. No: 98, sh. 231). Taraklıborlu (Safranbolu) da yanarak harab olan Gazi Süleyman Paşa câmiî ise mütevellisinin gayreti ve ahalinin yardım ve muavenetleriyle usulü veçhile ölçülüp biçilerek ortalama olarak üç yılda tecdidi mümkün olabilmışti (Um. Şk. Ahk. Df. Bşb. Arş. No: 96, s. 271). Bolu nâibi ile voyvodasına hitaben yazılan bir hüküm suretinde 1126 yılı ortasına doğru Çağa gölünün kuzeyinde Eski Çağa kasabasında hamamın yarı hissesi buradaki Yıldırım Bayezid câmiî evkafından olduğu anlaşılmaktadır (Um. Şk. Ahk. Df. Bşb. Arş. No: 65, s. 339).

Niğde'nin 15 km. güney batısında ve Kızılcasu ırmağı kenarında bulunan Bor kasabasını, çok kadim devirlerdenberi meskûn bir mevkiî olarak kabul etmek gerekir. Bugüne kadar eski adı hakkında kesin bir bilgi edilememiştir. Romalılar zamanında Bor kasabasının önemli sayılabilecek medenî faaliyete sahne olduğu ve bu uğurda pek çok ümran izleri gösterdiği söylenebilir. Bizanslılar zamanına âid bazı eski kilise bâkiyeleri görülmektedir. Bor kasabası; en karakteristik ümran devresini Karaman oğulları idaresinde göstermiştir. Esasen (Bor) ismi de kasabanın Türk âşiretleri tarafından bina olunup ondan evvel esaslı bir ümran faaliyetine sahne olmadığını ifade etmektedir. Genel olarak suyu ve havası mu'tedil ve lâtif olup İlaldı ve Kayabaşı mahalleleri ile Cüci, Asmaz ve Okçu köyleri en meşhur mevkilerini teşkil etmektedir. Bunlara Kızılyer, Bunak, Çakılbahçe, Manastır, Gümüşlü, Kaledişi, Altı Delikli taş semtlerini de ilâve edebiliriz. Bor kasabası dahilinde Selçuklu hükümdarı Sultan Alâüddin'e âid büyük ve muhteşem bir câmiî ile Ramazan oğulları devrinde yapılmış Şeyh İlyas câmiî ve Sokullu Mehmed Paşa tarafından inşa ettirilmiş olan çarşı içindeki câmiî bulunmaktadır. İsa Ağa, Mevlûd Ağa, Kasım Ağa câmiî'leri de bunlara ilâve edilebilir. Sultan Alâeddün câmiî'nin 1250 senesi başlarında harabiyete yüz tutması dolayısıyla Bor ahalisinin müracaatı ile mevcut bulunan kayıtlara bakılmış ve tevliyetinin Seyyid Mehmed adında bir şahıs üzerinde olduğu görülmüştü. Durum vakfın evkaf nazırı olan Elhaç Mehmed Said'e intikal ettirilmiş, vakfın müsaade ve tahammülü olmaması dolayısıyla gerekli onarım masraflarının Bor ahalisince tesviyesi uygun görülmüştü (Karaman Ahk. Şk. Df. Bşb. Arş. No: 34, s. 80). Bu onarma faaliyetinin geçirdiği merhaleler hakkında ne yazık ki daha fazla bir bilgiye sahip değiliz. Bor kasabasında bu câmiî'den başka bir de Sokullu Mehmed Paşa'ya âid câmiî de Hicri 1199

yılında görülen ta'mire temas etmek lâzımdır. Sokullu Mehmed Paşa'nın bu câmii sadarete bağlı evkaftan bulunmakta idi. Uzun zaman-danberi bir onarma hareketine de şahid olunmamıştı. Bir aralık mütevellisi bulunan İbrahim Han-zade Nu'man Efendi tarafından ta'miri taahhüd edilmiş ise de buna bir türlü başlamak imkânı bulunamamıştı. Biz bu ta'mirata âid bazı tamamlayıcı bilgileri Bor kadısına hitaben yazılan bir hüküm suretinde görmekteyiz (Karaman Ahk. Şk. Df. Bşb. Arş. No: 19, s. 41).

Osmanlı Türkiye'sinin kuruluş devrine âid âbideleri, meşhur kaplıcaları ve çeşidli tabii güzellikleri ile ün kazanan Bursa'nın kadim tarihine âid bilgilerimiz pek fazla sayılamaz. Şehrin bugünkü adı, kendisine ilk çağlarda verilen Prusa isminden tahrif edilmiş olması hatıra gelmektedir. Bursa; Romalılar ve Bizanslılardan sonra Anadolu kıt'asının fatihi olan Süleyman Şah bin Kutulmuş tarafından fethedilmiştir. Nihayet Bursa şehri Orhan Bey zamanında Köse Mihal Bey tarafından Bizans Tekfurunca Osmanlı idaresine teslim edilmiştir. Osmanlı idaresine girdikten sonra Bursa ehemmiyet kesbederek gittikçe büyümüştür. Elimizde o zamandan kalma mufassal kronikler bulunmadığından ve ilk Osmanlı padişahları zamanlarına âid resmî vesikalar ele geçemediğinden, Bursa'nın hangi esas ve şartlar dahilinde yeniden kurulup geliştiğini tesbit etmekte güçlük çekiyoruz. Ancak vücuda getirilen ma'bedler ile diğer bir takım hayır müesseselerinin inşa tarihlerine bakılarak bazı tahminler yapabilmekteyiz. Orhan Bey'den sonra gelen hükümdarlar zamanında daha ziyade büyüyen Bursa, ondördüncü asrın sonunda Anadolu'nun her bakımdan en büyük şehirlerinden birisi olmuştur. Murad I. Bursa hisarındaki câmii ile Çekirge'deki câmii yaptırdığı gibi imâret, medrese ve han inşa ettirerek şehri i'mar eylemiştir. Yıldırım Bayezid ise medrese, han, hamam, dârüşşifa ve bir de zaviye yaptırmıştır. Timur istilasından sonra çok zarar gören Bursa, Çelebi Mehmed zamanında devlete merkez olmuştur. Bursa'nın i'mar tarihinde bunun ve Murad II. nin büyük hisseleri olduğunu söylemeye hacet yoktur. Fîlhakika Çelebi Mehmed Yeşil câmii ile türbeyi, meşhur medrese ile imâretini yaptırdığı gibi oğlu Sultan Murad'da kendi adı ile tesmiye edilen câmii, medrese ve imâret inşa ettirmiştir.

Bursa, bilindiği üzere Osmanlı saltanatının başlangıç devrine âid inşa san'atı bakımından büyük önemi haiz bulunmaktadır. Mevcud câmmileri burada kronolojik esaslar dahilinde uzun uzadıya tavsif edecek değiliz. Ancak bir fikir vermek maksadiyle içlerinden bazıılarını burada kaydetmeyi uygun buluyoruz. Bunlar arasında Ulu câmii ile Orhan Gazi câ

mii, Murad II. câmii bulunmaktadır. Mehmed II. zamanında hükümet merkezinin İstanbul'a nakli ile şehrin ikinci plânda kaldığı malumdür. Sonradan yapılan bir kaç câmii ise Bey ve Paşa'ların eseridir. Daha Murad II. nin zamanında hükümeti sırasında yapılmış olan Hamza Bey câmii bu cins eserlerdendir. Bursa'da Selim III. zamanında esaslı bir ta'mir gören Emir Sultan câmii ise istisnai bir özelliğe haiz bulunmaktadır. Bursa'da devlet erkânı tarafından inşa edilen câmii ve mescidlerin nev'i şahsına münhasır olanları çoktur. Bilhassa Timurtaş Paşa câmii ile Hayreddin Paşa câmii bunlar arasında bulunmaktadır. Hüdavendigâr eyâleti valisi olan Süleyman Paşa imza ve mührü ile gönderilen bir tahrirden anlaşıldığına göre (Dahiliye iradeleri, Bşb. Arş. No: 26532). Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılan câmii Kebir, 1247 yılı başlarında ta'mirleri ve şadırvan ve abdesthanelerine gelen Akçağlan suyu mecralarının onarımları yapılmıştı (D. Bşm. 1175, 5, 25, Bşb. Arş.). Bursa kadısına hitaben yazılan aynı tarihli bir hüküm suretinden anlaşıldığına göre Bursa'da kâin Selçuk Sultan mescidinin kubbe ve minare kurşunları şiddet-i rüzgâr ve fırtına-ı azime sebebi ile yıkıldığından aynı evkaftan olan mihrablı köprü'nün kereste bölümleri ile birlikte ta'mirleri yapılmıştı (Anadolu Ahk. Şk. Df. Bşb. Arş. No: 40 s. 196). Evkafı Hümayun nezaretinin padişaha sunulan 1279 tarihli bir takririnden anlaşıldığına göre, Bursa'da vukuu bulan bir deprem sonunda büyük mıkıyasta hasara uğrayan Hayreddün Paşa câmii de eksiltmeye çıkarılarak keşfi yapılmış ve ta'mir teşebbüsüne girişilmişti (Dahiliye İradeleri, Bşb. Arş. No: 33528). Bu münasebetle Bursa ile ilgili olmak üzere bir de Orhan Gazi kazasına tâbi Pazarköy (Krile) deki Yenişehir'deki Orhan Gazi câmilerine temas etmek yerinde olacaktır. Krile nâibine hitaben yazılan 1131 tarihli bir hüküm suretinde burada Sultan Orhan tarafından bina edilen câmii zelzele ve sair sebeplerle harab olması üzerine mütevellisi marifetiyle vakıf malinden ta'miri cihetine gidilmişti (Um. Şk. Ahk. Df. Bşb. Arş. No: 83, s. 62). Yenişehir kazası nâibine yazılan 1177 tarihli bir hüküm suretinden öğrendiğimize göre burada kâin olup, yanan Sultan Orhan câmii mezkûr kasaba ahalisinden üç kişi tarafından i'mar edilmişti (Anadolu Ahm. Şk. Df. Bşb. Arş. No: 42, s. 134). Bu esnada mezkûr câmiin ta'mir ve ihyası için Karacabey (Mihaliç) de bulunan evkafından faydalanma cihetleri düşünülmüş ve bu maksadla mezkûr vakıfların tesbit ve zabtı icra edilmişti (Anadolu Ahk. Şk. Df. Bşb. Arş. No: 42, s. 61).

olan Diyarbakir, Âmid veya Karaâmid adlarıyla de ün kazanmış bulunmaktadır. Burasının daha ilk çağlardan itibaren ana yollar üzerinde müstahkem bir şehir ve aynı zamanda mühim bir ticaret mevkii rolünü oynamakta olduğu bilinmektedir. Bu beldenin en önemli özelliklerinden birisi, hiç şüphesiz, şehri tamamıyla kuşatan muazzam surlara mâlik olmasıdır. Başta câmiiler olmak üzere Diyarbakir'in medrese, han ve hamam nev'inden büyük yapıları, şehrin her tarafına yayılmış durumda bulunmaktadır. Câmiilerin en büyüğü ve belki en eskisi şehrin hemen ortasında yer alan Ulu-câmii'dir. Rivâyete göre bu mâ'bed, sonradan müslüman ibadetgâhı haline çevrilmiş bir kiliseden ibâretti ve minaresi ise o tarihlerde çan kulesi bulunuyordu. Fakat bu söylentinin doğruluğu hakkında burada kesin bir hüküm verilemez. Diyarbakir'in diğer câmiilerinin ekserisi, şehrin 1514 te Osmanlılar tarafından fethinden az sonra inşa edilmiş bulunmaktadır. Minarlarının maktai, eski olanlarında murabba', yenilerinde ise müdevver olduğu görülür. Dış duvarlar bir tabaka kara bazalt ve bir tabaka beyaz kireç taşı ile yapılmıştır. Bu câmiilerin başlıcaları Kasım Padişah câmiî ile Fâtih Paşa câmiî ve Hürev Paşa, Peygamber, Sefa, İskender Paşa, Ali Paşa, Behram Paşa, Melik Ahmed Paşa, Nasuh Paşa câmiileridir. Diyarbakir'deki Osmanlı devri câmiilerinin ekserisinin bu devir valileri tarafından yaptırıldığını kaydetmek gerekir. Bunlardan Fâtih Paşa câmiî, Bıyıklı Mehmed Paşa tarafından 1522 (H: 928) de inşa edilmiştir. Cümle kapısı tezyinatlı bulunan Behram Paşa câmiî ise 1572 (H: 980) de inşa edilmiş olup, Diyarbakir'de Osmanlı devri câmiilerinin en önemlisi olarak kabul edilmektedir (Ayrıca Bk: Muzaffer Erdoğan, Diyarbakir'da bir san'at eseri: Behram Paşa câmiî, Tarih-Coğrafya Dünyası, Sayı: 7, 1959). Diyarbakir valisiyle Âmid nâibine hitaben yazılan 1174 tarihli bir hükümden Fâtih Mehmed Paşa câmiî evkafının geliri bu tarihte gayet az ve işlerinin ise hayli çok olduğu ve müsekkafatının harab bulunduğu anlaşılmaktadır (Diyarbakir Ahk. Şky. Df. Bşb. Arş. No: 2. s. 228). Keza Âmid kadısına hitaben yazılan aynı tarihli bir başka hükümde ise Diyarbakir'de vâki Behram Paşa câmiî evkafının tevliyet işlerinde görülen aksaklık dolayısıyla şaa, ta'mir ve erbabı vezâif vazifelerinde teşevvüş vukuu bulduğuna temas olunmaktadır (Diyarbakir Ahk. Şky. Df. Bşb. Arş. No: 2 s. 230).

Kadim tarihi hakkında esaslı bilgilerden mahrum olduğumuz Erzincan'ın mazisi, bazı Ermeni kaynaklarına göre, milâddan evvelki devirlere kadar uzanmaktadır. Mütteakib devirlerde Arabların, Bizanslıların, Mengüçle-

rin, Selçukluların, İlhanlıların elinde idare edilen Erzincan havalisi; Otlukbeli muharebesinden sonra bir müddet yerli Sırgerdelerin elinde kalmıştır. Erzincan ve çevresi nihayet 920 (M: 1514) yılında Yavuz Sultan Selim tarafından harbsiz olarak Osmanlı ülkesine ilhak edilmiştir. Ötedenberi şiddetli depremlere sahne olduğu bilinen mezkûr beldenin mebanisi, defalarca yıkılmıştır. Bu cümleden olarak Selçuklu devrine âid Kilâbî Bey'in yaptırdığı Ulu câmiî 1939 depreminde harab olmuştur. Bu arada ayrıca Çadırcı ve Halilüllâh câmiilerini de bilhassa zikretmek icab eder. Erzincan ve çevresi câmiileri arasında Molla Kendi veya hud Molla Ahmed câmiî'nin önemi vardır. Bu câmiî Erzincan'a tâbiî Molla Kendi köyündedir. Erzincan kadısına hitaben yazılan bir hüküm suretinden öğrendiğimize göre 1136 yılında bu câmiî harab duruma gelmiş bulunuyordu. Bütün mürtezika arzusuna rağmen Molla Ahmed Bekrici tarafından yaptırılan bu câmiînin ta'mirine şeyh ve vaiz olan Abdurrahman adlı bir şahıs engel olmuştu (Um. Şk. Ahk. Df. Arş. No: 80; s. 686).

Bilindiği üzere birinci derece önemli yolların düğüm noktasında bulunması ve mevkiinin savunmaya elverişli olması sayesinde asırlar boyunca askerî ve ticarî önem kazanan Erzurum kasabası; Osmanlı İmparatorluğunun kuvvetli devirlerinde devletin şarka doğru yaptığı hareketlerde üs hizmeti gördüğü gibi bir yol şehri olması dolayısıyla de zaman zaman bir konak yeri ve faal bir münakale merkezi olmuştur. Şehre esas teşkil eden münferid tepe, üzerinde eski çağlardan beri iç kalenin bulunduğu mahal olarak gösterilir.

Erzurum'un tarih devirleri boyunca maruz olduğu istilâlar, şehrin tarihi âbidelerini de zarardan masun bırakmamıştır. Bir çel eserler bu yüzden ortadan kalkmış olmakla beraber, bugün mevcut olanlar bile yine çok dikkate değer durum arz etmektedir. Şehirdeki eski eserlerden bir kısmı Saltuklu, Selçuklu ve İlhanlı, diğer kısmı ise Osmanlı devrine âid bulunmaktadır. Ulu câmiî Erzurum'un en büyük câmiî olarak zikri gerekir. Bu câmiîin 575 (M: 1179) da Saltuk oğlu Ebülfeth Mehmed tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. Bunun yanı başındaki Çifteminare yahud Medrese câmiî, yalnız Erzurum'un değil, bütün Türk-Anadolu âbidelerinin en dikkate değer olanlarından birisidir. Buna bir bakıma Yakutiye medresesini de eklemek yerinde olur. Osmanlı devri binaları arasında Koca Sinan'ın eserlerinden olan Lala Mustafa Paşa câmiî ile İbrahim Paşa câmiileri bilhassa zikri gerekir. Bunlardan Kıbrıs Fâtihî olan Lala Mustafa Paşa'nın burada inşa ettirdiği câmiî zuhur eden bir yangın dolayısıyla tahribata uğramış, yangına sebebiyet veren civardaki kahvelerin yık-

tırılması cihetine gidilmişti (Um. Şk. Ahk. Df. Bşb. Arş. No: 92, s. 425).

Eski ve orta çağlarda Dorylaion adı ile ma'ruf bir beldenin yerine kaim olan Eskişehir'in, bilhassa Bizans devrinde önem kazanarak imparatorların istiratgâhı ve eğlence yeri olduğu bilinmektedir. Şehir (708) tarihinde Abbas bin Velid tarafından zabtedildikten bir müddet sonra Selçukluların istilâsına uğramış ve Türkler tarafından iskân edilmiştir. Dorylaion muharebesi adı ile tanınan çarpışma, tarihin ünlü savaşlarından. Dorylaion harabelerinin varlığı ile ilgili olması muhtemel olan Eskişehir adı da bu zamandan kalmadır. Bilindiği üzere Osmanlı hâkimiyeti altında Eskişehir, Anadolu eyâletine bağlı Sultanönü sancağının merkezi idi. Fakat büyük Anadolu eyâleti inkısına uğradığı sırada burası bir sancak merkezi halinde kalmıştı. Lületaşı ihraç ve sevk merkezi olarak tanınan Eskişehir, bugün, kendi adının medlulünden çok farklı modern bir belde haline gelmiştir. Burada kadın çağlara âid kayda değer binalara pek rastlanmaz. Yeni açılan müze, civardan toplanmış bazı heykel ve sütun başlıklarını ihtiva etmektedir. Kasabada Selçuklu devrine izafe edilecek eser olarak Alâeddin câmiî denilen kiremid örtülü ma'bedi görmekteyiz. Anadolu valisi ve Eskişehir kadısına hitaben yazılan 1116 tarihli bir hüküm suretinde (Um. Şk. Ahk. Df. Bşb. Arş. No: 39, s. 1306), minaresine yıldırım isabet eden bu câmiin ta'mirine teşebbüs edildiği görülmektedir. Bunun gibi Sultanönü mutasarrıfına hitaben yazılan başka bir hüküm suretinde ise Eskişehir kasabasına yarım saat mesafede Sultan Orhan câmiî'in ta'miri bahis konusu edilmekte ve evvelâ işe dahilde başlandığı anlaşılmaktadır (Anadolu Ahk. Şk. Df. Bşb. Arş. No: 40, s. 31). Osmanlı devri câmilerinin başında bilhassa Kanunî Sultan Süleyman devri vezirlerinden Mustafa Paşa'nın 921 (M: 1515) de yaptırdığı Kurşunlu câmiî bulunmaktadır.

Ötedenberi Saruhan ili (Manisa) kazaları arasında sayılan Gördes kasabası, halıları ile kendisine büyük bir şöret yapmış bulunmakta ve kadim Gorgos'a tekabül etmektedir. Eski çağlarda burası müstahkem bir mevki idi. Kalesi sonradan harap olmuştur. 1971 de buradan geçen Evliya Çelebi, evvelce çok sağlam olan bu kalenin bâkiyelerinden bahsetmekte ve Ulu câmiî ile beraber içerisinde de II aded câmiin bulunduğunu kaydeylemektedir. Sarp bir yamaç üzerinde kurulmuş olan bu kasaba, büyük münakale yollarından uzak olması dolayısıyla son çağlarda fazla bir gelişmeye erişmemiştir. Burası istiklâl Harbi sıralarında sürekli savaşlara sahne olmuştur. Anadolu

eyâleti valisine hitaben yazılan H: 1132 tarihli bir hüküm suretinden öğrendiğimize göre 16 ncı asır sonlarına doğru otuz sene kadar Babüssaade ağalığında bulunan Gazanfer Ağa'nın burada evvelce inşa ettirdiği câmiî ta'mir edilmiştir (Um. Şk. Ahk. Df. Bşb. Arş. No: 85, s. 99).

Milâddan evvel onbirinci asırda İyonya göçlerinin başlangıcı sırasında Smyrna adı ile tarih sahnesine çıkan İzmir; Lidyalıların, İranlıların, Makadonyalıların, Romalıların ve Bizanslıların elinde kalmış, Melikşah zamanında Anadolu Fatihî Süleyman bin Kutulmuş tarafından fethedilmiştir. Daha sonraları Aydınogulları'nın idaresi altına girmiş ve nihayet Osmanlı İmparatorluğuna ilhak edilmiştir. Kuruluşundan itibaren sık sık deprem tehlikeleri geçiren İzmir'de bir çok câmiî var ise de hiç birisi İstanbul ve Bursa'dakiler gibi hükümdar veya vezirler tarafından yaptırılmış olmayıp daha ziyade ticaretle zenginleşmiş yerlilerin eseri olan mütevazî yapılarıdır. İzmir câmilerinden en eskisi frenk kilisesinden bozma olan Hisar câmiî idi. Buna Fazlizade, Bıyıklı-zâde ve Sipahi Pazarı câmilerini de ilâve etmek yerinde olur. İzmir kadısına hitaben yazılan 1100 tarihli bir hüküm suretinde vuku' bulan bir deprem sonunda tamamen harap olan Fazli-zâde câmiî'nin keşif ve ta'mirine temas edilmektedir. Bu câmiin Darüssaade Ağası nezaretinde olan evkaftan olduğu anlaşılmaktadır. Sürücü Ahmed Paşa'ya hitaben yazılan aynı tarihli diğer evkaftan İzmir'de kâin Bıyıklı-zâde câmiine âid bazı hususlar göze çarpmaktadır. Fazli-zâde câmiî gibi bu da depremden zarar görerek yıkılmış bulunuyordu. Bu maksadla Haremeyn malinden alınan para ile ta'mirine girişilmişti (Um. Şk. Ahk. Df. Bşb. Arş. No: 13, s. 221). 1169 tarihli olup, İzmir mollası ile voyvodasına hitaben yazılan başka bir hüküm suretinde ise İzmir'de ihya edilen Kurşunlu Han ile Sipahi Pazarı arasında kâin câmiin şadırvan ve musalla taşlarına temas edilmektedir (Um. Şk. Ahk. Df. Bşb. Arş. No: 17, s. 169).

İzmit, Türk hâkimiyetinden evvelki devirlere âid tarihî eserler bakımından çok fakirdir. Bithynia krallarının ve Roma imparatorlarının yaptırmış oldukları binalardan hemen hiç bir eser kalmamıştır. Türk devrinin binaları bakımından İzmit daha mes'un sayılabilir. Bununla beraber bugünkü İzmit'te mevcut câmiî ve mescid sayısının on ikiyi geçmediğini söyleyebiliriz. Bunlardan beşi câmiî denilecek büyüklükte ise de ikisi harabdır. Câmilerin en mühimi Evliya Çelebi'nin (Mahkeme Câmiî) adını verdiği Pertev Paşa'nın on altıncı asır ortalarında yaptırmış olduğu ve

bugün (Yeni Cuma Câmii) denilen eserdir. Yine Evliya Çelebi tarafından zikredilen câmiler arasında Mehmed Bey câmii 1894 te zelzele ile yıkılmış iken Abdülhamid II. tarafından yeniden inşa ettirilerek Fethiye câmii diye adlandırılmıştır. İzmit'in en eski câmii olan tepedeki Sultan Orhan câmii, şehrin Türkler tarafından fethini müteakib kiliseden tahvil edilmiştir. Osmanlı hükümdarlarının seferler sırasında uğradıktan başka, av maksadiyle de ziyaret ettikleri İzmit'te ve civarında bunlar tarafından bazı av köşkleri yapılmış idi. Bunlardan Murad IV. ün, şehrin yukarı kısmında yaptırmış olduğu köşkten şimdi eser yoktur. XIX. ncü asırda Mahmud II. nin inşa ettirdiği köşk sonradan Abdülaziz tarafından yeniden yaptırılmış olup şimdi vilâyet konağı olarak kullanılmaktadır.

Yukarıda kısaca temas eylediğimiz üzere İzmit'in en önemli cami'lerinden birisi Pertev Paşa'ya aid olan ma'beddir. Kocaeli muhtasarı ile İzmit kadısına yazılan 1131 tarihli bir hükümden anlaşıldığına göre bu cami' ile imaret, hamam ve han mezkûr tarihte deprem dolayısıyla harab olmuş ve ta'miri için İstanbul'dan neccar, duvarcı ve taşçılar gönderilmiştir (Um. Şk. Ahk. Df. Bşb. Arş. No: 81, Sh: 209). İzmit kadısına yazılan diğer bir hükümden ise h: 1178 de İzmit'te kain olan bu cami' ile Pertev Paşa evkafından olan imaret, sebil ve su yolunun ta'miri cihetine gidildiği öğrenilmektedir (Anadolu Ahk. Şky. Df. Bşb. Arş. No: 42, Sh. 331). 1274 tarihli bir arz tezkiresinden öğrenildiğine göre ise bu tarihte Pertev Paşa camii yeni bir ta'mire daha tabi' tutulmuştur (Dahiliye iradeleri, Bşb. Arş. No: 27297). İzmit'in Pertev Paşa'ya aid olan bu camiinden sonra önemli ma'bedi, hiç şüphesiz, Mehmed Bey camiidir. Babüsaade Ağası nezaretinde olan bu cami'de 1108 ilâ 1133 tarihleri arasında aynı zatın adını taşıyan hamam, şadırvan, çeşme ve su yolları ile birlikte onarım faaliyetlerine sahne olmuştur. Bu esnada cami' ile hamamın zelzeleden harab olduğu anlaşılmaktadır (Um. Şk. Ahk. Df. Bşb. Arş. No: 22, Sh: 90, 81, 322 ve 417, 89, Sh: 58).

Bursa vilâyetine bağlı bir kaza merkezi olan İznik kasabası, aynı zamanda sırasıyla Antigonya, Nicea adlarıyla de ün kazanmış bulunmaktadır. Bizanslılar zamanında büyük bir ehemmiyet iktisab eden bu belde, Melikşah'ın Anadolu ordularının kumandanı Süleyman Şah tarafından ele geçirilerek kurduğu devlete payitaht yapıldı. Haçlılar ve Bizanslılar arasında iki defa el değiştirilerek Selçuklulara geçen İznik kasabasında Bizans devresine kesin olarak nihayet vermek şerefi Orhan Gazi zamanında Osmanlı Türklerine nasib oldu. Orhan'ın ilk işlerinden birisi Çandarlı

Kara Hali'i buraya kadı olarak ta'yin etmesi olmuştur. Çiniciliği ile büyük şöhet iktisab eden İznik'in ilk Osmanlı devri mimarisinin en önemli merkezlerinden olduğunu bilhassa burada kaydetmeliyiz. Filhakika burada Osmanlı mimarisinin Selçuklu an'anesini devam ve Bizans tesirini kısmen aksettirdiği görülmektedir. Başlıca cami'ler arasında Ayasofya camii ile Hacı Özbek camii, Hacı Hamza Bey camii, Yeşil Cami', Mehmed Çelebi camii, Seyh Kutbüddin camii, Eşrefzâde camii ve Gazi Süleyman Paşa camii ve tekkesi bilhassa zikre değer. Orhan Gazi'nin oğlu olan Süleyman Paşa'nın bu camiine aid rastladığımız bir vesikadan anlaşıldığına göre 1123 tarihlerine doğru mezkûr camiin harab olan sakfı ile kursunları, camları, pencere demirleri müteveli bulunan Mustafa Halife tarafından onarılmıştır (Um. Şk. Ahk. Df. Bşb. Arş. No: 57, Sh: 456).

Kastamonu isminin nereden geldiği kesin olarak belli değildir. İsmiinin menşeiini tesbit hususunda karşılaşılan güçlüklerin başlıca sebebi, şehirden ancak muahhar Bizans devrinde ve Türklerin Anadolu'yu istilâları sırasında bahsedilmekte bulunmasıdır. Bilindiği üzere Anadolu'nun büyük bir kısmı gibi, Kastamonu havalisi de Malazgirt muharebesinden az sonra Türklerin hâkimiyeti altına girmeye başladı. Türk fütuhatının buralarda 1074 te başlamış olması ve bu hususta bilhassa Danişmendîlerin rolü bulunması muhtemeldir. Bir müddet Bizans idaresine geçen Kastamonu havalisi, Hüsameddin Çoban kumandasındaki Selçuklu kuvvetleri tarafından yeniden ele geçirildi. Nihayet Fatih devrinde Osmanlı devletine ilhak edilen Kastamonu, Anadolu eyaletine bağlı bir sancak merkezi oldu ve az sonra Şehzade Cem buraya vali olarak ta'yin edildi.

Kastamonunun eski eserleri arasında en göze çarpanı, inşası komnenoslara atfedilmekte olan kalesidir. Burada eski devirden hiç bir eser kalmamış bulunmasına mukabil, Türk hâkimiyeti devirlerine aid çok ve çeşidli eserlere raslanmakta ise de ekserisi harab olmuştur. Zamanımıza kadar gelebilmiş Türk eserlerinin en eskisi 671 (M: 1272 - 73) de inşa edilmiş olan Yılanlı Darüşşifasıdır. Aynı devirden kalma en eski cami 672 (M: 1273 - 74) de muhtemel olarak Çoban hanedanından Muzafferüddin Arslan tarafından yaptırılan Atabey camii'dir. Eski camilerden birisi de 754 (M: 1353-54) de İbni Neccar tarafından yaptırılmış olan Eli-Güzel camiidir. Çandar oğullarının son hükümdarı İsmail Bey'in eseri olan ve onun adını taşıyan cami'de önemlidir. Osmanlı devri eserleri arasında Kadı Nasrullah bin Ya'kub'un çarşı ortasında inşa ettirmiş olduğu Nasrullah camii 912 (M: 1516), Ya'kub

Ağa 954 (M: 1547), Ferhad Paşa (M: 1559-60) ve Sinan Bey 979 (M: 1571 72) camileri zikredilebilir. Bunlardan Atabey camii, gerek harıçteki manzarası ve gerek dahilli durumu itibariyle kat'iyen eski şeklini muhafaza etmemiş ve müteaddid defalar ta'mir görmüştür. Kitâbesinde kimin tarafından bina edildiğine dair bir kayıt görülmemektedir. Atabey; bir isim değil, bir ünvanıdır. Bilindiği üzere Danışmendlilerin elinden burayı alan Selçuk hükümdarları, Kastamonu'yu Atabeylerle idare etmişlerdi. Bu itibarla camiın banisinin Hüsameddin Çoban, daha doğrusu bunun haleflerinden biris olması hatıra gelebilir. Kastamonu kadısına hitaben yazılan bir hükümden anlaşıldığına göre Atabey camii'nin harab olması dolayısıyla Ahmed III. devri başlarında ta'miri cihetine gidilmişti. Yapılan keşifte camiın mihrab duvarıyla iki taraftaki duvarları harab olduğu, tavan ve puşide kalıçeler bozulduğu, sakfının çökmek üzere olduğu görülmüştü. Böylelikle mütevellî tayin edilen Abdurrahman adındaki şahsın ta'mir işine başlamasına kolaylık gösterilmiş ve masrafları karşılamak üzere gerekli para'da temin edilmişti (Um. Şk. Ahk. Df. Bşb. Arş. No: 39, Sh: 262). Kastamonu'da Osmanlı devrinin en bariz ve dikkate değer eseri olan Ya'kub Ağa camii'de aynı seneler içinde böyle bir ta'mir işine sahne olmuştur. Ne yazık ki Kanunî devrinde kilercibaşı olan Ya'kub Ağa'nın bu camiindeki yapılan ta'mir faaliyetinin özelliklerini burada teferruatıyla tesbit edecek durumda değiliz (Um. Şk. Ahk. Df. Bşb. Aş. No: 39, Sh: 1237).

✱

Kadim çağlardanberi bir çok tarihî hâdiselere sahne olmuş bulunan Kayseri, eski eserler bakımından da önemlidir. XIX ncu asırad burayı gezen batı seyyahları, daah ziyade kadim eserleri aramışlar ve bunlar üzerinde durmuşlardır. Halil Edhem Bey tarafından islâmi eserler üzerinde durulmuş ise de asıl mimari yönden incelenmesi Prof. Albert Gabriel'e nasib olmuştur. Kayseri'de bugün ayakta duran bütün eski binaların münhasıran Türk hâkimiyeti devrinden kalmış olduğu söylenebilir. Kayseri'deki bir takım eski camilerin daha evvelki devir kiliselerinden tahvil edilmiş oldukları şeklindeki iddialar yersiz sayılmalıdır.

Türk devri eserlerinden en mühimleri Danışmendliler ve Selçuklular zamanında inşa edilmişlerdir. Bunlara Osmanlı eserleri ilâve edilebilir. Bu tarihî binaların çoğu, çeşidli sebebler yüzünden harabe halindedir. İçlerinde hâlâ kullanılan camilerin bazılarını, sonradan yapılan acemice ta'mirler yüzünden asıl şekillerini kaybetmişlerdir. Kayseri'de mevcut Türk eserlerinin en eskisi Danışmendliler devrinden kalma Ulu Cami'dir ve Sultan Ca-

mii ismiyle de ma'rufur. Kayseri'nin eski camilerinden birisi de Külük Cami' denilen küçük bir mabeddur. Şehrin şimalinde ve surlar dışında bulunan diğer bir manzume Hacı Kılıç camii ve medresesini ihtiva eder. Osmanlı devrine aid yapıların en eskisi kale içinde Mehmed II tarafından eski bir mescid yerine kaim olmak üzere yaptırılmış bir camii idi. Şehirde bulunan Osmanlı eserlerinin en ma'rufu (Kurşunlu) adı ile tanınan camiidir. Onaltıncı asırda İstanbul'da ve Anadolu'da benzerlerine çok rastlanan bu marabbaî şekilli ve tek minareli camii, surlarla çevrilen sahanın dışında bulunmaktadır. 994 (M: 1585) te Selim II tarafından kapudanı derya Hacı Ahmed Paşa tarafından inşa ettirildiği söylenir. Mimar Sinan'ın Hacı Paşa camii'nden başka Kayseri'de bir de Osman Paşa camii vardır. Bunlardan Hacı Paşa camii'nin Kurşunlu camii' olması kuvvetli bir ihtimal dahilindedir. Şehirde mevcut diğer camilerin dikkate değer olmadığı söylenebilir. Bunlardan Hacı Ahmed Paşa camii 1109, 1114 ve 1200 yıllarında olmak üzere geçirdiği ta'mir faaliyetlerinde bazı yerleri, taşra sofası sakfı, tamamen harab olan su yolu ile çatlayıp yarılan kubbesi ve taşra sakıfları ele alınmış ve bu yolda gerekli malî ve inşai tedbir ve çarelere tevessülünden geri kalmamıştı (Um. Şk. Ahk. Df. Bşb. Arş. No. 35 Sh: 430 ve No: 54, Sh: 2).

✱

Bilindiği üzere Konya, Anadolu'nun eski çağdanberi aynı adı taşımakta devam eden şehirlerinden birisidir. Çevresinde tarihten evvelki devirlere aid iskân izlerine rastlanan Konya'nın kadim tarihi hakkında pek az şey bilinmektedir. Selçuklu hanedanından Kutalmış oğlu Süleyman; Konya şehrini Martavokta isimli bir Bizans valisi elinden Gevele kalesi ile birlikte zabtetti. İznik'in fethine kadar Konya Anadolu Selçuklu devletien payitath oldu ve eski çağlarda erişemediği bir gelişme ve ümrana kavuştu. Haçlı seferleri ve Moğol akınları dolayısıyla bazı zayıata uğrayan Konya, 1097 yılından itibaren yeniden Selçuklulara payitath oldu ve bu devletien sonu gelinceye kadar merkezi olarak kaldı. Selçuklu hükümdarlarını büyüklüklerinden olan Birinci Alaüddin Keykubad zamanında Konya için parlak bir mimarî devri en yüksek merni gösteren bir ümrân devri en yüksek mertebesine varmış bulunuyordu. Konya surları onun zamanında tamamlandı. Şehirde bir takım camii ve medreseler inşa olundu, ikinci Gıyaseddin Keyhüsrec zamanında Konya'daki ümrân hareketleri devam etti ise de çevredeki Babaî kıyımı ve Mogol tehlikesi bu hayırlı hizmetlerin önüne geçti. Bu devirde Celâlüddin Karatay ile Sahib Ata Fahrüddin Ali'nin bıraktıkları mimarlık eserleri, Konya'nın

İmarı tarihinde önemli izler bırakmış bulunmaktadır. Selçuklu devri Konya'sında da mimarlık bakımından büyük değer taşıyan eserler bulunmaktadır. Konya'da bugün mevcut en kıymetli abidelerden bir kısmı Selçuklu hükümdarları, bazıları da onların çağdaşı olan büyük şahıslar tarafından yaptırılmıştır. Bu eski yapılar arasından şüphesiz en mühimmi, şimdi hiç bir izi kalmamış olan Konya surlarıdır. Konya'daki cami ve mescidler ise, Selçuklu, Karamanlı ve Osmanlı devirlerine aid olmak üzere, miktar ve karakter itibarıyla büyük bir bolluk ve olgunluk arz etmektedir. Alaüddin camii başta olmak üzere Anber Reis camii, İplikçi camii, Kadı İzzeddin camii, Kadı Mürsel camii, Kasım Halife camii, Lârende camii, Şeyh Vefa camii Sadrüddini Konevi camii, Meram camii, Hacı Hasan camii, Süleymaniye (Sultan Selim) camii, Şerefeddin camii, Kapı camii, Kışla (Sarayı) camii, Piri Mehmed Paşa camii, Dursunoğlu camii, Ovaloğlu camii, Nakiboğlu camii, Aziziye camii, Namık Paşa camii bunlar arasında ilk göze çarpanlardır. Mescidler ise adedce hayli kabarık bir yekûn tutmaktadır. Başlıcaları arasında Abdülaziz, Abdülmümin, Akıncı, Alevî Sultan, Başara Bey, Bey Hekim, Bulgurdede, sırcalı, Efîlâtun, Erdemşah (Kalecerb), Fahrûnisa, Gazi Alemşah, Halka-begüş, Hatuniye (Güdük Minare), Hoca Fakih, Hoca Hasan, Hoca Ali, İç Kara Arslan, Nasuh Bey, Şekerfuruş, Terceman, Turud, Devle Sultan ve Zenburi mescidleri zikredilebilir. Biz burada bütün cami ve mescidlerin Osmanlı devrinde geçirdikleri onarım faaliyetlerini uzun uzadıya açıklayacak değiliz. Ancak elimizde sureti bulunan vesikalarda adı geçen camilerin mezkûr devre zarfındaki ta'mirlerine kısaca temas etmekle yetineceğiz. Konya'nın ve hattâ Anadolu'nun en eski camilerinden birisi olan Alaüddin camii, muhtelif devirlerin ta'dil, tevsi', tağyir ve tecdid izlerini ihtiva etmesi dolayısıyla plan yönünden simetrik esaslara uygun muntazam bir plan arz etmektedir. Önemli sayılabilecek ta'mirlerinden birisini Murad III zamanında idrak eden bu ma'bedin tarih boyunca onarım işleri sair masraflarının bir vakitler bu cami' vakfından olan Sille karyesi reayasının cizye, ispençe, öşür ve bennâk ve sair mahsulâtından karşılandığı görülmektedir (Tz. Ahk. Brv. Df. Ml. Df. Ts. Bşb. Arş. No: 21966, s: 205). Bunun gibi Konya'nın Kızılviran nahiyesine bağlı Saraycık karyesinin daha evvelce küblük mezriyası olarak bu cami' evkafından olduğu bilinmektedir (Um. Şk. Ahk. Df. Bşb. Arş. No: 55, sh: 6). Hicrî 1083 yılı içinde Alaüddin camii'nin muhtelif bölümleri ta'mir ve termime muhtaç hale gelmiş, bu maksadla masrafları karşılamak üzere Sille reayasının cizye izdi-yadı zabtolunmuştu (Um. Şk. Ahk. Df. Bşb. Arş. No: 8, Sh: 217). Konya'nın ilk inşa tarihi

kesin olarak bilinmeyen Anber Reis camiinde bir Selçuklu devri eseri olarak görmek gerekir. Selçuklu sarayında zaimüddar olan Şihabüddin Anber'in bu camii Konya surunun (eski kapı) denilen kaaplı kapısı önüne rastlamakta idi. Tamamen yıkılıp yok olduktan sonra 1911 yılında Konya valisi Ârifi Paşa zamanında bugünkü haliyle yeniden yapılmıştır. Habeşistan'dan getirilmiş ve sonra âzâd edilmiş bir köle olması kuvvetle muhtemel olan Anber Reis'in bu kadim camiine Turgud oğullarından Pir Hüseyin Bey (in 826 (M: 1422) tarihinde bazı vakıflar tesis ettiği ve Karaman beylerbeyisi Deli Hüsrev Paşa'nın da bunu esaslı bir surette ta'mir ve bazı gelirler temin ettiği bilinmektedir (Karaman Ahk. Şky. Df. Bşb. Arş. No: 9, Sh: 237; No: 12, 25-26 ve 125). Osmanlılar devrinde onarımına şahid olduğumuz camilerden en mühimmi, şüphesiz, Süleymaniye ünvanıyla de ma'rif olan Sultan Selim camii'dir. Konya'da Mevlânâ dergâhının batısında bulunan bu camii Osmanlı devri mimarisinin muvaffak olmuş eserlerinden birisi olarak görmemiz lâzımdır. Kanunî Sultan Süleyman'ın sağlığında inşasına başlanılmış ve oğlu Selim II zamanında tamamlanan bu camii'nin hicrî 1101 tarihinde cevanibinde olan camları külliye kırılmış, kubbelerinin kurşunları yerlerinden kalkmış ve kapı perdeleri yok olmuştu. Rumeli kazaskeri Yahya Efendi'nin il'âmı üzerine Konya'da harabiyete yüz tutan bu camii'nin ta'mirine karar verilmişti (Um. Şk. Ahk. Df. Bşb. Arş. No: 14, Sh: 126). Mevlânâ dergâhında postnişin olan Mehmed Said Hemdem Çelebi'nin bir tahriratından anlaşıldığına göre 1266 tarihinde Konya'da bulunan bu cami' ile yanındaki Mevlânâ dergâhının kurşun bölümleri mükemmel denecek derecede yeni bir ta'mir faaliyetine sahne olmuştu (Dahiliye iradeleri, Bşb. Arş. No. 12388). Konya'da Osmanlı devri eserlerinin muvaffak olmuş örneklerinden birisi olan Şerefeddin camii de zaman zaman ta'mir gören camiler arasında bulunmaktadır. Bu camii'nin tarihî kaynakların verdiği bilgiye göre üç defa yapıldığı da kabul etmek icab eder. Şerefeddin'in Selçuklular devrinde yaşamış bir zat olması kuvvetli bir ihtimal dahilindedir. Bunun bidayette Şerefeddin mescidi olması kuvvetli bir ihtimal dahilindedir. Bunun bidayette Şerefeddin mescidi olarak zikredildiğini söyleyebiliriz. Yıkıldıktan sonra Karamanoğlu İbrahim Bey ve sonra da Konyalı Arık-zade Mehmed Çavuş tarafından yenisi yapılmıştır. Ma'bedin hiç bir yerinde banisinin, mimarının adları ve inşa tarihini gösteren kitabe yoktur. Cenub duvarında görülen (1046) tarihli kitabe yanlış olup sonradan konmuştur. 1299 (M: 1881) de Konyalı hayır severlerin yardımı ile bir ta'mir gördüğü muhakkak olduğu gibi 1124 tarihine doğru geniş miyasta bir kurşun tecdid ve ta'mir işi yapılmıştır (Um. Şk. Ahk.

Df. Bşb. No: 59, Sh: 136). Konya'da bunun gibi Kalecik mahallesinde hayrat eshabından Hacı Hasan Efendi tarafından bina edilen cami de Osmanlı devrinde ta'mir görmüş ma'bedlerden birisidir (Karaman Ahk. Şky. Df. Bşb. Arş. No: 9, Sh: 260 ve Şk. Df. 55, Sh: 454). Keza Konya'nın Kışla adı verilen semti civarında bulunan bir caminin ta'miri de 1196 tarihine doğru yapılmıştır (Karaman Ahk. Şky. Df. Bşb. Arş. No: 17, Sh. 38). Keza Konya'da Fakih Dede mahallesinde Musa Hoca camii de hayrat eshabından Hacı Hasan ma'rifetiyle Hicriî 1160 senesinde onarılmıştır (Karaman Ahk. Şky. Df. Bşb. Arş. No: 3; Sh: 171).

Malazgird muharebesinden az sonra Kütahya'da Kutulmuş oğlu Süleyman tarafından zabtedilerek Dorylaion muharebesine kadar selçuklu hâkimiyeti altında bulunmuştur. Ondan sonra Germiyan oğlu idaresinde bir hayli müddet kalmıştır. Burada ilk çağdan kalma eser bulunmadığı gibi Türk hakimiyetinden evvelki orta çağa aid kalıntılar da azdır. Kütahya'da Germiyan oğlu eserleri arasında bulunan Yukarı Kale camii 779 (M: 1377) de yaptırılmıştır. Bu tarihlerde bir Ahî reisi tarafından inşa ettirilen Kurşunlu Camii, müteakib devirlerde Kasım Paşa camii adı ile ün kazanmıştır. Osmanlı eserlerinden ise Yıldırım Bayezid tarafından inşasına başlanan ve Musa Çelebi tarafından tamamlanan Ulu-Cami' başta gelir. Ve buna İshak Fakih câmiî ile Hisarbey yahud Saray camii, Karagöz Ahmed Paşa camii, Hatuniye camii, Seyyid Ali Paşa tarafından yaptırılan Alo Paşa camii'ni de ilâve etmek gerekir. Bunlardan başka Takvacılar yahud Takyeciler camii ile Lala Hüseyin Paşa camii ve Arslan Bey camii ve Kütahya'daki kitabesiz Osmanlı devri eserleri arasında sayılmalıdır Takyeciler camii, Kütahya muhafızlığında bulunan Timurtaş Paşa tarafından yaptırılmıştır. Osmanlı devleti ilk ümerasından olan Timurtaş Paşa İmrallı Fatihi Kara Ali Bey'in oğludur. Takkeçiler camii 1175 (M: 1761) yılında Anadolu valisi Silâhdar Mehmed Paşa tarafından ta'mir ettirilmiştir. Bu esnada abdest muslukları eklenmiş ve vakıfları da arttırılmıştır. Bu camii' sonraları harab olduğundan 1250 (M: 1839) yılında Kütahya Muaccilât nâzırı Salih Efendi ma'rifetiyle yeniden bir ta'mire tabi' tutulduğu görülmektedir. Bizim burada bahsetmek istediğimiz onarma hareketi bunlardan başka olup Ahmed III devri ile ilgilidir. Filhakika Kütahya monlasına yazılın 1126 tarihli bir hükümden anlaşıldığına göre (Um. Şk. Ahk. Df. Bşb. Arş. No: 65, SH: 306). Kütahya'da yanarak harab olan Timurtaş Paşa camii'nin ta'mirine ittisalindeki ve civarındaki mezkûr vakıf mülhakatından olan dükkânların galesi tah-

sis edilmiştir. Kütahya ile alâkalı olarak bir de Altuntaş nahiyesine tabi' Abie köyündeki İncili Çavuş camiiine temas etmek icab eder. Kütahya naibine yazılan 1132 tarihli bir hükümden anlaşıldığına göre bu cami' mezkûr tarihte harabiyete yüz tutmuştu. İncili Çavuş tarafından yaptırıldığı söylenen bu caminin böylece ahali tarafından Hicri 1132 yılı içinde ta'mirine girişilmiştir (Um. Şk. Ahk. Df. Bşb. Arş. No: 83, Sh: 248).

Bir dağ eteğinde kurulan Matnisa, Saruhanoğulları devrinde ovaya doğru inmeye başlamış, Osmanlılar zamanında ise tamamen düzlüğe inerek genişlemiştir. On altıncı saırdan sonra Manisa bir sürgün yeri haline gelmiş, sadaret ve meşihat makamlarını ihraz etmiş, kazaskerliğe yükselmiş bir çok zevat burada menfa hayatı geçirmişlerdir. Şehir Saruhan oğulları ve Osmanlılar zamanında imar görmüş; orada cami, mescid, zaviye, medrese, han, hamam ve imaret gibi pek çok binalar yapılmıştır. Büyük eserlerin çoğu şehzadeler zamanına âiddir. Türklerin Manisa'ya yerleşmelerinden sonra yaptıkları mühim camiler şunlardır: İlyas Bey mescidi, Saruhanoğlu İshak Bey'in yaptırdığı Ulu camii, Fatih'in oğlu Sultan Mustafa'nın Çaşnıgirbaşısı Sinan Bey'in yaptırdığı Çaşnıgir Camii 879 (M: 1474), Hacı Yahya camii, Şehzade Şehinşah'ın anası Hüsnüşah adına yaptırdığı Hatuniye Camii 896 (M: 1490) Kanunî Sultan Süleyman'ın annesinin yaptırdığı Sultaniye camii, İbrahim Çelebi camii, Lala Paşa camii, Alaybeyi câmiî, Fahrünisa Dilşikâr Hatun'un yaptırdığı Dilşikâr câmiî ve Muradiye câmiidir. Bunlardan başka kitabeleri olmayan, yahud da bugün mevcut bulunmayan câmiler ise Akşemseddin, Göktaşlı, defterdar Mahmud Paşa'nın yaptırdığı Arabalay, Attar Ece, Recai, Şehzade Mustafa'nın yaptırdığı türbe, Nişancı Paşa, Aynı Ali, Derviş Ali, Veli oğlu, İki Lüleli, Şeyh Fenari, Müsellim ve Çatal camilerinden ibarettir. Manisa'da Saruhanoğulları ve Osmanlılar devrinde yetişen şahsiyetlere aid müteaddid türbeler olduğu gibi bir çok ta hamam ve imaret bulunmaktadır. Medreselerin çoğu şehzadeler devrinden kalmadı. Manisa kadısına hitaben yazılan iki vesikadan öğrendiğimize göre Hicri 1060 tarihinde Şehinşah Sultan'ın bina eylediği câmi ile şadırvanın su yolları harab olmuş ve ta'mirine teşebbüs edilmişti (Um. Şk. Ahk. Df. Bşb. Arş. No: 1, Sh. 123). Keza kurşun bölümleri bozulan Çaşnıgir Camii bir ta'mir amelîyesine tabi' tutulduğu gibi aynı zamanda Nif'te bulunan köprüye böyle bir onarma işi uygulanmıştı (Um. Şk. Ahk. Df. Bşb. Arş. No: 21. Sh: 310).

Maraş, coğrafi vaziyet itibariyle bulunduğu bölgede pek ehemmiyetli bir yol düğüm noktası rolünü oynamış, eski devirlerdenberi büyük bir ticaret merkezi hizmetini görmüştür. Şehir; tarihi değer taşıyan eserler bakımından zengin değildir. Maraş'ın Camii Kébiri kapısındaki Sultan Kansu Gavri zamanında Dulgadırlı Süleymanoğlu Alâüddevle tarafından konulan kitabe (907) tarihi göstermektedir. Bir yanında harab olmuş bir de imarethanesi mevcuttur. Alâüddevle'nin zevcesi Şemsimah Hatun namına inşa edilen Hatuniye câmii üzerinde ancak bir ta'mire delâlet eden kitabe mevcuttur. Bundan başka Hicri 1131 tarihli bir vesikada Timur Paşa camii'nin adı geçmektedir. Maraş Beylerbeyisi ile naibine hitaben yazılan bu hükümden anlaşıldığına göre Timur Paşa camii'nin suyuna bir müdahale vuku' bulmuştur (Um. Şk. Ahk. Df; Bşb. Arş. No: 79; Sh: 243).

**

Muğla vilâyeti dahilinde bir ilçe merkezi olan Milas kasabasını ne zaman kurulmuş olduğu kesin olarak belli değildir. Burada yalnız Bizanslı bir müverrihin naklettiği efsane hatırlanabilir. Bununla beraber şehrin ismi helenistik devirden evvellere çıkmaktadır. Malazgird zaferinden pek az sonra Anadolu'nun hemen bütün garb sahilleri, komşu adalarla beraber, Türklerin ilk istilâ dalgasına ma'ruz kaldı. Milas'ın hangi tarihte fethedildiği hususunda bugün için kesin ve doğru bir bilgimiz yoktur. Her ne kadar bölge, yeniden Bizans hakimiyeti altına girdi ise de Selçuklu imparatorluğunun hudud bölgesine yerleştirilen kuvvetli göçebe Türk kabileleri Bizans topraklarına sık sık akınlarda bulunmakta ve sahile kadar inmekte idiler. Latinlerin mağlûbiyetinden sonra imparatorluk merkezi yeniden İstanbul'a nakledilince bölge kaf'ı olarak Türk hâkimiyeti altına girdi. Bununla beraber bu hakimiyetin hangi tarihte ve ne yoldan tesis edildiği iyice bilinmiyor. Menteşe beylerinin bu fîtuhatı Selçuklular namına yaptıkları ve ancak imparatorluğun yıkılmasından sonra beyliğin müstakil devlet haline geldiği söylenebilir. Bu devirde burayı ziyaret eden İbni Batuta, Anadolu'nun en güzel ve en büyük şehirlerinden birisi olduğunu söylemekte ve surlarıyla meydan ve bahçelerinin bolluğunu medhettmektedir. Bazı müellifler Menteşebeyliği devrinde Milas'ta önemli binalar inşa edilmemiş olmasını, hükümdarların daha ziyade esas makarları olan Beçin'i süslemeye himmet etmeleri ile izah etmekte, bu devre aid iki camii'nin surlar ile kaplı olan şehir dışında bulunuşunu da Türk hâkimiyeti kurulduktan sonra eski Türk Hıristiyan nüfusa tahsis edilmiş olamsı ihtimaline bağlamaktadırlar. Hisarbaşı tepesinin teşkil ettiği eski şehirde bir kiliseden çevrilmiş olması muhtemel

Belen, yahud Bülent, yahud da Balık camii bulunmaktadır. Şehir içinde Menteşe beyliği devrine aid iki camii'nin en eskisi cenubda Hacı İlyas camii olup 730 tarihinde Orhan Bey zamanında inşa edilmiştir. Kitabesinde camii'nin banisi olan Salahaddin'in adı geçmektedir. Tuğla ile karışık taştan yapılmış duvarlı ve üzeri kiremîd örtülü olan bu camii'nin yanında bir merdiven minaresi bulunur. Diğer camii Ahmed Gazi tarafından 780 (M: 1378) de şehrin şarkında yaptırılmış olan Ulu Camii' olup bunun da bir merdiven minaresi vardır. Hicri 1060 tarihli bir hüküm suretinde Milas'ta harab olan Ahmed Gazi camii'nin tamirine temas edilmektedir.

**

Yıldırım Bayezid tarafından Kızılırmak ve Yeşilirmak havzasında Eretne Oğullarına âid topraklar ile beraber Osmanlı mülküne ilhak edilen ve Otlukbeli muharebesi ile bir hudud olmaktan çıkan Osmanlı toprakları içinde kalan Niksar'ın mimarî eserleri buradan geçen seyyahların az çok dikkatini çekmiş ve bilhassa A. Gabriel tarafından tetkik edilmiştir. Şehre hâkim bir tepe üzerinde bulunan ve müteaddi burçları ihtiva eden hisar, bir orta çağ eseri olup muhtemelen kadim tahkîmatın yerini almak üzere, Bizanslılar tarafından inşa ve Türkler tarafından ta'mir edilmiştir. Şehrin içindeki mimarî eserler az sayıda olup büyük bir değer taşımaz. A. Gabriel bunlar arasında Ulu-Câmi ile Sungur Bey türbesini, Işıktekke, Karanlık Türbe'yi zikretmektedir. Ulu camii 540 (M: 1145) tarihine doğru Çenepni-zade Hasan Bey tarafından inşa edilmiştir. Evliya Çelebi buna Melik Gazi demektedir. Seyyahın medhettiği ince ve uzun tuğla minare sonradan bir deprem sebebi ile yıkılmış, yerine bir başkası inşa edilmiştir. Anadolu'nun en eski camilerinden sayılan bu eser müteakib devirlerde de müteaddid tebeddülata uğramıştır. Niksar'a bir de Keşfi Elhaç Osman Efendi tarafından yaptırılan diğer bir Osmanlı devri camii mevcuttur ki bunun burada suret-i nişasına kısaca temas etmek faydalı olacaktır. Niksar kadısına hitaben yazılan 1130 tarihli bir hüküm suretinden anlaşıldığına göre Hacı Osman Efendi sağlığında elinde küllî miktarda para bulunmaması dolayısıyla bu camii'nin inşasını tam bir seyir dahilinde devam edememiş ve ancak minaresi ile alt pencerelerinin üst eşiğine kadar dört duvarını yaptırabilmişti. Kiremîd ile muvakkaten örtülen sakfı ise kısa zamanda çürümüş bulunuyordu. Nihayet hayır sahiblerinden Hacı Yusuf Efendi'nin gayret ve himmeti ile bu camii'nin inşaatına devam edilmiş ve harab olan sakf ve sairesi ise ta'mire tabii tutulmuştu (Um. Şk. Ahk. Df. Bşb. Arş. No: 76, Sh: 99).

**

Pek eski devirlerdenberi bir iskân beldesi olarak tanınan Osmancığın, Malazgird muharebesinden sonra Türk hâkimiyetine girdiği bilinmektedir. Kızılırmak boyunca müstahkem bir köprübaşı yerini tutan bu mevkiin, ne zaman ve ne sebeble şimdiki adını almış olduğunu kesin olarak söylemek imkânsız gibidir. Osmanlı devletinin kurucusuna "Osmancık" denilmesi, bu kasaba ile Osman Gazi arasında çeşitli şekillerde münasebet kurulmasına vesile yaratmıştır. Osmancık ismi bazan da kalenin Osman Gazi tarafından fethedilmiş bulunması neticesi ile tefsir edilmiştir. Halk rivayetleri arasında kalenin (Osman) adlı bir kumandan tarafından zabtedilmiş olduğu, yahud kumandanın askerleri arasında bu adı taşıyan bir kahramanın muhasara sırasında şehid düştükten sonra kaleye gömüldüğü ve mezarının Osman Dede türbesi diye ziyaret edildiği ileri sürülmektedir. Bundan başka Osmancık adının burada yakında zamana kadar canlı kalmış bektâşilik geleneklerine bağlanmış bulunduğu görülmektedir.

Osmancık'ın tarih sahnesinde işgal ettiği yer daha ziyade Yıldırım Bayezid devri ile ilgilidir. Bir aralık Yıldırım'ın burayı muhasara ettiğine ve Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin ile temasta bulunduğu şahid oluyoruz. Bu esnaad onun tarafından Osmancık kalesinin ta'mir edildiği ve içeriisine askerler yerleştirildiği görülmektedir. Şehzadeliği sırasında uzun müddet Amasya valiliğinde bulunmuş olan İkinci Bayezid burada bazı umran işlerine ön ayak olduğu söylenebilir. Osmancık önünde kasabanın iki kısmını birleştiren Koyun Baba köprüsü ile türbesi bu meyanda zikredilebilir. Osmancıklı Baltacı Mehmed Paşa'nın da burada bazı çeşmeler yaptırdığı bilinmektedir. Şeyh câmi, Çiğir câmi, Fatih devri vezirlerinden Hızır beyzâde Mehmed Paşa Câmii Osmanlı devri eserlerinin başlıcalarını teşkil eder. Mahallî kadiya hitaben yazılan H: 1082 tarihli bir hüküm suretinde Osmancık'ta Mehmed Paşa tarafından bina edilen camiiin kubbesi, mihrabı, duvarları harab olduğuna ve ta'miri için bazı teşebbüslere geçildiğine şahid olmaktadır (Um. Şk. Ahk. Df. Bşb. Arş. No: 7, Sh: 43). Aynı mahal kadısına yazılan başka bir hüküm suretinde ise buradaki Mehmed Paşa camii ile han ve hamamının ta'mirlerine mütedair bazı hususlar göze çarpmaktadır (Um. Şk. Ahk. Df. Bşb. Arş. No: 86, Sh: 490). Bilindiği üzere hayır sahibi bir zat olan Mehmed Paşa, Amasya ve Tokad valiliklerinde bulunmuş idi. Meşhur Yörgiç Paşa'nın torunu olan bu zat, Fatih Mehmed devrinde Rumeli beylerbeyliğinde bulndu. Hicr' 889 tarihinde vezaretten azl ve Şehzade Ahmed'e lala oldu. Hicri 904 te öldü. Amasya ve İstinye'da bazı eserleri mevcuttur (Bk: Mehmed Süreyya, Sicilli Osmanî, cild IV, Sh: 106, 652, 163).

Kadim devirlerde Kabira, Diyopolis ve Sebast gibi muhtelif adlar taşıyan Sivas şehri; Türkler zamanında Anadolu'nun müstahkem, ma'mur ve ticaretgâh şehirlerinden biri haline gelmişti. Danışmentliler, Selçuklular, İlhanlılar zaamında Rum eyaletine ve Kadı Burhaneddin devletine merkez olmuş ve Osmanlı idaresine geçtikten sonra eyalet ve bilâhare vilâyet merkezi ittihaz edilmişti. Sivas ismi, ilk defa olarak Danışmentlilerle başlamaktadır. Burayı Alparslan namına zabteden Danışment Gazi, sonraları Kapadokya'nın diğer şehirlerini de ele geçirerek Sivas merkez olmak üzere bu havalide kuvvetli bir Türk devleti kurmuştur. Anadolu Selçukî devletinin İlhanlılar tarafından tamamen söndürülmesi üzerine bunların ta'yin ettikleri valilerden Demirtan, Sivas'ı merkez yapmış ve bir hükümdar gibi burada ide-i ümur eylemiştir. Mısır'a gider iken yerine vekil olarak bıraktığı kainbideri Eretne (Erdana) zamanında da Sivas merkezlikte devam etmiştir. Kayseri kadılığında bulunan Burhaneddin Ahmed Eretna sülalesinden olan rakiblerini bertaraf ettikten sonra hükümdarlığını i'lân etmiş ve bu müddet zarfında Osmanlılar ve Karamanlılar başta olmak üzere Mısır ile bir takım savaşlar yapmıştır. Bir aralık Sivas kalesinin etrafına derin bir hendek kazdırmış ve burayı tahkim etmişti. Kadı Burhaneddin Ahmed'in katlinden sonra onun nüfuz ve kudretini sürdürecekt derecede halefi olmadığından dolayı kuvvetli bir hükümetin idaresine geçmek isteyen Sivaslılar, 801 (M: 1398) de memleketi Osmanlı padişahı Yıldırım Bayezid'e teslim ederek bunun büyük oğlu olan Emir Süleymanı hâkim nasbettirmişlerdi. Bundan sonra Sivas Timurlenk'in hücumuna uğramış ve onun tarafından ele geçirilmişti (803). Ankara muharebesinden sonra sergerdelerden Mezid Bey Sivas'ı ele geçirmiş ve burada bir imaret tesis ederek şehri i'mara başlamıştı. Onun bu emareti takriben beş sene kadar sürmüş ve bu esnada Çelebi Mehmed'e bağlanmaya mecbur olmuştu. Bu suretle Osmanlı idaresine giren Sivas, Rum eyaletinin merkezi yapılmıştır. Bu eyaletin yedi sancağı arasında Sivas, Paşa sancağı rolünü oynamıştır.

670 (M: 1271) yılı Anadolu Selçukluları tarihinde i'mar faaliyetleri ve medenî eserler bakımından mühim bir sene ad edilmiştir. Bu sene içinde Sivas'ta Büruciye, Çidteminare, Gökmedrese (Sahibiye) gibi kıymetleri cidden yüksek eserler vücuda getirilmiş ve Selçuklu ricali bu hususta adeta birbirleriyle rekabet etmişlerdir. Bunlardan Çifteminare medresesi sahibi âzam veya sahib-i Diyan Şemsüddin Muhammed tarafından (670) te yaptırılmıştır. Bunun sarîh olmamakla beraber Pervane medresesi olması muhtemeldir. İki minaresi vardır. Sivas'ta en iyi korunmuş olan Gökmedrese (Sahibiye), Konyalı Sahib

Ata Fahrüddin Ali tarafından 670 yılında yaptırılmıştır. Bugün müze olan bu binanın medhalinde karşılıklı mescid ve darütedris bulunmaktadır. İki minaresi vardır. Aynı zamanda cami', daha doğrusu mescid olarak kullanılan bu iki binanın hicri 1131 tarihinde bir ta'mir faaliyetine sahne olduğu görülmektedir. Sivas beylerbeyisi ile kadısına hitaben yazılan bir hüküm suretinde minarelerinin bazı bölümü ile şerefeleri böyle bir onarım hareketine erişmiştir (Um. Şk. Ahk. Df. Bşb. Arş. No: 84, Sh: 177). Sivas'ta bunlardan başka inşa tarihi belli olmayan Ulu cami'in bir Selçuklu devri eseri olması kuvvetli bir ihtimal dahilindedir. Bu âbide 932 (M: 1525) de Mehmed Paşa tarafından ta'mir edilmiştir. Sivas'taki Osmanlı devri camileri arasında Meydan, Kale, Ali Ağa, Mahkeme (Yeni Cami), Paşa, Hacı İzzet ve Said Paşa camileri en mühimleri olarak sayılabilir.

Eski ve Orta çağların Kolonya'sı yerine kaim olan Şarkikarahisar'a adını veren kale harabesi, kasabanın şarkındaki münferid teppe üzerinde bulunmaktadır. Bugün gayri meskûn ve harab halde olan kale, esas itibariyle imparator Jüstinyanus tarafından ihya edilmiş ve daha sonraları müslüman Türk valileri yönünden ta'mir olunmuştur. Kasabanın civarında zengin şap ocakları bulunmaktadır. Malazgirt muharebesini müteakib Rumların elinden çıkmış ve az sonra buraya Danişment oğulları yerleşmişlerdir. Daha sonraları Saltuk oğullarının, Mengüç oğullarının, Eretna oğullarının, Akkoyunlu ve Karakoyunluların elinde kaldı. Nihayet şehir, Hicri 878 (M: 1473) de Fatih Sultan Mehmed tarafından Uzun Hasan'a karşı kazanılan zaferi müteakib, Osmanlı imparatorluğuna ilhak olundu ve Erzurum eyaletine bağlı bir sancak merkezi yapıldı. Şarkî Karahisar'ın Osmanlı hakimiyeti altına girdiği sıralarda daha ziyade hristiyanlarla meskûn olduğu söylenebilir. Evliya Çelebi kasaba'da (42) cami' ve mescid bulunduğunu kaydetmiştir. Karahisar'ın asıl şöhreti civarındaki ma'den ocaklarından çıkan şaptan ileri geldiğini kabul etmek lâzımdır. Fatih Sultan Mehmed şap ocaklarını beytülmale kaydettirmiştir. Şarkikarahisar paşasına ve kadısına hitaben yazılan H: 1130 tarihli bir hüküm suretinde Fatih Sultan Mehmed tarafından burada inşa ettirilen cami' bitişinde ki mukdes bölümlere temas edilmekte ve dolayısıyla bu esnada cami'nin harabiyetine ve vakfa zararı dokunduğuna işaret olunmaktadır (Um. Şk. Ahk. Df. Bşb. Arş. No: 75; Sh: 152).

Çok eski ve köklü bir tarihe malik olan Tarsus'un Argoslular tarafından kurulduğu

na dair bazı efsaneler mevcuttur. Cilâltaş çağında bile burasının meskûn olduğuna dair rivayetler vardır. Burada en eski kavim olarak Hititleri görmekteyiz. Onları ta'kiben Asurlular, Fenikeliler, Geldaniler ve İranlılar gelmişlerdir. İskender ile Şelefkusları ta'kiben Romalıların ve bundan sonra Bizanslıların eline geçen Tarsus, nihayet Abbasiler tarafından zabtedilmiş ve Harunürreşid yönünden bazı imar faaliyetlerine sahne olmuştu. Abbasilerin bir az zaif düştükleri bir sırada burası tekrar Bizanslıların idaresi altına girmiştir. Bir aralık Haçlı kuvvetlerinin işgali altında kaldıktan sonra Mogollarla Türkmen ve Memluk oymaklarının hakimiyetine girmiş ve 1378 yılından itibaren Ramazan oğulları idaresi altında kalmıştır. Bozok aşiretinin kollarından olan bu Türk hânedanının elinde Tarsus'un her bakımdan geliştiğini görmekteyiz. Bu devirde cami', medrese, han ve hamam gibi sanat eserleriyle süslenen Tarsus, Yavuz Selim'in Mısır seferi esnasında Osmanlı devleti sınırları içerisine girmiştir.

Tarsus'un başlıca eski eserleri arasında Gözlükule hüyükünün rolü önemlidir. Buradaki Türk anıtlarının en eskisi ise Dönüktaş yahud Donuktaş'tır. Kullanılan inşaat malzemesi ve uygulanan inşaat tekniği, mezkûr âbidenin Romalılardan kalma olabileceğini göstermiştir. Hazreti İsa'nın ünlü havarisisi Saint-Paulus'un doğum yeri olduğu söylenen Tarsus, hristiyanlar arasında özel bir mevki kazanmıştır. Bizanslılar zamanında bir çok savaflara sahne olması dolayısıyla etrafı surlarla çevrilmişti. Eski taş köprü'nün Jüstinyanus tarafından yaptırıldığı söylenir. Aslında bir Ermeni kilisesi olduğu rivayet edilen çarşı içindeki Eski cami', Tarsus'un ilk müslüman devri ma'bedi olarak kaydedilmektedir. Bundan sonra Ramazanoğlu eseri olarak Ulu Cami'i görüyoruz. Ayrıca Tarsus'ta (Makam-ı Şerif Camii), ve Küçük Minare camii de camiler arasında zikir icab eder. Bunlara bir de Ulaş nahiyesinde Namrun yaylağında Ahmed Paşa-zade Seyyid Musa Bey tarafından yaptırılan câmi ilâve edebiliriz. (Um. Şk. Ahk. Df. Bşb. Arş. No: 82, shé 11).

III

TARİHİ BELGELERDE VAKIFLARLA İLGİLİ HUSUSLAR

Osmanlı devrinde Anadolu câmi'lerinde görülen onarma hareketlerini aksettiren ve şimdiye kadar hiç bir yerde yayınlanmamış bulunan tarihî belgelerde ta'mir işleriyle birlikte vakıf ümuriyle de çok yakından ilgili bir takım hususlar göze çarpmaktadır. Vakıfların tarihî seyir ve inkişafından ziyade Osmanlı devrindeki vakıf idare tarzı ve vakıf istilahlarına teallük eden hususlara aşağıda

kısaca temas edeceğiz. Buna başlamadan evvel (Vakıf) ta'biri üzerinde kısa bir giriş yapmayı burada uygun buluyoruz: Bir mülkü ammenin menfaatına esas olarak tahsis etmek anlamına gelen vakıf müessesesi, en evvel dinî olarak başlamış ve zamanla insanî, medenî ve içtimai olmak üzere tenevvü' etmiştir. İnsanların yaratılışlarının ilk devirlerinde her şeyden evvel Allah'a karşı übudiyet vazifelerini yalnız başlarına olduğu gibi bir arada dahi yapabilmek için umumî bir ibadet yeri istemeleri tabiidir. Hak ve bätül bir dine mütemessik olanların itikadları icabınca vücuda getirecekleri ma'bedler elbette dinî vakıflardan sayılır. Zira ma'bedler umumî ve kudsi yerlerden olup bunlara bütün halkın iştirak hakları vardır. Ancak bu ibadethaneler ilk devirlerde muntazam ve muhteşem birer bina hâlinde değillerdi. Gayet basit, çok sade ve alelade şeylerdi. İnsanlarda medenileşmek meyli, bedayi' muhabbeti, süs arzusu ilerledikçe ma'bedlere de birer intizam ve ihtişam şekli verilerek yavaş yavaş bir takım âbideler meydana getirilmiştir. İnsanlar çoğalıp teavün fikri yayılınca evvelâ mezarlıklar, yollar, kuyular, havuzlar, sarnıçlar, köprüler, çeşmeler, hanlar, kervansaraylar, imaretler gibi hayır tesisleri vücuda getirilmiştir. Okuyup yazmanın lüzum ve ehemmiyeti anlaşılınca mektepler, medreseler, kütübhaneler ve hastahaneler gibi vakıf eserleri teessüs etmeye başlamıştır.

Gâyet kısa ve sathî olmak üzere yaptığımız bu başlangıçtan maksadımız; Osmanlı devrinde Anadolu câmi'lerinde yapılan restorasyon faaliyetlerini bize ilk bakışta aksettirmekte olan ve yazımızın en esaslı ve sağlam dayanağını teşkil eden tarihi belgelerde sık sık geçen vakıfla ilgili pek çok terimlerin izahını kolaylaştırmak veya hiç olmazsa sıralanmasına müsaide bir zemin hazırlamak içindir. Esasen burada vakıf müessesesinin tarihi seyir, inkişaf ve tekâmülünü uzun uzadıya izah etmeye ne zaman, ne de mekân müsaidir. Bu itibarla burada ancak yazımıza mazbut bir istinadgâh olan tarihi ves'kalarda zikredilen vakıflarla ilgili bu terimleri sadece kaydetmekle iktifa edeceğiz. Bunların hukuk ve diğer sosyal bilimler bakımından ta'rif, tefsir ve izahlarını erbâbına bırakmayı yerinde buluyoruz.

Yazımızın en önemli dayanağı olduğunu söylediğimiz yayınlanmamış bu tarihi ves'kalarda ebnâiye, evlâdiye, fâsîd, füzulî, lâzım ve gayri lâzım, sahih ve gayr-i sahih, muallâk, muvakkat, muzaf, müneccer, müstesna ve müsterek gibi bir takım vakıf çeşidlerinden başka müstekillât, terike, istifa, vasiyet, mürafaa, siyanet-i vakıf, muhallefat-ı evkaf, kasr-ı yed, niyabet, nezaret, icar, mülkiyet, tevliyet, müsekkafat, güzeste, izdiyad, vazife, rukbe, mâl-i vakf, ümur-ı vakf, icare-i muaccele ve müeccele, istifta, vakfiye-i mamulünbiha, akar, galle-i vakıf ve gallasat, nükud-ı mevkufe, â'sarı-şer'iye, muhallefat, istidane, irad, murabaha, zevayid-i vakıf, hüccet-i şer'iye, ilâm, berat, ucarat, irs-i şer'i, defter-i evkaf, nâzır-ı vakıf, hasbî nâzır, müteveli-i vakıf, müteveliye-i vakıf, müfettiş-i evkaf, müvella, vâris, mûris, bâni, evlâd-ı vakıf, muarrif, eshab-ı hayrat, hademe-i evkaf, mürtezika-i vakıf, ehl-i vezâif, mucir, müstecir, vasiy-i muhtar, evlâd-ı uteka, kaimmekam-ı müteveli ve saire gibi hususlarına âid müteaddid vakıf isimleri sık sık göze çarpmaktadır. Bundan başka yine bu vesikalarda Bâbussaade ve Dârüsaade Ağalarıyla Sadriazam, Bostancı-başı ve Sarayı Cedid ağası nezaretlerinde bulunan evkafın adlarına rastlanılmaktadır. İzmit'te Pertev Paşa camii ile imaret ve sebili, Bor'da Şehid Mehmed Paşa (Sokullu Mehmed Paşa) camii, Kayseri'de Ahmed Paşa camii (Kurşunlu camii) sadrazam nezaretinde olan vakıflar meyanında zikredildiği gibi Konya'da Sulta Alâüddin, İzmit'te Fazlı-zade ve Bıyıklı-zade, Amasya'da Sultan Bayezid ve Afyon'da Gedik Ahmed Paşa câmi'lerinin Dârüssaade ağası nezaretinde bulunan vakıflar arasında zikredildiği görülmektedir. Ayrıca Manisa'da Şehinşah Sultan camii ile şadırvanını, İzmit'te Mehmed Bey ve Kastamonu'da Ya'kub Ağa camii'lerinin ve bir de Antakya'da Cami-i Kebir ile Ca'fer Ağa Habibünneccar camii'lerinin Bâbüsaade ağası nezaretinde; Geyve'de Elvan Beyzade câmiinin Bostancıbaşı nezaretinde; Alaşehir'de Yıldırım Bayezid câmi' ve medresesi ile Ayasluk'ta Gazi İsa Bey camiiinin Sarayı Cedid Ağası nezaretinde buldukları tasrih edilmiştir. Bor'daki Sultan Alâüddin camii ise Evkaf-ı Hümayun nezaretinde ilhak olunanlar arasındadır.

YAYINLANMAMIŞ BELGELER

— 1 —

Konya kadısına hüküm ki,

Hâliya Ma'mûriye Kelesinde bina olunan camii şerif maslahati için bir nefer haddad ve bir nefer camcı lâzım ve mühim olduğu i'lâm olundu. İmdi buyurdum ki hükm-i şerifim vardukta zikrolunan deürcü ve bir nefer camcı bu maslahata münasib olanlardan tedarik eyleyüp âlât ve esbablariyle Ma'mûriye kalesine gönderüp bina eminine teslim ettiresin ki varup anda âdet üzere işleyüp lâzım olan ücretlerin harç akçasından emininden talep idüp alalar.

10 Muharrem 973

— 2 —

Ma'mûriye kalesi binası üzerine ta'yin olunan Baba Sancağı beyi Hüseyin Bey dergâh-ı muallâma arz gönderüp kale-i Ma'mûriye'de bina olunan câmiî şerif minaresiyle kubbe çıkup itmamı karib olmuş iken ve hamamdan câmie gelecek suyunun dahi bazı keresteleri tedarik olunup mübaşeret üzere iken mahall-i mezbur sevâhil ve berriyelik yerde olmağın ol cânibler ziyade kaht olup vâki' olan huddama zahire emrinde külli zaruret çekilüp her vechile iş işlenmeğe çâre olmaduğu ecilden zamaniyle yapılp itmam bulması evlâ görülmeğın tehire konulup vâki' hal vkuu üzere arz olundu deyü bildirmişsin. İmdi mezbur câmi-i şerif ve kubbe ve gayri mesarifi için hizâne-i âmiremmden filori ihraç olunup, sen ki eminsin, sana teslim olunup gönderildi. Buyurdum ki hükm-i şerifim vardukta zikrolunan câmi-i şerifin ve kubbenin ve gayri lâzım olan yerlerin yaptırıp ta'mir ittirüp ve vâki' olan ihracatı defter ittirüp tamam olduktan son-

ra defteri mühürleyüp kapuma göndere-sin. Amma harç hususunda gereği gibi ihmam idüp harcı gaybet ve israf olunmaktan hazer idesin.

10 Muharrem 973

— 3 —

Şhreminine hüküm ki,

Hâliya Ma'mûriye kalesinde olan câmiî şerifin binası için oniki kantar kurşun ve yirmi kantar yeğseri ve on kantar mertek yekserisi ve yirmibeş aded sağisi yekserisi ve sekiz kıt'a pençere demürleri ve otuz kıt'a fındık tahtası lâzım imiş. Satun alıvirüp ve navlunla gemiye tahmil ittirüp mahhall-i memure gönderüp ve lâzı olan harcını görüp defterüne kaydettiresün.

16 Muharrem 973

— 4 —

İstanbul Harc-ı Hassa eminine hüküm ki,

Tezkire varıcak ma'lûm ola ki hâli-yâ Ma'mûriye kalesinde yapılan câmi-i şerifin elli aded penceresine otuzar adeden (180) aded sırça cam lâzım imiş. Satun alıvirüp bahasın virüp defterüne kaydettiresün.

27 Muharrem 973

— 5 —

Balıkesir kadısına hüküm ki,

Bazı kuralarda zelzele-i azıme vâki' olup Zağnos Paşa Câmiinin minberi ve yapma direkleri ve iki kubbesi yarılıp ve taşra kubbelerden beş kubbe dahi bir vechile yarılmıştır ki ol tarafta bina tecdide muhtaçtır. Zira mermer direk-

rinden ayrılıp ve minarenin şerefesi dahi ayrılıp termime mehal yoktur dediklerinden gayri minare etrafında olan dükkânlar ve minareye karib olan sair mahallât aahlisi namaz kılmaya havf edip ve imaret ahurunun külliye bir tarafı yıkılıp ve türbesinin kubbesi yarılp bunda olan binalar bir üstad mimar olmayınca tecdidde kudretimiz yoktur deyu cevab verip ve merhum Yıldırım Han câmiinin ekser yerleri harab olup ve minaresi yıkılıp sonra küllî harca muhtaçtır ve bazı mesacid ve muallimhane yıkılıp amelden kalup ve kasaba ve kurada sakin olanlarından kırk neferden ziyade âdem bina altında kalup ötesi şehirde cuma namazı kılınmak müyesser olmayup kasabadan hariç yerde olan musallaya çıkup kalmışlardır deyu tahmin olunmak için bir üstad mimar lâzım olduğun bildirüp bir üstad mimar gönderilmek rica eylediğin ecilden buyurdum ki Hassa mimarlarından Mahmud Halife vardıkta zikrolunan câmilerin ve muallimhanenin üzerine varup ve bilcümle tecdide muhtac olanları ve tecdide muhtac olmayup ta'miri lâzım olanları onat vechile tahmin-i sahiple tahmin ittirüp ne mikdarr akçe ile tecdid ve ta'mir olunacağını bildiresin.

8 Receb 985

— 6 —

Manisa kadısına hüküm ki;

Bâbüssaadetim ağası olan Hasan Ağa südde-i saadetime mektub gönderüp kaza-i mezburede taht-ı nezaretinde vâki' müteveffa Şehinşah Sultan bina eylediği cami-i şerif ve şadırvanın su-yolları harabe müşrif olup tamir ve termimi ziyade mühim olmağın ve lâkin bazı kimesneler hilâf-ı şer' ve hilâf-ı şart-ı vâkıf vazife ihdas idüp irad ve mesarifin ihata etmekle ve makulelerin vazifeleri virilmeyüp ve bihassabüşşer' sair mürtezikanın vazifeleri rukbe olunup harabe müşrif olan mahaller ta'mir ve termim olun-

mak bâbında emr-i şerifim ricasına arz ü i'lâm eylediği ecilden imdi şeyhülislâmdan verilen fetvayı şerife mucibince eğer sahih rukbeye muhtaç ise vech-i meşruh üzere olan rukbe olunmak emrim şurutyle yazılmıştır.

Safer 1060

— 7 —

Beçin kadısına hüküm ki,

Südde-i saadetime mektub gönderüp kaza-i mezbure tâbi' Kasaba-i Milâs'ta müteveffa Ahmed Gâzi bina eylediği câmi-i şerifin hasbî nâzırı ve yine kasaba-i mezbure ahalisinden bazı kimesneler meclis-i şer'a varup câmi mezbûr sekiz seneden mütejaviz harabe müşrif olup evkat-ı hamse ve salat-ı cüma eda olunmamağla ta'mir ve termim olunup rukbe olunmak recasına arz etmeğın rukbe olunmasın buyurdum ki vüsul buldukta sâdır olan emrim üzere ta'mir ve termim ittirdikten sonra ehl-i vezâifin vazifelerin beratları mucibince eda ittiresin.

Evâsıtı Cemaziyülevvel 1060

— 8 —

Gerçek kadısına hüküm ki,

Kaza-i mezburede Karagöz câmi vakfı mütevellisi olan Mehmed arzıhal idüp câmi-i mezbur harâbe müşrif olup ta'mire vakfın müsaadesi olmayup rukbe olunmasının cevazına şeyhülislâmdan fetvayı şerifesi olduğundan rukbe olunmak bâbında hükm-i hümayunum rica eylediğın şart-ı vâkıf ve fetvayı şerife mucibince amel olunmak emrim olmuştur. Buyurdum ki hükm-i şerifim vardukta husus-ı ezburde mukayyed olup göresin. Câmi-i mezbur harabe olup ta'mirine muhtaç ise fetvayı şerife mucibince rukbe olunup amma ta'mirden sonra kimesnenin vazifesine mâni' olunmayup şer'i şerife muhalif kimesneye iş ittirmiyessin.

Evail-i Zilkâ'de 1052

— 9 —

Sivas beylerbeyisine ve Osmancık kadısına hüküm ki,

Kasaba-i Osmancık'ta vâki' müteveffa Koca Mehmed Paşa bina eylediği câmiin imam ve hatib ve sair mürtezikaları sūdde-i saadetime mahzar gönderüp câmi-i mezburun kubbesi ve mihrabı ve duvarları ayrılıp ve kubbe önünde sofaların üstünde olan kubbeleri yıkılıp ta'mir olunması lâzım gelmeğın mütevell-i sâbık bina etmeğın sofaların üstünde bir mikdar yer kalup anı dahi yapmak üzere iken Hüseyin nam kimesne hileye sülûk idüp mâli-i vakfı ekl ü bel' etmek için mütevell-i sâbık vakıf yapmadı, bana temessük virin, ben yaptım deyu müteveli asıldan bir tarikle temessük alup mütevell-i sâbık yapmak üzere iken cüz'î nesne ile yaptırıp vakfın vüs'ati olup rukbeye muhtac değil iken ehli vezaifin vazifelerin bitmemam virmeğe vakfın müsaadesi var iken mal-i vakıfdan iki yüz mikdarı kuruş mübaşire virdim deyu vazifelerin noksan üzere virdiğinden gayri sene-i sâbıkta vakfın Anbar nam karyeden vakfa âid olan mahsulâtın ve bir göz değirmenin fuzuli zabt vakfa ve müertezikaya gadreylediğın bildirüp mezbur Hüseyin minbaid ümur-ı vakfa karşımak bâbında emr-i şerifim verilmek recasına mahzar eyledikleri ecilden mahallinde şer'ile görülüp icrayı hakk olunmak emrim olmuştur, deyu yazılmıştır.

Evâhir-i Rebiülâhir 1082

— 10 —

Karaman beylerbeyisine ve Konya ve İshaklı kadılarına hüküm ki,

İshaklı kadısı orduya mektub gönderüp İshaklı kazasına tâ'bi' Derecine nam karyede vâki' Nasuh Bey bina eylediği câmi-i şerifin sakfı ve sağ tarafta vâki' olan duvarı harabe müşrif olup ta'mire muhtac iken medine-i Konya sakinlerinden olup meşrutiyet üzere vakf-ı merku-

mun mütevellisi olan Seyyid Nasuh nam kimesne vakfın gallât ve mahsulâtını ekl ü bell'idüp ta'mire ve termime müsamaha itmekle vakfa eylediğın bildirüp cami-i merkuun ta'mire muhtac olan yerleri ma'rifet-i şer'le ta'mir ve termim ittirmek bâbında emr-i şerifim recasına arz etmeğın hüküm yazılmıştır.

Evail-i Muharrem 1083

— 11 —

Derende kadısına hüküm ki,

Orduy-ı Hümâyunuma mektub gönderüp Kasaba-i Derende'de vâki' merhum ve mağfurünleh Sultan Süleyman Han tâbeserahnın bina eylediği câmi-i şerifin sakfı münhedim olup ta'mire muhtac olmağın Dede Mehmed nam kimesne kendü mâlinden ta'mir etmek murad itmekle orduy-ı Hümâyunuma arz olunmaşın iltimas eylediğın ecilden mâni-i şer'isi yoğise kendü mâliyle hasbetenlillahî taâlâ ta'mirine kimesne mâni' olmaya deyu hüküm yazılmıştır.

Evail-i Rebiülâhir 1083

— 12 —

Konya kadısına hüküm ki,

Kaza-i mezbure tâbi' Sille nam kaarye reayası Divanı Hümâyunuma arzihal sunup sâkin olduğumuz karye-i mezbure feth-i hakanîdenberu Sultan Alâüddin vakfı olmakla cizye ve ispençe ve öşr ve bennâk ve sair mahsulâtımıza mütevellî olanlar alup şart-ı vâkıf üzere Konya'da vâki' olan muamileyhin câmi-i şerfi ta'mirine ve hatibine ve mesarif-i lâzimesine sarfolunup lâkin câmi-i mezburun vakfı cüz'î olu ihata eylememek ile beş vakit kılınmayup ancak haftada bir cuma namazı kılınup merhum ve mağfurünleh Sultan Murad Han tâbe sarah gelüp câmi-i şerifin muattal idüğü ma'lûm-i hümâyunları oldukça evkat-ı hamse kıl-

mak için yine karye-i mezburede senede 20000 akçe dahi ziyade ta'yin idüp hane ve gayri tekâliften muaf olmak üzere elimize hatt-ı hümayun ile emr-i şerif verilmekle vech-i meşruh üzere mahsulât ve cizye ve ispençemiz canib-i vakfa eda ve teslim iken muharrir Şerhî Mehmed (1052) senesinde Konya tahririne geldikte vakfı bozup cümle reayayı birer ve ikişer yaşında oğullarımızı ve amelmande olanlarımızı cümle haraca yazmakla tahammülümüz yoktur, halimize merhamet olunup esamilerimiz tahrir defterinden ihraç olunmaz ise cümlemiz perakende ve perişan oluruz deyu üslûb-i sabık üzere vakfa reaya kaydolunmak bâbında emr-i şerif rica eyledikleri ecilden hazine-i âmiremde mahfuz olan mevlânayı muamileyhin tahrir eylediği deftere nazar olundukta Sille nam karyenin cizyehanelerini tahrir defteri mucibince (396) hane kaydolunduğu mestur ve mukayyed bulunmağın husus-ı mezbur 1054 muharreminin 28 inci günü arzolundukta Sultan Alâüddin vakfı olup ellerinde hattı hümayun ve müteaddid evamir-i şerifem olmakla hallerine merhameten tahrir defterinden raf'olunup üslûb-ı sabık üzere vakfa vireler deyu emr-i şerif verilüp haliya tecdid olunmak bâbında inayet rica etmeğın üslub-ı sabık üzere vakf-ı şerif tarafından zimmiyan merkumun cizyeleri cem'olunup evkaf-ı mecbure mütevellisi yediyle şart-ı vâkif üzere cami-i şerifin mesarifine sarfolunmak bâbında emrim olmuştur. Buyurdum ki hükm-ı şerifimle vardukta bu babda saadı rolan emrim üzere amel idüp dahi minval-i meşruh üzere defterden ihraç olunup mattekaddüdenberü viregeldikleri üzere canib-i vakfa bîkusur eda ve teslim eylediklerinden sonra minbaid cizyedarlar ve âhirden bir ferde dahl ü taarruz ittirilme-yüp vech-i meşruh üzere olan emri yerine getüresiz deyu emr-i şerif yazılmak için işbu tezkire verildi.

14 Cemaziyülevve! 1083

— 13 —

Karaman beylerbeyisine ve Konya mollasına hüküm ki,

Dârüssaadetim ağası olan Yusuf Ağa dergâh-ı muallâma arz gönderüp taht-ı nezaretinde olup Konya'da vâki' merhum Sultan Alâüddin bina eylediği cami-i şerif mürur-ı eyyam ile ekser mevazi' ta'mir ve termime muhtac olmağın vakf-ı mezbur karyelerinden Sille nam karyenin reâyası izdiyad cizyesinden on akçe ile ta'mir olunmak üzere iki üç senelik cizye izdiyadları zaptolunup badehu ta'mir olunmak için hâlâ vakf-ı mezbur mütevellisi olan Hacı Ahmed'in yedine emri-i şerifim verilmekle Konya sakinlerinden bir kimesne kendü maliyle bir hamam bina murad itmekle vâkif-ı müşarünileyhin Medine-i Konya'da vâki' olan harab sarayının taşlarını alup hamam bina etmek üzere hilâf-ı inha bir tarikle emr alup cami-i mezburun ta'mir ve termimine mâni' olup ümmet-i Muhammed'in edayı salât itmekte üsret çekmeleriyle mezburun müceddeden bina eylediği hamamina sarayı merkumdan bir taş aldırılmamak bâbında emr-i şerifim verilmek ricasın ilâm etmekle vech-i meşruh üzere amel olunmak için emrim olmuştur deyu hüküm yazılmıştır.

Evâhiri Şevval 1083

— 14 —

Amasya kadısına hüküm ki;

Amasya'da vâki' merhum Sultan Bâyezid câmii şerifi bundan akdem zelzelede münhedim olup hâlâ vakf-ı mezbur mütevellisi olan Ahmed ziyde kadrehu müceddeden bina ve ta'mir idüp ebniye itmam olmakla keşfolunmak için Âsitane-i Saadet'ten Hassa mimarbaşısı olan İsmail ziyde mecdehu tarafından bir mutemeda'eyh mimar halifesi ta'yin olunup müteveli-i vakf tarafından ta'yin olunan âdem ile birlikte varup ahali-i vilâyetin müsün ve bîgaraz ihtiyarları mah-

zarında tamam hakk ü adl üzere keşif ve hüccet-i şer'îye olunup husus-ı mezbur tekayyüd ve ihtimam birle hakikat-i hal sıhhati üzere i'lâm olunmak üzere Darüssaade ağası olup vakf-ı mezbur nâzırı Yusuf Ağa tarafından verilen mühürlü mektub mucibince yazılmıştır.

Evâhir-i Zilkâ'de 1091

— 15 —

Ereğli kadısına hüküm ki;

Kaza-i mezburde nâibüşşer' olan Mustafa zâyde ilmehu orduyu hümayunu-ma mektub gönderüp kasaba-i Ereğli'de vâki' müteveffa Ali Paşayı Cedid bina eylediği câmiin bazı yerleri ve hamamı ta'mir ve termime muhtec olup ve kasaba sükunda vâki' yine paşayı müşarünileyhin Çeşme suyunun mecrası bozulup ahali-i kasaba ve gelüp geçen ebnayı sebilin suya ihtiyaçları olmağın ta'miri için hükm-i hümayunum ricasına ahali-i kasabanın ilhakiyle arzetmeğın vakfın müsaadesi var ise mütevellisi izn-i şer'ile ta'mir ve termim eyleye deyu yazılmıştır.

Evâst-ı Zilkâ'de 1099

— 16 —

Ereğli kadısına hüküm ki;

Kaza-i mezburde nâib olan Ahmed mektub gönderüp Ereğli kasabasında müteveffa Cedid Ali Paşa bina eylediği câmi' ve hamam ve çeşmesi on ve ondört senedenberü harab olup vakfın müsaadesi var iken mütevellisi İstanbul'da sakin olmakla ta'miriyle mukayyed olmayup kasaba ahalisinin ve ebnayı sebilin her vechile müzayekaları olduğu ilhahlarıyla arzetmeğın ma'rifet-i şer'ile keşif ve tahrir olunup vakfın müsaadesi var ise mütevellisi izn-i şer'ile ta'mir ve termim ittirile deyu yazılmıştır.

Evâst-ı Zilkâ'de 1099

— 17 —

İzmir kadısına hüküm ki,

Dârüssaade ağası Elhaç Mustafa Ağa arz gönderüp İzmir'de vâki' Fazlî-zâde câmiî bundan akdem zelzele-i azîmede bilküllüye münhedim ve ta'mire muhtaç ve vakfın müsaadesi olmamakla tahtında vâki' icare-i muaccile ve müeccile ile vakftan îcar olunan dekâkin ve mehazin müste-cirleri icare-i müeccilesin edadan imtina' ve muaccilelerini dahi istifta etmiş olmakla vakfın mütevellisi ol arsaları âhire îcara kaadir olur deyu şeyhülislâm-dan fetvayı şerife verilmekle keşfine ta'yin olunan İsmail ma'rifetiyle müste'cirlerden icare-i müeccileyi edadan imtina' itmeyüp icare-i müeccillesine mahsub ve binası vakfın olmak üzere râzi olanlara temes-sük virilüp ve câmiî mezbur keşfine tâ'yin olunan merkum İsmail ve mimar ma'rifetiyle keşif ve ne mikdar akçe ile ta'mir olunur hüccet-i şer'îye olunup i'lâm olunmak için hüküm yazılmıştır.

Evâst-ı Rebiülâhir 1100

— 18 —

Maraş paşasına ve mollasına hüküm ki,

Kaza-i mezbur müzafatından Behisni kasabasında Taş câmi-i şerifinin berat-ı şerifimle hatibi Seyyid İsmail gelüp câmi-i mezburun minberi hedmolmakla vakıftan müsaade var iken mütevellisi olan kimesne ta'mir itmeyüp taaddi eylediğın câmi-i mezburun menberi mütevellî-i merkume ta'mir ittirilmek bâbında emri şerifim rica emeğın vakfın müsaadesi var ise ma'rifet-i şer'ile mütevellî-i merkume ta'mir ittirilmek için yazılmıştır.

Evâil-i Cemaziyülevvel 1100

— 19 —

Sürücü Ahmed Paşa'ya ve İzmir kadısına hüküm ki,

Dârüssadetim Ağası Elhaç Mustafa Ağa arz gönderüp medine-i İzmir'de vâki mütevaffa Bıyıklı-zâde Câmii bundan akdem vâki' olan zelzele-i azîmede bilkülliyeye münhedim olup ta'mirine vakfın müsaadesi olmamakla müceddeden ta'mir ve akçesi Haremeyn mâlinden verilmek üzere hattı hümayun saadır olmakla ta'miri için mahsus ta'yin olunan sarayı atık teberdarlarından İsmail Halife ve Seyyid Mahmud altı nefer âdemleri ve lüzumu mertebe neccaran ve rençberan ve sâir iktizası mertebe câmi-i mezburun ta'mirine lüzumu olanar sefer teklifi ile rencide olunmamak bâbında emr-i şerifim recasına î'lâm için vech-i meşruh üzere hüküm yazılmıştır.

Evâhir-i Receb 1100

— 20 —

Konya Monlasına hüküm ki,

Senki mevlânayı mumaileyhsin, mektub gönderüp medine-i Konya'da vâki merhum ve mağfurünleh Sultan Süleyman câmi-i şerifi evkafının 1101 senesinde mütevellisi olan Seyyid Celâl nam kimesne evkaf-ı mezburenin akaratından olan harnâm ve dekâkin ve sairin icaratından hasıl olan icareyi istîfa ve defterde mukayyed karyelerinin hasıl olan icarâ mürtezikadan bazılarıyla beyinlerinde 1400 keyl hinta ve şâire iltizam idüp lâkin müteveli-i mezburun iltizam idüp iltizamından mâ'dâ vakfın karyeleri galesinden 1600 keyl-i İstanbulî galle ziyadesiyle deruhdeye tâlib olup hâlâ câmi-i merkumun cevvanibinde olan camları bilkülliyeye münkesir ve maklû' ve derun-ı câmi' merkez-i huş-ü tuyur olup ve nice kubbelerinin kurşunları kalkup kar ve yağmur cereyan itmekle vehn gelüp ve kapularının perdeleri kalmayup ta'mire eşşedd-i ihtiyaç ile muhtac olmakla müteveli mezburun iltizamı müretezekanın vazîfelerine ve ziyadesi câmi-i merkumun ta'mirine vefa itmek üzere medine-i Konya'da bilfiil mezun-ı bilifta olan Mevlâna

Mehmed ve müteveli-i Şeyh Sadrüddin şeyhi Şeyh Ali ve câmi-i mezburun ta'miri vâcib olup vezayife vafa etmediği takdirce vezaife sarfolunmayup ta'mir olunup vakfın müsaade olup cümle kifayet eylediği surette bittarik-i evlâ ta'miri lâzımdır, câmi-i mezbur ta'mir ve termim olunmak meşru'dur deyu bilfiil Rumeli kazaskeri olan Mevlânâ Yahya î'lâm itmeğin müşarünileyhin î'lâmı mucibince câmii mezbur şer'an ta'mir ve termim olunmak meşru' olmakla ta'mir ve termim olunmak için yazılmıştır.

Evâhir-i Zilhicce 1101

— 21 —

Bolu nâibine hüküm ki,

Mektub gönderüp Timurtaş Bey evlâdı mütevaffa Mehmed Bey evlâdından Osman meclis-i şer'a varup ceddî Mehmed Bey medine-i Bolu'da bina eylediği Eski Yeni demekle maruf câmii 1079 senesinde zelzele-i azîmeden münhedim olup câmii merkume evkafının tarih-i mezburde mütevellileri olan ammi zadesi Halil ve Ömer nam kimesneler câmi-i merkumun bervech-i tahmin 20000 vakiye kurşununu fûruht ve hasıl olan semninden 1200 kuruş câmi-i mezkûre nef' tahta varuş kiremit olmak üzere ta'mir ittirüp ziyadesini ve câmi-i merkumun evkafından senevi hasıl olan ikişer kese akçe mahsuli vakfı ekl ül bel' idüp ve mezburan hâlâ Geyve kazasında sakin olmalarıyla câmi-i mezburu her sene ta'mir itmeyüp mürurı eyyam ile harabe müşrif olup namaz kılınmayup iki duvarı şakk ve inhizama karib olup ve su yolları ve kenefleri ve harem havlisi dahi harab ve mezbelelik olup hâliya vakfa küllî gadrleri ve ta'mir ve termimde tekâsülleri oldukları cemmi gafir vecem'i kesir ihbar eylediklerin arzylediğin ecilden vakfın hususunda emin zannolunur bir kimesneyi tevliyete ihtiyar olunup tevcih olunmak için mahzar eylesin deyu yazılmıştır.

Evâsıt-ı Receb 1102

— 22 —

Şorba kadısına ve Ankara mütesellimine hüküm ki,

Ankara nâibi mevlâna Mehmed mektub gönderüp medine-i Ankara'da vâkî müteveffa Ahi Şerefüddin bina eylediği câmi-i Şerif ve imaret ve han evkafının evlâdiyet ve meşrutiyet üzere mütevellisi olan Seyyid Ahmed ile vakf-ı merkum mürtezikasî meclisi şer'a varup zikrolunan câmi' ve imaret ve hanın bazı yerleri harabe müşrif olup termime muhtac olmakla bundan akdem hassa mimarı ve binaya vükuf ve şüuru olan bîgaraz kimesneler ile üzerine varılup şer'ile keşfolundukta 850 kuruşa tahmin ve hüccet olunup mütevellî-i mezkûre tenbih olunmuşken vakf-ı merkum mülhatından Şorba Kazasına tâbi Semizözü demek'e maruf nahiyede vâkî Kayıviran nam karye sükkânından Seyyid Ramazan nam kimesne mücerred evlâd-ı vâkıftanım deyu nahiyeyi mezburede vakfın defterde mukayyed evkafı karyelerinin âşâr-ı şer'iyec ve rüsumun bir kaç senedenberü cebren ahz ve kendü mesarifine sarfetmekle mürtezikanın vazifeleri verilmeyüp ve imarette tabhı taam olunmaduğundan mâ'dâ câmi' ve imaret ve hanının harabe müşrif olan yerleri ta'mir olunmayup gadrolmakla mezkûr Seyyid Ramazan marifetiyle davet-i şer' olundukta itaat-i şer' itmeyüp icrayı hakk olunmaduğün bildirüp hüküm verilmek recasıyle arzetmeğin mahallinde şer'ile görölüp zabiti marifetiyle zimmetinde zuhur eden mâli vakfı vakfiçün alivirile deyu yazılmıştır.

Evâhir-i Zilhicce 1105

— 23 —

Manisa kadısına hüküm ki,

Medine-i Manisa'da sakin dergâh-ı muallâm müteferriklerinden Elhaç Ahmed gelüp medine-i merkumede sakin olduğu evi kurbünde vâkî Çaşnigir câmiin kurşunu fena bulup ve Nif cânibin-

de olan cısr dahi harab olmakla her birinin beşer yüz kuruş olmak üzere mâlin-den bin kuruş ifraz idüp kendü hayatında itmamı müyesser olmaz ise meblâğ-ı merkum Hacı Mustafa nam kimesneye teslim olunup dahi Mustafa vasi-i muhtar olup zikrolunan câmi' ve cisri ta'mir eyleyüp hariçten daholunmamak bâbında hüküm rica itmeğin vech-i meşruh üzere şer'ile görölmek için yazılmıştır.

Evâhir-i Cemaziyülâhire 1107

— 24 —

Ürgüp kadısına hüküm ki,

Orduyu hümayunuma mektub gönderüp merhum ve mağfurünleh ceddim Ebülfeth Sultan Mehmed Han bina eylediği câmiî şerifin mürtezika ve cemaati meclis-i şer'a varup câmi-i mezbur istilâ-i kefereden harabe müşrif olup ta'mir ve termime eşedd-i ihtiyaç ile muhtaç ve bu sene ta'mir olunmaz ise münhedim olması mukarrer olduğun bildirüp ol bâbda hükkm-i hümayunum ricasına ilhahlarıyla arzylediğün ecilden ne mikdar akçe ile ta'mir olunur, mahallinde keşif olunup îlâm olunmak için yazılmıştır.

Evâsıt-ı Zilhicce 1107

— 25 —

Geyve kadısına hüküm ki,

Bağçe-i Hassa bostancibaşısı olan Mustafa arzihal gönderüp nezaretinde olaan evkaftan Geyve'de vâkî Müteveffa Elvan Bey zâde Sinan Bey câmi-i şerifi harabe müşrif olup hâlâ ta'mir ve termim olmağla hassa mimar halifelerinden bir mimar halifesi ta'yin ve ta'mir olunan mahalleri hakk ve adl üzere şer'ile keşif ve defteri irsal olunmak bâbında emr-i şerifim rica etmeğin hassa mimarı marifetiyle kemal-i hakk ve adl üzere şer'ile keşif ve defter ve sıhhati üzere îlâm eylemen. bâbında yazılmıştır.

Evâsıt-ı Rebbülevvel 1108

— 26 —

Birgi ve Ayasluğ nâiblerine hüküm ki,

Bilfiil Sarayı Cedid ağası Hüseyin Ağa mühürlü arzıhal gönderüp nezaretinde olan evkaftan taht-ı kazanızda vâki' mütevaffa Gazi İsa Bey câmiî mürur-ı eyyam ile harabe olup ta'mir ve termime muhtaç iken bazı kimesneler hilâfı şart-ı vâkıf usuli vakıftan ziyade kadı ve nâib arzları ve kendü arzıhalleri ile ve askeri ve nişan tarflarından berat ittirüp vazife ihdas itmeleriyle vakfın iradı mesarifine vefa eylemeyüp gadrolmakla şart-ı vâkıf mücibince nâzır-ı vakf arzıyla olan mürtezikalardan gayri hilâf-ı nâzır-ı vâkıf olan muhdes vazifeler verilmeyüp vakfın izdiyadı câmi-i mezburun ta'mir ve termimine harç ve sarf eylemek bâbında hükm-i hümâyunum verilmek bâbında inayet ricasına îlâm etmek vech-i meşruh ve şart-ı vâkıf mücibince amel oluna deyu yazılmıştır.

Evâhir-i Rebiülâhîr 1108

— 27 —

İznikmid kadısına hüküm ki,

Mehmed ziyde kadrehu gelüp Bübüssade ağası nezaretinde olan evkaftan bilfiil mütevellisi olduğu İznikmid'de vâki' Mehmed Bey câmiî ve hamamı ve su-yollarının ta'miri lâzım oldukça mürtezika-i vakıftan ve ehl-i sûktan bazı kimesneler muradları üzre toprak kadısına keşfettirüp mâl-i vakfın idaatine bais olup gadreylediklerin bildirüp ba'delyevm ol makule keşif lâzım geldikte müfettişi evkaf tarafından keşif ve hüccet-i şer'iyeye olunup mezburların ol vechile taaddileri men'ü def'olunmak bâbında hükmü rica etmeğin vech-i meşruh üzre taadileri şer'ile men'ü def'olunan deyu yazılmıştır.

Evâil-i Cemaziyülevvel 1108

— 28 —

Kayseriye nâibine hüküm ki,

Kaya hanım gelüp evlâdiyet ve meşrutiyet üzere mütevelliyesi olduğu Üsküdar'da medfun cediti Elhaç Ahmed Paşa'nın Kayseriye'de vâki' câmi-i şerifi mürur-ı eyyam ile harabe müşrif olup ta'mire vakfın müsaadesi yoğiken bazı kimesneler hilâfı şart-ı vâkıf muhdes vazife talebiyle taaddi itmeleri ile vakfa gadr olduğun bildirüp vakfın müsaadesi yoğise hilâf-ı şart ü defter muhdes vazife talebiyle rencide olunmamak emrim olmuştur.

Evâhir-i Zilhicce 1109

— 29 —

Sarayı Cedidi âmirem ağası Ahmed mektub gönderüp taht-i nezaretinde olan evkaftan Ayasluğ'ta vâki' mütevaffa Gazi İsa Bey bina eylediği câmiin bazı mevazii zamanla harabe müvriş olup vakfın dahi ta'mire müsaadesi olmamakla hassa kurşuncu ustalarından Hasan nam kurşuncu câmi-i mezburun üzerinde olan kurşun tahtaları ziyadedir, beher kurşun tahtası câmi-i mezburun üzerine yirmi ikişer vakiye vaz'olunduktan sonra izdiyad kalan kurşun bahasıyle harabe müşrif olan yerleri ta'mir olunur deyül ta'miriçün izin taleb ve minval-i meşruh üzere olması vakfa enfa' olmağın vakfa mezbure mütevellî vekili olan kimesne ma'rifeti ile keşif ve mezkûr kurşuncu Usta Hasan'a verildiğün bildirüp kimesne mâni' olmamak bâbında emri şerifim ricasına arz etmeğin vech-i meşruh üzere yazılmıştır.

Evâil Muharrem 1110

— 30 —

Ardahan kadısına hüküm ki,

Ardahan kalesi ahalsi gelüp kale-i mezbure dahilinde mütevaffa Ayas Paşa

bina eylediği câmiî kebirin üç zira' mik-darı hii-i ta'mirde kârgir bina olunma-yup mürurı eyyam ile kesret-i emtardan münhedim olup meremmete muhtaç ol-makla taraf-ı şer'den üzerine varılıp şer'-ile keşfolundukta ancak 50 kuruş ile ta'mir olunur deyu tahmin ile şer'ile keşif ve höccet olunup vakfın müsaadesi ol-makla şer'ile ta'mir olunmak için yazıl-mıştır.

Evâhir-i Şevval 1110

— 31 —

Gedegara kazasında mezun-ı bilifta olan mevlânaya hüküm ki,

Gedegara kasabasında vâki' müteva-fa Tâcüttin Paşa câmiî şerifi evkafının mütevellisi olan Mehmed ziyde kadre-hu dergâh-ı muallgma gelüp câmiî mer-kumun su yolları ve dahi bazı mahalleri harabe müşrif olup ta'mire vakfın müsa-adesi olmadığını ve bu bâbda da'vasına muvafık şeyhülislâmdan fetvayı şerife ve-rildüğün bildirüp, sen ki Gedegara müf-tisinin, husus-ı mezbure müvellâ olup câ-mi-i merkumun imam ve hatibi ve müez-zin ve fetih ümerasından ma'da mürtezi-kanın vazifeleri ref'olunup hasıl olan gal-le-i vâkıf ile harabe müşrif olan mahalle-ri ma'rifet-i şer' ile ta'mir olunmak bâ-bında vech-i meşruh üzere mütevellâ olup şer'ile görülmek için yazılmıştır.

Evâsıt-ı Safer 1113

— 32 —

Ürgüp kadısına hüküm ki,

Kaza-i mezbure tâ'bi' Damsa nam karyede vâkiî müteveffa Taşgun Paşa câ-mi-i şerifi evkafının evlâdiyet ve meşru-tiyet üzere mütevelliş olan Mehmed ziy-de kadrehu şüdde-i saadetime mektub gönderün câmi-i mezbur mürur-ı eyyam ile harabe müşrif ve ta'mire muhtaç olup vakfın dahi müsaadesi olmakla şer'ile ke-şif ve tahmin ve ta'mir ve termim ittiril-

mek bâbında hükm-i hümayunum rica etmeğin vech-i meşruh üzere ba'del ke-şif ve tahmin ta'mir ettirilmek için hü-küm yazılmıştır.

Evâsıt-ı Muharrem 1114

— 33 —

Kayseri nâibine hüküm ki,

Mütevaffa Hacı Ahmed Paşa evka-fının evlâdiyet ve meşrutiyet üzere müte-velliyesi olan Kaya hanım arzıhal idüp vâkıf-ı mezbur medine-i Kayseriyyede bina eylediği câmi-i şerifin bazı yerleri ve taşra sofasının sakfı mürur-ı eyyam ile harabe müşrif ve suyolu dahi bilkülliyе harab olup cereyandan münkatı' olmağla mütevelliyе-i merkume için âhir diyarda sakin olmağla tarafından ta'yin eylediği vekilleri ta'mir ve termime tekayyüd it-meleriyle bilkülliyе harab olması mukar-rerdir. Câmi-i mezkûr mürtezikasından imam ve hatip ve müezzinler ve müder-ris vazifeleri sülüs sülûsan üzere verilüp âhir mürtezikaya vazife verilmemek üzere mâl-i vakf ile ta'miri için medine-i mez-bur ahalisinin iltimaslarıyla deri devlet-medarıma arz olunmağın defterhane-i âmiremde mahfuz olan defter-i Mufasal'a müracaat olundukta Kayseriyye san-cağında Tomarza nam karyenin mâlikâ-ne ve divanisi Hacı Ahmed Paşa'nın câ-mi' ve imareti vakfı olduğu mestur ve mukayyed bulunmağın mütevelliyе-i mer-kumenin zevci tarafından vekil-i şer'isi Seyyid Ahmed Paşa meclisi şer'de arzo-lunduğu üzere câmi-i merkumun taraf-ı vakıftan ta'mir olunmasına müekkkile-i merkumenin rizasına takrir ve âmâde et-mekle ta'mir mezbur için Kayseriye â'ya-nından İsmail'i vekil itmeğin minvali meşruh üzere sâbika Rumeli kazaskeri olan Seyyid Ali'nin îlâmı mucibince emr-i şerifim verilüp mezkûr İsmail' ta'mir etmekle mütevelliyе-i mezbure hasıl olan mâl-i vak file ta'miri için hâlâ Seyyid Derviş'i vekil nasbetmekle mukaddima

saadır olan emr-i şerifim mucibince müceddeden hükm-i hümayunum rica eyledikleri ecilden ahkâm kaydına müracaat olundukta vech-i meşruh üzere emr-i şerifim verildiği mestur ve mukayyed bulunmağın mukaddima saadır olan emr-i şerifim mucibince amel olunmak için hüküm yazılmıştır.

Evâhir-i Rebiülâhir 1114

— 34 —

Kastamonu kadısına hüküm ki,

Sen ki mevlânâyı mumaileyhsin, dergâh-ı muallâma mektub gönderüb medine-i Kastamonu'da vâki' mütevaffa Atabey câmi-i şerifi ve medresesi evkârının berât-ı şerifimle müteveli ve nâzır ve müderrisi olan Mevlâna Esseyyid Hasan ziyde ilmehu müşetereki Mehmed mâl-i vakfı ekl ü bal'edüp câmii mezburu birlikte intifa' etmeleriyle ahali-i vilâyetin ülema ve suleha ve meşayih ve eimme ve hüteba ve â'yân ve eşraf ve sâir ahalisi ile câmi-i mezbure varılup müteveli-i mezkûr Esseyyid Hasan hâzır iken keşif ve nazar olundukta mihrab duvarıyla çakup tareynin duvarı harab olup üzerinin kurşunu bozulup bârân oldukça câmi-i mezburun kapısından mihraba varınca edayi salât olacak bir mahal olmayup tavan ve kirişleri bozulup ve cümle yüz puşide kaliçelerin dahi bozulup bu sene-i mübarekede dahi ta'mir olunmaz ise vakfı çöküp bilküllüye münhedim müşahede olunduktan sonra evkaf-ı mezbure kura ve mezari' ve müsekkafat ve iradın ziyade olup hâlâda mezkûr hayrat hemen bir senede hasıl olan mâl-i vakf-ı mezbur vefa eder deyu bilcümle icma' ve ittifak itmekle kıdvetülemaşil v'elakran Abdurrahman ziyde kadrehu istikâmetle ma'ruf ve diyanet ile mevsuf ve husus-ı mezburun uhdesinden gelmeye kaadir olduğun her biri işbah ve ittifak ve mezburun müteveli olmasını iltimas etmeleriyle mezbur Abdurrahman müte-

velli nasb ve güzeste olan vakf-ı mezburanın muhasebesini görüp ba'dettahsil câmi-i merkumun ta'mirine harç ve sarfetmek üzere emri şerifim verilmek ricasına ilhah eylediklerin arzylediği ecilden mezbur tevliyet ve nezaretin Nehranî Mehmed üzerinde olan nısıf hissesi mezkûr Abdurrahman'a tevcih ve mecmu-ı mahalle-i vakfı müştereki Seyyid Hasan ittifakiyel câmi-i merkumun ta'mirine sarfolunmak bâbında emr-i şerifim verilmek için bilfiil şeyhülislâm olan Esseyyid Feyzullah işaret etmeğın müşarünileyhin işreti üzere amel oluna deyu yazılmıştır.

Evâhir-i Muharrem 1115

— 35 —

Karahisarı sahib kadısına hüküm ki,

Kaza-i mezburde vâki' mütevaffa Gedik Ahmed Paşa câmi-i bundan akdem harabe müşrif oldukta mütevellyesi vekili keşif ve ta'mir ittirüp lâkin ta'mirat-ı mezkûre sarfylediğinden izdiyat akçe ile keşif ve hüccet ittirüp vakfa gadrolmağla husus-ı mezbure vükufu olan bîğaraz müslimin ile üzerine varılup câmi-i mezburun ta'miratına ne mikdar akçe sarfolunmuştur. Halâ kaimmekamı mütevellyesi olan Elhaç Mustafa ma'rifet-i şer'ile hakk üzere müceddeden keşif ve tahmin ve müfredat üzere defter idüp mümza ve mahtum defterin irsâleyleyesiz deyu Darüssaade ağası olup nâzır-ı vakf olan Abdurrahman Ağa tarafından mühürlü mektub verilmekle mucibince şer'ile görülmek için yazılmıştır.

Evâhir-i Şâban 1115

— 36 —

Ankara nâibine hüküm ki,

Medine-i Ankara'da vâki' Ahi Şerefüddin câmii evkafının meşrutiyet üzere mütevellisi Seyyid Abdülhâdi gelüp Medine-i Ankara'da sakin sâbika vakf-ı mezburun mütevellisi Seyyid Ahmed vakf-ı

mezburun bazı harabe müşrif olan mahallerin ta'mir itmek üzere mâl-i vakftan 1500 kuruş ahz ve ta'mir itmeyüp meblağ-ı merkumu kendü ümüruna sarf ve istihlâk ve mâl-i vâakf zimmetinde olmakla bu dahi vakfiçin taleb eyledikte türlü illet ve bahane ile vermekte muhalefet idüp mâl-i vakfa küllî gadretmekle hüccet-i şer'iyesi mucibince ver'ile görülüp zimmetinde kalan mâl-i vakfı vakfiçin bittemam aliverilmek bâbında şer'ile görüle deyu yazılmıştır.

Evâsıt-ı Şevval 1115

— 37 —

Kastamonu kadısına ve mütesellimine hüküm ki,

Müteveffa Ali nam kimesnenin vârisleri gelüp murisleri mütevaffayı merkum medine-i Kastamonu'da vâki' mütevaffa Ya'kub Ağa câmiî'nin mütevellisi iken câmi-i mezburun ta'mir ve termimi için nâzır-ı vakf Bâbüssaade ağası ma'rifetiyle hüccet-i şer'ie ile bir mikdar akçe sarfedüp şer'ile muhasebesin görüp taraf-ı vakftan 330 kuruş hakkı kalmakla vakftan almadan murisleri mezbur fevt olup irsi şer'ile bunlara intikal edüp yedlerinde halâ vakf-ı mezburun mütevellisi olup medine-i mezburede sakin kimesneden mâl-i vakftan şer'ile taleb eyledikte vermekte taallül üzere olduğunu bildirüp şer'ile görülüp icrayı hak olunmak bâbında emr-i şerifim rica eyledikleri ecilden vech-i meşruh üzere şer'ile aliverilmek için yazılmıştır.

Evâhir-i Muharrem 1116

— 38 —

Bervech-i arpalık Kengırı sancağına mutasarrıf olana hüküm ki,

Tuhut kadısı Mevlânâ Ahmed mektub gönderüp Tuhut kazasına tâbi' Yapraklı nam karyede vâki' câmiî şerifin bânisi ma'lûm olmamakla mürur-ı eyyam

ile harabe müşrif olup eyyam-ı şitada cemaat-i müslümin salât-ı hamsi ve cuma idini edada üsret çektiklerini meclisi şer'a ihbar etmeleriyle taraf-ı şer'den dahi âdem irsâl olundıkta filhakika harabe müşrif olup meremmete muhtaç olduğun ba'delmüşehede haber vermekle vâki' hâli arzylediği ecilden, sen ki miran-ı mu maileyhsin, mahallinde görülüp elli altmış kuruş ile ta'mir olunur ise sen ta'mir eylemen için emir yazılmıştır.

Evâhir-i Muharrem 1116

— 39 —

Anadolu valisine ve Eskişehir kadısına hüküm ki,

Elhaç Ahmed gelüp Eskişehir'de vâki' merhum Sultan Alâüddin Câmiin minaresine yıldırım isabet edüp münhedim olmağla beş altı senedenberü minare-i mezburede ezan okunmayup vakıfta dahi müsaade olmadığı bildirüp ol bâbda istid'ay-ı inayet itmeğin üzerine varılıp şer'ile müşahede ve muayene ve ne mikdar şey ile ta'miri mümkündür. Hücceti üzere keşif ve îlâm olunmak için yazılmıştır.

Evâsıt-ı Safer 1116

— 40 —

Tokad nâibine hüküm ki,

Medine-i Tokad'da vâki' mütevaffa Melik Dânişmend Gazi'nin bina eylediği câmi-i şerif evkafının mütevellisi olan Abdürrahim zıyde salahu gelüp câmi-i merkum harabe müşrif olup eşedd-i ihtiyaç ile ta'mire muhtaç ve vakfın müsaadesi olmağla mâl-i vakf ile ta'mir eylemek murad eyledikte âhirden bazı kimesneler muhalefet eylediklerin bildirüp şer'ile keşif ve hâccet olunup mâl-i vakftan ta'mire muhalefet olunmamak bâbında hükm-i hümayunum rica etmeğin şer'ile görülmek için yazılmıştır.

Evâil-i Receb 1116

Karaman valisine ve Konya monlasına hüküm ki,

Medine-i Konya'da Kalecik mahallesinde vâki' mütevaffa Elhaç Hasan bina eylediği câmi' evkafının mütevellisi olan Seyyid Nuh gelüş vâkif-ı mezbur Elhaç Hasan'ın vakfının tebdil ve tağyiri yedinde olmağla mütevaffa Mehmed Efendi demekle ma'ruf kimesne zimmetinde mâl-i vakftan 1500 kuruş olmakla meblağ-ı merkumdan 1090 senesinde 870 kuruş harç ve sarf ile câmi-i mezbur kurbünde 23 bâb odalı bir han bina ve vakf-ı mezbure zam ve vakfiyet üzere zabt ve hasıl olan ücaratı mütevellisi yediyle cem' ve câmi-i mezbur mürtezikasın vazifelerine verilür iken han-ı mezburun sağ canibinde her biri ana muttasıl ancak beş bâb odaları ve yine medine-i mezburda arasta sükunda vâki' hakkâk dükkânı ve hamamı mukabilinde bir bâb saraç dükkânı ve câmi-i mezbur kapısında ve Atpazarı kapısındaki iki dükkân câmi-i mezburun vakfı olup vakıf tarafından zabtolunu iken müteveffiye Fatma binti Elhaç Hasan'ın küçük oğlu Hasan'ın vasisi Mehmed marizzikr oda ve dükkânları mezbur Fatıman'ın muhallefatından olmak üzere fuzuli zabteylemekle murafta olduklarında vech-i meşruh üzere vakf olduğu şühud-ı adul ile sabit ve vakfa hüküm birle hüccet verilmişiken alup taraf-ı vakıftan zabtedüp kat-ı niza' ve fasl-ı husumet olunup bu makule bir vak'a şer'ile görülüp faslolunup hüccet-i şer'iyeye verilen dâvâ'nın istımaı memnu' iken mezbur Hasan dahi fevt olmağla üvey karındaşı Mustafa nam kimesne bana intikal eder deyu hilaf-ı şer-i şerif taaddi eylediğin bildirüp hüccet-i şeriye mucibince amel olunup men' ü def' olunmak bâbında hüküm rica itmeğin dahl ü niza' ettirilmemek için yazılmıştır.

Evâsıt-ı Muharrem 1121

Mihaliç kazası nâibine hüküm ki,

Mihaliç kazasına tâbi' Çardak nam karye ahalisi gelüp karye-i mezburede vâki' vakfiye-i mamulünbihada mukayyed nü kud-ı mevkufe ve sair akaratinın galesi mürtezika-ı vakfa vafi ve her veçhile müsaadesi olup vakf-ı mezbur ma'mur iken hâlâ câmi-i mezbur vakfının mütevellisi ve hatibi olan Mustafa nam kimesne gerek asıl mâl-i vakf ve gerek hasıl olan galesin ahz ve ekl ü bel'idüp câmi-i mezburun iktiza eden mahallerin ta'mir ve termim itmeyüp harabe müşrif olmakla bunlar eday-ı salatta küllî üsret çekmeleriyle kendülerine gadreyelediğin bildirüp husus-ı mezbur mahallinde şer'ile gereği gibi tefahhus ve vâki' hali Asitaneyi Saadetimize arz ü î'lâm olunmak bâbında hüküm rica etmeğin vech-i meşruh üzere şer'ile görülüp arz ü î'lâm olunmak için yazılmıştır.

Evâil-i Rebiülâhir 1121

Boyâbâd kazası nâibine hüküm ki,

Mektub gönderüp kaza-i mezbur muhafatından Söğüdlü nahiyesine tâbi' Cuma nam karyede merhum Sultan Bâyezid Han tâbe serah bina eylediği câmi-i şerifin mürur-ı eyyam ve kürur-ı âvâm ile harabemüşrif olup berf ü bârâna sakfının medarı kalmayup eyyam-ı şitada derununda eday-ı salât-ı hamseye imkân olmayup havf-i inhidamdan kaabil-i iskân olmayup 60 adedi mütecaviz kura fukaraları câmi-i mezbure muhtaç ve münhasır olduğu cemm-i gafir ve cem'i kesir mutemedalyh müslümanlar haber verüp istid'ay-ı inayet eylediklerin arzylediğin ceilden câmi-i mezburun harabe müşrif ta'mira muhtaç olan mahalleri ve ne mikdar akçe ile ta'mir olunacak mimar ve ehl-i vükuf ma'difetiyle mahallinde şer'ile keşif ve hücceti üzere arzöluna deyu yazılmıştır.

Evâil-i Rebiülâhir 1121

— 44 —

Sinop kadısına hüküm ki,

Sinop ahalisinden cemm-i gafir meclisi şer'a varup medine-i mezburede vâki' merhum Sultan Alâüddin câmi-i şerifi ma'bed-i kadim olup lâkin ta'mir ve termimine sarfolunacak vakfı olmamakla câmi-i mezburenin mihrabı ile minberinin üstünde olan kubbe harabe müşrif olmakla kubbe-i üzgün ile taşlarının ekseri rahnedar olmakla maazallah münhedim olduğu surette zikrolunan mihrab ve minber dahi harab olması mukarrerdir deyu vâki' hâli ilhahlarıyla arzylediğin ecileden ol tarafta kalyonlar inşasına memur olan Mehmed ziyde mecdehu ma'rifeti ve ma'rifet-i şer'ile keşfolunup ta'mir ve termime muhtaç olan her neise mümza defteri ile sıhhati üzere arz ü'lâm için yazılmıştır.

Evâil-i Cemaziyülâhir 1121

— 45 —

Karahisarısahib paşasına ve nâibine hüküm ki,

Südde-i saadetime mektub gönderüp nefsi Karahisarısahib'de vâki' mütevaffa Kule-zâde Süleyman Çavuş bina eylediği Otpazarı câmi-i şerifi vakfının müteveli kaymakamı olan Mehmed nam kimesne meclis-i şer' a varup vakf-ı mezburun bazı mevazii harabemüşrif olup şer'ile ta'mir ve termimine muhalefet olunmamak üzere saadır olan emr-i şerifim mucibince taraf-ı şer'den mürasele verilüp ta'mir ve termime muhtaç olan bazı mevazii ta'mire mübaşeret eyledikte vakf-ı mezburde alâkası olmayan Mendilci oğlu Ahmed nam kimesne havasına tabi' ahirin ümürüne karışmak üzere emri şerifim saadır olmuş iken mezbur itaati emeri şerif etmeyüp evlâd-ı vâkıftan Mustafa oğlu nam kimesneleri alup deri devlet medrîma iştikâ için geldiğin bildirüp tarafeynin keyfiyet-i ahvali câmi-i mezburun imammı ve hatip ve sair mürtezikasından ve me-

dine-i mezburun bîgaraz kimesnelerden tefahhus ve sual olundukta mezbur Mehmed kendü halinde müstakim ve vakf-ı mezburun hizmetinde müciddü sâi ve şerait-i hidematı temamiyle râi ve vakf-ı mezburu ihya ve ma'mur etmeğin bezli makdur ve sa'y-i mevfuru zuhure eylediğinden ma'dâ vazifelerini dahi tamamen verip vakf-ı mezbure bir veçhile gadri olmayup daima himayet ve siyanet üzere olup cümlesi râzi ve şakirlerdir deyu mezburun hüsnühalini ve mezkûr Mendilci oğlu Ahmed kendü halinde olmayup vakf-ı mezburun ta'mir ve termimine mâni' olduğundan mâ'dâ itaat-i ferman itmeyüp her bar hilâf-ı vâki' teşekki eylemek âdet-i müstemirresidir deyu su-i halini meclis-i şer'de alâ tariküşşehade ihbar etmeleriyle vâki' hali emri şerifim verilmek ricasına ilhahlarıyla arzylediğin ecilden hilâf-ı şer'-i şerif taaddisi men'olunmak için yazılmıştır.

Evâhir-i Şa'ban 1121

— 46 —

Karaman valisine ve Konya monlasına hüküm ki,

Medine-i Konya'da vâki' merhum Sultan Alâüddin-i Keykubad bin Sultan Alâüddin-i Keyhüsrev üsselçukî câmii evkafının mütevellisi Seyyid Süleyman gelüp Konya sancağında Sahra nahiyesinde Sille civarında Küplük nam mezria câmi-i mezburun defterde mukayyed evkafından olup mezria-i merkume Sudirhemi nahiyesinde zeamet karyelerinden Saraycık nam karye kurbinde olup bundan akdem Saraycık ahalisi kendi karyelerin bırakup gelüp zikrolunan vakıf mezrianın harabesine ma'mur ve anda tavattun idüp mürur-ı eyyam ile Saraycık karyesi deyu meşhur olmağla Saraycık nam karyee zeamatine mutasarrif olan Mustafa ve müsterekleri zeametleri aklamından olan Saraycık nam karyenin harabeleri mevcut iken vakfın defterde mukayyed mezria yerlerinin fuzuli oşr

ve resmin ahzeyleyüp mahsuli vakfa gadrolunduğun bildirüp bîgaraz müslimin ile mahalli nizain üzerine varılup şer'ile keşif ve hüccet olunup vakfın defterde mukayyed mezriyası taraf-ı vakıftan zabtettirilüp fuzuli ahzeyledikleri mahsul vakf için alıvierilmek babında emri şerifim rica eylediği ecilden defterhane-i Âmiremde mahfuz olan Ruznamçe-i hümayun ve defter-i icmal ve mufassal'a ve evkafa müracaat olundukta Sahra nahiyesine tâbi' mezria-i Küplük nezd-i karye-i Sille vakf-ı mesalihi câmii Sultan Alâüddin-i Keykubad bin Keyhüsrev hasılı öşrü gâllat ma gayrihi 483000 ve kurayı âhir ile 207000 akçe bir icmal olup Mustafa veld-i İbrahim ve Mehmed arzetmeğin mucibince amel olunmak için yazılmıştır.

Evâhir-i Şa'ban 1121

— 47 —

Karaman valisine ve Konya monlasına hüküm ki,

Medine-i Konya sakinlerinden Emine nam Hatun gelüp bundan akdem bunun ceddin Elhaç Hasan medine-i mezburede binasın mübaşeret eylediği câmi-i şerif tamamen ta'mir olunmadan 1110 senesinde fevt olmağla bunun oğlu olan bunn babası Elhaç Mehmed babasının muhallefatından ifraz eylediği mâlinden 1500 kuruş ile câmi-i merkumu ta'mir idüp yedinde 625 kuruş bâki' kalmağla câmii merkumun lâzım gelen ta'mir ve termimine sarfolunmak üzere medine-i mezburede vekili Seyyid Nuh nam kimesneye teslim idüb badehu babası mezbur fevt olup mezbur Seyyid Nuh meblağ-ı merkumu maahlline sarfeylemyüp yedinde kalmağla meblağ-ı merkum mahalline sarfolunmak bâbında emri şerifim rica eylediği ecilden şer'ile görülmek için yazılmıştır.

Evâhir-i Rebiülevvel 1122

— 48 —

İznik kadısına hüküm ki,

Mustafa Halife gelüp İznik'te vâki' berat-ı şerifimle mütevellisi olduğu Gazi Süleyman Paşa câmii'nin sakfı ve kurşunu ve camları ve bazı mahalleri harab ve pençere timurları olmayup edayı salât mümkün olmayup 1120 senesinde mütevell-i mezbur nâzır-ı vakf ma'rifetiyle ta'mir vetermim ve câmi-i mezbure döşeyüp ve mürtezika-ı vakfın vazifelerin tamamen verüp lâkin ta'miratu keşif olunmaduğun bildirüp sen ki nâib-i mezbursun, şer'ile keşif ve hüccet ve arz ü î'lâm olunmak bâbında hükm-i hümayunum rica etmeğin vech-i meşruh üzre şer'ile keşif ve hüccet ve raz ü î'lâm olunmak için yazılmıştır.

Evâil-i Zilhicce 1123

— 49 —

Karaman valisine ve Konya nâibine hüküm ki,

Medine-i Konya'da vâki' mütevaffa Şerefüddin câmii evkafının mütevellisi Seyyid Süleyman mektub gönderüp câmi-i mezbur medine-i mezburede mümirinnas mahalde vâki' ve evkat-ı hamsede cemaat-i kesire cem'olup evkafı kimesne nezaretinde olmayup mürur-ı eyyam ile harabe yüz tutup sakfının kurşunları yevmen fi yevmen zarar gelüp idaat olmağla vakfın kura ve mezarii olmayup lâkin sakfının ve cevanib-i erbeasında örtülen kurşunlarının tahtaları kadimden sengere vaz'olunmağla ayrılup müceddeden kifayet edecek tahta bulup ol veçhile iktiza eden ta'mirinin mesarifi zikrolunan kurşunun izdiyanından vefa etmekle vech-i meşruh üzere ta'mirine izni mayunum verilmek recasına arzetmeğin ahali-i vilâyet ve cimme ve hüteba ma'rifetiyle şer'ile keşif ve î'lâ eylemeniz için yazılmıştır.

Evâsıt-ı Rebiülâhir 1124

— 50 —

Akçaşehiri Bolu kadısına hüküm ki,

Akçaşehir-i Bolu kazasına tâbi' Af-ton-ı Süflâ nam karyede vâki' merhum Sultan Orhan tâbe serahunun câmiinin berat-ı şerifimle imamı olan Mehmed Süddei saadetimize arzihal idüp câmi-i mezbur mürur-ı eyyam ile harabe müşrif olup ta'mir ve termime vakfın müsaadesi olmadığından edayı salât-ı mümkün olmayup rukbeye muhtaç olmakla câmi-i merkum ta'mir oluncayadeğin taraf-ı vakıftan vazife talep eylemeyüb rukbeye râzi iken câmi-i merkumun hatibi ve sair mürtezikası râzi olmayıb câmii merkumun bilküllüye harab olmasına bâis oldukların bildirüp câmi-i merkum vakf-ı merkum mütevellisi ma'rifeti ve ma'rifet-i şer'ile keşif ve Akçaşehir-i Bolu kazası muzafatından Af-ton-ı Süflâ nam karyede vâki' ve termime vakfın müsaadesi olmamakla ta'mir için erbab-ı vezaife rukbe ettirmek üzere câmi-i merkumun imamı mezkûr Mehmed iltimas etmekle filhakika canib-i vakıftan ta'mire müsaade olunmak için mütevellisi ma'rifeti ve re'y-i hakimüşşer' ile rukbe emri meşru'dur deyu Rumeli kazaskeri îlâm etmekle îlâmları mucibince kadr-i kifa-ye tamiri için rukbe ittirile deyu yazılmıştır.

Evâsıt-ı Safer 1126

— 51 —

Sivas valisine ve Sunisa kadısına hüküm ki,

Taşâbad ma Karayaka kadısı mevlâna Hüseyin südde-i saadetime mektub gönderüp Sunisa kazasına tâbi' Taşâbad nahiyesinde Fidi nam katyede müteveffa Silâhdar Ömer Paşa bina eylediği câmiin vakfı olmamakla karye-i merkum toprağında hasıl olan â'sâr-ı şer'iyeden mâdâ mimirana hasıl kaydolunan nısif niyabete ba'delyevm Sivas valileri tarafından

müdahele olunmayup cami-i merkumun ta'mir ve termimine vakfolmak üzere mahalli tashih olunmak bâbında Sivas eyaletine mutasarrıf vezir Abdullah Paşa arzetteğin vilâyet-i Rum hasından senede 10866 akça yazusu olan niyabet ve nısif-ı badehava ve gayrinin mahalline müteveffa Silâhdar Ömer Paşa'nın karye-i merkumede bina eylediği câmiin ta'mir ve termimine vakfolmak için 1119 senesinde tevkii kalemiyle şerh verildiği, bilfiil defter-emini olan Ebubekir arzetteğin vech-i meşruh üzere mukaddima verilen emir mucibince Sivas defterhanesinde Sunisa kazasına tâbi' Taşâbad nahiyesinde F'idi nam karyede Silâhdar Ömer Paşa bina eylediği câmiin vakfı olmamakla ta'miri için nahiyeye-i mezbure ve gayriden 108666 akça yazusu ile Sivas valilerinin hası mülhakatından olan niyabet ve nısif badehava ve arus ve âdet-i ağnam-ı tımarhayı sıphıyan ve merdan 1119 senesinde Sivas valisi vezir Abdullah Paşa'nın arzı mucibince defterhane-i âmiremde mahalli tevkii kalemiyle tashih ve taraf-ı vakıftan mahalline şerh verilüp tarafından ve mütesellimler tarafından müdahele olunmamak için yazılmıştır.

Evâhir-i Safer 1126

— 52 —

Akhisarı Saruhan kadısına hüküm ki,

Akhisarı Saruhan kazasında vâki' müteveffa Sarı Ahmed Paşa câmii şerifi evkafının halâ mütevellisi İsmail gelüp müteeffayı mezburun bina eylediği câmi-i şerif ve imaretinde bazı mahalleri mürurı eyyam ile harabe müşrif ve ta'mire muhtaç olmakla vakıfta müsaade var iken şer'ile ta'mir etmek murad edildikte ashabı a'razdan bazı kimesneler bivechi şer'i ta'mirine mümaneat ve taaddi etmeleriyle ma'rifeti şer'ile ta'mirine muhalefet olunmamak bâbında hilâf-ı şer'i-i şerif mümaneat ve taaddi ittirilmeye deyu yazılmıştır.

Evâil-i Rebiülâhir 1126

— 53 —

Kütahya mollasına hüküm ki,
 Südde-i saadetime mektub gönderüp
 Kütahya'da vâki' müteveffa Timurtaş
 Paşa evkafının bilfiil-beratı şerife müte-
 vellisi olan kimesne ile sair mürtelikası
 meclis-i şer'a varup vâkıf-ı mezburun ka-
 za-i mezburda bina eylediği câmi-i şeri-
 fin kapu duvarına muttasıl 12 bâb kârgir
 kemer dükkân ve yine bir tarafında bir
 kârgir duvar üzerine mebni araları tah-
 ta bölme 12 bâb dükkân ve bunlardan
 mâ'dâ Kara yapu ta'bir olunur kerniç ve
 kersete ile mebni yine câmii mezbur ci-
 varında vâki' kırk elli bâb mikdarı de-
 kâkin müteveffayı mümaileyh bina ve
 vakf ve gallesini câmi-i mezburun ta'mi-
 rine ve sair mesarifine ve hademesine şart
 idüp müsekkafat-ı mezkûr icareteyn ile
 icar olunur iken bundan akdem evlâd-ı
 vâkıftan vakf-ı mezbure müteveli olan-
 lar diyar-ı âhirda sakın olmalarıyle vekil-
 leri icareteynin tarik-ı şer'-isini bilmek-
 mekle bazı verdikleri temessüklerde ica-
 re-i muaccile ve müeccilesin tasrih etme-
 yüp ve umur-ı vakıfta ademi tekayyde-
 rinden dekâkin-i mezbureyi ücare ile mut-
 sarrıf olanlar mülkiyet üzre zabt ve fus-
 zuli birbirlerine mülkiyet üzre furuht
 edüp hilafı şer' ve mügayir-i şart-ı vâkıf
 taaddi üzreler iken halâ harik-i azim vâ-
 ki' olmakla câmii mezbur ve dekâkin-i
 mezkûr muhterik olup salıfizzikr kârgir
 ve kemer ve dekâkinin kadimî vakıf bi-
 nasından gayri eser kalmayup hâlâ dekâ-
 kini mezburundan müddeti mezbureden-
 berü hilaf-ı şer' ve hilaf-ı şart-ı vâkıf fu-
 zulî mülkiyet üzre zabtolunan dekâkin
 şer'ile tefahhus ve ber mücib-i şart-ı vâ-
 kicanib- vakfa zabt ve câmi-i mezburun
 mürur-ı eyyam ile harab olup ta'mire
 muhtaç olan mahallerin ta'mir murad ey-
 lediklerinde müstecirleri bilcümle bülkü-
 müzdür deyu cevab edüp lâkin mülkiye-
 te ellerinde bir sened-i şer'ileri olmayup
 bivech-i şer'i niza'dan hali olmamalarıyle
 vakf-ı mezburun ahvali muhtel ve câ-
 mi-i şerif harab ve muattal olmakla şer'-

ile tefahhus ve icrayı şer'olunmak babın-
 da emri şerifim verilmek ricasın ilhah-
 larıyla arz ve zikrolunan kırk elli kadar
 dekâkinin mutasarrıfları dekâkini mez-
 kure için mülkümüzdür deyu dâvâ edüp
 Timurtaş Paşa evkafı mütevellisi vakf ol-
 masını iddia eylediğin îlân edüp dekâ-
 kin-i mezbur mülk yahud vakf olduğun
 sabit olmak hususu mahallinde huzurun-
 da şer'ile murafaaya muhtaç olmağın ma-
 hallinde şer'ile görülmek üzre emr-i şe-
 rifim verilmek için Rumeli kazaskeri
 olan Mevlâna Ahmed îlâm etmeğın
 îlâmları mucibince mahallinde şer'ile
 murafaa ve icrayı hakk olunmak için ya-
 zılmıştır.

Evâsıt-ı Cemaziülevvel 1126

— 54 —

Kapudan Paşa'ya ve Kale-i Sultani-
 ye kazası nâibine hüküm ki,

Sen ki nâib-i mezkûrsun, Südde-i sa-
 adetime mektub gönderüp Kale-i Sulta-
 niya'da vâki' Ebülfeth Sultan Mehmed
 Han câmi-i şerifinin vâizi ve evkafının
 berat-ı şerifimle hasbî nâzırı olan Şeyh
 Mahmud meclis-i şer'a varup halâ kale
 merkum müstahfızlarından ve a'yan-ı
 müteagallibeden bazıları birbirleriyle yek-
 dil ve yekcihet olmalarıyle mücerred ta-
 ma-i hamlarından nâşi câmi-i mezkûrun
 evkafı ümüruna bilasened fuzuli karışub
 vakfın kadimî kiremidhanesini bivech-i
 şer'-î men' ve ta'til ve bihasbülkanun ba-
 zı yerleri taraf-i vakftan tapu ile almadan
 fuzuli zabt ve âhire vermeye dahi koma-
 yup vakfa gadr üzre olduklarından mâ-
 dâ mezburların havalarına tâbi' olmadığı
 için mumailyh garaz idüp hilaf-ı şer'-i şe-
 rif taaddi üzre oldukların bildirüp ol bâb-
 da hükm-i hümayunum verilmek ricası-
 na vâki' hali ilhahiyle arzylediğın ecil-
 den sen ki mirmiran-ı mumailyhsin, ve
 mevlânayı mezkûrsun, hilâf-ı şer'-i şerif
 taaddi ettirilmeyüp ümür-ı vakfa müda-
 heleden men'olunup bundan sonra mem-
 nu' ve mütenebbih olmazlar ise ahvalleri

arz ü îlâm olunmak için emr-i şerif yazılmıştır.

Evâsıt-ı Cemaziyülevvel 1126

— 55 —

Çağa kadısına ve Bolu nâibine ve Bolu hası voyvodasına hüküm ki,

Çağa kasabasında vâki' merhum ve mağfurünleh Sultan Yıldırım Bâyezid Han tâbe serahü câmi-i şerifi evkafının bilfiil mütevellisi olan İbrahim gelüp Çağa hamamının Kara Ali hissesi olan nısıf hisse câmi-i merkumun evkafından olmakla âhirden dahl olunmak icab etmez iken halâ Bolu sancağı Alaybeyisi olan Hasan bundan akdem hamamı merkumdan vakfın nısıf hissesini Ali nam yenîçeriye kendü tarafından temessük ile fuzuli icar etmekle taraf-ı vakfa bir nesne vermeyüp gadrolunduğun bildirüp hamamı merkumdan vakfın hissesine âhirden dahl ü taarruz olunmayup taraf-ı vakftan zabettirilmek bâbında emr-i şerifim rica etmeğin defterhane-i âmiremde mahfuz olan defter-i Evkaf'a müracat olunduğta Bolu sancağında Çağa nahiyesinde karye-i Çağa hamamının nısıfı ki Kara Ali hissesidir, Çağa câmiinin mesalihine vakıfdır. Eski defterde 624 akça kaydetmiş nısıfı hasil 1150 akça olur mezkûr hamam hasilından câmi-i mezburda yevmi nim akça ile muarrif olan mutasarrıfı barberat-ı hûmayun hasil 183 deyu mestur ve mukayyed bulunup ancak hamamı mezkûrun tasarrufu müşarünileyhin vakfından olmak üzere tahrir olunmakla kadimden hamamı mezkûrun nısıfı Çağa câmii tarafından mı zabtolunmuştur. Keyfiyet ne vech üzere ise mahallinde vükuf ve şüuru olan bîgaraz kimesnelerden tafahhus ve sıhhati üzere arz ü mazhar ile îlâm olunmak için yazılmıştır.

Evâil-i Cemaziyüldhîre 1126

— 56 —

Karaman beyletbeyisine ve Akşehir kadısına hüküm ki,

Akşehir kazasına tâbi' Azari nam karyede vâki' câmi-i şerifin bilfiil mütevellisi südde-i saadetime arzıhal idüp karye-i mezbure sakinlerinden Elhaç Hüseyin nam kimesne câmi-i merkumun harem duvarını hedm ve tahrib ve taşlara kendü binasına vaz'edüp kilâf-ı şer'-i şerif taaddi eyledüğün ve bu bâbda şeyhülislâmdan fetvay-ı şerifleri olduğun bildirüp fetvayı şerife mucibince amel olunup icrayı hakk olunmak bâbında hükmi hümayunum rica eyledikleri ecilden fetvayı şerife mucibince mahallinde şer'ile görülmek emrim olmuştur.

Evâil-i Zilkâ'de 1126 (Takribi)

— 57 —

Balıkesri Paşa'sına ve nâibine hüküm ki,

Balıkesri'de vâki' Zağnos Paşa ve oğlu Mehmed Bey ve zevcesi Fatıma Hatun ve kızı Sitti Hatun evkaflarının bilfiil beratı şerifimle evlâdiyet ve meşrutiyet üzere mütevellisi olan İbrahim gelüp bu mütevellisi olduğtu evkafın ümurun görüp ve cedit mütevaffa İbrahim Bey'in Balıkesri'de bina eylediği câmii şerif vakfının mütevellisi olmayup ve iradını dahi kabzetmiş değil iken câmii mezburun kura ve mezari' ve müsekkafatı olmayup ve iradını dahi kabzetmiş değil iken câmii mezburun kura ve mezari' ve müsekkafatı olmayup cümle mürtezikasının vazifelerine meşruta nükud-ı mevkufesi olmayup zikrolunan nükudun dahi muayyen mütevellisi olmamakla ekl ü itlâf olunup câmi-i şerif dahi harabe müşrif olmakla ecdadı vakfı olduğuna binâen câmi-i şerifi kendü malinden ta'mir dahi eyledin, bizim vazifemizi ver deyu hilafı şer'-i şerif taaddi ve rencide eyledüğün ve bu bâbda da'vasına mütabık fetvayı şerifesi olduğun bildirüp mucibince amel olunup men' ve def'olunmak bâbında emr-i şerifim rica eylediği ecilden fetvayı şerifesi mucibince şer'ile taaddileri men'olunmak için yazılmıştır.

Evâil-i Zilhicce 1126

— 58 —

Bervech-i arpalık Karahisarşarkî paşasına ve kadısına hüküm ki,

Karahisarşarkî'de vâki' Ebülfeth Sultan Mehmed Han bina eylediği câmi-i şerifini mütevellisi Seyyid Mustafa gelüp sabika câmi-i mezburun mütevellisi Zeyd Efendi demekle ma'ruf kimesne ile Ömer ve sair oğulleri ile câmi-i mezburun haremünde vâki' arsaya ve duvarına muttasıl kendüleri sakın olacak evler bina ve ihdas ve kahve dükkânları bina etmeleriyle câmi-i mezburun eyyamı şitada kar ilka olunacak hali mevzi' bulunmayup keresteleri çürüyüp câmiin harab olmasına bâis ve vakfa zarar-ı şer'isi olmakla küllî gadr ve taaddi eylediklerin bildirüp şer'ile görülüp muhdes ebniyelerin zarar-ı şer'isi şer'ile def'olunmak bâbında hükm-i hümayunum rica etmeğin mahallinde serile görülmek için yazılmıştır.

Evâhîr-i Rebiülâhîr 1130

— 59 —

Niksar kadısına hüküm ki,

Niksar'da Mahallei Cedid-de vâki' müteveffa Keşfi Elhaç Osman Efendi câmiin şeyhi olan Ahmed mühürlü arzihal gönderüp mütevaffayı merkur bundan akdem kendü maliyle câmi-i mezkûrun çar duvarı tahtani pençerelerinin üst eşğine varıncayadeğin bina ve nükuda müzayekasından gayri eyyamı şita karib olmakla salatu hamse ve ideyn eda olunmak için alâ vechülâriye sakfını kiremid ile puşide edüp salatu hamse ve cuma ve ideyn bu ana değin zaruret ile eda olunup lâkin câmi-i mezkûrun etrafı erbaası meksuf ve emtar ve selçten tesiren sakfı dahi çürüyüp edayi salat-ı hamsede küllî muzayeka çekilüp ve mesafe-i baidede vâki' câmie gitmekte küllî üsret mukarrer ve ahvalleri gayet mükedder olduğun cemaati müslimin ve muvahhidnden cemmi gafir ve cem-i kesir iltimas ve filhaka câmi-i mezburun etrafı erbaası cümle

ümmet-i Muhammed kimesneler olup câmi-i mezkûrun binası dahi bu hal üzere olmakla eyyamı şitada tesir-i matar ve selçten edayi salat mümkün olmayup ve vakfın dahi müsaade olmamakla ashabi hayrattan Elhaç Yusuf nam kimesne câmi-i mezkûrun bâkiyyesin mütevaffayı merkurun hüccet-i şer'iyeye ile mülki müşterası olan harab mahallesi taşlarından ve sair kerestesin dahi kendü malinden teknil ve ihya eylemek üzere izin verilüp kimesne mâni' olmamak bâbında estid'ayı inayet etmeğin mahalle-i mezburede eyyam ile harab ve nef'i olan eşçarı itlaf ve idaat olunmasına müteayyin ve zikrolunan câmi şerifin ta'mir ve teknil ve ihyası lâzime-i zimmet ve diyanetten olmakla zikrolunan taş ile câmi-i mezburun ihyasına talib olan Elhaç Yusuf'un ve ta'mir ve termime ve ihyasına kimesne mümaneat ve hııafı şer'i şerif rencide ettirilmemek için yazılmıştır.

Evâsıt-ı Cemaziyülevvel 1130

— 60 —

Tire kazası nâibine ve Aydın sancağı muhasslı vekiline hküm ki,

Medine-i Tire'de vâki' müteveffa Behram Kethüda bina eylediği câmi-i şerifin su yolcusu olan kimesne gelüp câmi-i mezburun su yolları harab olmakla bir sahibülhayr şehre karib vadiden kendü maliyle kimesnenin mülkü olmayan tariki amden câmi-i mezbure su icra ettirüp ve etrafında olan menazil ashabından bazı kimesnelerin dahi suya muzayekaları olmakla ziri mürur eden sudan bizim menzillerimize dahi su icra ile su yollarının ta'mirine sarfolunmak için beher sene altmışar akça verelim deyu 1120 senesinde teahhüd ve buna emretmeleriyle bu dahi mezburların emirlerine binan mâ-i mezkûrdan mezburların menzillerine kanevat ile kifayet mikdarı su icra ve itmamı maslahat edüp emirleriyle masrufu olan altmış akçayı talep eyledikte edada taallül ve muhalefet üzere olduk-

ların ve bâbda hüccet-i şer'iyesi olduğun ve tarafından vakf-ı merkur mütevellisi Ya'kub'u vekil eylediğin bildirüp şer' ile görülüp aliverilmek bâbında hükmi hümayunum rica etmeğir. mahallinde şer' ile görülmek için yazılmıştır.

Evâsıt-ı Receb 1130

— 61 —

Adana vâlisine ve Adana kadısına ve Tarsus nâibine hüküm ki,

Senki Tarsus nâibi mumaileyhsin, mektub gönderüp Tarsus nevahilerinden Ulaş nahiyesinde Nemrun yaylağına çıkan ahali meclis-i şer'a varup yine medine-i mezbure sakinlerinden müteveffa Ahmed Paşa zade Esseyid Musa Bey demekle ma'ruf kimesne yaylakı mezburda Karaçesme mezriasında Çırçır Pınarı kurbinde mutasarrıf olduğu mülkü üzerine izn-i hümayun ile hasbeten ilchütalâ 29 sene mukaddem bir câmi-i şerif ve kurbinde 18 bâb dükkân bina ve câmi-i merkur vakfedüp yaylak mahallinde üç ay mikdarı birer kuruş ücare ile verilüp hasıl olan gallesini câmi-i merkur hüdâmina vazife ta'yin ve cuma günlerinde emr-i şerif ile bey'ü şira ve cuma namazı kılınup cümlesi hoşnud ve raziler iken erbabı timardan bazı sipahiler 150 sene müteceviz Fındıkpınar mezriasına pazar dururmuş, beratımızda bâcı bâzâr yedimizde emrimiz vardır, zikrolunan pazarı kaldırıp Fındıkpınar mezriasına naklettiririz deyu bivech rencideden hâli olmamalarıyla câmi-i merkurun ibtali-ne bâis ve yaylak-ı mezbure çıkan ümmet-i Muhammed'e küllî taaddi olmakla hallerine merhameten mezburların ol veçhile olan taaddileri men'ü def' ve kemafilevvel câmi-i şerifte edâyi salât ve bey'ü şira olunmak bâbında hükmi hümayununa verilmek ricasına ilhahlariyle arzylediğin ecilden vech-i meşrûk üzere taaddileri men'olunmak için yazılmıştır.

Evâil-i Cemaziyülevel 1131

— 62 —

Damad-ı muhteremim İbrahim Paşa'nın tarafalarından Ürgüb kazasında Muşkura nam karyede bina murad eyledikleri câmi-i şerif binasına memur Hacı İbrahim'e hüküm ki, Şeyh Yunus gelüp Ürgüb kazası mahallatından Temenna mahallesinde vâki' müteveffa Receb nam yeniçerinin bina eylediği mescid-i şerifin kemerleri sakatlanup beş altı senedenberi muattal ve edayı farizayı salat olunmayup vakfı dahi kalil olduğundan ta'mirine vakfın müsaadesi olunmayup ancak kendi taşı kifayet etmekle yetmiş kuruş ile ta'mir ve termimi husulpezir olacağı bildirüp ol bâbda istidayı inayet etmeğin ma'rifetinle görülüp vech-i ma'kul ile ta'mir eylemen için yazılmıştır.

Evâil-i Receb 1131

— 63 —

Kocaeli sancağı mutasarrıfına ve İznikmid kadısına hüküm ki,

Kasaba-i İznikmid'de vâki' Pertev Paşa evkafının evlâdiyet ve meşrutiyet üzere mütevellisi olan Ali südde-i saadetime arzihal edüp yine kasaba-i mezburede vâki' evkaf-ı merkurun câmi-i şerif ve imaret ve hamam ve hanın kazaen vâki' olan zelzeleden bazı mahalleri münhedim ve harab olmakla evkaf-ı merkume malinden bina ve ta'miri için ücretleri vakfı mezburdan verilmek üzere Âsitane-i Saadetinden ol tarafa beş altı neccar ve beş nefer duvarcı ve üç dört taşçı rizalariyle naklettirmekle ol tarafta bazı ahali vilâyetten bazıları birbirleriyle müttefik ve bizim binalarımızı yapsunlar, sonra vakfın işini işlesünler deyu ta'mirinin ibtali-ne bâis ve gadr ü taaddi ve mümaneat ettiklerini bildirüp salifizzıkr neccar ve taşçı ve duvarcı ve âherden dahıl ü taaruz ve vakf-ı mezburun ta'mirine mümaneat olunmamak bâbında hükmi hümayunum rica itmeğin bu tarata zikrolunan neccar taifesinden mütevell-i vakıf gö-

türmüş ise müdahale ve taarruz olunmayup ve bundan sonra dahi ol tarafa sair ebniye için her kim götürür ise getüren âdemin binası tamam olmadıkça âhiri müdahale ettirmek için yazılmıştır.

Evâsıt-ı Receb 1131

— 64 —

İznikmid'de müteveffa Mehmed Bey evkafı mütevellisi olan Müstafa'ya hüküm ki,

Vuku' bulan zelzele-i azîmede vâkif-ı merkumun İznikmid kasabasında bina eylediği câmiin sakfı ve cevanib-i erbasında olan duvarları ve şadırvanı ve ayak çeşmeleri ve ana mülhak orta hamam demekle ma'ruf hamam ve külhanı bilküllüye hedmolmakla ta'mir ettirilmesi mühim ve ibadullah için elzem olduğun İznikmid kadısı ma'rifet-i şer'ile tahrir ve yedine hüccet-i şer'ie verüp lâkin bir veçhile müsaid olmayup istizaneile ta'mir olunmaya muhtaç olmağın tarafda mevcut olan kurşun noksanı ma'rifeti şer'ile değer bahasıyle furuht ve hasıl olan sümeni ile câmiin ve sair mahallerin vavz'-ı kadimi üzere ta'mirine bir güne evvel mübaşeret ve câm-i mezburun üzerin kiremid puşide idüp ve kurşun mezbur bahasından hasıl olan meblağı dahi kifayet etmez ise ma'rifet-i şer'ile hasıl olan galle-i vakftan eda eyelemek üzere vakf için istidane eyleyüp ve kemal-i mer-tebe istikamet ve vakf-ı şerifi siyanet üzere hareket idüp ba'dettamir vükuf-ı tamı olan ahali-i mahalle ve hademe-i vakf ve sair bîgaraz müslimin müvacehesinde keşif ve hüccet-i şer'ie ittirüp dahil-i muhasebe eylemen için bu tarafa irsal ve bir gün evvel tahrir olunduğu minval üzere ta'mire mübaşeret ve bir veçhile ihmal ve müsahale eylemeyüp ümur-ı vakıfta kemal-i mertebe sadakat üzere hareket eyel yesin deyu nazırı vakf olup babüsaadetim ağası olan Hasan Ağa tarafından mü-

hürlü mektub verilmekle mucibince amel olunmak için yazılmıştır.

Evâhir-i Ramazan 1131

— 65 —

Âsitane-i Saadetimden Sabancı kasabasına varınca yol üzerindeki kadılra hüküm ki,

Mütevcaffa Rüstem Paşa evkafının evlâdiyet ve meşrutiyet üzere mütevellisi gelüp vâkif-ı müşarünileyhin Sabancı kasabasında bina eylediği câmiî şerif ve imaret-i âmire ve han ve hamam ve suyolları kazaen vâki' olan zelzele-i azimede ekseriya münbedim ve harab olup müceddeden ve bazıları nisfuyet üzere ta'mire eşeddi ihtiyac ile muhtaç olup ve kasaba-i mezkûr mümirri nas olmakla ta'cil üzere ta'mir ve termiminin iktizası olduğu Sabancı kadısı tarafından î'lâm olundukta tarafı vakftan kâtib gönderilüp ba'delkeşif haberi gelüp ta'mir ve termime mübaşeret olmağile Âsitane-i Saadetimden 12 nefer neccar tedarik ve irsal olunup lâkin ol havalide bina ve ta'mire muktazı ebniyenin kesreti olmakla vakfın ta'miri için gönderilen 12 nefer neccar her kangızın tahtı kazasına varup dahil olur ise vüruduna mümaneat olunmamak bâbında emri şerifim rica etmeğın vechi meşruh üzere neccarın mürur ve üburlarına hilaf-ı şer'-i şerif rencide olunmamak bâbında fermanı âlişanım saadır olmuştur.

Evâil-i Şa'ban 1131

— 66 —

İznikmid kadısına hüküm ki,

Babüssaadetim ağası olan Hasan ağa südde-i saadetime arz gönderüp müşrünileyhin tahti nezaretinde olup İznikmid'de vaki' müteveffa Mehmed Bey bina eylediği cami' ve hamamı işbu sene-i mübarekde kazaen vaki' olan zelzele-i azimede mündehim olup ta'mir ve

termime eşedd-i ihtiyaç ile muhtaç olma-ğın vakfı mezbur mütevellileri zikrolunan cami' ve hamamın ta'miri için ta'yin olunan on nefer hamamcı ve dokuz nefer neccarın beher nefere seksener akçe yevmiyelerin bu tarafta gittikleri gündenberü eda edüp bir vechile muhalefeti yoğiken amele-i mezburelerden bazıları mahalli mezbure vardıklarında gaybet vefirar ve bazıları dahi müteveli-i mezbur yedinden âhir kimesneler almak murad idüp bu kadar mesarifi kesire gittiğinden ma'da eyyam-ı mübarekede camii şerif ve hamam ta'mir olunmayup vakfa gadrolacağı zâhîve nümayan olmakla vâkıf-ı mezburun cami-i şerifi ve hamam tekmil oluncağa değin vakfın bu tarafta ücretiyle gönderdiği gerek neccarlarına ve gerek hamamcılarında bir ferdi müdahale ettirilmeyüp ve neccaran ve hamamcılardan dahi gaybet ve firar ederler ise ahz olundukta ol tarafta mimar vekili mukayese-i üzre ücretleri verilüp izdiyad talebiyle müdahale ve muaraza itirilmemek bâbında istid'ayı inayet eylediği ecilden vech-i meşruh üzre amel olunmak için yazılmıştır.

Evasit-i Şa'ban 1131

— 67 —

Krüle kazasınâibine hüküm ki,

Südde-i saadetime mektub gönderüp cennetmekân firdevsâşiyân merhum ve mağfurünle Sultan Orhan tâbe serahu kasaba-i Krüle nam diğer Pazarköyü'nde bina eylediği cami-i şerifin mürur-ı eyyam ile tavanı tahtalarının ekseri harab ve bakiyyesinin dahi inhidamiyle zararı ihtimaliyle cemaat-i müsliminin havfleri kernalde iken biemrullahütaalâ bundan akdem vaki' olan zelzele de cami-i mezkûr minaresinin şerefden yukarı misli ve kurşun külâhı münhedim ve kurşunu halâ cami-i mezkûrde mahfuz olmakla tarafı vakftan akallı kalil mesarif ile ta'miri mümkün ve evvelkinden ziyade ah-sen ve mergub olacağı nümayan olmakla

vakfı mezbûr mahsulünden ma'rifet-i şer' ile ve mütevellisi vekili marifetiyle ta'mir ve ihyasına izn-i hümayununu müş'ir havi emr-i şerifim verilmek ricasına cemaat-i müslimin ilhahiyle vaki' hali arzylediğın ecilden arzın mucibince mütevellisi vekili yedinde olan mâli vakftan ta'mir olunmak için yazılmıştır.

Evail-i Zilkâ'de 1131

— 68 —

Karamürsel nâibine hüküm ki,

Sen ki mevlânayı mumailcyhsin Südde-i saadetime mektub gönderüp Üsküdar muzafatından kasaba-i Karamürsel de sakin ülema ve suleha ve eimme ve huteba ve fukaraları meclis-i şer'a varup kasaba-i mezbûrede vaki' Karabâli bina eylediği camii şerifler bundan akdem vaki' olan zelzeleden harab olmakla ibad-ı müslimin mefruz olan evkatı hamseyi cemaatle edada mutazarrır olduklarından ma'da her birleri sem-i ezana muhtaç olup evkatı hamse vaktında eda olunmayup her vechile cami-i mezkûranın ta'mir ve termime eşeddi ihtiyaç ile muhtaçlar ve vakıflarının dahi ta'mire müsaadesi olmakla mücerred mütevellilerinin tekâsülleri sebebiyle mütevellileri cami-i mezkûranı ta'mir ve termin etmeleri için vaki' hale hükmi hümayunum verilmek recasın ilhahlarıya arzylediğın ecilden vech-i meşruh üzere şer'ile görülmek için yazılmıştır.

Evâil-i Zilkâ'de 1131

— 69 —

Alaşehir kadısına hüküm ki,

Sarayı Cedidi âmirem ağası Mustafa südde-i saadetime mektub gönderüp nezareti altında olup Alaşehir'de vaki' Yıldırım Bâyezid evkafı mütevellisi olan İbrahim nam kimesne bundan akdem vâkif-ı müşarünileyhin nefsi Alaşehir'de olan cami' ve medresesini ve hamamının

nice mevaziini ta'mir eyledim deyu nice ma'zûl kadılardan keşif hücceti olup ve elyevm meremta muhtaç olan mevazî harabe müşrif olduğundan ma'clâ tarafı vakıftan alacağım vardır deyu hademe-i vakfın vazifelerin dahi vermekte cevri ü eziyet idüp ve bu makuleevkafı selatin reyaları serbest olmakla bila emri-şerif te-kâlif talebiyele rencide olunmayalar deyu yedlerine ihsanım olan emri-şerifin mazmununu icra ettirmemek için bâzı kimesneler fukranın yedlerinden ahz ve bezestana vaz'ü ihfa ve hilafı emri-şerif mütevellî-i merkum fukarayı ehli örfе gamz ve tecrim ittirüp hıfz ü hirasete kaadir olmayup nice müslim ve zimmi reyanın perakende ve rişan olmalarına vakfın harabına bâis olduğu tarafından îlâm olunmakla mahallinde tefahhus ve sıhhati üzere Âsitane'ye arz u îlâm olunmak üzere vakfın zimmi reyaları bu taraftan âdem ta'yin olunmasın iltimas eylemeleriyle bevablardan birisi mübaşeretiyle mütevellî-i merkumun hilafı vaki' ta'mirâtı ve reaya fukaralarına cevri ü eziyette mahallinde bîgaraz üsliminden sıhhati üzere tefahhus ve sen arz ve ahâlisi mazhar etmeleri babında emri-şerifim verilmek ricasına arz etmeğın vech-i meşruh üzere amel olunmak için yazılmıştır.

Evasıt-ı Zilkâ'de 1131

— 70 —

Maraş beylerbeyisine ve Maraş kazasında naibüşşer' olana hüküm ki,

Medine-i Maraş'ta vaki' Timur Paşa camii vakfının halâ beratı şerifimle mütevellîsi olan Şeyh Hasan südde-i sadetime arzıhal idüp halâ mütevellîsi olduğu cami-i merkumun abdesthanesinde cari olıgelüp ibadullah abdest alup ve şurb u intifa' edegeldikleri kadimî suyunu Maraş ahâlisinden Pekmez oğlu Ömer nam kimesne mütegalibeye istinad ile suyun bir mikdarını cebren mecrayı kadiminden ihraç ve fuzulî kendü menziline icra ettirüp ol vechile vakfa gadr ve cemaati

müsliminin dahi zaruretlerine hâis olduğun bildirüp şer'ile görölüp mezburun hilaf-ı şer'-i şerif ve kadime mügayir zâhir olan vaz'ü taaddisi men' ve def' vakfının suyu kadimisi üzere cami-i merkume icra vakfa gadr olunmamak babında hükmi- hümayunum rica eylediği ecilden şerile görölme için yazılmıştır.

Evahir-i Zilkâ'de 1131

— 71 —

Sivas beylerbeyisine ve Sivas kadısına hüküm ki,

Südde-i saadetime mektub gönderüp nefsi Sivas'ta vaki' Sahibiye ve Pervane inedreseleri ve cami-i şerifleri ve minarelerinin bir mikdar yerleri ve şerefeleri mürur-ı eyyam ile harabe müşrif olmakla ta'mir ve termime muhtac ve zikrolunan vakıflarda müsaid olup ta'mir ve termimine dahi nesne şart ve ta'yin olunmuş iken mütevellî olanlar ta'mir ve termim etmemeleriyle evkatı hamsede ezan-ı şerif okunmayup şüru'tı vakıf icra olunmamakla minarelerin şerefeleri ta'mir ve termime muhtaç ve mühim ve muktazi olmağın ma'rifet-i şer'ile keşif ve hüccet olunup mütevellî vakıf ma'rifeti ve ma'rifeti şerile malî vakf ile ta'mir ve termim olunmak için emri-şerifim verilmek ricasına vaki' hali arzylediğin ecilden vech-i meşruh üzere şer'ile görölme babında ferman-ı âlişanım saadır olmuştur.

Evahir-i Zilhicce 1131

— 72 —

Kütahya kazası nâibine hüküm ki,

Kaza-i mezbur müzafatından Altuntaş nahiyesine tabi' Abie nam karye ahâlisi gelüp karyelerinde vaki' İncülü Çavuş bina eylediği cami-i şerif harab olmağla salat-ı cuma ve ideyn âhir câmie varmakta üsret çeküp ve kurbü civarlarında olan kura halkına dahi lüzumu ol-

makla karyeleri sipahileri ma'rifeti ve ma'rifeti şer'ile cami-i mezburu kendileri ta'mir etmesine hilaf-ı şer'-i şerif âhirden mümaneat olunmamak bâbında emr-i şerifim rica eyledikleri ecilden vechi meşruh üzere tamirine hilaf-ı şer' mümaneat olunmamak için yazılmıştır.

Evahir-i Muharrem 1132

— 73 —

Anadolu valisine hüküm ki,

Bilfiil Babüssadetim ağası olan Hasan Ağa südde-i saadetime arz gönderüp müşarünileyhin tahtı nezaretinde olup Gazanfer Ağa'nın kasaba-i Gördes'te bina eylediği cami-i şerif mürur-ı eyyam ile harabe müşrif olmakla ta'mir ve termim olunması eşdedi ihtiyaç ile muhtaç olduğu kasaba-i mezbure ahalişi îlam etmekle vakf-ı mezburun külliyetli ta'mire müsaadesi olmayup ancak ta'mirinin ehemmi lüzumu olan mevzi'lerin bu senelik ta'mir olunmak için halâ evlâdiyet ve meşrutiyet üzere evkaf-ı merkumun mütevellisi olan Mustafa binnefs kemali istikamet üzere ta'mirine ta'yin ve irsal olunmakla vüsulünde bir ferd ta'mir ve termim'i ümur-ı vakfa müdahale ve muaraza ittirilmemek bâbından sen ki vezir-i müşarünileyhsin, sana hitaben emr-i şerifim verilmek ricasına arz etmeğin vech-i meşruh üzere amel olunmak için yazılmıştır.

Evast-ı Cemaziyülevvel 1132

— 74 —

Üsküdar kazası müzafatından Karamürsel nahiyesinde nabiüşer' olana hüküm ki;

Südde-i saadetime mektub gönderüp nahiyeyi mezbure ta'bi' Saraycık nam karye ahalişi meclis-i şer'a varup karyeyi mezburda müteveffa Ferhad Ağa bina eylediği camii şerif zelzele-i azimedede münhedim olup ve arsası üzerine ebniye

dahi mümkün olmayup vakfın dahi müsaadesi olmamakla cami-i mezkûr karyeyi ezkûrun münasib mahalline nakl ve ahali-i karye kendü malleriyle müceddeden bina eylemeleri için izn-i hümayunumu havi emri şerifim verilmek recasına vaki' hali bililtilimas arz eylediğin ecilden arzın mucibince müceddeden bir münasib cami-i şerif bina olunmak üzere nakl ve kemali ihtimam ile bina olunup âhirden mümaneat olunmaya deyu yazılmıştır.

Evahir-i Recep 1132

— 75 —

Tire kazası nâibine ve Tire mütesellimine hüküm ki,

Tire'de vâki' müteveffa Lutfi Paşa cami-i şerifinin ve vakfının mütevellii kaymakamı olan İbrahim ziyde kadrehu gelüp bundan akdem Ya'kub nam kimesne vakf-ı merkumun mütevellii vekili olmakla vakfın camii, hamamı ve çeşmelerinin su yolları ta'mir edildikten sonra vekâletten azl ve yerine Hüseyin nam kimesne vekil oldukça ta'mirâtı keşif ve muhasebesi görülüp kıbeli şer'den hücceti şer'iyeye verilmiş iken halâ mezbur Hüseyin fevt olmakla merkum Ya'kub şirrete sülûk eylemekle mücerred vakfın malin ekl ü bel' etmek için tekrar ol hücceti şer'iyeye mügayir bîvechi şer'î bunu ta'ciz ve vakfa gadr murad ve taaddi üzere olduğun bildirüp ol vechile olan taaddisi men'ü def' olunmak bâbında hükm-i hümayunum rica itmeğin hilaf-ı şer' taaddisi men'olunmak için yazılmıştır.

Evast-ı Zilhicce 1132

— 76 —

Amasya'da vaki' Firuz Ağa ve Hüseyin Ağa evkaflarının mütevellisi Elhaç İbrahim'e hüküm ki, Tarih-i mezburda mütevellisi olduğun merkum Hüseyin Ağa Evkafının Şunisa'da vaki' cami-i şerif ve medresesi ma'rifetin ile ta'mir ve

termim olunmak üzere bundan akdem şerfyafte-i sudûr olan ferman-ı âli ve keşif hücceti mucibince tamir ve termim edüp tevliyet-i mezbure otuz üç senesinde âhire verilmek iktiza itmeğin ta'mir ve termimi kendün kemal-i sadakat ve istikamet üzere itmam idüp bir türlü tekâsül eylemeyüp ve ta'mir ve termim hususuna gerek 33 senesi mütevellisi vekili tarafından ve gerek taraafı âhirden bir ferdi müdahale ittirmeyüp itmamına-bezli makdur eylesiz deyu evkafı merkuman nazırı olup bilfiil babüssadetim ağası olan Hasan dâme ülüvvehu tarafından mühürlü mektub verilmekle mucibince amel olunmak için yazılmıştır.

Evasıt-ı safer 1133

— 77 —

Sivas Beylerbeyisine ve Osmancık kadısına hüküm ki,

Osmancık kazası ahalişi gelüp Osmancık kasabasında vaki' müteveffa Koca Mehmed Paşa vakfın iradı kesir iken kasaba-i mezburede vaki' camii şerif ve han ve hamam ve sair hayratı harabe müşrif olmalka kaza-i mezburda sakin mütevellisi ta'mir etmeyüp bundan akdem tarafı şer'den üzerine varılup şer'ile görüldükte hamam-ı mezburun meremata ve hazinesine yüz kuruş ve iki halvetin suları cereyan eylemek için su yollarına kırk kuruş ve ta'miri bina için iktiza eden iskeleye otuz kuruş ve camekân kubbesine ve keneif yapmasına 230 kuruş ve camekân önüne on kuruş ve külhan taşı duvarına otuz kuruş ve hanı mezburun suyu cereyanına 200 kuruş ve sair mühimmatı için 80 kuruş ve imarethane ta'miri için yetmiş kuruş ve camii şerifin binasına iktiza eden iskelesi 30 kuruş ve camii şerifin sıvasına ve duvarına 180 kuruş ve sair mesarifi için cem'an 4400 kuruş keşif ve canib'i şer'den hüccet-i şer'iyeye verilmekle müteveli kaymakamı olan Yahya nam kimesne mezburun emriyle ken-

dü malinden 993,5 kuruş sarf ve bir mahalli tamir edüp kusuru üzere hali kalmakla cami'de edayı salat mezburlar için vakfın küllî müsaade var iken harab olan hamamdan ve gerek cümleye lüzumlu olan hayratı vâkıfın battal ve harabından cümlesi mutazarrır oldukların bildirtüp mali vakftan müteveli-i mezbure marifet-i şer'ile ta'mir ettirilüp taallül ve muhalefet ettirilmemek babında hükmi hümayunum rica eyledikleri ecilden şer'ile görülp icrayı hakk olunmak için yazılmıştır.

Evasıt-ı Rebiülevvel 1133

— 78 —

Ürgüb kazası muzafatundan Muşkura nahiyesi naibine hüküm ki,

Kaza-i mezbure tabi' Ortahisar nam karye ahalişi gelüp karye-i mezburece vaki' câmi-i şerifde salât-ı cuma ve ideyn eda olunmakla lakin murur-ı eyyam ile bazı mahalleri harab olup edayı salatta ümmeti Muhammed havf edüp meremata muhtaç olmakla ta'mire muhtaç olan mahalleri şer'ile keşif ve vukuu üzere deri devletmedarıma arz ü ilâm olunmak babında emri şerifim rica eyledikleri ecilden vechi meşruh üzere amel olunmak için yazılmıştır.

Evahiri cemaziyühahire 1133

— 79 —

Bâbüssaadetim ağası nezaretinde olan evkaftan İznikmid'de vâki' Mehmed Bey evkafının bervech-i teyid mütevellisine hüküm ki,

Müteveffayı merkum Mehmed Bey'in İznikmid'de vaki' cami-i şerifi ve hamamı bundan akdem 1131 senesindeki zelzele-i azîmede bilküllüye münhedim ve tarafı vakıftan müceddeden bina ve ihya olunması lâzım olup keşif ve hüccet olunmakta vakf-ı mezburun iradı ancak mesarifi muayyenesiyle mürtezikanın vazifele-

rine eda edüp izdiyad-ı vakf olmamakla ber mucib-i keşif istidane ile akça alınup câmi-i mezbur ile hamamı merkum müceddeden bina olunmasıçün nâzır-ı vakf tarafından mektub virilüp müceddeden bina etmiş idi. Lâkin istidane ile alınan akçanın beher sene tarafı vakıftan murabahası verilmek lâzım geldikte bir vechile edayı deyn mümkün olmayup hamamı mezbur bervech-i malikâne beher sene 24000 akça icare-i müeccile ve muaccile ile talibine icar olunup ve hasıl olan muaccilesinden vakf-ı mezburun deyni eda olunması vakf-ı şerife enfa' olmağın hamam mezbur beher sene 24000 akça icare-i müeccile ile suk-ı sultanîde müzayede olunup rağbet-i nas münkatı' oldukta karar dâde olan muaccilesi ve nazırı vakf tarafına îlâm ve marifetleriyle talibine tarafı vakıftan icar olunup buna kemal istikamet üzere sa'yeylesiz deyu bilfiil Babüssaadetim ağası olup nâzır-ı vakf olan Hasan Ağa tarafından mühürlü mektub verilmekle mucibince amel olunmak için yazılmıştır.

Evâhir-i Şâban 1133

— 80 —

Bozok Kadısına hüküm ki,

Süleyman ziyede mecdehu arzihal idüp halâ mütevellisi olduğu babası vezir-i a'zam sabık müteveffa Mustafa Paşa'nın Bozok'ta vaki' camii kurbinde menzillere mutasarrıf olan bazı kimesneler menzillerinin kârizleri çirkâblarını cami-i merkume duvarı dibine icra ve ol vechile cami-i şerif duvarına vehn iras edüp zarar-ı şer'ileri olduğun ve babda davasına muvafık fetvayı şerife verildiğın bildirüp mucibince şer'ile görülüp zarar ve taaddileri şer'ile men' ve def' olunmak babında emr-i şerifim rica etmeğın fetvayı şerife mucibince zarar ve teaddileri men' olunmak için yazılmıştır.

Evâsıt-ı Rebiülevvel 1133

— 81 —

Bozok Kadısına hüküm ki,

Süleyman gelüp hâlâ mütevellisi olduğu babası veziri a'zam-ı sabık müteveffa Mustafa Paşa'nın Bozok'ta vaki' cami-i Şerifi vakfı kura ve mezarı olmayup müsakkafat olup zevayid-i vakıftan müteveffayı müşarünileyh kimesneye bir nesne vakf ve şart etmiş değil iken bazı kimesneler hilâf-ı şart-ı vâkif vakf-ı mezburun gallâtından almak üzere hilaf-ı şartı vakıf duagûy vazifesi ihdas ve berat ettirmeleleriyle ol vechile galle-i vakıftan vazife taleb ve vakfa gadr murad eylediklerin ve babda da'vasına muvafak şeyhülislâm'dan fetvayı şerife verildiğın bildirüp mucibince amel olunup men'ü def' olunmak babında hükmü hümayunum rica eylediği ecilden fetvayı şerife mucibince amel olunup hilafı şartı vakıf taaddileri men' olunmak için yazılmıştır.

Evâhir-i Rebiülevvel 1133

— 82 —

Amasya'da vaki' Firuz Ağa ve Hüseyin Ağa evkafının mütevellisi olan Elhaç İbrahim'e hüküm ki; halâ mütevellisi olduğun merhum Hüseyin Ağa'nın kasaba-i Sonisa'da bina ve ihya eylediği cami-i şerifi mururu ezmine ile harabe müşrif olup ta'mir ve termime muhtaç olduğu vükufı tamı olan mimaran haber vermeleriyle halâ Amasya müftisi olan zat fevt olup mevlânayı mumaileyh ve Amasya kadısı ma'rifetleriyle ehemmi lüzumu olan mevzi'leri keşif ve tahrir ve hüccet-i şer'ie ittirüp hüccet bu tarfa irsal idüp vakf-ı mezburun keşif ve ta'miri umuruna ve mezburanın hususi sairelerine Sivas beylerbiyisi ve Sonisa nahaibi taraflarından ve tarafı âhirden bir ferdi müdahale ittirmeysin deyu zıkrolunan evkafların nazırı olup bilfiil babüssaadetim ağası olan Hasan dame uluvvehu tarafından mühürlü mektub verilmekle

mucibince amel olunmak için yazılmıştır.

Evâil-i Şevval 1133

— 83 —

Sivas Paşasına ve Amasya kadısına hüküm ki,

Bilfiil Bâbüsaade ağası Hasan Ağa südde-i saadetime arz gönderüp nezaretinde vaki' evkaftan Amasya'da vaki' müteveffa Hüseyin Ağa evkafından Sonisa'da vaki' cami' müruru eyyam ile ekser mevazii bilkülliye harabe müşrif ve ta'mire muhtaç olmakla bundan akdem cami-i merkumun tamir ve termim ve ümur ve hususlarına bâfermanı âli Amasya müftisi müvella olup ma'rifet-i şer'ile keşfolundukta ta'mir ve termimi sekiz yüz kuruş ile ancak husulpezir olup noksan ile olmaz deyu mimaranın ihbarlarıyla sair müsliminin ittifak ve ittihadları hüccet-i şer'iyeye ve verilen arz mucibince halâ mütevellî-i vakf Hacı İbrahim cami-i merkumun ta'mir ve termimine izin ve tenbih olunup lâkin vakfın müsaadesi olmamakla deyn-i mezbur eda olununcayadeğin hademe-i vakfın nısıf vazifeleri verilüp ve nısıf-ı âhiri cami-i merkumun rukbesine alettedric harc ü sarfolunmak üzere ve hademe-i vakf vazifeleri namiyle mütevellî-i vakf rencide olunmamaları için vech-i meşruh üzere amel olunmak için yazılmıştır.

Evâit-i Zilhicce 1133

— 84 —

Karamürsel nâibine hüküm ki,

Karamürsel ahalişi arzihal gönderüp Karamürsel kasabasında vaki camii şerifin kurbine bazı timurcu kıbtıyan taifesi çergeler ile gelüp konup tavattun ve cami-i mezkûrun etrafını telvis ve mezbele ilka ve zararlarından ibadullah mütezzi ve edayı salat için gidüp gelmekte üsret

ve mutazarrır olduklarını bildirüp mezburların vech-i meşruh üzere olan taaddileri men'ü def' olunmak bâbında hükmi hümayunum rica eyledikleri ecilden hilâf-ı şer'-i şerif kadime mugayir olan taaddileri men'olunmak için yazılmıştır.

Evâil-i Safer 1134

— 85 —

Antakya'da vaki' Cami-i Kebir ve Ca'fer Ağa ve Hazreti Celilüneccar evkafı mütevellisi Elhaç Hasan Ziyde kadrehuye hüküm ki; Mütevellisi olduğun salifizzikr evkafının iradı kalil olup ancak ehl-i mürtezikanın vazifelerine vefa edüp camileri dahi müruru eyyam ile harabe müşrif ve ta'mirata eşedd-i ihtiyaç ile muhtaç olup ve ta'mirata cümleden akdem ve ehem ve elzem olmakla zikrolunan camilerin ehemmi lüzumu olan mahallerin kemayenbağı ta'mir ve termim edüp ve badetta'mir ehli mürtezikanın vazifeleri şer'ile nısıf rukbe olmak üzere eda ve badetta'mir ehli mürtezikanın vazifeleri şer'ile nısıf rukbe olmak üzere eda edüp edayı deyn olduktan sonra tamamiyle eda edüp ve mütevellisi olduğun Sultan Süleyman evkafından ve evkafı mezburlardan bir takrib ile muhdes askerî beratı vazife talev edenlere hilâf-ı şer'-i şerif kemali sadakat ve siyanet edersiz deyu evkafı mezbure nâzırı olup bilfiil Ebüssaadetim ağası olan Hasan Ağa tarafından mühürlü mektub verilmekle mucibince amel olunmak için yazılmıştır.

Evâil-i Safer 1134

— 86 —

Erzurum valisine ve mollasına hüküm ki,

Sen ki Erzurum kadısı Mevlânâ Feyzullah'sın, mektub gönderüp medine-i Erzurum'da vaki' müteveffa Fatih-i

Kıbrıs Lala Mustafa Paşa bina eylediği cami-i şerifin civarında vakfı mezburun zemini üzre mebnî bulunan kahvehanelerden ihrak zuhur edüp biddefeay cami-i şerifin Saçak ta'bir olunan mahalle sirayet ve ihrakı binnar olmağa bais ve bedi ve her def'a biner kuruş ta'mirine harc ve sarfolunmakla vakfın müsaadesi olmadığından tahribine müeddi ve ehli vezaifin vazifesi rukbe olunmayub vakfa gadrolduktan ma'dâ kahvehanelerin hedm ve kal'ine biddefeat evamir-i aliye südur etmiş iken kahvehaneler ashabı mütenebbih olmayup yine mügayiri ferman-ı âli cami-i şerifin kurbinde vakfı mezbur zemini üzre bazı kimesneler tama-ı hamları sebebiyle kahvehane ihdas eyledikleri cami-i şerifin imam ve hatibi ve ehl-i mürtezikası ve sair ahali-i belde haber vermeleriyle mukaddima saadır olan evamir-i aliye mucibince mezkûr kahvehaneler hedm ve minbaid cami-i şerifin vakıf zemini üzre kurbinde kahvehane icad ve bina olunmayub cami-i şerif vech-i meşruh üzre siyanet olmak bâbında emr-i şerifim verilmek ricasına vaki' hali bililtimas arz eylediğin ecilden vech-i meşruh üzre görülmek için yazılmıştır.

Evâsıt-ı Cemaziyülâhire 1134

— 87 —

Muşkıra cânibinde bina-emini olan Mehmed'e hüküm ki,

Muşkıra ma'Ürgüp kadısı Mevlâna Mehmed mektub gönderüp kaza-i mezburun tabi' Ortahisar nam karye ahalişi bilcümle meclis-i şer'a varup karye-i mezburde vaki' cami-i şerifte salat-ı cuma ve ideyn eda olunup lâkin mürurı eyyam ile harabe müşrif olup edayi salatta havf olmakla bundan akdem ta'mire muhtac mahalleri keşif ve îlâm olunmak üzere saadır olan emr-i şerifim mucibince ehli vükuf muvacehelerinde ma'rifeti şer'ile keşif ve hüccet-i şer'iyeye olunduğu ihbar

ve vaki' hali bililtimas arzeylediğin ecilden, sen ki Mevlânayı muamileyhsin, akçasın bu tarafa geldikte almak üzre zikrolunan cami-i şerifin ta'miri iktiza eden mahallerini 250 kuruş ile ta'mir ettirmek bâbında ferman-ı âlişanım saadır olmuştur.

Evâhir-i Receb 1135

— 88 —

Çıharşanba kadısına ve Bolu voyvodasına hüküm ki,

Çarşanba kazasına ta'bi (۲) كادى نام کاریهده واکي' Hüseyin Çavuş bina eylediği cami-i şerifin imam ve hatibi olan Mehmed gelüp kaza-i mezburun tabi' ابدال نام کاریهده واکي' Gazi Müeyyid bina eylediği cami-i şerif ve medresesi mürur-eyyam ile harab ve eser-i binası kalmayup ol veçhile galle-i vakıf harab ve mahlûl olmakla yine kaza-i mecburde akrebi civarında (۲) كادى نام کاریهده واکي' Hüseyin Çavuş bina eylediği cami-i şerifin bir akça ve bir habbe vakfı olmakla müteveffayı mezbur gaazinin vakfının kaza-i mezburde değirmenlerinin hasıl olan gallesinden merhum Hüseyin Çavuş'un cami-i şerifin imam ve hatibi olanlara ma'rifeti şer'ile ve berat-i şerifimle vazife tayin olunup beratları mucibince mutasarrıf ve edayı hidmet idüp dahl olunmak icab etmez iken âhir kaza sakinlerinden bazı kimesneler havalârına tabi' bazı mütegallibe ile yekdil olmalarıyla mücerred ta'ciz için ol değirmende bizim hakkımızdandır deyu müddealarını vechi meşruh üzre isbata kadir değiller iken hilafı defter ve mügayir-i berat dahl ü niza'dan hali olmadıkların ve fetvayı şerifeleri olduğun bildirüp mucibince amel olunup taadileri men'ü def' olunmak bâbında hükm-i hümayunum rica etmeğin hilaf-ı şer' taaddi ettirilme-
mek için yazılmıştır.

Evâsıt-ı Şâban 1135

— 89 —

Tarakluborlu kadısına hüküm ki,

Sen ki Hafız Mustafa'sın, mektup gönderüp müteveffa Gazi Süleyman Paşa'nın kasaba-i Tarakluborlu'da vaki' 400 sene müteceviz bina ve inşa eylediği cami-i Kebir ve ma'bed-i kadimi bu sene-i mübareke recebinde bilküllüye muhterik olup halâ edayı salât-ı cumadan hali ve cemaat müteferrik olmalarıyla cami-i merkumun mütevellisi Musa vakfı mezburu sadakat ve istikamet üzere ruiyet ve vakfın dahi müsaid olmadığından bundan akdem ahval-i bina ve sükufa vukufu olan müslimin ve mimaran ile cami-i merkumun üzerine varılup tulü ve arzı mîzan-î müstakim üzre ma'rifet-i şer'ile keşif ve mesaha olundukta alâ vaz'ülkadim kiremid puşide ve battal tahta ve kereste ile îmar olundukta ancak 1020 kuruşa üç senede tekmi olunacak deyu defter ve hüccet olunup müteveli-i merkum yedine verilmekle müceddeden bina olunmasın müş'ir kasaba-i mezburenin ülema ve meşayih ve umumen ahalsinin ilhah etmeleriyle arzylediğin ecilden cami-i şerif-i mezkûrun vakfının müsaid olmamakla bina-i cevami' ve mesacidde olan kasaba-i mezbure sükkânı dahi ol ma'bed-i şerife varup edayı salaah mu'tad oldukları gibi müminin-i bünyan-ı marsus birbirlerine muazid olmaları dahi elzem olmakla herkes kudreti mertebianet eyleyüp ta'mirine mübaderet eylemeleri bâbında ferman-ı âlişanım yazılmıştır.

Evâsıt-ı Şa'ban 1135

— 90 —

Kastamoni kadısına hüküm ki,

Kastamoni'de vaki' Atabey vakfının berat-ı şerifimle mütevellisi olan Seyyid Mehmed gelüp vakfı mezburenin tevliyet ve nezareti bundan akdem müteveffa Seyyid Ahmed'in mahlulünden kendüye tevcih olunup hâlâ üzerinde olup lakin

müteveli sabık-ı mezbur Seyyid Ahmed zaman-ı tevliyetinde vâkif-ı merkumun medrese ve cami' ve müstekillâtından olan hamamını ta'mir etmeyüb ta'mire zaruri iken müstekillatı vakıftan hasıl olan gallatı bilcümle ahz ü kabz edüp ve kendi medresede olmakla bir mikdarını müderrislik vazifesi ve bir mikdarın tevliyet ve nezaret vazifeleri deyu ekl ü itlaf edüp ve bir mikdarın dahi cami' ve mescid mürtezikalarına verüp ta'mirat için galle-i vakıftan nesne kalmayup medrese-i mezkûre ve cami' ve mescid ta'mire muhtaç olmakla mezbur Seyyid Ahmed'in zamanında ta'mire ihtiyaçtan sonra hasıl olan gallatı vakfı ta'mire sarfetmeyüp kendü vazifesi için ekl ü itlaf ettiği ve mürtezikaya verdiği meşru' olmayup taaddi etmekle mezbur Seyyid Ahmed'den Zaman lâzım gelmiş iken mezbur fevt ve halâ kazai mezburde sakin varisleri muhallefatın ahz ü vaz'üyed etmekle halâ bu tevliyeti hasebiyle müteveffayı mezburun varisleri yedinde olan terekesinden tazmin ettirüp anınla vakfın cami' ve mescid ve medrese ve hamamını ta'mir murad eyledikte verese-i mezkûre bivech-i şer'-i tarafı vakfa reddi lâzım geleni edada taallül ve muhalefet üzere oldukların ve bu babda fetvayı şerife verildiğin bildirüp mucibince şer'ile görülmek bâbında emri şerifim rica etmeğin fetvayı şerifesi mucibince şer'ile görülmek için yazılmıştır.

Evâhir-i Zilkâ'de 1135

— 91 —

Bervechi arpalık Kocaeli sancağı mutasarrıfına ve Üsküdar kazası muzzafatından Ağaçalı nahiyesi naibine hüküm ki; Nahiyeye-i mezbure ahalsi gelüp merhum ve magfurünleh Sultan Bayezid Han tâbe serahu evkafı mülhaktan olup iki yüz seneden müteceviz bina olunan cami-i şerifleri mürur-ı eyyam ile harabe müşrif olup bir vechile içinde edayı salât-ı cuma mümkün olmadığı bildirüp

kendü malleri ile ta'mir eylemek üzere izn-i humayunum verilmek babında emri şerifim rica eyledikleri ecilden vech-i meşruh üzere amel olunmak için yazılmıştır.

Evâsıt-ı Safer 1136

— 92 —

Erzurum valisine ve Erzincan kadısına hüküm ki,

Kaza-i mezbure tabi' Molla kendi nam karyede Molla Ahmed Bekrici bina eylediği cami-i şerif evkafının berat-ı şerifimle mütevellisi olan Seyyid Ahmed gelüp zikrolunan câmi-i şerif mürur-ı eyyam ile harabe müşrif olup ta'mir ve termime eşeddi ihtiyaç ile muhtaç ve derununda edayı salat bir vechile mümkün olmamakla vakfiye-i mamulünbiha ve Şeyhülislâm'dan verilen fetvayı şerife mucibince vakfı mezburun bilcümle murtezikası rukbe olunup vazifelerinde zikrolunan cami-i şerif ta'mir ve termim olunmak üzere cümle murtezika râzi olup ancak murtezika-i vakıftan şeyh ve vaiz olan Abdurrahman Efendi demekle ma'ruf kimesne ber-mucibi şartı vâkıf zikrolunan cami-i şerifte edayı hizmet etmeyüp mügayiri şartı vâkıf medine-i Erzincan'da vaki' Külâb Bey camii vakfı başka ve Molla Ahmed Bekrici vakfı başka iken vazifesin Molla Ahmed Bekrici vakfından alup Külâbî Bey camiinde meşihat edüp şartı vâkıf icra olunmadığından ma'da rukbeye dahi razi olmayup zikrolunan cami-i şerifin ademi ta'mirne bais ve badi olduğun hususı mezburu cemmi gafir ve cem'-i kesir ihbariyle ber minvali meşruh üzere Erzincan kazası naibi İbrahim ilâm eylediğin bildirüp fetvayı şerifem mucibince mezburun vazifesi dahi rukbe olunup hilaf-ı şer' ve mügayir-i fetvayı şerife mezburu ve âhiri bir vechile inad ettirilmeyüp camii mezbur ta'mir ve termim olunmak babında emri şerifim rica ve deetrehane-i âmiremde mahfuz olan Defter-i Mufassal'a müracaat

olundukta muharrir kalemiyle tahrir olunduğu mestur ve mukayyid ve ta'mir ve termim için mezkûr şeyhin ve vaizin vazifesi dahi rukbe olunup kimesne mani' olmamak üzere emr-i şerifim verilme-recasına bilfiil şeyhülislâm ve müftü-ülenam olan Mevlânâ Abdullah işaret etmelerıyla Mevlânâyı müşraünileyhin işaretleleri mucibince amel olunmak için yazılmıştır.

Evâil-i Cemaziyülevvel 1136

— 93 —

Sinop kadısına hüküm ki,

Sinop kazası ahalişi südde-i saadetime âdem ve arzihal gönderüp Sinop sakinlerinden Hüseyin Ağa demekle maruf kimesne fevtinden sonra sülüs malim vücuh-ı nebi üzere sarfoluna deyu vesiyet edüp musirren 1130 senesinde fevt olduktan sonra hâkim yine Sinop'ta sakin Elhaç Ali nam kimesneyi tenfiz-i vasiyete vasi nasb edüp ve Sinop'ta merhum Sultan Alâüddin cami-i şerifi kubbelelerinin etrafında olan duvarlarının taşrasında kurşunu olmamakla kar ve yağmur suları içertüye nüfuz edüp harab olması mukarrer olmakla halâ vası-i mezkûr sülüsü mezburu cami-i merkumu ta'mirne sarfeylediklerinde taallül ve muhalefet eylediğün bildi rüp yedinde olan Şeyhülislâm fetvayı şerifesi mucibince ma'rifet-i şer'ile icrayı hakk olunmak bâbında hükmi hümayunum rica eyledikleri ecilden vech-i meşruh üzere mahallinde şer'ile görülmek için yazılmıştır.

Evâsıt-ı Şâban 1137

— 94 —

Konya kazası naibine hüküm ki,

Sen ki Konya kazası naibi Mevlânâ Elhaç Emrullah ziyde ilmehusun, südde-i saadetime mektub gönderüp medine-i Konya'da Fakih Dede mahallesinde vaki' Musa Hoca camii demekle ma'ruf cami-i

şerifin cidar-ı erbeasına vehn târi oldu-ğundan mada cami-i merkum zayyik olup ve ol mahallin cemaat-i kesiresi dahi olmakla edayı salatta üsret olmaktan nâşi ashab-ı hayrattan Elhaç Hasan nam kimesne cami-i merkumu kendü maliyle bina ve tevsî' murad etmekle cami-i merkumu ba'delhedm müceddeden bina ve tevsie izni muntazammin merkum Hacı Hasanın yedine emr-i şerifim verilmek ricasına vaki' hali biliiltimas arzylediğın ecilden meni-i şer'isi yoğise tevsî' ve inşasına mümaneat olunmamak için yazılmıştır.

Evâsıt-ı Zilkâ'de 1160

— 95 —

İzmir mollasına ve voyvodasına hüküm ki,

Hacı Abdullah gelüp İzmir'de Kurşunlu Han ile Sipahi pazarı beyninde sabıka Darüssaadetim ağası olan Mustafa Ağa ta'mir eylediği camiin şadırvanı ve musalla taşı olmamakla bu kendü maliyle ta'mir ve ihya etmekle muhtekir taifesinden bazıları arpa ve buğday ve sair terikiye kadimden bey'oluna gelen pazar yerine götürmeyüp bargir ile zikrolunan şadırvan ve musalla etrafına götürüp vaz' etmeleriyle ebnai sebinin mürur ve üburlarına mani' ve cami-i mezbure gelen cemaat-i müslimin külli seddü bend oldukların bildirüp hilaf-ı şer' zâhir olan taddileri men' ü def' oluna deyu hüküm yazılmıştır.

Evâsıt-ı Ramazan 1169

— 96 —

Diyarbakir valisine ve Âmid kazası naibine hüküm ki,

Âmidde vaki' Fatih Mehmed Paşa cami-i şerifi evkafının bilfiil beratı şerifimle mütevellisi olan Ahmed Teberdari hassa-i sabık gelüp bu sabıka tevberdari hassa ocağı emekdarlarından olup hidmeti mukabelesinde haremeynüşşerefyn ev-

kafından nefsi-âmid'de vaki' Fatih Mehmed Paşa camii tevliyeti teyiden bâ hattı hümayun buna tevcih ve beratı şerifimle üzerinde olup ve mehalline varduğında cami-i şerif evkafının iradı kalil ve vezayifi kesir vakfı mezburun müsakkafatı harabe ve kura ve mezarii kalil olmakla kadimden olan ehli mürtezikanın beratları mucibince hidmetleri mukabelesinde müstehak oldukları vazifelerinin bir vechile verilmesi mümkün olmayup ve cami-i şerifin malzemesine sarfolunacak malî vakf olmadığından naşi muamileyhin dahi medarı maaş olacak bir nesnesi olmayup bîkes ve alil ve sahibfıraş ve muhilli merhamet ve ahvali diğergûn olmakla ihdası vazife talebiyle taaddi ve vakfı şerif ve sair mürtezika-i vakfa gadrolmakla Defteri Hakanî ve Haremeyn muhasebesinde mevcut olan cami-i şerifin hıntahrirden bu âna gelince maliye beratıyla mutasarrıf olan mürtezikalarının dahi vazifelerini bizim yedimizde olan askerî berat-ı mucibince taksim edelim deyu vakfı mezburede müsaade yok iken mezburler ol vechile taaddi ve rencideden hali olmayup cami-i mezbur evkafının harabına bâdi ve hizmeti muattal olmasına bâis oldukların bildirüp muhdes vazife talebiyle rencide olunmayup men' ü def' olunmak babında hattı hümayunum rica etmegın vakfı mezburun irad ve neması gerek maliye ve askeri taraflarından verilen berevat muciblerince edaya vâfi ve kâfi midir ve mütevellisinin inhası vâkıutabık mıdır; mahallinde mürtezika-i Vakf müvacehelerinde şer'ile görülüp sıhhat ve hakikatı adz ü îlâm olunmak için yazılmıştır.

Evâsıt-ı Receb 1174

— 97 —

Âmid kadısına hüküm ki,

Sen ki Âmid kadısı Bâzırgân-zade Osman'sın, südde-i saadetime mektub gönderüp Âmid'de vaki' Behram Paşa camii evkafının bervech-i iştirak mütevellisi-

leri İbrahim sabi ve şeriki Ömer henüz tesviyê-i ümürü vakfa ve ruiyet-i maslahât-i tevliyeteye kaadir olmayup iki üç senedenberi kahtu gılâ sebeb ebi ile mucir ve müste'ciri olmadığından müşrif ve münderis olan akar ve musekkafatının hacir ve şecer ve senk ü sütunu ademi tekayyüd-i hiraset ve nicesi mürtezika-ı vakftan mezbur Ömer'i itma' ve i'ka ile hiyanetlerinden nâşi telef vezayi' ve inşa ve ta'miri mesebe-i muallakta olup bu sebebden erbabi v ezaifin dahi vazifeleri muhtel ve müşevveş olmakla vakf-ı mezburun sabika nısıf hisse tevliyetine vâkıfın şartı üzre mutasarrıf olan evladı vâkıftan ekber ve erşed Esseyyid Mahmud Halife idare-i vakıfta kemali meharet ve basireti ve vakfın tanzim imareti hususunda kudreti olmağla, sâbika üzerinde olan nısıf tevliyet-i vakfı mezbura tevcih ve yedine berat verilmek ricasına bililimas arz ve vakf-ı mezburun yevmi 16 akça ile tevliyetini bundan esbah Mahmud ile Ahmed'in iştiraken üzerlerinde iken mezbur Mahmud'un kasrı yedinden hissesi Ahmed'e ba'dettevcih mezbur Ahmed fevt olmakla mahlulünden oğulları Seyyid Ömer ve Seyyid İbrahim an evladı vâkıf her vechilemuhil ve müstehak olduğun Âmid naibi Hasan arz ve tevcih ve beraat verilüp ba dehu âhirden Abdülgafur nam kimesne zuhur ve vakfın mütevellileri Osman ve Abdülvehhab sabi olmalarıyla Ruha ve Malatya ve Sivas kazalarında vâki han ve hamam bilad-ı sairede olduğundan ümürünü ruiyete iktidarları yoktur deyu iki akça ile bir başka tevliyet ihdas ve askeriden berat olunmakla mezburan mahallinde hüsemisiyle ba'dettarafı' vakfın şartı üzre beratlarına idhali ve askeri ruznamçesinden Abdülgafurun kaydı ref'ü terkin olunup tevliyeti mezbure merkumana iştiraken ibka ve müceddeden berat verilüp hâlâ üzerinde olduğu Anadolu muhasebesinden ihraç olunmakla bu misillü nizai mahallinde hüsemisiyle ba'dettarafı' arz ü ilâm olunmak için bilfiil Reisiülküttabım olan

Mehmed Emin ilâmetmeğın ilâmı üzre amel olunmak için yazılmıştır.

Evâhir-i Receb 1174

— 98 —

Konya Mollasına hüküm ki,

Elhaç Mehmed ve Hüseyin nam kimeçeler gelüp medine-i Konya mahallâtından Sadırlar mahallesinde Topal sokağı nam mahalde sakin olup mahalle-i mezburede Yanık Mescidi demekle ma'ruf mescidde bunların sakin oldukları mahalli merkume mesafe baid olduğundan cemaati müsliminin edayı fariza-i salat için mescid-i mezbure varmada üsret olduğundan mahalle-i merkumede kimesnein mülki olmayup kendü mülkleri olan mahalle kendü malleriyle bir mescid-i şerif bina murad eylediklerin bildirüp binasına muhalefet olunmamak bında emr-i şerifim südurunu istid'a eyledikleri ecilden kimesnenin mülkü olmayup ve bir ferde zararı şer'isi yok ise kendü mülkü üzerine malî ile mescid-i şerif binasına muhalefet olunmamak bında ferman-ı âlişanım yazılmıştır.

Evâhir-i Zilhicce 1174

— 99 —

Mahruse-i Bursa'da vaki' Çelebi Sultan cami-i şerifi ve türbe-i münife ve medrese-i celileri kubbeleri ve sair kârgirleri üzerlerinde mebsut kurşunları şiddet-i rüzgâr ve kesret-i emtarın tesirinden naşî rahnedar ve münhedim ve sair ebniyeleri dahi müşrif harab olup cami-i şerif ile medrese-i mezburede şadırvanlarına ve abdesthanelerine Akçağlan suyu demekle zarif sudan ifraz ve icra eyledikleri suların meccralarında mebsut kanevatları mürurü ezmine ile fena bulup cereyanı mümkün olmadığından suları münkati' ve ibadullahın suya vücuhla müzayekası olmakla merfu' kurşunlar mücedden kal ve mahallerine vaz' ü bast olunmak mukatazi olduğundan bundan akdem bilcüm-

le murtezika ve ahali-i mahalle iltimasla-
rıyle kıbeli şer'den üzerine varılıp ne
mikdar mesarif ile ta'mir vücuda gelece-
ği keşif ve muayeneden sonra îlâm olu-
na deyu saadır olan emri alişana imtisalen
canib-i şer'den ta'yin olunan Esseyyid Ali
Efendi ile hassa mimarı kaaymakamı ve
hulefası ve sair ebniye ve sükuף ahvaline
vükufu olan bigaraz müslimin ve su yol-
cu ve kurşuncu taifeleri ile ebniye-i mez-
kûrenin cemi' mahallerine im'an-ı nazar
olundukta a'yan ve aşraf ve murtezikan-ı
vakıf ve ahali-i mahalle marifetleri ile ke-
şif ve muayene eylediklerinde 2770 kuruş
masraf ile ancak kaabil olur deyu haber
verdiklerini deftera-ı esbak Rami Paşa-
zadenin ihmal ve müsamahası ile bu ana
değın müşrif harab ve rahnedar ve mas-
rafı terakki ve ızdiyad bulup el'an bâran
vukuunda mihrab önünde namaz kılmak
mümkün olmayup bir müddet dahi ta'-
mirinde meks olunur ise kışın külliye
inhidamları mukarrer olup meblağı kes-
sireye badi olacağı muhakkak olduğu
malum-ı devletleri buyuruldukta ecdadı
izamlarına hürmet ve ümmeti Muham-
mede dahi merhamet buyurulup inhi-
damdan evvel ta'mir burulmak recasıyle
vaki hali deri devletmedarıma îlâm edi-
verin deyu bilcümle Bursa ahalişi iltimas
ve ilhah etmeleriyle müsaade-i aliyeleri
rica ve niyazında oldukları paye-i serir-i
â'lâya îlâm olundu. Baki ferman hazret-i
menlehülemdir.

Bursa kadısı Mustafa

20 Rebiülâhir 1175

— 100 —

Sultanönü mutasarrıfına hüküm ki,

Eskişehir kasabasına yarım saat me-
safede (۴) شبانوك نام کaryede vaki'
Sultan Orhan camiinin ta'mire muhtaç
olan mahalleleri bundan akdem ba fer-
man-ı âli Eskişehir kasabası sükkanından
Hacı İsa nam kimesnenin uhdesine ihale
ve ma'rifetiyle ta'mir olunmak üzere me-

mur kılındığına binaen mesarifati ta'-
miratı mezbure için eline verilen 139 ku-
ruş ile derun-ı cami' suretybı hitam olup
cami-i merkumun şiddeti şita takribiyle
haricinde vaki' bazı ta'mirat ile mekte-
bin ta'miri evveli bahar hülulüne tevkif
olunup ibtifa-i mesarifi olmak üzere meblağı
mezburundan yedinde kalan 61 ku-
ruş kaza-i mezbur naibi ile cami-i mez-
burun imamı kusurunu bizler yaptırırız
deyu âhire alup mezbur İsa'ya on kuruş
eda ve ma'dasının 33 kuruşunu naib ve
28 kuruşunu imamı mezbur ekl ü bel'
mubaderet etmeleriyle meblağı mezbur
merkumlardan tahsil ve mezbur Hacı
İsa'ya teslim ve elyevm yedlerinde olan
10 kuruş ile cümlesin evveli baharda ma-
halli mezkure sarfedüp ziyde dahi gider
ise kendü malinden masraf ve hidmet-i
memuresini tekmiş ederim deyu takrir ve
istid'a etmeğın vechi meşruh üzere cami-i
şerif ve haricinde vaki' mekteb ta'miratı
için ita olunan akçadan tamaa binaen
naib-i merkumun ve imamı mezkûrun
aldıkları akça tamamen kendülerden is-
tirdat ve ber mucib-i emr-i âli mumailey-
he teslim ve ta'mirata sarfettirilmek ba-
binda.

Evast-ı Cemaziyülâhir 1175

— 101 —

Bursa kadısına hüküm ki,

Mehmed demekle maruf kimesne
gelup muamileyhin kaimmekamı müte-
tevellisi olduğu mahruse-i Bursa'da vaki'
Selçuk Sultan binti Mehmed Han mesci-
di şerifinin kubbesine ve sair kârgir olan
mahallerine mebsut kurşunları ve mi-
naresinin kurşun ve külâhı bu helalde va-
ki' olan şiddet-i rüzgâr ve fırtına-i azi-
me sebebi ile münhedim ve telef olup
muhtac-ı ta'mir olduğundan başka yine
muşarunileyha vakfından Mihrablı Köp-
rü demekle arif cısri-ı kebirin dahi kere-
te ile mebni mahallerinin ta'mir ve ter-
mimi lâzım ve mühim olduğuna binaen
mumaileyh kendü malinden gereği gibi

ta'mir ve termim ve ta'mir olunan mahaller cümle ma'rifeti ve ma'rifeti şer'ile üzerlerine varılup keşif ve muayene ve masrufu olan akça ümür-ü binaaya vâkıf ustalar ma'rifetiyle bilmüvacehe hesab ve yedine tarafı şer'den hüccet-i şer'ie verildiğün bildirüp ber mucib-i keşif masrufu ne ise galle-i vakıfdan ahz ü istifa ettirilmek babında emr-i şerifim sudurunu istid'a ve istirham eyledüğü ecilden hüccet-i şer'iyesi mucibince şer'ile görüle deyu emr-i şerif yazılmıştır.

Evasıtı Zilkâ'de 1175

— 102 —

Konya kadısına ve Konya mütesellimine hüküm ki,

Ülemadan Mevlâna Seyyid Musa bin Nuh gelüp ashâbı hayrattan ceddî müteveffa Elhaç Hasan nam sahibülhayratın Medine-i Konya'da bina eylediği cami' ve mekteb ve çeşmesi vakıflarının ber vecihi meşruta berti şerifimle mütevellileri olmagla zikrolunan camii şerif vakfını vakfiyesi ve şürutu başka ve çeşme ve mekteb vakfının vakfiyesi ve şürutu dahi başka ve zevayidi batn-ı evvelde olan a'lemi evlâda meşruta olup ve cami-i merkum ve çeşme-i mezbure vakıflarının zevayidleri olmayup çeşme vakfının altı buçuk kise akça deyni olup ve cami-i mezburde ta'mirine vakıfta bir türlü müsaade yok iken medine-i mezbure sükkânından evlâdı vâkıftan derece-i saniyede olan mütegalibeden Hacı Mehmed ve Hacı Ahmed nam kimesneler kasaba-i mezbure sükkânından ecanibden Molla Ahmed ve Abdülğaffar ve Hacı Bekir ve Seyyid Hacı Mehmed ve sair havalarına tabi' kimesneler ile yekdil ve mücerred izrar kasdiyle çeşme-i mezbure vakfının zevayidi vardır ve ol zaviyeden cami-i merkumu sana ta'mir ettiririz deyu sabika Karaman valisine istinaden hilaf-ı şer'i şerif ve mügayir-i vakfiye-i mar'ülünbiha ve şer'ile vâkıfa cebren ve kahrer mumaileyhin kendü malinden ve çeşme-i

merkum vakfından 7,5 kise akçaya ve cami-i merkumun ta'mirine sarfittirdiklerinden ma'da hükkam dahi bigayr-i hakkın tecrim ve rahnedar ve gadri küllî eylediklerin ve babda da'vasına muvafık fetvayı şerifesi olduğun bildirüp yedinde olan ve saik muciblerince şer'ile görölüp icrayı şer've ihkak-ı hakk olunmak bâbında emr-i şerifim rica eylediği ecilden mahallinde şer'ile ihkak-ı hakk olunmak bâbında emr-i şerifim yazılmıştır.

Evâil-i Ramazan 1176

— 103 —

Mihaliç nâibine hüküm ki,

Yenişehir-i Bursa nâibi Mehmed südde-i saadetime mektub gönderüp medine-i Yenişehiri Bursa vasatında Sultan Orhan'ın cevni erbeası kârgir ve sakfı kiremîd puşide ile bina eyledikleri câmiî şerifin müstekillen ve mütevellisi kimesnenin nezretinde olmayup muhterik olmakla pazarları eyyam-ı cumaya tesadüf ettiğinden câmi-i mezkûr pazar yerine kerib mahalde bulunup kurbinde salâtı cuma ve ideyn eda olunur âhir câmi-i şerif olmayup kasaba-i mezbure ahhalilerinin ve sair kura ahhalilerinin her halde câmi-i mezkûre eşeddi ihtiyaçları olduğundan ta'mir ve ihya olunmak bâbında kasaba-i mezbure ahhalileri bundan akdem arzihal birle istid'a ve hususi mezbur mahallinde ma'rifeti şer'ile ruiyet olunup muktezayı hal deri devletmedre arz ü î'lâm olunmak için saadır olan emr-i âlişanım ledelhusul sicil-i mahfuza b'delkeyd cümle müvacehesinde feth ü kırat ve badehu câmi-i muhterik-i mezkûre varılup ruiyet olundukta hal balâda tafsil ve beyan olunduğu vech üzere olduğuna mumaileyhin dahi ilmi muhit olmağın ol bâbda dukta Mihaliç nahiyesinde evkaf-ı merhum Orhan Han deyu yazıldığı mahalde nefera ile karye-i Galinos nam diğer Karaağaç müşarünileyhin evkafından olduğu mestur ve mukayyed bulunmağın defteri hakanîde mestur

olduğu üzere Mihaliç'te olan vakfı kimlerin zabtıdır ve keyfiyeti ve kemiyeti nedir, görüp îlâm eylemek bâbında ferman-ı âlişanım yazılmıştır.

Evâsıt-ı Receb 1177

— 104 —

Yenişehirli Bursa kazası nâibine hüküm ki,

Yenişehirli Bursa kazası ahalileri şüplü salat-ı cuma ve ideyn ve evkatı hamseyi edaya muhtaç oldukları Sultan (han Gazi câmi-i şerifi geçen sene muhterik olmakla binası için istirahat olunmakta bina olunmayup kendü halinde kalmakla kaza-i mezkûr sâkinlerinden olup niyabete kudretleri olan Hacı Ahmed Ağa ve Hancı Abdi Ağa ve Mehmed Ağa demekle ma'ruf kimesneler kendü mallerinden vakfa teberruan bina ya taahhüd eylediklerin bildirüp taahhüdleri üzere vakfa teberruan kendü mallerinden binalarına izin ve ruhsatı ve canib-i şer'den tenbih olunmasını havi emri şerifim südurunu istirahat eyledikleri ecilden vech-i meşruh üzere amel olunmak fermanım olmağın mezburlar vech-i muharrer taahhüd eyledikleri vâki' ise taahhüdleri üzere câmi-i mezburu kendü mallerinden vakfa teberrüen bina eylemeleri için izin ve ruhsatı havi tenbih-i ekid eylemek bâbında emri şerif yazılmıştır.

Evâhir-i Ramazan 1177

— 105 —

Sultanhisarı kazası nâibine hüküm ki,

Sultanhisarı kazasına tâbi' Dereköyü nam karye sâkinlerinden sâdattan Seyyid Mustafa südde-i Saadetime arzihal edüp karye-i merkume sâkinlerinden karında-sı Hacı Ahmed nam kimesne ölmeden evvel sülüs malinden hine karye-i merku-med vâki' Hacı Bayram câmi-i şerifinin

muhtacı ta'mir olan mahallerini ta'mir ve termim eylemek üzere vasiyet ve bunu hususi merkume vasi-ı muhtar nasb ü ta'yin ve fevt olup sülüs dahi müsaid olmakla müteveffayı mezburun sülüs malini ahz ve vasiyetliğin icra murad eyledikte hilâf-ı şer-i şerif taallül ve muhalefet olunmak icab etmez iken yine karye-i mezbureden müteveffayı mezburun oğulları Mustafa ve Elhaç Mehmed ve Hasan ve Ali ve Hüseyin nam kimesneler ile kızları hatunlar müteveffayı mezburun vasiyetini tutmazız deyu hilaf-ı şer'-i şerif vermekte taallal ve muhalefet üzere oldukların ve bâbda dâ'vâsına muvafık şeyhülislâmdan fetvayı şerifesi olduğun bildirüp mucibince şer'ile görülüp icrayı şer'e ve ihkakı hakk olunmak bâbında emri şerifim rica etmeğın mahallinde şer'ile görülmek için yazılmıştır.

Evâil-i Zilkâ'de 1177

— 106 —

Muğla kadısına ve Menteşe sancağı mütesellimine hüküm ki,

Muğla kasabası sükkânından sulehadan İmam Halil Halife gelüp Muğla kasabasında merhum Şahidî Efendi merkad-ı şerifi kurbinde vâki' Hacı Süleyman câmi-i şerifi harab olup Cezayirli Hacı Ebubekir ta'mir edüp imamı sabiki Halil Halife mevcut iken Mehmed bin Ali nam kimesne imam yoktur deyu berat ettirmekle ref'inden Halil Halifeye 1168 senesi safeinde tevcih ve haliya berat-ı şerifimle üzerinde olup dahl icab etmez iken mezbur Hacı Mehmed bîvechi şer'i ve bilâ berat ve sened fuzuli müdahaleden hali olmadığın ve bâbda dâ'vâsına muvafık fetvayı şerife verildiğın bildirüp mucibince amel olunup mezbur Mehmed'i müdahale ettirmeyüp men' ü def'olunmak bâbında emrim rica etmeğın mahallinde şer'ile kaydolunmak için yazılmıştır.

Evâhir-i Zilkâ'de 1177

— 107 —

İznikmid kadısına hüküm ki,

Nezaret-i Sadrazamîde âsûde olan evkaftan müteveffa Pertev Paşa evkafının müteveli-i kaymakamı Ömer südde-i Saadetime arzıhal edüp müteveffayı müşarünileyhin İznikmid kazasında vâki' câmi-i şerif ve imaret ve sebili harabe müşrif ve su yolları bozulup ta'mire muhtaç olmakla tarafı vakıftan ta'mir olunmasın bundan akdem İznikmid ahalişi ve bilcümle hademe-i vakf arz ü mahzar birle iltimas ve evkaf müfettişi tarafından ta'yin olunan kâtib ve vakfı mezbur kâtibi ve İznikmid Mimarbaşı Salih Halife ma'rifetiyle ve ma'rifeti şer'ile cümle müvacehesinde keşif ve mesarifi î'lâm ve ta'miri için saadır olan emr-i âli mucibince ta'mir ve keşif ve mümza defter mucibince hesabını ruiyet ve yedine suret-i muhasebe verilip bir türlü dahl icab etmez iken dâ'vaya salhiyeti olmayan evlâdı ütekadan bazıları tekrar keşif olunsun deyu iddia ile vakfı şerife ve mumaileyhe gâdr murad eylediklerin bildirüp, sen ki müfettiş-i mumaileyhsin, tarafından ve Hassa mimarbaşı tarafından mütemedaleyh kimesneler ta'yin ve mahalinde cümle ma'rifeti ve ma'rifet-i şer'ile tekrar keşif ve muayene ve ber mucibi keşif evvel fiyatı vaz' ve ta'mir olunan mahalden mesarifi mümza defteriyle deraliyeme î'lâm vebu makule dâ'va ve niza' peyda ile vakfı beyhude masrafa mübtelâ eden kimesnelerin şerr ü mazarratları men'ü def olunmak bâbında size hitaben emr-i şerifim rica eyledikleri acilden vech-i meşruh üzre şer'ile görülmek emrim olmuştur.

Evâhir-i Muharrem 1178

— 108 —

Bâ hattı hümayunı şevketmakrun bervech-i teyid mütevellisi olduğum İstanbul'da Divanyolun'da Dikilitaş kurbinde vâki' merhum ve mağfurunleh Ga-

zi Ali Paşa'yı Atık-in cevami-i şeriflerinde işbu 1179 senesi evâhirinde vuku' bulan zelzele-i azimede ta'mir ve termimine bâ fermanı âli cevami-i mezkûrelerinin binasına mübaşeret olundukta vakfı müşarünileyhin evkafı muktaalarında Anceste ve Filibe mukataalarının sülüs mallerinden işbu 1175 martı duhulünden 1179 senesi hitamına değin 5310 kuruş ve 1180 senesi martına mahsuben 1062 kuruş ki cem'an 6372 kuruş istid'a birle rikâb-ı kâmiyaba arzıhal ve meblağ-ı merkun nazır-ı müşarünil ileyh devletlü saadetlü Babüssaade Ağası hazretlerinin dolablarında hıfz vakfı müşarünileyhin ümür ü hususunda iktiza eylediğinde verilmesi bâbında şerfesudur bulan hattı hümayun şevketmakrun mucibince bu def'a vakfı müşarünileyhin zuhur eden ta'mir ve termimi için hala saadetlu ağayı müşarünileyh hazretlerinin tarafı devletlerinden bittevliye zikrolunan meblağ-ı merkumu akhz u kaz edüp ve vakfı müşarünileyh tarafına zuhur eden mahlulat muaccilesinden yine dolab-ı merkume eda ve teslim eylemek üzre işbu tahvil yed-i müşarünileyh hazretlerine verildi.

Müteveli-i vakf hâlâ

Elhaç İbrahim

10 Şevval 1180

— 109 —

Karaman valisine ve Akşehir kadısına hüküm ki,

Akşehir'de vâki' Hasan Paşa câmi-i mütevellisi olan Elhaç Abdullah gelüp câmi-i mezbur harabe müşrif olup ta'mir etmek üzre iken kaza-i mezbur sâkinlerinden â'yândan Osman efendi demekle ma'ruf kimesne bunun bir re's bahdır atını çulu ve timur zincirli badendi ile hilâf-ı şer'-i şerif ahz ve âdemisi yedine yirmi beş kuruş ve üç kuruşluk bir ashtar gönderüp ve mezbur düteğallibe ve cebabireden olmakla bir vechile mukavemet iktidarı olmayup küllî gâdr ve zulm-i sarîh eylediğın ve bâbda dâ'vasına mu-

vafık fetvayı şerife verildiğın ve tarafın-
dan birisini vekil eylediğın bildirüp fet-
vayı şerifesi mucibince şer'ile görölüp
mezburunun hilafı şer'-i şerif ve bigayr-i
hakkın aldığı utı tarafından vekili mer-
kume alıverilüp bivech-i şer'î taallül ve
muhalefet ettirilmeyüp icrayı şer' ve ih-
kakı hakk olunmak bâbında emr-i şeri-
fim rica etmeğın mahallinde şer'ile göröl-
mek için yazılmıştır.

Evâhir-i Receb 1190

— 110 —

Konya kadısına hüküm ki,

Meşayihden Şeyh Fahrüddin Cema-
leddin gelüp Kütahya sancağında Tav-
şanlı sâkinlerinden olup Tavşanlı şeyhi
kibarı evliyaüllahdan Keşfi eşşeyh Hacı
Hüseyin Efendi zade eşşeyh Ahmed Kâ-
şif Efendi demekle mevsuf kaddese sır-
rehmlazizin sülâlelerinden bunun pederi
Elhaç eşşeyh Hediyeullah Şemsüddin
Efendi demekle ma'ruf kimesne 1193 se-
nesinde haccı şerife azimet edüp ba'de-
da avdet ve esnayı rahda Konya kaza-
sına tâbi' olup Kışla nam mahalle dühu-
lünde eceli mev'uduyle vefat edüp karye-i
mezbure toprağında vâki' çeyrek saat
mikdarı mahalde bir dâmi-i şerif olup
müddet-i medidedenberü üzerinin puş-
desi ve iki tarafının duvarları yıkılıp ha-
rabe müşrif olduğundan naşi edayı salat
olunmaayup kimesnenin dahi zir-i destin-
de olmayup câmi-i mezburu enkazı mev-
cudesi ile ta'mir ve müteveffayı muma-
ileyhin üzerine türbe bina ve ihdas etmek
murad eylediğın bildirüp ol bâbda hük-
mi hümayunum rica ve divan-ı hümayu-
numdan sual olundukta harab olan câ-
mi' kimin vakfıdır ve hâlâ derununda
edayı salat olunmaz mı? Olduğı suret-
te kimin zabtıdadır ve ta'mirine vakfın-
da müsaade yok mudur? Ve ne vakıttan-
berü müşrif harab olmuştur ve elhaleti
hazihi ne mikdar ve ne makule ahcar
mevcuttur? Ma'rifeti şer'ile muayene ve
erbabı vükuftan bittaharri sual ve ba'det-

tahkik alâ vechüssihha Dersaadetime î-
lâm olunmak üzre emr-i şerif itası me-
nutre'yi âli idüğü tahrir olunmakla vech-i
meşruh üzere i'sti'lâmı havi ferman-ı âli-
şan yazılmıştır.

Evâsıt-ı Safer 1196

— 111 —

Bor kadısına hüküm ki,

Bor kasabası ahhalilerinin südde-i Sa-
adetime takdim eyledikleri bir kıt'a arzı-
hallerinde nezareti sadrazamıde olan ev-
kaftan müteveffa Şehid Mehmed Paşa'nın
Bor kasabasında kâin câmi-i şerifi müddeti
vaciredenberü ta'mir ve termim olunmadı-
ğından müşrif harab ve mâil-i inhidam ve
türab olduğundan ta'mire eşeddin ihtiyaç
ile muhtaç ve câmi-i mer-
kum kasaba-i mezbure esvakı miyanında
vâki' ve evkatı hamsede cemaati kesire
ile meemlû olmakdan naşi cemaati müs-
limin itminanı bâl ile icrayısalatı mefru-
ze edemediklerini müeyyid mahallinden
vürud eden î'lâm ve mahzar muciblerin-
ce vakf-ı mezburun kaymakam-ı mütevel-
lisi olan İbrahim Han zade Nu'man ile
evkaf müfettişi huzurunda ledelmurafaa
ta'mirine taahhüdü ilân olunmuş iken te-
samüh birle ta'mirine mubaşeret olunma-
yup ve bir sene dahi ta'miri terk olun-
duğı surette küliyen harab olacağı bedi-
hi olduğü inha ve ma'rifeti şer' ve kay-
makamı müteveli tarafından âdemi ma'-
rifeti ve vücuh ahali nezaretleriyle ta'mir
ve termim ve meblağ masrufu sıhhat ve
hakikatı üzre Deraliyyeye arz ü î'lâm
olunmak bâbında meri şerifim sudurunu
istirham eyledikleri ecilden ta'miri inha
ve istirham olunan câmi-i mezkûr kay-
makamı müteveli tarafından âdem ta'-
yin ve ta'miri muktazi olan mahallerinin
termim ve imarete vafî meblağ tas-
yir ve mübaşir ta'yini ile ta'mir ve
termim olup sarfolunan meblağ her
neye baliğ olur ise müfredat defteriyle
sıhhatı üzre derliyyeye arz ü î'lâm olun-
mak fermanım olmağın ber minvalı mu-

harrer câmi-i mezkurun ziyade mesarif ile gadrden siyanet olunarak ta'mir ve termimi matlûb-ı mülûkânem olup ve kaymakamı mütevellî tarafından termim ve imarına vâfi meblağ ile emin ta'yin olunan mübaşirim umaileyhe terfik ve tesyir olunmagla mübaşir ma'rifeti ve ma'rifeti şer' ve vücuhı belde nazaretiyle câmii-şerif-i mezkûrun ta'miri muktazi olan mahallerini ziyade masruf ile gadrden siyanet olunarak ta'mir ve termimine ihtimam ve dikkat ve hilafından tehaşi ve sarfolunan meblağ tahharri ve tetkik ile her neye bâliğ olur ise müfredat defterleriyle sıhhatı üzre Derialiyeye arz ü î'lâma mübaderet eylemen bâbında.

Evâhir-i Rebiülevvel 119

— 112 —

Kayseriyye kazası nâibine hüküm ki,

Sen ki mevlânayı mumaileyh Eşşeyh Mehmed'sin, Bu def'a deralियeme vârid olan î'lâmında ve medine-i Kayseriyye ahalisinin mahzurlarında medine-i mezburde sâkin bilcümle ülema ve suleha ve eimme ve hüteba ve şürefa ve umumen ahali-i fukara meclis-i şer'de nezaret-i sadrazımede âsude medine-i merkumede kâin Ahmed Paşa bina eylediği Kurşunlu câmi-i şerifi mürurı eyyam ve reyhi-şedid ve kesret-i bârân ile harabe müşrif ve münhedim ve kubbesine şükuk târı ve deunune selç ve bârân câri ve taşra havalisinin sakıfları mütekeşsir ve müteadim olup bir sene dahi ihmal ve terk olunsa külliyyen harab ve mesarif-i vâfıreye muhtaç olacağı cümle indinde iyan olmakla bundan akdem umumen ahali lisanında câmi-i merkum ancak 1500 kuruş ile ta'mir olacağı keşif ve tahmin ve î'lâm ve mahzarlarıyla hakikati hal ifade ve işbu sene-i mübarekde ta'mir olunmak üzre evkaf müfettişi tarafından î'lâm olunmuş iken câmi-i merkumun mütevellisi Mehmed Necib sene-i âtiyede ta'mir ederim deyu mügayiri î'lâm iradı âzârı gayri ma'kule ile avk ü tehir ve câ-

mi-i merkumu ta'til etmekle siyaneti lil-vakf iki yüz senesi mahsulünden ta'mir ve termim olunmak üzre emri celilüşşan süduru tahrir ve istid'a ve teftiş mahkemesinden ledessual nazareti âsafide âsude ashabı hayrattan Hacı Ahmed Paşa vakfının kaymakamı mütevellisi Mehmed Necib Bey ibni Osman Efendi meclis-i şer'-i münirde bâlâda tasrih olunduğu üzre câmi-i şerif-i mezkûrun ta'mirine vâfi hâlâ yedinde mevcut derkise-i vakf olmamakla işbu sene-i mübarekde ramazan-ı şerifi guresinde kaymakamı mumaileyh câmii şerifi tarafından mütemed âdem ta'yini ile ta'mir ve termime taahhüd eylediği ba'dettescil î'lâm olunduğu evkaf müfettişi mahkemesi sicilinde mukayyed idüğü ihraç olmakla î'lâm-ı mezkûr kaydı nâtik olduğu vechile kaymakamı mütevellî-i mezbur mukaddima huzurı şer'de vaki' olan taahhüdü üzre serian ol tarafa varup mukaddemce keşfolunduğu üzre câmi-i şerifin muhtacı ta'mir olan mahallerini termim eylemek üzre bu def'a dahi taahhüdi sabıkını teyiden taahhüd etmekle olcanibe ledelvüsul kaymakamı merkumun âzârı vâhibe iradıyle imrar-ı vakt eylemesine ruhsat gönderilmeyüp muktezayı teahhüd ve mukaddim olan keşfi üzre canib-i vakfı şerifi siyanet ederek metaanet vechile câmi-i mezburun bir saat evvel ta'mir ve itmamı hususna nezret ve ikdam ve tek-mili deraliyeme mahzar birle ilaam olunmak fermanım olmağın kaymakamı merhum bu def'a dahi taahhüdi sabıkını teyid aylediği ma'lumun oldukta ba'dezin âzârı vahibesini isga ile imrar-ı vakt olunmasına iradet olunmayarak muktezayı taahhüdü ve mukaddime olan keşf üzre canibi vakf-ı şerif siyanet ettirilerek kemali metanet üzre câmi-i şerifi mezkûrun bir saat akdem ta'mir ve itmamı emrine nezaret ve ikdam ve tek-milini deraliyeme mahzarbirle ifade ve î'lâm ve hilâfından ittika-i tam olunmak bâbında

Evâsıt-ı Şevval 1200

Bor ma' Kayı kazası nâibine hüküm ki;

Nezaret-i Evkafı Hümayuna ilhak olunan evkaftan Bor kasabasında vâki' Sultan Alâüddinin bina eylediği câmi-i şerif müşrif harab olub ta'mir ve tecdidin de vakfının müsaadesi olmadığından bahisle câmi-i şerif-i mezkûr kaza-i mezbur ahali taralarından ta'mir ve tecdide ruhsatı havi emri şerifim sudurunu kasaba-i mezburede sâkin bilcümle ülema ve süleha ve eimme ve huteba ve sair ahali meclis-i şer' de niyaz ve istid'a eyledikleri sütte-i saadetime varid olan îlâmında cerh ü iş'ar olunmuş olmaktan nâşi askerî kuyuduna müracaat olunduktan vakfı müşarünileyhin tevliyeti Seyyid Mehmed bin Seyyid Mehmed Edib'in üzerinde olduğu mestur ve mukayyed olup husussı mezbur ecille-i ricali devleti aliyemden hâlâ evkaf-ı hümayunum nazırı Esseyyid Elhaç Mehmed Said'e ledelhavale müşarünilruh câmi-i şerifin ta'mirine vakfının müsaadesi ve tahmili olmadığına binaen câmi-i şerifi mezkûrun kaza-i mezbur ahali taflarından mesarifi teberrüen lilvakf olmak üzere ta'mirine ruhsatı havi Divanı Hümayunumdan emri şerif isdariyle evkafı hümayunum mülhakatı zimmeti defterlerine ilmühaeri itası iktiza edeceğini îlâm etmekle îlâmı mucibince amel olunmak fermanım olmağın divanı hümayunumdan emri şerifim isdar ve ilmuhaberi ita olunmuştur. İmdi husussı mezbur îlâm olduğu üzere olduğu halde câmi-i şerifi mezkûrun ta'mir ve termimyle mesarifi vakıası ahali merkume taraflarından itasıyla ruhsat-ı aliyem irzanı kılındığı ve mülhakat zimmeti defterlerine ilmühaberi verildiği ma'lumun oldukta bervechi muharrer amel ve harekt ve bu vesile ile ahali ve fukaradan ta'mir masrafı diyerek ziyaade akça tahsil olunmak misillü vasfı tecvizden gayetulgaye tehaşi ve mucanebet eylemen bâbında.

Evâhir-i Muharrem 1250

Ma'ruzu dai-i keminleridir ki,

Hazret-i Mevlâna Efendimizin dergâh-ı feyzpenahları ve ittisalinde kâin Sultan Selim hazretlerinin câmi-i şerifleri kurşunlarının şürutü mufassala-i ma'lume üzere ta'mirlerine irade-i hazret-i şahane talluk buyurulmuş ve bu defa saye-i hazreti zillillahide pek çok vakt böyle ta'mir-i külliyye muhtaç olmayacak derecesinde gerek dergâhı şerif ve gerek câmi-i münif-i mezkûrun kurşunları bervechi dilhah metin ve müstahkem olarak işbu şubatın âhirinde residehüsni hitam bulmuş, ez gayri kurşun ve nakliye ücreti ve kurşuncu ve ocakçı mahiyesi mesarifi sairesiçün mukaddem ihsan buyurulan 25000 kuruş ve meblağ-ı mezkûr idare etmediği cihetle istid'ayı sadikanamle muahharen 18000 kuruş fazlasıyla idare etmiş ve mukaddem ta'mirlerinde ihtiyatı yedek olarak çend kıt'a kurşun tahtası terk ve dergahta birmünasib mahalle vaz' olunarak ta'mir-i cüz'i vukunda sarf ile bu derece ta'mir-i külliyye muhtaç olmamak kaide-i kadim ise de bundan evvel elli bir tarihindeki ta'mirde bervechi muharrer yedek bırakmadıklarından bu mertebe ta'miri külliyye muhtaç oldu. Biberin bu defa dahi kaadekadimi veçhile çend kıt'a cedid kurşun tahtası ihtiyatı alakonmuş ve kurşuncu Edhem Ağa kullarının ve ocakcısının şubat gayeti ve 66 senesi martı ibtidası itibariyle memuriyeti reside-i hüsni hitam olup mahiysinın tarih-i mezkûrden kat'ına Konya kalemine tarafı âcizeden ilmuhaber verilmiş ve merkum Adhem Ağa kulları dahi tarihi arizamdan üç gün evvel diğer memuriyeti olan Balıkesir canibine azimet etmiş idüğü ve dergâh-ı şerif ve câmi-i münif-i mezkûrun kurşunları hiç bir ezmanda böyle kavi ve müstahkem ta'mir görme-yüp bu dahi zamanı hayriyet nişanı hazreti hilfetpenahi efendimizin başkaca âsâryümn ü saadeti idüğü beyaniyle haseten teşekkürümü havi arizam terkimi-

ne iptidar olunmuştur. Allahın kerem ve lutfu ile manzur-ı aynı vekâletpenahileri buyuruldukte ol bâbda ve her halde emr ü irade hazret-i menlehülemrindir.

Mehmed Said ibn-i Mevlâna bâmeşihat şüd

27 Cemaziyülevvel 1266

— 115 —

Utufetlû Efendim hazretleri,

Evkaf-ı hümayun nezareti celilesinin manzur-ı âli buyurulmak için takdim kılınan takririnde iltizan olduğu veçhile Evkaf-ı Hümayun hazine-i Celilesi mülhakatından sadresbak Merhum Pertev Mehmed Paşa vakfı hayratından medine-i İznidde vâki' câmi-i şerifin ta'mir ve terminine sarfolunmuş olan 8691,5 kuruşun vakfı mevcudundan tesviye ve itası hakkında her ne veçhile emr ü ferman-ı hazret-i padişahî müteallik ve şerefsudur buyurulur ise ana göre hareket olunacağı beyaniyle tezkire-i seneveri terkim kılındı.

28 Zilhicce 1274

— 116 —

Devletlû utufetlû efendim hazretleri,

Bursa'da bulunan cevami-i şerifeden Sultan Yıldırım Bâyezid Han hazretlerinin binakrdesi olan câmi-i Kebir vüs'at ve mevki cihetiyle ibadet ve cemiyetgâh umumî bir ma'bedi kadim olarak evkatı adiyede ve hususiyede ve eyyamı sıymda orada ekser ahali savf bste-i ibadet olup fakat ma'lumı alii dêverileri buyurulduğu üzre câmi-i şerif-i mezkûr üç sene mukaddem münhedim ve rahnedar olmasıyle derununda akdi süfufi ibadet ve istima'ı mevaiz-i hayriyetmenkıbetten geçen sene ramazanı şeriflerde umum ahali mehcur ve mahrum olarak şurada burada müteferrikan edayı salat ile câmi-i mezkurun husuli ma'muriyeti duasiylen atika pirayı iştigal oldukları halde Allahın

lutfuyle saye-i muvafakatvaye-i hazreti-şahanede câmi-i şerif-i mezkurun mukaddimadahi hakipayı samı-iddaverilerine bu mazbata arz ü beyan olduğu veçhile sene-i sabika ve bu sene-i mübarekede inşaları haddi hitam olan onbeş kubbenin siva ve boyaları ile tezyinat-ı dahiliye ve hariciyeleri hüsnî ikmal kılınmış olduğuna ve şu mahaller zeynetsaz-ı enzar-ı ahali olarak bunların derununda mütekaarribulhülûl olan mah-ı mezkurde edayı salat-ı mefruze ve teşekkürat-ı lazime ile veli nimetimiz efendimizin izdiyad-ı ömr ü devlet ve terakki-i fûruğı mihr ü şevket ve saltanatı seniyyeleri ed'iyesini tekrar eylemek hakkında erzani-i müsaade-i seneiyye arzısı cayegiri zamir bulunduğu ve henüz ta'miratına başlanan diğer beş kubbe câmi-i mezkurun vasatından girüde vâki' olmasıyle bunların ameliatı edayı salata mani' olamayacağından başka saye-i şehinşahide ahdi karibade inşa ve ikmalleri memuli kavi olduğu misillû zatış evetsematı hazret-i zillilhinin hemişe eşi'a nisarı saha-i ümniye ve âmâl-i teberrükât olan ehvarı merhamet ve şefekati seniyyelerinden bu bâbda dahi ahali-i merkumenin iktibası lemeat-i neyl-i amel eylemeleri hakkında müsaade-i celile-i şehriyarî bîderiğ buyurulması etrafı şamiletületrafı seniyyeden müsted'a bulunduğu mebni lutfen ve şu haheş-ü arzuyu umumiye merhameten işbu ma'hi siyamda câmi-i şerifi mezkurde ibkayısalat ve tertili duayı şehinşah-ı ma'delet âyât olmak üzre istihsali müsaade-i seniyyeye inayeti aliyye-i hidivleri sezâvâr ve câmi-i mezkûr ile ebniye-i aliye-i sairenin ber vakf-ı matlubı âli tetrici-i ta'mirat-ı mühimmelerinde Bursa Evkaf müdiri faziletlû Elhaç Halil Efendi dâilerinin doğrusu ikdamat-ı saadika ve tekayyüdat-ı daimesi meşhud olduğundan hırzı bazuyı şevk ü iftihatı olmak üzre kendüsüne bir kıt'a taltifname-i âli-i dâverileri istar ve tisyar buyurulmak niyazına arıza-i mahussa-i bendegânenin terkim ve takdimine ibtidar kılınmıştır.

Olbâbda emr ü irade hazreti menchülem-
rindir.

Vâli-i vilâyeti Hüdavendigâr
Süleyman

25 Receb 1274

— 117 —

Utufetlû Efendim hazretleri,

Bursa'da vâki' Hayreddin Paşa câ-
mi-i şerifi vukubulan hareket-i arzda kül-
liyen münhedim olduğundan mahallin-
de münakaşası bilicra keşfi olan 49169,5
kuruştan aşağı tâlib bulunduğu halde
anın ve bulunmadığı surette mahalli mec-
lis ve evkaf müdiri ma'rifetiyle bitta'mir

hiltamında defterinini irsali ve vakf-ı
mezkûrun 61 senesi muhasebesinde te-
beyyün eden 34400 bu kadar kuruş faz-
lası mevcut olup sair senelerde dahi faz-
la zuhuru memul idüğinden lâzım gelen
muhasebatının ruiyeti hususuna dair Ev-
kaf-ı Hümayun nezaret-i Celilelisinin
takriri manzuru âli-i cenabı mülûkâne bu-
yurulmak için arz ü takdim kılınmış ol-
makla ber mücib-i takrir icrayı iktizası-
nın nezaret-i müşarüniyleh'e havalesi
müvafık-ı emr ü ferman-ı hazret-i padi-
şahî buyurulur ise tesviye-i icabına ibtidar
olunacağı beyaniyle tezkir-i senâverî ter-
kimine ibtidar olundu.

9 Safer 1279

MANİSA MURADIYE CAMİİ VE KÜLLİYESİ

ERDEM YÜCEL

Manisa'da XVI. yüzyıl Türk Mimarisinin en güzel ve en muhteşem eserlerinden olan Muradiye camii, şehre hakim bir noktada, Spil dağı eteklerinde inşa edilmiştir. (Resim 1) Camiinin bulunduğu cihet, şehrin güneyine düşen Saruhan mahallesidir ve burası aynı zamanda Saruhan devri eserlerinin büyük bir kısmını bünyesinde barındırmaktadır. (Resim 2)

Muradiye camii, medrese, imaret, dükkânlar ve XIX. yüzyılda bunlara ilâve edilen kütüphane ile bir külliye teşkil eder. Geçirdiği tamir ve tadilâta rağmen orijinalliğini zamanımıza kadar muhafaza etmiş, müstesna eserlerden biridir.

Muradiye camii, aynı yerde Sultan Murad III (1546 - 1595) ün H. 991 - 994 (1583 - 1585) yılları arasında inşa ettirdiği ikinci yapıdır.

İlk camii, Sultan Murad III, daha Manisa'da şehzade olarak bulunduğu sıralarda inşa ettirmiştir. Bu camiinin inşa tarihi bu gün için meçhul ise de, Murad III'ün tahta çıktığı H. 982 (1574) tarihinden önce yapılmış olduğu muhakkaktır. Keza, Hazine-i Evrak kayıtlarında bulunan bir vesika, camiinin Sultan Murad III'ün şehzadeligi sırasında yapıldığını teyit etmektedir. Ayrıca tarihçi Naima, Sultan Murad III'ün yaptırdığı eserlerden bahsederken, Manisa'da camii şerif, yanında bir medrese icad, mücedden imaret ve han, tabhane dahi yaptırdılar demektedir.¹ Fakat Tarihçi Naima'nın Murad III'ün Manisa'daki eserlerinin hepsini şehzadeligi sırasında yaptırmış

olduğu iddiası da hatalıdır. Çünkü Sultan Murad III., sadece ilk camii şehzadeliginde yaptırmış, bugünkü camii, medrese ve imaret onun padişah olduğu yıllarda inşa edilmiştir.²

Bugünkü kadar geniş bir sahayı kaplamayan ve mevcut cemaatin da ihtiyacını karşılamayan ilk camiinin, yıktırılarak yerine yenisinin yapılmasına karar verilince şimdiki Muradiye Camiinin inşasına H. 991 (1583) yılı muharrem ayında başlanmıştır.

Muradiye camiinin inşası o devir için mühim bir hâdise olduğundan Manisa'dan başka İzmir, Bursa gibi civar vilâyetlerde bu yapıya karşı derin bir alâka uyanmıştır. Kezâ, mühimme defterleri içerisinde, camiinin inşaatında çalıştırılmak üzere bir miktar taş ve sırak hamalı tedariki için Bursa kadısına yazılmış bir fermana rastlanmaktadır. Ayrıca İzmir, Manisa, Tire, Sart ve Nif kadılıklarına hitaben yazılı fermanlarda da bu camiye taş taşımak için araba tedariki emredilmektedir.³

İnşaatın başlamasından bir müddet sonra temeller atılıp duvarlar yükselmeye başladığı sıralarda, meçhul bir sebepten dolayı faaliyete bir fasıla verilmişse de cami H. 994 (1585) yılı Zilhicce ayında tamamlanmıştır. Fakat, külliye teşkil eden medrese, imaret, dükkân gibi yapıların tamamlanması ve manzumenin et-

1. Naima tarihî, C. I, s. 106.

2. Kâmil Su, Manisa Muradiye Camii ve Külliyesi, İst. 1940, s. 6-8,

3. Kâmil Su, Manisa Muradiye Camii ve Külliyesi İst. 1940, s. 11.

rafına kaldırım döşenebilmesi için inşaat H. 1001 (1592) yılına kadar devam etmiştir.

CAMİİN MİMARİ :

Manisa Muradiye Camiinin mimarı olarak bir çok kaynaklar Mimar Sinan'ı gösterirlerse de, bu tarihte Sinan'ın artık ihtiyarladığı bir hakikattir. Keza İstanbul haricindeki inşaatları kendi yanında yetişen ve yarattığı ekolü benimsemiş mimarlara terk etmiş olduğunu da bugün artık biliyoruz. Meselâ H. 985 (1577) yılında Balıkesir'in en mühim eserlerinden Yıldırım ve Zağanos Paşa camilerinin bir zelzele neticesi yıkılması üzerine, bunların tamirini Mimar Mahmud Ağa'nın deruhte etmiş olması bu hususu açıkça göstermektedir.

Muradiye camiinin plânı, Mimar Sinan'ın diğer eserleri ile mukayese edildiği zaman oldukça değişik bir şekil gösterir. Fakat Sinan, eserlerinde o kadar çok varyasyon denemiştir ki, bu plân onun stiline uymuyor diyemeyiz. Bu arada, plânın Sinan'a ait olması, fakat aynen tatbik edilmiyerek değişikliğe maruz kalması da ihtimal dahilindedir.

Muhakkak olan bir nokta vardır ki o da, camiin inşasına Mimar Mahmud Ağa'nın başlaması ve onun âni ölümü üzerine de, yerine Hassa mimarlarından Mehmed Ağa'nın tayin edilmesidir. Bu tayini Hazine-i Evrak kayıtlarında Sultan Murad III'ün 3 Sefer 994 (1585) tarihli fermanından anlıyoruz.⁴

CAMİİN MİMARİ YAPISI :

Muradiye külliyesinin etrafı kesme taştan alçak avlu duvarları çevrili olup bu duvarların kuzey, güney, ve batı yönlerinde muhtelif kapılar açılmıştır. Külliye'nin esas girişi kuzeyde, cami ile medrese arasında ve üzerinde Kelime-i şahadet yazılı bulunan basık kemerli bir kapıdır. (Resim 3)

Vaktiyle avlunun üç tarafının "U" şeklinde medrese odaları ile çevrili bulunduğu anlaşılmaktadır. Ne yazık ki, bunlar zamanımıza kadar gelememiş ve hiç bir iz bırakmadan yıkılmış, yerleri de avluya dahil edilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 1956 yılı onarım faaliyeti sırasında avlunun ortasına ve cümle kapısının karşısına devrinin mimarî stiline uygun sekizgen plânlı, geniş saçaklı bir şadırvan ilâve edilmiştir. (Resim 4)

Muradiye Camiinin plânı oldukça basittir. Cümle kapısından girilince ortada merkezi kubbenin örttüğü kare plânlı bir mekân, bunun doğu, batı ve güneyinde üstleri kubbemsi yarım çapraz tonozlar ile örtülü dikdörtgen kısımlar bulunmaktadır. Bu plân tarzı bize, İlk Devir Osmanlı Mimarisinde tatbik edilen, yan mekânlı cami tipini hatırlatmaktadır. Buna rağmen Muradiye camiini, üç yarım kubbe ile desteklenen merkezi kubbeli camilerin bir varyasyonu gibi de mütalaa etmek mümkün olacaktır.

Muradiye Camiinin en gösterişli kısmını, şüphesiz ziyaretçide kuvvetli bir tesir bırakan, ön cephe görünüşü teşkil etmektedir. Beş bölümlü son cemaat yerinin arkasından yükselen, plâstik olarak belirtilmiş, büyük kemer tamamen ön cepheye hakim vaziyettedir. (Resim 5) Bu kemerin iç dolguşu, alternatif olarak kırmızı beyaz taşlardan örülmüş, sivri kemerli, yuvarlak alçı şebekeli iki sıra pencere ve üçgen köşelikler ile hafifletilmiştir. Üst sırada beş, alt sırada da altı pencere bulunmaktadır. Kemerin üstü, iki taraftan aşağıya doğru inen bir merdiven gibi kademelendirilmiştir.

4. Camiin mimarları olan Mahmud ve Mehmed Ağaların hayatları hakkında tam bir malûmatımız yoktur. Sadece bazı Hazine-i Evrak kayıtlarında isimlerinden bahsedilmektedir. Meselâ (Bu sırada Manisa'da yapılan camiin mimarı Mahmud öldü. Sinan camii itimama erişmek için Mimar Mehmed'i tayin ettirdi) gibi.

Resim 1 — Muradiye Camiinin umumî görünüşü
(Vakıflar Gnl. Md.lük Arşivi)

Resim 2 — Muradiye külliyesi ve civarı
(Vakıflar Gnl. Md.lük Arşivi)

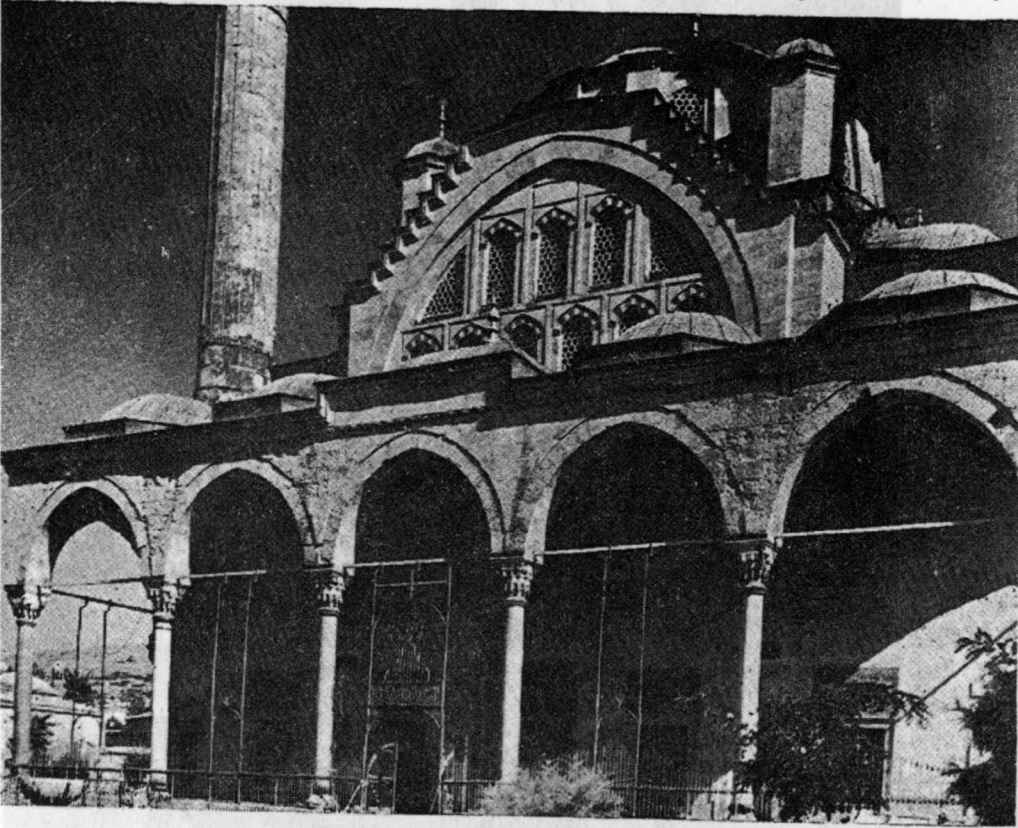

Resim 3 — Muradiye külliyesinin ana giriş kapısı.
(Vakıflar Cnl. Md.lük Arşivi)

Resim 4 — 1956 yılında camiin cümle kapısının karşısında
yapılan şadırvan (inşa sırasında)

Şehirde bulunan her tür yapıların korunması ve geliştirilmesi için gerekli olan her türlü çalışmaları yapmak ve yaptırmak üzere Kurumun görevi ve yetkileri, Bakanlar Kurulu tarafından belirlenir. (Vakıflar Kanunu, Madde 10)

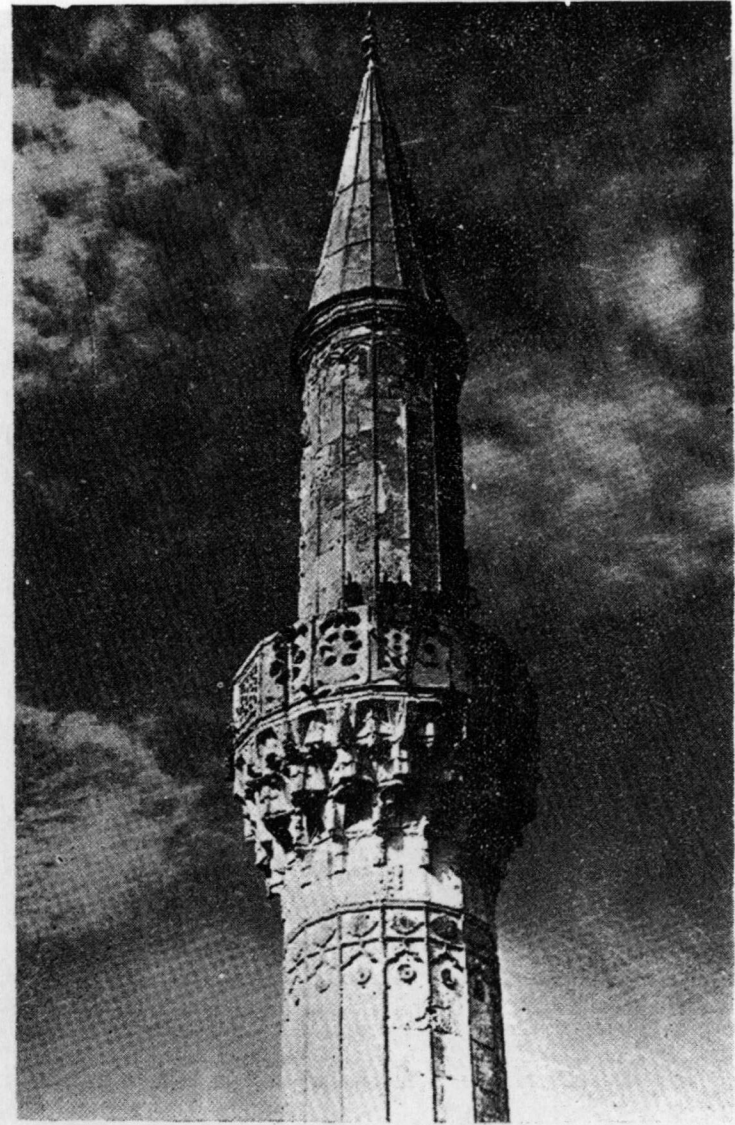
Resim 5 — Muradiye Camiinin kuzey cephesi (onarımdan önce)
(Vakıflar Gnl. Md.lük Arşivi)

Resim 6 — Muradiye Camiinin portalı

Resim 7 — Muradiye Camiinin minare pabuçu
(Onarımdan önce)

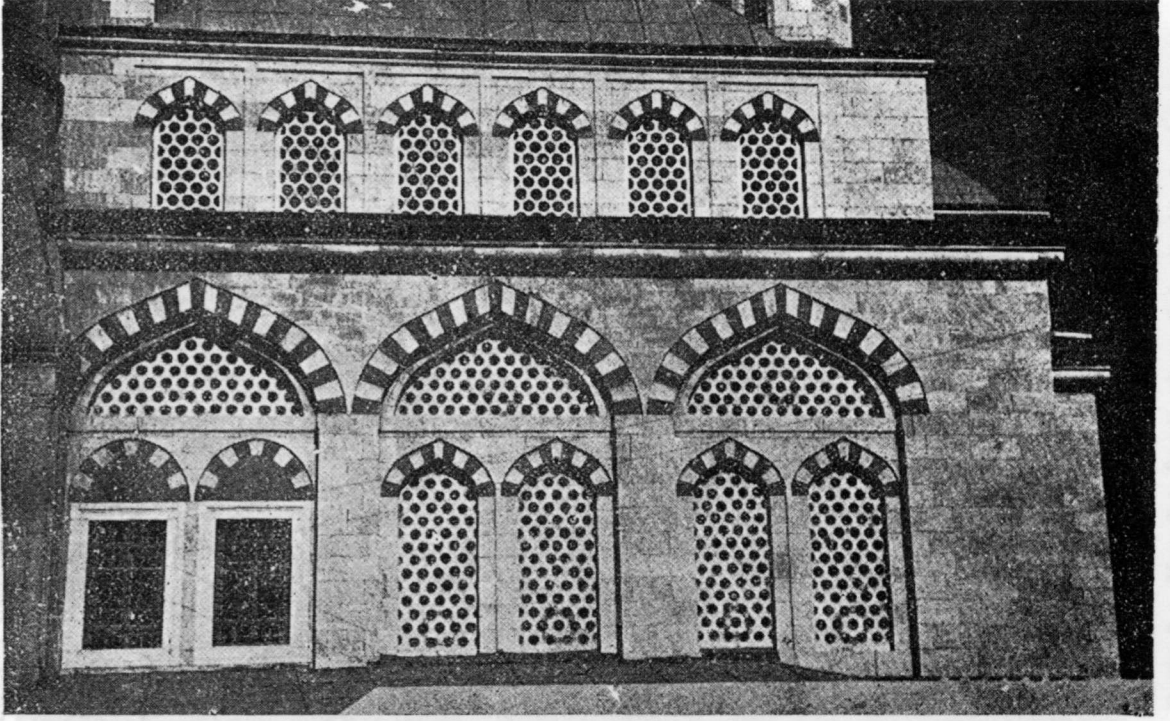

Resim 8 — Muradiye Camii minaresinin şerefe ve petek kısmı
(Onarımdan önce)

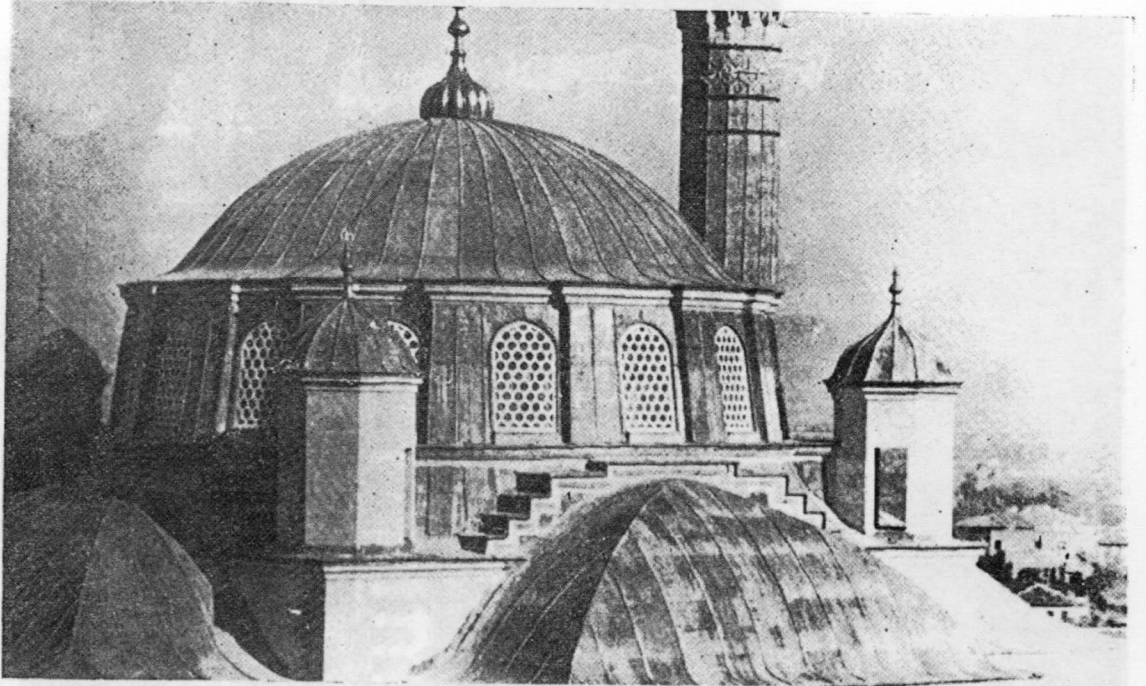

Resim 9 — Muradiye Camiinin batı ve güney cepheleri.
(Onarımdan önce)

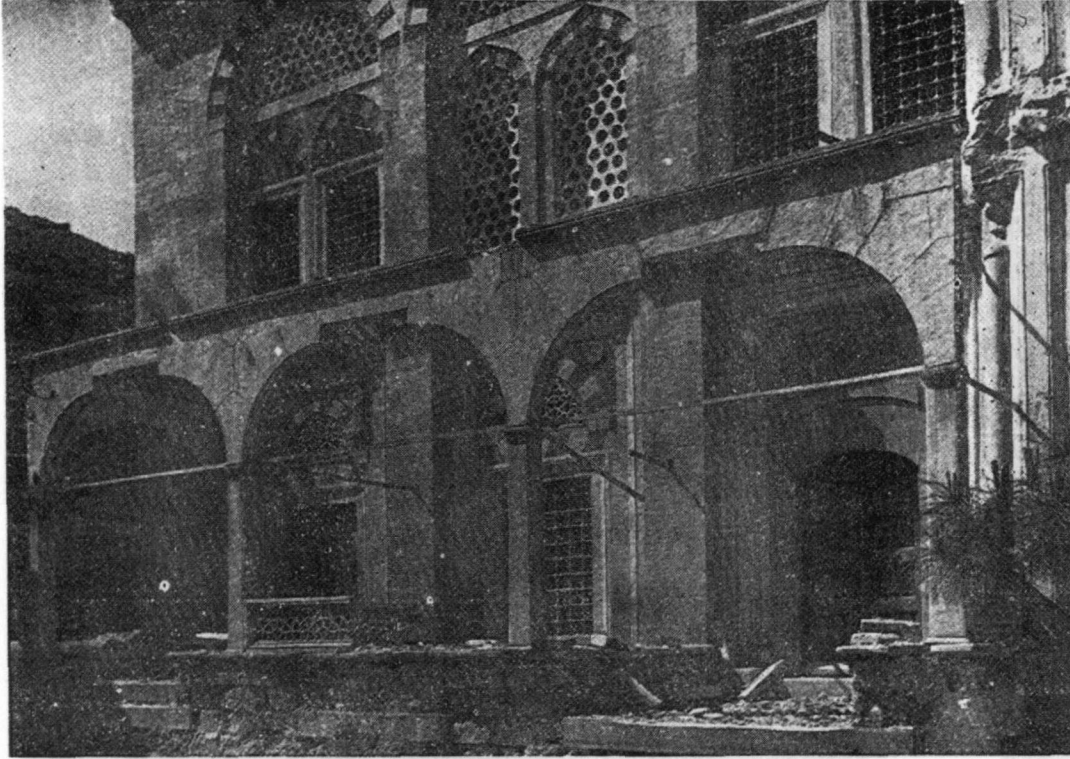
Resim 10 — Muradiye Camiinin batı cephesi (Onarımdan sonra)

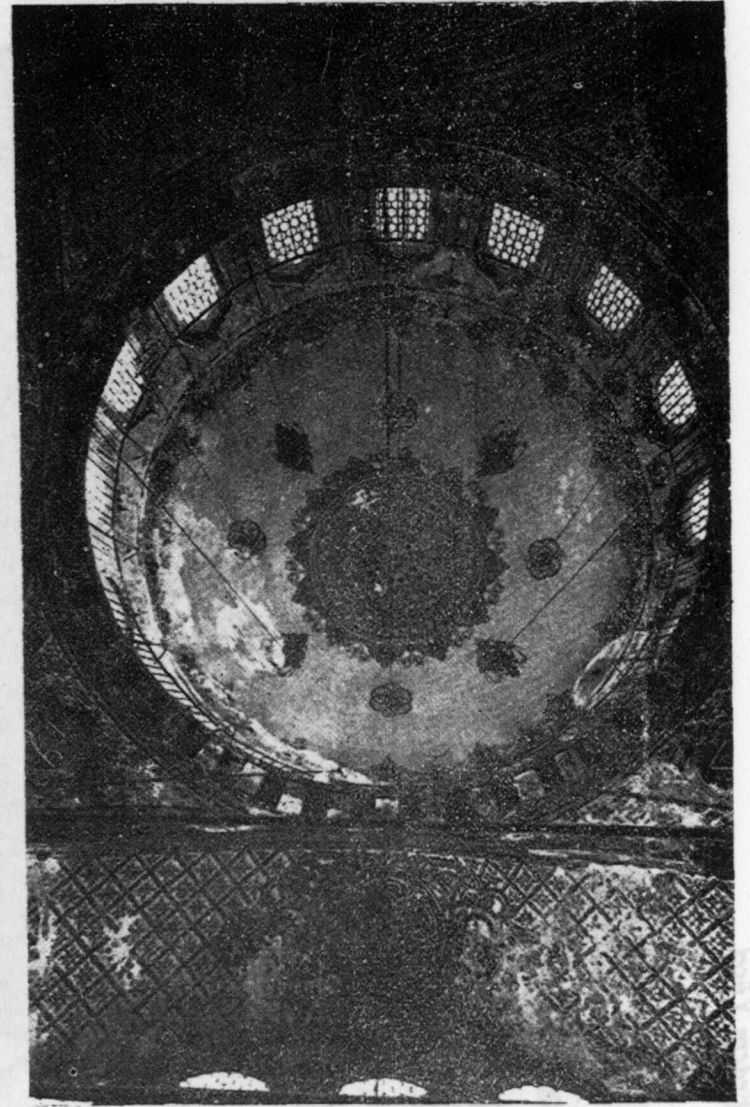
Resim 11 — Muradiye Camiinde pencere sistemi

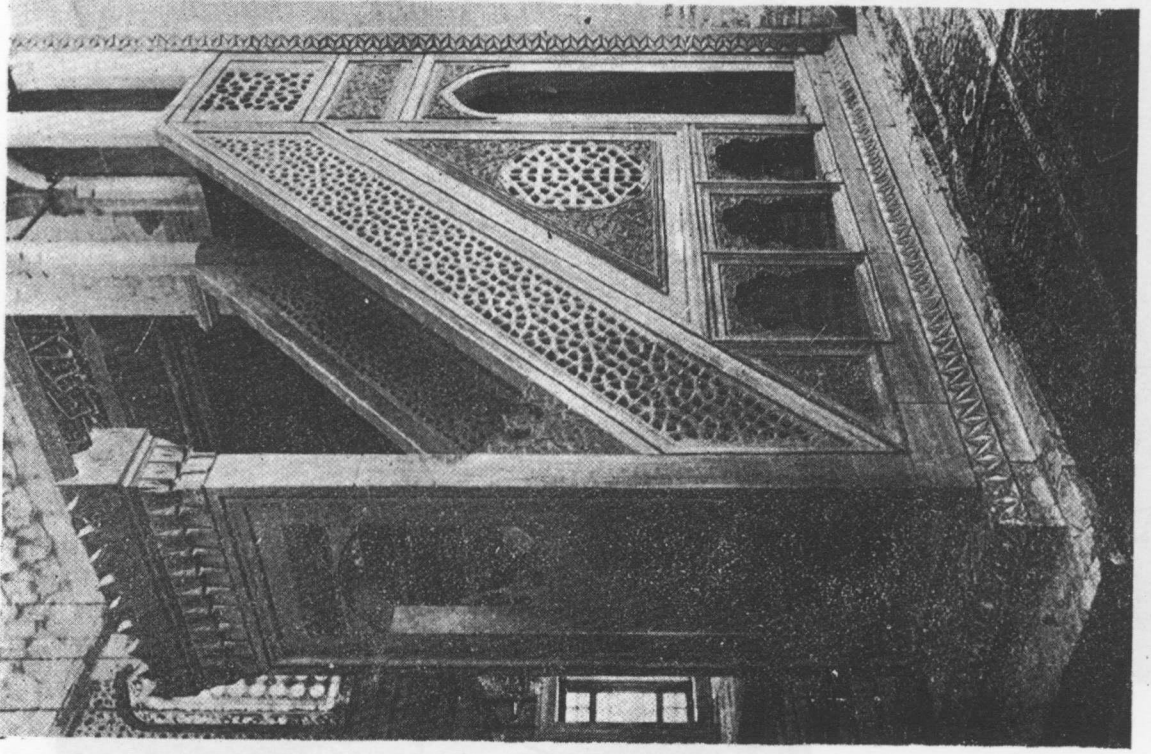
Resim 12 — Muradiye camiinin kubbesi ve köşe kuleleri
(Vakıflar Gnl. Md.lük Arşivi)

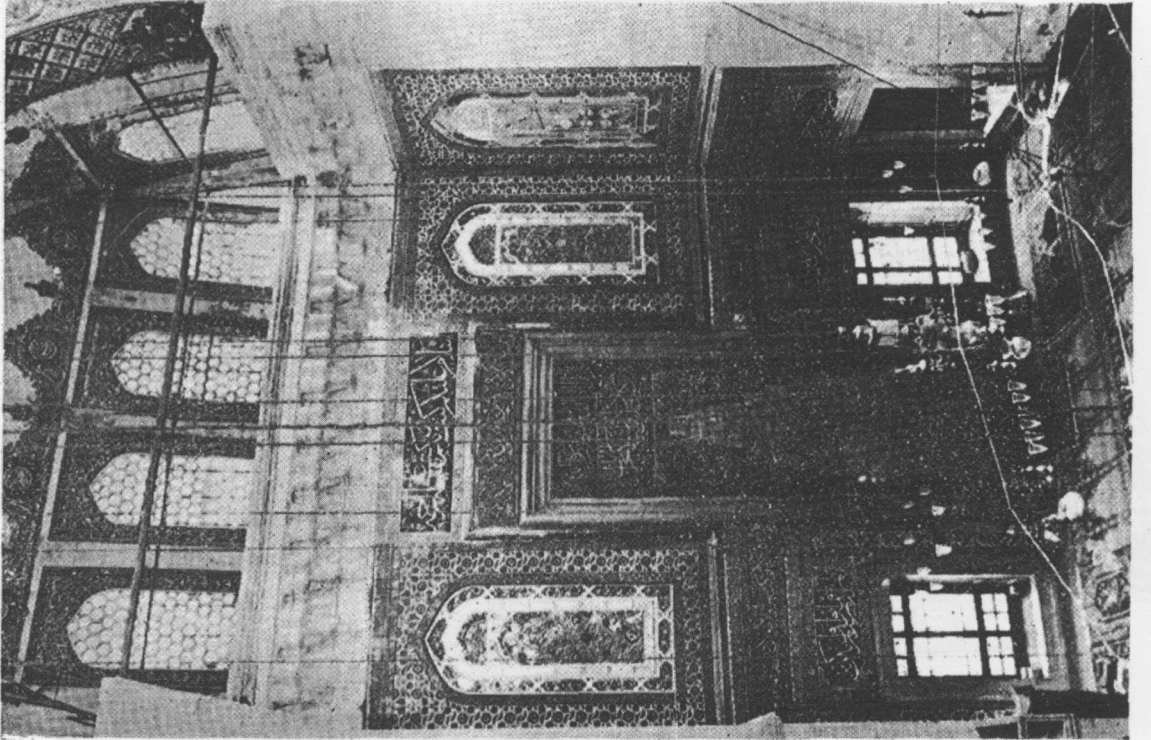
Resim 13 — Muradiye Camiinin doğu revakı (Onarımdan önce)

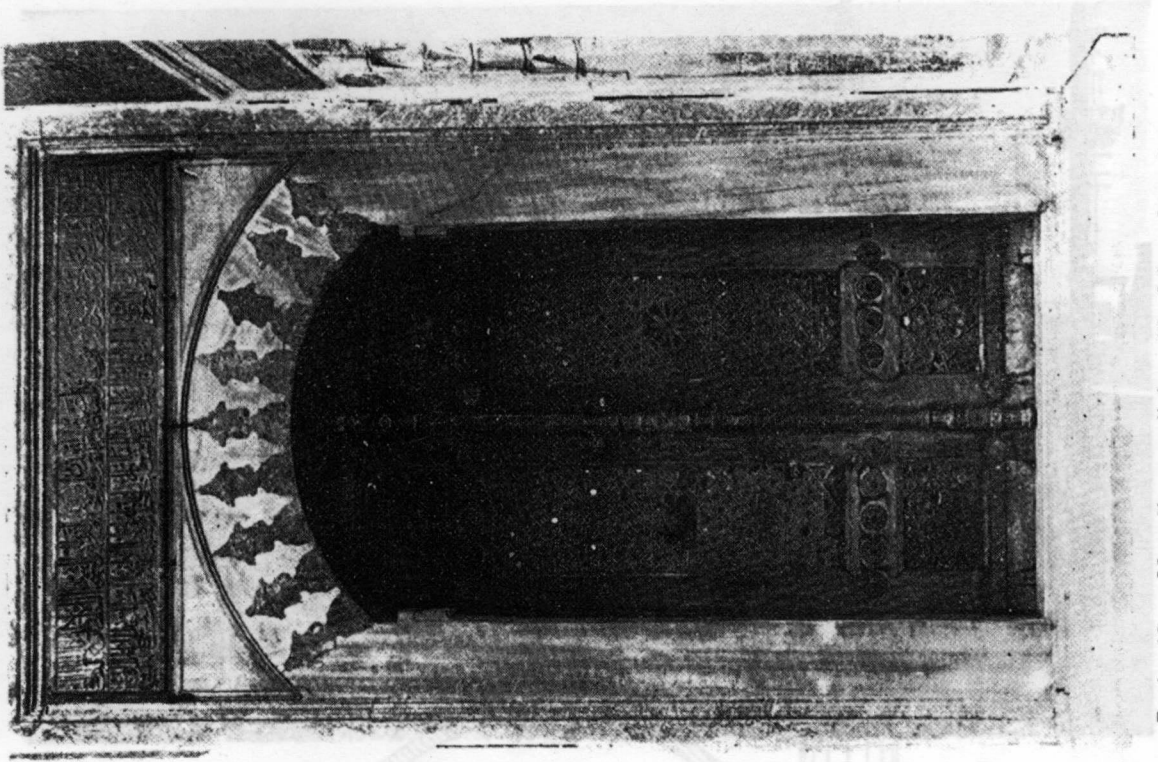
Resim 14 — Muradiye Camii kubbesinin iç görünüşü (Onarımdan önce)

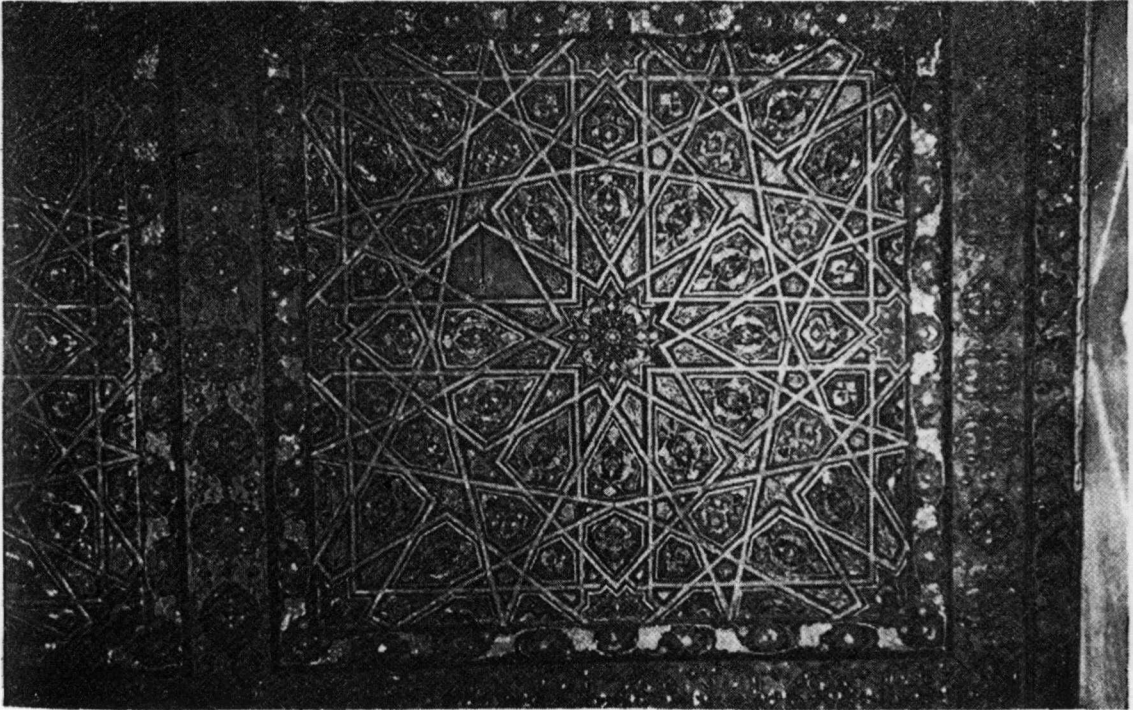
Resim 16 — Muradiye Caminin minberi
(Vakıflar Genel Md.lük Arşivi)

Resim 15 — Muradiye Caminin mihrabı
(Vakıflar Gnl. Md. lük Arşivi)

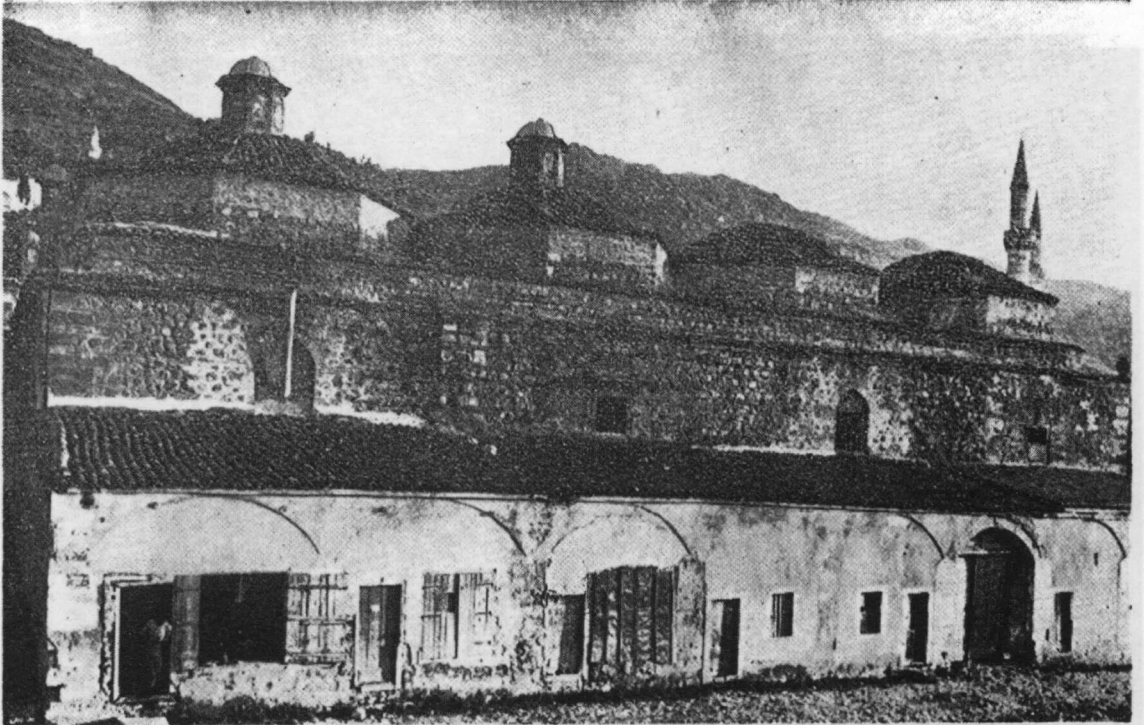
Resim 18 — Muradiye caminin orijinal kapı kanatları.
(Vakıflar Gnl. Md. İük Arşivi)

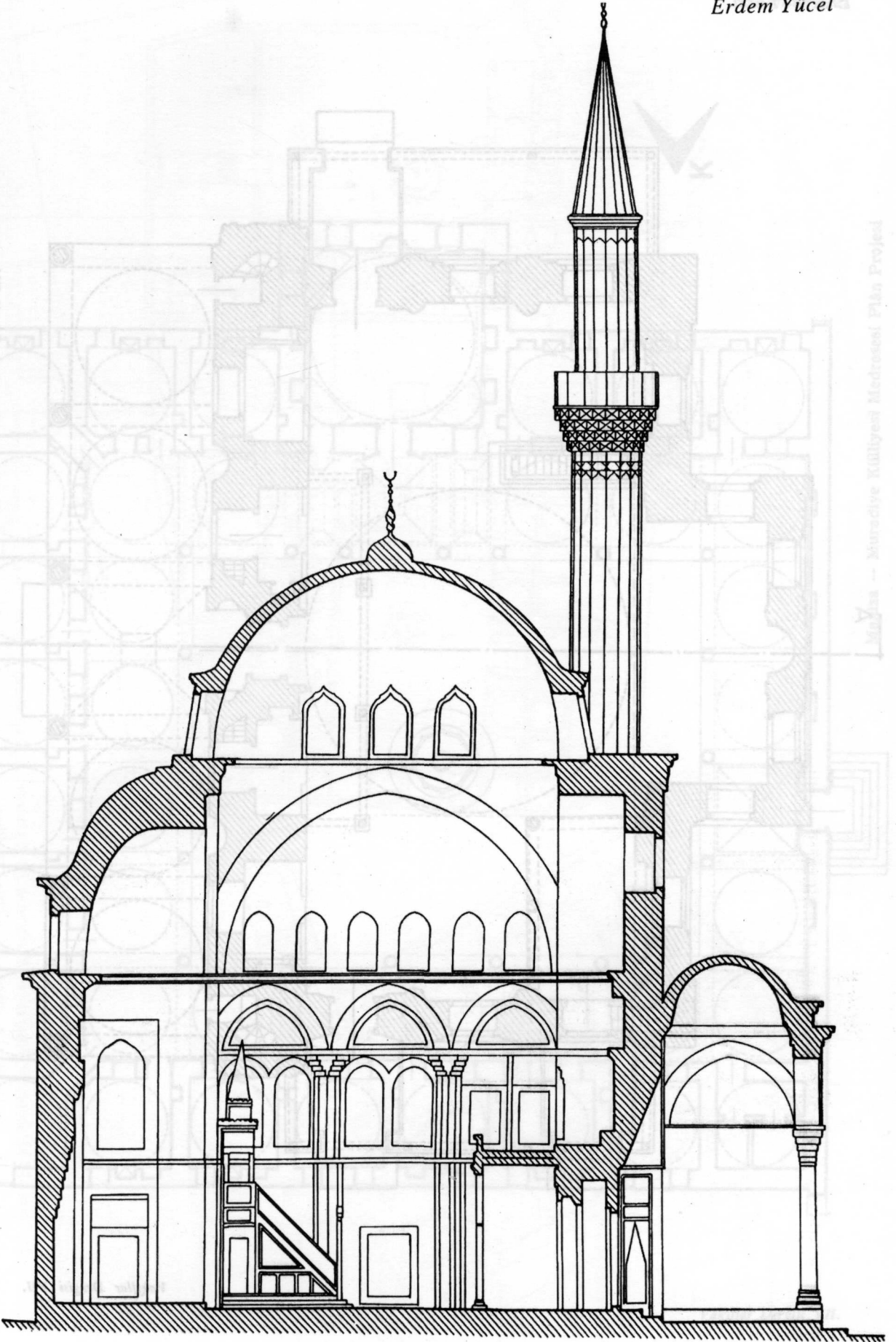
Resim 17 — Muradiye Camiinde hünkâr mahfili altındaki tavan
(Vakıflar Gnl. Md. İük Arşivi)

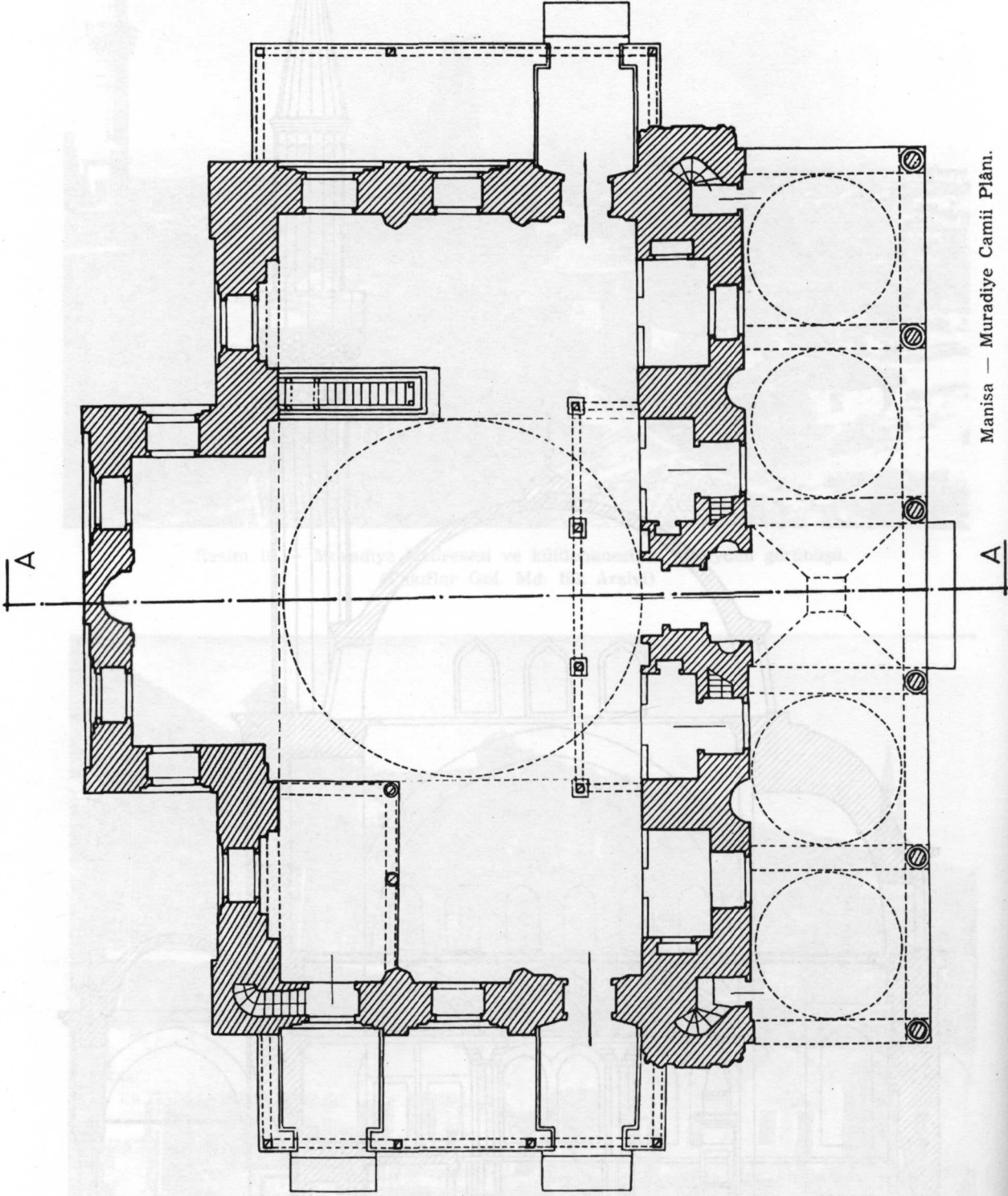
Resim 19 — Muradiye Medresesi ve kütüphanesinin güneyden görünüşü.
(Vakıflar Gnl. Md. lük Arşivi)

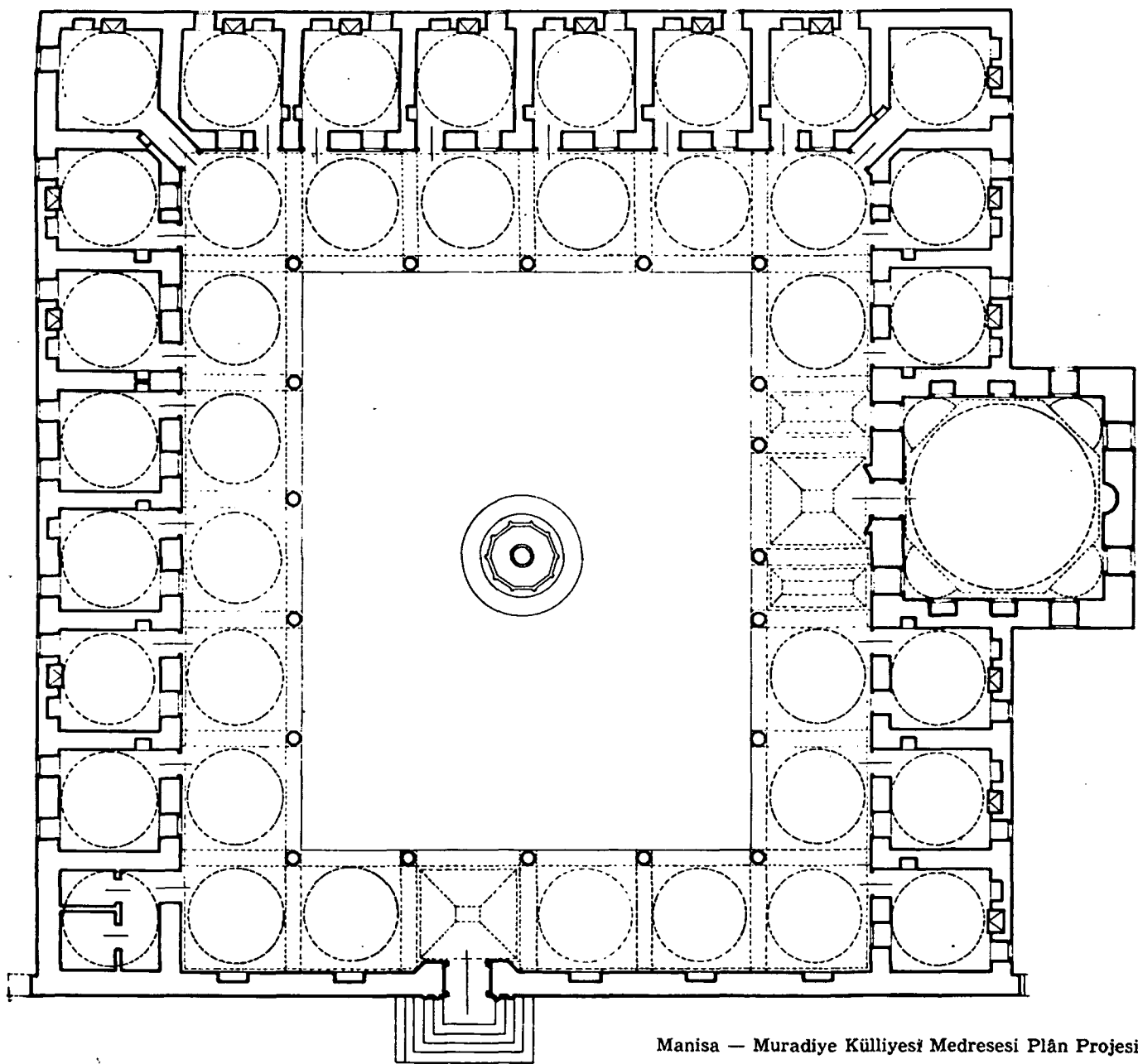
Resim 20 — Muradiye İmareti ve önündeki dükkânlar (Onarımdan önce)
(Vakıflar Gnl. Md. lük Arşivi)

Manisa - Muradiye Camii A-A Kesiti.

Manisa — Muradiye Camii Planı.

Erdem Yücel

Manisa — Muradiye Külliyesi Medresesi Plân Projesi

büyük hanlar mevcut olmuştur.¹⁰⁸ Anadolu'nun küçük büyük bir çok şehrinde çarşıların oldukça düzenli bir organizasyona sahip olması, esnaf loncalarının kökü çok eskiye giden örgütlenmesinin bir ifadesidir. Aynı şekilde, geçici pazar yerleri, şehirle köy ve göçebe arasındaki ilişkilerin, günümüze kadar devam eden tek ifadesi olmuştur.

✧ Anadolu şehrinin anıtsal bir karakteri olduğu söylenemez. Camilerin çevresinde, içkalede, belki tek tük kalan şehir surları çevresinde anıtsallık bulunabilir. Fakat, büyük külliye bile, bir Gotik kilise, bir Rönesans sarayı veya bir Kuzey Avrupa Belediye yapısı gibi, bilinçli bir kendini ilân etme kaygısında değillerdir. Ancak yerleri ve kütleleriyle şehir fizyonomisinde bir yer işgal ederler. Türk şehrinin genel organizasyonu ve silueti, doğal bir gelişme sürecinin ifadesi olduğu, geometrik değil, fakat adeta biyolojik karakterde ilkeler onun gelişmesinin idare ettiği için, şehrin fiziki görünüşü, içinde yaşayan toplumun örgütlenmesini katıksız belirtmektedir. Şehir silüetinin iki hakim elemanı vardır: idarî ve askeri örgütlenmenin ifadesi olan içkale (Ankara'da, Kastamonuda, Tokatta, Amasyada, Mardinde Alanyada olduğu gibi); dinî sembol olarak cami. Selçuk devrinden sonra, şehir surları gittikçe önemini kaybettiğinden, henüz eski surlarını koruyan Sinop, Diyarbakır gibi birkaç şehir dışında, surlar şehir silüetinin önemli bir elemanı değildir. Konutlar silüetin homojen kanevasını örür ve bu hakim elemanlara fon teşkil ederler. Osmanlı toplumunun oldukça heterojen yapısının aksine, şehir oturmuş ve homojen hale gelmiş bir tekstüre sahiptir. Ne farklı din ve mezhepleri, ne zengin ne fakiri bu şehirlerin dış görünüşünde ayırmak kabil değildir. Ancak 19. Yüzyılın ikinci yarısından sonra, ayrılıklar meydana gelmiştir. Denebilir ki, Anadolu'da her kültür taba-

kası kendi fiziki bütünlüğünü biçimlendirebilmiştir.

✧ Anadolu Türk şehirleri doğal fiziki çevreden keskin sınırlarla ayrılmazlar. Bizans ve Selçuk şehirleri surlar içindeydiler. Bazı bölgelerde, özellikle doğuda, Erzurum, Sivas gibi şehirlerde surlar Osmanlı devrinde de kısmen ayakta kalmıştır. Fakat 15. Yüzyıldan sonra, büyük Anadolu şehrinin surlar dışına taşmasını kabul etmek gerekir. Bir çok şehirlerin daha başından surları olmamıştır.¹⁰⁹ Bu durum, şehirlerin biçimsel gelişmelerini, serbestlik yönünde, büyük ölçüde etkilemiştir. Kastamonu gibi bir şehrin çevreyle adeta değişik bir bitki örtüsü gibi kaynaşmasında sur dışındaki gelişmenin rolü çoktur.

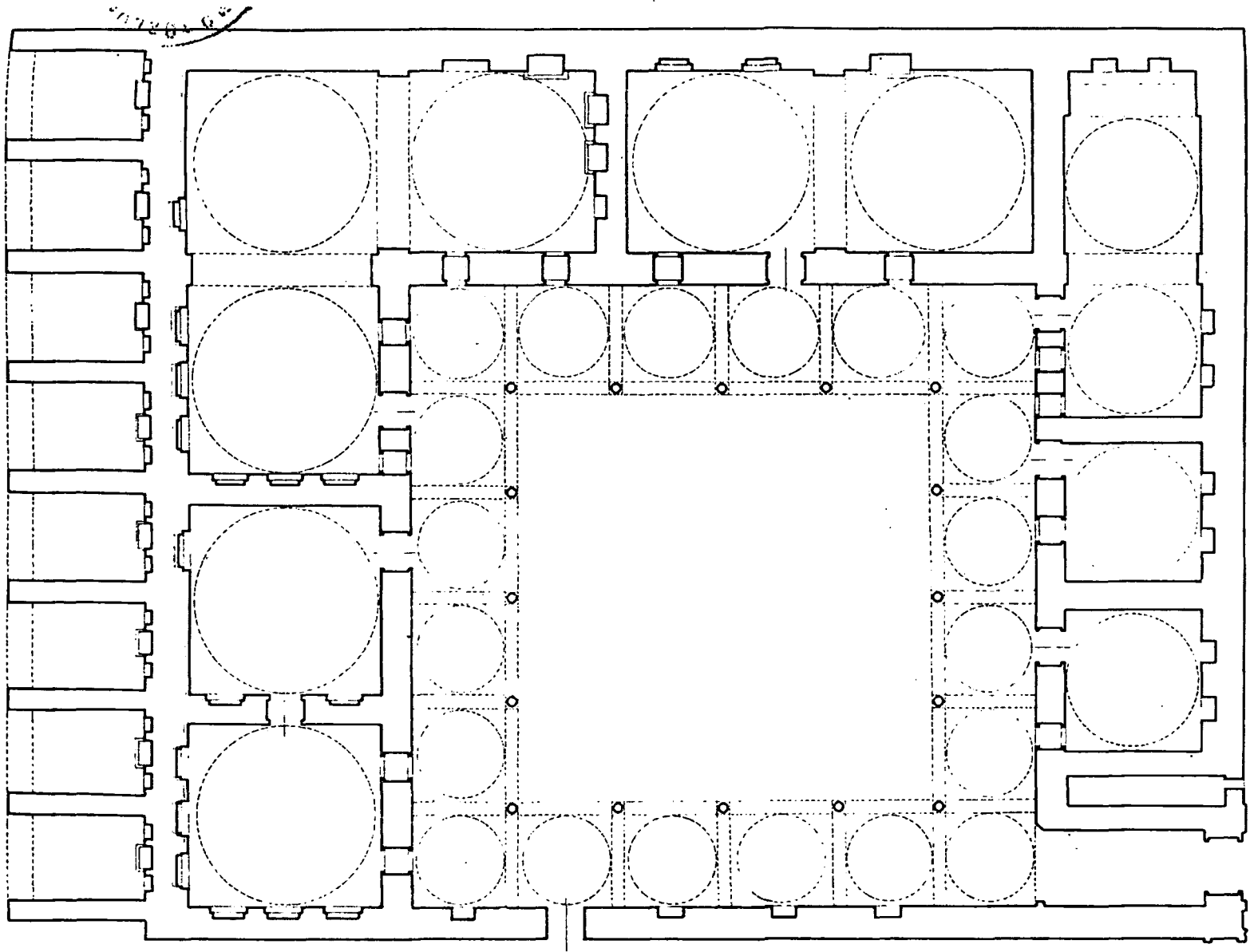
Çok eski bir yerleşme geleneğine sahip bir ülkede, sekizyüz yıllık bir Müslüman tarihi olan Anadolu - Türk şehri, doğal çevre ile insan yapısı arasında kurulabilecek ahenk için güzel bir örnektir. Çeşitli coğrafî ve tarihî, bölgesel koşullara çeşitli mimarî 'vision'lar tekabül etse de, her seferinde, şehir aynı fonksiyonel elemanları aynı strüktür 'behavior'unu gösterir. Bu şehirlerde bulduğumuz biçim ve fonksiyon ilişkisi modern şehirçilerin bugünün şehrinde bulamadıkları bir mükemmelliğe erişmişti. Bölgesel koşulların sınırları içinde, hepsi, sokaklarının yapısı, organik bir örtü gibi arazi üzerinde yatay yayılmaları, konutla yeşilin karışması ve camilerin hakim olduğu silüetleriyle, aynı yerleşme esprisi-

108. Bursadaki Koza Hanı, İpek hanı erken örneklerdir. Muhtemelen Selçuklular devrinde de başka başka meslekler tahsis edilen hanlar vardı. Elâki, Şemsi Tebrizinin Konyaya ikinci defa geldiği zaman 'şeker tüccarları kervansarayına' indiğini yazar. Cl. Huart tercümesi, *Les saints de derviches tourneurs*.

Paris, 1918-22, s. 69.

109. Örneğin Bursa'nın şehir surları hiç olmamıştır. Bak:

Gabriel, A., *Une Capital Turque, Brousse*, Paris, 1958. I, s. 8. Amasya, Kastamonu 16. yy. dan itibaren surlar dışında gelişmiştir.

Manisa — Muradiye Külliyesi İmaretı Plân Projesi

Erdem Yücel

Camiin bu cephe görünüşü bize ilk nazarda Mimar Sinan'ın İstanbul Edirnekapı'daki Mihrimah Camiini hatırlatmaktadır.

Muradiye Camiinin son cemaat yeri, narin altı mermer sütunun sivri kemerler ile birbirine bağlanması ile meydana gelmiş beş bölümden ibarettir. Sütün başlıkları stalaktitlidir. Her bölümün üstü sekizgen kasnaklı küçük birer kubbe ile örtülü olmasına rağmen, girişi diğerlerinden ayırmak amacıyla ortada bir ayna tonoz kullanılmış ve bu değişiklik revak cephesinde de bir kademe farkı ile tebarüz ettirilmiştir.

Son cemaat döşemesi yassı sekizgen blok taşlardan meydana getirilmiştir. Bu taşlar arasında Antik devre ait, üzerinde Grekçe yazılar bulunan bir levha da göze çarpar.

Portalın yanlarında, aralarda stalaktitli mihrapçıklar bulunan parmaklıklı, dikdörtgen ikişer pencere sıralanır. Bu pencerelerin üstlerine ayet yazılı nefis çini panolar yerleştirilmiştir. Son cemaat yerinin cephesinin nihayetlerinde de basık kemerli küçük minare kapıları bulunur.

Oldukça sade bir profille çerçevelenmiş bulunan portal nişi, yanlarda kum saati motifli sütüncelerin üstünden itibaren stalaktitli bir örgü ile nihayetlendir. Nişin ortasında, iki renkte ve lâle motifli taşlardan yapılmış, basık kemerli giriş kapısı ile bunun yanlarında etrafı yine profilli bir çerçeve ile kuşatılmış stalaktitli birer niş bulunur. Giriş kapısının üstünde iki satırlık inşa kitabesi (Resim 6) yan nişin üstünde de ayet panoları yer almıştır.⁵

Camiin kuzey cephesinin iki nihayetinde birer şerefeli iki minare yer almaktadır. Minarelerin her ikisi de, zamanla taşlarının erimesi yüzünden tehlike arz ettiği için, 1956 yılında devam eden onarım faaliyeti sırasında yıktırılmış ve yeniden aslına uygun olarak inşa edilmiştir.

Zeminden itibaren yüksekliği 30 m.

olan minarelerin kaideleri kare bir plan gösterir ve papuç kısmı üzerinde de Türk üçgenleri görülmektedir. (Resim 7) Gövde farisilerini ayıran şakuli ince kabartma bordürler minareleri daha ince ve süslü bir şekilde görünmesini sağlamaktadır. Bu şekil Mimar Koca Sinan'ın İstanbul'daki Sokullu Mehmet Paşa (Kadırga) ve Ayasofya camilerinin de minarelerinde tatbik edilmiştir. Bordürler şerefenin biraz aşağısında kesilir, tezyini kemercik ve ufki kordonlarla birbirine bağlanmak suretiyle bir kuşak teşkil ederler. Bunun üstünde dört sıralı stalaktit çıkmalarla, müşebbek korkuluklu şerefe yer alır. Petek kısmında ise gövdede görülen şakuli ince kabartma bordürler, külah altına kadar yükselerek yine sivri kemercikler ve ufki kordonlarla birbirlerine bağlanırlar. Bu kemercikler içine kırmızı taştan bazı aynalar da yerleştirilmiştir. (Resim 8)

Diğer cepheler, zeminden başlayarak tonozlu saçak profili altına kadar yükselen, sivri kemerli sathî nişlere ayrılmıştır. (Resim 9)⁶ Bunların içine; alt katta

5. Cümle kapısı üzerinde:

"Tarakabe ilâzitezemti velceberül il rahmaniyye ve tarakkabe ila rabbi aimilki vel melekûtil sullaniyye abdükül muhtedirü bil izeti subhaniyye esseültanül âzam malikil alem zillullahi alâkaffetil ünem mevlâ mülâkilarabi vel acem es sultan ibn sultan ebül muzaffer es sultan Murad Han ibn Sultan Selim han halle dalla hiç taala saltanatı mi ilen tika it deverain üs sisa hazel cami'ül rafivl bünyan"

Cümle kapısının sağ tarafındaki hücrenin üzerinde:

"Maliki fezyi bahrü gevheri cud şadı miki Hicaz-ü Rumu Irak camii cümlei kemâl olur. Vekat fil biglayet-i şekli muharremül karam assena ihdal Teşrinevet samie"

Cümle kapısının sol tarafındaki hücrenin üzerinde:

"Yaptı bir camii bülend da fük, geldi bir ehildil ziyaret için dedi tarihi kebet-ül üşşah"

6. Camilerde dış cephelerin, taşıyıcı sisteme uygun olarak, kemerli sathî nişlere ayrılması ve bunların pencere sistemiyle hafifletilmesi Sinan'ın İstanbul'da inşa ettirdiği Tophane Kılıç Ali Paşa, Rüstem Paşa, Mesih Paşa, Süleymaniye, Şehzade camilerinde de benzeri şekilde görülmektedir.

basit bir silme ile çerçevenilmiş ve kırmızı-beyaz taşlarla süslü, sivri kemerli müşebbek alınlıkları olan, demir parmaklıklı dikdörtgen pencereler; ikinci sırada ise yine iki renkli taştan sivri kemerli çift pencereler yerleştirilmiştir. Bunların da üstünde nişlerin kemer içlerini dolduran yuvarlak gözlü alçı şebekeler yer almıştır. (Resim 10)

Ancak mihrap çıkıntısının bulunduğu kısımda ikinci sıra pencereler, yine sivri kemerli fakat daha yüksek tek pencere olarak değişiklik gösterir. Yan cephelerde de kapıların üstlerine isabet edenler, sivri kemerli sağır alınlıkları olan, parmaklıklı çift dikdörtgen pencere şeklinde yapılmıştır. Nişlerin arasındaki birinci ve ikinci sıra pencereler, kırmızı - beyaz taşların alternatif olarak tertiplenmesi ile burmalı bir korniş meydana getirilmiştir ki bu iki renkli korniş daha yukarıdaki saçak profili ile beraber camiin doğu, güney ve batı cephelerinde bir kuşak gibi dolamaktadır. Tonoz kasnağına isabet eden, saçak profili üstündeki sivri kemerli pencereler ise alt pencerelere göre oldukça küçük tutulmuş ve çok sathî dikdörtgen panolar içinde yan yana sıralanmıştır. (Resim 11) Camiinin dış görünüşü üzerleri kubbecikli ve içleri boş olan dört adet dekoratif köşe kulesinin ortasında, pencereli bir kasnakla kuşatılmış merkezi kubbe ile tamamlanmaktadır. (Resim 12)

Camiin, doğu ve batı cephelerinde zemin katta yan girişleri hazırlayan birbirinin eşi revaklı galeriler vardır. Bu galerilerin cephelerini dört köşe mermer ayaklara oturan üç Bursa kemeri teşkil etmekte olup, bunların da üzeri az meyilli, kurşun kaplı, ahşap bir çatıyla örtülmüştür. Toprak zeminden dört basamakla yükseltilmiş olan bu yan revakların, ayakları arasına mermerden alçak müşebbek korkuluklar yerleştirilmiştir. Bu galerilerin arka cephelerinde, batıda iki pencere ile bir yan kapı, doğuda ise hün-

kâr mahfeline çıkışı sağlayan ikinci bir kapı daha vardır. (Resim 13)

Camiin orta mekânı, 28.50 m. yüksekliğinde, 10.80 m. çapında ve kasnağında 18 pencere bulunan merkezi bir kubbe ile örtülüdür. (Resim 14) Güneydeki mihrap çıkıntısında ve yan kanatlarda ise kubbemsi yarım çapraz tonozlu bir örtü sistemi kullanılmıştır. Bu tonozların merkezi kubbeyi taşıyan büyük kemerler ile birleştiği noktaların ise yerden yükseklik 18.50 m.dir.

Camiin kesiti tetkik edilirse, iç mekânda, zeminden itibaren bir kademelenme ve daralmanın olduğu kolayca fark olunur. Bu daralma 3.20 m. yüksekliğinde ve aşağıdan yukarıya doğru hafifçe meyilli kubbe kasnağında bilhassa kendini gösterir. Böylece hafifçe sivrilmiş kubbe ile birlikte iç hacim olduğundan fazla yüksek görünüşe sahiptir.

Merkezi kubbe, pantantifler vasıtasıyla duvar payelerine istinat eden, dört büyük, sivri kemere oturmaktadır. Dışta ise bu duvar payelerinin üzerlerinde sekizgen plânlı dekoratif köşe kuleleri vardır. Kuzey cihette, kubbeyi taşıyan büyük kemer, cephe duvarına dilimli kemerlerle bağlanan masif payelere oturtulmuş; bu payeler de ayrıca sivri kemerli tonozlarla yan duvarlara bağlanmak suretiyle, giriş kapısının iki yanında birer küçük eyvancık teşkil edilmiştir. Bu eyvanların içerisinden son cemaat yerine bakan pencereler açılmıştır.

Kuzey duvarının kütleli görünüşünün, içten eyvan ve kemerlerle hafifletilmesi, burada yer alan müezzinler mahfelinin zarif görünüşü camiin iç güzelliğine tesir eden başlıca faktörlerdir.

Camiin içerisi adeta bir sanat meşheridir. Mihrap duvarı, çinilerle süslenmek, kubbe, tonoz, kemer ve pencerelerin etrafı kalem işleri ile tezyin edilmek suretiyle mimarî elemanların güzelliği bir kat daha artmıştır.

Portalden girişte camiin en göze çarpan yeri mihrap ve etrafındaki zengin çini dekorasyondur. Kapı ve pencerelerde olduğu gibi beyaz mermer bir profille çerçevelenmiş mihrap, tonoz özengi hizasında dolaşan stalaktitli malakarî kornişe kadar yükselir. Poligonal bir plân gösteren mihrap nişinin iki yanında, kum saati motifli başlık ve kaideleri olan iki somaki sütünçe mevcuttur. Profilli, mermer mihrap çerçevesi ile stalaktit niş örtüsü arasında kalan satırlar kırmızı veya yeşil renkli kalan satırlar kırmızı veya yeşil renkli zemin üzerine altın yıldızla yazılmış ve sekoraif yazılı rozetlerle süslenmiştir. Mikrabın üstüne yine mermerden oyma palmetli bir taç ve bunun yukarısında çini bir ayet panosu ile nihayetlenir. (Resim 15)

Mihrabın yanlarındaki zemin pencerelerinin üstünde, stilize çiçek ve palmet motifli bordürlere çerçevelenmiş çini panolar içine, lacivert zemin üzerine beyaz renkte sülüsle İhlas-ı Şerif yazılmıştır.

Bunun yukarısında yine mihrap nişini bir kuşak gibi saran çini fatiha suresi yer alır. İkinci sıradaki sivri kemerli pencereler, fevkâlâde şekillerle tezyin edilmiş alçıdan revzenlerle süslenmiştir. Bunların etrafındaki duvar satırları yine renkli çiçek ve yaprakların serpiştirildiği lambripleri ihtiva eder.

Camiin güney batı duvar payesinin önünde yer alan mermer oyma mimber de fevkâlâde bir sanat eseridir. Basık kemerli kapısı üzerindeki alınlıkta, Kelime-i Şahadet kapı çerçevesinin hemen üzerinde iki sıra stalaktitli bir korniş ile palmetlerden ibaret bir taç bulunmaktadır. Mimberin, yekpare mermerden oyma müşebbek korkuluklarının altındaki üçgen sahalara, geometrik şebekelerden bir madalyon yerleştirilmiş bunun altında da dilimli üç ayrı kemer açılmıştır. Köşk kısmı, köşeli dört mermer sütun üzerine oturan sivri kemerlerin taşıdığı,

bir sıra baklava ve palmet bordürlü etek silmesi ile üzeri nakışlı, sekizgen bir kasnak ve piramidal bir külah ile şekillendirilmiştir. Altta ise sivri kemerli bir geçit açılmıştır. (Resim 16)

Muradiye camiinin en dikkat çekici kısımlarından biri olan hünkâr mahfeli güney-doğu köşeye inşa edilmiştir. Buraya, doğu cihetindeki yan revaktan, duvarlar içine yerleştirilmiş taş merdivenler ile çıkılmaktadır. Mermerden olan mahfeli, duvarlardaki özençiler ile iki müstakil sütuna oturtulmuş üç sivri kemer taşımaktadır.

Mahfelin korkuluk levhaları, oyma şebekeli itnce mermerlerden yapılmıştır. Mahfelin mihrabı ise, gayet sade ve üzeri kemerli bir nişten ibarettir.

Hünkâr mahfelinin tavanı, fevkâlâde güzel malakarî sıva işleri ihtiva etmektedir. Burada altın yıldız ile kırmızı ve siyah renkler bir arada ahenkli bir şekilde kullanılmıştır. Mahfel zeminin altındaki ahşap tavan ise kare şeklinde iki bölüme ayrılmıştır. Bölümlerin etrafı kırmızı, siyah, yeşil, mavi ve altın yıldız renkli madalyonlar, çintemanîler, hatayi ve rumi çiçek ve yapraklardan ibaret üç sıra bordürle çerçevelenmiş; ortada kalan kısımlara da, içleri yine aynı şekilde doldurulmuş geometrik motiflerden ibaret bir örgü işlenmiştir. (Resim 17)

Camiin kuzey-doğu ve kuzey-batı duvar payelerinin arasında yer alan müezzin mahfeline, yine ön cephe duvarı içerisine yerleştirilmiş taş merdivenler vasıtasıyla çıkılmaktadır. Dikdörtgen planlı, üç cepheli olan mahfilin, uzun cephesi mihrap duvarına karşıdır ve bu cephede mahfil dört adet, köşeli mermer ayağın taşıdığı, üç kaş kemere oturtulmuştur. İki yandaki dar cephelerde aynı tarzda birer kemer bulunmaktadır. Mahfelin etrafı mermerden alçak bir korkulukla çevrilmiştir.

Zamanımıza kadar hiç bozulmadan, iyi bir şekilde gelen bu mahfil zemininin

altındaki ahşap tavan, üç dikdörtgen bölüme ayrılmıştır. Bu bölümlerin her biri aynen hünkâr mahfilinde olduğu gibi kırmızı zeminli altın yıldızlı hatayı ve rozetlerin birbirini takip ettiği ince bordürler ile sınırlanmıştır. Dikdörtgen şahaların içerisi birbirine geçme geometrik şekiller ve rumilerle doldurulmuştur.

CAMIİN ÇİNİ, KALEM İŞİ, VE AHŞAP TEZYİNATI :

Muradiye camiinin dahili görünüşüne, başta çinileri olduğu kadar kalem işleri, malakârielerde bambaşka bir hava vermektedir.

Camiin en güzel çini panoları, mihrabın bulunduğu kısma raslamaktadır. Bilhassa mihrap duvarı ile bunun iki yanındaki sahalar, yukardaki stalaktitli silmeye kadar tamamen XVI. y.y. İznik işi çinilerle kaplanmıştır. Burada stilize edilmiş motiflerin yanı sıra, naturalist bir çiçek dekorasyonu kendini göstermektedir. Başta XVI. y.y. çinilerinin en karakteristik vasfı, kabartma mercan kırmızısı olmak üzere, çeşitli renkler ihtiva eden bu parlak zeminli panolar üzerinde, lâleler, güller ve kıvrık dallar bir sıra halinde birbirlerini takip ederler. Ayrıca bu panolar parlak yeşil renkli bordürler ile de sınırlanmışlardır. Ve bu bordürler üzerinde de rumileri andıran uçları sivri, kıvrık stilize yapraklar (palmetler) görülmektedir.

Dışarıda son cemaat yerinde ve içerde mihrap yanındaki alt pencerelerin üstünde lâcivert üzerine beyaz sülüs hatla yazılmış ayetleri ihtiva eden çini kitabeler bulunmaktadır. Bu kitabeleri çerçeveyen kırmızı zeminli bordür üzerinde beyaz rozetler, şakâyıklar, güller ve çin bulutları alternatif bir şekilde yer alırlar. Motiflerin konturları lâcivert, yapraklar yeşil, rozetler ile şakâyık çiçeklerinde ise yeşil ve mavi renkler kullanılmıştır.

Sutan Murad III.'ün H. 993 (1585) tarihli bir fermanından anlaşıldığına gö-

re, camiin iç tezyinatına bu tarihte başlanmış ve tezyinat işi için hassas nakkaşlarından Mehmet Halife ile birlikte 12 nakkaş İstanbuldan Manisa'ya gönderilmiştir.

Camiin duvarları evvelce tamamen klâsik devrin kalem işleriyle kaplı bulunuyordu. Bu kalem işleri sonradan kısmen dökülmüş ve yerleri barok uslûpta yeni nakışlarla süslenmiştir. Son restorasyonda bunların yerine aslına daha uygun tezyinat yapılmıştır.

Kubbe merkezinde yer alan madalyonun tam ortasında, lacivert zemin üzerine beyaz sülüs hat ile bir ayet yazılmıştır. Ayrıca kubbe eteğinde de palmet motifleriyle süslü bir kuşak dolaşmaktadır. Kasnak pencerelerinin etrafında yeni kenar suları yapılmış, aradaki sağır kısımlarda (orijinal) bulunan kandil motifleri ihya edilmiştir.

Kubbeyi taşıyan büyük kemerlerin iç yüzlerinde rumiler ve çiçekler ihtiva eden bir büyük bir küçük madalyonlar alternatif olarak sıralanmıştır. Pantantiflerin etrafını kırmızı zemin üzerinde hatayı tarzda yaprak ve çiçekler bulunan bir bordür çevrilmektedir. Bu pantantiflerin ortasında etrafı rumi tezyinat ile süslenmiş, lacivert zemin üzerine sülüs hatla cihâr-ı yârin isimleri yazılı rozetler yerleştirilmiştir. Keza sivri kemerli fevkânî pencerelerin etrafları yine rumi dolgu şeritler ve palmetli taçlarla tezyin edilmiştir.

Camiin ahşap işçiliğine en güzel örnek olarak, portalin orijinal iki kanatlı, fildişi, bağa ve sedef kakmalı ceviz ağacından yapılmış kapısını gösterebiliriz. (Resim 18) Her kanat, altta ve üstte küçük, ortadaki büyük ve sade profille çerçevelenmiş üç dikdörtgen ayna ile süslenmiştir. Bunlardan üstteki aynanın içi kabartma harflerle süslü ayet panosudur. Etrafında sedef kakma küçük beşgenlerden ibaret bir geometrik çerçeve vardır.

Orta pano çok muntazam ve sık olarak işlenmiş geometrik bir şebke tezyinatını ihtiva eder. Muhtelif şekillerin içleri fildişi, sedef ve bağa kakmalıdır. Bu panonun merkezinde, üzeri yine geometrik motiflerle süslü yarım küre şeklinde ahşap bir kabara vardır. (Maalesef sağ kanattaki kabara zamanla düşmüş; ve yerine dövme demirden basit bir kabara konulmuştur.)

Altındaki küçük pano da, orta panoya benzer ve aynı teknikte bir başka geometrik desenle süslenmiştir. Bu panonun altında ve üst panonun yukarısında, dövme demirden, üzeri altın yıldızlı kuşaklar mevcuttur. Panoların arasında da, içleri rumilerle süslü ve üzerleri yıldızlı yine dövme demirden beşer rozet sıralanmıştır. Kapının kilit takımı da benzeri şekilde süslenmiştir.⁷ Kanatların ortasındaki orjinal ahşap bini, harap olduğundan, bunun yerine üzeri rokoko usluptayla oymalarla süslü başka bir bini konulmuştur.

KÜLLİYEYİ TEŞKİL EDEN DİĞER YAPILAR : MEDRESE :

Sultan Murad III.'ün ilk camii yanında bulunan ve bilâhare içerisindeki müridlerin dine aykırı bazı hareketlerde bulunmalarından dolayı yıktırılmasına karar verilen bir zaviyenin yerine Muradiye Medresesinin inşasına karar verilmiştir.

Cami ile imaret arasındaki sahadada yer alan medresenin temelleri 1585 yılından sonra atılmıştır. Klâsik Osmanlı medreselerinin plân şekli bu medresede aynen tatbik edilmiştir. Yapı 30.65×37.50 m. ebadında dikdörtgen bir saha üzerine kesme taş ve tuğladan inşa edilmiştir. Giriş kapısı medresenin batı cephesindedir. Buradan kubbeli ve tonozlu revaklarla dört tarafı çevrili, dikdörtgen bir avluya girilmektedir. Revakların girişinde, sadece kuzey, güney ve doğu

cephelerde odalar yer alır. Odaların üstleri, yüksekliği 6 m. çapları 3.70 m. olan kubbelerle örtülmüştür. İçlerinde bir ocak ve dolap nişleri bulunan bu odalarda altta, mermer söveli dikdörtgen, üstte sivri kemerli, alçı şebekeli pencereler vardır.

Avluyu çeviren revakların cephe-rini, baklava başlıklı, narin sütunlar ile bunları birbirine bağlayan sivri kemerler teşkil eder. Üzerleri kubbeli olan revaklar, sadece giriş ve darülkurranın önünde ayna tonozları taşırlar. Medresenin güney cihetinde dışarı doğru çıkıntı yapan 7.40×7.50 m. ebadında bir darülkurra vardır. Üstü 7.50 m. çapında ve yüksekliği 12 m. olan tromplu bir kubbe ile örtülü darülkurra, iki yanındaki üçer oda ile medresenin güney hududunu teşkil eder. (Resim 19) İçeride, kemerli bir niş ortasında mukarnaslı bir mihrap ile duvarların üst kısmında renkli camlarla süslü, geometrik şebekeli küçük alçı pencereler vardır.

Ayrıca avlunun ortasında 1956 yılı restorasyonunda ilâve edilen on köşeli mermer bir havuzu vardır ki, bugün Manisa Arkeoloji Müzesi olarak kullanılan bu medresenin avlusuna güzel bir görünüş kazandırmıştır.

İMARET :

Külliyenin doğu cihetinde yer alan imaretin inşaatı 1585 yılında nihayete ermiştir.

Plan itibariyle yanındaki medreseye benzeyen bu yapı 45.50×37.20 m. ebadındadır. İmaretin ortasında, kare planlı bir avlu ile bunun dört tarafını çeviren baklava başlıklı, ince narin sütunlu revaklar bulunmaktadır. Revakların girişin-

7. R.M. Riefsthal'in "Turkish Architecture in Southwestern Anatolia 1931." isimli eserinin 21. sayfasında bahsettiği ve fotoğrafını koyduğu bu kapı üzerindeki dövme demirden ejder motifli kapı tokmakları maalesef kaybolmuştur.

de, kuzey güney ve doğu cihetlerinde avluyu "U" şeklinde saran mutfaklar, yemekhaneler, erzak depoları sıralanmıştır. Bunların üzerleridıştan sekizgen kasnaklı, kubbelerle örtülmüştür. Mutfakların içerisinde büyük ocaklar ile bir de çeşme bulunmaktadır. Kubbelerinde tuğladan yapılmış sekiz köşeli birer aydınlık feneri vardır. İmaretin kuzey cephesinde ve yapıya bitişik olarak, külliye ait, basık tuğla tonozlu on bir dükkân inşa edilmiştir. (Resim 20) Dükkânlardaki işçilik ve malzeme, imaret ile aynı olduğundan, her iki yapının aynı zamanda inşa edilmiş olmaları çok muhtemeldir. Dükkânlardan sekiz tanesi İmaretin kuzey duvarına bitişip oluk üç tanesi de medrese ile imaret arasında kalan avlu önündedir.

KÜTÜPHANE :

Külliye'nin güneyinde, medrese ile cami arasındaki avluda yer alan kütüphane, Karaosmanoğullarından Hüseyin Ağa tarafından yaptırılmıştır.⁸ İnşasına ait emir ise 15 sefer 1221 (1812) tarihli-dir.⁷

Sekizgen bir plâna sahip olan kütüphanenin üzeri, 7 m. çapında bir kubbe ile örtülmüştür. (Resim 19) Kütüphaneye beş basamakla çıkılan ve kuzey cephede ölü çapraz tonozlu küçük bir revakla örtülü, sahanlıktan girilir. Doğu, güney ve batı cepheler dıştan sağır bırakılmış olup, bunları iç yüzlerine sivri kemerli dolap nişleri yerleştirilmiştir. Diğer dört cephede, altta dikdörtgen ve bunun he-

men üstünde sivri kemerli küçük pencerelemlerle kütüphane aydınlatılmıştır. İnşaat malzemesini taş ve tuğlalar teşkil etmekte olup, bunlar da düzensiz bir şekilde sıralanmıştır.

Manisa Muradiye camii'nin restorasyonu nisbeten uzun bir geçmişe sahiptir. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından ilk defa 1946-48 yılları arasında cami restore edilmeye başlanmışsa da, bir müddet sonra, bazı idarî sebeplerden dolayı onarım yarıda bırakılmıştır. Aradan geçen beş altı yıl zarfında inşaat, muattal bir halde kalmış ve nihayet 1955 yılında yeniden onarıma başlanırken bu defa görev İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğü Y. Mimarlarından Süreyya Yücel'e tevdi edilmiştir. Bu tarihten sonra yapılan restorasyon neticesinde camii'nin cephesindeki kesme taş işleri, dahildeki döşemeler ele alınmış iki minare tehlike arz ettiğinden yıkılarak yeniden inşa edilmiş ve bu arada yarıda kalan kalem işleri tamamlanmıştır.

Çalışmalar sırasında avlunun ihata duvarları, cami önündeki şadırvan ile batı ve doğu cihetlerindeki revaklar yeniden inşa edilmiştir. Bundan başka Muradiye camii'nin külliyesini teşkil eden diğer yapılarda ele alınmış ve Manisa'nın bu kıymetli eserleri, orijinal hüviyetine kavuşan bir külliye olarak meydana çıkmıştır.⁹

8. Çağatay Uluçay — İbrahim Gökçen, Muradiye Vakıfları Manisa Vakıflar ve Hayırları, Manisa 1946, S. 220.

9. Erdem Yücel, Manisa Muradiye Camii Restorasyonu. Artitekt 1964, S. 315, s. 88-90

MOSTAR'IN TÜRK DEVRİ KÜLTÜREL VE TARİHİ ANITLARI *

HIVZİYA HASANDEDİÇ

Çeviren: İSMAİL EREN

Mostar şehri ve kültürel anıtları hakkında beş monografi ve çeşitli dergilerde yayınlanmış bir çok inceleme mevcuttur¹. Fakat bu eserlerde, Mostar şehri tarihî ve kültürel anıtlarına ait değerli ve enteresan bilgiler ihtiva eden Evliya Çelebi ve Fransız Paullet'nin Seyahatnâmeleri, muhafaza olunan Mostar vakıfnâmeleri, Mostar Şer'îye Mahkemesinin sicilleri ve diğer Türk kaynaklarından faydalanılmamıştır.

Biz, elimizde mevcut olan bütün kaynaklara istinaden, Mostar şehrinde Türk idaresi devrinde inşa olunan bütün tarihî anıtlar hakkında bilgi vermeğe çalışacağız.

I. DİNİ ANITLAR

XV. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak 1878 yılında vukubulan Avusturya-Macaristan muvakkat işgâline kadar Mostar şehri dahilinde 36 câmi, 2 ortodoks ve 1 katolik mâbedi inşa olunmuştur.

a) C â m i l e r

1664 yılında Motar'ı ziyaret eden Evliya Çelebi, şehirde 45 câmi mevcut olduğunu Seyahatnâmesinde zikretmektedir². Daha sonar inşa olunduğu için o tarihte Mostar'da Hacı İbrahim Çevre ve Ali Paşa Rizvanbeyzâde'nin câmileri mevcut değildi. Evliya Çelebi'nin iddiası doğru olduğu takdirde, Mostar'da cem'

an 47 câmi olduğu anlaşılmaktadır. Babuna ve Musalla'daki câmiler dahil olmak üzere biz, yalnız 37 câmi tesbit etmeğe muvaffak olduk. Evliya Çelebi'nin zikrettiği on câmii şimdilik tesbit etmek mümkün değildi.

37 câmiden 23 ü Neretva nehrinin sol cihetinde bulunup, bunlardan 16 sı büyük, dördü ise küçük minarelidir. Üçü ve Musalla ise minaresizdir. Neretva nehrinin sağ cihetinde 13 câmi bulunup bunlardan dokuzu minareli, dördü ise minaresizdir. Bütün bu câmilerden halihazırda yirmisi iyi bir şekilde muhafaza olunmuş, altısı yıkılmağa mâildir, on câmi ise

* Bu inceleme, Sarayevo Şarkiyat Enstitüsünün organı olan Prilozı za oriyentalnu filologiyu (X-XI.; 1960-1961, Sarayevo 1961, s. 149-177) dergisinde yayımlanmıştır. Yazar, Mostar'daki ortodoks ve katolik mâbedleri ve okullarından da kısaca bahsetmektedir. Biz burada yalnız Türk anıtlarına ait olan kısımları tercüme ettik. İ.E.

1. Karl Peez, *Mostar und seine Kulturkreis*, Leipzig 1891; Luka Greiç *Byelokosiç, Mostar nekad i sad /Eski ve yeni Mostar/*, Belgrad 1901; Robert Michel, *Mostar*, Praga 1909; Dr. Vladimir Çoroviç, *Mostar i nyegova pravoslavna opština /Mostar ve ortodoks belediyesi/*, Belgrad 1933; Hamdiye Kreşevlyakoviç, *Esnafi i obrti u Bosni Heriseglivni (1463-1878)*, II, *Mostar /Bosna ve Hersek'te esnaf ve zanaatlar 1463-1878*, II, *Mostar/*, Zagreb 1951.

2. Evliya Çelebi, *Putopisni-Odlomci u yugoslavenskim zemlyama. Preveo i komentar napisao Hazim Şabanoviç /Seyahatnâme-Yugoslavya ülkelerine ait kısımları (hrvatçaya) çeviren ve şerheden Hazim Şabanoviç/*, cilt II, Sarayevo 1957, s. 245.

muhtelif tarihlerde tamamen yıkılmıştır.

Mostar câmilerinin bânileri arasında, en küçük zanaatçı ve tüccar olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nin en yüksek mevkilerini işgal eden rical de mevcuttur. O devirde ilim ve edebiyât sahalarda, Bosna ve Hersek'teki diğer şehirlere tefevvuk eden Mostar'da, münevver sınıfına mensup olan beş kişi de çeşitli eserler vakfetmiştir. Mostar vâkıfları arasında bir kadın da mevcuttur.

Bütün Mostar câmileri, yontulması ve üzerinde süslemeler yapılabilmesi için gayet müsait taşlardan inşa olunmuştur. Üç câmi kubbeli olup Türk mimarisinin şaheserlerinden addolunmaktadır. Diğer câmilerin ise basit çatıları vardır.

1. *Karagöz Bey Câmii*. Mostar şehrinde olduğu gibi, bütün Hersek bölgesinde de en monümantal bir câmidir. Bu câmi kubbeli olup bir sıra stalaktitlerle süslenmiş yüksek ve ince bir minaresi vardır. Câmii 965 (1557) yılında Zaim Mehmet Bey bin Ebu Saadet adında birinin inşa ettirdiği, kapısının üzerinde bulunan kitabeden anlaşılmaktadır.

Adı geçen Zaim Mehmet Bey'in menşei hakkında şimdilik emin bilgilere sahip değiliz. Rivayete göre, kendisi Mostar civârında bulunan Potok'ta dünyaya gelip burada da bir mescit yaptırmıştır. Zaim Mehmet Bey Mostar'da Karagöz lâkabı ile tanınmıştır. Muhammed Bey, Hacı Yusuf ve Süleyman adında üç oğlu olduğu, vakıfnâmesinden anlaşılmaktadır. Câmi kitabesinde, bir vezirin kardeşi olduğu belirtilmektedir.

Zaim Mehmed Bey, câmiden başka bir mescit, üç mektep (Mostar, Konyits ve Potok'da), medrese, imaret, misafirhâne, üç köprü (Konyits, Buna üzerinde ve Luştitsa'da), dört han (Mostar, Konyits, Çiçevo ve Potok'ta), inşa ettirmiştir. Daha sonra bu vakfın geliriyle Blagay'da bir hamam yaptırılmıştır.

Adı geçen eserlerin idaresi için Mostar çarşısında 42 dükkânı, Blato nahiyesine tâbi Kneşpolyc köyünde altı değirmeni, iki çeltik değirmenini, iki tabakhâneyi, Buna suyu üzerinde bulunan bütün değirmenleri, Mostar'da biraz arazi ve nakit olarak 300 000 Osmanlı dirhemi vakfetmiştir. Bugün Karagöz Bey Câmii devletin himayesi altında bulunmaktadır³.

Câmi, 13.40×13.40 m. boyundadır.

2. *Koski Mehmed Paşa Câmii*. Mostar'ın en eski kısmındaki Malo (Küçük) Tepe adını taşıyan meşhûr Mostar pazarının 20 metre kadar güneyinde bulunmaktadır. Bu muhteşem ve kâgir câmi Neretva nehrinin kayaları üzerinde inşa olunmuştur. Minaresi ise beş metre kadar nehrin kenarına yakındır. Câmi kubbeli olup mimarî üslûp bakımından Karagöz Bey Câmiine benzemektedir; yalnız hiçbir tezyinata sahip değildir.

Bu câmii, Sadrazam Sokullu Lala Mehmed Paşa'nın 1604-1606 yılları arasında ruznamecisi bulunan ve 1605 de tımar defterdari olan Koski Mehmed Paşa yaptırmıştır⁴. Câmi, kapısının üstünde bulunan kitabeye göre 1027 (1617) yılında inşa olunmuştur. Mehmed Paşa'nın babasının adı Mustafa; Mahmud ve Ahmet adında da iki kardeşi olduğu vakıfnâmesinden anlaşılmaktadır. Mahmud o devirde Mostar'ın en tanınmış âlimlerinden biriydi.

Mehmed Paşa, câmi bitişğinde bir de medrese yaptırmıştır. Bu eserlerin idaresi

3. Aliya Nametak, Karacözbek i nyegovo doba /Karagöz Bey ve Devri/. —Novi Behar VII., Sarajevo 1933, s. 36-41. Mostar Evkal idaresinde mahfûz bulunan Karagöz Bey vakıfnâmesinin orijinali, 977 yılı Ramazan ayının iptidasında (7. 11-16. II, 1570) yazılmıştır; Evliya Çelebi, adı geçen eser, s. 247. E. Çelebi, Karagöz Bey câmii kitabesinin bir kısmını Seyahatnâmesinde kaydetmiştir.

4. Dr. Safvet Bey Başağıç, Znameniti Hrvati, Boşnyatsi i Hertsegovtsi u turksok tsarrevini /Türk İmparatorluğunda meşhur Hırvat, Boşnak ve Hersekliiler/, Zagreb 1931, s. 46.

resi için Mostar, Sui Dol ve Vrapçiçi'de muazzam gayr-i menkûl mülk ve nakit olarak 200.000 akçe vakfetmiştir. Câmi, devletin himayesi altında bulunmaktadır⁵.

Câmi, 12.40×12.40 m. ebadındadır.

3. *Nasuh Ağa Vuçyakoviç Câmi*. Mostar şehrinin üçüncü kubbeli câmiidir. Mimarlık sanatı bakımından Karagöz Bey ve Koski Mehmed Paşa Câmilerinden sonra gelir. Fakat Nasuh Ağa câmi bambaşka bir mimarî üslûbe sahiptir. Mareşal Tito ve Braça Bayat caddelerinin teşkil ettiği köşede bulunmaktadır. Kapı üzerindeki kitabede câminin, 935 (1518) yılında inşa olduğunu yazıyorsa da, kitabe ve yazı şekilleri nazarı itibara alındığı takdirde bu kitabenin XVI. yüzyıla ait olmadığı görülmektedir. Nitekim doğruluğuna hiç şüphe etmediğimiz Nasuh Ağa vakıfnâmesiyle bu kitabe arasında tam 36 yıllık bir fark vardır.

Binaenaleyh, mevcut kitabe daha sonraki bir devirde konulduğu için ve câminin tam inşa tarihi bilinmediğinden tahminî bir tarihin yazıldığı neticesine varıyoruz⁶.

Bu câminin bânisi olan Nasuh Ağa'nın menşei hakkında şimdilik mevsûk bilgilere sahip değiliz. Rivayete göre aslen Lyubuşkalı olup burada da bir câmi yaptırmıştır. Ağa ünvanına sahip olması, bir hizmette bulunduğuna delâlet etmektedir. Bugün dahi Mostar'da ikâmet eden ahfadı, aynı soyadını (Vuçyakoviç) taşımaktadır. Mostar ve Lyubuşka'daki câmilerden başka Nasuh Ağa, iki mektep yaptırmış ve vakfının gelirleriyle Radobolya ve Trebijat'daki köprülerin tamir olunmasını tayin etmiştir.

Adı geçen eserlerin idaresi için câmi civârında 28 dükkân, Radobolya ve Lyubuşka ilçesine tâbi Studenitsa'da bir çok değirmen ve nakit olarak 123.000 dirhem vakfetmiştir. Bütün bu hususları günümüze kadar muhafaza olunan orijinal

vakıfnâmesinden öğrenmekteyiz. Bu câmi de devletin himayesi altında bulunmaktadır⁷.

Câminin ebadı 10.20×9.80 metredir.

4. *Keyvan Kâhya Câmi*. Halihazırda Mostar'ın en eski câmi olup, Eski Köprü'nün civarındaki Veliko (Büyük) Tepe'de bulunmaktadır. Câminin 960 (1552) yılında inşa olunduğu, kapı üzerindeki kitabeden anlaşılmaktadır⁸.

Keyvan Kâhya, Blagay ve Gabela'da da birer câmi, Çitluk (Çiftlik) ve Reçitsa'da birer sarnıç yaptırmıştır. Bunitsa ve Rodobolya suları üzerinde bulunan köprülerin tamiri ve Mostar'ın ana caddelerine kaldırım yapılması vakıfnâmesinde öngörülmüştür. Bu hayır sahibinin, iktisadî bir karakter taşıyan yüzlerce eser meydana getirmekle Mostar'ın ekonomik bakımdan gelişmesi için büyük yardımı olmuştur.

Keyvan Bey, yüksek devlet mevkilerinde hizmet görmüş, bir müddet de Bosna Vilâyeti kâtibi olmuştur. 1569/70 yılında Mostar'da vefat eden Keyvan Bey, câmi yanında defnolunmuştur⁹.

5. Hivziya Hasandediç, *Koski Mehmedpaşına camiya i vakuf u Mostaru /Mostar'da Koski Mehmed Paşa câmi ve vakfı/*. Glasnik Vrhovnog islamskog staryeşinstva u (gvis) FNYR, Sarayevo 1952, s. 146-156; Evliya Çelebi, adı geçen eser, s. 145.

6. Mehmed Muezinoviç, *Turski natpisi XVI. vijeka iz nekoliko myesta Bosne i Hersegovine /Bosna ve Hersek'in bir kaç yerinde bulunan XVI. yüzyıla ait Türk kitabeleri/*. —Prizoli za oriyentalnu filologiyu, Sarayevo 1953, s. 459.

7. Nasuh Ağa Vuçyakoviç'in vakıfnâmesi, Cemaziyelahir 972 nin sonunda (26. 12. 1564-4. 1.1565) yazılmıştır. Bu vakıfnâmenin fotokopisi Mostar Evkaf Dairesinde, suretleri ise Sarayevo Evkaf Müdürlüğünde mahfûzdur.

8. M. Muezinoviç, adı geçen eser, s. 465-466.

9. Hivziya Hasandediç, *Dva kronograma o smrti mostarskog dobrotvora Çeyvana-kethode /Keyvan Kethüda'nın vefatına dair iki tarih/*. —Prilozi za oriyentalnu filologiyu VI-VII. (1956-57), Sarayevo 1958, s. 275-282.

Adı geçen eserlerin idaresi için Keyvan Bey, yüzü müteceviz dükkân, Büyük Tepe'de bir çok fırın, Gabelâ'da 22 dükkân, Yasenitsa ve Studenitsa sularında bulunan birçok değirmen ve nakit olarak 150.000 dirhem vakfetmiştir. Bütün bu hususlar, iki nüsha halinde muhafaza olunan orjinal vakfiyesinde belirtilmiştir¹⁰. Mostar'daki câmiini devlet himayesi altına almıştır.

Câmi 12.60×10.20 m. boyundadır.

5. *İbrahim Ağa Şariç Câmi*. Mostar'ın güneyindeki Luka adlı mahallede bulunmaktadır. Câminin yanında yine Luka adını taşıyan Şariç'in büyük harem-i mevcuttur.

Câmi, kapı üzerinde bulunan kitabaya göre 1043 (1637) yılında İbrahim Bey Şariç tarafından yaptırılmıştır. Vakıfnâme ve sâir vesikalar ortada bulunmadığından câminin idaresi için bıraktığı mülkün nevî ve mikdarı hakkında şimdilik bir bilgimiz yoktur.¹¹

Câmi haziresinde kitabesiz iki taşlı bir büyük lâhîr vardır. Rivayete göre burada câminin bânisi İbrahim Ağa medfûndur. Baş ucundaki taş üzerine 1051-1614 yılı oyulmuştur. Eğer bu rivayet doğru ise, câminin bânisi 1614 de, yâni câminin inşasından dört yıl sonra vefat etmiştir. Bu câmi de devletin himayesi altına da bulunmaktadır.

Câminin ebadı 10.70×10.70 metredir.

6. *Ruznameci İbrahim Efendi Câmi*. Mostar şehrinin önemli anıtlarından biri olup, Kresina ve Braça Feyiç caddelerinin teşkil ettiği köşede bulunmaktadır. Câminin, zarif ve stalaktitlerle süslenmiş minaresi ve fevkalâde tezyinatlı pencereleri vardır. Bânisi Ruznameci İbrahim Efendi, IV. Sultan Murad (1623-1640) ın vak'anüvisiydi. Kendisi, adı geçen sultanın sarayında epeyi itibarlı ve nüfuzlu bir zattı¹². İbrahim Efendi, Mostar'da ilk suyunu yaptırmakla şehre temiz içme suyu temin etmiştir¹³.

Câmi yanında bugün dahi harabeleri görünen bir medrese yaptırmıştır. Bu iki eser 1620 yılından önce inşa olunmuştur. Vakıfnâmesi ortada bulunmadığından câmi ve medresenin idaresi için vakfettiği mülkün nevi ve mikdarı şimdilik bilinmemektedir. Câmi devletin himayesi altındadır. Gereken bütün restorasyon işleri tamamlanmıştır.

Câmi, 9.65×9.65 metre ebadındadır.

7. *Köse Yâhya Hoca Câmi*. Cumhuriyet Meydanı (Trg. Republike), eski adı ile Musalla'da bulunan bu câminin minaresi taştandır. Câmi 1620 den önce inşa olunmuştur. 1663 yılına ait sicilde Köse Yâhya Hoca veya yalnız Köse Hoca mahallesi zikrolunmaktadır¹⁴. Câminin vakıfnâmesi muhafaza olunmadığından hayır sahibinin diğer vakıfları hakkında şimdilik bir bilgimiz yoktur.

Mamafih, bir rivayete göre bu câmi, 1937 yılında câmi haziresinde yaptırılan hususî bir türbeye naşı naklolunan, Mehmed Ağa Kreho adında zengin birini yaptırmıştır. Bu zatın 1174 (1760) yılında vefat ettiği kabir taşındaki kitabede belirtilmektedir. Binaenaleyh bu rivayetin doğru olmadığı bu şekilde anlaşılmaktadır. Ancak Mehmed Ağa vaktiyle bu câmi tamir ettirdiğinden veya bir mülk

10. Hivziya Hasandediç, *Zadubine Çeyvana kethode u Hertsegovini*. Keyvan Kethüda'nın Hersek'teki vakıfları/. —Prilozi za orijentalnu filologiju V. (1954-55), s. 275-286; Hasan Nametak, *Geyvan kethoda-mostarski dobrovtor* /Mostar'ın hayır sahibi Keyvan Kethüda/. Novi Behar, 1935, s. 317-319.

11. Evliya Çelebi, adı geçen eser, s. 246.

12. Dr. S. Başağaç, adı geçen eser, s. 68.

13. Evliya Çelebi, adı geçen eser, s. 243.

14. Kyosa (Köse) ailesi, aslen Nevesinye ilçesine tabi Brataç köyündendir. Bu hususu, sahibi bulunduğum vakıf kredilerine ait bir defterden öğrenmekteyiz. Bu aile efradı arasında Selim Köse adında birinin de adı geçmektedir. Kendisinin 1128 (1716) yılında Mostar'ın Hacı Meho mahallesinde ikâmet edip, Hacı Ahmet Bey Lakişîç vakfından kredi ile para aldığı bilinmektedir.

vakfettiğinden bu rivayet meydana çıkmıştır.

Bu câmi 1937 yılında esaslı bir şekilde tamir edilmiş ve günümüze kadar muhafaza olunmuştur.

Câminin ebadı 9.45×9.45 metredir.

8. *Sevri Hasan Câmiî*. Neretva suyunun hemen sağ kenarında, İbriham Ağa Şariç câmiî karşısında bulunmaktadır. Kâgir minaresi oldukça yüksektir.

Bu câmiî 1030 (1621) yılından önce Sevri Hacı Hasan bin Hacı Veli yaptırmıştır. Bu husus, aynı yıl içinde tanzim ve tasdik ettirdiği vakıfnâmesinden anlaşılmaktadır. Câminin idaresi için Raştani köyünde 30 çapalık bağ ve nakit olarak 100.000 akçe vakfetmiştir¹⁵. Devlet bu câmiî de himayesi altına almıştır.

Câmi, 10.70×10.70 metre ebadındadır.

9. *Tabaçitsa (Tabakhane) Câmiî*. Mostarlı Muhammed Muslibegoviç'in elinde bulunan Salih İçerliç'in orjinal vakıfnâmesine göre bu câmiî, eskiden beri Mostar'da ikâmet eden Kurt ailesi ecdadından biri yaptırmıştır¹⁶. Bu câmi, Neretva suyunun sağ tarafında tabakhane ve Keyvan Bey hamamı civarında bulunmaktadır. Vakıfnâmesi muhafaza olunmadığından ne bânisi, ne de inşa tarihi hakkında bir bilgimiz vardır. Bu câmi Mostar'da Tabaçitsa (Tabakhane) adı ile meşhurdur. Çünkü vaktiyle tabakhane civarında bulunmakta ve umumiyetle tabaklar esnafı mensupları bu câmide ibâdet etmekteydiler. Bu câmi, en geç XVII. yüzyılın ortasında inşa edilmiştir. Türk idaresinin sonlarına doğru ise esaslı bir şekilde tamir olunmuştur¹⁷.

Câmi, 11.90×9.70 metre ebadındadır.

10. *Hacı Memi Câmiî*. Kâgir fakat küçük minareli olan bu câmi, Tsernitsa mahallesinde bulunmaktadır. Bu câmiî, aslen Hersek kalelerinden Klyuç civarında

rında Tsernitsa'dır.¹⁸ Bugün dahi iyi bir durumda bulunan bu câmi, en geç XVII. yüzyılın ortalarına doğru inşa olunmuştur.

Câminin ebadı 11×10 metredir.

11. *Hacı Ahmed Bey Lakişîç Câmiî*. Türk idaresi devrinde en son kurulan Mostar mahallerinden biri Rişitsa veya Lakişina'dır. Buradaki kâgir minareli câmiî 1061 (1649/50) yılında bugün dahi Mostar'da ahfadı bulunan Hacı Ahmed Bey Lakişîç bin Hacı Hüseyin inşa ettirmiştir.

Muhafaza olunan vakıfnâme:eye göre câminin idaresi için Hacı Ahmed Bey, nakit olarak 200.000 akçe, iki değirmen ve Priyeçka çarşısında bir kaç dükkân vakfetmiştir¹⁹. Bugün dahi iyi bir durumda bulunan bu câmiî devlet, himayesi altına almıştır.

Câmi, 10.50×10.50 metre ebadındadır.

12. *Derviş Paşa Bayezidağazâde Câmiî*. Mostar'ın Podhum mahallesinden neşet eden bu câminin bânisi Derviş Paşa, Türk devrinde hem devlet adamı ve kumandanı, hem de büyük bir şâir ve hayır sahibi olarak temayüz etmiştir. Kendisi 1592 ve 1601 yıllarında iki defa Bosna

15. Hasan Nametak, *Mostarske câmiyo i nyihovi vakufi /Mostar câmi ve vakıfları/*. —Novi Behar, 1936 (X.), s. 271-274, 1030 yılı Cemaziyelevvelin iptidasında (24. 3-2. IV. 1620) yazılmış olan Sevri Hacı Hasan vakıfnâmesinin orjinali Mostar'daki katolik manastırında mahfûzdur.

16. Hivziya Hasandediç, *Tabaçitsa cami-ya u Mostaru /Mostar'daki Tabaçitsa (Tabakhane) câmiî/*. Halen yayınlanmamıştır.

17. Bu tamiri 1878 Avusturya-Macaristan muvakkat işgalinden önce Mostar'ın tanınmış kişilerinden olan Arif Efendi Kaytaz kendi parasıyla yaptırmıştır.

18. H. Kreşevlyakoviç, adı geçen eser, s. 98.

19. 1801 yılı Receb ayının iptidasında (14. 12-23. 12. 1669) yazılmış olan bu vakfiyenin orjinali Mostar'da müstahdem bulunan Esad Lakişîç'da; sureti ise Sarayev'o'da Vakıflar Müdürlüğünde mahfûzdur.

valisi de olmuştur. Derviş Paşa 1592 yılında Podhum mahallesinde kâgir minareli bir câmii ve çevresinde mektep, medrese ve kütüphâne yaptırmıştır. Muhafaza olunan orjinal vakıfnâmeye göre, Derviş Paşa bu eserlerin idaresi için Mostar'da dokuz dükkân, Buna suyu üzerinde beş taşlı bir değirmen ve nakit olarak 130.000 dirhem vakfetmiştir.²⁰

Değerli bir şâir olan Derviş Paşa, bir çok şiirleri ile Türk divan edebiyatını zenginleştirmiştir. 1603 yılında Budin altında bulunan Margaret adasında şehit düşmüştür.²¹ Câmisi devletin himayesi altındadır. Ebadı 10.75×10.75 metredir.

13. ve 14. Lafo ve Baba Beşir Câmileri. Mostar'ın Zahum mahallesinde bulunan bu iki câmînin minareleri kâgir olup, günümüze kadar iyi bir şekilde muhafaza olunmuştur. İkisine de ait hiç bir vesika mevcut olmadığından, ne bânileri, ne de inşa tarihleri hakkında bir bilgimiz vardır. Rivayete göre Ali Bey Lafo, Mostarlı Bakamoviç ailesine mensuptur. Geveze olduğundan kendisine Lafo lâkabi takılmıştır. Her iki câmînin mahalleleri 1663 yılına ait sicilde zikrolduğuna göre, bu tarihten önce yaptırılmış oldukları anlaşılmaktadır. Bu câmiler günümüze kadar iyi bir şekilde muhafaza olunmuş ve halen devletin himayesi altındadırlar.

Lafo'nun câmisi 11.95×10.90, Baba Beşir'in ise 12.60×9.30 metre ebadındadır.

Şimdiye kadar zikrolunan bu 14 câmiden başka vaktiyle Mostar şehri dahilinde aşağıda belirteceğimiz câmiler de mevcuttu.

1. *Sinan Paşa Câmii*. Atik adı ile meşhur olduğuna göre Mostar'ın ilk ve en eski câmisi olduğu anlaşılmaktadır. 1476 yılında inşa olunan bu câmî²², Neretva nehrinin hemen sol kıyısında bugünkü Prvi May Meydanı'nda bulunmaktaydı. Mostar'ın en geniş câmisi olup mi-

naresi de kâgir ve oldukça yüksekti. Rivayete göre câmî için malzeme Riçina'dan temin olunmuştur²³. Vakıfnâmesi muhafaza olunmadığından, vakfedenin idaresi için bıraktığı mülkün nevi ve miktarı şimdilik bilinmemektedir.

Vaktiyle bu câmide birkaç tamir ve tadil yapılmıştır. İlk tadilat 913 (1507/8) yılında icra olunmuş ve büyük bir ihtimâl göre o vakit ya genişletilmiş veya yeniden inşa olunmuştur. Son defa ahali tarafından tamir ettirilmiştir. Toplanan ianeye ait orjinal vesikalar Mostar Evkaf Dairesinde mahfûzdu. Bu vesikalarda ianede bulunanların adları ve verdikleri paranın miktarı kayıtlıdır. Bu vakfın geliriyle câmî civarında henüz tarihini bilmediğimiz bir hamam yaptırılmıştır. Hamam 1896, câmî de 30 Aralık 1949 tarihinde yıktırılmıştır.

2. *Hacı Bali Câmii*. 1612 tarihinden önce yaptırılan bu câmî, 1950 yılının yazında yıktırılmıştır. Brankovast semtindeki Braça Şişç ve Braça Şariç caddeleri arasındaki boş yerde bulunuyordu. Muhafaza olunan vakıfnâmeye göre Hacı Bali, câmiden başka Mostar'da bir mektep, Borka nahiyesinde bir kervansaray, Glavatiçevo ve Konyits'de Neretva suyu üzerinde birer köprü inşa ettirmiştir. Daha sonra bu vakfın geliri ile câmî yanında bir de medrese yaptırılmıştır.

Bütün bu eserlerin idaresi için Hacı Bali, Mostar'da dokuz dükkân ve nakit olarak 300.000 akçe vakfetmiştir. Câmî-

20. Derviş Paşa'nın vakıfnâmesi 1001 yılı Rebülahirinin ortalarına doğru (15. 1. - 24. 1. 1593) yazılmıştır. Orjinali Mostar Evkaf İdaresinde, sureti ise Sarayevu Evkaf Müdürlüğünde mahfûzdu. Câmînin inşasına ait tarih Derviş Paşa tarafından yazılmış ve vakıfnâmesinin sonuna ilâve olunmuştur.

21. Dr. S. Başagiç, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine /Bosna ve Hersek tarihine kısa bir methal/*. Sarayevu 1900, s. 194-198.

22. H. Kreşevlyakoviç, adı geçen eser, s. 63.

23. L. Ly. Byelokosiç, adı geçen eser, s. 13.

mi etrafında bulunan küçük bir kabristanda Mostar'ın işgalinden önce vefat eden bir kaç ordu mensubu ile 2 Ağustos 1878 tarihinde şehid olan Mostar müftüsü Mustafa Sıtkı Efendi Karabey medfûnlardı²⁴.

3. *Hüseyin Havace Câmiî*. Mareşal Tito ve Huso Masliç caddelerinin birleştiği yerde bulunuyordu. Küçük fakat kâgir minareli olan bu câminin hiç bir dış ve iç tezyinatı yoktu. 1633 yılına ait Mostar sicilinde Hüseyin Havace mahallesi zikrolunduğuna göre, câminin bu tarihten önce yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Harp sıralarında bu câmi Almanlar tarafından depo, bir zaman için de ahır olarak kullanıldığından epeyi harap olmuştu. Rivayete göre câminin bânisi, Mostarlı olan Momiç ailesinden neşet etmiştir. Câminin avlusunda bulunan eski bir sarnıçın harabeleri 1947 yılının ilkbaharına kadar görünmekteydi. Bu tarihte hem sarnıçın harabeleri, hem de câmi tamamen yıktırılmıştır.

4. *Fatma Kadın Câmiî*. Kâgir minaresi kare plânlı olan bu câmi, 1947 yılının yazında yıktırılmıştır. Mareşal Tito ve Demiroviç caddelerinin teşkil ettikleri köşede bulunmaktaydı. Rivayete göre Fatma Kadın, Mostar saat kulesini de yaptırmıştır. 1633 yılına ait Mostar sicilinde Fatma Kadın mahallesi zikrolunmaktadır. Binaenaleyh câmi, bu tarihten önce yaptırılmıştır²⁵.

5. *Memi Havace Câmiî*. 1951 yılında yıktırılan bu câmi, Tsarina semtindeki Mladen Balord ve Braçe Kırpo caddeleleri arasında bulunmaktaydı. Küçük fakat kâgir minareli olan bu câmi, Memi Havace adı ile bilinmekteydi. Şimdilik elimizde hiç bir vesika bulunmadığından, bânisi hakkında bir bilgiye sahip değiliz. 1633 yılından önce inşa olunmuştur, çünkü adı geçen sicilde Memi Havace mahallesi zikredilmektedir.

6. *Kâhya Mehmed Câmiî*. Neretva

nehrinin hemen sol kıyısında bulunmaktaydı. Oldukça yüksek kâgir minaresi vardı. 1592 yılında yazılan Derviş Paşa'nın vakıfnâmesinde bu câminin imamını şahitler arasında görmekteyiz. Binaenaleyh bu câmi 1592 yılından önce yaptırılmıştır. Bânisi olan Mehmed Kâhya, Türk devletinde yüksek mevkilerde bulunmuş ve Hersek'i idare etmiştir. Câminin temelleri bugün dahi görülmektedir.

7. *Nezir Ağa veya Spila'daki Câmiî*. XVI. yüzyılın ikinci yarısında inşa olunan bu câminin, Neretva nehrinin sağ tarafında en eski câmi olduğu zannedilmektedir. Rivayete göre bânisi Nezir Ağa, Nasuh Ağa Vuçyakoviç'in damadı idi. Mimarlık sanatı bakımından kıymetli bir eserdi. Bu câminin bulunduğu yer, Neretva ve Radobolya vâdilerine kısmen hâkimdir. Etrafında bulunan küçük kabristanda bir kaç Mostar kapudanı medfundu. 1950 yılının yazında yıktırılmıştır²⁶.

8. *Kotla Câmiî*. Luka mahallesinin güney kısmında bulunan bu câmi, 1768 yılından önce, Mostarlı Kotla ailesi ecdadından biri yaptırmıştır. Câminin diğer bir adı da Çelebi Câmiîdir. Büyük bir ihtimale göre Çelebi adında biri tarafından bazı tamirler yaptırılmış veya bu adı taşıyan biri bu câmide imamlık vazifesini ifâ etmiştir. 1942 yılından beri câmi harap bir haldedir. Sağlam kalan minaresi devletin himayesi altındadır.

Bu câmi civarında "Hacı Sofası" adında bir yer vardı. Burada umumiyetle 1878 yılına kadar hacı, gazi ve ahibaba-

24. Hacı Bali vakıfnâmesi 1021 yılı Rebiülevvelin iptidasında (2-11 Mayıs 1612) yazılmıştır. Bir sureti Sarayevo Evkaf Müdürlüğünde mahfûzdur.

25. H. Nametak, *Fatma kadın camiya u Mostaru* /Mostar'da Fatma Kadın Câmiî/. —Narodna uzdanitsa takvimi, 1938 (VI.), s. 46-48.

26. H. Nametak, *Dva dobrotvora u Mostaru* /Mostar'da iki hayır sahibi/. —Narodna uzdanitsa yıllığı, Sarayevo 1942, (X), s. 68-71.

ların uğurlama ve karşılama tertip olunurdu. Bu yerin tarihî bir önemi olduğundan kanaatimizce muhafazası gerekmektedir.

9. *Haftız Havace Câmii*. 1932 yılında yıktırılan bu câmi, Mareşal Tito ve Risto Miliçević caddelerinin teşkil ettiği köşede bulunuyordu. Bu câmi hakkında yegâne bilgimiz, 1633 yılından önce inşa edildiğidir. Vakıflar İdaresi câmi yerinde yeni bir bina yaptırmıştır. Minaresi ise Çaplyin kasabasına naklolunup oradaki câmiye ilâve olunmuştur.

10. *Ali Havace Câmii*. Ralyevina mahallesinde bulunan bu câminin temelleri bugün dahi görülmektedir. Bir vakitler bu mahalle kesif bir şekilde meskân olup buradaki câmiyi yaptıran Ali Havace adını taşımaktaydı. Bugün bu câminin civarı meskûn olmadığı halde, Mostar şehrinin en güzel ve en romantik bölgelerinden biri olarak sayılmaktadır.

Bânisi hakkında şimdilik hiç bir bilgiye sahip değiliz. Yalnız câmisinin 1633 yılından önce inşa olunduğu, Mostar sivilinden anlaşılmaktadır.

1687 yılında Stoyan Yankoviç Mostar şehrini eline geçirdiği sırada, gerek câmi, gerekse mahallesi epeyi hasara uğramıştı²⁷. Bir yıl sonra câmiyi Derviş Paşa Çengiş tamir ettirmişti²⁸. 1922 yılında vuku bulan yangında harap olunca tamamen terkolunmuştur. 1932 de Yablanitsa'ya nakolunan minaresi bugün dahi orada bulunmaktadır.

11. *Tere Yâhya Câmii*. Neretva'nın hemen sol kenarında bulunuyordu. Kâgir olan bu câminin taştan yapılmış zarif ve yüksek bir minaresi vardı. Câminin hiç bir tezyinatı olmadığı halde mimarlık sanatı bakımından değerli bir eserd. Bânisi Tere Yahya ve vakfı hakkında hiç bir bilgiye sahip değiliz. 30 Aralık 1954 tarihinde vuku bulan yangında harap olmuştur.

Elde mevcut olan bir tarihe göre 1023 (1614) yılında Şeyh Efendi adında biri de Mostar'da câmi yaptırmıştır. Bu câminin adı tarihte zikrolunmadığından Mostar'ın bilinen veya bilinmeyen câmilerden biri olup olmadığı henüz tesbip edilememiştir²⁹.

1593 yılına ait olan Derviş Paşa'nın vakıfnâmesinde Mostar'da Koca Bey ve Emir adında iki câmi daha zikrolunmakta ise de diğer vesikalarda adları geçmemektedir. Binaenaleyh büyük bir ihtimâle göre yukarıda adı geçen 36 câmiden ikisinin adı Koca Bey ve Emir'dir.

b) Mescidler

Bizdeki mescitler umumiyetle minareye ve çoğu minbere sahip değildir. Bilindiğine göre Mostar'da cem'an 11 mescit inşa olunmuştur. Bunlardan yalnız Kamber Ağa, Hacı Hüseyin Kotlo, Bayezit Hoca ve Hacı Veli mescitlerinin küçük minareleri vardı. Anlaşıldığına göre, Bosna ve Hersek'in diğer bölgelerinde küçük minareli mescitlere nadiren tesadüf olduğundan bu nev'i mescitler Mostar şehrine has olan eserlerdir³⁰. Mescitler, mütevazi binalar olup hiç bir tezyinata sahip değildiler.

Mostar mescitlerinden altısı, günümüze kadar iyi bir şekilde muhafaza olunmuş, diğerleri ise kısmen veya tamamen harap bir halde bulunmaktadırlar.

27. Bu olayı Osman Nuri Hacıç, "Ago Šarić" adlı hikâyesinde işlemiştir.

28. L. G. Byelokosiç, adı geçen eser s. 16.

29. Hivziya Hasandediç, *Dva kronograma o smrti mostarskog dobrotvora Čeyvana kethode /Mostar hayır sahibi Keyvan Kethüda'nın vefatına dair iki tarih/. —Prilozi za orijentalnu filologiju, VI-VII. (1956-57), Sarajevo 1958, s. 275-282.*

30. 1594-95 yılında Bana Luka'da inşa olunan Defterdar Hasan (Arnaudija) câmisinin de küçük bir minaresi vardır. Bk: Aliya Beytiç, *Banya Luka pod turskom vladavinom, arhitektura i teritorijalni razvoj grada u XVII. vijeku /Türk idaresi devrinde Bana Luka, XVII. yüzyılda şehrin mimarisi ve gelişmesi. —Naše StarineI, Sarajevo 1953, s. 106.*

1. *Yavuz Sultan Selim Mescidi*. Birinci Sultan Selim (1512-1520) devrinde inşa olunan bu mescit, Neretva'nın hemen sol kıyısında, meşhur Eski Köprü civarında bulunmaktadır. Mostar'ın en eski mescidi olduğu gibi günümüze kadar muhafaza olunan en eski bir mimarî anıt olarak da sayılmaktadır. Bu mescit bir çok defa tamir olmuştur. Mescitte bulunan bir kitabeğe göre son tamiri 1882 yılında yapılmıştır. Bu mescidin yerinde kubbeli ve minareli büyük bir câminin inşa edilmesi için bir plân hazırlandığı halde, gerçekleştirilmesine hiç bir vakit teşebbüs olunmamıştır³¹. Mescit, devletin himayesi altında bulunmaktadır.

2. *Kürkçü Ahmed Mescidi*. Byeluşin'de bulunan bu mescit, XVI. yüzyılının ikinci yarısında Ahmet adında bir kürkçü tarafından yaptırılmıştır. Elli yıldan beri kapalı olup harap bir haldedir³². Mescit haziresinde bulunan sarnıçın harabeleri bugün dahi görülmektedir.

3. *Bayezid Hoca Mescidi*. Braça Şariç ve Braça Bayat caddelerinin teşkil ettikleri köşede Bayezid Havace adında bir mescidin harabeleri görülmektedir. 1612 yılında yazılan Hacı Bali vakıfnâmesinde Bayezid Havace mahallesinin adı geçtiğine göre, bu mescitin o tarihten önce inşa olunduğu anlaşılmaktadır. Mescidin taştan yapılmış zarif bir küçük minaresi ve sarnıçın harabeleri, bugün dahi görülmektedir.

4. *Hacı Hüseyin Kotlo Mescidi*. Luka semtinde bulunan bu mescid, 1633 yılından önce Hacı Hüseyin Kotfo adında biri tarafından yaptırılmıştır. Mostar'da minaresi muhafaza olunan yegâne mescit olup devletin himayesi altında bulunmaktadır.

5. *Zırât (Arşinoviç) Mescidi*. Prethum mahallesinin iptidasında, Komedin köprüsüne giden yolun yakınında bulunmaktadır. Mescit ve bânisi hakkında hiç

bir bilgimiz yoktur. Halihazırda harap bir haldedir.

6. *Yahya Esfel Mescidi*. 200 metre kadar Arşinoviç mescidinin güneyinde, Neretva nehrinin hemen sağ kenarında bulunmaktadır. Kâgir ve geniş olan bu mescit ve bânisi hakkında hiç bir bilgiye sahip değiliz. Bugün bu mescit bir müessesenin yazıhanesi olarak kullanılmaktadır.

7. *Çevro Mescidi*. Prethum mahallesinin en güney kısmında bulunan bu mescidi, 1686 yılından biraz önce Mostar tüccarlarından İbrahim Ağa Çevro yaptırmıştır. Muhafaza olunan vakıfnâmesinden anlaşıldığına göre, İbrahim Ağa mescidinin idaresi için Priyeçka çarşısında bir kaç dükkân vakfetmiştir. Öteden beri bu mescit harap bir haldedir.

8. *Ali Paşa Rizvanbegoviç Mescidi*. Luka mahallesinde Neretva'nın hemen sol kıyısında bulunmaktadır. Muhafaza olunan vakıfnâmeye göre mescit, 1847 yılından biraz önce yaptırılmıştır³³. Mostar şehrinin en geniş kâgir mescidi addolunmaktadır.

9. *Kanber Ağa Mescidi*. Luğa mahallesinde Komadin köprüsünün hemen bitişiğinde bulunan bu mescit 1913 yılında yıktırılmıştır.

10. *Hacı Veli Mescidi*. Brankovats mahallesinde, Braça Lakişç ve Braça Knejiç caddelerinin teşkil ettikleri köşede bulunan bu mescit de 1950 de yıktırılmıştır.

11. *Babund'da bulunan Mescid*. Bugün harap bir haldedir.

Bu üç mescid ve bânileri hakkında hiç bir bilgiye sahip değiliz.

31. Câmi ve minaresinin inşasına ait plânlar bugün Mostar Şehri Arşivinde mahfûzdur.

32. H. Kreşevlyakoviç, adı geçen eser, s. 10.

33. Ali Paşa vakıfnâmesinin orijinali, Sarayevvo Bölge Müzesi memurlarından İzzet Rizvanbegoviç'de bulunmaktadır.

Evliya Çelebi, çarşıdaki Ahmet Efendi çeşmesinin karşısında bulunan Hacı Ali adında bir mescid zikretmekte ve kapısı üzerindeki kitabeyi de kaydetmektedir³⁴. Bu kitabeye göre mescid, 1016 (1607) yılında yaptırılmıştır.

c) Tekkeler

Ali Paşa Rizvanbegoviç, Luka mahallesinde bulunan câmii bitişiğinde, semahâne, misafirhâne ve şeyhe ait olan odadan müteşekkil bir de tekke yaptırmıştır. Vakıfnâme gereğince Ali Paşa'nın Mostar'da vakfettiği her 34 hanenin icarından şeyh ve dervişlere birer riyal (25 kuruş), Lištitsa'daki her bir değirmenin-den 100 er okka un ve câmisi etrafında bulunan bağların bütün hasılatı tayin olunmuştur. Bugün bu tekke tamamen harap bir haldedir.

II. EĞİTİM MÜESSESELERİ

XIX. Yüzyılın ikinci yarısına kadar, Mostar'da müslüman eğitim müesseselerinden yalnız mektep ve medreseler mevcuttu.

1. Mektepler

Mostar'da mektebin ilk zikri, 1554 yılına ait olan Keyvan Kethüda'nın vakıfnâmesinde geçmektedir. Câmii bitişiğinde yaptırdığı mektebi için Keyvan Kethüda, vakıfnâmesinde muallimler de tayin etmiştir. Mamafih, Mostar'da bu tarihten daha önce de mekteplerin mevcut olduğuna muhakkak bir nazarla bakılmaktadır. 1465 den 1878 e kadar, Mostar'da kurulan mektep âdedi hakkında henüz tam bir malûmatımız yoktur. Bilinenler arasında en önemlileri: Karagöz Bey, Keyvan Bey, Derviş Paşa Bayezidağazâde, Hacı Bali, Hacı Ahmed Bey Lakışiç ve Spahiç mektepleriydi. Spahiç mektebi hariç, diğerleri aynı adı taşıyan câmilerin bitişiğinde bulunmaktaydı. Fra Petar Bakula'nın kaydına göre, 1867 yılında Mostar'da 23 mektep

mevcuttu³⁵. 1878 yılında vuku bulan işgalden önce ise 40 mektep vardı³⁶. Mekteplerin hepsi mütevazi ve tek katlı binalar olup hiç bir tezyinatları yoktu.

2. Medreseler

Mostar'da Karagöz Bey, Derviş Paşa Bayezidağazâde, Ruznameci İbrahim Efendi, Koski Mehmed Paşa, Keyvan Kethüda ve Hacı Bali medreselerinin mevcut olduğu bilinmektedir. Bütün bu medreseler, aynı adı taşıyan câmilerin bitişiğinde kurulmuş ve mimarî üslûp bakımından vaktiyle bu bölgede tesis olunan medreselere benzemektedir. Bu medreseler 4-10 küçük ve bir büyük odadan müteşekkil olup küçüklerinde talebeler ikâmet etmekte- büyüğü ise dersane vazifesini görmekteydi.

Medreselerin çatıları kurşunla örtülüydü. Her odanın birer müstâkil büyük ocağı da vardı.

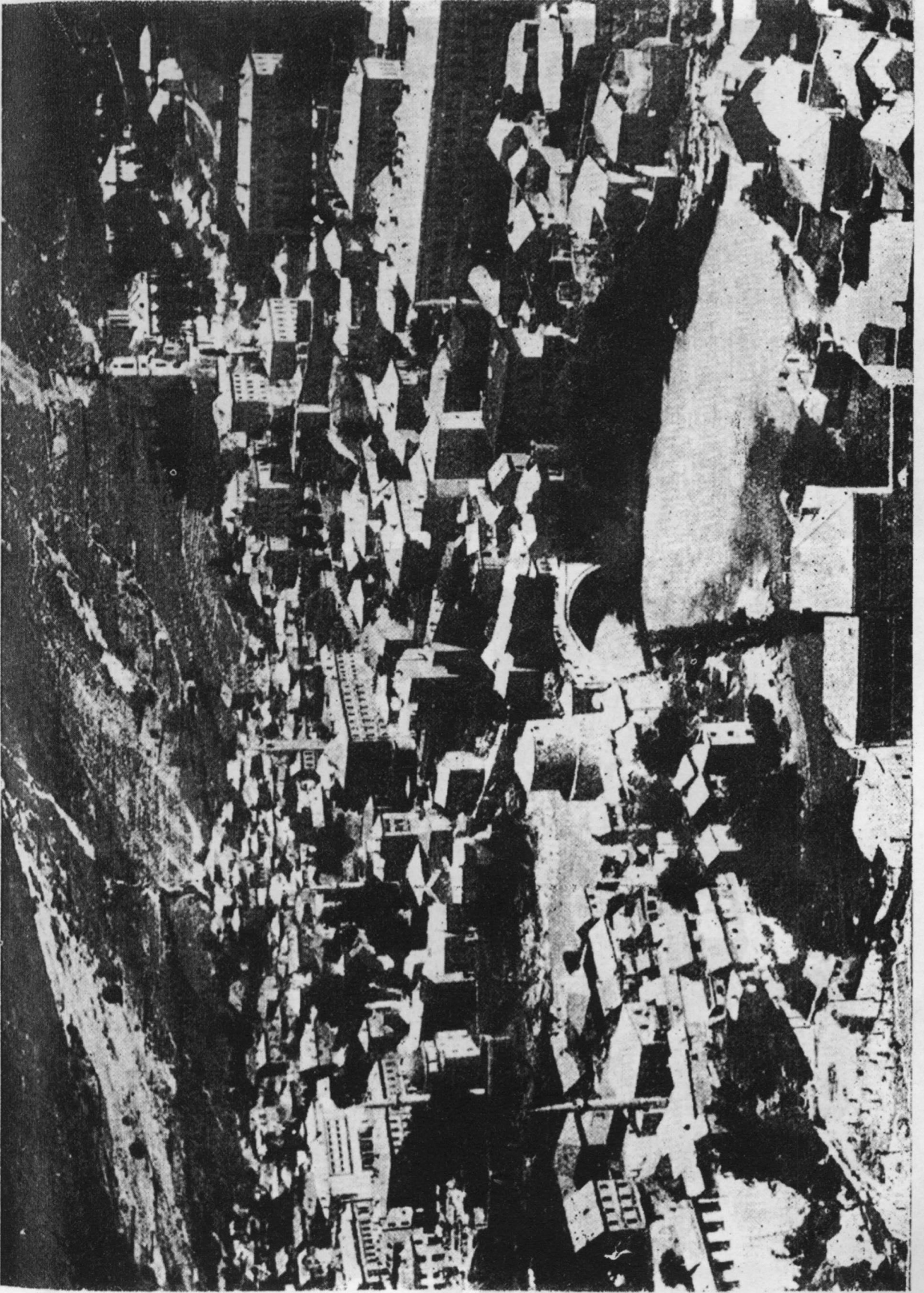
1. *Karagöz Bey Medresesi*. Mostar'da kurulan en eski medrese olup 1570 yılından biraz önce inşa olunmuştur. Bu hususu, aynı yıl içinde tasdik olunan vakıfnâmesinden öğrenmekteyiz. Medresenin idaresi için Karagöz Bey, nakit olarak 100.000 dirhem vakfetmiş, müderris ve diğer müstahdem'lerin ücretlerini ve medresede ikâmet eden talebelerin masraflarını tayin etmiştir. Medrese altı odadan müteşekkil olup, dördü talebeler, biri dersane ve diğeri de kütüphane için tahsis olunmuştur.

2. *Derviş Paşa Bayezidağazâde Medresesi*. Muhafaza olunan vakıfnâmesinden anlaşıldığına göre, 1601 yılından biraz sonra inşa olunmuştur. Çünkü Derviş Paşa, bu vakıfnâmesinde Pothum ma-

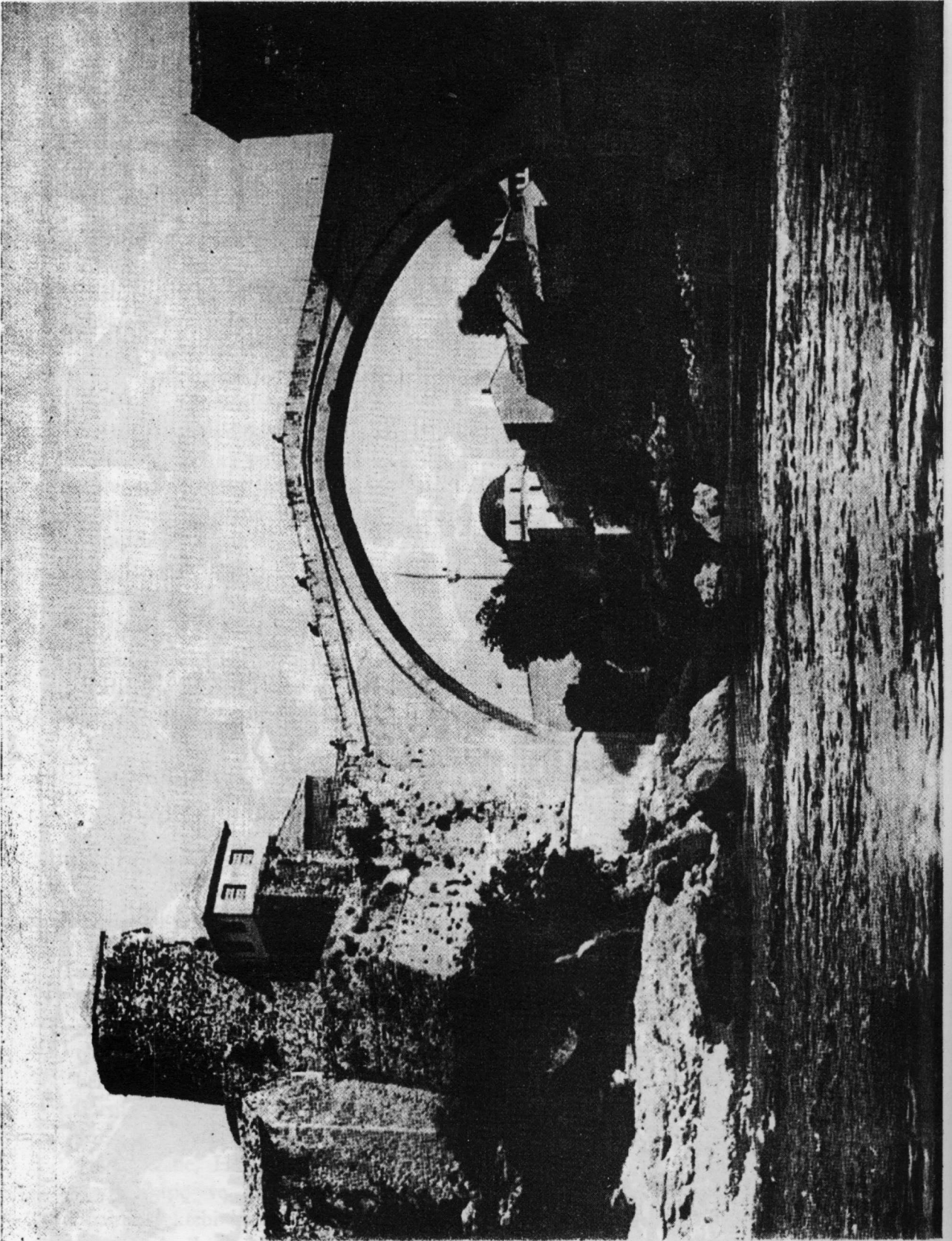
34. Evliya Çelebi, adı geçen eser, s. 247.

35. Fra Petar Bakula, *Schematismus topographice historicus custodiae provincialis et vicariatus apostolici in Hercegovina, Split 1867*, s. 105.

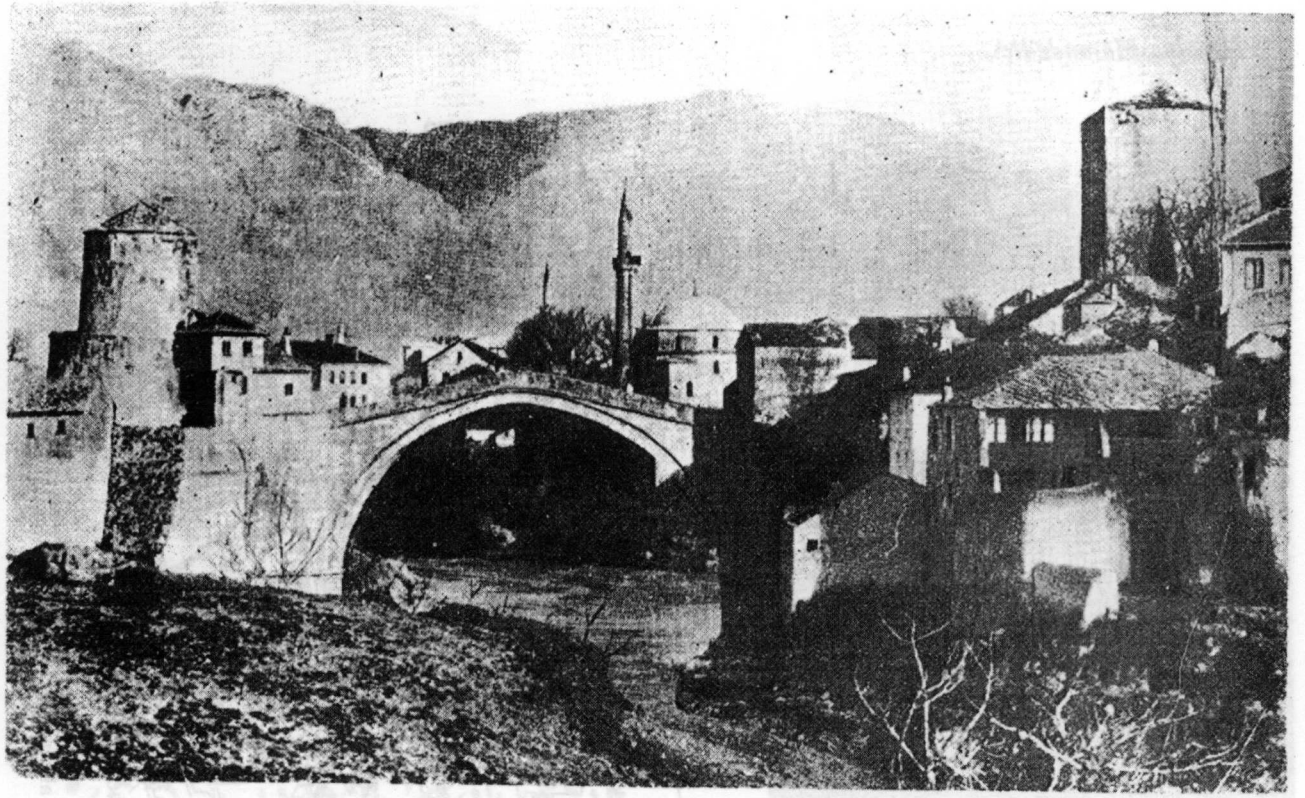
36. L. G. Byelokosiç, adı geçen eser, s. 24.

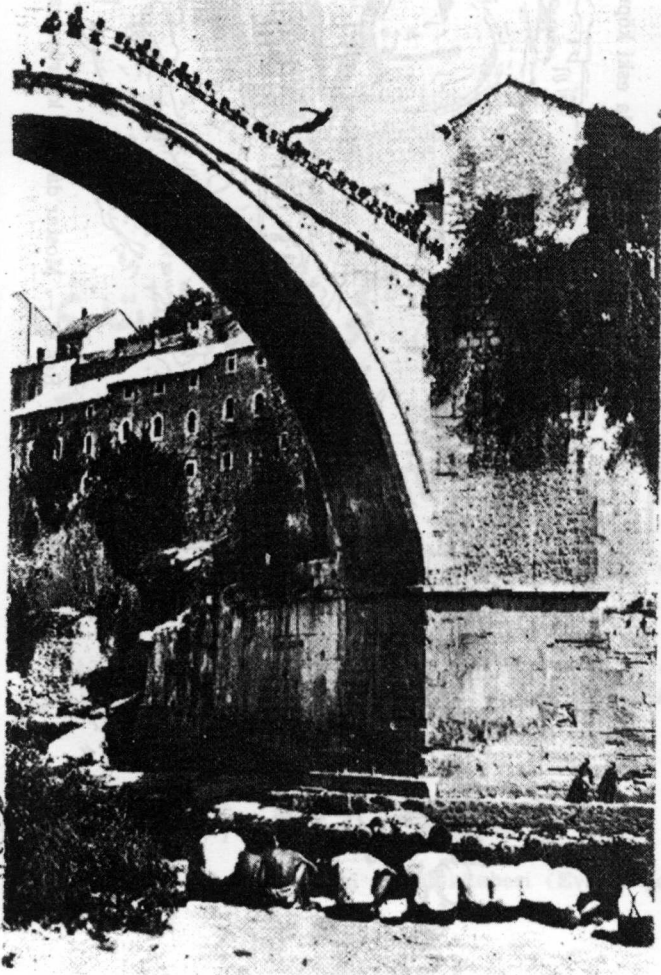
Res. 1 — Mostar şehrinin genel manzarası

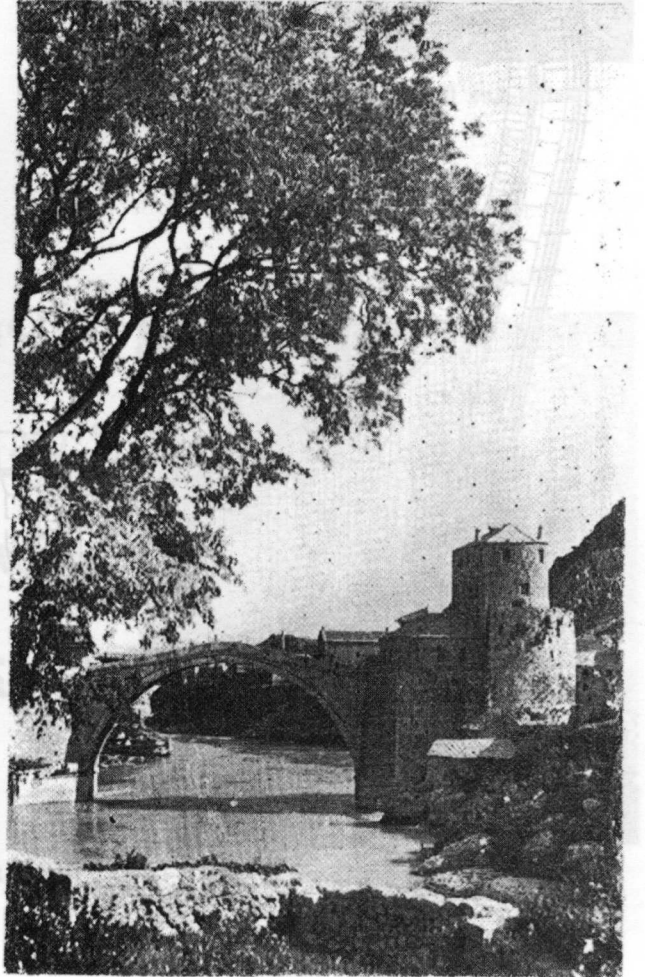
Res. 2 — Mostar'da eski köprü

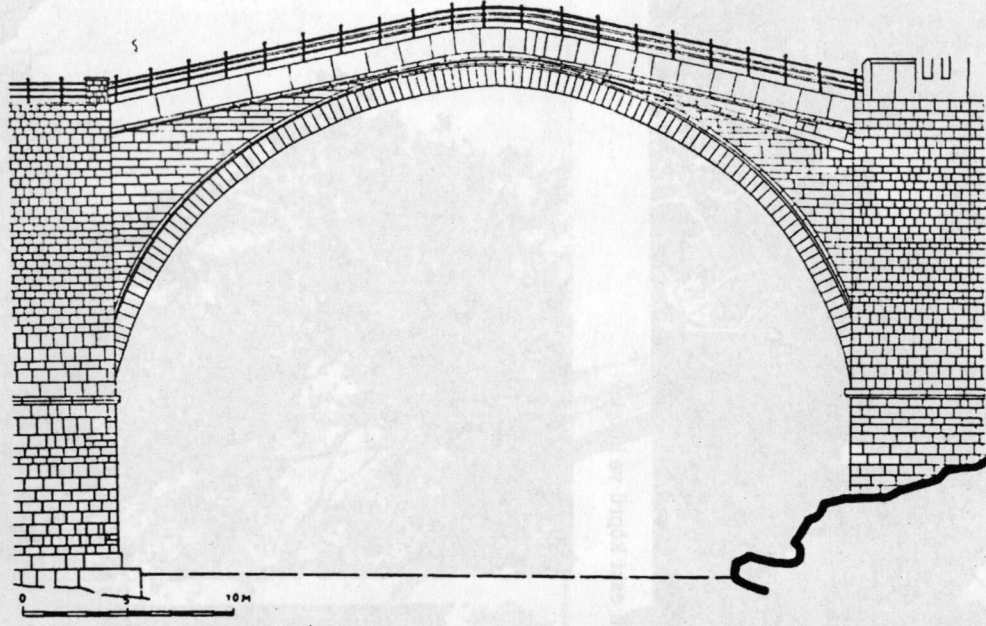
Res. 3 — Mostar'da eski köprü ve kuleler

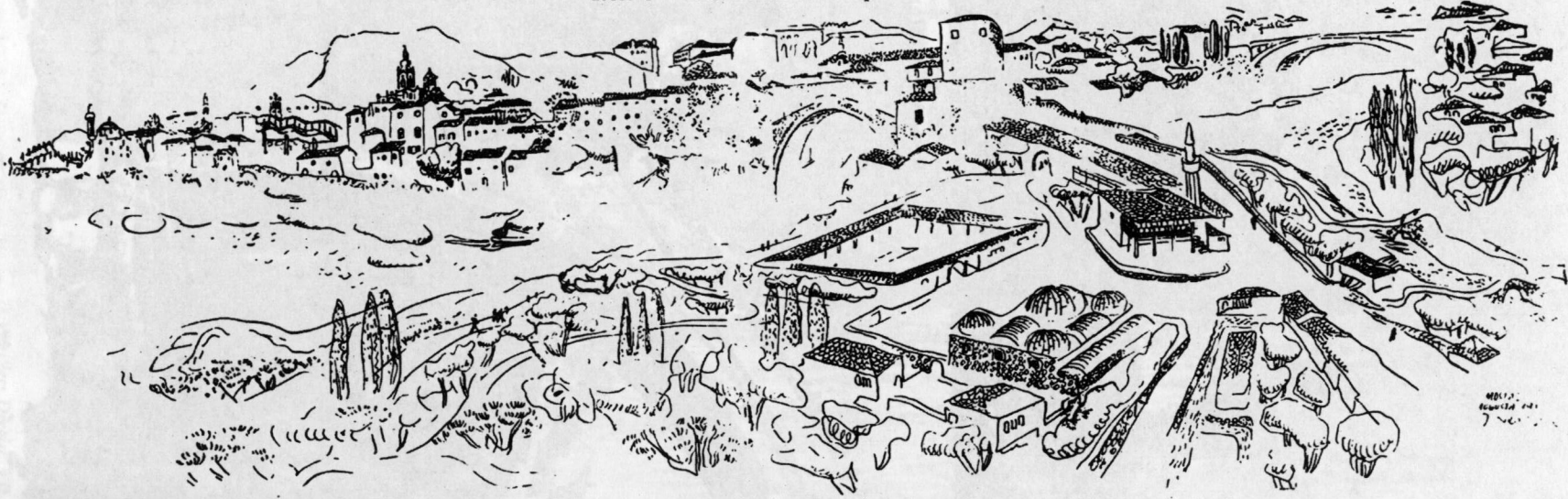
Res. 4 — Mostar'da eski köprü

Res. 5 — Mostar'da eski köprü

Res. 6 — Mostar'da eski köprünün krokisi

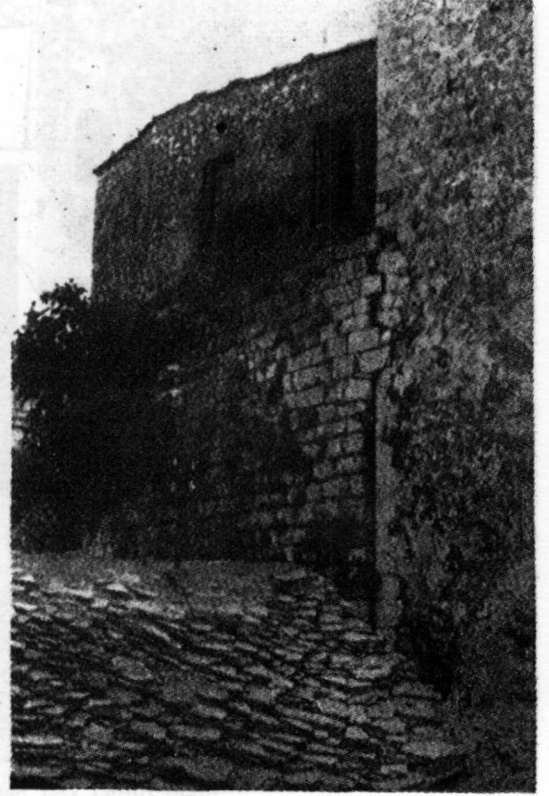

Res. 7 — Mostar'da eski köprü civarının aksonometrisi

روح سلطان محمدك اوله شاد
قالدى بونك كى خیر اثرى
هم سليمان زمان صاغ اولسون
دولتى بولدى بنایه ظفرى
سىنى نظر ایله اولدم تمام
یازدى تاریخنى "قدرت كمرى"

سنه ۹۷۴

Res. 8 — Mostar'da eski köprü kitabesi
(Evliya Çelebi'den)

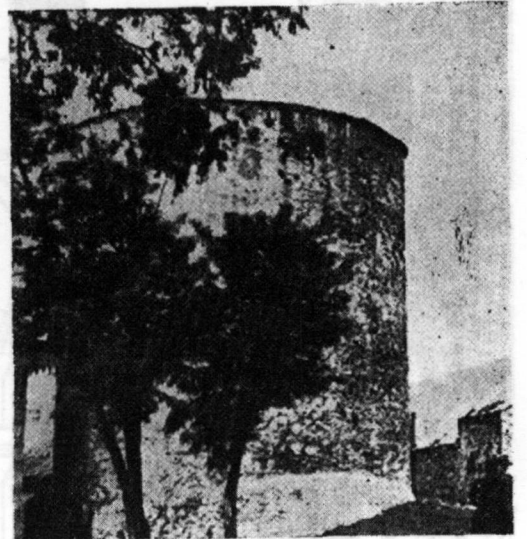

Res. 10 — Mostar köprüsü sağ kulesi

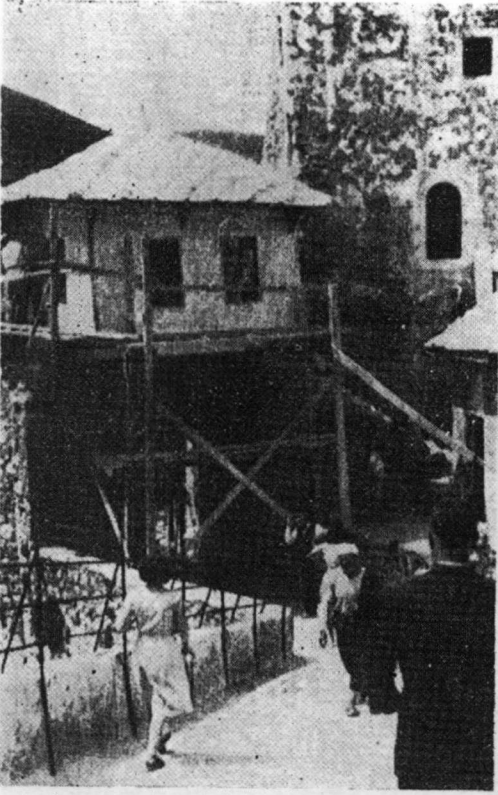
قوس قزحك عینی کوپرى بنا ایتدی
وارمی بوجهان ایچره مانندی هی اللهم
عیرتله باقوب ددی تاریخن بر عارف
ال چقدی کوپریدن بزده کچرز شاهم

سنه ۹۷۴

Res. 9 — Mostar'da eski köprü kitabesi (Evliya Çelebi'den)

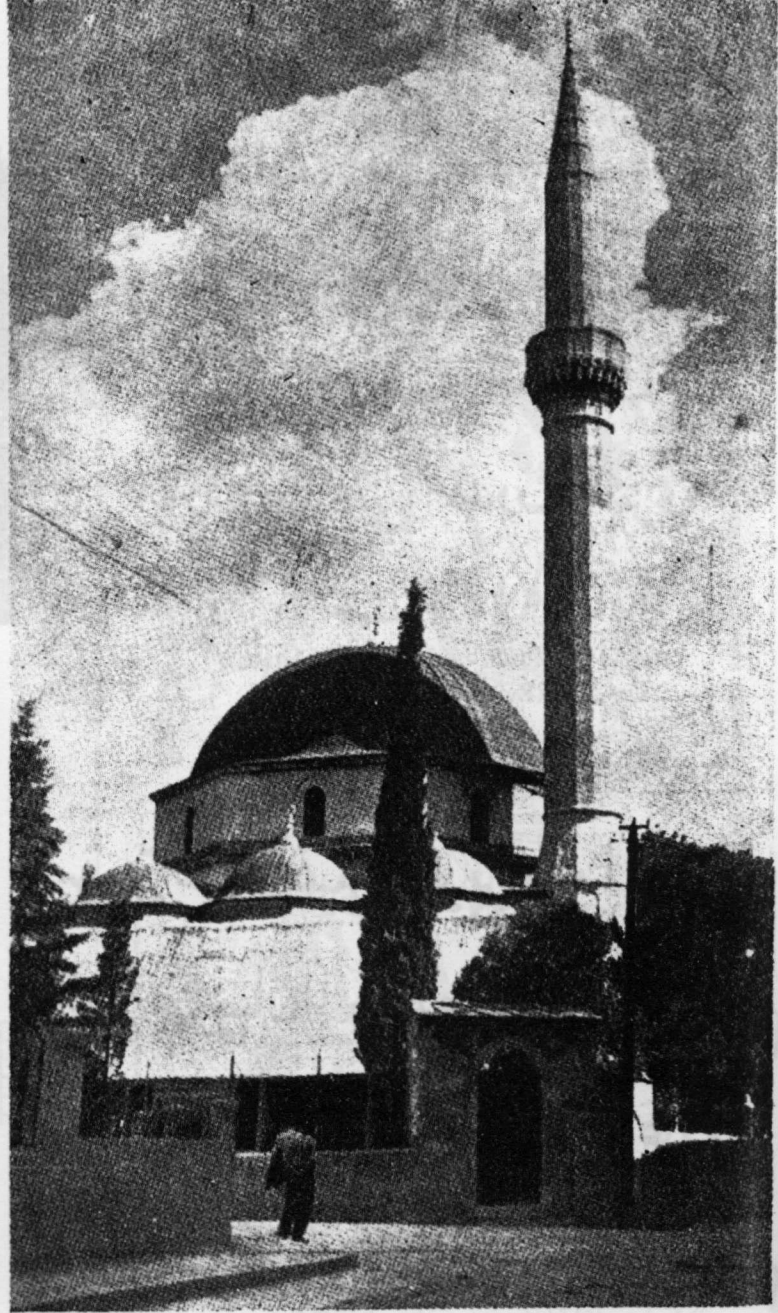
Res. 11 — Mostar köprüsü sol kulesi

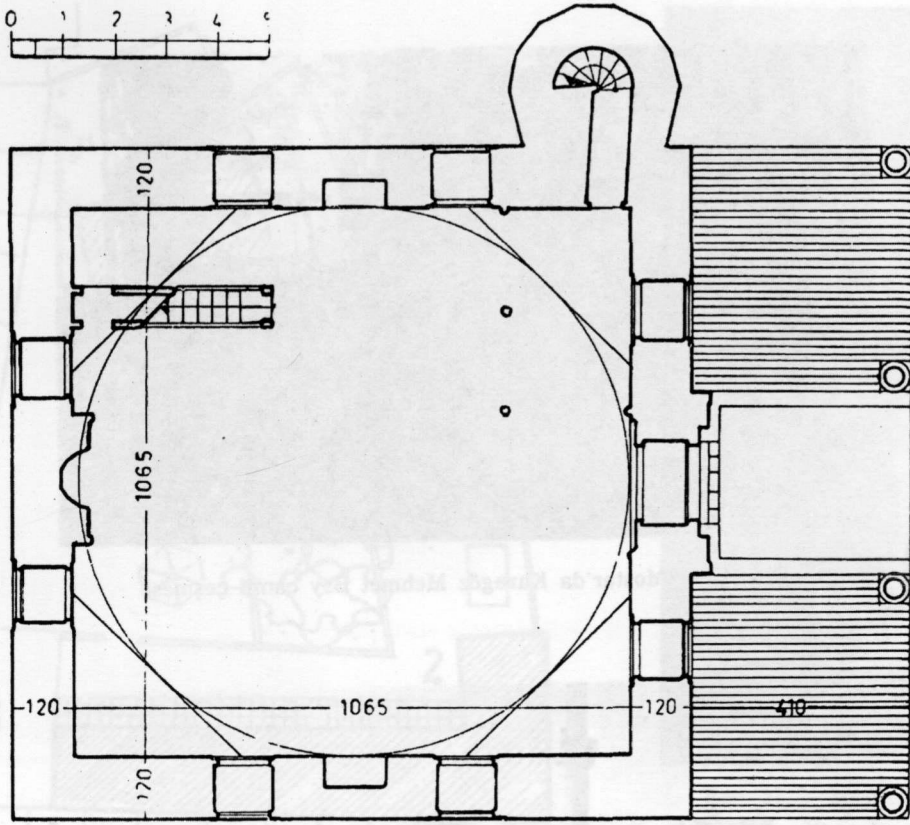
Res. 12 — Mostar köprüsünün nöbet yeri

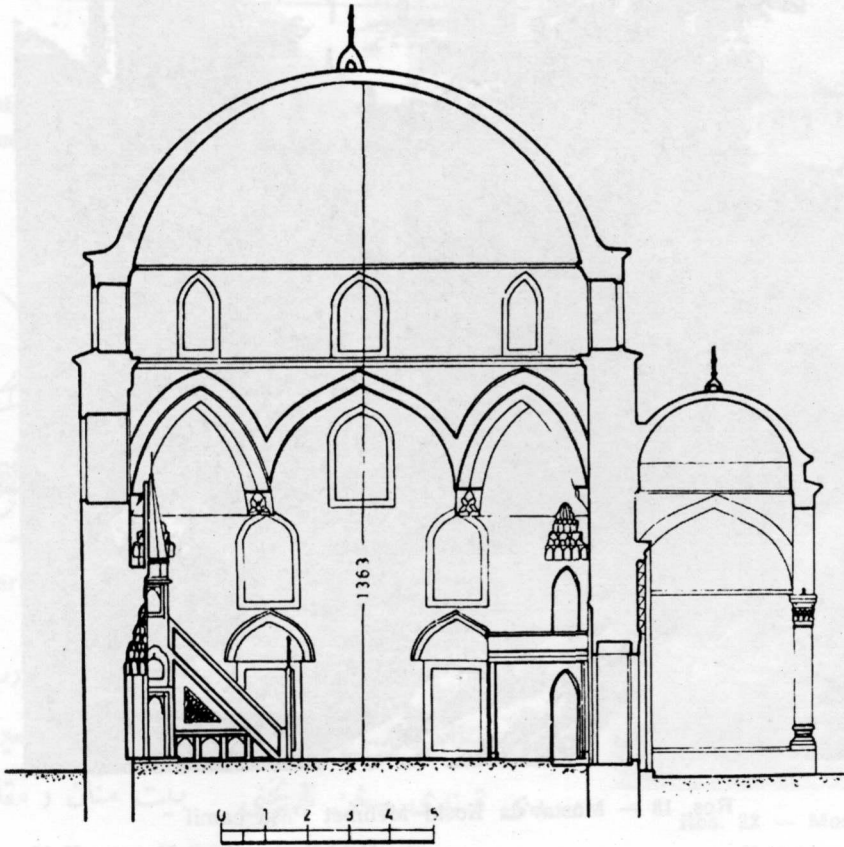
Res. 13 — Mostar'da eski köprü
civarındaki çarşı

Res. 14 — Mostar'da Karagöz Mehmet Bey camii

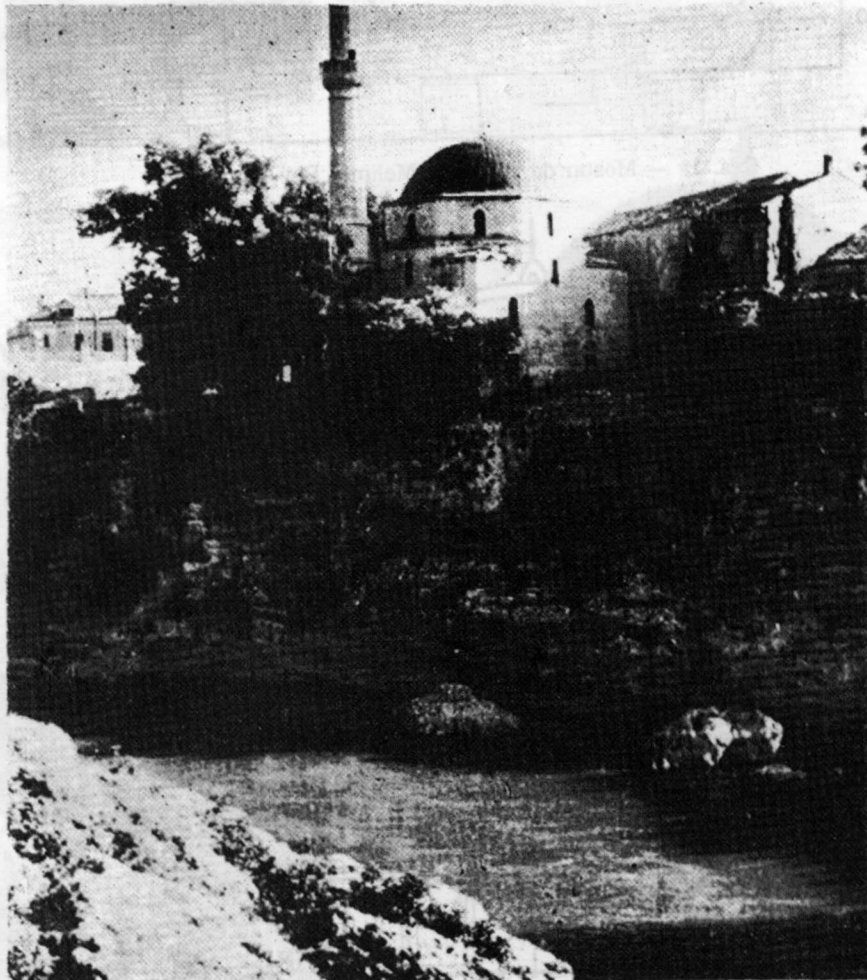
Res. 15 — Mostar'da Karagöz Mehmet Bey camii plânı

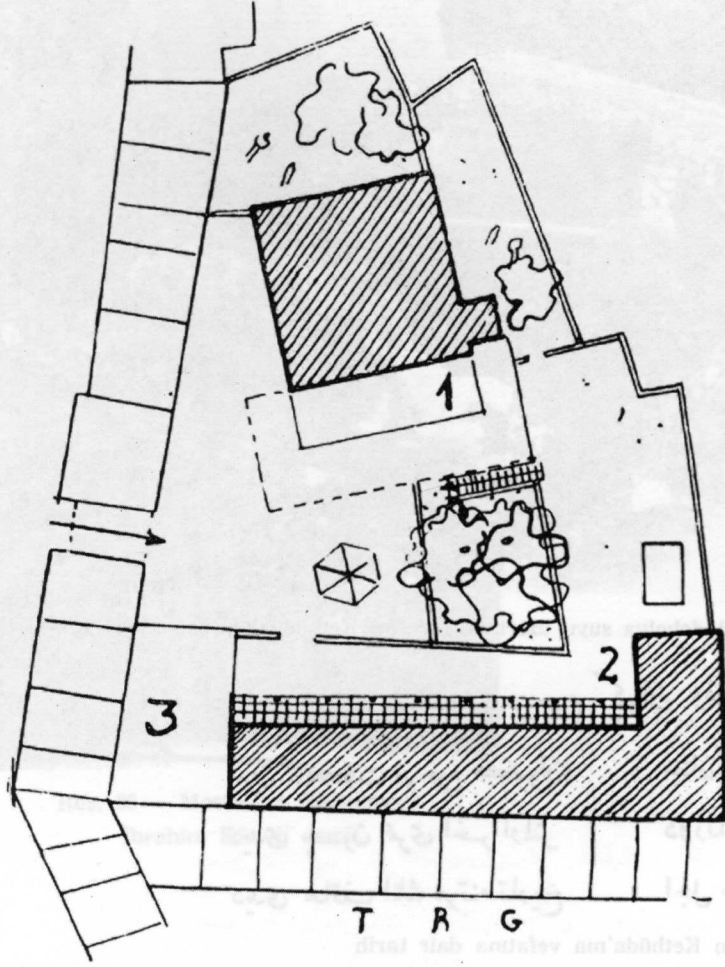
Res. 16 — Mostar'da Karagöz Mehmet Bey camii kesiti

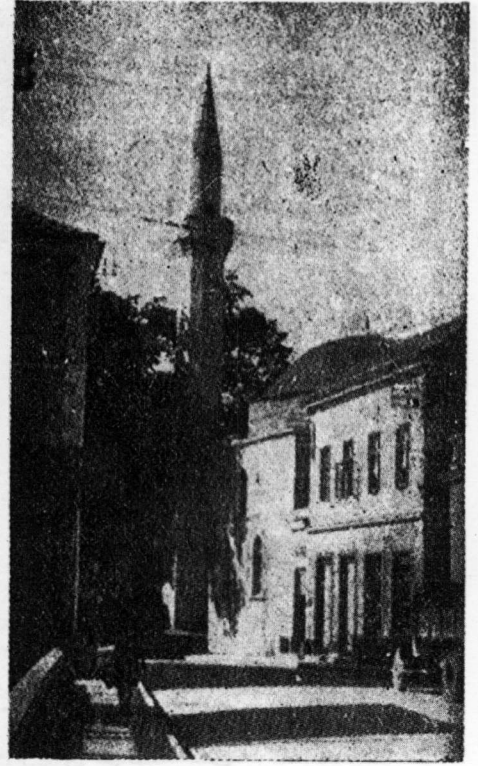
Res. 17 — Mostar'da Karagöz Mehmet Bey camii çeşmesi

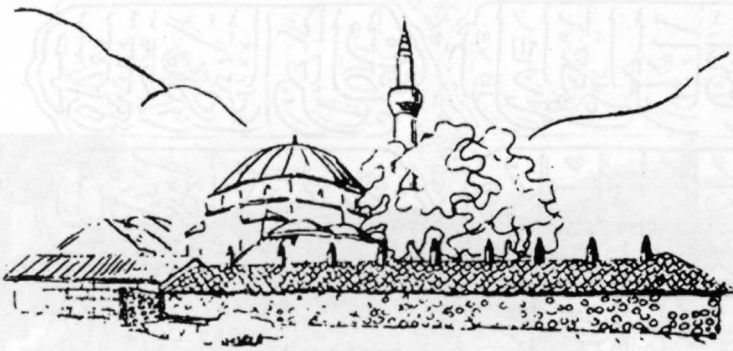
Res. 18 — Mostar'da Koski Mehmet Paşa camii

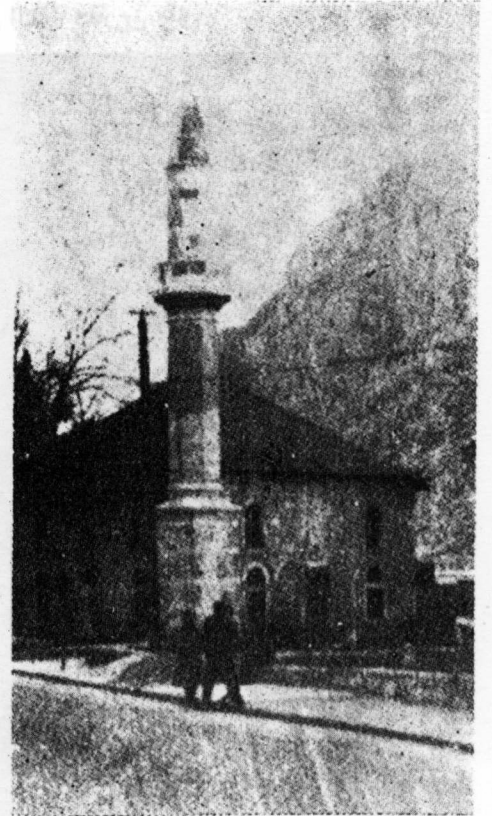
Res. 19 — Mostar'da Koski Mehmet Paşa camii (1),
Medrese (2) ve Mağaza (3) plânı

Res. 21 — Mostar'da Nasuh Ağa
Vuçyakoviç camii

Res. 20 — Mostar'da Koski Mehmet Paşa camii ve medresesi

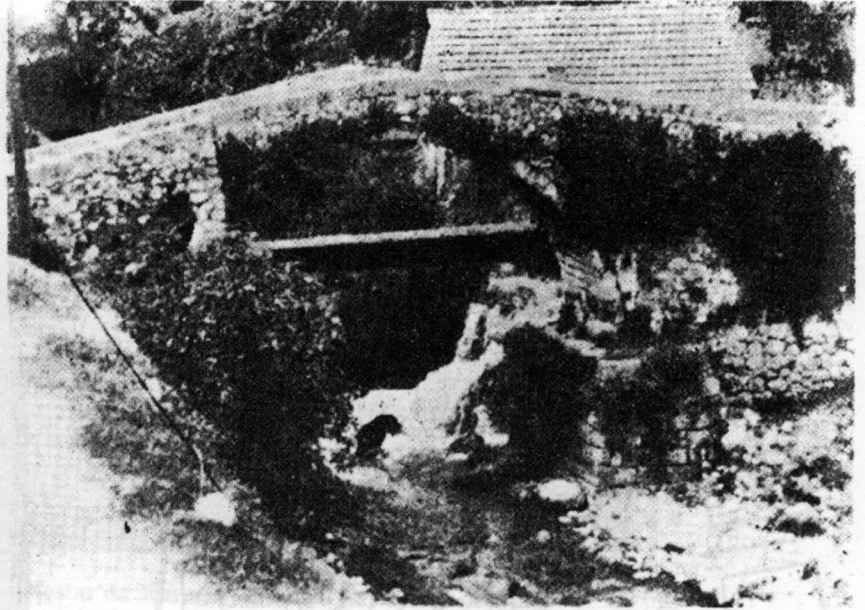
Res. 22 — Mostar'da Keyvan
Kethüda camii

یاپدی کیوان کتخدا بو جامعی
بو عباد تکاهه سرور اولدر
دردی قندی سخن تاریخی
ایلیوب عون رب العالمین
قاعدین و راکمین الساجدین
بیت منان و مقام الصالحین

Res. 23 Keyvan Kethüda camii kitâbesi

Res. 24 — Keyvan Kethüda'nın mührü

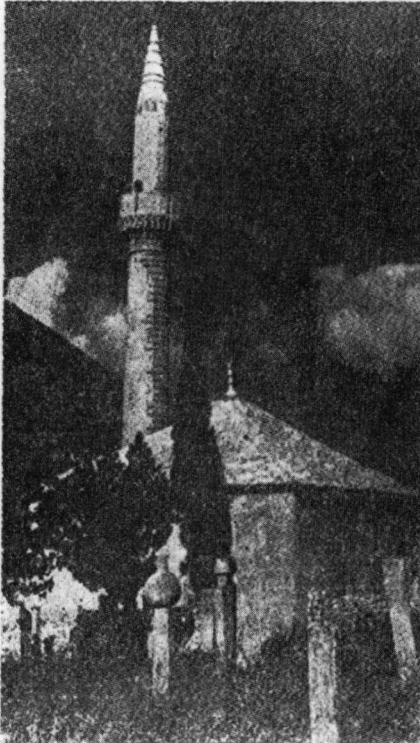

Res. 25 — Radobolya suyu üzerinde Keyvan Kethüda köprüsü (Eğri Köprü)

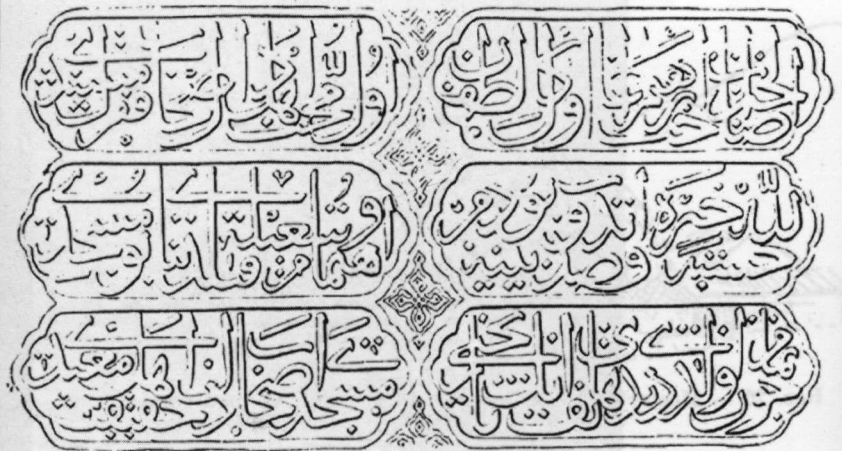
موستاری مرحوم کیوان وفاقی تاریخیدر

امین مملکت مرحوم کیوان
 دیدی چون عمری آخر اولش
 دیدی هاتف انک موتنه تاریخ
 جنان یچنده کتدی طومغه جای
 دوزلدی دفتر عمرم مدد های
 اجل چالدی التدن دفترین رای

Res. 26 — Keyvan Kethüda'nın vefatına dair tarih

Res. 27 — Mostar'da İbrahim Ağa Sariç Camii

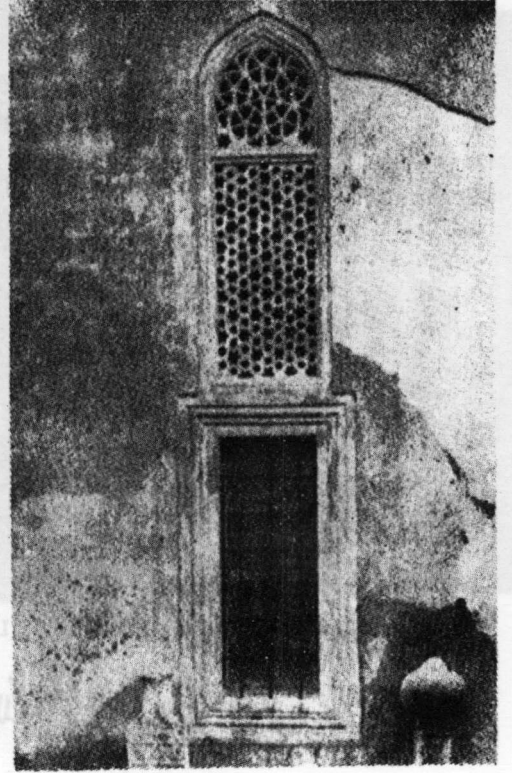

صاحب الخیرات ابراهیم اغا اول کان لطف او مُجت اهل دل اصحاب فقرک مسندی
 حسنة لله خیره قصد اندوب رینه بو دم اهتمام و سعیله قیلدی بنا بو مسجدی
 حرن تمام اولدی دیدی هاتف انک تاریخینی مسجدی اصحاب دل اهل حقیقت مبدی

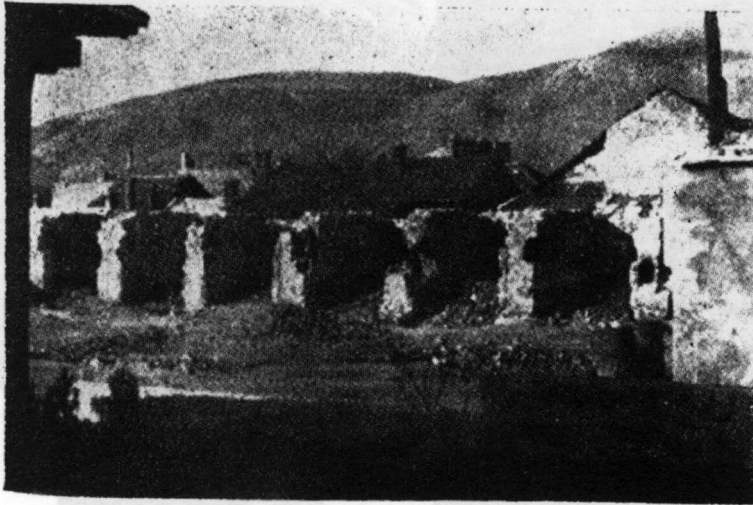
Res. 28 — İbrahim Ağa Sariç camii kitâbesi

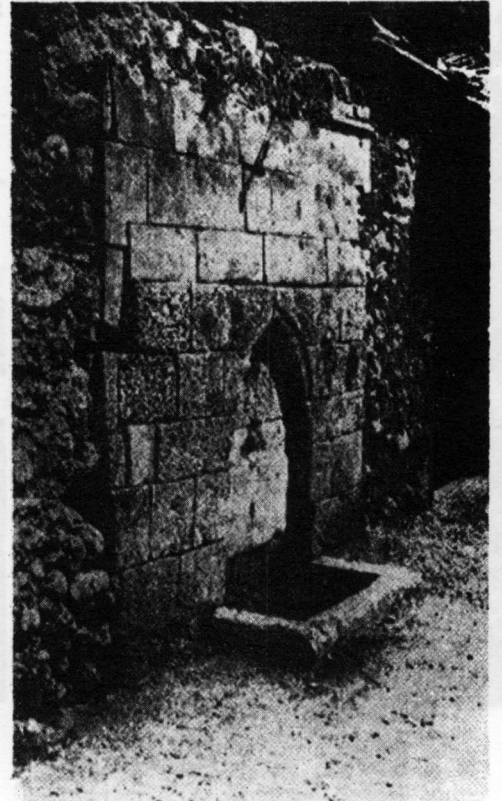
Res. 29 — Mostar'da Ruznameci
İbrahim Efendi camii

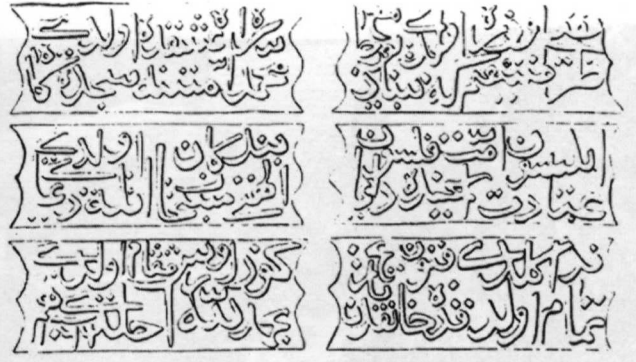
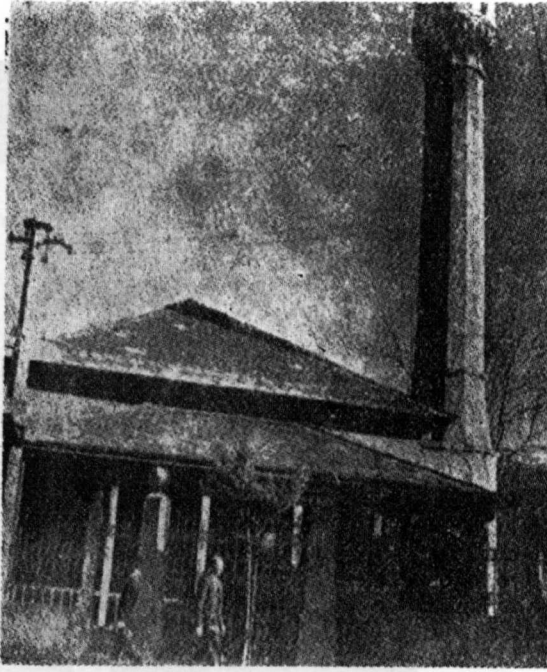
Res. 30 — Ruznameci İbrahim Efendi
camii penceresi

Res. 31 — Mostar'da Ruznameci İbrahim Efendi Medresesi
harabeleri

Res. 32 — Mostar'da Ruznameci İbrahim
Efendi Medresesi önündeki çeşme

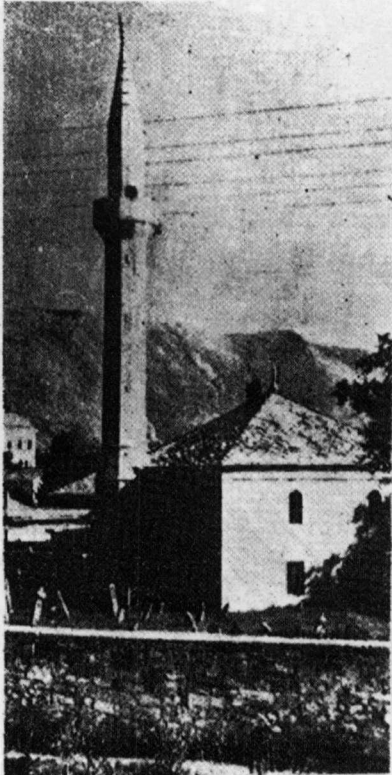
طریقی مستقیم آورده که اولدی نیر بو جاء مع
 محمد امنه راه عشقه سجده گاه اولدی
 عادت ایلسون امت ایچنده قلسون دانما
 الی بند کان مستوح ابله اولدی دعای
 تمه اولد فقه حاتفن * ندا کادی فتون تدویخ
 بحمد ابه اجلی هم کورل و روش مقده اولدی
 ۱۱۱

Res. 33 — Mostar'da Hacı Ahmet Bey Lakişîç Camii

Res. 34 — Hacı Ahmet Bey Lakişîç camii kitâbesi

من بنا مسجداً فی سبیل اللہ المعین
 تاریخها رحمة الله عليه دائماً

Res. 36 — Mostar'da Sinan Paşa (Atik) camii kitâbesi (Evliya Çelebi'den)

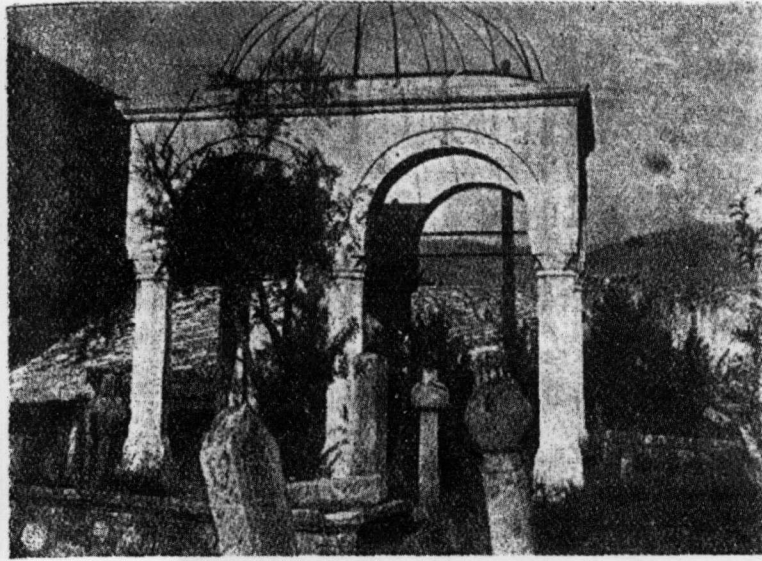
Res. 35 — Mostar'da Derviş Paşa Bevizitažade camii

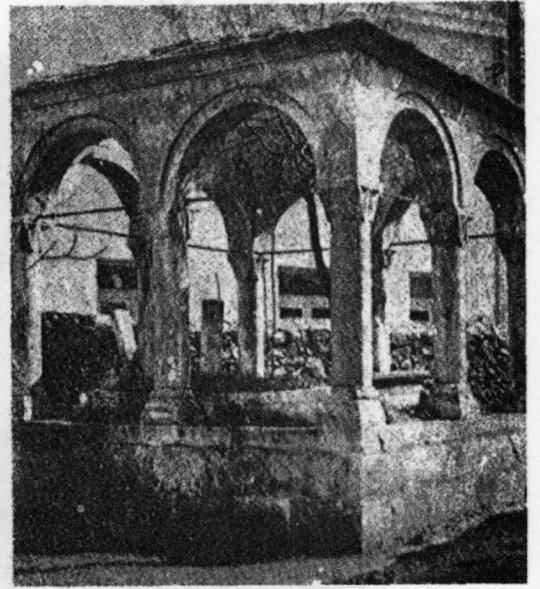
Res. 37 — Mostar'da Nezir Ağa camii minaresi

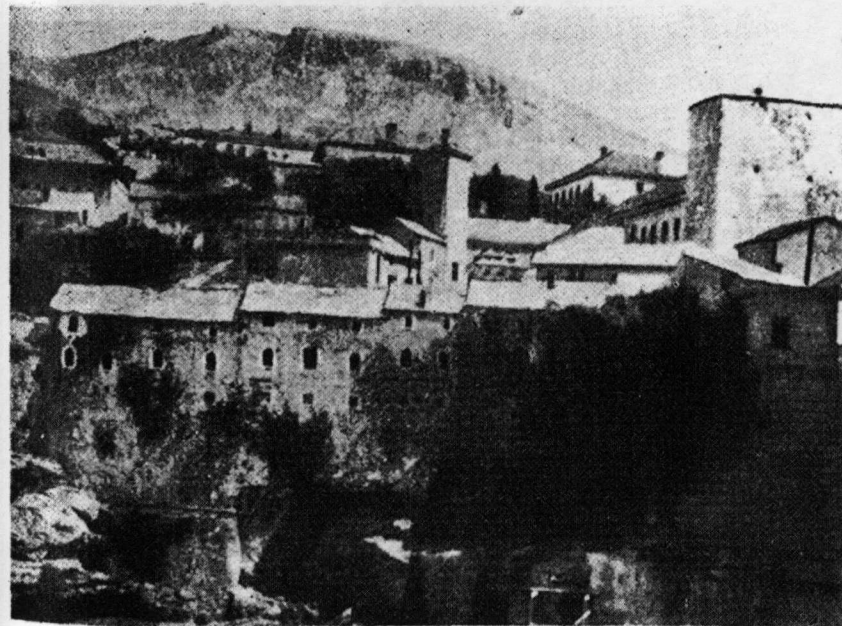
Res. 38 — Mostar'da Kotla camii minaresi

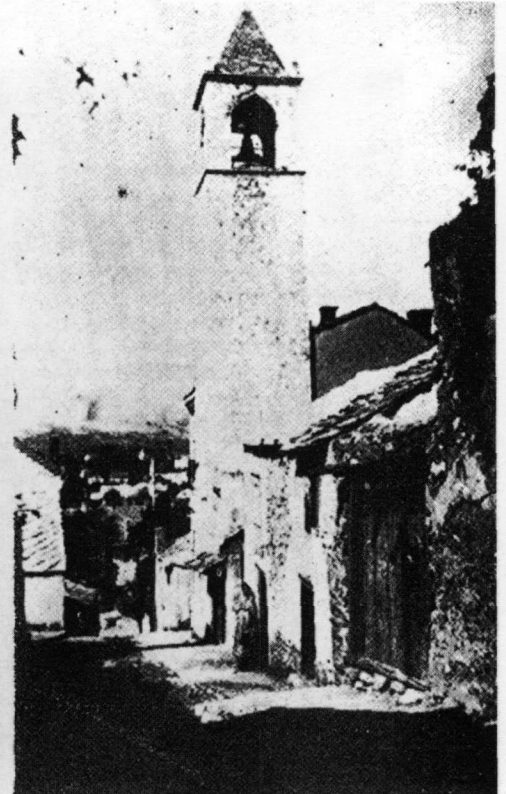
Res. 39 — Mostar'da Mustafa Eyüboviç (Şeyh Yuyo) türbesi

Res. 40 — Mostar'da Mehmet Ağa Kreho türbesi

Res. 41 — Mostar'da Neretva nehri kenarında mağazalar

Res. 42 — Mostar'ad saat kulesi

تاریخ ۱۲۹۴ هجری قمری
 روز شنبه ۲
 سن ۱۸۷۶

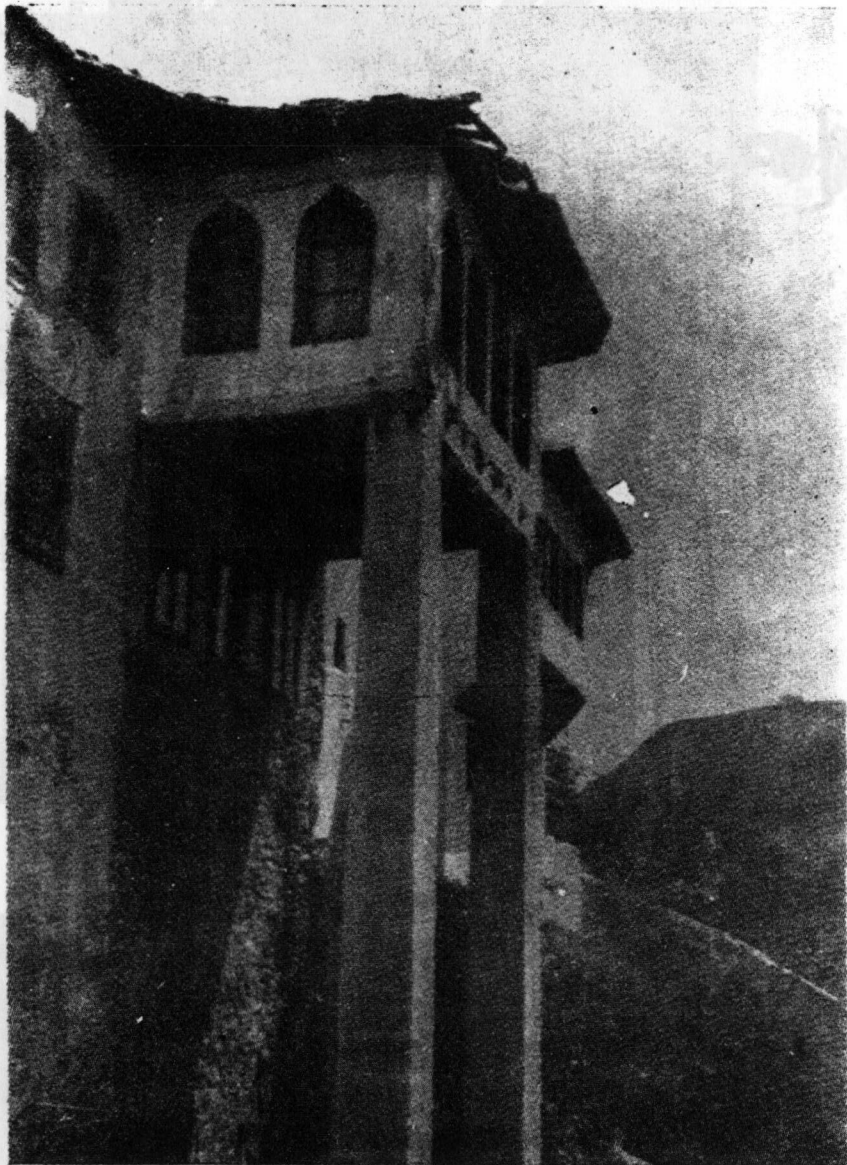
اشد و هزه داسی و خاری هر دلو حوادی وضع عمومیه دار اذواع مانی سالی اولهاری هفتاد ردهه جه سارینور پسته لکی (۵۰) و نالی ایلی (۳۰) و اوج ای (۱۵) ه و هه و سه سهسی (۵) پاره در مانیر لری ایون بو فیله یوسته اجری رسم اولنور سته لکه و پاخودالی و اوج ایله مشری نالی ا... بنفک هر سگ ولاب مطبعه سته مراجعت اجاری اعلان وک وک

Res. 44 — Mostar'da çıkan «Neretva» gazetesi
 (Sayı 1, 2 Şubat 1876)

Н Е Р Е Т В А

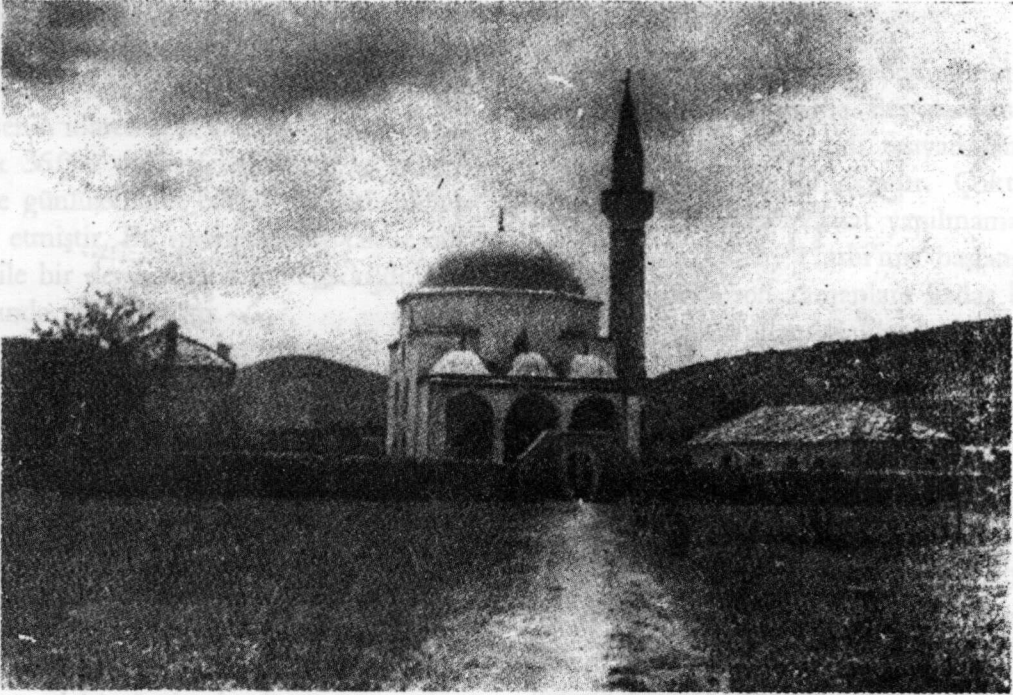
ОПРА...
 МОСТАРА
 6 год. 1293
 19 год. 1876
 2 год. 1876

Res. 45 — «Neretva» gazetesinin Sırpça başlığı

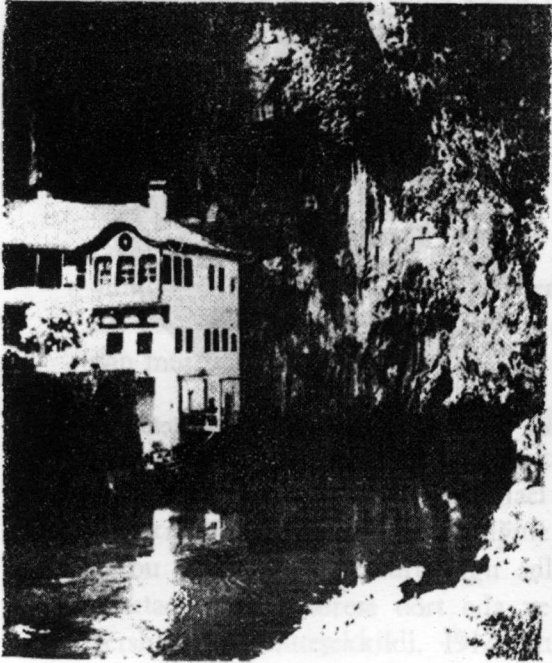

Res. 43 — Mostar'da Bişçević Köşkü (XVII. yüzyılın sonu)

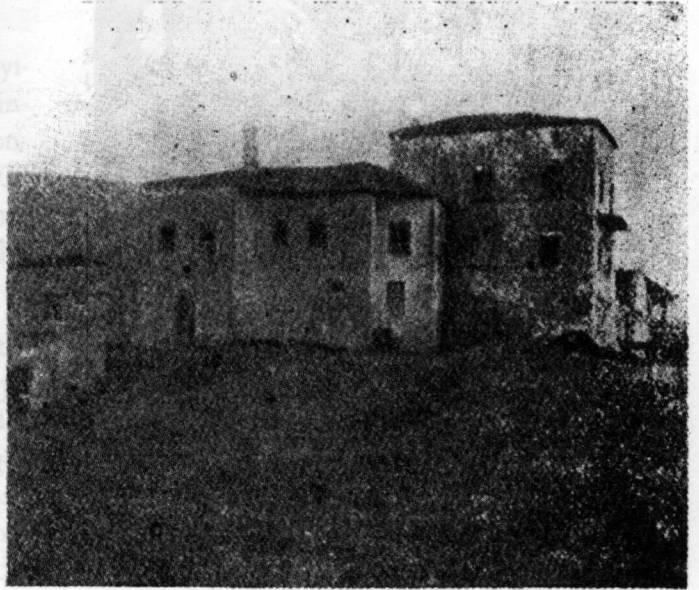
VII sayılı maddesi
 Res. 36 — Mostar'da Dergi Tas
 Res. 37 — Mostar'da Nost
 VIII sayılı maddesi
 Res. 38 — Mostar'da Nost
 Res. 39 — Mostar'da Nost
 Res. 40 — Mostar'da Nost
 Res. 41 — Mostar'da Nost
 Res. 42 — Mostar'da Nost
 Res. 43 — Mostar'da Nost
 Res. 44 — Mostar'da Nost
 Res. 45 — Mostar'da Nost
 Res. 46 — Mostar'da Nost
 Res. 47 — Mostar'da Nost
 Res. 48 — Mostar'da Nost
 Res. 49 — Mostar'da Nost
 Res. 50 — Mostar'da Nost
 Res. 51 — Mostar'da Nost
 Res. 52 — Mostar'da Nost
 Res. 53 — Mostar'da Nost
 Res. 54 — Mostar'da Nost
 Res. 55 — Mostar'da Nost
 Res. 56 — Mostar'da Nost
 Res. 57 — Mostar'da Nost
 Res. 58 — Mostar'da Nost
 Res. 59 — Mostar'da Nost
 Res. 60 — Mostar'da Nost
 Res. 61 — Mostar'da Nost
 Res. 62 — Mostar'da Nost
 Res. 63 — Mostar'da Nost
 Res. 64 — Mostar'da Nost
 Res. 65 — Mostar'da Nost
 Res. 66 — Mostar'da Nost
 Res. 67 — Mostar'da Nost
 Res. 68 — Mostar'da Nost
 Res. 69 — Mostar'da Nost
 Res. 70 — Mostar'da Nost
 Res. 71 — Mostar'da Nost
 Res. 72 — Mostar'da Nost
 Res. 73 — Mostar'da Nost
 Res. 74 — Mostar'da Nost
 Res. 75 — Mostar'da Nost
 Res. 76 — Mostar'da Nost
 Res. 77 — Mostar'da Nost
 Res. 78 — Mostar'da Nost
 Res. 79 — Mostar'da Nost
 Res. 80 — Mostar'da Nost
 Res. 81 — Mostar'da Nost
 Res. 82 — Mostar'da Nost
 Res. 83 — Mostar'da Nost
 Res. 84 — Mostar'da Nost
 Res. 85 — Mostar'da Nost
 Res. 86 — Mostar'da Nost
 Res. 87 — Mostar'da Nost
 Res. 88 — Mostar'da Nost
 Res. 89 — Mostar'da Nost
 Res. 90 — Mostar'da Nost
 Res. 91 — Mostar'da Nost
 Res. 92 — Mostar'da Nost
 Res. 93 — Mostar'da Nost
 Res. 94 — Mostar'da Nost
 Res. 95 — Mostar'da Nost
 Res. 96 — Mostar'da Nost
 Res. 97 — Mostar'da Nost
 Res. 98 — Mostar'da Nost
 Res. 99 — Mostar'da Nost
 Res. 100 — Mostar'da Nost

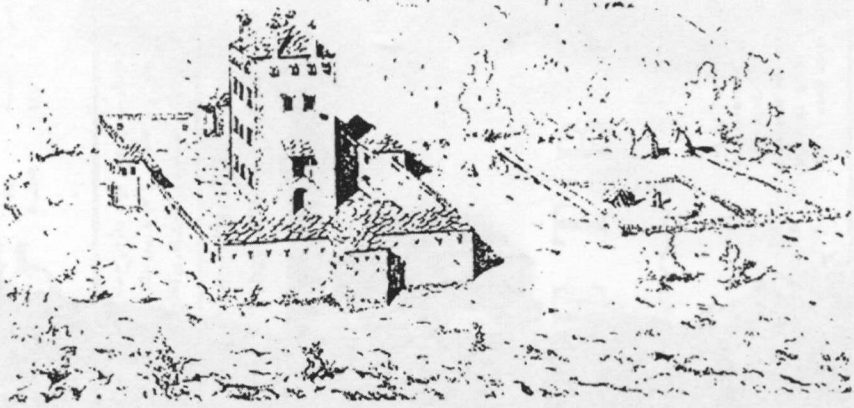
Res. 46 — Mostar civarındaki Buna köyünde Ali Paşa Rızvanbeğoviç camii, mektebi (sağda) ve imam evi (solda)

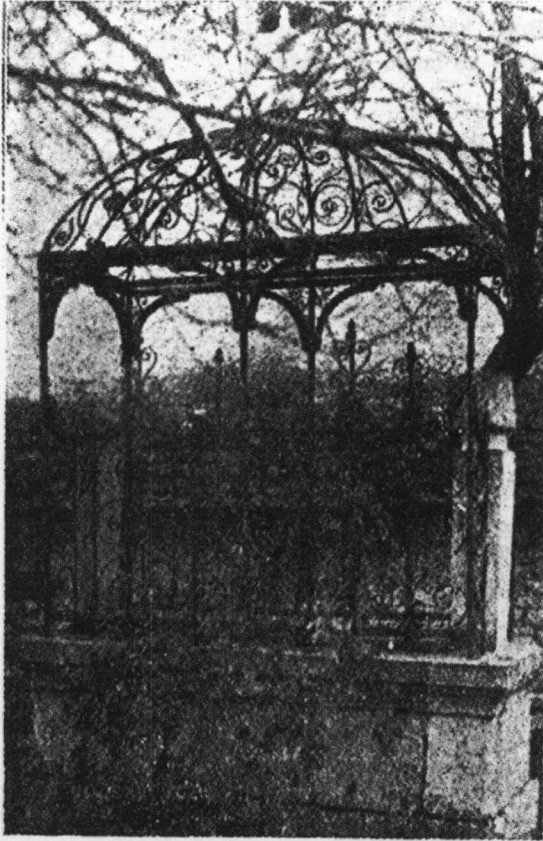
Res. 47 — Mostar civarında Buna suyu civarındaki tekke

Res. 48 — Buna köyünde Ali Paşa Rızvanbeğoviçin sarayı

Res. 49 — Çaplin civarında Trebiyat köyünde Ali Paşa Rızvanbeğoviç kulesi — Rekonstruksyon (C. Patsch'den)

Res. 50 — Bana Luka'da Ferhat Paşa camii yanında Ali Paşa Rızvan Begoviç kabri

Res. 51 — Ali Paşa Rızvan Begoviçin mührü

hallesinde bulunan câmii bitişiğinde kurulacak olan medresenin itmamına kadar, tedrisatın Mostar'da bulunan dört câmide yapılmasını tayin etmiştir. Medresenin idaresi için Derviş Paşa nakit olarak 36.000 dirhem vakfetmiş ve müderrise günlük ücret olarak 10 dirhem tahsis etmiştir. Bu medrese dört talebe odası ile bir dershaneden müteşekkildi. 1912 yılında yıktırılmıştır.

3. *Ruznameci İbrahim Efendi Medresesi*: 1612 yılı civarında inşa olunan bu medrese, aynı adı taşıyan câminin karşısında bulunmaktaydı ve onbir odadan ibaretti. Bunlardan ikisi dershane, dokuz talebe odalarıydı. Mostar'ın en büyük ve en güzel medreselerinden biri olan bu medresenin avlusunda şadırvan da vardı. 1944 yılında yıktırılmıştır. Temelleri bugün dahi görülmektedir.

4. *Koski Mehmed Paşa Medresesi*. 1620 yılı civarında inşa olunan bu medrese on odadan ibaret olup, biri dershaneye, diğerleri de talebelerin ikâmetine tahsis olunmuştu. 1918 yılına kadar faaliyette bulunan bu medrese de 1951 yılında yıktırılmıştır³⁷.

5. *Keyvan Bey Medresesi*. 1558 yılına ait olan Keyvan Bey vakıfnâmesinde zikrolunmadığına göre, bu yıldan sonra inşa olunduğu anlaşılmaktadır. 1930 yılında yıktırılan bu medrese, bir dersane ve talebelerin ikâmeti için dört odadan müteşekkildi.

6. *Hacı Bali Medresesi*. Aynı adı taşıyan câminin karşısında bulunmaktaydı. 1021 (1612) yılına ait olan Hacı Bali vakıfnâmesinde zikri geçmediğine göre bu tarihten sonra kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu medrese dört oda ve bir dershaneden müteşekkildi. 1912 yılında yıktırılmıştır.

7. *Buka Medresesi*. Karagöz Bey ve Mareşal Tito caddelerinin teşkil ettikleri köşede bir Dar ül-hadis ve Dar-ül-kurra

mevcuttu. Bu müessese Buka Medresesi adı ile meşhurdu³⁸.

Adı geçen yedi medreseden günümüze kadar yalnız Karagöz Bey medresesi muhafaza olunup aynı adı taşıyan câminin bitişiğinde bulunmaktadır. Çoktan beri bu medresede tedrisat yapılmamaktaydı. İkinci Cihan Harbi'nin başlangıcından itibaren son zamanlara kadar bir mesken olarak kullanılmaktaydı. Medrese binası devletin himayesi altında bulunduğu halde, korunması için günümüze kadar hiç bir tedbir alınmamıştır.

3. Matbaalar

Don Frana Miliçević'in teşebbüsü üzerine Mostar'da bir de matbaa kurulup, başlangıçta Vukodol semtinde bulunan piskoposun konağı bitişiğindeki binada, 1872 yılının Eylül ayı içinde faaliyete geçmiştir.

1878 yılına kadar bu matbaada yirmiden fazla dinî ve dile ait eserler, birkaç takvim ve Robinson Kruzoe romanının tercümesi basılmıştır.

37. Hivziya Hasandediç, *Koski Mehmedpaşına zakladništa i vakuf u Mostaru / Mostar'da Koski Mehmed Paşa vakıfnâmesi ve vakfı*. —GVİS u FNRJ, Sarajevo 1952, s. 152-153.

38. Vaktiyle Mostar'da üç medrese daha mevcuttu: Mostar'lı Ahmed Ağa, Darussaade ve Havi Veli medreseleri. Bunlardan ilki 1654 yılından önce inşa olunmuştur. (Bk: H. Kreševlyakoviç, adı geçen eser, s. 128). İkincisi ise 1648 yılından önce yapılmıştır. Bk: Muhammed A. Muiç Polojavj Tsigana u jugoslavenskim zemlyama pod osmanskom vlašću /Osmanlı hakimiyeti devrinde Yugoslavya ülkelerindeki çingenelerin durumu/. —Prilozi za orijentalnu filologiju, III-IV., Sarajevo 1952-53., s. 150; Şeyh Hacı İsmail Efendi adında biri de Mostar'da bir medrese yaptırmıştır. İnşa tarihini henüz tespit edemedik. 1119 (1701) yılında esaslı bir şekilde tamir olunmuştur. Aynı yıl içinde bu medresede adı geçen Şeyh Hacı İsmail Efendi'nin oğlu Şeyh Hacı İbrahim, müderrislik vazifesini ifa etmiş ve 1716 yılında Tepe'deki Buka medresesine naklolunmuştur. (Mostar Şehri Arşivi'nde mahfûz bulunan 95 No. lu yazma).

1876 yılında müstakil Hersek Vilâyeti kurulunca Sarayevo'daki Bosna Vilâyeti Matbaasının yardımı ve malzemesi ile Mostar'da da bir Vilâyet Matbaası teessüs etti. Suhodolina semtinde bulunan Ali Paşa Rizvanbegoviç'e ait olan eski sarayın zemin katında faaliyet gösteren bu matbaada, vilâyetin resmî organı olan "Neretva" gazetesi Türkçe ve Sırpça olarak yayınlanmıştır. 2 Şubat 1876-16 Aralık 1876 tarihleri arasında bu gazetenin cem'an 38 sayısı çıkmıştır³⁹.

4. K ü t ü p h a n e l e r

Mostar'da iki umumî kütüphanenin kurulduğu bilinmektedir. Bunlardan biri Karagöz Bey, diğeri ise Derviş Paşa Bayezidağazade tarafından kurulmuştur. Daha geçen yüzyılda Derviş Paşa kütüphanesi, Karagöz Bey kütüphanesine ilhâk olunmuştur. 1950 yılında bu kütüphane de Sarayevo'daki Gazi Hüsrev Bey kütüphanesine nakolunulmuştur. Karagöz Bey kütüphanesinde altı büyük dolap el yazması mevcut olup, bunlar arasında mahallî müelliflerin bir çok otoğrafları vardır.

Umumî kütüphaneler meyanında, Mostar'da bir çok hususî kütüphane de mevcuttu. Çünkü Mostar şehri, Türk hakimiyeti devrinde Bosna ve Hersek'te doğu kültürünün en kuvvetli merkezlerinden biri sayılmaktaydı.

III. TÜRBELER

Mostar'da cem'an yedi türbe inşa olunmuştur ki, bunlardan üçü günümüze kadar muhafaza olunmuş, diğeri ise yıktırılmıştır. Türbeler ekseriyetle ulema ve evliya, bazan da muhtelif hayır sahipleri için yaptırılmıştır. Halk da, kendi tarafından herhangi bir sebeple yararlık gösterenlerin, kabirleri üstüne türbe yaptırmış, bazılarını da ziyaretgâh haline getirmiştir.

1. Şeyh Mahmud Baba Türbesi.

Malo (Küçük) Tepe'de bulunmaktadır. Kitabesinde belirtildiğine göre, bu türbe, 1293 (1876) yılında yaptırılmıştır. Şeyh Mahmud Baba'nın kabri, türbenin ortasındadır. Üzerinde bir lâhit ve iki şahide taşı mevcuttur. Baş ucunda ve türbenin kapısı üzerinde bulunan kitabelere göre Şeyh Mahmud Baba 980 (1572) yılında vefat etmiştir⁴⁰.

2. Şeyh Yuyo (Mustafa Eyüpoviç) Türbesi. Luka semtindeki İbrahim Ağa Şariç Câmii karşısında bulunan bu türbeyi, 1247 (1831) yılında Ali Paşa Rizvanbegoviç - Stoçeviç yaptırmıştır. Altı sütun üzerinde, taştan yapılmış, yarım daire şeklinde kemerlere demir kafesli bir kubbe oturtulmuştur. Bu türbede Mostar müftüsü, müderrisi ve verimli müellif olan Mustafa Eyüpoviç - Şeyh Yuyo (1651-1707) medfûndur⁴¹.

3. Şeyh Derviş İshak Türbesi. Küçük Gümrük kabristanının tepesinde bulunan bu türbe, Mostar'daki türbeler arasında en iyi tanzim edilmiş olanlardan biridir. Eski türbe harap olduğundan 1933 yılında İbrahim Efendi Ribitşa yenisini yaptırmıştır. Türbe kâgir olup düz, çimentolu kaplı bir çatı ile örtülüdür. Baş ucunda bulunan şahide taşıdaki kitabeğe göre, Şeyh Derviş İshak 1150 (1737) yılında vefat etmiştir.

Rivayete göre, kendisi aslen Macaristanlı olup, bir harp sırasında Mostar'a gelerek yerleşmiştir. Yerli halkın inancına göre kendisi evliyadan olup, bazı kerametlerde bulunmuştur.

4. Mehmed Ağa Kreho Türbesi. 1174 (1760) yılında inşa olunan bu türbe, Mu-

39. K. Kręševlyakoviç, Štamparije u Bosni i Hertsegovini za turskog vremena (1529-1878). /Türk devrinde Bosna ve Hersek'te Matbaalar/. —Graca za povijest knipevnosti Hrvatske, cilt 9, Zagreb 1920, s. 38-41.

40. H. Hasandediç, adı geçen eser, s. 156.

41. Daha fazla bilgi için bk.: Dr. Hazim Šabanoviç, Mustafa b(in) Yusuf Aliyubi Al-Mostari. —Prilozi za orijentalnu filologiju VIII-IX. (1958-59), Sarayevo 1960, s. 27-35.

salla'daki Köse Yahya Havace câmiî civarında bulunmaktaydı. Fakat 1937 yılında Evkaf İdaresi câmiî etrafında bulunan bütün kabirleri başka bir yere nakledip, bunların yerine bir kaç modern dükkân inşa etti. O tarihte bu türbe de câmiî yanına naklolundu.

Bu türbenin sekiz sütunu olup, üzerinde taştan yapılmış yarım dayire şeklinde kemerleri vardı. Fakat üstü tamamen açıldı⁴².

Türbede iki kabir mevcuttur. Büyük bir ihtimale göre ikincisi Mehmed Ağa'nın zevcesine aittir.

5. *Şeyh Mustafa Yusufoviç Türbesi*. 1940 yılında yıkılan bu türbe, Donya (Aşağı) mahallesindeki kabristanda bulunmaktaydı. Türbenin dört sütun üzerinde, taştan yapılmış küçük bir kubbesi vardı. Kabir taşlarındaki kitabede bu şeyhin hüviyetine dair bir bilgi mevcut değildir.

6. *Şeyh Opiyaç Türbesi*. Luka mahallesindeki câminin üst kısmında, bugün tamamen metruk bir halde olan "Opiyaçevina" kabristanı mevcuttur. Rivayete göre burada bugün dahi temelleri görülen Şeyh Opiyaç türbesi, bilinmiyen bir şahıs tarafından bir kaç asır önce yaptırılmıştır. Kendisinin âlim, dindar ve evliyadan olduğu zannedilmektedir⁴³.

7. *Nuriye Hanım Türbesi*. Luka mahallesindeki Ali Paşa Rizvanbegoviç câmiinin hemen bitişiğinde bulunmaktaydı. Kabir taşlarında hiç bir kitabe mevcut olmadığından, burada medfûn olan Hatun hakkında da bir bilgiye sahip değiliz.

Ali Paşa tekkesinin sabık şeyhi bulunan Salih Efendi Şehoviç'in ifadesine göre, bu türbede Ali Paşa Rizvanbegoviç'in zevcelerinden Nura (Nuriye) hanım medfûndur. Vaktiyle bu türbe halk tarafından ziyaret olunurdu ve hakkında bir çok rivayet mevcuttu. Türbenin temelleri bugün dahi görülmektedir.

IV. KÖPRÜLER

Mostar'da bir kemerli iki köprü mevcuttur. Bunlardan biri Neretva nehri, diğeri ise Radobolya suyu üzerindedir. Eski devirlerde, ikisi de birinci derecede önemli ulaştırma vasıtaları idi. Üç asırdan fazla bir zamandan beri güneyden kuzeye ve aksi yöndeki ticaretin tümü bunların üzerinden yapılmaktaydı. Asırlar boyunca ikisi de Türk ordusunun en çok kullandığı köprülerden olup, orta ve batı Dalmaçya bölgelerinde harekatta bulunan bütün birliklerin ve levazımâtının nakli buradan yapılmaktaydı.

1. *Eski Köprü*. Neretva nehri üzerinde, bir kemerli olan bu köprü, Mostar şehrinin en monumantal mimarî anıtı ve Türk devri mimarlık sanatının şaheseridir. Bugün bu köprü Mostar'ın en cazip eserlerinden biridir. Bugünkü Mostar'ın ilk temelleri, bu köprü civarında atılmıştır. Köprü sayesinde Mostar, bütün dünyada meşhur olmuş ve köprü şehrin sembolü haline gelmiştir.

Eski köprünün inşasından önce, daha güneyde zincirler üzerinde yapılmış bir ahşap köprünün zikrine ilk defa 3 Nisan 1452 tarihli bir Dubrovnik mektubunda tesadüf etmekteyiz. Kâtip Çelebi'nin belirttiğine göre köprü, zincirler üzerinde olduğundan epeyi sallanmakta ve üzerinden büyük bir korku ile geçilmekteydi⁴⁴.

XVI. yüzyılın ortalarına doğru, bu köprü harap olduğundan Mostar ehali, daha iyi ve sağlam bir köprünün inşası için Kanunî Sultan Süleyman'a başvurmuşlardır. Buna binaen 1557 yılında köprünün temelleri atılmış ve inşası tam do-

42. Aliya Nametak, *Islamski kulturni spomenitsi turskoga perioda u Bosni i Hercegovini /Bosna ve Hersek'in Türk devri islâm kültür anıtları/*. Sarayevo 1939; s. 32-33.

43. *Uspomena na kişnu dovu /Bir yağmur duası hâtırası/*. —Maarif salnâmesi, 1312 (1894-95), s. 1-4.

44. Karl Peez, adı geçen eser, s. 32.

kuz yıl sürmüştür. 1566 da tamamlanan köprünün mimarı Hayruddin'dir.

Eski köprünün mimarlık san'atı ve tarihî bakımdan etraflı bir şekilde incelenmiş olduğu bir çok eser mevcuttur⁴⁵.

2. *Kriva Çupriya (Eğri köprü)*. Radobolya suyu üzerinde, Neretva nehri ile birleştiği yerden 100 metre kadar beride, taştan yapılmış, bir kemerli olan bu köprü; "Eğri köprü" adı ile meşhurdur. İlk defa 1558 yılına ait Keyvan Kâhya'nın vakıfnâmesinde zikrolunmaktadır. Burada aynen şöyle denilmektedir: "Keza Radobolya suyu üzerinde bulunan köprünün idaresi için vakıf gelirlerinden sarfolunacaktır". Buna binaen bu köprünün adı geçen hayır sahibi tarafından 1558 yılından daha önce yaptırıldığı ve Neretva köprüsünden daha eski olduğu sarih bir şekilde anlaşılmaktadır. Ananeye göre Neretva köprüsü yapıldığı vakit örnek olarak Eğri köprü alınmıştır⁴⁶.

Türk hakimiyeti devrinde Radobolya suyu üzerinde henüz sayısını tespit edemediğimiz daha bazı küçük köprüler inşa edilmiştir. Oruçeviç adlı taştan yapılmış küçük bir köprü, Eğri köprünün altında, şimdiki demir köprünün yerinde bulunuyordu. Zahum mahallesinde taştan yapılmış iki küçük kemerli Ralyeviç adındaki köprü, bugün dahi hizmette bulunmaktadır.

Karl Peez, Mostar'daki suyolunun inşasından bahsederken suyolunun Radobolya üzerinde bulunan fevkalâde pitoresk 20 köprü altından geçirildiğini belirtmektedir. 1882 yılında tamamlanan Musalla'daki köprünün temelleri, 1876 da atılmıştır⁴⁷.

V. MOSTAR KULELERİ

Neretva nehri üzerindeki köprünün inşa edilmesiyle Mostar, strateji bakımından önemli bir yer olmuştur. O devirde bu köprü, Neretva'nın orta ve aşağı mecrasında yegâne köprü olduğundan, mu-

temel bir baskından korunabilmesi için etrafında muhafızların bulundurulması gerekiyordu. Bu sebepten zincirler üzerindeki ahşap köprü ile beraber kuleler de yapılmıştır. Bunların ilk zikri XV. yüzyılın ortasında yazılan bir mektupta geçmektedir⁴⁸.

Köprünün sol tarafındaki kulenin adı "Hertseguşa" idi. Neretva'nın sağ cihetinde bulunan kulelin ise bugün ne adı, ne de yeri bilinmektedir.

Eski köprü ve Hersek Bölge Müzesi binası arasında, Neretva'nın kıyısında bulunan eski "Hertseguşa" kulesinin harabeleri bugün dahi görülmektedir ki, burada Mostar şehrinin ilk temelleri atılmıştır.

Evliya Çelebi'nin belirttiğine göre, bugünkü Neretva köprüsünün 1566 yılında tamamlanmasıyla bitişindeki kuleleri de Kanunî Sultan Süleyman yaptırmıştır. Evliya Çelebi 1664 yılında Mostar'ı ziyaret ettiği sırada bu kulelerde muhafızlar ve gereken silâh mevcutu. Bu kaleleri, 1603 yılında vefat eden Mostarlı Şâir Derviş Paşa da Mostar'a ait bir şiirinde zikretmektedir.

Eski köprünün sol tarafında bulunan bir kitabeye göre, o cihetteki kule 1087 (1676) yılında inşa edilmiştir⁴⁹. 1878 yılında vuku bulan işgale kadar bu kule, baruthane olarak kullanılmaktaydı. Bu kulenin de adı "Hertseguşa" olduğuna göre aynı adı taşıyan eskisinin hemen yanında yaptırılmıştır. 1237 (1821/22) yı-

45. Eski Köprü hakkında bk.: Aliya Nametak, *Mostarski stari most* /Mostar'ın Eski Köprüsü/, Sarayevo 1932; Muhammed Aykiç, *Stari most u Mostaru* /Mostar'da Eski Köprü/, Mostar 1936; Yuray Neidhart ve Cemal Çeliç, *Stari most u Mostaru* /Mostar'da Eski Köprü/, Sarayevo 1953.

46. Hivziya Hasandediç, *Kriva çupriya na Radobolyi* /Radobolya üzerinde Eğri Köprü/. — Sloboda, Mostar 1954, No. 22 (359).

47. Karl Peez, adı geçen eser, s. 42.

48. Dr. K. Yireçek, adı geçen eser, s. 79.

49. A. Nametak, adı geçen eser, s. 11.

linda Mostar mütesellimi Mustafa Cemaloviç'in bu kuleye taştan bir çatı yaptırdığı, kulede bulunan bir kitabeden anlaşılmaktadır.

Köprü'nün sağ tarafındaki kulede muhafızlar ikâmet etmekte, zemin kat ise hapisane olarak kullanılmaktaydı. İnşa tarihi henüz tespit olunamamıştır. Fakat Evliya Çelebi'nin 1664 yılında Mostar'ı ziyaret ettiği sırada mevcuttu. 1878 yılında vuku bulan işgale kadar adı "Çelovina" idi. Bu isim, aslen Mostarlı olan, Bosna veziri Sarı Mustafa Paşa Çeliç'e atfolunmaktadır. 1951 yılında ikisi de esaslı bir şekilde restore edilmiştir⁶⁰.

Bugünkü Mostar'ın bir kısmını çeviren surlarda da kuleler mevcuttur. Bunlardan ikisi Suhodolina'da konak civarında, Byeluşina'da Kürkçü Ahmed câmii civarında, Lûka'da Kamber Ağa Mescidi civarında, Büyük Tepe'de Ramiç sokağının önünde, Suhodolina altında Puziç sokağının önünde⁵¹. Tabaçitsa Câmii civarında, Tsernitsa mahallesinden Eski köprüye giden yol üzerinde⁵², Riçina'da Potharem sokağı önünde⁵³, Liska çaddesinde⁵⁴, Zahum'da Ali Bey Lafo Câmiinin yukarısında, Şemovtsa'da⁵⁵, Tikva Sokağı önünde⁵⁶, Prethum'da Aşikoviç Sokağı önünde⁵⁷ ve Aşağı mahallede Çıkrık üstünde de birer kule mevcuttu. Hepsi yollar üzerinde inşa olunmuş, üç metre kadar genişliğinde ve bir buçuk adam boyu yüksekliğinde geçitleri vardı. Kule altındaki geçitlerde akşamları kapanılan ve sabahları açılan sağlam kemerli kapılar mevcuttu.⁵⁸ Şehir surlarında kulesiz üç yan kapı daha bulunmaktaydı.

Hum bayırının eteğinde, Türk devrinde, taştan yapılmış bir kule bugün dahi mevcuttur. Fakat hakkında hiç bir bilgiye sahip değiliz. Büyük bir ihtimâle göre bu kulenin ödevi, batıdan gelen yolları kontrol altına almaktı. Çünkü Türk devri boyunca köprüye en büyük tehlike bu yönden gelmekteydi.

Adı geçen kulelerin hepsi surlarla birbirine bağlıydı. Bunların kapıları kapandıktan sonra şehre hiç kimse giremezdi. Mostar'ın şehir surları 1840 yılına kadar muhafaza olunduğu halde, daha o vakit yer yer harap olmuş ve bir çok gedikler açılmıştı⁵⁹.

"Hertseguşa" kulesi hariç, diğerlerinin stratejik karakteri vardı. Bunların anahtarları, civarlarında ikâmet eden ailelerde bulunur ve tevarüs edilirdi.

Bütün kuleler, 1878 yılında vuku bulan Avusturya işgalinde harap ve metrûktu. Günümüze kadar muhafaza olunan üç kule haric, diğerleri 1878 yılından birab sonra yıktırılmıştır.

İhtiyarların anlattıklarına göre, Eski köprü'nün kapısı 1878 de Viyana müzesine naklolunmuştur. Bu kapı muhtemelen bugün dahi orada bulunmaktadır.

50. İvan Zdravkoviç, *Opravka kula kod starog mosta u Mostaru* /Mostar'da Eski Köprü civarındaki kulelerin tamiri/. — Naše Starine I., Sarajevo 1953, s. 141-143.

51. Puziç sokağının önündeki kule, ilk defa 1554 yılına ait olan Keyvan Kâhya vakıfnâmesinde zikrolunmaktadır. Hayır sahibi'nin vakıfnâmesinde aynen şöyle denilmektedir: "Peçinanın (Mağara) üstündeki kale kapıları önünde ve amme yolu boyunca bulunan 34 bâb dükkânını vakfetmiştir". Büyük bir ihtimâle göre, Büyük Tepe'de Ramiç sokağının önündeki kulede 1554 yılından önce yapılmıştır. İkisi de köprü'nün civarında bulunup bu şekilde köprüye giden yol korunmaktaydı. Bir belgeye göre 1174 (1760) yılında Keyvan Bey mahallesindeki kulenin kâhyası, Ahmed oğlu İbrahim Haziriç adında biriydi. (Bk: Mostar Şehir Arşivi'nde mahfûz R-28 No. lu yazma).

52. Bu kule "Şaranpov" adı ile meşhurdur.

53. L. G. Byelokosiç, adı geçen eser, s. 7.

54. L. G. Byelokosiç, adı geçen eser, s. 7.

55. Bu kule "Şabiç" adı ile bilinmekteydi.

56. L. G. Byelokosiç, adı geçen eser, s. 7.

57. Bu kulenin fotoğrafı Mostar Şehri Arşivinde mevcuttur.

58. Fra Petar Bakula, adı geçen eser, s. 7.

59. 1842 yılına ait S.D. Mağazini, s. 30-31.

VI. ÇEŞME VE ŞADIRVANLAR

XVII. yüzyılının 25. yılına kadar, Mostar'da ne suyolu, ne de çeşme mevcuttu. Bu sebepten ehali, Neretva ve Radobolya nehirlerinden su temin etmekteydi. O vakte kadar Mostar şehrinin bazı hayır sahipleri, câmi hazineleri ve yol kavşaklarında bulunan fıçıları bütün gün su ile doldurmak için hususî sakalar tayin etmişlerdir.

Muhafaza olunan vakıfnâmelere göre bu nev'i müstahdemler, Keyvan Kethüda ve Nasuh Ağa Vuçyakoviç vakıflarında mevcuttu. Bu vazifeyi ifa etmek için, sakaların bir dirhem günlük ücretleri vardı. Mostar şehrinin 1630 yılında suyoluna kavuşmasıyla adı geçen vakıflardaki sakalık hizmetine de son verilmiştir⁶⁰.

Rahime binti Abdullah adında Mostarlı bir hanım, Karagöz Bey Câmii haziresinde bulunan fıçının bütün gün su ile dolu olmasını temin edene, 1042 (1633) yılında vakfettiği 2500 akçenin faizinin verilmesini tayin etmiştir⁶¹. Mostar'ın bir kaç yerinde bulunan fıçılar işlek yollar-da duvarlar içine yerleştirilmişti.

Hüseyin Havace, Bayezid Havace, Hacı Veli ve Kürkçü Ahmed câmilerinin hazirelerinde bulunan sarnıçları, herhalde hayır sahiplerinin kendileri yaptırmıştır. Bu cümilerde ibadet edildiği müddetçe, sarnıçlardaki su mevcut olup civar mahallelerde ikâmet eden halk da burarlardan su temin etmekteydi. Bayezit Hoca ve Kürkçü Ahmed mescitlerindeki sarnıçların harabeleri bugün dahi görülmektedir.

1863 yılında Suhodolina semtindeki kız okulu havlusunda yaptırılan bir sarnıç, 2.850 kuruşa malolmuştur. Adı geçen okul faaliyette bulunduğu müddet içinde, sarnıç da hizmette bulunmuştur⁶².

Türk hakimiyeti devrinde, Mostar'da iki suyolu yapılmıştır. Bunlardan biri Radobolya mecrasından, diğeri ise Tsari-

na'daki Devoyačka voda (Kız suyu) dan gelmekteydi. Biricisinin altmış kadar akıntısı olup, Mostar'ın batı ve doğu kısmının bazı yerlerinin suyunu temin etmekteydi. İkincisinin ise yalnız onbeş akıntısı olup, Tsarina semtini ve Brankovats mahallesinin bir kısmının suyunu temin etmekteydi. Fakat Avusturya işgalinden sonra bu memba ihmal edildiğinden harap olmuştur⁶³.

Evliya Çelebi, Seyahatnâmesinde kaydediğine göre Mostar hayır sahiplerinden Ruznameci İbrahim Efendi, Mostar'da ilk suyolunu yaptırmış, pirinç künklerle suyu Eski köprüden Neretva nehrinin sol tarafına geçirerek câmi, medrese ve hamamlara tevzi ettirmiştir.⁶⁴ Herhalde o vakit, Mostar'da ilk çeşme ve şadırvanlar da yaptırılmıştır.

I. Ç e ş m e l e r

Mostar şehri dahilinde yaptırılan çeşmelerin ne tam adedi, ne de yerleri bilinmemektedir. Evliya Çelebi, Ahmed Efendi hanı civarında, aynı isimde bir çeşme zikretmekte ve kitabesini kaydetmekte ise de, bu kitabeden çeşmenin inşa tarihi anlaşılmamaktadır.⁶⁵

Seyahatnâme, Mostar'da bir çeşmenin mevcudiyetine ait bilinen en eski kaynak olmasına rağmen Evliya Çelebi'nin ziyaretinden otuz yıl kadar önce şehirde suyolu bulunduğu göre daha önce de çeşmeler yapılmıştır. Ruznameci Câmii civarında bulunan iki çeşmeden biri, bugün restore edilmiştir. Vaktiyle Tere Yahya, Memi Havace, Köse Havace, Hüseyin

60. Muhammed A. Muiç, *Stari Mostarski vodovod /Mostar'ın eski suyolu/*. —Naše Starine II, Sarajevo 1955, s. 191.

61. H. Kreşeviyakoviç, adı geçen eser, s. 112.

62. Kız okulundaki sarnıçın inşaatına ait belgeler Mostar Şehir Arşivi'nde mahfûz bulunup henüz kaydı yapılmamıştır.

63. Karl Peez, adı geçen eser, s. 44.

64. Evliya Çelebi, adı geçen eser, s. 243.

65. Evliya Çelebi, adı geçen eser, s. 247.

yin Havace, Mehmed Kethüda, Fatma Kadın ve Hafız Havace câmileleri önünde de çeşmeler mevcuttu.

Fra Petar Bakula'nın kaydettiğine göre, 1867 yılında, Mostar'ın bütün mahallelerinde cem'an yetmişbeş zarif çeşme vardı⁶⁶.

1266 (1805) yılında Karagöz Bey Câmii önünde yaptırılan bir çeşmenin kitabe ve kemerli nişi bugün dahi görülmektedir.

2. Şadırvanlar

İstisnasız câmi, medrese, tekke ve hamam avlularında inşa edilen şadırvanlar, bu binaları daha da güzelleştirir ve buralarda bir şark havası yaratırdı.

Mimarî üslûp bakımından Mostar şadırvanları, Bosna ve Hersek bölgelerinde bulunan şadırvanlara benzerdi. Bu şadırvanların suyu, küçük bir havuzdan büyük bir havuza dökülür; buradan da altı veya sekiz musluktan akardı. Bütün Mostar şadırvanlarının üstünde, kemerlerle birbirine bağlı olan altı veya sekiz sütünün taşıdığı kurşun örtülü piramidal birer çatı vardı.

Şimdilik bilindiğine göre Mostar'da yalnız Karagöz Bey, Koski Mehmed Paşa, Keyvan Bey ve Hafız Havace Câmileleri ile Ruznameci İbrahim Efendi medresesinin şadırvanları mevcuttu. Medrese şadırvanı Mostar'ın en zarf, en büyük ve en eski şadırvanıydı. Bugün Mostar'da yalnız Karagöz Bey ve Koski Mehmed Paşa şadırvanları ayakta kalmıştır ki, bunlardan ilki halâ kullanılmakta, ikincisi ise 1951 yılının iptidasından itibaren terk olunmuştur. Ruznameci medresesi, Keyvan Bey ve Hafız Havace câmilerindeki şadırvanların yaktırılışları epeyi eskidir. Koski Mehmed Paşa Câmii şadırvanının, 1781 yılında inşa olduğu kitabesinden anlaşılmaktadır. Diğer şadırvanların inşa tarihleri ise henüz tespit olunamamıştır⁶⁷.

Ruznameci ve Hafız Havace şadırvanları hariç, diğerleri Neretva nehrinin sol yakasında bulunuyorlardı. Bunların adı halk türkülerinde de geçmektedir:

*Mostar'da al şadırvanda
Mostarlular abdest alıyorlar.*

VII. HAMAMLAR

Mostar'da inşa olunan iki hamamdan biri bugün dahi kısmen ayakta durmaktadır; diğeri ise daha geçen yüzyılın sonunda yiktirılmıştır. Sinan Paşa ve Keyvan Bey vakıflarına ait olan bu hamamları ilk defa 1664 yılında Mostar'ı ziyaret eden Evliya Çelebi zikretmektedir. Binaenaleyh ikisinin de bu tarihten önce inşa edildiği anlaşılmaktadır.

1. *Sinan Paşa Hamamı.* Tırg Prvog Maya (1 Mayıs) meydanında, Neretva'nın hemen sol kıyısında ve Sinan Paşa Câmii bitişiğinde bulunmaktaydı. 1869 yılında yiktirilen bu hamamın suyu Neretva nehrinden temin olunmaktaydı.

2. *Keyvan Bey Hamamı.* Neretva nehrinin sağ tarafında, Tabakhâne Câmii civarında bulunan bu hamam, Bosna ve Hersek bölgelerindeki hamamlara benzerdir. Suyu Radobolya ırmağından temin olunmaktaydı. Epeyi vakitten beri kullanılmadığı halde binasının büyük bir kısmı gayet sağlam olduğundan günümüze kadar muhafaza edilmiştir. Bir müddet için ticarî bir depo olarak kullanılmış, şimdi ise restore edilmektedir⁶⁸.

Mostar'ın bütün halkı bu iki hamamdan faydalanıyordu. Ayrıca her bir müslüman evinde asgarî bir hamamcık da vardı⁶⁹ ki, bunlardan bazıları günümüze

66. Fra Petar Bakula, adı geçen eser, s. 120.

67. H. Hasandediç, adı geçen eser s. 148.

68. Mostar hamamları hakkında daha fazla bilgi için bk.: Hamdiya Kreşevlyakoviç, *Banye u Bosni i Hertsegovini, 1463-1916*, /Bosna ve Hersek'te hamamları 1463-1916/, Sarajevo, 1952, s. 82, ff.

69. Evliya Çelebi, adı geçen eser, s. 247.

kadar muhafaza olunmuştur. Mimarlık san'atı bakımından Mostar hamamcıkları kendilerine has bir üslûba sahip olduklarından, nümunelik olarak bir kaçını muhafaza etmek gerekir.

VIII. SAAT KULESİ VE MUVAKKİTHANE

Braça Bayat caddesinde, iyi muhafaza olunmuş, eski bir saat kulesi mevcuttur. Mâzisi hakkında halnız Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesinde malûmat vardır. Kendisi bu saat kulesini tavsif ederken, Kazzazlar çarşısında bulunduğu ve çan sesinin üç saatlik mesafeden işitildiğini belirtmektedir.⁷⁰

Mostar'daki saat kulesinin inşaatına dair Mostar'lı Zineta (Ziyet) Şukaliç'den aşağıdaki halk türküsünün bir varyasyonunu kaydettik:

*Mahalleki hanımlar arasında
Şariç kadın yemin etti
Dinim ve imanım hakkı için
ve şehr-i Ramazan hakkı için
Mostar'da birer mektep, minare
ve büyük saat kulesi yaptıracağım ki
Sesi düzlük Bişça,
Velagiç ve Blagay şehri ötesinden işidilsin
Şayet Bişina olmasaydı
Nevesinye dahi işidirdi⁷¹.*

Bu türküye göre, saat kulesini Şariç ailesine mensup bir hanım yaptırmıştır. Büyük bir ihtimale göre Tsarina mahallesinde bulunan bir câmî de aynı hanımın eseriymiş. Silâh yapmak için 1917 yılında saat kulesindeki çan alınmış, fakat günümüze kadar başkası yerleştirilmemiştir. Saat kulesi bugün devletin himayesi altındadır.

Keyvan Bey'in kendi câmii haziresinde kurduğu bir muvakkithane, 1878 yılında vuku bulan Avusturya işgalinden sonra da bir müddet faaliyette bulunmuştur. 1558 yılında tasdik olunan Keyvan Bey vakıfnâmesinde, Mostar'daki eserleri için vakfettiği eşya listesinde birer kum

ve çan saati da vardır ki, Mostar şehrinde bir saatin mevcudiyetine ait ilk bilinen malûmatır. İşgalden önce muvakkithanenin iki saati ve Keyvan Bey vakfından ücret alan bir memuru vardı.

IX. HAYRÎ VE SOSYAL MÜESSESELER

Mostar şehrinin en büyük hayır sahiplerinden biri olan Mehmed Bey Karagöz, câmii bitişiğinde birer misafirhâne ve imaret de yaptırmıştır ki, burada her bir yolcu, günün her saatinde meccanen ikâmet eder ve yemek yiyebilirdi. İmarette yemek, genellikle misafirler için hazırlanır, artanı da mahallî fakir fakara dağıtılırdı. Vakıfnâmede koşulan bir şart gereğince imaretin her günlük ihtiyacı için 32,5 dirhem sarfolunurdu ki, bu meblâğın o devirde yüksek bir değeri vardı.

Bu iki müessese 1570 yılından önce yaptırılmıştır. Çünkü aynı yıl içinde tasdik olunan vakıfnâmede kayıtları mevcuttur. Hayır sahibi, eski adetler gereğince bir misafirin misafirhânesinde yalnız üç gün ve üç gece ikâmet edebileceğini tayin etmekteydi.

Türk hakimiyeti devrinde, Mostar'da birer askerî ve sivil hastahane mevcuttu. Güney ordugâhında bulunan askerî hastahanedeki yatak adedi, 1878 işgali arifesinde 200 e yükseltilmişti⁷². Sivil hastahane ise 1888 yılında tren istasyonu civarında yapılan yeni binaya nakloluncaya kadar Meydan'da, Sinan Paşa Câmii civarında bulunuyordu.

Fra Petar Bakula, 1867 yılında Mostar'da bir eczanenin de bulunduğunu kaydetmektedir⁷³. Ancak bu eczanenin bu-

70. Evliya Çelebi, adı geçen eser, s. 248.

71. Bu türkünün diğer bir varyasyonu Karl Peez'in Mostar hakkındaki eserinde yayınlanmıştır, s. 33.

72. Karl Peez, adı geçen eser, s. 74.

73. Fra Petra Bakula, adı geçen eser, s. 105.

lunduğu yeri henüz tespit edemedik. Askerî hastahanenin bitişiğinde de bir eczahane mevcuttu⁷⁴.

X. HANLAR

Mostar şehrinin gelişmesiyle hanların da inşasına başlanmıştı. Mostar hanları, mimarî üslûp bakımından Bosna ve Hersekteki hanlara benzemekte olup, zemin katta atlar için ahırlar, üst katta da yolcuların ikâmeti için odalar mevcuttu. Mostar hanlarının çoğunda çeşmeli geniş avluları da vardı ve buraya caddeden girilirdi.

Mostar'da ilk bilinen han, 1558 yılından biraz önce Keyvan Kâhya tarafından yaptırılmıştır. Kuyumculuk'da Peçina (Mağara) altında bulunan bu handa, her yolcu ve misafir ikâmet edebiliyordu. Hancısı misafirlere hayvan yemini ehven fiyatla satmağa mecburdu.

Mehmed Bey Karagöz de câmii civarında 1570 yılından önce bir han yaptırmıştır. Ancak, bu han hakkında başka bir bilgiye sahip değiliz. Evliya Çelebi, çarşıda, Ahmed Efendi çeşmesi ve Hacı Ali Ağa mescidi civarında bulunan büyük bir handan bahsetmektedir⁷⁵ ki, bunun hakkında da başka bir bilgimiz yoktur.

Adı geçen hanlardan başka, Mostar'da bugünkü Millî Tiyatro binası karşısında, Çardagiya adında epeyi büyük ve muntazam bir han vardır ki, Ali Paşa Rizvanbegoviç idaresi zamanında bunu kendi tasarrufunda bulunduruyordu.⁷⁶ Cinnovîç hanında halk işgal arifesinde sık sık toplanarak Avusturya'nın gelişini müzakere ederdi.

Kuyumculuk civarında, Kuluk sokağında bulunan bir eski han da, Türk idaresi devrinde yaptırılmıştır. 1878 yılından sonra "Avrupa" adı ile tanınan bu han, zemin katta üç dükkân, üst katta ise iki odadan müteşekkil olup bugün restore edilmiş durumdadır.

Avusturya işgalinde Mostar'da aşağıda belirteceğimiz hanlar da mevcuttu: Mareşal Tito caddesindeki Karagöz Bey câmii civarında Şeva hanı, Tsernitsa mahallesinde Çadro hanı Büyük Tepe'de Hacı Selimoviç hanı ve Yusovina'da Nezir Ağa Câmii civarında Hindin han. "Avrupa" hanı hariç, diğerleri 1878 işgalinden biraz sonra kapatılmış, geçen yüzyılın sonuna kadar ise yıktırılmıştır.

XI. MESKENLER, İŞ VE İDARE BİNALARI

Mostar'da bir çok enteresan eski mesken ve iş yeri vardır.

Meskenler arasında en önemlisi, Neretva nehrinin hemen sol kıyısında, Bişçeviç sokağında Bişçeviç (Halebin) köşküdür. XVII. yüzyılın sonunda yapılan bu köşk, Türk devrinin en zarif ve en eski meskenini teşkil etmekte ve bugün devletin himayesi altında bulunmaktadır.

Braça Feyiç caddesindeki Lyubuşak köşkü, Kaytaz caddesindeki Ali Kaytaz'ın hanesi, Osman Cikiç caddesindeki Muslimbegoviç'in hanesi ile Mostar âlimi ve müftüsü olan Mustafa Eyüpoviç'in Meydan'da yaptırdığı binayı da devlet, himayesi altına almıştır. Mustafa Eyüpoviç, binayı Mostar'da hizmet gören müftüler için yaptırmıştır. Bu hususu, binada bulunan bir kitabeden öğrenmekteyiz⁷⁷.

İş yerleri arasında en önemlisi olan tabakhane, Neretva'nın sol kıyısında, Eski köprü civarında bulunmaktadır. İnşa tarihi bilinmemekle beraber, 1664 yılında faaliyete bulunduğunu Evliya Çelebi

74. Karl Peez, adı geçen eser, s. 74.

75. Evliya Çelebi, adı geçen eser, s. 247.

76. Bu mevkide 1669 yılında bir kervansaray mevcuttu. Ahmed Bey Lakişîç vakıfnâmesinde zikri geçen bu kervansarayı, 1608-9 yılında Koski Mehmed Paşa yaptırmıştır.

77. Onbir beyitten ibaret olan bu tarihi, Hamza Süleyman Efendi Puziç yazmıştır. Kendisinin yazmış olduğu daha bazı Türkçe tarih ve beyitler, terekisinde bulunmuştur.

bi kaydetmektedir. Bu tabakhane, Bosna ve Hersek Cumhuriyetinden günümüze kadar muhafaza olan yegâne tabakhanedir.

Mostar şehrinin bütün hayır sahipleri, Radobolya suyunda değirmenler yaptırıp eserlerinin idaresi için vakfetmişlerdir. Bu değirmenlerin bir kısmı günümüze kadar muhafaza olunmuştur. Radobolya'da bir de çeltik değirmeni yaptırılmıştır⁷⁸.

Suhodolina'da Ali Paşa Rizvanbegoviç'in yaptırdığı bir vali konağı da vardı. Avusturya işgalinde, Mostar'da Türk devrinden kalma iki gazino, telgrafhane ile postahane, gümrükhane, vergi, kadastro, öşür ve bazı daireler daha vardı⁷⁹.

XII. KABİR TAŞLARI

Bosna ve Hersek'de eski müslüman kabir taşları, ayrı bir anıt gurubunu teş-

kil etmektedir. Bu anıtların sayısı eski devirde Mostar'da epeyi yüksekti. Bugün dahi Mastor'un kenar köşe kabristanlarında bu taşların bir çoğu muhafaza olunmuştur. Bu anıtların mimarlık san'atı ve tarihi bakımından bizim için değeri vardır. Kabir taşlarındaki kitabeler, enteresan ve önemli bilgiler ihtiva etmektedir⁸⁰.

78. Hamdiya Kreševlyakoviç, *Gradska prlvreda i esnaf u Bosni i Hertsegovini 1463-1851* /Bosna ve Hersek'de şehir ekonomisi ve esnafları, 1463-1851/, Sarajevo 1951, s. 199; L. G. Byelokosiç, adı geçen eser, s. 5.

79. Karl Peez, adı geçen eser, s. 148.

80. Hivziya Hasandediç, *O potrebi praučavanya natpisa sa muslimanskih nadrobnih spomenika* /Müslüman kabir anıtlarındaki kitabelerin incelenmesi ihtiyacı hakkında/. —Narodna pravda, Sarajevo 1941, s. 43-44.

VAKIFLARIN KURDUĞU GÜÇLÜ BANKA

Hayırsever ve alicenap atalarımızın mal, mülk ve paralarını bütün yardıma muhtaç kimseler emrine ve hayrına tahsis etmeleri ile Vakıflar teassüs etmiştir.

Bu üstün insanlık vasıflarına haiz Türk büyüklerinin asırlar boyunca para olarak kurdukları 1069 vakfın teker teker değil tek elden ve bu günkü modern para işletmeciliği esasları dahilinde daha iyi daha yeterli bir şekilde geliştirilmesini teminen 1954 yılında Türkiye Vakıflar Bankası kurulmuştur.

Bankanın sermayesini teşkil eden bu vakıfların gayet rantabl modern Bankacılık işletme ve düşüncesiyle nemalandırılmış ve Banka 13 sene gibi kısa bir zamanda Vakıflara 31.295.175.— lira temettü vererek her biri bir sanat âbidesi olan ecdat yadigârı pek çok kervansaray, cami, hanın bakım, onarım ve ihyasına imkân vermiş ve aş ocaklarında fakir fukaraya verilen sıcak yemek bedellerine katılmak gibi sosyal görevlere iştirak etmiştir.

Bankanın fonksiyonlarını genişletmek Vakıf Emlâk ve işletmelerin idare ve işletilmesini deruhte etmek, Banka imkânlarını artırmak ve Banka personelinin daha verimli çalışmalara sevk etmek amacıyla 6219 sayılı Kanunun tadili de Hükümetçe uygun görülmüş ve hazırlanan kanun tasarısı TBM. Meclisine sevk olunmuş ve yeni 979 sayılı kanun kabul edilmiştir. Bu Kanuna göre Vakıflar Genel Müdürlüğü ile mülhak Vakıflar lüzum görecekleri gayri menkuller ile işletmeleri daha rasyonel bir şekilde idare idame ve işletilmek üzere Bankaya devredeceklerdir.

Bankaya yeni Kanunla tahvil çıkarma yetkisi de verilmiştir. Ayrıca bu kanunla Banka mazbut ve mülhak Vakıfların Bankacılık hizmetlerini ve Vakıflar Genel Müdürlüğünün veznedarlık işlerini de deruhte etmektedir.

Türkiye Vakıflar Bankası halen 86 şube ile yurt hizmetindedir. Halkımızın daimi teveccüh ve güvenine mazhar olan Türkiye Vakıflar Bankası 1967 yılı sonunda mevduatını 635 milyonun üzerine çıkarmıştır.

Türkiye Vakıflar Bankası her gün artan mevduatını diğer imkânları ile de birleştirerek tüccar, sanayici, ihracatçının emrine tahsis etmiş ve memleketimizin ekonomik ve ticari hayatında müsbet ve etkileyici tesirlerini bütün vatan sathına yaymıştır.

Türkiye Vakıflar Bankası memleketin turizm dâvasına da eğilmiş ve İstanbul'da Taksim'de büyük bir otelin inşaa ve işletmesine önyak olmuştur. 8371. M² lik bir arsa üzerinde hazırlanan projeye göre 22 katlı 416 odalı ve 736 yataklı olarak inşaa edilecek bu otelin yapılabilmesi için Banka T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü, İş Bankası, T.C. Emekli Sandığı ve Güneş Sigortanın da iştiraki ile bir Anonim Ortaklık kurmuştur.

Türkiye Vakıflar Bankası ayrıca özel sektör teşebbüslerine de turizm sahasında büyük yardımcı olmuş ve Hükümetimizce AİD yolu ile temin olunan 80 milyon liralık fonun basiretli bir tutum ve görüşle özel sektöre intikalini sağlamıştır.